

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARI AKADEMIYASI

AMIR TEMUR – BUYUK DAVLAT ARBOBI VA SARKARDA

Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to'plami

2023-yil 5-aprel

Toshkent 2023

UO‘K 355.48(063)

KBK 68.3

A 48

Amir Temur – buyuk davlat arbobi va sarkarda: xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to‘plami, 2023-yil 5-aprel / [O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi boshlig‘i, polkovnik B.A. Shayakubovning umumiy tahriri ostida] – Toshkent: O‘R QK Akademiyasi, 2023. – 466 b.

Sohibqiron Amir Temur tavalludining 687 yilligi arafasida tashkillashtirilgan “Amir Temur – buyuk davlat arbobi va sarkarda” mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiya buyuk davlat arbobining sarkardalik mahoratini jamiytning siyosiy, ijtimoiy, tarixiy hamda madaniy-ma’rifiy rivojlanishi kontekstida birlamchi tarixiy manbalar asosida tahlil etish, uning strategik va taktik tafakkurini sivilizasion-sulolaviy yondashuv prizmasi asosida o‘rganishni maqsad qilgan.

Xalqaro ilmiy konferensiyada O‘zbekiston Respublikasi hamda Turkiya, AQSH, Hindiston, Rossiya, Pokiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston kabi mamlakatlarning nufuzli olimlari, yetakchi ilmiy-tadqiqot muassasalarining harbiy san’at bo‘yicha mutaxassislari hamda xorijiy davlatlarning diplomatik vakillari ishtirok etdi. Konferensiya jarayonida mohir sarkarda Amir Temurninig buyuk merosi va strategik tafakkurining jahon harbiy san’ati rivojlanishida tutgan o‘rni va roli ilmiy tahlil qilingan.

UO‘K 355.48(063)

KBK 68.3

Tahrir hay’ati:

Qodirov A.R., harbiy fanlar doktori (DSc), dotsent;
Ergashev A.A., harbiy fanlar nomzodi (PhD) dotsent;
Dadaboyev H.A., filologiya fanlari doktori (DSc), professor;
Negmatov B.M., falsafa fanlari nomzodi, dotsent;
Djafarov T.G., harbiy fanlar nomzodi (PhD), dotsent;
Otaboyev A.K., siyosiy fanlar nomzodi (PhD);
Balashova G.A., katta ilmiy xodim;
Abubakirov I.I., katta ilmiy xodim.

© O‘zbekiston Respublikasi
Qurolli Kuchlari Akademiyasi, 2023

MINISTRY OF DEFENCE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
THE ACADEMY OF THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

AMIR TEMUR AS A GREAT STATESMAN AND MILITARY LEADER

Materials of the International Scientific Conference

April 5, 2023

Tashkent, 2023

UDC 355.48(063)

LBC 68.3

А 48

“Amir Temur as a great statesman and military leader”: Materials of the scientific conference, 5 April, 2023 (under the general editorship of the Commandant of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Colonel Babur A. Shayakubov)

– Tashkent: The Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, 2023.– P. 466.

The international scientific conference “Amir Temur as a great statesman and military leader” organized on the eve of the 687th anniversary of his birthday was aimed at the analysis of Amir Temur’s leadership skills as a great statesman and influence of his activity contribution on the political, social, historical, cultural and educational development of the society. Besides, during the conference much attention was paid to the studies of the great general’s strategic and tactical ideas in the light of the civilization-dynasty approach.

A lot of national and foreign researchers, historians and specialists from different scientific research and educational institutions representing international organizations and foreign countries actively participated in the conference discussions. Among the participants there were diplomatic representatives and defence attaches from such foreign countries as Turkey, USA, India, Russia, Pakistan, Kazakhstan, Kirgizstan, as well as the scientists and experts of the Republic of Uzbekistan.

During the conference the participants analyzed the heritage, place and role of the great commander’s strategic thinking and his contribution to the development of the world military art.

UDC 355.48(063)

LBC 68.3

Editorial team:

Kadirov A.R., Doctor of Military Sciences (DSc), Associate Professor;

Ergashev A.A., (PhD) in Military Sciences, Associate Professor;

Dadaboyev H.A., Doctor of Philology (DSc), Professor;

Negmatov B.M., (PhD), Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Djafarov T.G., (PhD) in Military Sciences, Associate Professor;

Otaboyev A.K., (PhD) in Political Sciences;

Balashova G.A. Senior researcher;

Abubakirov I.I., Senior researcher.

© The Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan, 2023

МИНИСТЕРСТВО ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
АКАДЕМИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

АМИР ТЕМУР – ВЕЛИКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ И
ПОЛКОВОДЕЦ

Сборник материалов международной научной конференции

5 апреля 2023 года

Ташкент 2023

УДК 355.48(063)

ББК 68.3

А 48

Амир Темур – великий государственный деятель и полководец: сборник материалов международной научной конференции, 5 апреля 2023 года / [под общей редакцией начальника академии полковника Шаякубова Б.А.]. – Ташкент: Академия ВС РУ, 2023. – **466 с.**

Международная научная конференция «Амир Темур – великий государственный деятель и полководец», организованная в преддверии 687-летия со дня рождения Амира Темура, посвящена обсуждению особенностей полководческого искусства великого государственного деятеля в контексте политического, социального, исторического и культурно-просветительского развития общества на основе первоисточников, а также изучению его стратегических и тактических взглядов через призму цивилизационно-династического подхода.

В международной научной конференции приняли участие ведущие ученые Республики Узбекистан, Турции, США, Индии, России, Пакистана, Казахстана, Кыргызстана, специалисты по вопросам военного искусства из ведущих научно-исследовательских учреждений, а также дипломатические представители зарубежных стран. В ходе конференции обсуждались великое наследие, место и роль стратегического мышления великого полководца Амира Темура в развитии мирового военного искусства.

УДК 355.48(063)

ББК 68.3

Редакционная коллегия:

Қодиров А.Р., доктор военных наук (DSc), доцент;

Эргашев А.А., кандидат военных наук (PhD), доцент;

Дадабоев Х.А., доктор филологических наук (DSc), профессор;

Негматов Б.М., кандидат философских наук, доцент;

Джафаров Т.Г., кандидат военных наук (PhD), доцент;

Атабаев А.К., кандидат политических наук (PhD);

Балашова Г.А., старший научный сотрудник;

Абубакиров И.И., старший научный сотрудник.

© Академия Вооруженных
Сил Республики Узбекистан, 2023

TABRIK NUTQI
ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО
OPENING REMARKS

SHAYAKUBOV Babur Axmadjanovich
polkovnik, O'zbekiston Respublikasi
Qurolli Kuchlar Akademiyasi boshlig'i

ШАЯКУБОВ Бабу́р Ахмаджанович
полковник, начальник Академии Вооруженных Сил
Республики Узбекистан
Colonel Babur A. SHAYAKUBOV,
Commandant of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Assalomu alaykum qadrli mehmonlar!

Hurmatli xalqaro ilmiy konferensiya ishtirokchilari!

Avvalambor, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi rahbariyati va Qurolli Kuchlari Akademiyasi nomidan taklifimizni qabul qilib, bugungi anjumanimizdagi ishtirokingiz uchun barchangizga samimiy **tashakkur bildiraman.**

Fursatdan foydalanib, tadbirimizda ishtirok etayotgan harbiy diplomatik doiralar vakillarini hamda masofaviy (onlayn) tarzda ishtirok etayotgan mehmonlarimizni mamnuniyat bilan qutlayman.

"Amir Temur – buyuk davlat arbobi va ulug' sarkarda" mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya **milliy qaxramonimiz, jahon harbiy san'ati va tamadduni rivojiga salmoqli hissa qo'shgan Sohibqiron** tavalludining **687 yilligi xalqaro miqyosida keng nishonlanishi arafasida** bo'lib o'tayotgani tadbirimiz ahamiyatini yanada oshiradi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoevning tashabbuslari va ko'magida hamda ilmiy jamoatchiligimizning sa'yi-harakatlari tufayli Amir Temur shaxsi **tarixda o'zining ko'p qirrali faoliyati bilan Sharq renessansiga asos solgan bunyodkor** sifatida tanilishiga erishildi.

Darhaqiqat, tarixiy adabiyotlarga murojaat qilar ekanmiz, Sohibqiron va uning avlodlari hukmronligi davrida davlatchilik, jamiyatni boshqarish, qo'shinlar tuzish va harbiy san'at, ilm-fan, adabiet, tarix, tibbiyot, va umuman maorif va san'at mislsiz rivojlanganini ko'ramiz.

Temur davlati paytidagi bunyodkorlik sharoitida **Osiyo, Yevropa va Afrikani bog'lovchi "Buyuk Ipak yo'li" qayta tiklandi va yangi rivojlanish bosqichiga chiqdi**, uch mintaqada siyosiy-diplomatik, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar aloqalar keskin jadallashdi.

Xususan, taniqli **fransuz olimi Lyusen Keren** Amir Temur haqida: "1336 yil 9 aprelda hozirgi Shaxrisabzdan uncha uzoq bo'lmagan joyda, Osiyodan Yevropagacha bo'lgan

xalqlarning va o'z davrining tarixini o'zgartirgan, **jahon tamadduni tarixida yorqin iz qoldirgan shaxs dunyoga keldi**", - deb yozgan edi.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda Amir Temurning davlatchilik va sarkardalik mahorati, harbiy san'ati O'zbekistondan tashqarida ham ko'plab tadqiqotchi-olimlar, nufuzli xorijiy harbiy akademiyalarni o'ziga jalb qilmoqda.

Sohibqiron Amir Temur haqida Yevropa davlatlari tillarida mingga yaqin, Sharq millatlari tillarida mingdan ortiq asarlar yozildi, uning tavalludiga bag'ishlangan ko'plab ilmiy forumlar o'tkazilmoqda, 50 dan ortiq davlatlarda temurshunos, shu jumladan taniqli harbiy olimlar izlanishlar va tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Xalqaro konferensiya ishini ochar ekanmiz, ishonamanki, bugungi tadbirimiz barcha ishtirokchilar uchun o'z ilmiy izlanishlari natijalari yuzasidan fikr almashishi uchun samarali muloqot maydoniga aylanadi.

O'ylaymanki, konferensiyamiz davomida rejalashtirilgan ma'ruzalar va qizg'in ilmiy munozaralar:

- Amir Temurning harbiy-siyosiy faoliyati, jumladan, harbiy strategiya va taktika, jangni har tomonlama ta'minlash sohasida yangi tadqiqot yo'nalishlarini belgilash;
- sohibqironning harbiy san'ati, qo'shinlarni tuzish va qo'llashga oid kam o'rganilgan jihatlarini aniqlash va mavzuga doir ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish;
- milliy va xorijiy olimlarning Amir Temurning jahon harbiy san'atini rivojlantirishdagi o'rniga oid tadqiqotlar metodologiyasi bo'yicha tajriba almashish;
- xorijiy nashrlarda yanada keng chop etish maqsadida o'rganilgan asarlarni ilmiy jihatdan tavsiflash va ularni zamonaviy harbiy san'atni rivojlantirishning konseptual nazariyalarida qo'llash imkonini beradi.

Aynan shular tadbirimizning amaliy natijasi bo'ladi.

Albatta, Amir Temurning harbiy-siyosiy merosini o'rganish hamda zamonaviy janglarda taktik usullarning mohiyatidan kelib chiqqan holda uni harbiy amaliyotga tatbiq qila olish masalasi o'z ahamiyatini har qachon saqlab qoladi, va ko'plab tadqiqotchilar uchun dolzarb ilmiy mavzu bo'lib qoladi.

Hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Xalqaro ilmiy konferensiya doirasidagi ishingizga sermahsullik va natijadorlik, kegusi ilmiy faoliyatingizga ijodiy muvaffaqiyatlar tilayman.

Qadrlı mehmonlar! Konferensiya ishini ochiq deb e'lon qilaman.

Sohibqiron sarkardalari safida vorislikning namoyon bo'lishi

Проявление преемственности в рядах
военачальников Сахибкирана

Manifestation of Continuity among
the Military Leaders of Sahibkiran's Army

Hamidullo Aripovich DADABOYEV

fil.f.d. (DSc), professor, Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
O'zbekiston Respublikasi

ДАДАБОЕВ Хамидулло Арипович

доктор филологических наук, профессор университета
узбекского языка и литературы имени Алишера Навои

Mr. Khamidullo A. DADABOYEV,

DSc in Philology, Professor, the University of Uzbek Language and
Literature named after Alisher Navoiy, the Republic of Uzbekistan

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Amir Temur barpo etgan qudratli armiyaning turli-tuman bo'linma va qismlariga uch yuz o'n uch bek qo'mondonlik qilgan. Ularning dastlabki yuztasi o'nbegilik, ikkinchi yuztasi yuzbegilik, uchinchi yuztasi mingbegilik mansabiga tayinlangan. Tuman, ya'ni o'n ming jangchidan tashkil toptirilgan diviziyalarga Sohobqironning o'g'illari, nabiralari, ko'pdan-ko'p jangu jadallarda suyagi qotgan, tajribali safdoshlari, qarindoshlari va ularning farzandlari boshchilik qilgan. Sohobqiron tuzgan qo'shinda xizmat qilgan sarkardalar tarkibini shartli ravishda *to'rt guruhga* taqsimlash mumkin.

Birinchi guruhga Temurbekning markazlashgan davlat barpo etish maqsadi bilan siyosat sahnasiga qadam qo'ygan vaqtdan hayotining so'nggi daqiqalariga qadar unga sodiq, hamfikir, hamnafas bo'lgan birodarlari, do'stlari, turli urug' va qavm yetakchilarini kiritish o'rinli.

Ikkinchi guruhdan Amir Temurning siyosat sahnasiga chiqishida unga kamarbasta bo'lgan tengqurlari, do'stlari va sodiq safdoshlarining farzandlari o'rin olgan.

Uchinchi guruhni Sohobqironning farzandlari, nabiralari, yaqin qarindoshlari, tug'ishganlari tashkil etgan.

To'rtinchi guruhga Sohobqiron tuzgan ulkan saltanat tarkibiga kirgan qator tobe el-yurtlarning hukmdorlari, lashkarboshilarini kiritish o'rinli.

Ushbu maqolada ikkinchi hamda uchinchi guruhdan o'rin olgan temuriy sarkardalar safida vorislik an'anasining yuqori darajada yo'lga qo'yilgani xususida so'z yuritiladi.

Kuzatishlar "Temur tuzuklari"da e'tirof etilgan 313 ta lashkarboshidan 41 tasi (14%) *ota-o'g'il, ota-o'g'il- nabira, og'a-ini, og'a-ini-jiyan* rishtasi bilan bog'langanligini ko'rsatdi. Bunday qarindoshlik asosida shakllangan vorislik 2dan 8gacha bo'g'inda aksini topgan. Shu o'rinda, Amir Temur qo'shini boshqaruviga tayinlangan sarkardalar safi asosan turkiy urug'lar vakillaridan tashkil topgani, ajdodi bilan harbiy ish hamda harbiy san'atni o'ziga kasb sanagan, xususan, sarkardalik yo'lini tanlagan temuriy lashkarboshilarning suvrati va siyratiga oid chizgilar Sohobqiron tarixiga tegishli manbalar hamda "Temur tuzuklari"da zikr etilganini alohida ta'kidlash lozim. Yuqorida keltirilgan raqamlarni dalillash maqsadida ashyoviy misollarga diqqat qaratamiz.

Amir Temurning 1405 yilga kelib soni 800 mingtaga yetgan ulkan armiyasiga lashkarboshi tayyorlab berish bo'yicha uning qaysi safdoshi yetakchilik qilgan, mazmunidagi so'roqqa manbalarga suyanganda javob topish mumkin. Bu borada birinchilik, shubhasiz, Abbosbek qipchoq, Jakubek barlos, Sayfuddinbek nukuz, Shayx Ali bahodur barlos, Tag'oybug'abek barlos, G'iyosuddin tarxon qishliq, Oqbug'abek nayman, Musobek, Saribug'abek jaloyir, Elchibug'abek o'zbek, Apachi so'filarga nasib etgan.

Sohibqironning yaqin safdoshi, mo'g'ullarga qarshi olib borilgan kurashning faollaridan biri, yurtni birlashtirish ishiga qo'shgan salmoqli ulushi uchun *cherig begi* rutbasiga munosib topilgan *Abbos bahodur* (1387 yilda vafot etgan)ning besh o'g'li – Ali, Usmon, Umar, Shamsuddin, Hoji Abdulloh va qarindoshi Sa'id, jami - 7ta;

barlos urug'ining yirik, nufuzli vakili, Amir Temurning qarindoshi, ko'makdoshi va qayinotasi *Jakubek* (1384 yilda Kobulda vafot etgan) pushti kamaridan bo'lgan farzandlari Jahonshoh, Mizrob, Ziyrak, inisi G'iyosuddinbek, nabirasi Burunduq (Jahonshohning o'g'li), jiyani Idiku (G'iyosuddinning o'g'li), jami-7ta;

nukuz (nikudar) urug'ining atoqli vakili, Sohibqironning sodiq safdoshi, maslakdoshi, ishonchli do'sti, yirik sarkarda, munajjim va hoji *Sayfuddinbek* (1401 yili olamdan o'tgan)ning Abdulkarim, Abdussamad, Sayfulmulk, Sulton Sanjar, Tohir kabi besh farzandi, inisi Allohodod, nabirasi Shayx yasavul (Abdussamadning o'g'li), jami-8ta;

Sohibqironning eng iste'dodli sarkardalaridan biri, bahodurlarning ulug'i darajasiga loyiq topilgan, bahodurlarning sururi (sevinchi) sanalgan, Sharafuddin Ali Yaziy ta'biricha, jahonpahlavon *Shayx Ali* barlosning (1393 yilda halok bo'lgan) besh nafar o'g'li-Ilyosxoja, Sayyidxoja, Xizrxoja, Yusufxoja va Hubbiyxoja hamda inisi Sulton, jami-7ta;

jaloyir ("Temur tuzuklari" va "Boburnoma"da qipchoq)urug'ining nomdor beki, Sohibqironning safdoshi va u tomonidan berilgan bekklik unvoniga ega bo'lgan *Saribug'aning* farzandlari Berdibek, Shayx Nuruddin, Hojibek, inisi O'rusbug'a va jiyani Shayx Hasan Saxt Kamon, jami-6ta;

nayman urug'i vakili, Amir Temurning yurishlarida yirik harbiy qismlarga qo'mondonlik qilgan, Hindiston safari chog'ida Hirot hokimi sifatida faoliyat yuritgan va shu yerda 1402 yili vafot etgan *Oqbug'a* bahodurning to'rt o'g'li- Anushirvon (Navshirvon), Bayon Temur, Temurxoja, Shayx Temur bahodur va nabirasi Lutfulloh (Bayon Temurning o'g'li), jami- 6ta;

Sohibqironning urug'doshi va safdoshi *Tag'oybug'a* barlosning La'lbek, Pirmuhammad, Hamza va Rustam nomli o'g'illari, jami- 5ta;

qishliq urug'i rahnamolaridan biri, hiravul sardori rutbasidan ulug' bek darajasigacha ko'tarilgan, Pirmuhammad va Rustam ibn Umarshayx mirzolarining qaynotasi *G'iyosuddin* tarxonning to'rt nafar o'g'li- Alouddin Ali, Saydi Ahmad, Hamza va Hasan so'fi, jami-5ta;

Amir Temur farmoniga binoan bir necha yillar Xorazm voliysi vazifasini bajargan, 1401 yilda Bag'dodni qamal qilayotgan Sohibqironga valiahd Muhammad Sulton mirzo nomidan 120 misqol og'irlikdagi Badaxshon la'lini keltirgan, Muinuddin Natanziyga "Muntaxab ut-tavorixi Muiniy" ni yozishga topshiriq bergan *Musobek*ning uch farzandi-Ali G'onchi, Muhammadbek va Hamza, jami- 4 ta;

sulduz urug'i vakili, ma'lum muddat devonbegi mansabida xizmat qilgan, 1371 yilda Sohibqironning Xorazmga qilgan birinchi yurishi chog'ida Qovun arig'ida cho'kkib ketgan *Elchibug'a* bahodurning ikki o'g'li-Davlatxoja va Mirak, jami-3ta, *Apachi so'fining* ikki farzandi- Oqbug'a hamda Temurtoshlar shular jumlasidandir. Ushbu ro'yxatni, tabiiy, yanada davom ettirish mumkin.

Xullas, Amir Temur tomonidan barpo etilgan ulkan sonli qo'shinni boshqarishga jalb qilingan lashkarboshilar Saltanatni qurishda Sohibqironga tayanch bo'lgan turli urug' va qavmlarning vakillaridan tashkil topgan.

Amir Temurning To'xtamish bilan jangi Амир Тему́р в войне с Тохтамышем Amir Temur in the War with Tukhtamish

TYULAY Kosiuglu

tarix fanlari nomzodi, Turkiya

ТЮЛЯЙ Косиуглу

кандидат исторических наук, Турция

Ms. TÜLAY Köseoğlu

PhD in History, Turkey

I would like to say hello to our brothers from Turkey, from the capital Ankara to our brothers in Uzbekistan, to very valuable participants. First of all, thank you very much for your kindness in including us in such a special program. Today, I would like to talk about Emir Timur, one of the most important rulers of Turkish history, and the Golden Horde Expedition she carried out.

We have detailed information about the 1391 Kundurça and 1395 Terek Campaigns of Emir Timur on the Golden Horde. The fact that all information about these expeditions was recorded by both Yezîdî and Şâmî, who are among the palace historians of Timur, is extremely important for us to reach important information about the period. Before giving information about these expeditions, I would like to briefly touch on Timur's statism and Army strategy.

First of all, I would like to point out that Timur is not a continuation of Genghis Khan. to found their states; Genghis Khan is the representative of an empire built on the steppe, at the expense of destroying settled cultures by making the steppe dominate the settled order. Timur, on the other hand, subordinated the steppe to the control of the settled order, establishing a settled empire and establishing an empire that laid the groundwork for a large enough area to create a Timurid Renaissance. One of the biggest differences between Cengiz and Timur is this: Cengiz is at the head of her army only two times. (Campaigns on Tanguts and Khwarazmshahs) Timur, on the other hand, is at the head of his army every time until he dies. He is the manager of this business.

Timur's Statism

When the state is mentioned, the first thing that comes to mind is legitimacy. If there is no legitimacy, it is necessary to call. So, what were the tools of legitimacy in Timur's time? Cengiz's path was clear after the congress in 1206 and he had no obstacles. But there was an obstacle in front of Timur: The laws of Genghis. Timur, who emerged after Genghis, with an area of 24 million square kilometers, did not come from a tribal aristocracy in the Chagatai Khanate

at the center of this geography. Starting from such a point and exceeding the Genghisî tradition, (His father comes from the Barlas tribe.) Timur stepped onto the stage of history as a pragmatist step by step without any means of legitimacy, and he was enthroned in Transoxiana 10 years later. Here are the tools of legitimacy he uses: First; When the Cete ruler Tuğluk Timur came to Transoxiana, many Emirs, including the leader of the Barlas tribe, left there. Timur says, "If we leave this place, the homeland will be left unclaimed" and as per the procedure, Tugluk goes to Timur, pays allegiance and takes the Keş region where the Barlas tribe is located. Thus, he enters the stage of history. Afterwards, the period of wars against Tuğluk Timur's son begins. In this period, he emphasizes his divine chosenness, that is, his Islamic aspect. He says: "When these people go to the hereafter, we are responsible for these people, if we leave these people in captivity, we have to give an account for it." Considering that these speeches were made in the middle of the tribal leaders, after a while Timur came forward as an alternative to Hussein. In the struggle against Hussein, he emphasizes the Cengizî tradition. He takes with him a puppet inn from the Ögeday dynasty. He puts it in Şehr-i Sebz. After liquidating Hüseyin, he dominates Transoxiana.

Secondly; When he ascended the throne in Transoxiana, he could not be a "Khan" because he was not from the Genghis dynasty. But on the other hand, there was a Timur who actually sat on the throne. How did he do this? With the dual monarchy model. It is as follows: Cengiz entrusted his son Çağatay to Karaçar Noyan when he was dying. This person is Timur's 4th navel grandfather. (With a later genealogy.) When Timur leaves Transoxiana, he moves to the Ilkhanid geography. There are many states/statelets that emerged after the disintegration of the Ilkhanids in that geography. Kerts, Celayirians.... These states brought the Islamic tradition to the fore and existed in that region against the Genghisid tradition. So Timur had come out of Transoxiana and how was he going to solve the problem of legitimacy? Timur, when he came to this geography, said with a masterful maneuver, "These countries cannot manage their states in accordance with Islam, they torture the people...". In this regard, Shāmī, regarding the expedition to Iran, said, "The Prophet. When the owner-breaker learned of this, he felt very sorry for the Muslims and set his mind to seize Iran and prevent the enemy from entering there from now on. Because although there were many rulers in Iran, none of them could dominate the country, and as many rulers as there were, they all had bloody knives with each other, the poor people were paying the price for it. Therefore, Timur realized his conquests in this region by using Islam and Islamic elements. Afterwards, he returned to the Genghis tradition in his campaigns against the Golden Horde, the Ottomans and the Mamluks.

He sailed to Toktamış in January 1391. Who is slapped? According to the information in Yazidi, he is a ruler who came with the support of the British dynasty. Timur, while going on a campaign against Toktamış, says, "Now we are moving towards Toktamış by gathering soldiers in accordance with the favor of the Islamic sultan." Mahmud Khan, whom he called the Sultan of Islam. So here he says: "I am a descendant of Genghis Khan from the 4th navel, I am going against Toktamış, but this is not my desire, this is the desire of the Islamic Sultan beside me", thus preventing any problems from arising. This changes for the first time on the India Expedition. In the first Friday prayer after going to India and taking Delphi, he makes himself and the name of Muhammad Sultan, whom he declared as heir apparent, pronounced. Until that day, he had Suyurgatmış first and then his son Mahmut Han pronounced in all Friday sermons. Here we see that Timur has changed in terms of legitimacy. Yazidi used the expression "His

Excellency" for Timur after the Indian Campaign. Timur also made himself known as "His Excellency the Sultan". Timur, who established a great empire throughout the world in the first 10 years in Transoxiana, and in the next 23 years, has the principle of world domination in his understanding of the state. With his expression in Shāmī "If there is only one God in the sky, there must also be one ruler on earth."

Timur's Army Strategy

Timur made 10 expeditions in 10 years (1370-1380) after dominating Transoxiana. 5 to Cete, 4 to Harezm, 1 to Ak Orda. He did it once a year. He did not take any land during these expeditions. So why did he do this expedition? In summary; He made the confederation of tribes to create a homogeneous Timurid army from one army. He wanted to establish his Timurid identity. Instead of belonging to the tribe, he aimed to create an army directly subordinate to the ruler. Shāmī says: "Ten years later, soldiers who made war an art appeared." If he had acted with an army in the form of tribes, a massed army under the command of each tribal leader, he had no chance of success. He shared the booty taken in these expeditions with his soldiers. Thus, the soldier saw that it was much more useful to be a Timurid soldier than a tribal soldier. After 10 years, he succeeded in creating an army that could make the expedition he wanted, however he wanted, whenever he wanted. Timur changed his war tactics. The war tactic until that day; It was in the form of center-arms-lead forces-rear forces. Timur understood that this tactic did not apply to mounted armies. He used this new tactic for the first time in the Battle of Kunderça. He divided the army into 7. The difference from the other is that it puts 2 right-left arms in front of the center and pulls the center back. The center does not enter the war unless it is necessary, it follows the wings with the front arms in the war. If there is a weakness in the right wing, the right and left groups shift to that side. If the wings are successful, the leading group begins to sweep forward. Thus, he initiates a "wing attack". In other words, while armies were attacking from the center until that day, now they are doing it from the flanks. If your sides are weak, then numerical superiority emerges. Numerically, Toktamış's army had more soldiers. Therefore, he did not allow his opponent to use this advantage. He used this method in all his subsequent battles. Timur made constant offensive wars. He has never let his opponent attack. In this case, the opponent goes into automatic defense. It becomes incapable of implementing even a tactic, if any. He had a second method of dealing with war. It is the "Deep War Method". He never meets his opponent where he wants them. He always greets where he wants. The place he wants is almost 300-400 km of that country. intra. Kunderça for Toktamış, Ankara for Ottoman, Aleppo-Damascus for Mamluk.

Timur's Golden Horde Campaign (1391-1395)

In the years when Timur came to power, Emir Mamay dominated the right wing of the Cuci nation. The struggle for dominance continued between Urus Khan, who wanted to end the interregnum in the Golden Horde and take the whole country under control. Urus Khan wanted to revive the Great Genghis Empire by taking the Chagatai and Ilkhanid lands under control. For this reason, Timur followed the struggle in the Golden Horde very closely. He wanted someone who was pro-Timur to win the fight.

When Toy Hoca Oğlan, one of the princes of Cuci, opposed this policy in the 1376 Congress, when Urus Han decided to fight Emir Mamay, he paid for it with his life. Toy Hoca's son, Toktamış, abandoned Urus Han's army and took refuge in Timur, fearing that it would be his turn after his father. Timur had trained Toktamış, taught him the science of war, and armed

him several times in the second half of the 1370s. Toktamış, who was defeated by Urus one after another, took refuge in Timur's palace in a miserable condition each time; He had returned to the battlefield again and again after his health and losses had recovered. Toktamış, who was defeated in all of the struggles Urus Han had with his three sons, swam across the Seyhun River in his last defeat and saved his life, and even saved his life thanks to a kind horse that Timur gave as a gift. In 1381, Toktamış was able to gather his army with the support of Timurid Emirs. He won the war with Timur Melik and was enthroned as the Khan of the Golden Horde. When Toktamış started to turn his eyes to other lands in a few years, and set his eyes on lands such as Khwarezm and Bukhara, which were under Timur's rule, Timur saw this as arrogance and did not forgive him again. Toktamış traced his roots to Genghis Khan, and with this title, which was forever forbidden to Timur, he saw in himself the right to be the ruler of the whole geography. Timur, on the other hand, was going mad with anger, especially when he thought about Bukhara, where Islam's heart beat, "becoming the hands of the enemies of religion".

It was winter when Toktamış began marching towards Transoxiana, where Timur ruled, and most of Timur's army was scattered all over the empire. The thickness of the snow was too much for the horses. Under these circumstances, Timur had no choice but to wait in Samarkand. However, Timur was so enraged that he could not leave the situation unanswered and had never engaged in a defensive battle. Toktamış had waged war in the most unexpected season of the year under the most severe weather conditions. Timur gathered an army from Samarkand and Shahrisebz and moved north. Timur's army encountered Toktamış's vanguard and was able to drive them across the Seyhun River.

Timur first neutralized the Mongolian Cetes, who wanted to ally with Toktamış, and eliminated the danger in the east. He wanted an army of 200,000 men for this war. In some sources, this number is shown as 300 thousand. At the end of 1390, there was no obstacle in front of Timur. He had his army fully equipped. His army is about 300 km. driving north; he took the first step towards the enemy.

There were intelligence officers on both sides of the war. Toktamış asked for forgiveness in the letter he sent to Timur with 9 magnificent horses and a jeweled falcon with the Embassy Committee. He expressed his embarrassment and regret and said, "I take refuge in the mercy of my master." That is, he was submissive to his former master, saying that he was a devoted slave of his. Of course, Timur knew that Toktamış's purpose was to stop his advance and thus buy time. Because this was one of the tactics he used himself.

The journey of Timur's army, which started from Samarkand, took 4 months and was 2500 km. the road had been traveled. The strength of the soldiers was exhausted. There was a danger that Toktamış's army, which was well-fed and rested and knew this land very well, would suddenly meet them.

Timur believes that this is the first thing his soldiers should eat and organizes a hunting hunt by gathering his most senior squad. By the end of the hunt, his army was fed up. Then Timur, who passed a general inspection of his army, checked whether his soldiers were fully equipped. The soldiers had a machete on their left side, a short sword on their right side, 1 spear, 1 mace, 1 dagger, 1 leather shield, 1 bow and 30 arrows, and their horses' backs were covered with tiger skin.

On June 18, 1391, the two armies came face to face at the location of the Kundurcha River (today's Samara Oblast). The war started when Timur's right flank under the command of

Miranshah attacked the left flank of Toktamış. Timur gained the upper hand against Toktamış's right flank and his forces in the centre. Toktamış managed to break the right wing of his army from the army as he was numerically superior by attacking Timur's left wing. Just as the Golden Horde seemed to be winning, turmoil broke out in the army. The horned banner of Toktamış was not visible on the battlefield. This clearly marked the death of the monarch. However, Toktamış was alive; Terrified and despairing, Toktamış fled the battlefield when Timur's ponytailed banner began to wave. Toktamış's army was scattered. Although new leaders were appointed instead, separatism began among the Kipchaks. The threat on Transoxiana was lifted, and the months-long war resulted in Timur's victory.

A few years after the Battle of Kundurça, Toktamış began to seek alliances against Timur. Timur, who was aware of Toktamış's alliance with the Egyptian Sultan Berkuk and started to gather an army, sent a delegation to him and intimidated him. However, Toktamış ignored this letter. The armies of both sides faced each other on the Terek River, near the present-day city of Grozny, on April 22, 1395. Timur, who mobilized the right wing under the command of Muhammed Sultan, attacked the left wing of Toktamış and inflicted heavy losses. Towards the end of the war, the central forces of both armies came face to face. The Golden Horde took the first blow, and Toktamış again turned around and fled for his life. With this defeat, he could not recover again. Timur had left behind a shattered Golden Horde. In the Golden Horde, which started the civil war, independent khanates were established at the end of the century when Timur passed away.

So why did Timur decimate the Golden Horde so much? Actually, this was not just a feud between Timur and Toktamış. Timur knew that it was necessary to meet the loot needs of the tired soldiers and that Toktamış had to dry all the trade and production vessels. For a large army, there had to be prosperity within the borders of the country, and this could only be achieved through trade. For this; Tana and Saray, which were important trade centers on the caravan routes from the Black Sea and through Central Asia to the Ming Empire in China, were erased from the map overnight. Urgench, the third stop of the northern trade route, was abolished (1388). Thus, the northern trade route, which bypassed Timur's lands, was closed for use. The caravans would now curve south, crossing Iran and Afghanistan, and reach Transoxiana, transferring the wealth once possessed by Toktamış directly to Timur.

In conclusion; Timur is a Cihangir who has never lost a war. Considering his ability to establish a state, his military genius, his diplomatic skills, his patronage of culture and arts, and the legacy he left, Timur is by far the greatest conqueror in the history of humanity. In addition, Timur is one of the rare historical figures who could affect the Bari civilization as well as the Eastern Civilization, and the traces of his legacy could be carried from the Middle Ages to the present day.

Buyuk Otaturkning "Men Temur zamonida yashagan bo'lganimda u qilqan ishlarga erisholmas edim. U mening zamonimda yashagan bo'lganida esa mendan ancha buyuk ishlarni amalga oshirgan bo'lar edi", degan so'zlari Temurning tariximizdagi Turkiy hukmronlarning eng qudratliaridan (buyuklaridan) biri ekaniga eng ochiq dalildir.

Amir Temur sarkardalik mahoratini o'rganish tarixidan

Из истории изучения навыков
Амира Темура как полководца

From the History of Studies on Commanding Skills
of Amir Temur as a Great General

MADRAIMOV Abdumajid

Temuriylar tarixi davlat muzeyi katta ilmiy xodimi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan
madaniyat xodimi, tarix fanlari doktori, professor

МАДРАИМОВ Абдумажид

старший научный сотрудник Государственного музея истории Тимуридов,
заслуженный сотрудник культуры Узбекистана, доктор исторических наук,
профессор

Mr. Abdumajid MADRAIMOV,

DSc in History, Professor, Senior researcher of the State Museum
of Timurids'History, Honoured Cultural Worker of Uzbekistan

Amir Temurning hayoti va faoliyati natijasi bo'lmish ulkan saltanatning bunyod etilishi, Buyuk ipak yo'lini tiklanishi qanday amalga oshirilgan. Bular to'g'risida qanday manba, adabiyotlar mavjud. Ularda sohibqironning sarkardalik mahorati qay darajada o'rganilgan. Shu masalalarni O'zbekistonda yaratilgan adabiyotlar asosida yoritishga imkon qadar harakat qilingan.

1. Amir Temur kim, uning to'g'risida qanday manba va adabiyotlar mavjud.
2. Amir Temurning harbiy, sarkardalik mahoratini kimlar o'rgangan?
3. Amir Temur harbiy, sarkardalik faoliyati mavjud adabiyotlarda qay darajada yoritilgan?
4. Amir Temur harbiy mahoratining ahamiyati nimada?

Ushbu maruza maqsadi Amir Temurning buyuk sarkarda sifatida olib borgan siyosati asosi bo'lmish harbiy sarkardalik mahoratini yoritgan manba va adabiyotlar tahlilidan iborat.

Amir Temur yoki Sulton Temurbek ibn Muhammad Tarag'ay Bahodur 1336 yilning 9 aprelida Kesh – Shahrisabz yaqinidagi Xoja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan. Uning onasi Takina Moh Xonim Buxorodagi obro'li diniy ziyoli Sadr Shariya oilasidan bo'lgan. Temurbek nufuzli bek o'g'li bo'lib, amaldagi Movarounnahr hokimi Amir Qazag'anning nabirasiga yylanadi. 1360 yili Shahrisabz hokimi, bir yil o'tgach rasman Movarounnahr amiri darajasiga erishdi, ammo amalda hokimiyat uning qo'lida emas edi. Shundan keyin u 1370 yilgacha Vatan mustaqilligi uchun tinimsiz kurash olib borib rasmiy amir –ijrochi hokim etib saylandi.

Amir Temurga ikki muqaddas shahar Makka va Madina rasmiy vakili Mir Sayyid Baraka rasmiy hokimiyat ramzlari bo'lmish bayroq, naqora va soyabon topshirib, rasman Movarounnahr rahbari deyu tan olgan yedi. Bu rasmiy maqom Qurultoylarda o'z tasdig'ini topdi.

Amir Temur o'zining oltmish to'qqiz yillik hayotii va qirq besh yillik faoliyatii davrida Movarounnahr poytaxti sifatida Samarqand shahrini tanlab, undagi paxsa binolar o'rniga pishiq g'isht va koshinli oliy imoratlar, jumladan Jomiy Masjid, Ko'k Saroy, Bo'ston Saroy, ajoyib bog' va qasrlar, Shahrisabyazda ulkan mahobatli Oqsaroy va ko'plab boshqalarni bunyod etti. Siyosiy jihatdan yigirma yetti mamlakatni bir saltanatga birlashtirib, yagona iqtisodiy va madaniy birlikka aylantirdi. Mashhur tarixchilar G'iyosiddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, Hofizi Abru va boshqalarga homiylik qildi. Eng muhimi **devon tartibi va sultonlik qilish tarzlari bo'yicha joriy etgan qoida – bu albatta “Temur Tuzuklari”**ni yaratilishi jahon afkor ommasinig uning shahsi va faoliyatiga bo'lgan va bo'layotgan e'tiborini ta'minlaydi.

Amir Temur davlat rahbari bo'lgach, o'z saroyi devonida munshiy, kotib, uyg'ur bitikchilari, navisandalarni jalb etib, ularni o'zi bilan birga olib yurar, har bir joydan o'z oila a'zolari, turli shahr, viloyat, tuman hokimlari bilan xatti-kitobat olib borar edi. Ular saroy va mamlatlarda yuz bergan voqea va hodisalarni yozib eng muhim jarayonlar bilan Amir Temurni xabardor etib turganlar. Lekin bu voqealar qaydnomalari ma'lum darajada bir xil tarzda olib borilgan. O'z tarixini bo'shqalar uchun qiziqarli tarzda bayon etilishini istagan Sohibqiron avval ikki yirik olim, tarixchilar G'iyosiddin Ali Yazdiy va Nizomiddin Shomiyni bu ishga jalb etgan. Ikki kitob “Ro'znomai Hindiston” va “Zafarnoma” asarlari yuzaga keladi. Bulardan qomiqmagan Amir Temur **devon tartibi va sultonlik qilish tarzlari haqida joriy etgan qoidalar** to'g'risida o'zi “**Temur tuzuklari**” asarini farzand, nabira va bo'lg'usi avlodlarga ibrat bo'lishi uchun yaratdi.

Tuzuk so'zining ma'nosi – urf-odat, tartib, qonun-qoida, oyin, dokrtina, konstitutsiyani anglatadi. U podshohlarning tarjimai holi, siyosiy faoliyati, davlat va jamiyatni boshqarish qonun-qoidalari, haq-huquqlari bayoni, turish-turmishi, axloq-odobi, davlatni idora qilishi, turli mansab egalariga belgilaydigan huquq, burch, vazifalari, xalq bilan muomila-munosabati, xayr-saxovati, adolatli soliq siyosati, xalq va mamlakatni dushmanlardan muhofaza qilish, harbiy yurishlarni o'tkazish va boshqa qonun va qoidalar yozilgan risoladir.

O'zbekistonda mustaqillik davrida asar o'zbek tilida Alixon To'ra Sog'uniy tarjimai Habib Karomatov toldirishlari bilan akademik B. Ahmedov tahriri ostidagi matn bir necha bor turli so'zboshi bilan nashr etilmoqda.

“Temur tuzuklari” ikki maqola yoki kitobdan iborat. Birinchisi “o'zga mamlakatlarni zabt etish, g'anim lashkarini sindirish, dushmanni tuzoqqa tushirish, muxoliflarni ko'nglini ovlab do'stga aylantirish, do'st dushman orasida muomala, murosayu madero qilish” bayon etilgan. Ikkinchi kitob baxtli farzandlar va nabiralarga nasihat, saltanat qurish, davlat tutish bobidagi tuzuklarini qo'llanma sifatida yozilgan hamda avlodlarga ularga muvofiq ish yuritish topshirilgan.

Asarning ikkinchi qismi yoki kitobi alohida e'tiborga sazovor. Chunki, avvalgi asarlarda Amir Temur hayoti va faoliyati yoritilgan bo'lsa, uning davlatni boshqarish tafsilotlari maxsus ritilmagan edi. 1999 yili akademik B. Ahmedov “Temur tuzuklari”ning ruscha tarjimai va forsha toshbosma faksimilesiga yozgan so'zboshisida kitobning tarixiy ahamiyatini ochib bergan

Jamiyatni Amir Temur on ikki guruhga ajratib har bir guruh xususiyati, vazifalari ijtimoiy hayotdagi o'rnini ko'rsatib betgan. Davlat boshqaruvida ham u on ikki tuzukka binoan ish ko'rgan. Davlat boshqaruvi bilan bir qatorda uning xavfsizligini ta'minlash, harbiylar va qo'shin, aholi bilan muomalalar, umuman, sohibqiron e'tiboridan hech bir muhim tafsilot chetda qolmaganini ko'ramiz.

Hamidulla Dadaboevning "Amir Temurning harbiy mahorati" nomli kitobi 1996 yilda nashr etilib, unda bu mavzu ixcham tarzda yoritilgan. Agar asar mundarijasa nazar solinsa, "Iste'dodning sayqal topishi" (6-41 betlar), "Qaror qat'iy, shikoyatga o'rin yo'q" (41-50 betlar), "To'fon" (50-59 betlar) kabi sarlavhalar ostida sarkardaning faoliyati, srategiya va taktikasi mavjud adabiyotlar asosida yoritilgan.

Tarixchi Faxriddin Hasanovning "Turon xalqlari harbiy san'ati" nomli monografiyaning 4 bobi (365-415 betlarda) ya'ni 50 betda asosan "Temur tuzuklari" hamda boshqa adabiyotlar asosida bayon etilgan.

O'zbek tiliga tarjima qilib nashr etilgan rus akademigi V. Kvintning "Amir Temurning strategik etakchiligi: "Tuzuklar"ga izohlar" asarida sarkardaning rahbarlik faoliyati xususiyatlari batafsil ochib berilgan deyish mumkin.

Biz ko'rgan adabiyotlar ichida ijodiy guruh tomonidan yaratilgan "Sohibqiron Amir Temurning harbiy san'ati" nomli monografiyani nisbatan mukammal asar deb tan olish mumkin. Monografiya harbiy san'atning turli sohalarini qamrab olgani hamda boy manbaviy va illyustrativ-suratli asosga ega. Uning acosiy mazmuni 1903 yili Londonda nashr etilgan "Hindiston Boburiylar armiyasi" nomli ingliz olimi V. Irvin asariga juda yaqin. Kitob 24 bobdan iborat bo'lib, armiya faoliyati turli qirralarini qamrab olgani bilan ajralib turadi.

Alohida bir fikrni ta'kidlashni istar edim. Bu ham bo'lsa, Amir Temur sarkardalik faoliyatini barcha Temuriylar o'zlari uchun namuna, o'rnak deb hisoblaganlar va o'z hayoti va faoliyatlarida unga ergashishga harakat qilishgan. Bu sohada eng katta yutuqqa erishgan oltinchi Temuriy Zahiriddin Muhammad Bobur bo'lib, uning "Boburnoma" asarida buyuk bobosiga hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo'lgani ko'rish mumkin.

Agar biz Temuriylar davlati va ularning yarmiyasi, harbiy siyosati asosini bilmoqchi bo'lsak, ikkinchi engilmas Temuriy Jaloliddin Muhammad Akbar buyrug'i bilan yaratilgan "Oyini Akbariy" asarini albatta o'rganish zarur¹. Bu asar Amir Temur harbiy sarkardalik mahorati Zahiriddin Muhammad Bobur va Boburiylar uchun ham o'rnak vazifasini o'tagan.

---

¹ Allami Abulfazl. The Ain-I Akbari. Translated by H. Blochman/. Vol.I. –Dehli, 1997, -p. 740.

*Temur qo'shinlarining
jang olib borish tarkibi va taktikasi*
*Состав и тактика
ведения боя войсками Тамерлана*
*Organization and Tactics of Tamerlan
Troops' Combat*

SALBAYEV Marat Jarashevich

Qirg'iziston Respublikasi Qurolli Kuchlari Kalaynur Usenbekov
nomidagi harbiy institut Gumanitar fanlar kafedrası katta o'qituvchisi, kapitan

САЛБАЕВ Марат Жарашевич

старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин
военного Института имени Калайнура Усенбекова
Вооруженных Сил Кыргызской Республики, капитан

Captain Marat J. SALBAEV

Senior Instructor of the Humanitarian Disciplines Department, the
Military Institute named after Kalaynur Usenbekov, the Armed Forces
of the Kyrgyz Republic

Армия Тамерлана была наиболее боеспособной и совершенной военной силой Среднеазиатского региона конца XIV — начала XV века. Опираясь на богатый опыт своих предшественников, Тамерлан сумел создать мощную и боеспособную армию, позволившую ему одерживать блестящие победы на полях сражений над своими противниками. В распоряжении Тимура было огромное войско до 200 тысяч воинов. Эта армия была многонациональным и многоконфессиональным объединением, ядром которого являлись тюрко-монгольские воины-кочевники.

В составе армии воевали представители различных племён: барласы, дурбаты, нукузы, найманы, кипчаки, дулаты, кияты, джалаиры, сулдузы, меркиты, йасавури, каучины, канглы и др. Военная организация войск была построена как у тюрков и монголов по десятичной системе: десятки, сотни, тысячи, тумены (10 тысяч). В произведении тимуридского поэта Алишера Навои для обозначения армии или войска используется термин сипах.

Армия Тамерлана подразделялась на конницу и пехоту. Основу конницы составляли тюрко-монгольские конные лучники. Конными были и тяжеловооружённые воины, составлявшие воинскую элиту, а также отряды телохранителей Тамерлана. Роль пехоты резко возросла на рубеже XIV—XV вв. В частности, пехота была незаменима при осадах укреплений противника, несмотря на то, что большей частью играла вспомогательную роль. Несмотря на это, в армии Тамерлана имелись и отряды тяжеловооружённой пехоты. В городах формировались отряды ополчения, называвшиеся сардабар. Они были ненадёжны, в их среде постоянно существовала угроза бунтов и мятежей. Отряды городского ополчения обороняли города во время осад, а также участвовали в походах армии Тамерлана против соседей.

Во время походов Тамерлан активно использовал боевых слонов. Численность каждого экипажа-башенки, располагавшейся на спине животного, была от 4 до 6 воинов, не считая погонщика, сидевшего отдельно.

Некоторые высшие командиры назывались сардары. Остальные начальники назывались эмирами, должность которых имела 12 ступеней. Каждый начальник имел помощника, готового заменить его в случае надобности. Должности десятников, сотников и тысячников были выборными, однако утверждались вышестоящими начальниками. «Начальник, — говорил он, — власть которого слабее кнута и палки, недостойн звания». На низшем уровне сохранялась «военная демократия» — десятники выбирались в своем десятке.

Тысячниками, как правило, назначали сыновей эмиров или представителей знати. Высшие командные посты в армии принадлежали родственникам и ближайшим сподвижникам Тамерлана. В армии поддерживалась железная дисциплина, базировавшаяся на наказаниях (в частности, одним из дисциплинарных наказаний было лишение провинившегося одной десятой жалования) и поощрениях (похвалы, прибавки к жалованию, подарки, звания).

Благодаря железной дисциплине и превосходной подготовке армия Тамерлана искусно и в точности выполняла приказы своего командира. Благодаря этому он сумел одержать победу над войсками золотоордынского хана Тохтамыша, не поддавшись на традиционную монгольскую тактику заманивания противника в степи и избежав засад. Тимур великолепно разбирался в политической системе региона, где ему приходилось вести боевые действия, и умело пользовался услугами многочисленных шпионов. Детальное внимание уделялось изучению стратегии и тактики противника.

Во время сражения согласно теоретическим установкам Тимура войско разделялось на 3 большие линии, в каждой из которых было по 3 эшелона. Таким образом, войска на поле боя имело построение глубиной в 9 эшелонов, причём они не были равными по численности. Значительные силы удерживались в резерве, чтобы в нужный момент укрепить центр или фланг. Сражение начинали легковооружённые метатели на аванпостах, затем в бой вступал авангард. Крылья боевого порядка имели свои авангарды, которые вступали в бой в том случае, если было необходимо поддержать главный авангард. Если и этих сил было недостаточно, то в бой вступали левая половина правого крыла и правая половина левого, если же их помощь также была недостаточной, то Тимур вводил в бой оставшиеся части обоих крыльев. При необходимости вслед за ними Тимур вводил в бой резерв, которым командовал сам.

Линии вводились в бой постепенно, затем, когда противник был значительно измотан, в бой вступали главные силы резерва, состоявшие из отборных войск. Наиболее слабой была передняя линия. Во время битвы Тамерлан вначале вводил подкрепления с середины крыльев, сберегая фланги и резерв, чтобы сохранить возможность окружения противника даже при прорыве центра своей армии и последующего удара свежими силами резерва. Подобная тактика обеспечивала Тамерлану неизменный успех в борьбе со своими противниками.

Войска Тамерлана состояли из пехоты и конницы. Впрочем, пехота его в дальних степных походах была снабжена лошадьми; конница или по крайней мере значительная часть ее, в случае надобности, была поручено сражаться в пешем строю, следовательно, соответствовало, нашим драгунам; она спешивалась в тех случаях, когда надо было вернее и сильнее стрелять из лука, но без сомнения, действовало лучше на лошадях, нежели в пешем строю, потому что кочевые народы с малолетства свыкаются с лошадьёю.

Конница разделялась на простых и отборных воинов, составлявший легкую и тяжёлую конницу. Сверх того были особые телохранители Тамерлана в роде гвардии.

Главными этих родов войск были еще:

1) понтонеры или судовщики, набираемые преимущественно из жителей, занимавшихся судоходством по рекам Аму, Сыр и другие; они употреблялись для устранения судов и наведения мостов;

2) метатели грегорианского или греческого огня;

3) разного рода рабочие, умевшие устраивать осадные машины и обращаться с метательными орудиями. Множества осад, предпринятых Тамерланом, и искусное действие грегорианским огнем и метательными орудиями, очень много способствовавшими при большой части осад к взятию крепостей показывают, что этот род войск был доведен до большого совершенства. Из хода осад, предпринятых Тамерланом, видно, что ему были известны почти все способы, употреблявшиеся греками и римлянами для овладения крепостями. В сражении против Баязета он имел слонов, с которых посаженные на них воины стреляли грегорианским огнем;

4) для действий в горах Тамерлан имел особого рода пехоту, составленную из горских жителей, следовательно, привыкших к горной войне, умевших влезать на крутые утесы; воины эти часто оказывали ему услуги при овладении ущельями, горными походами и крепостями, расположенными на крутых горах

Подводя итог, отметим, что Амиру Тимуру удалось максимально эффективно использовать мобилизационный потенциал своего государства. Тамерлан сумел создать мощную и боеспособную армию, позволившую ему одерживать блестящие победы на полях сражений над своими противниками.

Не будет большим преувеличением сказать, что в конце XIV – начале XV в. армия Амира Тимура являлась самой боеспособной и грозной вооруженной силой Евразийского континента, а значит, и всего мира.

Amir Temur 687-yil
Амиру Темуру – 687 э.
The 687th Anniversary of Amir Temur

HOSHIMJONOV Ikrom Akrom o'g'li

Qozog'iston O'zbeklari "Do'stlik" hamjamiyatining raisi, Xalqaro Amir Temur xayriya jamg'armasining Qozog'iston Respublikasidagi rahbari, akademik

ХАШИМЖАНОВ Икрам Акрам угли

академик, руководитель филиала Международного фонда Амира Тимура по Республике Казахстан. Председатель общества дружбы «Казахстан-Узбекистан»

Mr. Ikram A. HASHIMJONOV,

Academician, Chairman of the Friendship Community "Dustlik" Kazakhstan-Uzbekistan", Head of the International "Amir Temur" Charitable Foundation in the Republic of Kazakhstan

Улуғ Соҳибқирон Амир Темурнинг тарихий сиймоси, ҳаёти ва фаолияти ҳозирги Марказий Осиё заминада яшаётган барча халқларнинг ўтмиш тарихидан шарафли ўрин олибгина қолмасдан, замонавий тарихий ривожланишида ҳам ўз аксини топиши диққатга лойиқдир. Мисол тариқасида Амир Темурнинг Қозоғистон Республикасининг ҳозирги Туркистон вилояти ва Шимкент шаҳри шунингдек, сонсиз боблар макони Сайрам даҳаси билан боғлиқ бўлган тарихий қадамжоларини эслаб ўтишни жоиз деб билдик.

Сўнгги йиллардаги тадқиқот ишларида Амир Темурнинг тарихий образи борган сари ҳаққоний гавдаланиб бораётганлигининг гувоҳи бўлиш мумкин. Яқинда россиялик тадқиқотчилар Амир Темурнинг Россияга ҳарбий юришдан бош тортганлиги унинг адолатли ҳукмининг натижаси эканлигини, умуман бу юрт халқларини асрий мўғул истилосидан халос қилишда буюк Темурнинг алоҳида ролини аниқ далиллар асосида эътироф этдилар.

Темурийлар тарихига бўлган қизиқишнинг тобора ортиб бориши ва унинг яна бир муҳим жиҳати – азалдан бир-бирига қўшни бўлиб яшаб келаётган, қардош ва қондош қозоқ-ўзбек халқларининг абадий дўстлигининг мустаҳкамланишидаги ролини таъкидлаб ўтиш мумкин.

Улуғ ва мустаҳкам, айни чоғда тартиб ва адолат ҳукм сурадиган давлат барпо этган буюк аждодимиз Амир Темур ҳозирги Жанубий Қозоғистон ҳудуди тарихи ва маданияти ривожланишида чуқур из қолдирди. Амир Темурнинг Қозоғистоннинг Жанубий ўлкаларидаги ижтимоий-тарихий фаолияти билан боғлиқ тарихий қадамжолар, ўша ерда юз йиллар давомида оға-ини, дўст ва қўшни бўлиб яшаётган қозоқ ва ўзбек халқлари ҳаётидан тарихий далиллар,

аждодларининг ҳаёти ва фаолияти Амир Темур номига боғланган сайрамлик “Мирлар” авлодлари – буларнинг барчаси буюк сиймони нг фақат тарихдагина эмас, келажак авлодлар учун ҳам катта маънавий ва моддий мерос қолдирганлигининг гувоҳи бўламиз.

Қозоғистонда Соҳибқирон номи билан боғлиқ тарихий қадамжолар жуда ҳам кўп. Жумладан: Туркистон шаҳрида жаҳонга машҳур маҳобатли Хожа

Ўтрор. Арслонбоб

Аҳмад Яссавий ва Ўтрорда Арслонбоб мақбаралари мавжуд, шунингдек, Амир Темур номи билан аталган темир йўл станцияси (бекати), ҳозирги Ўрдабоши туманининг маркази Амир Темур (Темирланг) шаҳарчаси, Темурнинг қадами етган сонсиз боблар макони Сайрамда Аҳмад Яссавийнинг отаси Иброҳим ота ва онаси Қора соч она мақбаралари ҳам Соҳибқироннинг фармони и ла бунёд этилган. Кўҳна ва навқирон Туркистон

шаҳрида Амир Темур номидаги ўрта таълим маскани фаолият юритмоқда, Шимкент шаҳридаги шоҳ кўчаларнинг бирига Амир Темур номи берилган.

Амир Темур фармони ила Аҳмад Яссавий мақбарасига 1399 йил Қарноқ қишлоғида Эрондан келган уста Абдулазиз Табризийлар томонидан етти металл қоришмаларидан иборат бўлган той қазон қуйдирилган.

Мазкур той қазон 1935 йили Россияда ўтган Халқаро иккинчи Эрон кўргазмасига олиб кетилган ва кўп йиллар давомида Санкт-Петербурзнинг Эрмитаж музейида сақланган. Мазкур той қазонни жамоат арбоблари Ўзбекили Жонибеков ва Эркин Жўрабековлар 1989 йилнинг 18 сентябрь куни Туркистонга қайтаришган. Мақбарадаги яна иккита чирокдон қандайдир бир сабаблар билан биттаси Франциянинг Лувр музейида, биттаси эса Эрмитажда сақланмоқда. Балким вақт ўтиб, ҳақиқат қарор топиб бу чирокдонлар ҳам ўз ўрнига қайтарилар деган умиддамиз. Мақсадимиз келгусида Аҳмад Яссавий мақбараси олдидаги ҳиёбонга Соҳибқироннинг от устидаги ўтирган катта маҳобатли ҳайкалини ўрнатишдир.

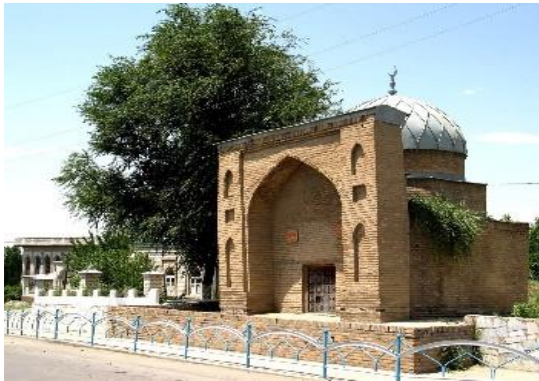

Сайрам. Иброҳим ота мақбараси

Туркистонлик машҳур дизайнер Носир Ҳамракулов ясаган той қазоннинг кичик макети 2015 йили Қозоғистон халқи Ассамблеясининг 20 йиллик юбилеи арафасида дўстлик ва тотувлик рамзи сифатида республикамизнинг барча вилоятларини оралаб чиқди. Эстафета давомида кўп миллатли қозоғистонликларнинг ижобий тилак ва ниятлари ёзилган хатлар той қозонга

солинди, шунингдек, саҳоватпеша инсонлар томонидан 5 миллиард тенгедан зиёд маблағ йиғилиб кам таъминланган оилаларга бошпаналар олиб берилди.

Қорасоч она мақбараси

Кўриб турибмизки Темурийлар тарихи Туркистон вилояти ва кўҳна Сайрамнинг ҳаётида алоҳида ўрин тутади. Темурийлар тарихи янги авлодларни Амир Темур шахсидаги эзгулик ва бунёдкорлик хислатларни мерос ва ёрқин намуна сифатида қабул қилиб, шараф билан давом эттиришга чорлайди.

Давлатларимиз мустақилликка эришгандан сўнггина биз тарихимизнинг унутилган варақларини чуқур ўрганиш имконига эга бўлдик, қадриятларимизни

англаш ва эъзозлашга одатлана бошладик. Бир вақтлар мутлақо тескари тавсифланган Улуғ тарихий шахсларнинг ҳаққоний инсонпарварлик ва тарихий ролини тушуниб ета бошладик. Тарихий шахс, Амир Темурнинг сиймоси, Соҳибқирон номи билан боғлиқ бўлган ҳар бир зиёратгоҳ, шунингдек, музейларнинг моддий ва маънавий маданият намуналари бизларни - қардош қозоқ ва ўзбек халқларини бир-бирларимизга янада яқинлаштиради. Тарихимизни қанчалик эъзозласак, уни қанчалик атрофлича ўргансак, ёшларимиз онгига тарихий ҳақиқатни қанчалик тўғри сингдира олсак уларнинг келгусида тарихий онги шунчалик яхши ривожланади. Туркий халқларнинг тарихий бирлиги, дўстлиги, ҳамжиҳатлиги азалдан аجدодлардан қолган мерос эканлигини ҳар бир йигит ва қиз яхши англайдиган бўлади. Буюк Амир Темур қолдирган бой мерос ёшларимизни бирлик ва ватанпарварликка, тинч-осуда ҳаётни қадрлашга, ўтмиш меросига қимматли муносабатда бўлишга ундайди.

Амир Темурнинг тарихий сиймоси бизни барча эзгу ишларимизда қўллаб-қувватласин!

Хазрати Али мақбарасидаги қозон.

Mustaqillik yillarida Amir Temur va temuriylar davri tarixiga doir izlanishlar

Исследования по истории Амира Темура и эпохи Темуридов в годы независимости

Research on Amir Temur and Epoch of Temurid's History in the Years of Independence

DARMONOVA Mashhura Odiljon qizi

O'zbekiston 'Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti
bo'lim boshlig'i, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ДАРМОНОВА Машхура Одильжон кизи

заведующая отделом Института истории Академии наук
Республики Узбекистан, кандидат философских наук

Ms. Mashkhura O. DARMONOVA

PhD in History, Head of the department, the Institute of History of the
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

O'zbek xalqi va davlatchiligi tarixida zukko siyosatdon va davlat arbobi Sohibqiron Amir Temur munosib o'rin tutadi. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng uning nomi, siymosi yana millat timsoliga aylandi. Amir Temur saltanatining davlat boshqaruvidagi tarixiy tajribasi, qo'shin saqlash va harbiy mahoratini o'rganishga keng imkoniyat yaratildi.

Sovet hokimiyati davrida ham Amir Temur va temuriylar tarixi bo'yicha G.A.Pugachenkova, R.G. Muqminova, P. Zohidov, L.I. Rempel, N.Norqulov, O'.Alimov kabi olimlar izlanishlar olib borganlar. Ular o'z asarlarida Amir Temur davri me'morchiligi, hunarmandchilik, bog'chilik savdo masalalarini o'rganganlar, biroq Amir Temurning bu boradagi ishlar homiyi ekanligiga e'tibor berilmaganligi kuzatiladi.

Shuningdek, sovet tarixshunosligida Amir Temur shaxsiga biryoqlama, salbiy munosabat bildirilsa-da, shunga qaramay, Amir Temur va temuriylar davriga oid ilmiy tadqiqotlar, manbalar tarjimalari amalga oshirilgan.

Mustaqillik yillarida Amir Temur hayoti va faoliyati tarixini mukammal yoritishda sharqshunos olimlar katta xizmat qildilar. Ular tomonidan tarixiy manbalarning asosiylari o'zbek tiliga tarjima qilinib, yirik asarlar nashr qilindi. Ushbu tadqiqotlarni aynan sharqshunoslar amalga oshirgani uchun ularga yuqori bahoni berish to'g'ri bo'ladi.

Mustaqillik yillarida Amir Temur saltanati tarixshunosligi rivoji dinamikasi va statistik nuqtai nazardan ko'lam kengaydi. Bu esa ularni tarixshunoslik nuqtai nazaridan tizimlashtirish, ilmiy tahlil etish, yutuq va kamchiliklarini aniqlash hamda kelgusi tadqiqotlarni yo'naltirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Amir Temur saltanati tarixini yoritgan fundamental nashrlarda mavzuning soha mutaxassislari tomonidan tayyorlangani bilan qadrlidir.

Mustaqillik yillarida mavzu tarixshunosligi ko'lam kengaygani bibliografiya tuzish ishlariga ham ehtiyojni oshirdi. Bu borada, B. Ahmedov va boshqa mualliflar, Э.В.Ртвеладзе, A. Rahmatullaeva, X.Fayziev, O.Bo'riev kabi sharqshunos va tarixchi olimlarning asarlarini aytib o'tish mumkin.

Temuriylar tarixi davlat muzeyi tomonidan nashr etilgan "Amir Temur bibliografiya"sida O'zbekiston va jahon miqyosida Amir Temur tarixiga bag'ishlab nashr qilingan 6000 dan ortiq turli adabiyotlar jamlanib, izohlar bilan ta'minlandi.

Mavzu tarixshunosligi bo'yicha O'zbekistonda Sh. O'ljaeva, D. Abidjanova, B. Usmonov, A.R. Rahmatullaeva, U. Abdullaev, A. Madraimov va boshqa olimlar tadqiqotlar amalga oshirganlar. Jumladan, Ayni vaqtda, Tarix instituti tayanch doktorantlari K. Qayumova va D. Anvarov tomonidan ham izlanishlar olib borilmoqda. Ular Amir Temur va temuriylar davri tarixini arab, fors tilli yangi manbalar asosida yoritmoqdalar.

A. Doniyorov darsligida Amir Temur va temuriylar davri tarixshunosligi masalalari umumiy yoritilgan bo'lib, shu vaqtga qadar Markaziy Osiyo xalqlari tarixshunosligi bunday kompleks jamlanmagan edi. Ammo ushbu o'quv adabiyoti talabidan kelib chiqqan holda tadqiqotlarni tarixshunoslik nuqtai nazaridan chuqur ilmiy tahlilini amalga oshirish, ularning yutuq va kamchiliklarini ko'rsatish, istiqbolli yo'nalishlari aniqlanib, tavsiyalarni berish maqsadi qo'yilmagan.

Keyingi yillarda olimlar A. Ahmedov va O. Bo'riev tomonidan asosiy yozma manbalarga tayanib, Amir Temur saltanati xaritasiga o'zgartirish kiritildi. Amir Temur saltanati siyosiy ma'muriy boshqaruvi tizimi, saltanatning siyosiy, etnik kartalari ham qayta yaratildi. Chunki sovet hokimiyatining mafkuraviy tazyiqi Amir Temur saltanati siyosiy-ma'muriy holatini ob'ektiv yoritilishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada, sovet tarixshunosligida "Amir Temur davlati" hududini sun'iy qisqartirish holatlari, "Derjava Timura v konce XIV v." deb nomlangan xaritada xato aks etgan va bu xatoni yuqorida ta'kidlanganidek, A. Ahmedov va O. Bo'riev manbalar asosida ishlab chiqdilar.

Amir Temur va Temuriylar merosining yirik tadqiqotchisi Omonulla Bo'riev tomonidan Amir Temur va temuriylar saltanati tarixi keng o'rganildi. O. Bo'riev "Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasi" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida Amir Temur va Temuriylar davlati siyosiy-ma'muriy tuzilishiga asosli o'zgartirishlar kiritilib, Amir Temur davlatining tashkil topishi bilan jahon siyosiy xaritasida yangi ma'muriy o'zgarishlar yuzaga kelgani, tuzilgani yangi xaritalarida ayni dolzarb masalalar to'g'ri echim topgani fan uchun muhim o'zgarish hisoblanadi.

Amir Temurning harbiy faoliyati M. Ivanin, N.M. Karamzin, M. Abduraimov va F. Ibyatov tadqiqotlarida ham batafsil, manbalar asosida yoritilgan edi. Zamonaviy tarixshunoslikda rus va evropa olimlari Amir Temur harbiy yurishlarining Rossiya davlati tarixida ijobiy rol o'ynaganiga ilmiy asos keltirishmoqda, bu borada minnatdorlik tendentsiyalari ham kuzatiladi.

Tadqiqotlarda Amir Temurning mashhur 3, 5, 7 yillik yurishlari deb nomlangan yurishlarning mamlakat mustaqilligini mustahkamlash, xavfsizligini ta'minlash, xalqaro salohiyatini ko'tarish uchun olib borilganligi va bu holat har biri alohida tadqiqotlarni taqozo etishi, aksariyati zarurat – yurt himoyasi yuzasidan amalga oshirilganligi aniqlandi. Masalan, B. Ahmedov mustaqilligimizning dastlabki davrlaridayoq, Amir Temurning harbiy yurishlarini masalan, Eron, Ozarbayjon, Iroq, Shom va Turkiyaga yurishlarni bosqinchilik yurishlari emas, degan xulosani bergan edi.

Afsuski, Amir Temurning harbiy sarkardalik mahorati, harbiy boshqaruv tizimi O'zbekistonda kam o'rganilgan, shu mavzuga bag'ishlangan fundamental asar yo'q. Sanoqli tadqiqotlar ichida, H. Dadaboevning risolasi alohida ilmiy qiymatga ega. Hozirgi kunda shu masalani o'rganishga ko'plab olimlar bel bog'lagan, sababi ushbu mavzu harbiy o'quv yurtlari darslik va o'quv qo'llanmalariga kiritilgan. H. Dadaboev tarixiy manbalardagi ma'lumotlar asosida Amir Temur qo'shining tuzilishi, tarkibini chizmalar orqali ochib berganini alohida ta'kidlash joiz.

Xulosa o'rnida prezidentimizning fikrlarini keltirib o'tmoqchiman: "Ozroq vaqtim bo'lsa kitob o'qiyman. Sohibqiron Amir Temurning To'xtamishxonning jangi haqida o'qib chiqdim. Amir Temur bu jangda ettita usulni qo'llagan ekan. Jasorati, o'z askarlarini mardonavor tarbiyalashi bilan birga, janglarni ham o'zi boshqargan. O'zim uchun ham bu yangilik bo'ldi. Keyin kimdir shu jang usulini o'rgangani bilan qiziqib ko'rdim. Hech kim o'rganmagan ekan. Eng avvalo bobolarimizning usullarini o'rganishimiz kerak". Demak, sohibqironning jangovar merosini chuqur o'rganish va izlanishlar olib borish oldimizda turgan muhim ilmiy vazifalarimizdan biridir.

Amir Temur yurishida Hindistondagi siyosiy landshaft

Политический ландшафт Индии во время вторжения Амира Темура

The Political Landscape of India during the Invasion of Amir Temur

Himayatullah YAQUBI

Doktor, Quaid-i-Azam Universiteti tarix fakulteti,
Islomobod, Pokiston.

Химаятулла ЯКУБИ

Доктор, исторический факультет Университета Куэйд-э-Азам,
Исламабад, Пакистан

Mr. Ximayatulla YAKUBI

DSc, Department of History, the Quaid-e-Azam University,
Islamabad, Pakistan

Before discussing the invasion of Amir Timur it is better to know about those races that often emerged in Central Asia. These races played important role in the regional politics. William Erskine rather provides a comprehensive division of the tribes largely known under Tartar denomination. These tribes were different from each-others in their dwellings, manners, institutions and languages. He divided these tribes into the following three distinct races or branches:

1. The Manchus or Tungus largely occupied the areas east of Asia and north of China. They conquered China in earlier times. This race does not play any significant role in the politics of South Asia or India. Therefore, it is not known much to the writers of South Asia and Persia and had thus no influence directly or indirectly on the fortunes of these countries.

2. The Mongols or as they were called by the Indian and Persian historians, the Mughals, occupied the middle portion north of Tibet and part of desert between Turfan and Yaik. They lived between the two other races i.e. Manchus and Turks. They were often at war with each-others and known only to their Chinese and Turkic neighbours. However, after the emergence of Genghiz Khan all the areas, tribes, Turks and others were eventually overrun by them.

3. The Turks were the wider and larger race among the Tatars. Their territory extended from the desert of Kobi to the Wolga, and from the Oxus and the Caspian far into Siberia. With the passage of time they extended their region and occupied many terrains around them.

At the time of Amir Timur emergence India was ruled by the Tughlaq Sultans. The successors of Feroz Shah Tughlaq were too incompetent to handle smoothly the affairs of the Sultanate and the disintegration of the empire gradually got momentum. A civil war between different claimants to the throne coupled with the increased interference in the nomination of the king by the court's nobles considerably weakened the position of the Delhi Sultans. About that time the rebellion of Shaikh Khokar, a former and powerful governor of Lahore, took place. Feroz Tughlaq decided to send an expedition against him. Threatened by this imminent danger, Shaikh Khokar approached Amir Timur and persuaded him to invade India. It happened in early 1390s.

The Afghan borderland territory was also in disarray due to incessant wars between Sarang Khan and Khizar Khan, the governor of Multan. Khizar Khan fled to Bayana where he also joined the bandwagon of Timur in the invasion of India. It appears in *Malfuzat-i-Timuri* that Amir Timur was ninth

in descent from Toman Khan, great-great-grandfather of Genghiz Khan. He emerged a powerful commander who ruled over large dominions in Transoxiana since 1369. Ethnically he was a Turkic Mongol who belonged to Barlas tribe dwelling in Kesh town situated south of Samargand. Olaf Caroe, an English writer, has regarded him as the ancestor of the Mughal Dynasty in India. In 1398, he attacked the Afghans and reduced them to submission. Afghan tribes of Lodhi and Shirani were largely recruited in his army. The real aim of his Indian expedition was to invade it and made it a part of his empire. Another reason was to plunder and loot the cities and collect its wealth. He never exercised the idea to subjugate permanently the throne of Delhi. During his campaign he also utilized the services of the Afghans and recruited them in his army. About twelve thousand Afghans under various commanders participated in the campaign. Lodhis and Shiranis swelled his army with large contingents. He spent almost six months amongst the Afghans in the Pakistan-Afghanistan borderland areas. In the first phase of his invasion he started to subdue tribal malaks of the Afghans. Some other Afghan malaks of Ruh supported his cause. Famous among them were Malak Sarbani, Malak Khizar Khan Sarwani, Malak Baha-ud-Din Niazi, Malak Yusuf Sarwani and Malak Habib Sarbani. Timur crossed Hindu Kush near Indarab with an army of ninety-two thousand under his command. Before capturing Delhi, he fought a battle with the forces of Sultan Nasir-ud-Din Mahmud Tughlaq.

In Meerut, his soldiers indiscriminately plundered the houses of the common masses. This treatment greatly perturbed the local population, including the Hindus and Afghans. They resented this high-handedness and consequently rebelled under the leadership of Ilyas Afghan and Ahmad Thanseri. Equally assisted by the Hindus, the Afghans offered tough resistance to the invading army. Timur besieged the city and a fierce fight took place. At the end, the invading army captured the city in January 1399. This incident increased the already existing gulf between the Afghans and the Mongols. On the bank of river Dandana (Jhelum) Timur held a court on 6 March 1399 wherein robes and rewards were bestowed on the officers and other princes. Then he appointed Khizar Khan, the former governor of Multan, from which Sarang Khan had expelled him before Timur's invasion, as the new Sultan of Delhi.

Dawlat Khan Lodhi, the *faujdar* (Commander) of Mian Doab, had tried his level best to protect the interests of the former Sultan in that hour of trial. He won the support of most of the nobles and sent several expeditions to establish the imperial hold over Punjab but in vain. He defeated Behram Khan, naib of Khizar Khan, on 22 December 1406, and then established himself at Samana. But on the approach of Khizar Khan's army, majority of his soldiers deserted and went to the enemy camp. With the passage of time his own people, for instance Ikhtiar Khan also joined the army of Khizar Khan. At last in March 1414, Dawlat Khan Lodhi was besieged at Siri by 60,000 strong army of Khizar Khan. The unrelenting process of desertion gravely weakened his position and at the eleventh hour too some of his officers treacherously deserted and went to the side of Khizar Khan. In this way he was forced by circumstances to surrender. On 28 May, Khizar Khan captured Delhi, imprisoned Dawlat Khan Lodhi and founded a new dynasty known as the Sayed Dynasty of India. Khizar Khan ruled over India from 1414 to 1421.

The impact of Timur's invasion of India was tremendous, because it not only shattered the very structure of its administrative machinery but also led to the emergence of a large number of small independent states. Consequently, the authority of the Sultan over the frontier iqtas became extremely weak. Most importantly the establishment of the Sayed dynasty by Khizar Khan brought about a tricky controversy in the political structure of the Delhi throne in India. From this political development the Mughal successors of Timur in Kabul and Central Asia perceived the impression that not only the iqtas of Multan and Lahore but also the whole of India was their rightful dominions. As far as the Afghans were concerned, the whole of their country including that of Ghakkar came under the control of the Central Asian Empire built by Timur. A large number of people were dislocated and for the time being the frontier was wiped out from the contemporary historical narration.

**“Arosatdagi saltanat”ni qutqargan o‘lim.
Temurning Xitoyga yurushiga doir
Смерть, спасшая «Срединное царство».
О походе Темура на Китай
The Death that Saved the "Middle Kingdom".**

KADIRBAYEV Aleksandr Shaydatovich

Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti
yetakchi ilmiy xodimi, tarix fanlari doktori, professor

КАДЫРБАЕВ Александр Шайдатович

доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник
института востоковедения Академии наук РФ

Mr. Alexander Sh. KADYRBAYEV,

DSc in History, Professor, leading researcher of the Institute
of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences

К моменту установления Китаем, чьи владыки называли его «Срединным царством», т. е. центром мира, или «Поднебесной» империей, где с 1368 года правила династия Мин, регулярных отношений с Сиюй - «Западным краем», этот обширный регион от Мавераннахра - территории Центральной Азии между реками Аму-Дарьей и Сыр-Дарьей - до Восточного Туркестана – земель к востоку от Мавераннахра, известного ныне в Китае как Синьцзян, не представлял собой прочного политического, экономического и культурного целого. Он переживал период существенной трансформации и находился в процессе становления [9, цзюань 329]. К этому времени связи Китая со странами Центральной Азии ослабели; пришла в упадок и международная торговля по Великому Шелковому пути в этом регионе, в то время как Мавераннахр постепенно становился ядром мировой империи с центром в Самарканде, созданной к концу XIV века амиром Тимуром. От империи Тимура исходила реальная угроза самому существованию империи Мин уже в ранний период ее истории. Но, Чжу Юаньчжан, основатель династии Мин, зная о военных приготовлениях эмира Тимура, воздержался от экстренных мер по укреплению обороны своей страны, хотя его сдержанность не просто объяснить, если не принять во внимание многие события и проблемы международной обстановки того времени. Тогда военные приготовления в державе Тимура были, прежде всего, нацелены на завоевание других, близлежащих к Мавераннахру стран, и, независимо от того, насколько был способен первый минский император реально оценить опасность со стороны Мавераннахра, причин для оборонительных мер в тот момент явно не было.

Отношения между империями Тимура и Мин складывались непросто. Об отношениях между амиром Тимуром и Чжу Юаньчжаном есть сведения, как в мусульманских источниках, так и в китайском источнике «Мин-ши» - «Истории династии Мин» [11, р.258-261]. В 1387 году в Китай прибыло посольство от амира Тимура, во главе с мауляной Хафизом, представленное китайцами как прибывшее с «данью» ко двору императора Китая. «Данью» являлись 15 коней и два верблюда. Кони и верблюды после этого присылались в виде «дани» ежегодно. В 1392 году в Китай из Самарканда прибыло очередное посольство с «данью» в виде кусков материи, а при возвращении его из Китая с ним были отправлены в Самарканд

более 1.200 мусульман, поселившихся в провинции Ганьсу еще при монгольском владычестве, так как династия Мин проводила политику, направленную на притеснение китайских мусульман. В 1394 году эмир Тимур прислал в Китай 200 коней, при этом, в китайском переводе приводится текст грамоты Тимура на имя минского императора, который «одобрил стиль» грамоты. Иногда количество присланных коней доходило до 1.000[9, р. 271]. В ответ китайский император посылал драгоценные камни и бумажные деньги, которые, скорее всего, тратились посольством Тимура в Китае [1, с. 68-71, 117-118].

В 1395 году ко двору эмира Тимура в Самарканде прибыло первое китайское посольство, во главе с Ань Чжидао и Го Цзи, которое было принято только в конце 1397 года во время зимовки владыки Самарканда на Сыр-Дарье. Причиной столь долгого нежелания амира Тимура дать аудиенцию китайскому посольству, представляющего страну, с которой, казалось бы, налицо были хорошие отношения и интенсивные связи, заключалась в том, что эмир Тимур вдруг узнал, что он, оказывается «данник» минского императора Тайцзу (он же Чжу Юаньчжан.-Авт.), что произошло из-за случайно допущенного буквального перевода китайской официальной грамоты с требованием дани [10, р.209]. Известно, в связи с этим, о задержании Тимуром члена минского посольства Фу Аня при своем дворе в качестве заложника с 1395 по 1404 годы, о высокомерном отношении самаркандского правителя к китайским послам и даже брани, которую Тимур позволял себе в их адрес на официальных приемах. Скорее всего, поводов для гнева в отношении посольства Китая у Тимура было достаточно. Как сообщает Иоганн Шильтбергер, баварский солдат, попавший в плен к мусульманам и побывавший во многих их странах: «... Великий хан, король китайский, отправил Тамерлану посла со свитой в 400 всадников, чтобы потребовать у него выплаты дани», которую, по мнению китайского императора, «он (Тимур.-Авт.) задолжал хану за пять лет. Тамерлан взял посла с собой в Самарканд и отправил его оттуда с ответом, что он считает хана (китайского императора.-Авт.) не верховным владетелем, а своим данником, которого он лично посетит. После этого он приказал известить всех своих подданных, чтобы они готовились к походу на Китай...» [7, с.29].

Похожие сведения сообщает по этому поводу и посол короля Кастилии (Испании.-Авт.) Руи Гонсалес де Клавихо, находившийся тогда в Самарканде: «Прибыли к нему (амиру Тимуру.-Авт.) посланники от катаяского (китайского.-Авт.) императора сказать, что он должен платить ежегодную дань (Китаю.-Авт.) и что уже прошло семь лет как он не платил, и не угодно ли ему внести [плату] Он (Тимур.-Авт.) [совсем] не имел намерения платить»[8, с.140].

Неподвижность претила Тимуру, покой был не для него. В свои преклонные годы он задумал поход на Китай. Уже в рассказе о событиях 1398 года говорится о намерении Тимура идти на Китай и истребить «идолопоклонников». Амиру Тимуру было известно о притеснениях династией Мин китайских мусульман и вражде первого императора династии Мин к исламу, что не прибавляло ему симпатий к Китаю. Тем более, 1.200 мусульман из Ганьсу, прибывших с возвратившимся посольством в Самарканд, были наглядным свидетельством политики китайского императора в отношении единоверцев амира Тимура. Камнем преткновения в отношениях амира Тимура с императорами Мин был вопрос о дани, о чем уже говорилось выше в рассказах И. Шильтбергера и Р. де Клавихо. Можно предположить и о намерении эмира Тимура восстановить власть потомков Чингисхана над Китаем, так как известно о связях Тимура с монгольскими Чингисидами. Из сопоставления монгольских известий с некоторыми мусульманскими можно сделать вывод, что при дворе Тимура жил бежавший из Монголии хан Улджэй-Тэмур – потомок правящей до 1368 года

монгольской династии Юань в Китае, павшей под натиском китайских войск Чжу Юаньчжана, основателя династии и империи Мин. Вместе с тем, ничего неизвестно о намерении амира Тимура сделать этого Чингисида правителем Китая и низложить династию Мин. Нет сведений и об участии Улджэй-Тимура в походе амира Тимура на Китай. У мусульманского летописца Шереф ад-Дина путешествие к амиру Тимуру приписывается другому Чингисиду из Монголии Тайзи-оглану, преемнику Улджэй-Тимура, который в 1404 году был с Тимуром в Самарканде, в начале 1405 года в Оtrarе, но предназначалась ли ему какая-нибудь роль в китайском походе, можно только предполагать. Из политических планов амира Тимура в связи с его походом на Китай, известно только, что он задумал основание новых уделов в своей империи, куда должны были войти все области к востоку от Мавераннахра до границ Китая. До похода на Китай завоевания амира Тимура были нацелены на западное и южное направления – Ближний и Средний Восток, Восточную Европу, Кавказ, Индию, на востоке только предпринимались набеги на государство Моголистан [2, с.159-160].

К 1404 году Тимур поставил под свой контроль государство Моголистан в Семиречье и западной части Восточного Туркестана [3, с.71]. Таким образом, обширный район Притяньшанья составил стратегический коридор, необходимый Тимуру для прорыва к границам «Срединной империи» - Китая, где тогда правила национальная династия Мин, 36 лет назад свергнувшая монгольскую династию потомков Чингисхана - Юань, господствовавшую на всей территории Китая с 1279 по 1368 гг.

К этому времени, после смерти Чжу Юаньчжана в 1398 году, уже через шесть лет, ситуация в Евразии в целом, и в Китае, в частности, резко изменилась. К этому времени Китай пережил «смуту», вызванную борьбой внутри правящей династии Мин за трон Дракона, т. е. за императорский престол, когда в империи Мин вспыхнула широкомасштабная гражданская война, ослабившая ее государственность. «Император китайский (китайский.-Авт.) (т.е. Чжу Юаньчжан.-Авт.) умер и оставил трех сыновей, которым отдал свои земли и владения. Старший из них захотел отнять владения и земли у двух других ... Старший потерпел поражение от того, кто моложе, поджег свой стан и сгорел сам со множеством своих людей, а средний стал сеньором (т. е. владыкой Китая.-Авт.). Восстановив порядок на всей [своей] земле, он отправил тех посланников к Тамурбеку (амиру Тимуру.-Авт.), чтобы он уплатил ему дань, которую ранее (якобы.-Авт.) платил его отцу. Этих то посланников Тимур хотел повесить ... не знаем, что предпримет сеньор (повелитель.-Авт.) Китая и [как] ответит он на это бесчестие ... В этом году (1404.-Авт.), в июне месяце из Камалека (Пекина.-Авт.) в Самарканде (Самарканд.-Авт.) пришло около восьмисот верблюдов, груженных товарами. Теперь, когда Тамурбек (амир Тимур.-Авт.) в этот раз возвратился в Самарканде, разгневавшись за то, что ему сказали китайские (китайские.-Авт.) послы, он велел задержать этих верблюдов и не отпускать их...». [8, с.140; 4, с.14]

Как видно из приведенного выше текста записок испанского посла, сын и наследник Чжу Юаньчжана, третий император династии Мин Чжу Ди, с упорством, достойным лучшего применения, совершил те же ошибки в отношении владыки Самарканда, как и его отец, требуя от амира Тимура подтвердить навязываемый ему статус вассала империи Мин. Можно сказать, что своей политикой демонстрации превосходства Китая над другими народами, его правители, в определенной степени, сами спровоцировали поход амира Тимура на «Поднебесную», поскольку властитель большей части Евразии не мог не ответить на брошенный ему вызов. Ведь к этому времени, к началу XV века, повелитель Самарканда успел покорить всю Западную Азию, разгромил самые могущественные империи в Евразии -

Делийский тюркский султанат в Индии, Золотую Орду (или Улус Джучи) в Восточной Европе и степях от Иртыша и Тянь-Шаня до Карпат, Египетско-Сирийский султанат черкесских мамлюков, Османскую империю в Малой Азии, которые во многих аспектах, особенно турки-османы, были в военном отношении сильнее минского Китая.

Поход на империю Мин готовился Тимуром с присущей ему тщательностью. Об этом свидетельствует то обстоятельство, что накануне похода, согласно сообщению де Клавихо, в Самарканде распространялись слухи о том, что амир Тимур «находится при смерти»[8, с.152]. В действительности амир Тимур в это время готовился к выполнению давно задуманного им грандиозного предприятия – похода на Китай, а слухи о его смерти, скорее всего, являлись действиями по дезинформации противника и жертвы предстоящего похода. О плане похода можно судить только по распределению военных сил эмира Тимура. Силы правого крыла его войск находились в районе городов Ташкента и Сайрама, а левое крыло занимало город Ясы (ныне Туркестан). Сам Тимур с центром армии двинулся к городу Отрару зимой 1405 года, которая тогда выдалась очень холодной. Все переправы через Аму-Дарью и Сыр-Дарью были покрыты льдом. Несмотря на свои 68 лет, эмир Тимур бодро переносил тяготы зимнего похода и не ожидал близкого конца. В Отраре он принял посла бывшего хана Золотой Орды Тохтамыша и обещал ему, что после похода на Китай, в победе над которым владыка Самарканда не сомневался, войска Тимура вновь совершат поход на Золотую Орду и вернут Тохтамышу трон.

Джунгарские ворота, оазисы Восточного Туркестана стали опорными пунктами Тимура при подготовке похода на Китай. Первоначально для участия в походе против империи Мин предполагалось направить 200 тысяч воинов, но затем Тимур отправился с войском, насчитывавшим 800 тысяч человек. В авангарде, в первом эшелоне войск, нацеленных на Китай, шли 20 тысяч отборных конников, ветеранов - победителей Делийского и Египетско-Сирийского султанатов, Золотой Орды и Османской империи, которым ставилась задача форсированным маршем преодолеть пустыню, отделяющую Восточный Туркестан от Китая.[5, с.70] Узнав о военных приготовлениях Тимура, минский император Чжу Ди (он же Юнлэ) отдал приказ китайским войскам готовиться к отражению возможного нападения, но, насколько способны были противостоять китайцы армии Тимура, пока недостаточно ясно.

Однако Тимур умер в феврале 1405 года в городе Отраре во время начала похода против Китая, оставив в наследство своим потомкам огромную империю. Реванш за поражение потомков Чингис-хана, свергнутых в Китае в 1368 году, не состоялся, наследники Тимура отменили поход. План похода на Китай был оставлен тотчас после смерти Тимура, китайские послы были отпущены и вернулись в Китай в 1407 году, с ними прибыл посол преемника амира Тимура на троне правителя Самарканда Халиль-Султана по имени Худайдад.

Однако, страх в Китае перед империей Тимуридов был велик и после смерти амира Тимура. Несмотря на то, что он двинулся в поход на «Поднебесную» и был врагом Китая, после его смерти династия Мин, правящая тогда в этой стране, совершила обряд поминовения по отношению к почившему Тимуру. Также в Самарканд, согласно мусульманским источникам, было в 1408 году отправлено китайское посольство во главе с известным Ань Чжидао, прошедшего застенки амира Тимура, с богатыми дарами – шелком и серебром, которые были использованы в церемонии обряда и выданы семье Тимура и Шахруху, его сыну, наследовавшего трон империи Тимуридов, в знак соболезнования. По

данным «Мин-ши», поручение совершить жертвоприношение в память умершего государя эмира Тимура было возложено на китайского чиновника Боаэрсиньта [9, р.262]. Проведению обряда поминовения придавалось китайской стороной настолько огромное политическое значение, что был проигнорирован такой крайне неприятный для Минов факт, что амир Тимур умер, успев выступить в поход на Китай, поскольку для династии Мин важнее было установить отношения с его наследниками и выйти из конфликтной ситуации, грозящей крахом китайской имперской государственности. С наследниками Тимура империи Мин удалось установить, по сути, равноправные отношения, что для традиционных правителей Китая было сопряжено с немалыми психологическими трудностями. Шахрух, сын и преемник амира Тимура, прекратил завоевательные войны против других стран и даже официальное обращение Чжу Ди – императора китайской династии Мин к нему как к своему вассалу, что китайские правители веками практиковали по отношению к другим странам и народам, не вызвало никакой протестной реакции у Шахруха. Хотя, в свое время подобное обращение к его отцу амиру Тимуру со стороны минского императора стало одной из причин похода войск Тимура на минский Китай и только смерть последнего спасла тогда «Поднебесную». Вместе с тем, было бы неправильно думать, что потомки амира Тимура считали себя данниками и вассалами минских императоров. Так, в 1418 году Тимурид Шахрух дружески и почти породственному посоветовал императору Чжу Ди принять ислам, поскольку, по его мнению, уважающий себя монарх не может не быть мусульманином [10, р.311], в чем выразилось его отношение к правящей в Китае династии. В заключение следует отметить, что жители Мавераннахра и Восточного Туркестана считали в это время китайскую культуру достаточно развитой, но ниже собственной, хотя китайцам это было неведомо [10, р.218].

Литература:

1. Бартольд В.В. Улугбек и его время. Работы по отдельным периодам Средней Азии. Сочинения, т.II, ч. 2, М., 1964.
2. Бартольд В.В. Тимур и Тимуриды. История Туркестана. Работы по истории Средней Азии. Сочинения, т.II, ч. 1, М., 1963.
3. Бартольд В.В. Очерк истории Семиречья. Работы по истории Средней Азии. Сочинения, т.II, ч. 1, М., 1963.
4. Бокщанин А.А. Императорский Китай в начале XV века. М., 1976.
5. Зотов О.В. Китай и Восточный Туркестан в XV-XVIII вв. Межгосударственные отношения. М., 1991.
6. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406), М., 1990.
7. Шильтбергер Иоганн. Путешествие по Европе, Азии и Африке с 1394 года по 1427 год. Баку, 1984.
8. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406), М., 1990.
9. Bretschneider E. Mediaeval Researches from Eastern Asiatic sources. Fragments towards the knowledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century. London. Vol.I-II, 1888.
10. Fletcher J., China and Central Asia. – The Chinese World Order. Cambr. (Mass.), 1968.
11. Чжан Тинъюй. Мин-ши (История династии Мин), эр-ши-сы-ши (24 династийные истории), Шанхай, 1958.

Temurning 1398-yil Hind yurishida namoyon bo'lgan qo'mondonlik uslubi

Стиль командования Темура, проявленный
в ходе индийской кампании 1398 г

The Style of Temur's Command, as Revealed
during the Indian Campaign of 1398.

Robert BAUMANN

AQSh Quruqlikdagi qo'shinlar qo'mondonlik-shtab
kolleji magistrlik dissertatsiyalari boshlig'i,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Роберт БАУМАН

кандидат исторических наук, начальник магистерских курсов,
Командно-штабной Колледж Сухопутных войск США

Mr. Robert F. BAUMAN

PhD in History, Director of the Graduate Degree Program,
U.S. Army Command and Staff College, USA

By the time of his invasion of India, Timur had accumulated significant military experience. Additionally, Eurasia was an ideal location for honing his skills, as the Central Asian and Mongolian steppes were sites of constant conflict. Across Eurasia, from Anatolia to northern China, open plains and caravan routes facilitated rapid movement of armies. Timur proved particularly adept at making decisions on the fly and integrating new recruits into his forces, wherever he went. Perhaps most importantly, his impressive reputation as a conqueror gave him a powerful psychological advantage. All of these factors played a role in his success in India.

On September 24, 1398, Timur's invasion of India began with a crossing of the Indus River. Following the river downstream, on October 10th, Timur reached the River Doab. In order to intimidate the population of the city, Timur's army looted the city of Talamba even after it had surrendered. However, further challenges lay ahead. A small army led by Timur's grandson, Pir Mohammed, besieged the city of Multan, where the battle lasted for several months, despite monsoon rains and subsequent floods. The losses of Timur's army were heavy. In November, two columns of Timur's army reunited and moved eastward to cross the far bank of the Bias River. Then the two columns advanced independently but in parallel. While one moved towards Delhi and set up camp in Samana, the other, a detachment of about 10,000 men led by Timur himself, captured the fortress of Firozabad and then seized Bhathinda. From Samana, the combined forces approached Lonie, the center of a productive grain-growing region located on the banks of the Jomina River. It was tactically interesting that this was also an important center of horse trading. (Sarkar 42-43)

On December 12th, Timur personally led a reconnaissance detachment of 700 cavalymen to explore the surroundings of Delhi. Holding a position near the famous Red Fort, Timur left his logistics under the protection of roughly one-tenth of his forces and moved towards the Pihari Hill. As the troops of Timur approached the inevitable battle, they became increasingly nervous, even though they had not yet fought against the Indian elephants. In anticipation of the enemy attack, Timur fortified his camp with trenches and entrenchments. (Sarkar 43)

At that time, Timur directly commanded approximately 58,000 to 60,000 horsemen. His opponent, the Delhi Sultan, reportedly had combined forces of 10,000 camels, 40,000 foot soldiers,

and 120 elephants. (Sarkar 45; Akbarnama, 244; Sharafuddin Yazdi, 83). For Timur, the most pressing issue was developing a plan to fight Sultan's elephants. In this case, knowledge of history could serve as a source of military intelligence. Being passionate about the study of military affairs, Timur undoubtedly knew how elephants could be used in battle.

For example, one of the earliest recorded battles in which elephants played a predominant role was the Battle of Raphia in 217 BC, as documented by Polybius. In this battle, contingents of elephants clashed, and the result had an impact on the perception of elephants in warfare for centuries to come. In fact, the direct confrontation between Indian and Egyptian elephants provided obvious lessons that were remembered long after the campaign itself was forgotten. There, the army of Ptolemy IV Philopator of Egypt clashed with the army of the Seleucid ruler Antiochus III in a war for control over Syria. According to reports, Ptolemy's forces included 73 African elephants, while about 100 elephants under Antiochus' control were imported from South Asia. When the forces of elephants collided, the Indian variety predominated. As a result, many observers were convinced that the size and temperament of Indian elephants made them more suitable for combat than their African counterparts. In the battle itself, Indian elephants emerged victorious at Raphia, although it should be noted that the overall battle was won by the Egyptian side. (Bannikov and Popov 396-400.) Interestingly, modern genetic studies have raised questions about the commonly accepted view that Indian elephants are inherently superior in battle. Additionally, some historical commentators note differences in the training of elephants in addition to the unequal number.

In any case, on December 16, Timur began his final preparations for the battle. They reveal the thoroughness of his command personality, which left little to chance. While his generals checked the troops under their direct command, Timur's vanguard went out on a reconnaissance mission. In the process, they interrogated two prisoners who possessed valuable knowledge about the sultan's army.

Using a well-established tactical approach to the battle, Timur divided his forces into five parts: the center, the right wing, the left wing, the vanguard, and the rearguard. He placed a line of horse archers in front and positioned reserves on both flanks. Although the sultan's army did not have a vanguard, it was otherwise structured similarly. His elephants were not gathered together but rather thinly distributed throughout the center of his forces. Timur's tactical approach was to confront the enemy's center and left wing, where several elephants were deployed. Meanwhile, the sultan's scouts failed to detect Timur's forces, and the hidden detachment of Mongol cavalry managed to slip away and attack from behind. The resulting collision cost the sultan up to 600 men and led to a series of events that allowed Timur to maintain the initiative throughout the battle. Timur's archers unleashed a hail of arrows on the sultan's left flank, successfully disabling many elephant drivers. Soon there was chaos in the Indian ranks. Then, on the opposite side of the battlefield, Timur's left wing shattered the enemy's right flank. His ability to regain any advantage was now diminished, and the sultan attempted to attack with his elephants in the center. By this time, many elephant drivers had already been killed, and Timur's infantry took advantage. (Sarkar 46) Timur defeated the Indian forces and became the master of Delhi.

According to Beatrice Manz, the chief biographer of Timur in English, the consequences in Delhi represent one of those rare occasions when he lost control of his army, which raged for four days (Mans 72; see also Nicolle 19-20). Perhaps the looting of the city was actually sanctioned to give his men full license to loot, plunder, and generally insult the population, which was a necessary evil to maintain the loyalty and happiness of his troops. The only remaining serious resistance came from the well-armed riverboatmen of the sultan, but they could do nothing to change the outcome.

Amir Temur diplomatiyasi va uning bugungi kunda xalqaro munosabatlar rivojida o'rnini

Diplomacy of Amir Temur and its Role in the Development of International Relations Today

Дипломатия Амира Темура и ее роль в современном развитии международных отношений

XOLIQOVA Raxbar Ergashyevna

Tarix fanlari doktori, professor, I. Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

ХАЛИКОВА Рахбар Эргашевна

Доктор исторических наук, профессор, Ташкентский государственный технический университет имени И. Каримова

Ms. Rakhbar E. Khalikova,

DSc in History, Professor, the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

XIV asrning ikkinchi yarmi-XV asr boshlarida Sohibqiron Amir Temur tuzgan markazlashgan davlatning shuhrati butun jahonga mashhur bo'ldi. Ayniqsa uning boshqaruv tizimi o'z zamonasining eng ilg'or g'oyalari, siyosiy va huquqiy qarashlarini o'zida aks ettirganligi va qat'iy qonun-qoidalar asosiga qurilganligi bilan o'zbek davlatchiligi tarixida alohida o'rin tutadi.

Amir Temur va uning tashqi va ichki siyosati haqida ko'pgina asarlar yozib qoldirilgan. G'iyosiddin Alining "Ro'znomayi g'azovoti Hindiston" (Hindiston mahorabati kundaligi), Nizomiddin Shomiy va Sharofiddin Ali Yazdiylarning "Zafarnomalari". Ibn Arabshoh qalamiga mansub "Ajoyib ul-maqdur fi axbori Temur" ("Temur tarixida taqdir ajoyibotlari"¹), Rui Gonsales de Klavixoning "Samarqandga Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi" kabi o'z davrining nodir manbalari bo'lsa, Keren L., Saidov A. "Amir Temurning diplomatik yozishmalari/ Amir Temur va Fransiya", O'ljaeva Sh. "Amir Temur diplomatiyasi" kitoblari, Mannanov B.S. "Amir Temur diplomatiyasi" kabi maqolalari shular jumlasiga kiradi. Ularni o'rganish davomida biz Amir Temur shaxsi va uning diplomatiyasi haqida ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Sohibqiron Amir Temurning Yevropa davlatlari bilan olib borgan diplomatik yozishmalari ham muhim tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan. Amir Temur va Angliya va Fransiya qirollarining yozishmalari diplomatik munosabatlari va ular o'rtasidagi savdo aloqalarining rivojlanishi haqidagi tarixiy materiallar I.I. Umnyakovning Sharqshunoslarning 15 xalqaro konferensiyasida qilgan ma'ruzasida ham uchratishingiz mumkin. Ma'ruzada muallif Amir Temur saroyidagi elchisi, Ispaniya-Kastiliya qiroli Genrix III ning vakili Rui Gonzales Klavixo faoliyati, O'rta

¹ Muxammadsidiqov M. Sohibqiron Amir Temur va Misr sultonlari o'rtasidagi diplomatik aloqalar.

"Amir Temur va hozirgi zamon" mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani. T, 2007 y., 113-b.

Osiyo, Samarqand va Yevropa mamlakatlari orasidagi savdo va diplomatik munosabatlar to'g'risida qiziqarli faktik ma'lumotlar beradi².

Amir Temur Yevropa va Osiyo davlatlari, podshohlari va qirollariga yozgan xatlarida mamlakatlararo havfsizlik, iqtisodiy teng hamkorlik maqsadlari oshkor etilgan. Amir Temur davlat taraqqiyotida hususiy tadbirkor va savdogarlar muhim o'rnini tushunib yetgan. Sohibqiron xalqaro hamkorlik masalasini ko'tarar ekan, mintaqalararo tadbirkor-savdogarlarning o'zaro muloqotga kirishishi, bozorning talab va takliflarini o'rganishi, shunga monand erkin savdo va pul aylanmasi yuritilishining tarafdori bo'lgan. U mana shu masalada Sharq va G'arb dunyosida tashabbus ko'rsatgan buyuk diplomat va davlat arbobidir³.

Yevropa mamlakatlaridan Hindiston va Xitoyga olib boradigan va u yerlardan O'rta Osiyo orqali o'tadigan tarixda ipak yo'li deb atalmish xalqaro yo'lining barcha asosiy trassalarini egallab olgan Temur bu yo'lda karvonlarning xavfsizligini ta'minlash tadbirlarini ko'rdi va Mashriq hamda Mag'rib, ya'ni Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo-sotiq munosabatlarining har tomonlama rivojlanishiga g'oyat katta e'tibor berdi.

Amir Temur Kastiliya va Leon qiroli Don Enrike III (ayrim manbalarda – Ispaniya qiroli Genrix III), Fransiya hukmdori Charl VI (ayrim manbalarda – Karl VI), Angliya qiroli Genrix IV saroyiga elchilar yuborgani, o'z navbatida, ispaniyalik, fransiyalik, angliyalik, xitoylik va boshqa bir qator – jami 20 dan ortiq xorijiy davlat elchilarini o'z poytaxti Samarqandda qabul qilgani haqida atroflicha bayon etilgan ko'plab tarixiy va ilmiy asarlar bu fikrni yaqqol tasdiqlaydi.

Amir Temur diplomatiyasining o'ziga xos tomonlaridan biri – u o'zining barcha murojaatlarida, hatto qat'iy talab shaklida yozilgan nomalarida ham Sharq diplomatiyasi etiketlariga rioya qilgan. Ayrim yurtlar hukmdorlarining qo'pol shaklda, ba'zi hollarda jahl va jaholat bilan yozilgan nomalariga ham Sohibqiron hamma vaqt o'z fikrini aniq bayon qilgan holda madaniyat va odob bilan javob qilganini o'sha davrlardan meros bo'lib qolgan tarixiy xatlar orqali bilib olish qiyin emas⁴.

Tarixga nazar solsangiz Amir Temurning Fransiya davlati bilan diplomatik aloqalari qay tarzda borganligining guvohi bo'lasiz. 1402 yilda Karl VI Amir Temur bilan mustahkam aloqalarni o'rnatishga intildi. Ular yozishmalarining bir qismi Fransiya hujjat arxivida saqlanadi. Mazkur maktublarda Amir Temur qirolning Sharqqa nisbatan siyosatini qo'llab quvvatlagan holda, o'z davlati bilan Fransiya o'rtasida savdo sotiq yo'lga qo'yilishining ahamiyatiga e'tibor qaratadi: "Biz kim u ulug' amirdan kutganimiz shuldiki, doim bizga shohona maktublarni yuborib, salomatliklarini bildirib tursalar, toki biz hotirjam bo'lg'aymiz. Yana sizning savdogarlaringiz bu tarafga qatnab tursalar, biz bu yerda ularni azizu mukarram tutgumizdir, shuningdek, bizning savdogarlar u tarafga yuborilsa, siz ham ularni azizu mukarram tutgaysiz, hech kimsa

² Ibrohim Mo'minov. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. T., "Fan", 40-b.

³ O'ljueva Sh. Amir Temur diplomatiyasi:

ilmiy-ommabop qo'llanma, -T.: "IJOD-PRESS" Nashriyoti, 2018. 136 b

⁴ Француз олими Амир Темурнинг сиёсий заковатига, дипломатик маҳорати ва бунёдкорлигига тан берган. Акмал САИДОВ, академик. ЎЗА23:43 03 Октябр 2018 Маданият

ularga zoʻrlik qilmasa va zarar –zahmat yetkazmasa!Chunki dunyo savdogarlar bilan oboddir!⁵”

Sohibqiron oʻsha davrda Yevropa mamlakatlari bilan savdo-diplomatik aloqalar uchun qulay sharoit yaratib bergan. Qitʼalararo aloqalarni tiklagan.Buning uchun oʻz mehnatini ayamagan.

Sohibqiron Fransiya qiroliga yozgan,bizning davrimizgacha yetib kelgan ikkinchi maktubi ham 1402 yil 1 avgust sanasi bilan belgilangan.Har ikkala maktub arxiepiskop Ioan III tomonidan Fransiya yetkazilgan.1403 yil iyunida Parijga yetib borgan arxiepiskop Amir Temurning Fransiya qirolligini qiziqtiruvchi taklifini bayon etadi.Unda ikki davlat savdogarlarining erkin savdo munosabatlarini taʼminlash va savdo erkinligini tegishli bitim orqali kuchga kiritish, oʻz ifodasini topgandi.

1403 yil 13 iyunda Karl VI ning Sohibqiron nomiga yoʻllagan maktubida quyidagilar oʻz ifodasini topdi. “Yaratganning marhamati bilan franklar qiroli Karl muhtaram hazrat va muzaffar podshoh Temurbekka salom yoʻllaydi va tinchlik tilaydi” Bu maktubda Amir Temur bildirilgan fikrlar qoʻllab quvatlandi va maktub quyidagicha yakunlandi “Biz sizning ishlaringizni,foydali takliflaringizni qabul qilamiz,imkoni bor joylarda(ularga) barobar va undan ortiqroq iltifot koʻrsatishga vaʼda beramiz”.

Amir Temur ham Karl VI ham oʻzaro doʻstlik va birdamlikdan hamda savdo bitimi tuzishdan manfaatdor boʻlganligini mazkur maktablardan anglash mumkin⁶.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki Amir Temurning tashqi siyosati va diplomatiyasidagi bagʻrikenglik bugun ham oʻz ahamiyatini yoʻqotgan yoʻq. Oʻrta Osiyoda vaziyatning yumshagani ,davlatlararo har tomonlama aloqalarning kengayganligining guvohi boʻlish mumkin..

Oʻzbekiston yer yuzidagi koʻplab mamlakatlar bilan turli sohalarda oʻzaro manfaatli aloqalarni keng yoʻlga qoʻymoqda, xalqaro xavfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash, hamkorlikning barcha shakllarini rivojlantirish yoʻlida izchillik va qatʼiyat bilan odimlamoqda. Bu yoʻlda bizga buyuk ajdodlar, ayniqsa, Amir Temur merosi doim hamrohdir.

---

⁵Amir Temur va Fransiya qiroli oʻrtasidagi maktublar nima haqida edi?
Xalq soʻzi,,2018 yil , 10 oktabr, № 210.

⁶ Amir Temur va Fransiya qiroli oʻrtasidagi maktublar nima haqida edi?
Xalq soʻzi,,2018 yil , 10 oktyabr, № 210.

AMIR TEMUR HARBIY JASORAT TIMSOLI
AMIR TEMUR AS A SYMBOL OF MILITARY COURAGE
АМИР ТЕМУР КАК СИМВОЛ ВОИНСКОЙ ХРАБРОСТИ

QOZOQOV Toxirjon Qodiraliyevich

Turan xalqaro universiteti dotsenti, tarix fanlari nomzodi

КОЗОКОВ Тахиржон Кадиралиевич

кандидат исторических наук, доцент международного университета Туран, Наманган, Республика Узбекистан

Mr. Takhirjon K. KAZAKOV,

PhD in History, Associate Professor of the Turan International University, Namangan, the Republic of Uzbekistan

Hammualif: **MURODILLAeva M.U.**

Соавтор: **МУРОДИЛЛАЕВА М.У.**

Co-authors: **Ms. Munavvar U. MURODILLAYEVA**

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi Ilmiy ishlar va innovatsiyalarni tashkil etish bo'limi katta ilmiy xodimi

Старший научный сотрудник Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Senior researcher, the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Millatimiz ichidan jahon tarixida shuhrat qozonib nom qoldirgan juda ko'p hukmdorlar o'tgan. Ammmo ular orasida Amir Temur alohida o'rin tutadi. Ulug' bobokalonimizning tavallud ayyomi mamlakatimizda ilk bor 1996 yil nishonlandi. Amir Temur ibn Muhammad Tarag'ay Bahodir hijriy 736 sichqon yili sha'bon oyining 25-kunida (1336 yil 9 aprel) Kesh (Shahrisabz) yaqinidagi Xo'jailg'or qishlog'ida dunyoga keldi.

Mustaqillik yillarida buyuk ajdodimizning hayoti va faoliyati haqida ma'lumot beruvchi ko'plab tadqiqotlar e'lon qilindi. Amir Temur va temuriylar davriga oid manbalar nashr qilinib, keng jamoatchilikka yetkazildi.

Sohibqiron shaxsini, harbiy va siyosiy boshqaruv tartiblarini har tomonlama chuqur tadqiq qilgan holda o'rganish, mazkur davr tarixini yoritib berishda muhim ahamiyatga egadir.

Manbalarga murojaat qilinsa, Amir Temur o'z davri diniy va dunyoviy bilimlarini puxta egallagan, uddaburo, tadbirkor, ma'nan yuksak, qat'iyatli, irodali, o'tkir siyosatdon hukmdor, farzandlari uchun mehribon va ayni paytda qattiqqo'l ota, to'g'riso'zlik va adolatni sevuvchi, do'stlariga sadoqatli, dushmanlarga shafqatsiz, nopok va buzg'unchi kimsalarga nisbatan murosasiz inson sifatida gavdalanadi.

Sohibqiron ma'naviyatidagi bu kabi xislatlar asrlar osha uning dovruq'ini olam uzra barhayotligiga sabab bo'lib kelmoqda. Binobarn, hukmdor va sarkarda sifatida qo'l ostidagi mulozim va askarlarga munosabati masalasini o'rganish ham uning ma'naviy olami haqida kengroq tushunchalar hosil qilishda ahamiyatlidir.

O'z davri tarixiy manbalarida Amir Temur hazratlarining yuksak ma'naviyatidan darak beruvchi juda ko'plab misollar uchratish mumkin.

Amir Temur "Temur tuzuklarida" "...Davlat ishlarining to'qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushini qilich bilan amalga oshirdim..."-deya ta'kidlab o'tadi. [7; 15]

Bu uning o'tkir siyosatdon, ko'pchilik manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yib uzoqni ko'zlab ish yurituvchi davlatpanoh bo'lganligidan dalolat beradi.

Ko'hna bitiklarda Sohibqironning qat'iyati va irodasi, muruvvatu-bag'rikengligi, adolat va saxovati, shaxsiy o'rnak va namunasidan darak beruvchi ma'lumotlar talaygina.

Misol uchun Muiniddin Natanzining "Muntaxab ut-tavorixi Muiniy" asarida Temurbekning o'z faoliyati boshlaridagi janglarning birida og'ir yaralanib, ovloq bir joyda yakka holda bir muddat tushkunlikka tushib qolganligini tasvirlaydi. Shunda majruh bir chumoli garchand olti - yetti marta pastga ag'anab, qulab tushsa-da, oxir-oqibatda tirmashib devor ustiga chiqib olganligini kuzatadi.

Bir nozik hashoratning sabr-matonatidan ta'sirlangan Temurbek qurol-yarog'ini qo'lga olib, kuch bilan o'rnidan turadi-da yo'lga ravona bo'ladi. [5; 17] Bu esa Sohibqironning kuchli iroda sohibi bo'lganligidan dalolat beradi.

Amir Temurga askarlarining sadoqati ham cheksiz edi. Misol uchun, mo'g'ul qo'shini Movarounnahr o'lkasini talon-taroj qilib yurgan kezlarda Sohibqiron Temurka ismli navkarini vaziyatni o'rganib kelish uchun Termiz, Kesh, Xuzor viloyatlariga to'rt nafar otliq bilan birgalikda jo'natadi. Shunda Temurka yo'l-yo'lakay o'z xonadoni yonidan o'tishiga to'g'ri keladi. Safdoshlari unga oila a'zolari, xotini va bolalarini ko'rib ketishni maslahat berishadi. Biroq, Temurbek ham o'z ayoli va bolalaridan yiroqda ekanligi, u o'z farzandlarini ko'rmaguncha, Temurkaning o'z farzandlari yuzini ko'rishi insofdan emasligini aytib, yo'lda davom etadi. [5; 60]

Shu o'rinda yana bir misol. Amir Temur Kichik Osiyo fathidan so'ng, Gruzuya hududidagi ayrim tog' qal'alarini egallashga kirishadi. Bu hududda bir qal'a bo'lib, u juda noqulay joyda joylashgan edi. Qal'aga ko'tarma ko'priq orqali kirilar edi. Har qancha harakat qilsalar ham uni egallay olmaydilar. Oxir oqibat noumid bo'lib, qal'ani egallash fikridan voz kechib, jo'nash taraddudiga tushadilar. Sohibqiron qo'shinida ikki bahodir jangchi bo'lib, ular qahramonlik ko'rsatishda o'zaro raqobatlashar edilar. Jangchilarning birisini ismi Pirmuhammad edi. U Sohibqiron uchun alohida jasorat namunasini ko'rsatish uchun kechasi qal'a yoniga borib, darvoza ochilishini va ko'priq tushirilishini kutib yotdi. Ko'priq tushirilgach, Pirmuhammad ular bilan jangga kirishib ketdi. Madad yetib kelgunga qadar Pirmuhammad gurjilar bilan tengsiz jang holatida bo'ldi. Qilichlar jarangini eshitgan Sohibqiron askarlari tezda yetib keldilar va qal'ani egalladilar. Biroq, Pirmuhammad o'n sakkiz joyidan yaralangan edi. Amir Temurga bu voqeani bayon etishgach, uni mohir tabiblar orqali davolatdi va qo'mondonlik lavozimiga ko'tardi [3; 297].

Askar va safdoshlarining Sohibqironga bu darajada sadoqatining sababi birinchi galda uning go'zal ma'naviy dunyo sohibi ekanligidadir. Zotan, Amir Temur ham o'z safdoshlari va navkarlariga nisbatan adolatli bo'lib, kezi kelganda ularni har qanday tajovvuzdan himoya qilari edi.

Masalan, Amir Husayn 1366 yili Amir Temurning bir necha beklarini isyon ko'tarishda gumon qilib, ularga katta jarima soladi. Bu jarimani Amir Temur o'z bisotidan berib yuborib, ularni bu tashvishdan xalos etganligi ma'lum [7; 39].

Sohibqiron farzand tarbiyasida ham benazir edi. Deyarli barcha o'g'illari ayniqsa, Jahongir va Umarshayx mirzolar mohir va dovyurak jangchilar bo'lganliklarini manbalarda qayd etilgan. Chunonchi, 1370 yil Amir Husaynni qo'lga olish uchun Balx ustiga yurish qilib uni qamal qilganlarida Umarshayx mirzo qo'shinining oldingi safida turib jang qiladi. Nogohon qal'adan o'tilib chiqqan o'qlardan biri shahzodaning oyog'iga qattiq sanchilib o'qning uchi xatto uzangini teshib o'tadi. Umarshayx janggohni tark qilishga majbur bo'ladi.

Sohibqiron bu holatni ko'rgach, paykonni olib tashlashga buyuradi. Tabiblar o'q sug'urib olinsa, oyog'ining tomirlaridan qon oqishi to'xtamasligin aytib, jarohat joyiga qizdirilgan temir six bosish lozimligini aytishadi. Og'riqqa dosh berolmasligi mumkin deb, tabiblar sharbatga behush qiladigan dori aralashtirib ichirmoqchi bo'lishadi. Shunda, Umarshayx mirzo ularni jerkib berib, oyog'ini uzatadi va qizdirilgan sixni bosishlarini buyuradi. Yaraga bir necha bor six bosib olingach, qon oqishi to'xtaydi. Shu asnoda shahzodaning chidamliligi, matonati-yu, irodasiga barcha qoyil qoladi [5; 210].

Tadqiqotchi-olimlar Amir Temurning san'at va adabiyotga ixlosi baland bo'lganligini ta'kidlashadi [2;46]. Alisher Navoiy ham "Majolis un-nafois" asarida shunday yozadi: "Temur Ko'ragoniy... agarchi nazm aytmoqqa iltifot qilmaydurlar, ammo nazm va nasrni andoq hub mahal va mavqe'da o'qubdurlarkim, aningdek bir bayt o'qug'oni ming yaxshi bayt aytqoncha bor...". "Temur tuzuklarida" ham Sohirqironning o'zi Amir Husaynning makr-hiylasiga javoban bir turkiy bayt yozib yuborganligini aytadi, ya'ni:

**Yorga yetkur sabo, kim makr qilmishdir mang'a,
Qildi ersa kimga makrin, qaytadur bir kun ang'a [7; 38].**

Yana shuni ta'kidlash lozimki, Amir Temur tarix ilmining ham chuqur bilimdoni bo'lgan. O'zidan oldingi o'tgan podshohlar, sarkardalar, ularning yutuqlari-yu, kamchiliklaridan xulosalar chiqara olgan.

Bu borada Sohirqiron 1376 yil Dashti Qipchoq xoni O'risxonga qarshi yuborib, uni yenggan amiri Iki Temur haqida yozadi. Hasadchi kishilarning Iki Temur haqidagi bo'htonlariga uchmay, adolat ila ish yuritib, lashkarboshilarida o'ziga nisbatan sadoqat va mehr tuyg'ularini shakllantirganini yozadi. Aks holda, Sosoniy shoh Ho'rmuzd va sarkarda Bahrom Chubin voqeasini qanday yakun topganligini misol qilib keltiradi [7;81]. Biron bir ishni qilishdan avval tarixdagi hukmdorlar va ularning sarkardalari o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qila bilishlik, Amir Temurni tarix fanining chuqur bilimdoni ekanligidan dalolat beradi.

Amir Temur ma'naviyatida shaxsiy ibrat masalasi ham muhim o'rinni egallaydi. Masalan, tuzuklarda avlodlariga qo'shin tuzilishi, jang qilish tartiblari haqida nasihat qilish asnosida kerakli chog'da hukmdorning o'zi ham shaxsiy namuna ko'rsatib jang qilmog'i lozimligini uqtiradi. Bunga misol qilib 1393 yil jaloyirlarning so'nggi hukmdori Shoh Mansur bilan bo'lgan jangni eslatib o'tadi [7;107].

Germaniyalik olim Klaus Pander Amir Temur ilm – fan homiysi sifatida olimlarni chuqur hurmat, izzat qilgan holda, xatto o'zining ko'pgina harbiy yurishlarida ham olimlar va iste'dodli odamlarni o'zi bilan birga olib yurganligi ta'kidlaydi [2;36].

Buni yana bir misolda ko'rish mumkinki, 1394 yil 22 mart kuni Ozarbayjonning Sultoniya shahrida Mirzo Ulug'bek tug'iladi. Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma" asarida Mirzo Ulug'bekning tavallud paytidagi sayyoralarning holatini 8 misrali she'rda ifoda etadi. Bundan esa, shahzodaning tug'ilgan kuni va xatto soatigacha aniq aytish imkoniyati paydo bo'ladi. Demakki, xatto harbiy yurishlar chog'ida nafaqat solnomachilar yoki tabiblar balki ilm-fanning barcha sohasi vakillari birga hamroh bo'lganlar [4;34].

Muarrixlarning yozishlaricha, Amir Temur tabiatan hazil-mutoyiba, laganbardorlik, yolg'onchilikni yoqirmagan. Saltanat ishlariga befarq bo'lish, aysh-ishratga berilish unga begona edi. Bir ishga jahd qilsa, astoydil bel bog'lab, jiddiy kirishgan. Farzand va nabiralaridan ham xuddi shuni talab qilgan.

Kim bo'lishidan qat'iy nazar ushbu qoidalardan chekinganlarni ayovsiz jazolagan. Xususan, Sohirqiron tomonidan G'arbiy o'lkalar hukmdori etib tayinlangan Mironshoh mirzo o'ziga berilgan vakolatlarni suiste'mol qilib, ayshu ishratga berilib, davlat ishlariga qaramay qo'yadi. 1399 yili uning katta xotini Xonzoda begim Samarqanga borib Amir Temurni ushbu holatlardan voqif etadi. Temur bundan qattiq ta'sirlanib, iztirobga tushadi va g'arbga qarab mashhur yetti yillik yurishini boshlab yuboradi. Ozarbayjonning Sultoniya shahriga kirib kelib Mironshoh va uning hamtovoqlarini zindonband etadi.

Amir Temur mashvarat o'tkazib aybdorlarga jazo masalasida fikr so'raydi. Biroq, yig'ilganlardan sado chiqmaydi. Shunda Temurning o'zi Mironshoh va uning ayonlarini o'lim jazosiga hukm qiladi. Shunda majlis ahli o'z farzandini qatl ettirish Islom shiati uchun noloyiq ish ekanligini aytishadi. Sohirqiron esa: "Men ahkomi shariatda emas, o'z saltanatimda tartib o'rnatmog'im lozim", -deydi. Ertasiga shahardagi katta maydonda aybdorlar qatl etila boshlanadi. Navbat Mironshohga kelganda Sayyid Baraka hamda boshqa bek va shahzodalar o'rtaga tushib, yalinib uni gunohini so'raydilar. Shundan so'nggina Mironshoh banddan ozod qilinib, o'rniga o'g'li Umar Mirzo tayinlanadi [8;12].

Sohibqironning ma'naviy olami haqida sharq qo'lyozmalarida uning nomidan aytilgan bir qator misollarni keltirish mumkin. Jumladan, "Chin do'st uldirki, do'stidan hech qachon ranjmaydi, agar ranjisa ham, uzrini qabul qiladi", "Zinodan tug'ilgan kishi o'ziga yaxshilik qilgan odamga yomonlik qilmaguncha dunyodan ketmaydi", "Sipohiylardan biron kishi raiyatning xonadoniga zo'rlik bilan kelib tushmasin, raiyatning ot-ulovlarini tortib olmasin", "Kuch - adolatdadir", "Bir kunlik adolat – yuz kunlik toat-ibodatdan afzal", "Adovat emas – adolat yengadi", "Kurashib erishilmagan g'alaba g'alaba emas", "Agar dushmaning bosh urib panohingga kelsa, rahm qilib yaxshilik va muruvvat ko'rsat" [1; 28].

Amir Temur ayollarga nisbatan mehribon, rahm-shafqatli inson bo'lganligi manbalardan ma'lum. Eron mamlakati zabt etilayotganda, u yerdagi qal'alardan birining hokimi va'daga hilof hiyonat yo'lga o'tib, kelishilgan shartlarni bajarmaydi. Bu holat uchun uni qatl etish lozim bo'ladi. Biroq, aybdorning onasi o'rtaga tushgach, uni gunohi kechiriladi.

Yana bir misol, Nizomiddin Shomiyning xabar berishicha, hijriy 785 (1383 milodiy) yili Sohibqiron xonadoniga mansub ayollardan ikki nafari Dilshod og'o hamda Qutlug' Turkon og'olar vafot etadi. "... Bundan bir necha kun o'tgach, o'zining xayrli ishlari, in'omu ehsoni bilan zamonasi xotinlaridan o'zgan, o'z xolis mollaridan madrasalar, xonaqohlar qurdirgan, har nav ezguliklari bilan jahon xalqiga foyda yetkazgan ulug' xotun – Amir Sohibqironning opasi Qutlug' Turkon og'o bu foniy manzildan boqiy olamga rixlat qildi va bu zulmat zindondan ruhoniya bo'stoni saroyiga yetdi. ... Amir Sohibqiron uning vafotiga diltang bo'lib, qayg'uga to'ldi. Uning firoqida g'amgin va giryon bo'ldi. Ravshan diliga va muborak xotiriga vahshatu nafrat yo'l topdi, Uning tengi yo'q vujudini horg'inlik va og'irlik qamrab oldi. Bir necha kun oromsizligu iztirobi ortib bordi. Mamlakat va davlat ishlari bilan shug'ullanmay qo'ydi. Oxirida sayyidlar, ulamo, mashoyix va solih kishilar Amir Sohibqiron huzurida to'planib, nasihat berish va va'z aytish vazifalarini ado etdilar va oyatlaru hadislar bilan muborak xotiriga tasalli berib, dedilar: "Amir Sohibqironning komronliklari yuksaklik va ulug'likda bo'lsin! Kimki uzoq umrni istar ekan, yoronlaridan ayriliqqa dilini ko'ndirishi kerak. Kimda-kim bu dunyoda ko'p turib qolarkan, yoronu suhbatdoshlarining hajru firoqi azobini tortishga tan bermog'i lozim. Qazo hukmiga qarshi turishga hech kimsada quvvat va qudrat yo'q, taqdir farmoniga qiyishishu tovon to'lash yo'q" [6;123], deb tasalli beradilar. Shundan keyingina Sohibqiron qaytadan davlat ishlariga kirishib ketadi.

Ko'rinib turibdiki, dunyoni zabt etgan jahongir Amir Temurdek zotning xulqi, ma'naviy olami faqir-miskinlarga, ayollarga hokisorlik bobida o'mak-namuna vazifasini o'tagan. Mana shu jihatlarning o'zi ham bugungi avlodni ma'nan barkamol qilib tarbiyalashda o'ziga xos ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Amir Temur o'g'itlari. – Toshkent: Navro'z, 1992.
2. "Amir Temur va uning jahon tarixida tutgan o'rnini" mavzuidagi xalqaro konferensiya tezislari. – Toshkent: O'zbekiston, 1996.
3. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. I kitob. – Toshkent: Mehnat, 1992.
4. Mamadazimov M. Ulug'bek va uning rasadxonasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1994.
5. Muiniddin Natanziy. Muntaxab ut-tavorixi Muiniy. – Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2011.
6. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. – Toshkent: O'zbekiston, 1996.
7. Temur tuzuklari. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
8. Fayziev T. Temur xonadoni /O'g'izxondan qolgan mulk (majmua). –Toshkent: Adabiyot va San'at, 1995.

AMIR TEMUR VA UNING MARKAZIY OSIYO XALQLARI MADANIYATI TARIXIDA TUTGAN ROLI

АМИР ТЕМУР И ЕГО РОЛЬ В ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

AMIR TEMUR AND HIS ROLE IN THE HISTORY OF CENTRAL ASIAN POPULATION CULTURE

QODIROV Akmaljon Rasulovich

polkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
boshlig'ining o'rinbosari, harbiy fanlar doktori (DSc), dotsent

КОДИРОВ Акмалжон Расулович

полковник, заместитель начальника Академии Вооруженных Сил
Республики Узбекистан, доктор военных наук (DSc), доцент

Colonel Akmal R. KODIROV,

DSc in the Military, Associate Professor, Deputy Commandant of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

O'zbekiston diyorimizning uzoq-yaqin o'tmishida ko'plab buyuk siymolar - allomalar, davlat arboblari, qahramonlar yetishib chiqqan bo'lib, ularning shon-shuhrati, dovrug'i dunyo bo'ylab keng yoyilgan va tarixi ko'plab xalqlar tomonidan doimiy ravishda o'rganib borilmoqda.

Shunday mashhur siymolar qatorida Sohibqiron Amir Temur alohida o'ringa ega bo'lib, nafaqat yurtimiz yo Markaziy Osiyo tarixida, balki jahon miqyosida davlatlar, xalqlarning e'tiboriga tushib, tadqiqot va targ'ibot ob'ektiga aylangan. Ayniqsa uning Markaziy Osiyo hududlarida mustahkam davlatchilikni tashkil etishdagi faoliyati, bu hududlarda yashovchi xalqlar o'rtasida olib borgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'rifiy ishlari, avlodlarga qoldirgan pandu-o'g'itlari asrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda.

Sohibqiron Amir Temurning hayoti va faoliyati hamma davrlarda avlodlar uchun o'rnak bo'larlik darajada serqirra jihatlariga boy bo'lgani tufayli ham uning to'g'risidagi ma'lumotlarni muntazam o'rganib borishni davrning o'zi taqozo etyotganligi e'tirof etish ayni haqiqatdir.

O'zbekistonda Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 29 dekabrda "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida"gi qarori, 1995 yil 26 dekabrda esa 1996 yilni "Amir Temur yili deb e'lon qilish to'g'risida" farmon qabul qilingan edi. Shuningdek, 1996 yil mart oyida "Temuriylar tarixi" davlat muzeyini tashkil qilish, "Amir Temur" ordenini ta'sis etish to'g'risida farmonlar chiqdi. Shu tariqa YuNESKO qarori asosida Amir Temur tavalludining 660 yilligi butun dunyoda keng nishonlandi. 1996 yil aprelda shu tashkilotning Parijdagi bosh qarorgohida "Temuriylar davrida fan, madaniyat va ta'lim ravnaqi" mavzuida ilmiy konferensiya o'tkazilib, buyuk davlat

arbobining tarixda tutgan o‘rniga yuqori darajada baho berildi. Yurtimizda Sohibqironning hayoti va faoliyatiga doir shu singari e‘lon qilingan farmonlar, chiqazilan qarorlar, o‘tkazilgan bir qator konferensiya va tadbirlar bu boradagi ishlarning yanada kengroq yo‘lga qo‘yilishiga zamin yaratdi.

Temurbek (to‘liq ismi Amir Temur ibn Tarag‘ay ibn Amir Barqul) 1336 yil 9 aprelda Kesh (hozirgi Shahrisabz) shahri yaqinidagi Xo‘ja Ilg‘or qishlog‘ida tug‘ildi. Yoshlik chog‘idanoq maxsus murabbiylar nazoratida chavondozlik, ovchilik, kamondan nishonga o‘q uzish, harbiy mashq va o‘yinlar bilan mashg‘ul bo‘lgan¹.

Manbalarga asoslangan talqinlarda Amir Temurning ilk ustози Mulla Alibek bo‘lganligi, keyin esa unga Shayx Shamsuddin ismli olim ustozlik qilganligi qayd etilgan².

Yosh Temurbekning xotirasi kuchli bo‘lib, “fors, arab, turk tillarini o‘zlashtirgan”i,” Qur’oni Karimni yod olgan”ligi ham uning aql-zakovatidan dalolat berar edi .

Fazilatlari ichida to‘g‘riso‘zlik va qat’iylilik, shijoat va ishonch, tadbirkorlik va oqibatlilik, uzoqni ko‘ra olish kabi sifatlar tobora ko‘plab sadoqatli do‘stlar, safdoshlarni orttirishga, o‘z oldiga qo‘ygan ulug‘ maqsadlarni amalga oshirishda muhim omilga aylandi.

Temurbekning Movarounnahr taxtiga kelishidan avvalroq, ya’ni 30 yoshlarda ekanligidayoq (1366 yil) Qarshi qal’asini olish uchun 243 nafar botir yigitlari bilan 12000 nafar Amir Muso boshliq qo‘shinga qarshi o‘ta puxta o‘ylab amalga oshirgan harbiy taktikasi uni raqib ustidan tengsiz g‘alaba qozonishga muyassar etganligi tarixiy manbada qayd etib o‘tilgan³.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”sida yozilishicha, Boburmirzo ham bobokalonining shu jasoratidan ibrat olib, 1500 yil 240 nafar dovyurak yigitlari bilan tunda Samarqand qal’asiga hujum qilib, Shayboniyxonning qo‘shinlarini poytaxtdan quvib yuborgan edi⁴.

Amir Temurning 1391, 1395 yillarda To‘xtamishxonga qarshi, 1402 yil Turkiya sultoni Boyazid Yeldirimga qarshi g‘alaba bilan yakun topgan harbiy yurishlari ko‘pgina Yevropa davlatlari, shuningdek, Rossiya taqdirida muhim rol o‘ynadi⁵.

Sohibqironning dunyo bo‘yicha yashab o‘tgan ko‘pgina mashhur hukmdorlardan farqli jihatlaridan biri nafaqat Movarounnahrda, balki buyuk saltanatning tarkibiy qismi bo‘lgan Markaziy Osiyo hamda boshqa keng hududlarda ham tartibintizom o‘rnatib, obodonchilik, bunyodkorlik ishlariga juda katta ahamiyat qaratganli bilan ham belgilanadi. Buyuk ipak yo‘lining nazoratini o‘z qo‘liga oldi va bu bilan Markaziy Osiyo hamda uzoq-yaqin boshqa hududdagi davlatlar bilan turli sohalaridagi hamkorlik aloqalarini keng yo‘lga qo‘ydi. Bunga misol keltiradigan bo‘lsak, 1381 yili Xurosondagi Murg‘ob daryosidan sug‘orish kanali qazdirdi va Marv

---

¹ O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 1-qism, T., "O‘zbekiston ME", T., 2000 y. 274-b.

² Juzjoniy A.Sh. Amir Temur davlatida qonun ustuvorligi. Amir Temur saboqlari, №3, T., "Sharq", 2001 y. 16-b.

³ Yazdiy Sh. "Zafarnoma", T., 1997 y. 48-b.; "Temur tuzuklari", T., 2005 y. 41-b.

⁴ Qodirov P., Amir Temur siymosi, T., "O‘zbekiston", 2007 y. 4-b.

⁵ Ahmedov B. Amir Temurni yod etib, T., "Fan", 1996 y. 87-b

vohasini obodonlashtirish to'g'risida farmon e'lon qilgan. 1401 yilda esa Kavkazning Baylakon degan joyida Araks daryosidan chiquvuchi mashhur "Barlos" nomli kanalni qurdiradi. Shuningdek, Mashhad, Qobul, Hirot va boshqa vohalarda ham shu singari yirik bunyodkorlik ishlarni amalga oshirdi. Ayniqsa, markazi Samarqand bo'lgan Vatani - Movarounnahrni har tomonlama yuksaltitish uchun o'zining bor imkoniyatlarini ishga soldi. Me'morchilik, san'at sohalarida amalga oshirgan ko'pgina ishlari uning nomini abadiyatga daxldor etib qo'ydi.

Masalan, Shahrisabzdagi Oqsaroy, Samarqanddagi Go'ri Amir maqbarasi, Bibixonim Jom'e masjidi, Shohizinda majmuasi kabi me'moriy yodgorliklar insoniyat tafakkuri va san'atining noyob durdonalari sifatida YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur mahobati, peshtoqining ulkanligini ko'rib, Oqsaroyga shunday ta'rif bergandi: "Muncha oliy toq jahonda kam nishon berur. Derlarkim, Kasro toqidin bu buyukroqdir⁶" Sohibqiron hukmronligi davrida Samarqand esa "Yer yuzining sayqali" ga aylandi. Obodonchilik, bunyodkorlik ishlari saltanatning boshqa hududlarida ham shu tariqa davom ettirildi.

Sohibqiron Amir Temur tarixda Markaziy Osiyoning turli hududlaridagi bekliklarini markazlashgan harbiyfeodal davlatga birlashtirgan buyuk davlat arbobi, Makedoniyalik Iskandar, Yuliy sezar, Aleksandr Suvorov, Napoleon Bonapart, Jukov qatorida turgan harbiy sarkarda, turk davlatchilik tarixiga ilk bor mukammal qonunchilikni, mamlakatni adolat tamoyillari asosida boshqarishni kiritgan daho rahbar hisoblanadi. U XIV asr ikkinchi yarmi - XV asr boshlarida Markaziy Osiyoda tinchlik-barqarorlikni o'rnatib, turli xalqlarni bir-birlariga yanada yaqinlashtirdi.

Amir Temur tarixini, uning hayoti va davlatchilik, bunyodkorlik faoliyati bilan bog'liq tafsilotlarni tobora kengroq tarzda o'rganib borish yosh avlodni vatanparvar, xalqqa muhabbat va sadoqat, baynalminallik, ya'ni, atrof hudud –Markaziy Osiyo davlatlari – xalqlari bilan jipslik va hamkorlik, yurtimizning buyuk kelajagiga ishonch va uning oldida mas'ullik kabi tuyg'u hamda tushunchalarini shakllantirishda, komil inson bo'lib ulg'ayishlarida muhim omil bo'lib xizmat qilishi tabiiy.

---

⁶ Amir Temur jahon tarixida, T., "Sharq", 2001 yil, 148-b.

Полководцы Амира Темура Амир Темур саркардалари General leaders of Amir Temur

XALILOV Rustam Mirzabaxtiyarovich

Dotsenti, polkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari
Akademiyasi kafedra boshlig'i

ХАЛИЛОВ Рустам Мирзабахтиярович

Доцент, полковник, начальник кафедры Академии ВС РУ

Colonel Rustam M. KHALILOV

Associate Professor, Head of the Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Великий государственный деятель, талантливый полководец и храбрый воин Темур ибн Тарагай Барлас (1336-1405 гг.) оставил глубокий след в мировой истории и сыграл важную роль в становлении и развитии будущего узбекского государства. Его имя стоит в одном ряду с такими величайшими полководцами, как Александр Македонский, Дарий I и Юлий Цезарь.

За 35 лет правления Мавераннахром (1370-1405 гг.) Амир Темур создал огромную империю, границы которой постирались от рек Инд и Ганг до рек Сырдарья и Зарафшан, от гор Тянь-Шаня до пролива Босфор, охватывая территории современного Афганистана, Ирана, Месопотамии, северной Индии и Центральной Азии.

В годы его правления Мавераннахр стал центром экономики, торговли и культуры Ближнего и Среднего Востока, были построены и благоустроены такие древние города, как Самарканд, Бухара, Ташкент, Термез, Кеш, Мерв и др. Наряду с этим государство вышло на мировую арену, установив политико-дипломатические и торговые связи с крупными королевствами Европы – Францией, Англией, Кастилией (сейчас – Испания).

Вместе с тем большую часть своей жизни Амир Темур провел в походах и снискал славу великого и непобедимого полководца. Он лично вникал во все подробности организации армии, имел подробные сведения о силах врагов и состоянии их земель и пользовался среди своего войска безусловным авторитетом. Опираясь на богатый опыт своих предшественников, Амир Темур сумел создать мощную и боеспособную армию, позволившую ему одерживать блестящие победы на полях сражений над своими противниками. Эта армия была многонациональным и многоконфессиональным объединением, ядром которого являлись тюрко-монгольские воины-кочевники.

Во главе своих воинских формирований Амир Темур ставил одаренных, опытных и закаленных в боях военачальников. По мнению доцента Новосибирского государственного университета Л.А. Боброва, условно их можно разделить на три группы:

первая – «полководцы по призванию», то есть люди, обладающие выдающимся военным талантом;

вторая – «полководцы по должности», сыновья соратников Амир Темура, которые унаследовали посты и армии отцов;

третья – «полководцы по рождению», куда входили наследники самого Амир Темура, обучаемые им лично.

Жизнь и военная деятельность полководцев правителя Мавераннахра мало изучена и в этой статье мы постараемся лишь приоткрыть занавес судеб 4 выдающихся из них.

Хаджи Сейф ад-Дин-бек Никудариец (?–1401 гг.) – один из видных полководцев Амир Темура. Представитель первого поколения его военачальников.

Сейф ад-Дин-бек был одним из самых давних и доверенных соратников Амир Темура, которого СохибкIRON публично и искренне называл своим другом. На страницах «Зафар-наме» Сейф ад-Дин-бек упомянут среди «людей» Амир Темура применительно к событиям 1361-1362 гг., то есть в тот период, когда будущему великому правителю Мавераннахра было 25–26 лет.

За высокие заслуги в 1370 году Сейф ад-Дину были пожалованы должности «бека войск» и «тавачия», а позднее и звание «великого эмира». В 1372 году он стал комендантом Самарканда, обязанности которого исполнял вплоть до середины 1390-х гг.

Сейф ад-Дин верно служил Амир Темуру и принял участие практически во всех его основных военных компаниях: походах в Моголистан, Афганистан, Иран, Золотую Орду, Ирак, Грузию и др., в которых и раскрылся его полководческий талант.

Сулейман-шах, сын Давуд-бека Дуглата – верного сподвижника и родственника Тимура. Давуд-бек является ярким представителем «старой гвардии» Амир Темура, под знаменами которого он сражался еще в первой половине 1360-х годов. В 1370 г. Давуд-бек был назначен правителем Самарканда и «начальником канцелярии» Амир Тимура. В тексте «Зафар-наме» его имя неоднократно упоминается первым среди всех чагатайских военачальников. Сулейман-шах является представителем второго поколения военачальников Темура.

Заслуги и высокий пост отца на начальном этапе способствовали быстрому продвижению Сулейман-шаха по карьерной лестнице. В середине 1380-х годов он был назначен одним из командиров самаркандского гарнизона. Первый и неудачный воинский опыт молодой бек получил в 1387 году, когда в составе войск Омар-шейха, второго сына Амир Темура, отражал вторжение многочисленной армии Золотой Орды в Мавераннахр. В состоявшейся Чукалакской (Джулекской) битве ордынский Бек Ярык-оглан разгромил войска сына Амир Темура, который после поражения ушел в Узгенд, а Сулейман-шах был вынужден «вернуться в Самарканд и заняться обороной города».

Свою смелость Сулейман-шах смог доказать только в 1389 году во время похода в Моголистан. В самый разгар боевых действий чагатайский отряд, в котором, наряду с другими военачальниками, находился и Сулейман-шах, подвергся атаке многочисленной армии могольского хана Хизр Ходжи Оглана. Спешившись и взяв в руки луки, Сулейман-шах и его соратники двое суток отбивали отчаянные атаки могольской конницы. Не сумев уничтожить чагатайский отряд, моголы были вынуждены начать переговоры о мире.

Звездный час Сулейман-шаха пришелся на 1390 год, когда он женился на Султанбахт бегим, дочери Амир Темура, и был назначен командиром 20-тысячной армии, отправившейся в очередной поход на Моголистан.

В целом, военная кампания сложилась удачно, все враждебные племена кочевников были разбиты, но захватить Камар ад-Дина (давнего врага Амир Темура) не удалось.

В поход против Золотой Орды Сулейман-шах уже отправился, как командир элитного тумена. К моменту Кондурчинской битвы (1391г.) Сулейман-шах был хорошим исполнительным военачальником, которого, однако, было сложно назвать выдающимся полководцем. И в этой битве он не проявил особых способностей.

Новый этап военной карьеры Сулейман-шаха начался во время Индийского похода (1398-1399 гг.), где потенциал эмира раскрылся в полной мере. Первым успехом великого бека стал разгром племен келатийцев и бакотов в 1398 г., за что Сулейман-шах удостоился похвалы Амир Темура. Позднее, командуя войсками Шахруха, он успешно действовал в битве на р. Джамулы (Джелам) на территории современного Пакистана, участвовал в походе на гебров в 1398 г. и в газавате (1398-1399 гг.).

Во время похода в Переднюю Азию (1399 г.) Сулейман-шах командовал авангардом войск Амир Темура, что являлось признанием его военного таланта.

В походе против Османской империи (1401-1402 гг.) Сулейман-шах попеременно и успешно командовал авангардом, правым и левым крылом чагатайских войск. В этой и иранской (1403-1404 гг.) военных кампаниях Сулейман-шах хорошо зарекомендовал себя и был отмечен Амир Темуром.

Последним большим сражением Темура, в котором принял участие Сулейман-шах, была битва под Анкарой (1402 г.).

Военная карьера Сулейман-шаха дает яркий, но редкий пример рождения успешного военачальника из дисциплинированного, но первоначально весьма посредственного военачальника. Амир Темур, направляя и подстраховывая своего зятя в ходе военных кампаний, позволил в полной мере раскрыться его воинскому потенциалу.

Осман-бахадур ибн Аббас-бахадур Кипчак (Осман-бек, Осман Аббас, Осман-и-Аббас), сын Аббаса-бахадура Кипчака, входившего в ближнее окружение Амира Темура. Представитель второго поколения военачальников Темура.

В Кондурчинской битве эмир Осман успешно командовал харавулом (передовым отрядом) чагатайской армии и именно его во главе 30-тысячного войска Амир Темур отправил в погоню за ордынцами. С этого времени и вплоть до середины 1390-х гг. Осман-бахадур оставался одним из ключевых военачальников армии Темура.

В походах конца 1380-х и первой половины 1390-х гг. эмир Осман прославился, как непревзойденный мастер авангардных боев и богатырь-поединщик. Высокий рост и крепкое телосложение не мешали Осман-бахадuru молниеносно перемещаться по полю сражения во главе своего кошуна (отряд численностью от 50 до 300 чел.). Он никогда не уклонялся от рукопашной схватки и сам не раз сходилась в поединке с вражескими бахадурами.

Командование харавулом и авангардом стало своеобразной «визитной карточкой» и военной специализацией эмира Османа. Так, в частности он занимал данные должности в ходе военных компаний 1387, 1388, 1389, 1391, 1393, 1395 гг. и т.д.

Вершиной проявления военного таланта Осман-бахадура стала битва на Тереке (1395 г.), в которой он командовал правым флангом чагатайской армии. На третий день сражения эмир Осман сразил в поединке ордынского военачальника Яглы-бай-бахадура и опрокинул корпус бахринов, что сыграло решающую роль в разгроме левого фланга армии Золотой Орды.

Главным достоинством эмира Османа, наряду с отчаянной храбростью, было хорошее тактическое чутье, позволявшее ему стремительно реагировать на изменения обстановки на

поле боя. Это качество не укрылось от внимания Амир Темура, который помог раскрыться воинским талантам Османа в качестве командира передовых частей чагатайской армии.

Мухаммад-Султан-бахадур ибн Джахангир Мирза (Мухаммед Султан-бахадур, 1375-1403 гг.), сын «царевича» Джахангира и любимый внук Амир Темура. Он относится к представителям третьего поколения военачальников.

Поход на Золотую Орду в 1391 г. стал первой большой военной кампанией, в которой принял участие Мухаммад-Султан. На смотре войск царевич лично обратился с просьбой к Амир Темуру о назначении его в авангард построения войск. Сохибкирон удовлетворил её и Мухаммад-Султан несколько недель двигался впереди основных сил чагатайской армии. Именно его воинами был захвачен в плен первый ордынец, сообщивший достоверные сведения о передвижении армии Тохтамыша.

В Кондурчинской битве Амир Темур доверил Мухаммад-Султану высокий пост командующего «Великого кула» (т.е. центра армии).

Общее руководство «Великим кулом», конечно, осуществлял сам Амир Темур, но оперативное управление кулом, осуществлял Мухаммад-Султан-бахадур.

В целом, действия 16-летнего Мухаммад-Султана в ходе сражения заслужили высокой оценки Амир Темура и официальных чагатайских историографов: «Царевич Мухаммад-Султан вышел вперед из большого кула, напал на центр врага и тоже сделал добрые дела»; «В это время Темур произвел атаку и рассеял врагов. Мирза Мухаммад-Султан привел в порядок и выстроил центр своего войска и двинулся против врага. Враги, которые были против него, бежали»; «...мирза Мухаммад-Султан, двигаясь вперед от главного корпуса сломил центр неприятельский...»

В последующие годы Амир Темур последовательно «натаскивал» своего внука и полководца, подбрасывая ему все новые и новые задачи. Уже в 1392 г. мирзе было поручено «вести войско», то есть осуществлять руководство армией на марше. В походах и битвах 1393 г. Амир Темур последовательно отправлял Мухаммад-Султана в авангард, на правое и на левое крыло. В том же 1393 г. 18-летнему эмиру для самостоятельного похода на Казвин и Курдистан была доверен целый автономный корпус, а в 1394 году он командовал уже «беками левого крыла» чагатайской армии.

Таким образом, к моменту битвы на Тереке в 1395 году 20-летний Мухаммад-Султан уже имел богатый 5-летний военный опыт.

В первый день сражения, вновь командуя «Великим кулом», мирза действовал весьма быстро и решительно. Когда ордынцы прорвали левый фланг чагатайской армии и атаковали ставку Амир Темура, Мухаммад-Султан незамедлительно развернул «Великий кул» и бросил его на помощь своему деду: «В это время подошел большой кул (полк) и центр войска Темура с боем барабанов и литавр и звуками труб с полным величии и с большой мощью. Мир наполнился криком и смятением, и вселенная стала полна тревогой... Сколько вражеское войско ни производило атак, оно не смогло сдвинуть с места победоносное войско, которое, спешившись, пускало стрелы. От множества убитых по той степи потекли ручьи крови...».

Именно атака Мухаммад-Султана, смявшего фланг ордынских войск, оказала решающее влияние на исход схватки, что произвело сильное впечатление на Амир Темура: «Кошун центра (кул), прибыв с бунчуком и знаменем, забил в барабан и, затрубив в рога, поднял боевой клич (сурен). В такое время великий мирза Мухаммад-Султан-бахадур, не задерживаясь, смело и храбро сам пошел в атаку, а вслед за ним его кошун вступил [в бой] и произвел атаку со стороны левого крыла. От страха перед ним враги отступили и тотчас

бежали. Хотя он всегда был дороже души и милее духа для Темура, но тут, вследствие этой храбрости, любовь его увеличилась в тысячу раз. Токтамыш-хан и царевицы Дешт-и-Кипчак с эмирами и нойонами обратились в бегство».

Другой знаковой кампанией, в которой принял участие царевиц, стала схватка с Османской империей. В битве под Анкарой войска Мухаммад-Султана сражались в авангарде чагатайской армии против элитных османских отрядов, которыми командовал лично султан Баязед.

После победы Амир Темур назначил царевица командующим чагатайской армией, направляемой в поход на г. Бурсу, бывшую столицу Османской империи.

Мухаммад-Султан не только взял Бурсу, но и захватил большую часть турецкой казны, а также пленил высшую османскую знать.

Жизнь Мухаммад-Султана оборвалась внезапно. В самый разгар военной кампании, в начале марта 1403 г. он «простудил мозг и проявилась болезнь бешенства». 13 марта 1403 года 29-летний мирза скончался.

Гибель внука стала настоящей трагедией для Амира Темура, который «плача, с болью с сердце поминал усопшего».

Мухаммад-Султан был любим в войске, которое в полном составе переделось в черные одежды. Потребовался специальный указ Амира Темура, чтобы воины сменили траурные одежды на повседневные халаты.

Военная биография великого мирзы Мухаммад-Султана-бахадуря представляет собой яркий пример того, как Амир Темур аккуратно и последовательно «выращивал» талантливого полководца, поручая ему все более сложные боевые задачи. Но преждевременная смерть царевица не позволила в полном объеме воспользоваться его военными талантами.

Таким образом, подводя итог рассмотрению военных биографий полководцев, можно выделить два основных критерия назначения кандидатов на высшие командные должности в армии Амира Темура: личная преданность и воинская компетентность.

Список литературы:

1. Йазди Шараф ад-Дин Али. Зафар-наме. – Ташкент, 2008.
2. Бобров Л.А. Армия Амира Тимура в Кондурчинской битве // Вестник НГУ, 2018, № 3.
3. Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. – М., 1958.
4. Горелик М.В. Армии монголо-татар X–XIV вв. – М., 2002.
5. Золотая Орда в источниках. Т. I. Арабские и персидские сочинения. – М., 2003.

Amir Temur harbiy san'ati Военное искусство Амира Темура Military Art of Amir Temur

YUSUPOV Ravshan Saypiddonovich

Dotsenti, polkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, kafedra boshlig'i o'rinbosari

ЮСУПОВ Равшан Сайпидинович

Доцент, полковник, Заместитель начальника кафедры Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Colonel Ravshan S. YUSUPOV

Associate Professor, Deputy Head of the Department of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Many chronicles, scientific researches, and works of art have been written about Amir Temur. Amir Temur won hundreds of battles and was not defeated. He was a great commander and great ruler.

Amir Temur was born on April 9, 1336 in the village of Khoja Ilgar, in the Kesh area (not far from the present Shakhrisabz), in the family of Taragai, a powerful barlarian (one of the Turkic-speaking tribes).

In his youth, Temur was a good rider, he loved hunting and equestrian competitions, he shot arrows accurately.

From the age of ten, mentors trained Temur for martial arts and sports.

Growing up, Amir Temur gathered around him a small well-armed detachment. Personal courage and leadership qualities created him the glory of the leader of the military nomadic youth of Kashkadarya. Glory brought Temur closer to the influential emirs of Maverannahr.

Fig. 1. Amir Temur

Temur began military service at local governors. It had the small well armed group together with which he gained military-tactical experience.

In the middle of the XIV century. The Chagatai ulus split into two separate states: one in Maverannahr and another in Mogolistan, in both the Chingizids (descendants of the Chingizhan) remained in power. Mogolistan led an aggressive policy, claiming dominance in Maverannahr, in which the struggle between emirs was constantly going on, and the power of Genghisides was weakened.

In the years 1360-1361. Ruler of Mogolistan, Tugluk Temur (descendant of Chaghatay) took advantage of civil strife and seized power in Maverannahr, thereby again uniting under his authority the ulus of Chaghatay.

In the years 1362-1363 Amir Temur became close with Chingizid Emir Hussein (the grandson of Kazagankhan, khan of the ulus of Chaghatay 1346-1348) and married his sister. They both repeatedly engaged in military operations against the troops of Ilyas Khoja. At the end of 1364 they succeeded in expelling these troops from Maverannahr¹.

Amir Temur is one of the greatest generals, who developed his strategy and tactics. He, undoubtedly, was a brilliant military leader of his time, combining the wisdom of a statesman and a talented successful military genius.

Amir Temur's commanding talent was especially evident during his campaigns against Tokhtamysh, in India, in the battle of Ankara against the Turkish sultan Bayazet Yildirim.

Amir Temur achieved victory over his opponent with his lightning speed, entering the enemy's camp through hard-to-reach places: passes, water obstacles, where there were weak forces, where the enemy was not expected. Amir Temur always kept a secret of attack time.

Characteristic features of Amir Temur's strategy were:

- advance reconnaissance of the enemy and study of the future theater of military operations;
- preliminary conduct of wide-ranging measures for the disintegration and moral suppression of the enemy in order to weaken his forces and the will to resist;
- the surprise and invasion of the enemy from several directions with the concentration of the main forces in the main direction in order to spray the enemy's forces and smash him in parts;
- the desire to completely destroy not only the enemy's armies, but also the sources of its military power;
- widespread use of maneuver in order to mislead the enemy about their intentions and strength.

For the reconnaissance of the enemy and the theater of military operations, not only the extensive preliminary sending of spies was used, but also the strategic actions of individual large detachments. Based on the intelligence data, a plan for the campaign was developed, which was discussed at the kurultai (military council) and was carried out unswervingly. Amir Temur had his own scouts who penetrated into this or that country like dervishes, traders, caravans, comedians, fighters, astronomers, old beggars, etc. Scouts got accurate information about the army, armament, population, officials, the city - In which gate it is better to enter, where you can stay unnoticed, about the terrain, sometimes exact drawings - maps.

To decompose and suppress the morale and weakened enemy forces bribed nobles and military leaders, spread defeatism and rumor about the invincibility of the troops of Amir Temur, panic was sown and conversations were held with the futility of resistance.

---

¹ Dadaboev H. Amir Temurning harbiy mahorati.: «Yozuvchi», 1996.

To win the war, Amir Temur has always sought by destroying the enemy's manpower in a field battle. Amir Temur's troops usually did not join the struggle for mastering fortified towns and castles that did not have a major significance and did not interfere with the offensive. But if the cities and castles were on the routes of the movement of the troops and were of great importance, the troops captured them by storm, widely using siege equipment, they borrowed from the Mongols, the Chinese and other peoples.

The main weapon of his military skill was mobility and suddenness. When it was necessary to retreat, he patiently waited for the opportunity, when it was possible to solve the outcome of the campaign with one blow. In the main, Amir Temur conducted military actions in the spring, in the summer and in the autumn, and in the winter there was an intensive preparation for future military battles.

His campaigns did not have firmly established plans; he could change the course of the campaign or the intended goal, if circumstances warrant a more favorable favorable alternative.

He was a skilful military and literate diplomat. In his 35 years of military activity, he knew for sure that the army should have an avant-garde, rear guard, right wing, left wing, center - strike force (mostly barlas), reserve and reconnaissance.

In the campaigns Amir Temur was located directly behind the avant-garde, which was composed of several detachments. Behind the infantry was a convoy under heavy guard, both on the march and during the battle. Sometimes he was the object of an attack of the enemy, but he did not get to the enemy in any of the campaigns.

Behind the baggage were the families of nomads with their herds, carts and kibits. The army was supplied and fed at the expense of reserves, which each soldier took with him, going on a campaign, and also at the expense of local resources of the captured countries.

The preservation of the patrimonial spike, the iron discipline, the good organization and the extremely high mobility of the troops, as well as the high strategic and tactical art, gave Amir Temur a considerable advantage over the relatively inactive sedentary militias of sedentary peoples and allowed them to triumph over them. Of great importance in the victories of the troops of Amir Temur were the conduct of active offensive actions and a profound knowledge of the forms of methods of warfare. At the same time, the army of Amir Temur was huge in number and subordinated to a single command.

High strategic skill of Amir Temur allowed conducting war at a high level with decisive goals.

A characteristic feature of the tactics of Amir Temur's troops, first of all, is that he aspired to make the maximum use of the high mobility of his numerous cavalry for a decisive defeat of the enemy in the field battle. He, as a rule, always aspired to strike a blow into the flank and rear of the enemy in such a way as to surround and defeat him in parts. Moreover, surrounding the large grouping of the enemy, Amir Temur always left an «outlet» for the retreat of the enemy in such a way as to smash him during the escape from encirclement. For the final defeat of the

defeated enemy, the pursuit was carried out, which was carried out mainly by light cavalry.

The combat order of the troops of Amir Temur was deeply echeloned, possessed considerable striking force and stability. Usually it consisted of a center, a right wing, a left wing, an avant-garde and a reserve (Fig. 2).

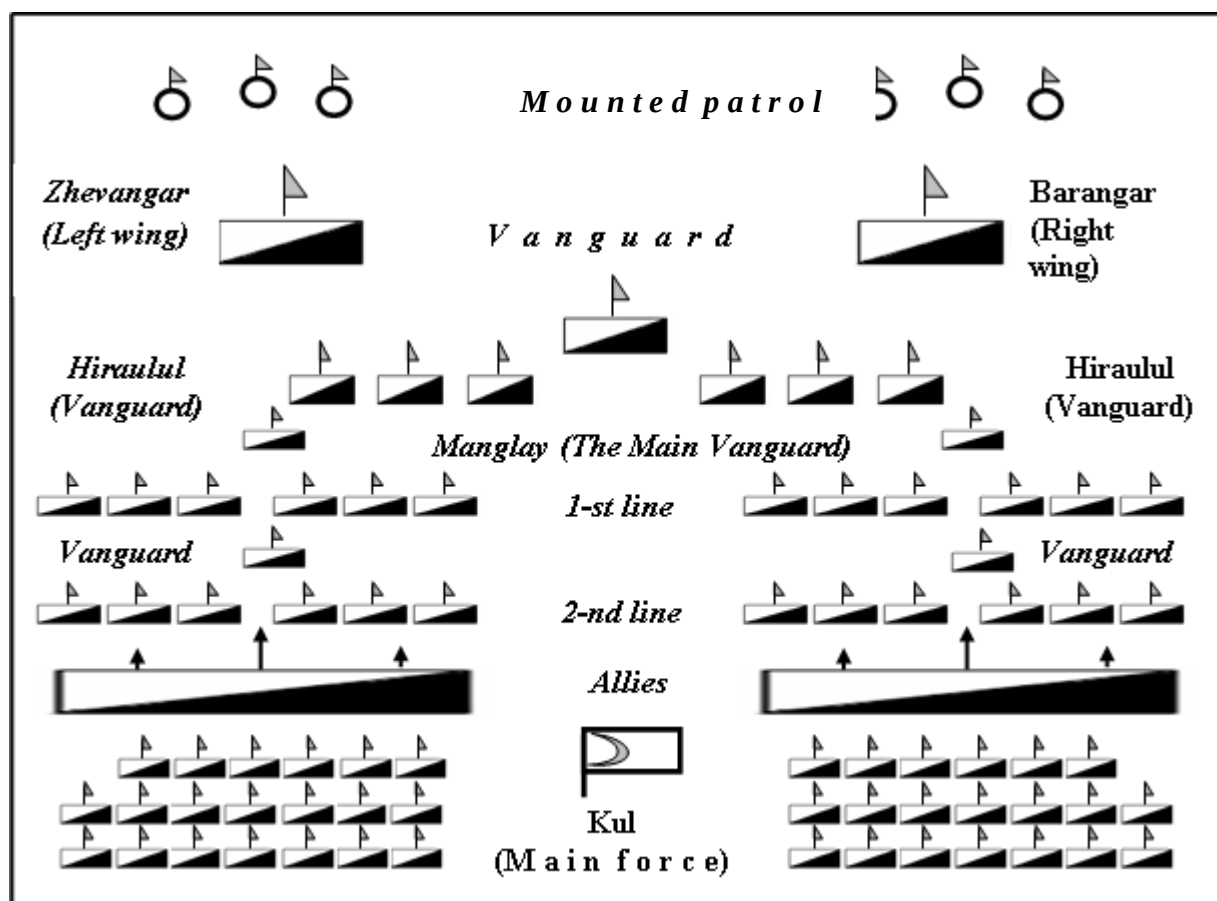

Fig.2 The scheme of building the battle order of the army of Temur

Striving, as a rule, to surround the opposing enemy, Amir Temur created strong flank groups, where the best troops were concentrated. The light cavalry was allocated to the avant-garde, which had the task of exhausting the enemy by its actions, upsetting its combat orders and creating conditions for the final defeat of its main forces. The reserve was given exceptional importance. It was a constant element of the fighting order, and usually one third of all forces were allocated to its composition. Amir Temur always aspired before attacking the enemy with the main forces, exhausting him with clouds of arrows of light cavalry, upsetting his battle formations in order to achieve victory with minimal losses.

Cavalry of Amir Temur attacked the enemy, with its entire mass, all the fighting order. If the troops did not manage to achieve surprise, or they met large enemy forces that occupied a favorable terrain or boundary for the battle, then they evaded the battle and bypassed the enemy's troops.

They used a false digression to force the enemy to abandon the positions taken and go into the persecution, and then turned into a counterattack and dealt

a decisive blow. Both during the war itself and during battles, maneuvers and ambushes were widely used. Sometimes, by a false retreat of the avant-garde, they led the enemy to the brunt of their main forces, secretly located in ambush.

If the enemy had no more than twelve thousand soldiers, then the battle was waged by one of the emirs with twelve thousand soldiers (Figure 3).

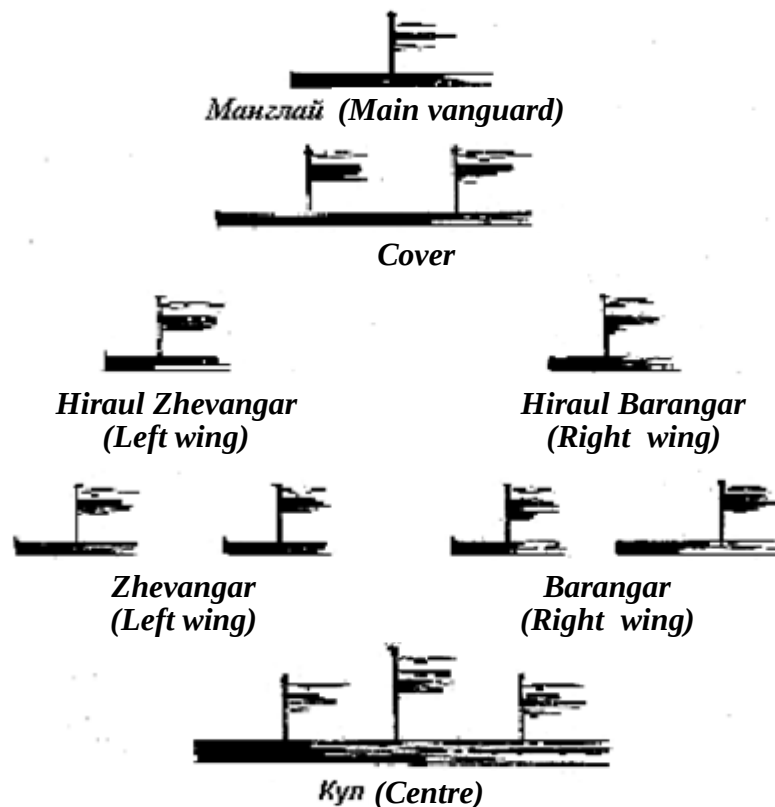

Fig.3 The fighting order of the army of Amir Temur of twelve thousand soldiers

These twelve thousand soldiers were divided into nine parts (kulovs) and were constructed as follows: the main detachment (center) is one part; Right wing (barangar) - three parts; To the left wing (djuvangar) - three parts; Avant-garde (mangleay-hiraul) - one part and its cover-the other part.

The right wing must consist of the vanguard (one part), the right and left parts. The left wing was built like the right one. This arrangement of combat units had its advantage: for the flanks proved to be much stronger and more powerful than the center. It also had great tactical significance. According to Sharafuddin Ali Yazdi, Amir Temur was the first to introduce the division of the troops into nine parts (kulovs). They were independent and subordinated only to the commander of the military unit. Therefore Sharafuddin Ali Yazdi did not accidentally emphasize the innovation of Amir Temur in this direction.

Amir Temur demanded that each commander, in choosing the place of battle, fulfill the following conditions: the proximity of the water, the convenience of placing the entire army, the benefit of a situation in which all the enemy's troops could be

observed, avoiding the sun shining in the face, the battlefield must be Extensive and smooth.

On the eve of the battle, the commander must build his troops into battle order according to the plan.

Before the start of the battle, an experienced and skillful commander must examine the battlefield. Compare your weapons with the weapons of the enemy; examine the strengths and weaknesses of the enemy. Carefully observe his maneuver.

The main art is to catch the moment when the enemy is preparing to attack or withdraw, whether he starts a new plan of attack or adheres to the former. The commander should not be lost in the moment of action. Warriors must stand firm against the onslaught of the enemy, for courage is nothing but patience at the moment of danger. The commander must lead the movements of his troops, not lose himself in times of danger. He must be resolute in his actions, to see to it that his troops act skillfully with various types of weapons, as he needs them.

Amir Temur demanded to start the battle (battle) deliberately, without haste and haste. The battle was usually conducted under the general command and supervision of the commander. The battle began with light troops, standing at outposts, throwing arrows and darts, then the main avant-garde. Then the vanguard of the right and left wings entered the battle. After that, the left part of the right and right side of the left wing came into play, i.e. from the middle, followed by the right part of the right wing and the left part of the left wing, E. Flanking parts. The situation was constantly reported to the commander. If after these attacks the outcome of the battle did not dare, then the combat part of the center headed by the commander (emir) entered the battle. The outcome of the battle largely depended on courage, courage, and the power of striking the warriors of this main part of the formation.

If the enemy had more than twelve thousand, but less than forty thousand people, then Amir Temur sent against him up to forty thousand soldiers at the head of one of the sons, who was assisted by two experienced emirs and other superiors (Fig.4).

The combat order of these troops was as follows: the troops were divided into 14 parts, one of them, under the personal command of the commander, was the reserve (center), three parts were assigned to the right and left wings, forming the second line (rear guard); Of these, one was in the forefront (advanced) of these wings, while the other two were the right and left half of each wing. Ahead of the avant-garde of the right and left wings of the second line were placed three more parts of the first line, from which avant-gardes also stood out. Ahead of them was exhibited from the remainder of the main avant-garde. Ahead of the avant-garde, there were outposts.

According to the rules of Amir Temur, the commander, having learned the number of enemy detachments, had to be able to oppose his troops to them. Observe what the enemy is doing, what are his strengths and means, whether they attack slowly or swiftly, whether all at once or in parts. Try to penetrate into the order of battle and the intentions of the enemy. He must be careful that the feigned weakness of the enemy is not enticed into an ambush; the skilful commander must understand the entire

mechanism of the battle, to know which troops to send into battle, to guess the enemy's intentions and to use all means to frustrate his plans.

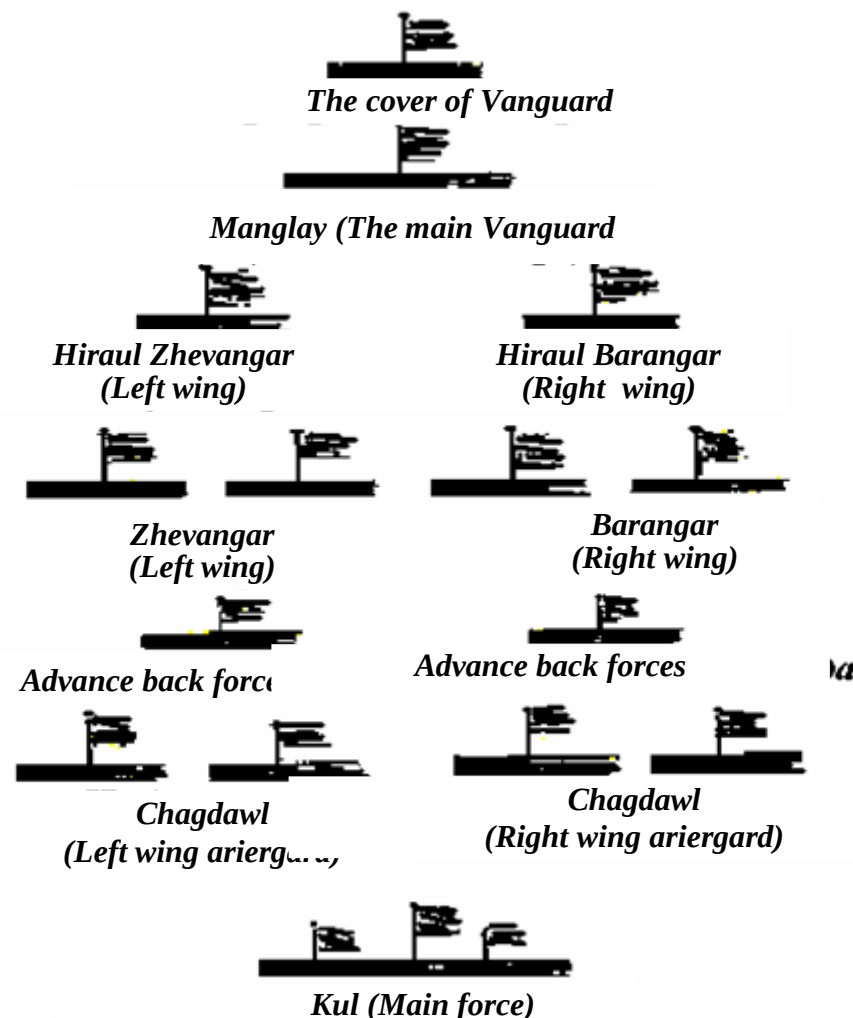

Fig. 4 The fighting order of the army of Amir Temur of 40 thousand soldier

If the enemy army surpassed forty thousand people, then Amir Temur himself headed his army (Figure 5).

The troops of Amir Temur were built for the battle in the following way: forty units were assigned directly to Temur, twelve of them selected were the first line (center), and the remaining twenty-eight were the second and third. The troops, led by his sons and grandchildren, were ahead of the right flank of forty pieces; Troops of relatives and allies ahead of the left flank.

All these detachments formed a reserve and provided assistance wherever it was required. Six parts were the second line of the right wing and one was its avant-garde. The left wing was formed according to the same pattern. Before both wings of the second line the first, in the same order and in the same amount, was located. Ahead of the front of the first line was the main avant-garde of six units, which had its own

advanced detachment. Two detachments of light troops, through advanced posts and escorts, shielded the army from sudden attacks, watched the enemy².

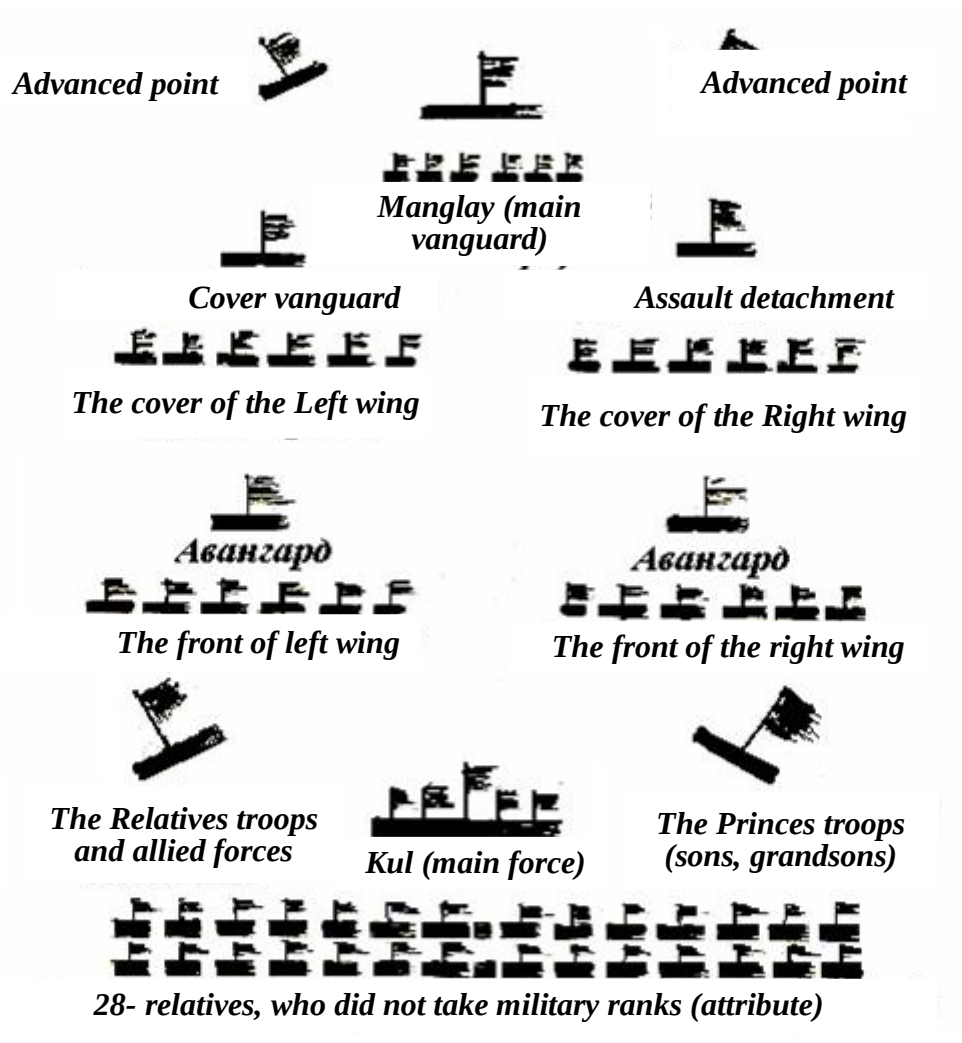

Fig.5 The order of building troops from 40 units

Light troops and an advance detachment began the battle. The chief of the main avant-garde reinforced them and introduced his troops into the battle, consistently moving six parts. If assistance was required, the battles were reinforced by the introduction of the first and then the second line into the battle. If these reinforcements were not enough, then the right and left wings of the reserve, i. Sons, grandchildren, relatives and allies of Amir Temur, entered the battle. Their main duty was to smash the enemy, to try to capture the commander-in-chief and overthrow his banner. If these efforts did not snatch victory, then the rest of the reserve entered into a battle and made a general attack, thereby deciding the outcome of the battle in its favor. This is how Amir Temur and Bayezet acted in the Battle of Ankara on July 20, 1402³.

² Dadaboev H. Amir Temurning harbiy mahorati.: «Yozuvchi», 1996.

³ Code of the Temur: Historical notes. - Tashkent: Chulpon, 1992

The troops of Amir Temur had a correct system of several lines that he consistently introduced into the battle and, finally, when the enemy was weakened and fatigued by successive attacks, he introduced into the battle a strong and fresh reserve made up of the best troops, which could always decide the outcome of the battle And the war as a whole.

Using this method of warfare, Amir Temur battled resolutely and inflicted complete defeat on the enemy armies.

Historians and chroniclers have given us some information about the combat construction of the troops of Amir Temur in his greatest battles. Unfortunately, we did not get the documentary information about the construction of the marching order of the troops of Amir Temur in committing marches, ways to overcome water obstacles, location on the spot, ways of hiding his tracks in case of pursuit, the actions of the troops when approaching the state border of the enemy, and much more that is undeniable Would complement the knowledge of the military art of Amir Temur.

He was the skillful military and competent diplomat. In a historical science the researches considering those or other aspects of diplomatic relations of the state of Amir Temur with the European countries, rather than with other territories prevail. In project of some researchers it is noticed that in XV century political, military and economic power of the state of Amir Temur strengthened. Its power recognized governors of the West European countries who, with a view of an establishment of diplomatic mutual relations, sent the ambassadors to its court yard. For example during the period 1403 to 1406 its palace visited the ambassador of the king of Spain Rui Gonsales De Klaviho.

After coming to power in Maverannahre, Amir Temur in foreign policy activity paid the basic attention to sovereignty strengthening, safety and increase of the international authority of the country. He built close diplomatic relations with Khoresm, Mogolistan, Golden Horde, Egypt, Turkey, China and numbers the European countries.

As a whole in the conclusion it is possible to notice that Amir Temur - one of the greatest military leader, developed the strategy and tactics. He, undoubtedly, was the ingenious military leader of time combining wisdom of the statesman and the talented, successful military leader.

Amir Temura's historical greatness consists that it has executed assigned on it the history variety of epoch-making missions.

Boshqaruvni amalga oshirishda Amir Temurning maxsus vositalari Специальные средства Амира Темура по осуществлению управления Special Tools Used by Amir Temur for His Troops' Command and Control

OTABAEV Abdukadir Karimovich

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), mayor,
O'R QK Akademiyasi kafedra katta o'qituvchisi

ОТАБАЕВ Абдукадир Каримович

(PhD) кандидат политических наук,
майор, старший преподаватель кафедры,
Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Major Abdukadir K. OTABAYEV,

PhD in Political Sciences, senior instructor of the Department
at the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif:

KADIROV I.O.

Соавтор:

КАДИРОВ И.О.

Co-authors:

Lieutenant Colonel
Ilkhom O. KADIROV

Dotsent, podpolkovnik,
O'R QK Akademiyasi kafedrasida katta o'qituvchisi

Доцент, подполковник, старший преподаватель
кафедры, Академия Вооруженных Сил
Республики Узбекистан

Associate Professor, senior instructor of the Department of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur va temuriylar davrida yaratilgan moddiy va ma'naviy meros anchagina salmoqli bo'lib, o'z navbatida jahon fan va madaniyati rivoji tarixida renessans mavqeida tan olingan. Mazkur davrga oid yodgorliklar O'zbekistonning hozirgi taraqqiyotida, xalqimizni ma'naviy ozuqa bilan ta'minlash ayniqsa, yosh avlodni milliy g'urur, iftixor va Vatanga sadoqatli qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu sababdan ham ushbu davr yodgorliklari o'zining ko'pqirraliligi bilan avvaldan tadqiqotchilar e'tiborini o'ziga tortgan va ushbu mavzu hozirda ham dolzarb vazifalardan bo'lib qolmoqda. Mana shunday yodgorliklardan biri **yorliqlardir**.

"Yorliq"ning muhim tarixiy hujjat ekanligi haqida gapiradigan bo'lsak, birinchi navbatda, unga mo'g'ullarning 150 yillik zulmidan ozod bo'lgan va erkinlik tug'ini ko'targan Movarounnahrda Amir Temur tomonidan mustaqil davlat ramzlarini joriy etish va mustahkamlashga qaratilgan tadbirlardan guvohlik beruvchi nihoyatda qimmatli yozma manbalardan biri sifatida yondoshilmog'i lozim bo'ladi [1;7-bet.].

Amir Temur Movarounnahrni ozod qilgach, bu yerda istiqomat qiluvchi ko'pchilik aholi turkiy xalqlar tiliga rivoj berishga harakat qiladi. Bu hol uning siyosiy va harbiy tayanchi bo'lgan turkiy qabilalarning bir maqsad yo'lida jipslashuviga sharoit yaratadi. Bu borada muhim tarixiy hujjat – Amir Temurning farmoyishiga muvofiq Xorazmdagi Abu Muslim avlodlari haq-huquqlarini himoya qilishga qaratilgan turkiy (eski o'zbek tili) da bitilgan va uning shaxsiy muhri bilan tasdiqlangan Yorliqning ahamiyati katta. Ushbu "Yorliq" "Abu-l-Muzaffar Xayr al-Mansur Amir Temur Muhammad Bahodirxon so'zim", deb boshlanadi. Ayrim dalillarga ko'ra, aynan bo'lmasada, ana shu tarzda turkiy jumla bilan xat boshlanish uslubi Sohibqironning o'z nomidan yozilgan farmon, yorliq va hatto xalqaro yozishmalariga ham taalluqli bo'lgan. Bu jihat Amir Temurning o'sha paytda xalqaro til vositasini

bajargan forsiyda bitilgan yozishmalarida ham saqlanib qolgan. Masalan, Sohibqironning bizgacha yetib kelgan fransuz qiroliga yo'llagan forsiy maktubi bunga dalil bo'la oladi. Ushbu maktubning birinchi jumlası "Amir Temur Ko'ragon so'zimiz" shaklidagi turkiy jumla bilan boshlangan [1; 7-bet.].

Manbalarning guvohlik berishicha, Sohibqiron o'z saltanatining keyingi chorak asri ichida amalga oshirgan siyosatida bunga ayniqsa qattiq e'tibor qaratgan. Poytaxt Samarqanddagi oliy mahkamalardagi hujjatlar uyg'ur yozuvi bilan turkiyda olib borilgan.

Ushbu yorliq vositasida Amir Temur davlatidagi rasmiy til to'g'risida bildirilgan fikrlarimizning tasdig'i sifatida boshqa bir misolga ham murojaat qilmoqchimiz. Ma'lumki, har bir davlatning mustaqillik belgilaridan biri uning pul birligi – milliy valyutasining mavjudligidir. Amir Temur Movarounnahrda mo'g'ullar zulmidan ozod bo'lgan bir butun davlatni tashkil etar ekan, uning sarhadlarida avval bu yerda muomalada bo'lgan pullarni almashtirish, yangi hokimiyat nomidan turli qiymatga ega bo'lgan tangalarni zarb etish ishini zudlik bilan yo'lga qo'ydi [1; 8-bet.].

Ma'lumki, Amir Temur Movarounnahrda hokimiyatni qo'lga olgan bo'lsada, Chingiziylar avlodiga mansub bo'lmaganligi uchun o'zini xon deb e'lon qila olmaydi. 150 mobaynida o'rnashib qolgan qat'iy urf-odatga muvofiq, bu davrda faqat Chingizxonga bevosita aloqador bo'lgan kimsalargina bu yuksak lavozimga ko'tarilishi mumkin bo'lgan. Bu udumning naqadar chuqur ildiz otganligini shundan ham bilsa bo'ladiki, hatto Amir Temurdek zabardast zot ham uni buzishga jur'at qila olmaydi. 1402 yilgacha uning saltanatida nomiga bo'lsa ham Chingiz sulolasidan bo'lganlar xon ko'tarilib qo'yiladi. Amalda butun hokimiyat Amir Temur ixtiyorida bo'lishiga qaramay, davlat tarafidan zarb qilingan barcha tangalar ana shu qo'g'irchoq xonlar nomidan chiqarilgan [1; 8-9 betlar.].

Ammo bu masalada Amir Temur tomonidan g'oyat hal qiluvchi bir omil joriy qilingandi: barcha xildagi tangalarda xonning nomi bilan bir qatorda Amir Temur nomi ham zarb etilishi shart bo'lgan. Numizmatika sohasining yirik mutaxassisi I. To'xtievning bu sohada olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, Sohibqiron bu tangalarning old tomoniga Qur'oni Karimdan kalima yozdirgan, to'rt tomoniga esa to'rt xalifa: Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali nomlarini zikr qildirgan. Tangalarning orqa tomoniga esa "Suyurg'otmishxon yorlig'i Amir Temur Ko'ragon akmonu", deb yozilgan. Ayrimlarida esa: "as-Sulton Mahmud ... Amir Temur Ko'ragon so'zim xallada Alloh mulkahu" yoki "Sulton Mahmudxon, Bahodur Temurbek Ko'ragon xallada Alloh mulkahu" so'zlari zarb etilgan [1; 9-bet.].

I. To'xtievning ma'lumotlariga qaraganda, tangalar Turkistonning birgina Samarqand yoki Buxoro shaharlarida zarb etilmasdan, Eron, Afg'oniston, Ozarbayjon kabi mamlakatlarning turli shaharlarida ham zarb qilingan. Ammo bu tangalar qaerda zarb qilinmasin, ularda yuqoridagi mazmun saqlanib qolingan. Bundan shuni bilsa bo'ladiki, Amir Temur, avvalo, pul muomalasida ham davlat tili turkiyni (tangalardagi *yorlig'i*, *yorlig'idan*, *bahodir*, *so'zim* kabi iboralar buni isbotlab turibdi) mustahkam joriy etishga qat'iy e'tibor qilgan. Ayni vaqtda, o'nlab mamlakatlarni o'z izmiga olgan buyuk saltanatni tashkil etganda ham o'z pullarini hamma joyda zarb ettirib, bu buyuk davlatning asosi va tayanch nuqtasi Turkiston bo'lganini namoyish etgan [1; 9-bet.].

Shuningdek bu hol ushbu yorliqning turkiy tilda bitilganligi bejiz emasligini, uning zamirida Amir Temurning davlatchilikni barqaror qilishda boshdanoq turkiy tilga ham katta e'tibor berganligini ko'rsatadi.

Yorliqda aytilishicha, unda sanab o'tilgan imtiyozlar Abu Muslim avlodlaridan bo'lgan sayyidlarga berilgan. Bundan ko'rinadiki, islom dinini yoyishda muhim o'rin tutgan Abbosiylar xalifaligining yirik siyosiy va harbiy arboblardan biri Amu Muslim nomi oradan necha yuz yil o'tishiga qaramay Amir Temur davrida ham Movarounnahr sarhadlarida katta e'tiborga molik bo'lgan [1; 13-bet.]. "Yorliq"dagi ma'lumotlarga ko'ra, Abu Muslim avlodlari Turkistonda sayyidlar, ya'ni Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning avlodlari sifatida e'zozlangan [1; 18-bet.].

Amir Temur tomonidan Xorazm sarhadlarida istiqomat qilgan Abu Muslim avlodlari – sayyidlarga inoyat etilgan ushbu turkiy "Yorliq"ni o'qir ekanmiz, bobokalonimizning o'ta nozik siyosatchi va zukko

davlat arbobi bo'lganligiga yana bir bor ishonch hosil qilamiz. Sohobqiron o'z mamlakatida davlatchilik siyosatini adolatli kuch va Qur'oni Karimga asoslangan holda, har ikkala omildan g'oyat ustalik bilan foydalangan tarzda amalga oshirgan. Bunga ushbu "Yorliq" guvohlik berib turibdi. U Sohobqironning murakkab o'rta asr sharoitida din sohasidagi oqilona siyosatini o'zida aks ettirgan tarixiy hujjatdir. Ayni vaqtda bu "Yorliq" XIV asming oxirgi choragida yurtimizda qaror topgan siyosiy voqealar, umuman, o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy hayotining ko'pgina yangi qirralari haqida haqqoniy xabar beruvchi o'ta muhim tarixiy hujjat sifatida mutaxassislar uchun g'oyat katta ahamiyatga egadir [1; 23-24 betlar.].

Davlat ishlarini boshqarishda, qo'shni davlatlar haqida ma'lumotlar to'plashda Amir Temur turli tabaqalar ichidan ishonchli shaxslarni tanlashga alohida e'tibor qaratdi. Ularga imtiyozlar, ishonch yorliqlari berdi.

Ular ichida maxsus maxfiy guvohnoma – payza – ishonch yorlig'i alohida o'rin tutadi. Ibn Arabshohning ta'kidlashicha, Amir Temur davlatining hududida, qo'shni davlatlarda uning ishonchini qozongan turli toifadagi shaxslar maxfiy ishlar bo'yicha xizmat qilishgan. Ularning mavqeiga qarab mis, kumush, oltindan yasalgan payzalar berilgan. Ular xalq kayfiyati, yashash sharoiti, jumladan tashqi davlatlarning qudrati, geografik sharoiti, tarixi xaqidagi ma'lumotlardan Amir Temurni boxabar etib turishgan. Shu sababli ham Amir Temur o'z ishonch guvohnoma (payza)sini joriy etib, davlat xavfsizligi yo'lida xizmat qiluvchi shaxslarga berilgan. Ular nihoyatda kichik hajmda bo'lib, bir tomoniga nasx yozuvida "Amir Temur" deb yozilgan. Ikkinchi tomoniga esa bo'risimon hayvon siymosini eslatuvchi niqob ishlangan. Atroflaridagi yozuvlar yaxshi saqlanmagan [2].

Amir Temur faoliyati haqidagi tarixiy manbalarni tahlil qiladigan bo'lsak, Sohobqironning fikri yodi doimo erishilgan yutuqlarni yanada rivojlantirgan holda atrofdagi dushmanlardan ehtiyot bo'lish va dushmanga qarshi jang olib borish choralarini ko'rishdan iborat bo'lgan.

"Payza"ning kelib chiqish tarixiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, lug'aviy ma'nosi *xitoycha-mo'g'ulcha* so'zdan olingan bo'lib, "yorliq" degan ma'noni bildiradi. Payza dastlab Chingizxon Yasosiga binoan joriy etilgan, oltin, kumush, cho'yan, jez hamda yog'och taxtachalarga bitilgan, mo'g'ul xonlari tomonidan mo'g'ullar hukmronligiga tobe mamlakatlarga tayinlangan noiblar, shuningdek, chopar va elchilarga, ularning lavozimlariga qarab beriladigan yorliq, buyruq. Noiblarga hamda elchilarga beriladigan oltin payzaga xonning buyruqlari yozilgan va ular noib yoki elchiga cheksiz vakolat huquqini bergan. Payza egasi istagan narsani talab qilishga haqli bo'lgan, uning talabi so'zsiz bajarilgan. Mahalliy hukumat vakillari payza bor ma'murga ot, yo'l ko'rsatuvchi kishi, oziq-ovqat va boshqa xizmatlarni ko'rsatishga mas'ul bo'lganlar. Payzaning darajasiga qarab unga qush yoki hayvon rasmi solingan. Eng oliy darajali payza yuziga yo'lbars surati tushirilgan. Bu turdagi payza hukmronlik va daxlsizlik belgisi bo'lib xizmat qilgan. Payzaga ega shaxslar talanish yoki jazolanishdan mustasno edilar.

O'z vaqtida Chingizxonning nabirasi, Tulixonning to'ng'ich farzandi mo'g'ullar davlatining to'rtinchi buyuk xoni Munke (1208-1259) Chingizxon vafotidan so'ng qabul qilingan barcha yorliq va payzalarni bekor etadi. Natijada xonzodalar barcha amallarini buyuk xonning noiblari bilan maslahatlashgan holda amalga oshirishga majbur bo'ldilar [3]. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, o'z vaqtida payzalar markaziy hokimiyatni kuchaytirishga ham xizmat qilgan.

Umumiy xulosa o'rinda aytishimiz mumkinki, Amir Temurning yorliqlari ma'lum sohalarni tartibga soluvchi huquqiy me'yor vazifasini bajarish bilan birgalikda mamlakat suverenitetining muhim belgisi hisoblangan davlat tili haqida ham ma'lumot beradi. Shuningdek, yorliq va payzalar mamlakat xavfsizligi hamda barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bevosita boshqaruvni samarali tashkil etish imkonini berar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mannonov B. va b. Amir Temurning turkiy yorlig'i. Toshkent, 2005. O'z R FAAK bosmaxonasi.
2. Alimov O'. Amir Temur payzalari. – Toshkent: "Moziydan sado" jurnali, 2011. № 4. – 26-27 b.
3. O'zME. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2005. T.6. – 1173 b.

Sohibqiron Amir Temurning harbiy ilm rivojiga qo'shgan hissasi

Вклад Сахибкирана Амира Темура в развитие военной науки

Contribution of Sahibkiran Amir Temur to the Development of Military Science

NAJIMOV Muzaffar Muxtorjonovich

Podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi Harbiy xavfsizlik kafedrası
katta o'qituvchisi

НАЖИМОВ Музаффар Мухторжонович

Подполковник, старший преподаватель кафедры военной
безопасности Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel Muzaffar M. NAJIMOV

senior instructor of the Military Security Department of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Shavkat Mirziyoyevning "Biz nima uchun Amir Temur bobomizning **mudofaa merosini** ilmiy asoslar bilan o'rganmaymiz? Biz birinchi navbatda o'zimizning bobolarimiz tarixini o'rganishimiz kerak. **Afsuski biz ko'p yillar boshqalar tarixini, bizga aloqasi bo'lmagan janglarni o'rgandik**" [1], deb ta'kidlab o'tgan edilar. Darhaqiqat, yurtboshimiz aytganlaridek, manbalarni chuqur tahlil qiladigan bo'lsak, o'zbek davlatchiligining barcha davrlarida buyuk sarkardalarimiz eng avvalo mamlakat mudofaa va xavfsizligi, harbiy ilm masalalariga katta e'tibor qaratganiga guvoh bo'lamiz.

Amir Temurning harbiy san'ati uzoq asrlar davomida Sharq va G'arb davlatlari uchun namuna sifatida xizmat qilib kelmoqda. Amir Temurning harbiy san'at rivojiga qo'shgan hissasi beqiyosdir. U o'z xalqining tinchligi, osoyishtaligi yo'lida umrining oxirigacha xizmat qildi. Qudratli, intizomli va o'z davrining eng rivojlangan armiyasini barpo etdi, urush olib borishning mukammal strategiyasi, operativ san'ati va taktikasini ishlab chiqdi hamda o'z tuzuklarida ularning nazariy asoslarini avlodlarga meros qilib goldirdi.

Bugun, ilmiy jamoatchiligimizning sa'yi-harakatlari bilan Amir Temur shaxsi tarixda o'zining ko'p qirrali faoliyati bilan Sharq renessansiga asos solgan bunyodkor sifatida tanilishiga erishildi. Sohibqironning hukmronligi davrida davlatchilik, qo'shinlar tuzish, ilm-fan, san'at va bir qator sohalarda katta o'zgarishlar kuzatildi.

Amir Temur o'z faoliyati davomida harbiy ilmnining rivojiga alohida ahamiyat bergan. Temur tuzuklarida harbiy sohaga oid nazariy bilimlar: tadbirlar, kengashlar, sipoh saqlash, vazir tutish, mamlakatlarni zabt etish haqidagi ma'lumotlar qimmatlidir [4].

Sohibqiron Amir Temur harbiy san'atning tarkibiy qismlari taktika, operativ san'at va harbiy strategiyaning ilmiy asoslarini o'z tuzuklarida batafsil yoritib bergan.

"Jangu jadal, urush maydoniga kirish va chiqish, qo'shinni saflash, g'anim lashkarini sindirish" [4; 146-147-b.] tuzuki Amir Temur qo'shini tarkibidagi taktik

bo‘linmalar, qo‘shilmalarning dasturul amali bo‘lib, aynan taktik harakatlarni belgilagan. Amir Temur, agar g‘anim lashkari soni 12 ming otlidqan kam bo‘lsa, bu urushda lashkarga amir ul-umaro sardorlik qilishini belgilagan. Ushbu tuzukda Amir Temur qo‘shinni jangovar tartibda joylashishi, dushman bilan qanday qilib jang olib borish ketma-ketligini, komandirning ish tartibi, dushmanni baholash tartibi, qo‘shinni joyda joylashishga qo‘yilgan talablarni ilmiy asoslarini yozib qoldirgan.

Amir Temurning qo‘shinni hududda joylashishi va dushmanni baholashga doir ilmiy qarashlari zamonaviy harbiy san’atda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Jang maydonini tanlashga ham Amir Temur tomonidan katta e’tibor berilgan bo‘lib, tuzuklarda taktik bo‘g‘indagi amirlar to‘rt narsani nazarda tutishlari kerakligi belgilangan.

Jangovar harakatlarda qo‘shinni hududda joylashuvi bo‘yicha talablar	
Amir Temur harbiy san’atida	Zamonaviy harbiy san’atda
Birinchidan - jang maydoni suvga yaqin, yoki uzoqligi (<i>hududning suv bilan ta’minlash shart-sharoitlari</i>).	1) bo‘linmalarining quduq, ariq va boshqa suv manbalariga imkon qadar yaqin bo‘lgan joyda joylashishi;
Ikkinchidan – askar saqlaydigan yerning xavfsizligi (<i>hududning panalash, niqoblash shart-sharoitlari</i>).	2) bo‘linmaning joylashish joyi tabiiy pana joylarga ega bo‘lgan hamda dushmanning ommaviy qirg‘in quroli va yuqori aniqlikka ega quroli ta’siridan himoyalashni ta’minlashi;
Uchinchidan – g‘anim lashkari turgan yerdan teparoqqa joylashishi va oftobga ro‘baro‘ bo‘lmashligi, toki quyosh shu’lasi sipohiylarni ko‘zini qamashtirmasin.	3) ustivorlikka ega bo‘lgan tepaliklarni egallash, vaziyatni baholash davomida iqlim sharoitlarini inobatga olish;
To‘rtinchidan – urush maydonining oldi ochiq, keng joy bo‘lishi lozim (<i>hududning o‘q uzish, kuzatish sharoitlari kabi xususiyatlari</i>).	4) bo‘linmalarining tarqoq va yashirincha joylashuvi, tezlik bilan yig‘ilish va zarur yo‘nalishda manyovr o‘tkazishni ta’minlashi.

Tuzuklarda dushmanni baholashga doir talablar ham mavjud bo‘lib, unda sarkarda quyidagi talablarga rioya etishi belgilab qo‘yilgan.

Dushmanni baholashga doir talablar	
Amir Temur harbiy san’atida	Zamonaviy harbiy san’atda
Sardor lashkar nazoratchisi bilan birga, dushman sipohining oz-ko‘pligini mulohaza etsinlar, sarkardalarini g‘anim lashkarboshilari bilan solishtirsinlar. Shunga qarab, o‘z sipohlarining kamu ko‘stlarini to‘g‘rilab, jangga hozirlansinlar. Yana o‘z sipohining qurol-aslahalarini dushmanniki bilan taqqoslasinlar.	Komandirlar dushman qo‘shining tarkibi, holati, soni, kuchli va zaif jihatlari, qanday qurol-aslaha va texnikalar bilan butlanganligi, jangovar harakatlar olib borish tajribasiga egaligi kabi omillarni o‘rganish hamda qaror qabul qilish jarayonida ushbu ma’lumotlarni inobatga olish kerak.

Yana bir misol, rus harbiy mutaxassisi general M. Ivanin Amir Temur harbiy san’atini o‘rganib, uni chuqur tahlil qiladi, Sohibqiron qo‘shinida eng katta taktik bo‘linma 12 ming kishidan tashkil topganligini bilib, “Qo‘shin tarkibi va tashkiliy shtat tuzilishini bir qancha o‘zgartirish, ta’minot zaxiralarini tashishni yaxshilash kerak” [5; 7-b.] degan fikrga keladi. Shundan so‘ng Bosh Shtabga rus qo‘shinlari tarkibidagi eng katta taktik qo‘shilma, ya’ni, diviziya shaxsiy tarkibining soni 12 ming bo‘lishi, uning

tarkibida mustaqil ravishda harakatlanadigan ta'minot bo'linmalari bo'lishi kerakligi bo'yicha o'z takliflarini beradi, hamda uning takliflari inobatga olinadi.

Bu ma'lumotlardan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, o'sha davrda rus armiyasidagi va bir qator g'arb davlatlari qurolli kuchlari tarkibidagi diviziya shaxsiy tarkibining soni o'rtacha 12 000 kishini tashkil qiladi. Xorijiy armiyalarda, jumladan, rus qo'shinlaridagi diviziya va undan quyi qismlar (bo'linmalar) taktik jangovar harakatlarni olib boradi.

Dunyo harbiy nazariyotchilari XX asrning boshlarida operativ san'atni harbiy san'atning alohida tarkibiy qismi deb tan olishgan bo'lsa, Amir Temur XIV asrda operativ san'atning nazariyasini ishlab chiqqan, bu nazariyani o'zining Tuzuklarida juda yorqin, tushunarli yoritib bergan va amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llagan.

Misol, Amir Temur o'zining "Qirq ming otliqdan iborat o'n to'rtta zafarli sipoh favjlarini safga tizish tuzugi"da operativ san'atning nazariyasini ishlab chiqqan hamda ilmiy asoslarini yaratgan [4; 151-154-b.].

40 ming kishidan iborat bo'lgan qo'shin operativ birlashma (harbiy okrug va unga tenglashtirilgan birlashmalar) hisoblangan hamda operativ (alohida yo'nalishlarda operativ-strategik) vazifalarni bajargan. Temur tuzuklarida operativ san'at so'zi ishlatilmagan bo'lsa ham, ushbu tuzukda 40 ming qo'shinni operativ saflanishi, operatsiyalarni olib borish ketma-ketligi va qanday qilib g'alabaga erishish mumkinligi batafsil yoritilgan.

Rossiya imperiyasida harbiy okrug birinchi bor 1862–1864–yillarda tashkil etilgan. Amir Temur o'z davrida mamlakatni harbiy-ma'muriy sektorlarga, ya'ni, harbiy okruglarga bo'lib idora etgani ahamiyatlidir.

Amir Temur davlatining harbiy okruglari va qo'mondonlari:

Shohrux: Xuroson, Jurjon, Mozandaron va Seyiston (markazi Hirot);

Mironshoh: G'arbiy Eron, Ozarbayjon, Iroq va Armaniston (markazi Tabriz);

Umarshayx: Fors, ya'ni Eronning janubiy qismi (markazi Sheroz);

Katta o'g'li **Jahongirning** farzandi **Pirmuhammad:** G'azna, Balx va Qobul viloyatlari, Shimoliy Hindiston (markazi G'azna, keyinchalik Balx);

Davlatning markaziy qismi – Movarounnahr va Xorazm (markazi Samarqand) esa **Amir Temurning** o'zi tomonidan boshqarilgan.

Yana bir rus generali A. Svechin 1924–yil Harbiy san'atning tarkibiy qismlari bo'lgan strategiya va taktika o'rtasida bog'lovchi vosita bo'lishi kerak degan xulosaga keladi. U birinchilardan bo'lib fanga harbiy san'atning mustaqil sohasi sifatida Operativ san'at tushunchasini kiritib, strategiya va taktika o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in ekanligini ilmiy asoslarini yaratadi.

"Operativ san'at" G'arb davlatlari (jumladan AQSH va NATO bloki davlatlari)da XX asrning 80–yillarigacha harbiy san'atning mustaqil tarkibiy qismi bo'lib ajralib chiqmagan edi.

1982–yil Amerikaning dala nizomiga "Jangovar harakatlarning operativ darajasi" degan tushuncha kiritilgan.

Keyinchalik, 1986–yil ushbu nizomining yangi tahririda “Operativ san’at” tushunchasi kiritildi. 2001–yilda bu nizomga qo‘shimchalar kiritilgandan so‘ng, “Operativ san’at” tushunchasiga aniqliklar kiritilgan.

2011–yilga kelib esa, Amerika qurolli kuchlari uchun “Kelishilgan quruqlik jangovar harakatlari” (angl. Unified Land Operations) deb nomlangan yangi operativ doktrina ishlab chiqildi.

Aslida operativ san’atning ilmiy asoslari XIV asrda Buyuk Amir Temur tomonidan yaratilgan edi.

Harbiy san’atning eng yuqori pog‘onasi strategiya hisoblanadi. Strategiya bobida Amir Temurga teng keladigan sarkarda topilmasligi shubxasiz.

XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrning boshlarida strategik operatsiyalarni tayyorlash va o‘tkazish muammolari ham Amir Temur nazaridan chetda qolib ketmagan va biz buni Temur tuzuklarining “Qirq ming otliqdan ortiq sipoh favjlarini safga tizish tuzuki”da yaqqol ko‘rishimiz mumkin [4; 155-159-b.].

Amir Temur o‘zining amaliy tajribalaridan kelib chiqib, kelajakdagi urushlarni oldindan ko‘ra olgan. Shuning uchun ham 40 favjdan iborat qo‘shinni operativ saflanishi va unda har bir bo‘linmaning joyi, o‘rni hamda jangovar vazifalarini aniq belgilanishi, strategik operatsiyalarga tayyorgarlik ko‘rish va olib borish tartibi, operatsiya davomida qo‘shinni boshqarish, ular o‘rtasidagi hamkorlik masalalarini tuzuklarida yozib qoldirgan.

Amir Temur o‘z harbiy strategiyasini quyidagi muhim vazifalarni bajarish orqali amalga oshirganligi diqqatga sazovordir:

1. Har bir harbiy yurishdan oldin muhoraba (dushman) hududini, bo‘lajak urushning xususiyatlarini o‘rganish. Amir Temur muhorabadan oldin harbiy harakatlar olib borishi mumkin bo‘lgan joylarning geografik hususiyati, relefi, iqlimi, suv manbalarining mavjudligi kabi ma‘lumotlarni o‘rgangan. Bundan tashqari dushmanning tarkibi, tajribasi, ustun va zaif tomonlari, qurollarining turlari, urush qilish usullariga alohida ahamiyat bergan.

2. Urush olib borish uchun kuch va vositalarni tashkil qilish hamda tayyorlash usullarini belgilash. Bu yerda biz Amir Temurning strategik hisob-kitoblarga qanchalik zukko bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin. Muhoraba hududigacha bo‘lgan masofa, dushman qo‘shinining soni va shu kabi ma‘lumotlarni aniqlagandan so‘ng, qancha miqdordagi qo‘shin hamda zaxira (ozuq-ovqat, kiyim-kechak, suv, otlar uchun yem-xashak va b.) kerakligini belgilagan.

3. Muhoraba hududini dushmanga nisbatan oldinroq egallash (hududni tayyorlash va uni operativ jihozlash). Amir Temur barcha harbiy yurishlarida muhoraba hududini dushmanga nisbatan ancha oldinroq egallashga katta e‘tibor qaratgan va buni amalga oshirgan. Jumladan, 1395–yil To‘xtamishxonga, 1398–yil Hindistonga, 1402–yil Sulton Boyazidga qarshi yurishlarida hudud oldindan egallanib, operativ jihozlangan, xandaqlar qazilib, muhandislik to‘siqlari barpo etilgan. Bu bilan biz Amir Temur strategiyasi mudofaa hususiyatiga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

4. Qo‘shin tarkibi va sonini belgilash, zarurat tug‘ilsa safarbarlik e‘lon qilish. Amir Temur Hindistonga yurishida ko‘p sonli qo‘shin bilan yurish imkoniyati bo‘la turib, 90 ming qo‘shin bilan yurishni amalga oshirgan. To‘xtamishxonga qarshi

yurishida esa safarbarlik e'lon qilib, qo'shin sonini dushman qo'shini sonidan ortiqroq bo'lishga erishgan.

5. Urushni to'raligicha va kampaniyalarini rejalashtirish. Amir Temurda kampaniyalarning uzil-kesil muqarrar rejalari bo'lishi bilan bir qatorda, zaxira rejalar ham mavjud bo'lgan, agar sharoit qulayroq fursatga kafolat bersa, A.Temur yurish yo'nalishini yoki belgilangan maqsadni o'zgartira olgan. Bunga Amir Temurning ko'p yillik yurishlari yaqqol misol bo'ladi.

6. Har bir muhorabaning o'ziga xosligidan kelib chiqib strategik manyovrlarning shakl va usullarini ishlab chiqish. Amir Temurning harbiy san'atida taktik va strategik miqyosda keng manyovrlarni o'tkazish ustuvor hisoblangan. Aynan manyovr orqali Sohibqiron dushmandan bir qadam oldinda bo'lishga erishgan. Bu g'alabaga erishishning eng asosiy omili va asosi edi.

7. Strategik zaxiralarni yaratish va ulardan oqilona foydalanish. 1391–yil To'xtamishxonga qarshi yurishda 2500 km masofaga marsh uyushtirgan. Bunda qo'shin ta'minoti, moddiy zaxiralarni yaratish katta ahamiyatga ega bo'lgan.

8. Qo'shin tarkibidagi barcha kuchlarning puxta hamkorligini tashkillashtirish. Hamkorlik savollari urushga tayyorgarlik vaqtida ishlab chiqilgan bo'lib, operatsiya davomida mohirlik bilan amalga oshirilgan. Operatsiyaning dinamikasi oldindan ishlab chiqilgan bo'lib, qo'shin operativ saflanishining barcha elementlariga jangovar (operativ) vazifalarni bajarish ketma-ketligi aniq qilib belgilab berilgan.

9. Qo'shinlarning yagona boshqaruv tizimiga ega ekanligi. Boshqaruv sifatli bo'lishi uchun Amir Temur bir qator tadbirlarni qo'llagan. Bo'linmalar kiyimi, otlarining rangi bilan farqlangan. Oliy bosh qo'mondon qarorgohidan turib ularni boshqarish amalga oshirilgan. Tezkorlikni ta'minlash maqsadida choparlardan foydalanilgan. Misol tariqasida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tamiz.

1391–yil Qunduzcha yaqinidagi muhorabada To'xtamishxon qo'shini markazdan, chap va o'ng qanotlardan berilgan zarbalarga bardosh bera olmaydi hamda ko'p talafotlar ko'radi. Shunda To'xtamishxon qo'shinni aylanib o'tib Amir Temur qo'shinining ort tomonidan zarba berishni rejalashtiradi. Shu holatda jang ayni avjiga chiqqan vaqtda Sohibqiron Amir Temurga Cheko (Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida Jaku Tavachi deb berilgan [6; 138-b.]) tavochi shoshilinch yetib kelib, dushmanlar lashkarlarimizning orqa tomonini egallayaptilar, deb xabar beradi. Amir Temur bu paytda To'xtamishxonning chekinayotgan qo'shinini ta'qib qilish bilan mashg'ul edi.

Amir Temur bu xabarni eshitib To'xtamishxon tomonga o'z qo'shinlari bilan yurishni rejalashtirib turganda chap qanotdagi jahon amirzodasi Umarshayx bahodirdan To'xtamishxon qo'shinining qalb va qanotlarini tartibga keltirib bizning orqamizdan kelmoqda degan xabar keladi. Ya'ni To'xtamishxon Amir Temur qo'shining markaziga hujum uyushtirmasdan unga teskari bo'lib, amirzoda Umarshayx bahodir qo'shini tomonga harakatlanadi. Amirzoda Umarshayx bahodir ham o'z qo'shinini tartibga keltirib, To'xtamishxon qo'shini tomon yuradi. Natijada

To'xtamishxonning qurshovda qolish ehtimoli paydo bo'ladi va jang maydonini tashlab ketishga majbur bo'ladi.

Bu ma'lumotlardan Amir Temur qo'shinida xabar almashish tezkorlik bilan bajarilganligini guvohi bo'lamiz.

Buyuk ajdodlarimiz boy harbiy merosini chuqur o'rganish orqali harbiy ilm-fanni rivojlantirish, milliy harbiy san'atimiz tarixi bo'yicha fundamental tadqiqotlar qilish, mamlakat mudofaasi sohasidagi xavf va tahdidlarni tizimli o'rganish maqsadida davlatimiz rahbarining 2021–yil 1–dekabrdagi PQ–29–sonli qaroriga muvofiq Harbiy meros va zamonaviy tadqiqotlar instituti tashkil etildi [7; 47-b.].

Ushbu qarorda milliy harbiy merosni tadqiq qilishning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan:

1. Milliy harbiy san'at tarixiga bag'ishlangan, buyuk ajdodlarimizning boy merosi, ularning boshqaruv va sarkardalik mahorati, strategiya va jang taktikasi bo'yicha fundamental va amaliy tadqiqotlar o'tkazish hamda Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, Shohrux Mirzo, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa tarixiy sarkardalarimiz qahramonliklarini tizimli tahlil qilish, milliy harbiy san'atimiz namunalarini keng ommalashtirish.

2. Harbiy san'atni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari (harbiy strategiya, operativ san'at, taktika), zamonaviy urushlar, harbiy nizolar xususiyatlari, jangovar harakatlarni amalga oshirish nazariyasi va amaliyoti, xorijiy mamlakatlarning armiyani isloh qilish va qo'llash tajribasi, qo'shinlar va qurol aslahalarni boshqarish tizimlari, shuningdek, jangovar harakatlarni har tomonlama ta'minlashni kompleks ravishda tadqiq etish [2].

Bu vazifalar o'z navbatida, milliy harbiy merosimizni o'rganishga bo'lgan katta e'tibor va imkoniyatdir.

Xulosa o'rnida quyidagilarni aytib o'tish mumkin:

1. Amir Temurning alohida muhoralari dunyo harbiy ilmi va san'atining rivojlanishiga katta ta'sir etgan. Sohibqiron Amir Temur qo'shinlarining jangovar tartibini (operativ saflanishini) shunday tuzganki, bitta jangovar tartib (operativ saflanish) bilan ham mudofaa ham hujum operatsiyalarini olib borgan. Qo'shinlarni saflanishiga bo'lgan bunday qarashlar va nazariy asoslar, hozirgi harbiy jihatdan qudratli bo'lgan xorijiy zamonaviy armiyalarda ham mavjud emas.

2. Amir Temur qo'shinini uchga ya'ni, taktik, operativ va strategik bo'g'inga bo'linishi, ularning o'z navbatida jang, muhoralari va strategik operatsiyalarni olib borganligini bildiradi. Ularning ilmiy asoslari Tuzuklarda o'z aksini topgan. Qo'shinni bunday uch bo'g'inga bo'linishi XX–asrgacha ya'ni, birinchi jahon urushi tugagunigacha bo'lgan hech bir sarkarda faolitada uchramaydi.

3. Tuzuklardagi ma'lumotlar Amir Temur strategiyasi mudofaaga asoslanganligini bildiradi. Tuzuklarda Sohibqiron o'z qo'mondonlariga hech qachon jangga birinchi kirmasligini belgilab bergan. Uning barcha harbiy yurishlarini tahlil qiladigan bo'lsak, deyarli barcha jangovar harakatlari boshlanishidan oldin xandaqlar qazdirgan, muhandislik inshootlari barpo etilgan, sun'iy to'siqlar yaratilgan, mudofaa tadbirlari bajarilgan.

1395–yil 15–aprel kuni A. Temur va To‘xtamishxon qo‘shinlari bir-biriga ro‘baro‘ kelishdi. Muhoraba boshlanishidan oldin Amir Temur o‘z qo‘shinlariga piyoda tartibda joylashishi va mudofaa tadbirlarini amalga oshirishni buyuradi. To‘xtamishxon esa Amir Temurning urush g‘oyasini, asosiy zarba yo‘nalishini, qo‘shinlarining operativ saflanishini aniqlash imkonidan mahrum bo‘ladi. Chunki, qo‘shinlarning barchasi piyoda tartibda joylashgan, xandaqlar qazilgan va jangovar tartiblari oldida dushman kelishi mumkin bo‘lgan yo‘nalishlarga sun’iy to‘siqlar yaratilgan edi. Shu tariqa Sohibqiron dushmanning tarkibi, soni, qurol-aslahasi, asosiy zarba yo‘nalishi va jang g‘oyasini aniqlash maqsadiga erishgan.

Misol tariqasida quyidagilarni keltirib o‘tamiz: Yana ko‘rsinlarki, g‘anim hamla vaqtida, jang qilib orqaga qaytib, keyin yana hamlaga kirishadimi yoki birinchi hamlasi bilan chegaralanib, oxirigacha savashadimi? G‘anim agar orqasiga qaytmay savash qursa, sipoh uning hamlasidan yetgan zarbaga sabr-toqat qilib, oxirigacha turib berishi kerak. Unda shijoat bir soatlik sabr demakdir. Amr qildimki, dushman urush ochmagunicha o‘zlaricha jangga kirmasinlar” degan nasihatlar aynan ana shu muhorabaga mos kelishini ko‘ramiz.

4. Sohibqiron Amir Temurning buyukligiga bir qancha misollar va dalillar mavjud, uning buyukligini jahon hamjamiyati tan oladi. Misol tariqasida quyidagi ma‘lumotni keltirib o‘tmoqchimiz: Zamonaviy Turkiya davlatining asoschisi Mustafo Kamol Otaturk Amir Temur to‘g‘risida shunday fikrlarni bildirgan “Men Amir Temur o‘rnida bo‘lganimda unday buyuk ishlarni qila olarmidim yo‘qmi bunga kafolat bera olmayman, lekin Amir Temur mening o‘rnimda bo‘lganida mendan-da buyuk ishlarni qilgan bo‘lardir”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. M. Birinchi navbatda bobolarimiz tarixini organishimiz kerak [Elektron resurs]. / Sh. Mirziyoyev; 2022. – URL.: <https://kun.uz/news>. Murojaat sanasi: 04.21.2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 1 dekabrda “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida harbiy ilm-fanni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-29-sonli Qarori.
3. Mirziyoyev, Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. O‘zbekiston nashriyoti. / Sh. Mirziyoev. – T.:, 2021. – 464 b.
4. Temur tuzuklari / Tahririy hay‘ati: B. Abduhalimov va boshq, Forscha matndan A. Sog‘uniy va H. Karomatov tarj. – T.: O‘zbekiston, 2018. – 184 b.
5. Ivanin, M. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur harbiy san‘ati, strategiya va taktikasi. M Ivanin / tarjimon A.Mahmudov. – T.: Yangi asr avlodi, – 2017. – 304 b.
6. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy tarjimasi. So‘z boshi, tabdil, izohlar va ko‘rsatkich mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: A. Ahmad., H. Bobobekov. – T.: Sharq, 1997. – 381 b.
7. Qurbonov, B. Metin intizom, mustahkam ijro - mamlakat mudofaa salohiyatini yuksaltirish va yuqori jangovar shaylik asosi. Vatanparvar gazetasi 31-son. -T.: 2022 yil 5 avgust.

**O'RDANI TUGATILISHINING RUS
DAVLATCHILIGI SHAKLLANISHI UCHUN AHAMIYATI**
**ROLE OF AMIR TEMUR IN THE GOLDEN HORDE
DEFEAT AND FORMATION OF THE RUSSIAN STATE**
**РОЛЬ АМИРА ТЕМУРА В РАЗГРОМЕ ЗОЛОТОЙ
ОРДЫ И ФОРМИРОВАНИИ РУССКОГО
ГОСУДАРСТВА**

SHUKUROV Shuxrat Zaynievich

Podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi kafedra o'qituvchisi

ШУКУРОВ Шухрат Зайниевич

Подполковник, преподаватель кафедры Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel SHUKHRAT Z. SHUKUROV,

senior instructor of the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif: **XASHIMOV F.B.**

Podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi kafedra katta
o'qituvchisi

Соавтор: **ХАШИМОВ Ф.Б.**

Подполковник, ст. преподаватель кафедры
Академии ВС РУ

Co-authors: **Lieutenant Colonel**
Farkhod B. KHASHIMOV

Senior Instructor of the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh.M.Mirziyoevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobida milliy harbiy sarkardalarimiz, buyuk ajdodlarimiz, jumladan, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Shohruh Mirzo, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi davlat arboblari va sarkardalarimizning boy jang san'atini va harbiy merosini chuqur o'rganish muhimligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Bu esa o'z navbatida milliy harbiy san'atimizni tadqiq qilishning dolzarbligini bildiradi¹.

Dunyo tarixida chuqur iz qoldirgan shunday yorqin porlagan yulduzlardan biri bu buyuk davlat arbobi va harbiy sarkarda Sohibqiron Amir Temur bo'ladi. Temur Taragay ibn Barlas 1336 yil 9 aprelda Kesh viloyatini Xo'ja ilg'or kichik qishlog'ida tug'ilgan. Amir Temur turkiylashgan Barlos urug'idan chiqqan davlat arbobi hamda harbiy qo'mondon bo'lib, Yevrosiyoda va Markaziy, G'arbiy hamda Janubiy Osiyolar mintaqalarida yirik Temuriylar imperiyasiga asos solgan buyuk shaxsdir.

U shuningdek zamonaviy Afg'oniston, Eron, Rossiya va Markaziy, G'arbiy, Janubiy Osiyolari hududiga yoyilgan Temuriylar sulolasining birinchi hukmdoridir. Amir Temur tariximizning eng buyuk harbiy rahbarlaridan biri, xaqiqiy harbiy strateg

¹ Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. / Sh.M. Mirziyoev. – T.: O'zbekiston nashriyoti, 2021. – 328

va taktiklardan hisoblanadi. Yengilmas harbiy qo'mondon bo'lishiga qaramasdan Amir Temur, shuningdek, Ibn Xoldun² va Hofizi Abru³ kabi ziyolilar bilan doimiy muloqotda bo'lgan va san'at hamda me'morchilikning buyuk homiysi hisoblangan.

Amir Temurni o'rta asrlarda dunyoning eng yirik hududga ega imperiyasini qurishi 1370 yili g'arbiy Chig'atoy xonligi ustidan nazoratni to'liq qo'lga kiritishi bilan boshlandi. U movarounnahrda tayangan holda G'arbiy, Janubiy va O'rta Osiyo, Kavkaz va Rossiyaning janubiy hududlarida keng ko'lamli harbiy yurishlarni olib bordi. Natijada u Oltin O'rda va Mug'uliston xonlarini, Misr mamluklarini, Suriyani, O'smonli turklarni va Hindiston Sultonliklarini mag'lub etib – o'sha davrdagi Islom olamining eng qudratli hukmdoriga aylandi.

Amir Temur hayoti davomida juda ko'p yirik harbiy yurishlarni boshidan kechirgan strateg va davlat hukmdorlaridan biri. Shunday jiddiy va katta ahamiyatga ega mahorabalaridan biri bu Terek daryosi bo'yidagi Amir Temur va Tuxtamishxon o'rtasida bo'lib o'tgan jangdir.

To'xtamishxon – 1380-1397 yillar Oltin O'rda hukmdori bo'lgan, asli Jo'jixon naslidan bo'lmish To'yxojaxonning o'g'li edi. 1375 yilda otasi Oq O'rda hukmdori Urusxon tomonidan qatl etilgandan so'ng To'xtamish 1376 y. Amir Temur huzuriga keladi va Sohibqironning yaqindan ko'magi ila 1377 y. Oq O'rda taxtini, keyinchalik Mamay qo'shinlarining Kulikovo jangida rus knyazligidan yengilganidan foydalanib 1380 y. Oltin O'rda taxtini qo'shin yordamida qo'lga kiritadi.

To'xtamish ichki nizolarga barxam berib, uzoq yetti yillik jangu-jadallar natijasida Oltin O'rda davlatini qayta birlashtiradi hamda oldingi yirik O'rdani tiklashga muvoffaq bo'ladi. Sirdaryodan – Dnepr daryosigacha, Sig'noq va Utrordan – Kievga cho'zilgan ulkan saltanatning xoniga aylanadi.

Unga qarshi bosh ko'targan rus knyazlariyu xamda litvaliklarni ketma-ket mag'lubiyatga uchratadi. 1382 yil harbiy-siyosiy hiyla ishlatib Moskva shahrini zabt etadi, shaharni talontoroj qilib butunlay yoqib yuboradi. Muvaffaqiyatlardan zavqlanib ketgan To'xtamish, qo'shni davlat iqtisodiy hamda harbiy qudrat va salohiyatini hisobga olmagan holda Amir Temur saltanati hududlarini qo'lga kiritish maqsadida harbiy yurishlarga o'tlanadi.

To'xtamishxon 1381 yili Sohibqiron Amir Temurning G'arbiy Osiyoda harbiy safardaligidan foydalanib, Ozarbayjon hamda Movarounnahrda bostirib kiradi,

---

² Ibn Xoldun Abduraxman Abu Zayd Ibn Muhammad (1332 y. Tunis – 1406 y. Qahira) — arab tarixchisi va faylasufi. Ibn Rushd(Averroes)ning izdoshi. 1349 – 1375 yillarda Tunis, Fes, G'arnota, Bujjoya (Jazoir)da hukmdorlari saroyida yuqori lavozimlarda ishlagan. Ibn Xoldun Amir Temur bilan shaxsan suhbatlashishga musharraf bo'lgan. Uning dalolat berishicha, Amir Temur undan Mag'rib mamlakatlari, uning manzillari va shaharlarini batafsil bayon qilib berishni so'ragan. Ibn Xoldun Amir Temur tashqi siyosiy faoliyatiga salbiy nazar bilan qarashidan qat'i nazar, sohibqiron shaxsiga munosib baho bergan. U Amir Temurning harbiy tarix sohasidagi teran bilimidan hayratga tushgan, uni "munozarabahslarni yaxshi ko'radigan o'tkir zakovatli va teran zehni inson", deb ta'rif beragan.

³ Hofizi Abru – Shahobuddin Abdulloh ibn Lutfilloh ibn Abdurrashid al-Havofiy (1361 y. Hirot – 1430 y. Zanj) – tarixchi va geograf. Amir temur va Shohrux saroylarida tarixnavis bo'lgan. U tarixiy va tarixiy-geografik asarlardan «Zayli Zafarnomai Shomiy», «Zayli Jomi' ut-tavorix», «Tarixi Hofizi Abru», «Majmua attavorixi sultoniya», «Zubdat ut-tavorixi Boy-sunquriy»larni muallifi. «Zayli Zafar-nomai Shomiy» asari Nizomiddin Shomiyning «Zafarnoma»siga ilova bo'lib, asardagi tarixiy voqealar bayoni 1405 y. gacha davom ettirilgan.

Samarqand va Buxoroni qamal qiladi. Lekin kuchli qarshiliklarga duch kelib ushbu shaharlarni olishni uddasidan chiqolmaydi.

Buning natijasi o'laroq 1388 yilning fevralida Sohibqiron katta qo'shin to'plab Oltin O'rda yo'nalishida Sherozdan yo'lga chiqadi. Bundan xabar topgan Tuxtamishxon Amir Temur bilan yuzma-yuz to'qnashishdan chuchib, zudlik bilan Dashti Qipchoqqa, cho'l ichkarisiga chekinadi. Ikki yirik davlatning o'zaro davomiy qarama-qarshiliklari natijasida, 1391-1395 yillarda Tuxtamishxon hamda Sohibqiron o'rtasida o'rta asrlarning eng yirik harbiy janglari bo'lib o'tadi. Tuxtamishxon 1395 yil Terek daryosi bo'yidagi bo'lib o'tgan jangda jiddiy mag'lubiyatga uchraydi, qo'shini butunlay tor-mor etiladi.

Oltin O'rda poytaxti bo'lmish Berka-Saroyini ishg'ol qilgan Amir Temur, Bulg'or o'rmonlariga qochib yashirinishga ulgurgan sobiq xon To'xtamish o'rniga, 1395 yili zaiflashgan O'rdani yangi xoni etib Temur Qutlug'ni tayinlaydi.

Taxtni boy berishiga qaramasdan To'xtamish 1397-1399 yillar Litva qiroli Vyutaytas bilan til biriktirib Temur Qutlug' va Idiqu (Yedigey)⁴ga qarshi bir necha bor harbiy harakatlar uyushtiradi. Ketma-ket uyushtirilgan harbiy harakatlar natijasida u jiddiy muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, deyarli barcha harbiy imkoniyatlarini yo'qotadi.

Shunga qaramasdan Temur Qutlug' vafotidan keyin 1401 yildan keyingi davrlarda ham Tuxtamish Oltin O'rda taxtni qayta egallash uchun yana bir necha bor harakat qiladi. Ammo shunday navbatdagi Tuxtamish va Idiqu o'rtasidagi 16-chi mahorabada To'xtamish qo'shini batamom tor-mor keltiriladi. To'xtamishni o'zi ham 1406 yil Chingi-To'ra⁵ shahri yaqinida o'sha jang natijasida halok bo'ladi (*Rossiya, Arxangelsk shahari tarixiy ma'nbalari*, 215-216 b.).

Tarixan muxim hisoblanmish Terek yaqinidagi jangni sinkovlik bilan tahlil qilar ekanmiz, biz ushbu Terek daryosi yaqinidagi hal qiluvchi jang Oltin O'rda uchun halokatli oqibatlar bilan tugaganini ko'ramiz. Terekdagi jangda asosiy Oltin O'rda kuchlarini yo'q qilib, Amir Temur qo'shini Oltin O'rdaning g'arbiy ulusiga bostirib kiradi, uni vayron qiladi va O'rda hududiga jiddiy tiklanmas zarar yetkazadi.

O'sha davrdagi Markaziy va Janubiy Osiyodagi real harbiy siyosiy vaziyatni hisobga olgan Sohibqiron Amir Temur, qo'shinini bir qismini Shiroz va Samarqandga qaytarib yuboradi, o'zi esa qo'shinni qolgan qismi bilan Rossiyani shimoli-g'arbiy tomonlari yo'nalishida harbiy harakatni davom ettiradi. Harakat yo'nalishidagi Ryazan shahri yerlari kuchli vayron qilinadi, faqatgina qo'shin Yeles shahri hududiga yetganida, Temur qo'shinni orqaga qaytaradi.

---

⁴ Idiku Ibn Qutlug' Qabo (rus ma'nbalarida – Edigey, Yedigey), 1352 – 1419 yillar yashab o'tgan – No'g'ay O'rda xoni (1396 yildan), Oltin Urdada amiri lashkar (1397 yildan), uning amaldagi hukmdori (1399 – 1412). Mang'it biy (bek)laridan bo'lmish Idiku 1377 yil Oltin O'rda xoni O'rusxon ta'qibidan qochib Amir Temur huzuriga kelgan va uning qo'shinida amirlik qila boshlagan. 1391 yil Amir Temurning To'xtamishga qarshi yurishida ishtirok etgan. So'ng, 1396 yil Idil (Volga) va Yoyiq (Ural) daryolari oralig'idagi hududda Oltin O'rdadan mustaqil No'g'ay O'rda davlatini tashkil qilgan. 1397 yil Oltin O'rdani zabt etib, O'rusxonning nabirasi Temur Qutlug'ni rasman taxtga o'tqazgan bo'lsada, amalda davlatni o'zi idora qilgan.

⁵ Chingi-Tura (sib.- tat. semke-tora; Chingidin, Chingiy, Chimgi-Tura, symge-Tura, changi-Tura) - oltin O'rda Tyumen ulusining poytaxti, keyinchalik Sibir xonligi, O'zbek xonligi va Buyuk O'rda. Endilikda Tyumendagi "Sarevo (kichik) aholi punkti" arxeologiya yodgorlik shaharchasi.

Oʻrdaning yirik iqtisodiy markazlari (shaharlari) vayron qilinganidan soʻng, oʻsha paytdagi Buyuk Ipak yoʻlining Shimoliy tarmogʻi Toʻxtamish xonligiga daromad keltirishdan toʻxtaydi. Ushbu zafarli jangdan keyin savdo karvonlari Temur imperiyasi hududi orqali Janubiy yoʻl boʻylab harakatlanishni boshlaydi va ilgari Oʻrda xazinasiga oqayotgan boyliklar endi Amir Temur xazinasiga kelib tushishi taʼminlanadi.

Xulosa tariqasida qayd etish joizki, Amir Temurning oltin Oʻrdaga zafarli harbiy yurishi rus knyazliklarini Oʻrdani gʻarbiy ulusi hududida taʼsir kuchini nisbatan ancha mustahkamladi. Amir Temur tomonidan Tuxtamishxon qoʻshinini jiddiy halokatga uchratilishi bilan Rus knyazliklari oʻrtasida siyosiy va iqtisodiy oʻzaro munosabatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar makoni yaratilgan edi.

Agar geosiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilinsa, asrlar mobaynida doimiy kuchli taʼsir doirasiga ega boʻlib kelgan yirik davlatni tugatilishini Sohibqiron Amir Temur taʼminlab berdi.

Oltin Oʻrdaga yetkazilgan ham harbiy-siyosiy, ham iqtisodiy jiddiy zararlar ruslarga nisbatan asrlar davomida amalga oshirilib kelingan turli jaʼbhadagi mugʻullar bosimi va taʼsirlarini yoʻqqa chiqardi. Natijada rus knyazliklarini ushbu mintaqada harbiy siyosiy faolligini oshishiga olib keldi. Soʻnggi tarix saxifalaridan bizga maʼlumki, keyinchalik ruslar ushbu keng makonli hududlarda yirik Rus davlatini tuzishga musharraf boʻladilar (*Rossiya imperiyasi*).

Avtor fikricha bunday yuqoridagi xulosani faqat usha davr uchun zafarli hamda ijobiy deb baholash mumkindir, ammo XVIII-XIX asrlarga kelib Rus davlati, yaʼni “Rossiya imperiyasi”ni keskin qudratli kuchga aylanishi hamda Yevropaning taʼsirida boshqa hududlarga nisbatan tez taraqqiy etishi, keyinchalik bizning milliy Oʻzbek davlatchiligi (Qoʻqon, Xiva va Buxoro xonliklari) uchun achinarli tugagani tarixdan bizga maʼlum.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Ibn Khaldun, *Tārīkh Ibn Khaldūn* (Beirut: Dār al-Kutub al-ʻIlmīyya, 2010), ed. Adel ibn Saʼd Vol. 7, pp. 543-552; Ibn Khaldun, *Rihlah Ibn Khaldūn* (Beirut: Dār al-Kutub al-ʻIlmīyya, 2019), ed. Muhammad al-Tanji, pp. 286-299.
2. Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-наме. Т., 2008. С. 13.
3. Ибн Арабшах. История Амира Темура. Т., 2007 г.
4. Ибн Арабшах. История Амира Темура. Ташкент. Институт истории народов Средней Азии имени Махпират. 2007 г., 61 с.
5. https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Idiku_Ibn_Qutlug%CA%BB_Qabo&variant=uz-cyrl.
6. <https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=To%CA%BBxtamish&variant=uz-cyrl>.
7. Arxangelsk shahar xronikasi (Устюжский летописный свод, устюжа хроникасига киритилган) hisobotlar (л. 215 жилд. – 216).

Dehli yaqinidagi muhorabada Amir Temur harbiy san'atining o'ziga xosligi

Особенности военного искусства Амира Темура в сражении под Дели

Characteristic Features of Amir Temur's Military Art in the Battle of Delhi

MUZAFFAROV Zikir Qahramonovich

Dotsent, podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi
kafedra katta o'qituvchisi

МУЗАФФАРОВ Зикир Кахрамонович

Доцент, подполковник, старший преподаватель кафедры,
Академия Вооруженных Сил Республика Узбекистан

Lieutenant Colonel Zikir K. MUZAFFAROV

Associate Professor,
senior instructor of the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan

Sohibqiron Amir Temur harbiy san'atni eng yuqori cho'qqiga olib chiqqan buyuk sarkardadir. Amir Temur davridan olti asrdan ko'p vaqt o'tgan bo'lsa ham, uning harbiy san'atini o'rganish hamon davom etmoqda. Uning faoliyati, turli muhorabalarda qo'llagan strategiya va taktikasini dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarining harbiy akademiyalarida o'rganilayotganligi bejiz emas.

Yangi O'zbekiston solnomasidan munosib joy egallagan, o'zbek davlatchiligini yuqori pog'onaga ko'targan, millatimiz ramziga aylangan ushbu buyuk ajdodimiz haqida taniqli fransuz olimi Lyusen Keren shunday deb yozgan edi: "1336-yil 9-aprelda hozirgi Shahrisabzdan uncha uzoq bo'lmagan joyda, Osiyodan Yevropagacha bo'lgan xalqlarning va o'z davrining tarixini o'zgartirgan, jahon tamadduni tarixida yorqin iz qoldirgan shaxs dunyoga keldi".

Amir Temur shaxsi tarixda o'zining ko'p qirrali faoliyati bilan Sharq renessansiga asos solgan bunyodkor sifatida tanilgan. Sohibqironning hukmronligi davrida davlatchilik, qo'shinlar tuzish, ilm-fan va san'at hamda bir qator sohalarda katta o'zgarishlar kuzatildi.

Ta'kidlash joizki, Amir Temurning davlatchilik va sarkardalik mahorati, harbiy san'ati O'zbekistondan tashqarida ham ko'plab tadqiqotchi-olimlar, nufuzli xorijiy harbiy akademiyalarni o'ziga jalb qilmoqda. So'nggi 600 yil ichida u haqida Yevropa tillarida 900dan va Sharq tillarida 1000dan ortiq asarlar yozildi, uning yubileyiga bag'ishlangan ilmiy simpoziumlar o'tkazilmoqda, 50dan ortiq davlatlarda temurshunos, shu jumladan taniqli harbiy olimlar tadqiqotlar olib bormoqda [1].

2021-yil 12-yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasida Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tartibdagi yig'ilishi bo'lib o'tdi, unda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh.M. Mirziyoyev tomonidan harbiy kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish hamda harbiy ilmni rivojlantirish borasida harbiy mojarolar va zamonaviy jang amaliyotlarini hamda milliy harbiy san'at tarixini chuqur o'rganib, qo'shinlarning tayyorgarlik usul va uslublarini yanada takomillashtirish vazifasi qo'yildi.

Shuningdek yig'ilishda, harbiy ta'lim tizimida boshlangan islohotlarni uzviy davom ettirish, oliy harbiy bilim yurtlari, litsey va kollejlari, "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseylari faoliyatini takomillashtirish, ularda ta'lim olayotgan o'quvchilar qalbida milliy ruh, ona-Vatanga mehr va sadoqat, adolat tuyg'usini har tomonlama kuchaytirish, buyuk ajdodlarimiz, jumladan, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Shoxruh Mirzo, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi sarkardalarimizning boy jang san'atidan keng foydalanish muhimligi alohida ta'kidlab o'tilganligi milliy harbiy san'atimizni tadqiq qilishning qanchalik dolzarbliligini bildiradi [2].

Amir Temur besh yillik yurishdan so'ng atrof mamlakatlarni o'ziga bo'ysundirib, mamlakat chegaralarini kengaytirgach, Xitoy va Hindiston sari yurish rejasini tuza boshlaydi. Avvalo ulkan davlatning turli nohiyalarini o'g'illari va nabiralariga, o'zi safarda ekanida idora qilib turmoq uchun, bo'lib beradi: jumladan, kelgusi xarbiy safarlarining asosiy maqsadi bo'lmish Xitoy bilan chegaradosh Mo'g'uliston viloyatlariga harbiy ishida eng iqtidorli nabiralaridan amirzoda Muhammad Sultonga va Qobul, Qandahor, G'azna va Balxni amirzoda Pir Muhammad Bahodirlarni hokim etib tayinladi va ularga Xitoy va Hindistonga qilinadigan safarlar oldidan bu o'lkalarda buning uchun moddiy baza yaratish vazifasini yukladi.

Amir Temurning Hindistonga yurish qilishiga nima sabab bo'ldi, bu safardan ko'zlangan maqsad va qo'shinlarining marsh uyushtirishi bo'yicha ma'lumotlarga to'xtalib o'tamiz.

Hindistonga amalga oshirilgan harbiy yurishning asl maqsadi to'g'risida voqealarning bevosita guvohi bo'lgan Nizomiddin Shomiy quyidagicha yozgan: "Sohibqiron hazratlarining oliy ra'yi baland himmat irodasini harakatga keltirib, u mamlakatlar yuzini gunohkor kofirlarning iflos vujudidan pok qilishga hamda ularning sifatini belgilovchi kofirlarning fitnasi gardini o't sochuvchi shamshir tig'i bilan so'ndirishga iltifot ko'rgazdi" [3 224-225-b].

Amir Temur 1392–1396-yillarda 5 yillik yurishlardan so'ng bo'ysundirilgan hududlarni, shuningdek Qunduz, Bag'lon, Qobul, G'azna, Qandahor va Hindistongacha bo'lgan yerlarni nazorat qilishni Pirmuhammadga topshiradi [4. 191-b.]. Pirmuhammad Jahongir (1376-1406) Amir Temurning nabirasi. Otasi Jahongir vafotidan (1376) keyin Qobul, Qandahor, G'azna va Balxni idora qilgan.

Bu vaqtga kelib Hindistonda siyosiy o'zgarishlar yuz beradi. Feruzshoh olamdan o'tgandan so'ng taxtga Sulton Mahmudxon o'tirgan bo'lsa ham, asl hokimiyat tizgini Malluxon (Sulton Mahmudshoh hukmronligi davrida vazir va amir al-umaro bo'lgan, hukumatni deyarli o'zi boshqargan), Tag'ayxon va amir Ali qo'lida bo'ladi. Buning natijasida mamlakatda ichki nizolar kuchayadi, hukmdorlarning oddiy xalqqa nisbatan tayziqlari tufayli xalqning ularga bo'lgan noroziliklari avj oladi. Musulmon va g'ayridinlar o'rtasida kelishmovchiliklar yuzaga keladi [5. 206-b.].

Amir Temurning nabirasi Pirmuhammad ham, bobosi singari islom diniga bo'lgan e'tiqodi va yuksak ehtiromi yuqoriligi sababli Hindistondagi musulmonlarni himoya qilishni o'z burchi deb bilgan. Pirmuhammad Hindistonga yurishi haqida maktub yozib, elchi orqali Amir Temurga bu xabarni ma'lum qiladi va Mo'ltan shahri tomonga harakatlanadi.

Pirmuhammad o'zining amir va beklari bilan Sulaymon tog'i orqali harakatlanadi va tog'dagi afg'on qabilalarini mag'lub etadi, keyinchalik Sind daryosidan o'tgach, Uch shahrini (Pokistonning Panjob vodiysida, Satlej daryosining chap sohilida daryodan 25 km cha sharqda joylashgan) qamal qilib qo'lga kiritadi. Shundan so'ng harakatni davom ettirib Mo'ltan (Pokistondagi shahar) shahrini qamal qiladi.

Elchi orqali bu xabarni eshitgan Amir Temur Pirmuhammadni ulkan bir mamlakat va xavfli dushman bilan yakkama-yakka qoldirib bo'lmasligini bilib, tovachi orqali safarbarlik e'lon qiladi. Termizga esa mutasaddi amirlarni yuborib, Jayxun ustiga kemalarni bir-biriga zanjirlab ko'priq qurishni buyuradi, keyinchalik bu ko'prikdan Amir Temur qo'shinlari o'tadi va keyinchalik Qobulda jamlanadi. Hindistonga yurish esa 1398-yil 5-aprelda boshlanadi [6. 463-464-b.].

Amir Temurning Hindistonga yurishi davomida qo'shinlarining soni bo'yicha bir qancha bahsli fikrlar mavjud. Bu boradagi ma'lumotlar Temur tuzuklarida quyidagicha bayon etilgan:

1. Qobulda javong'orning **o'ttiz ming otliq askari** bilan turgan amirzoda Pirmuhammad Jahongirga Sulaymon tog'i orqali yurib, Sind daryosidan o'tgach, Mo'ltan (hozirgi Pokistondagi shahar) viloyati ustiga to'satdan bostirib borib, zabt etishni tayinladim.

2. Sulton Muhammadxon, amirzoda Rustam va boshqa amirlarga barong'orning **o'ttiz ming otlig'ini** olib Sind daryosidan kechib o'tib, Kashmir tog'i etagidagi yo'l bilan, Lohur viloyatiga qo'qqisdan bosqin qilishni buyurdim.

3. O'zim **o'ttiz ming otliq askar** bilan g'o'lni boshqardim. Hindiston yurishiga jamlangan lashkarlar umumiy soni **to'qson ikki ming otliqqa** yetgan edi. Lashkarim soni Allohning yerdagi elchisi Muhammad sollallohu alayhi vasallam ismi shariflari soniga to'g'ri kelganligi uchun, bu tasodifni istiqbolning xayrli va muborak follari sirasiga kiritdim [5. 63-64-b.].

Amir Temur qo'shinlari ikki oydan keyin Hindiqush tog'larini ortda qoldiradi. Tog'dan o'tish jarayonida kunduzi quyosh tafti ostida qor yumshab, otlar qorga botib qola boshladi. Kunduzlari askarlar ot ostiga kigiz (namat) to'shab dam berishga va qo'shin to'xtab turishga majbur bo'ldi. Tunda sovuq tushib qor qotganda, qo'shinlar harakatlanishni davom ettirdi va shu tariqa, dovongacha yetib borildi.

Pastga tushish ham anchagina muammolar tug'dirdi, kimdir chalgancha yotib, boshqalar arqonlarni ushlagan holda tushar edi. Amir Temurni (shu paytda 62 yoshda edi) kichikroq qayiqqa arqonlar bog'lab, shu qayiqda tushirdilar. Dovon oshib o'tilgach, kichikroq daryodan o'tildi va Kofiriston (hozirgi paytda Afg'onistonning Nuriston viloyati) degan hududlarga hujum qilindi. Hujumni muvaffaqiyatli yakunlab, Amir Temur qo'shini Qobul shahriga yetib keldi. Bu yerdan qo'shin Hind (Sind) daryosi orqali Hindistonga yurishni uchta kolonnaga (yo'nalish bo'yicha) bo'linib davom ettirdi.

1398-yilning 24-sentabr kuni Amir Temur lashkari Hind daryosining ustiga muhandis bo'linmalari tomonidan qurilgan ko'priq orqali o'tib oldi. Oktabr oyining boshida lashkar qayiqlar ustiga qurilgan ko'priq orqali keng va chuqur Chitora daryosidan (Hind daryosining irmoqlaridan biri, hozirda Pokistonga qarashli Panjob viloyatida) uch kun davomida o'tish boshlanadi [7. 38-b.].

Mo'ltan shahrini qamal qilayotgan o'ng qanot lashkari bilan qo'shilish uchun Amir Temur lashkari Bayah daryosi (Hind daryosining irmoqlaridan biri) qirg'oqlariga kelib tushdi.

Mo'ltonni qamal qilayotgan lashkar katta qiyinchiliklar va yo'qotishlarga duchor bo'lgan edi. Kuchli yomg'irlar, suv toshqinlari, o'zgaruvchan iqlim va otlar uchun yemish tanqis bo'lgan joy sharoitlari ta'sirida jangchilarning deyarli barcha otlari kasallik yuqtirgan va nobud bo'lgan edi. Amir Temur bu lashkarga o'z zaxirasidan 30 000 ta ot ajratdi.

Shundan keyin Amir Temur qo'shinining bir qismi Bayah daryosini qayiqlarda, bir qismi esa suzgan holda kechib o'tdi. Amir Temur qo'shini kechuvdan so'ng Dibalpur shahri tomonga yo'l oldi. Amir Temur qo'shini yaqinlashgach Dibalpur aholisi shaharni tashlab, mustahkam istehkomlarga ega bo'lgan qo'shni Batnir qal'asidan panohtopdi.

1398-yil 6-noyabrda Sohibqiron ikki ming [8. 93-94-b.] otliq askarlari bilan Bitnir qal'asiga yetib kelgan. U Hindistondagi boshqa qal'alarga qaraganda ko'zga ko'ringan mustahkam qal'alardan hisoblangan. Qal'aning hukmdori va bosh qo'mondoni Roy Duljin edi. Uni o'z qo'shiniga va qal'aning mustahkamligiga ishonchi katta bo'lgan. Bu qal'a g'oyatda mustahkam bo'lib, Hind qal'alari ichida mashhuri bo'lgan. Qal'aga berilgan dastlabki hamladayoq uning (shaharbandning) mudofaa devori olindi va qal'aning atrofi o'rab olinib, katta qalqonlar bilan mudofalanib jangni boshlashgan, lekin birinchi kuni qal'ani zabt etisha olmagach "har qaysi amir o'zi turgan joyi (muqobilidan)dan naqb (lahm) kovlab qal'a devori tagini bo'shatsinlar" degan farmon joriy bo'ldi [3. 240-b.]. Qal'a darvozasi egallanib, uni zabt etishga kirishishgan. Bundan qo'rqib ketgan mudofachilar omonlik so'rab birin-ketin sovg'a-salomlar yo'llay boshladilar. Hindlarning ba'zi bo'linmalari taslim bo'lmagach, ularga qarshi arrodalar va manjaniqlarni rostlab, qal'a ro'parasiga keltirib qo'yib, naqblar kovlana boshlangan. Shunda ham hindlar turli nag'malar bilan jangni davom ettira bergach, qal'aga bostirib kiriladi va qo'lga olinadi. Bu voqea 1398-yil 8-noyabrda bo'lib o'tdi.

1398-yil 15-noyabr kuni Luniy shahrini egallagandan so'ng Amir Temur Oliy Harbiy Kengash chaqirdi va kengash kun tartibida yagona muammo – Dehlining qamali qay yo'sinda amalga oshirilishi kerak, degan masalani ko'rib chiqdi.

1398-yil 8-dekabr kuni Batnirni ishg'ol qilgan lashkar Dibalpur ostonasida ajragan lashkarlarga yetib oldi. 1398-yil 13-dekabrda esa Hindiston safariga otlangan barcha qo'shin (92 000 kishilik) belgilangan joyda birlashadi.

Qo'shin Somina shahri yaqinidan Dehli tomonga yana uch yo'nalishda: markaz va o'rduq (front orti) Dehli shahriga olib boradigan to'g'ri yo'l bo'ylab, o'ng va chap qanot esa - yon tarafdagi yo'llar bilan harakatlandi.

Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida qayd etilishicha "Bas, hazrat Sohobqiron 1398-yil 15-dekabr kuni qo'shin Javn (Yamuna, Jamna) daryosidan kechib o'tgan va joylashgan. Shundan so'ng Dehli yaqinida qo'nim topdi va qarorgoh barpo etdi. Va cherik (qo'shin) anda tushkonda ehtiyot uchun xandaq qazib, yag'och va xasu xashakdin hisortek xandaqdin biri yasadilar va govmeshlarni bir-biri bila bog'lab anda turg'uzdilar, ya'ni, hind qo'shinlarining kutilmaganda qilishi mumkin bo'lgan hujumidan saqlanish uchun qarorgohning himoyasi bo'yicha tadbirlar amalga oshirildi, aylanasiga xandaq qazib chiqildi, turli to'siqlar barpo etildi [5. 206-b.].

Muhoraba boshlanishidan oldin Amir Temur o'zini dushmandan qo'rqayotganday qilib ko'rsatdi va mudofaa tadbirlarini amalga oshirdi. So'ngra manglay qismiga oldinga harakatlanib, dushmanga o'zini ko'rsatgandan so'ng ortga qaytib kelishni buyurdi. Amir Temur o'zining bu harakati bilan dushmanni ruhlantirib qal'adan chiqishiga va oldinga harakatlanishiga majbur qilish edi. Shu tariqa Sohobqiron dushmanning tarkibi, soni, qurol-aslahasi, asosiy zarba yo'nalishi va jang g'oyasini aniqlash maqsadiga erishgan.

Amir Temur o'zining "Jangu jadal, urush maydoniga kirish va chiqish, qo'shinni saflash, g'anim lashkarini sindirish tuzuki"da "G'animning urush olib borish yo'llarini shoshmasdan, bir zayldami yoki shiddat bilanmi, jangga kirishishini kuzatsinlar. Yana g'animning jang qilish tartibini chamalab ko'rsinlarki, ular bor askari bilan bir yo'la ot qo'yib, shiddatkorona hujum qiladimi yoki favj-favj bo'lib, ketma-ket hamla etadimi?

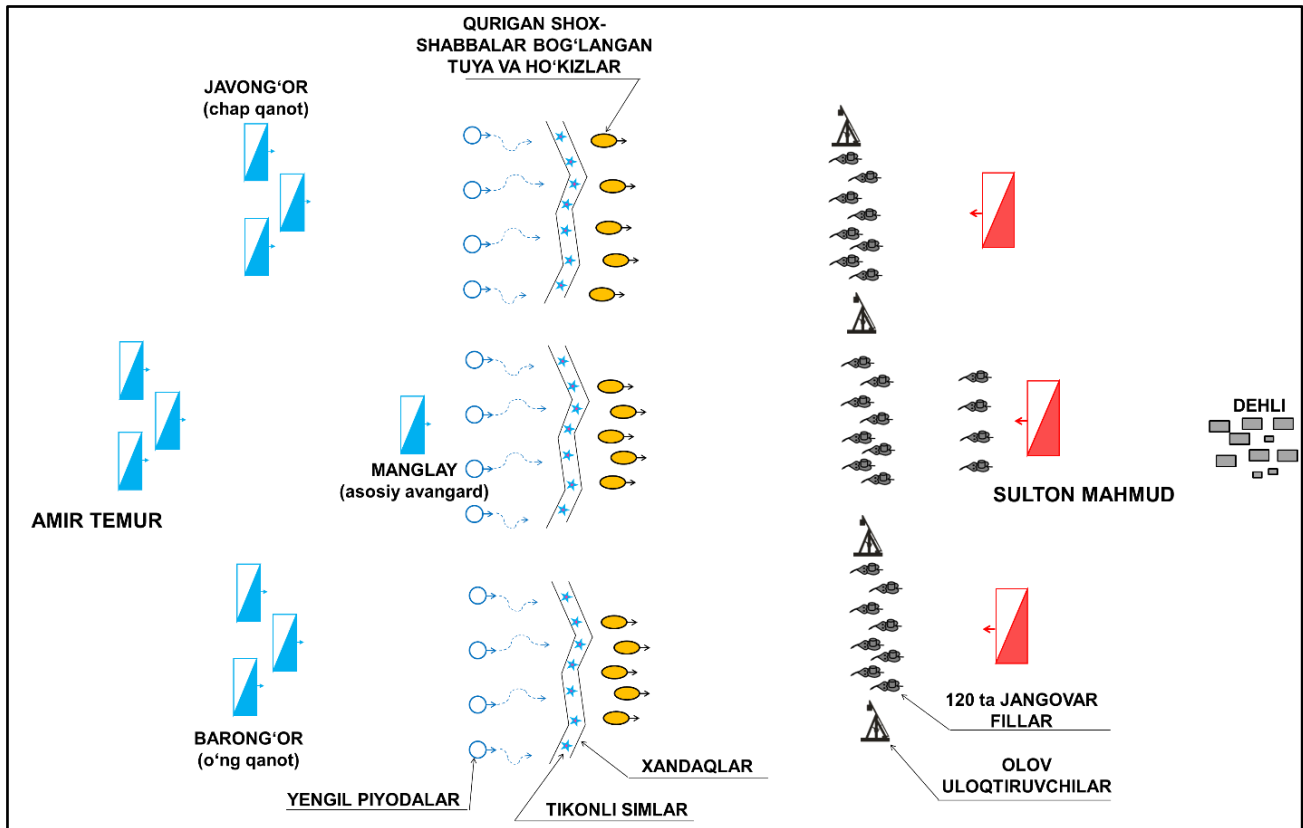
Yana ko'rsinlarki, g'anim hamla vaqtida, jang qilib orqaga qaytib, keyin yana hamlaga kirishadimi yoki birinchi hamla bilan chegaralanib, oxirigacha savashadimi? G'anim agar orqasiga qaytmay savash qursa, sipoh uning hamlasidan yetgan zarbaga sabr-toqat qilib, oxirigacha turib berishi kerak. Unda shijoat bir soatlik sabr demakdir. Amr qildimki, dushman urush ochmagunicha o'zlaricha jangga kirmasinlar" degan nasihatlar yuqoridagi fikrlarimizning isbotidir.

G'iyosiddin Ali o'zining "Hindiston safari Kundaligi" ("Ro'znomai g'azavoti Hindiston") asarida Amir Temur qanday qilib qo'shinlarini saflagani xususida shunday bayon qilgan: Oliyhazrat Javn daryosi labi bo'ylab yo'lga tushdi va undan o'tib, boshqa tarafida to'xtadi. O'zlarini muhofaza etmoq maqsadida, Pushtayi Baholi deb atalmish tepalikka tutash xandaqqa tushib oldilar.

Bu yerda seshanba kuni Amir Temur otga minib, odatga ko'ra lashkarning barong'ori, javong'ori, manglay va qo'l qismlarini tartibga solib, safga terdi. O'ng tomonda amirzoda Pir Muhammad bahodir, amirzoda Sulaymonshoh bahodir va boshqa umaro, chap tomonda amirzoda Sulton Husayn bahodir, amirzoda Xalil Sulton bahodir, Jahonshoh bahodir va qolgan umaro, manglayda amirzoda Rustam bahodir, amir Shayx Nuriddin bahodir, amir Shohmalik, Ollohdod va soyir umaro turdilar.

Oliyhazrat esa o'z muborak nafasi ila lashkarning qalbidan joy oldi. Jangga tayyor orosta lashkar shunday ko'rinur ediki, qadimiy osmon yer maydonini javlongohga aylantirganidan buyon, bunday sipoh qatag'onlar safida paydo bo'lmagan hamda nayzador Xurshid ila xanjar guzor Mirrih gardun fazosida keza boshlaganidan buyon, bu kabi hisobsiz mardlar guruhi hech bir ma'rakai jangda hozir bo'lmagan [8. 96-b.].

1398-yil 18-dekabrda Hindiston sultoni Mahmud qo'shini bilan Dehli dan chiqib, muhoraba maydoniga keldi. Uning qo'shini tarkibida 10 000 ta yaxshi qurollangan sipohiyarlar, 40 000 ta piyoda askarlar, bundan tashqari kamon o'qlari, nayza va qilichlardan qalin yopqichlar bilan himoyalangan, tishlariga zaxar surtilgan ulkan xanjarlar bog'langan 120 ta jangovar fil mavjud edi. Fillarning belida burjlar (minorachalar) o'rnatilgan bo'lib, ularda arbalet va kamonlar bilan qurollangan o'qchilar joylashtirilgan edi. Fillarning yonida ra'dandozlar (olov otuvchi qurol bilan qurollangan askarlar) va kamonchilar (arbaletchilar) turib, jang olib borar edi.

1-rasm. 1398-yil 18-dekabrda Dehli yaqinidagi muhorabada tomonlarning operativ saflanishi

Amir Temur o'z jangchilarining fillar to'g'risidagi bo'rtirilgan tasavvuridan (cho'chishidan) ogoh bo'lgach, muhorabaga tayyorgarlik paytida quyidagi tadbirlarni amalga oshirdi:

ho'kizlar (ba'zi manbalarda tuyalar) boshlariga daraxt shohlari va poxol bog'lattirdi hamda ularni yoqqan holda ho'kizlarni dushman fillariga qarshi haydattirdi;

hindlar hujumi payti fillar oyog'i ostiga otish uchun temirdan tikonsifat yulduzchalar tayyorlatdi; askarlarga fillarning xartumini nayzalar, kamon o'qlari va qilichlar bilan yaralash buyurildi.

Bu tadbirlar jangchilar ruhini ko'tardi va jangda o'z samaradorligini isbotladi.

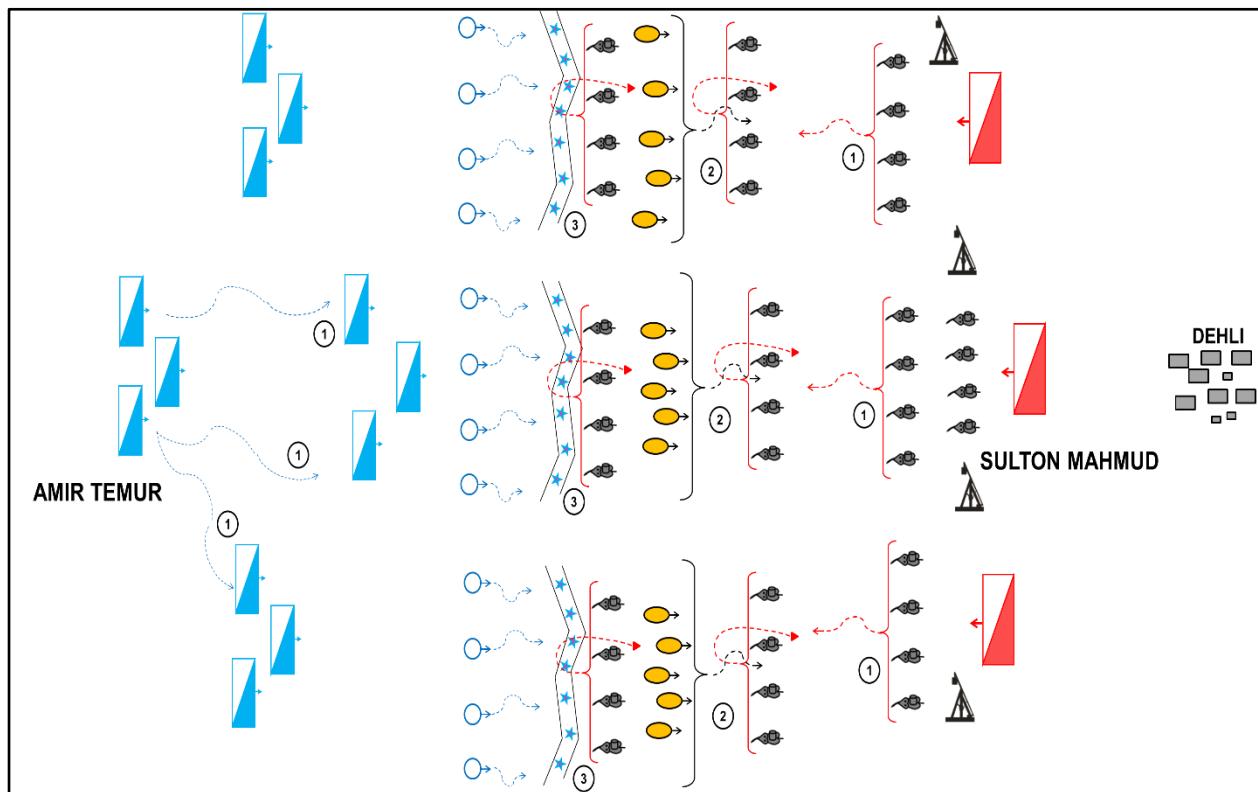
1398-yil 18-dekabrda Dehli yaqinida Amir Temur va Sulton Mahmud qo'shinlari o'rtasida muhoraba bo'lib o'tadi.

Birinchi bo'lib Sulton Mahmud qo'shinlari jangovar tartibining oldida turgan fillar oldinga harakatlana boshladi.

1-holatning izohi. Amir Temur vaziyatni har tomonlama baholagandan so'ng, qanday qilib dushmanni yengish rejasini tuzdi. Qo'shin zaxirasidan manglay va o'ng qanotni kuchaytirish uchun asosiy qo'shin yuboradi.

2-holatning izohi. Sulton Mahmud qo'shinlarining oldida turgan jangovar fillar hujumga o'tadi. Amir Temur ularga qarshi tuya va ho'kizlarni shoxlari va yon tomonlariga shox-shabbalar va qurigan

daraxt novdalarini bog'lab (ular odindan tayyorlab qo'yilgan edi), ularga olov yoqib dushman tomoniga yuborishni buyuradi. Bu tadbir orqali jangovar fillar olovdan qo'rqib ortiga burilib qochishi va dushman qo'shinining jangovar tartibi buzilishiga erishiladi.

2-rasm. 1398-yil 18-dekabrdagi Dehli yaqinidagi muhorabaning birinchi bosqichi

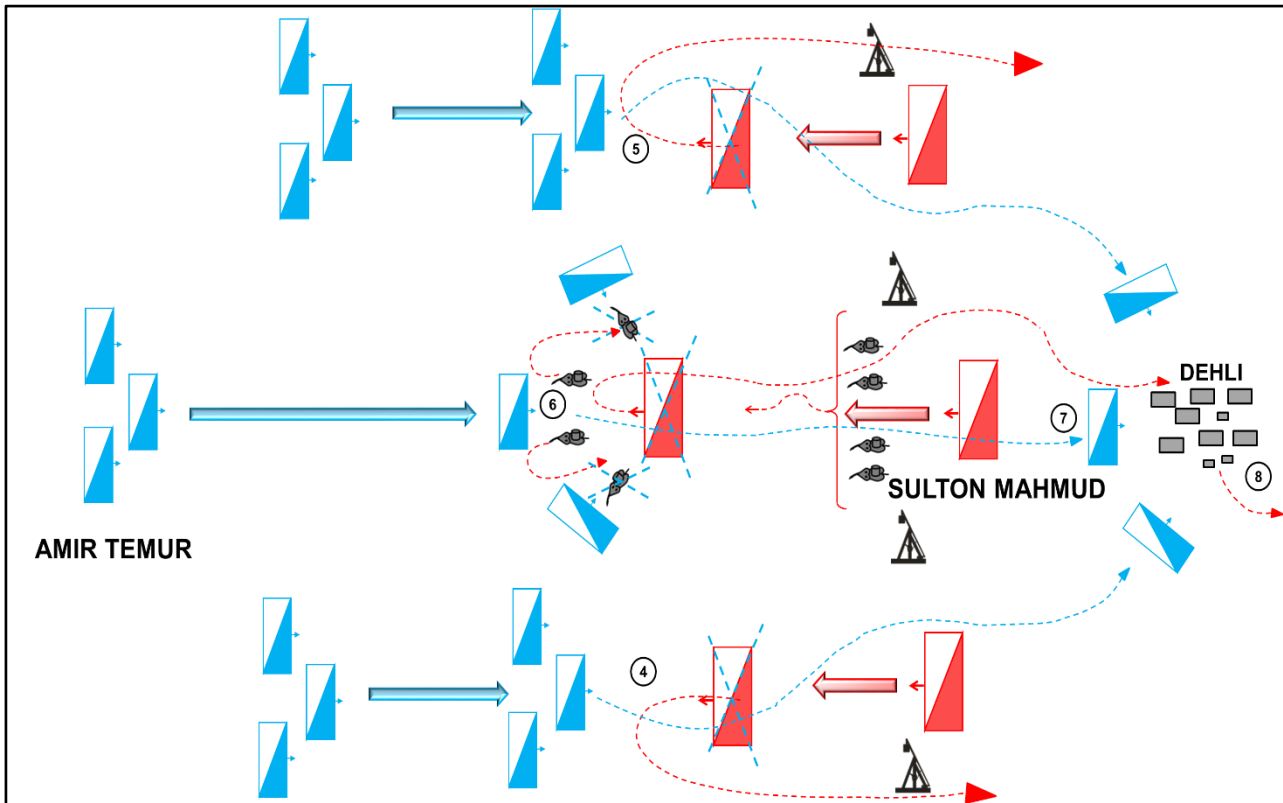
3-holatning izohi. Amir Temur qo'shinining old qismida yengil piyodalar oldinga harakatlanadi, ularga yaqinlashib kelayotgan jangovar fillarning oyoqlari ostiga tikonli sim va qoziqlarni uloqtirishadi, bundan tashqari piyoda qismlar kamon va xanjarlar bilan qurollangan bo'lib, fillarning xartumiga shikast yetkazadi va fillarning qolgan qismini ortga chekinishini ta'minlaydi. Bu esa dushman qo'shinida parokandalik va boshqaruvni izdan chiqishiga olib keldi.

4-holatning izohi. Shundan so'ng Pir Muhammad bahodir va amirzoda Sulaymonshoh bahodirlar o'zlariga yetib kelgan madad kuchlari bilan barong'or (o'ng qanot)dan hamlaga o'tadi. Ular mardonavor jang qilib dushman chap qanotini yengadilar. Chekinayotgan dushmanni ta'qib qilib oldinga harakatlandilar. Jangda ikkala tomondan ham ko'p yo'qotishlar bo'ldi.

5-holatning izohi. Javong'or (chap qanot)dan amirzoda Sulton Husayn bahodir, amirzoda Xalil Sulton bahodir, amir Jahonshoh bahodir va G'iyosiddin Tarxonlar hujumga o'tdi. Ular ham qarshisidagi raqibni yengib oldinga harakatlandilar. Chekinayotgan dushmanni Dehli darvozasigacha ta'qib qilib bordilar. Jang avjiga chiqqan vaqtda 15 yoshli Xalil Sulton bahodir hammadan ilgarilab ketdi va bir filni qo'lga kiritib, Sohibqiron oldiga olib keladi hamda bir necha sovg'alar bilan taqdirlanadi.

6-holatning izohi. Bu vaqtda manglay (bosh avangard) va markaz qo'shinlari oldinga harakatlanib boradi. Dushmanga yaqinlashgach ular birlashib, qarshisidagi Sulton Mahmud qo'shinlarining markaz (g'o'l)ini qurshovga oladi. Dushman markaz qismining oldida jangovar fillar hujumga o'tadi. Ularga qarshi Amir Temur qo'shinining markazida amirzoda Rustam, amir Shayx Nuriddin, Shoh Malikbek, Davlat Temur Tavachi va Mangli Xoja [4. 207-b.] harakat qiladi. Ular dushman fillari va qo'shinini yengib, Dehli yo'nalishida harakatni davom ettiradi.

7-holatning izohi. Sulton Mahmud, Malluxon, To'g'onxon va boshqa hind amirlari mag'lub bo'lib shaharga yashirinadi. Amir Temur qo'shini o'ng, chap va markaz qismlari peshin namozi vaqtida shaharga yetib keladi. Shu vaqtda shaharni qo'lga kiritishga qulay vaziyat tug'ilgan bo'lsa ham, Amir Temur shahar ichidagi oddiy aholi, ojiz va miskin insonlarga zarar yetkazishni istamasdan shahar yaqinida to'xtashga hamda kun oxirigacha shu yerda qolishga buyruq beradi.

3-rasm. 1398-yil 18-dekabrdagi Dehli yaqinidagi muhorabaning ikkinchi bosqichi

8-holatning izohi. Sulton Mahmud, Malluxon, To'g'onxon tunda shaharning janubiy darvozasidan chiqib qochib ketadi va to'qayzorlarda yashirinadilar. Amir Temur shaharni jangsiz qo'lga kiritadi. U yerda chodir qurdirib, aholini qabul qiladi. Ular orasida sayyidlar, akobirlar, qozilar, san'at va hunar egalari hamda yana bir qancha ilm-fan sohiblari bo'ladi. Sulton Mahmudning noibi Fazlulloh Balxiy ham Amir Temur huzuriga kelib afv etishini so'raydi.

Hindiston safaridan Amir Temur qo'shinlari o'lja, boylik va fillar bilan qaytadi. Fillardan keyinchalik imoratlar qurilishida va Anqaraga yurishda ham foydalaniladi.

1398-yildagi muhorabaga harbiy san'at rivojlanishi nuqtai nazaridan e'tibor qaratadigan bo'lsak, quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

Safarbarlik zaxirasi yetarli bo'lib, kattaroq miqdordagi qo'shin bilan borish imkoniyati mavjud holda, Amir Temur Hindistonga yurishni 92 000 kishilik qo'shin bilan boshlagan. Bundan, Hindiston hududidagi vaziyatni avvaldan o'rganish, baholash uchun razvedka ma'lumotlarini yig'ish va umumlashtirish ishlarini tashkillashtirilgan hamda samarali amalga oshirilganini ta'kidlash mumkin. Amir Temurga hind qo'shinlari tarkibida bahaybat jangovar fillari borligi ham avvaldan ma'lum edi. Barcha ma'lumotlar sinchkovlik bilan tahlil qilingan va kerakli operativ-strategik hisoblar, shu jumladan, kuch va vositalar nisbati, marsh hisobi, kuch va vositalarni taqsimlash hisoblari juda to'g'ri amalga oshirilgan;

Amir Temur qo'shini maqsad sari puxta o'rganilgan, askarlar va otlarga ozuqa zaxiralarini ta'minlab berishi mumkin bo'lgan uch yo'nalishda, keng frontda uch kolonna bo'lib harakatlandi. Yurishning umumiy yakunlari eng avval safarga otlangan o'ng qanot Hindistonga hujum operatsiyasi

uchun negiz tayyorlagani, safar yurishi marshrutlarida rekognossirovka tadbirlarini maqsadga muvofiq o'tkazgani to'g'risida dalolat beradi;

qo'shin o'ta murakkab sharoitlarga ega Hindiqush tog'laridan qisqa vaqtda, deyarli talafotlarsiz o'tgani, nafaqat tog' sharoitlarida harakatlanadigan bo'linma va qismlar (hozirgi tog' o'qchilari), balki butun qo'shin yuqori darajadagi tog' tayyorgarligi o'tgani degan farazni isbotlaydi;

lashkarlar o'z yo'lida duch kelgan bir qator keng va tezoqar daryolardan kechuvning turli usullaridan foydalanib (qo'priq orqali, qayiqlarda, suzib va boshqalar) o'tgani, kuchli mudofaa istehkomlariga ega shahar va qal'alarni ishg'ol qilishda naqb (lahm) qazilgani, ishg'ol qurilmalari – manjaniq, arroda va boshqa qurollarni mohirona qo'llangani, natijada qamal qilingan dushman qo'shinlari qisqa vaqtlarda taslim etilgani, Amir Temur qo'shinida jangovar harakatlarning har tomonlama ta'minoti, jumladan muhandislik ta'minoti tadbirlari ham samarali amalga oshirilganini bildiradi;

dushman qurolanishida bo'lgan va o'sha davrdagi eng dahshatli quroli sanalgan jangovar fillar bilan birinchi marotaba ro'baro' bo'lishiga qaramasdan, Amir Temur qo'shini bu qurolga qarshi kurashishning samarali usul va vositalarini qo'lladi. Natijada fillar ortga qochishga tushdi va o'z qo'shinini toptab tashladi;

muhoraba oldidan Movarounnahr qo'shini dushmanning kutilmagan hujumidan saqlanish uchun o'z qarorgohini handaq, aravalardan barpo etilgan to'siqlar bilan jihozlaydi, katta-kichik va turli masofadagi qorovullarni qo'ydi va, zamonaviy harbiylar atamasi bilan aytganda, jangovar (operativ) ta'minotning turi bo'lgan qo'riqlovni tashkillashtirdi;

muhorabani muvaffaqiyat bilan yakunlanishida lashkarlar orasida tashkillashtirilgan hamkorlik yuqori darajadagi erishilgan g'alabada katta ahamiyatga ega bo'ldi;

hal qiluvchi asosiy zarba dushman jangovar tartibining eng zaif bo'lib qolgan joyi, markaziga muhorabaning kerakli paytida yo'naltirildi;

Amir Temur qo'shini muhorabadagi harakatlarining shiddati va salmog'i shunday edi-ki, dushman qo'mondonlari va qo'shinining ruhi batamom sinib, hattoki, mamlakat poytaxti Dehli shahrini mudofaa qilishga ham jazm etmadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qarshiyev, H.A. Amir Temurning Harbiy san'atni rivojlantirishdagi roli / H.A. Qarshiev // XIX materiallari., Toshkent, 9 aprel 2021 y. / O'R QK Akademiyasi; tahrir hay'ati.: A.Ziyo [va boshqalar.]. – T.: O'R QK Akademiyasi, 2021. – 9-10 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2021 yil 12 yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasida bo'lib o'tgan xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tartibdagi yig'ilishida so'zlagan nutqi.

3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma / Fors tilidan o'giruvchi Yunusxon Hakimjonov. – T.: O'zbekiston, 1996. – 224-225 b.

4. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy tarjimai. So'z boshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkich mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: A. Ahmad., H. Bobobekov. – T.: Sharq, 1997. – B. 381 b.

5. Temur tuzuklari. – T.: O'zbekiston, 2018. – 146-150 b.

6. Ahmedov, B. Amir Temur. Tarixiy roman / B. Ahmedov. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. – 463-464 b.

7. Qodirov, M.O. Amir Temurning harbiy san'ati. O'quv qo'llanma. O'R QK Akademiyasi / M.O. Qodirov. – T.: 2019 58 b.

8. G'iyosiddin Ali "Hindiston safari kundaligi ("Ro'znoma g'azavoti hindiston"). T.: 1996. – 96 b.

**Amir Temurni ideal shaxs sifatida tadqiq
etishning pedagogik-psixologik jihatlari**
**Pedagogical and Psychological Aspects of Study on
Amir Temur's Identity as an Ideal Personality
in the Sphere of Education**
**Педагогико-психологические аспекты
изучения Амира Темура как идеальной
личности в сфере образования**

SHERMATOV Fayzullo Toshtillayevich

podpolkovnik, Mudofaa vazirligi AKT va Aloqa harbiy instituti boshlig'ining
o'rinbosari, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ШЕРМАТОВ Файзулло Тоштиллаевич

Кандидат психологических наук, доцент, подполковник, заместитель
начальника военного института Информационно-коммуникационных
технологий и связи Министерства обороны РУ

Lieutenant Colonel Fayzullo T. SHERMATOV,

PhD in Psychology, Associate Professor, Deputy Commandant in educational and
ideological work, the Military Institute of Info-Communications Technologies and
Signals of the Ministry of Defence of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif: **BEKNAZAROV A.A.**
Соавтор: **БЕКНАЗАРОВ А.А.**
Co-authors: **Mr. Akhmad A.**
BEKNAZAROV

Mudofaa vazirligi AKT va Aloqa harbiy instituti professori, falsafa fanlari nomzodi,
Военный институт Информационно-коммуникационных технологий и связи
Министерства обороны РУ, кандидат философских наук, профессор
PhD, Professor, the Military Institute of Info-Communications Technologies and
Signals of the Ministry of Defence of the Republic of Uzbekistan

Upbringing is a system of activities aimed at forming the spiritual image of a person's personality. And education is to teach a craft, to give knowledge to a well-mannered person. Upbringing and education associated with the formation of a human personality are processes that are constantly intertwined with each other in harmony. [1]

Raising every citizen of Uzbekistan, representatives of every nation, state and their children as a perfect person is one of the highest goals of our independent republic. The role of our grandfathers in this regard is incomparable. It is known that the work and life path "Temur Tuzuks", which belongs to the pen of Sahibqiran Amir Temur, ensures that he can use knowledge and skills in the study of the history of our great-grandfather in real life, in the education of young people. First of all, it should be said that Amir Temur is one of those who has achieved Highness, perfection in etiquette, faith, faith, education. To make sure of this, it is enough to look at the etiquette programs created by our grandfather himself, oghits, pand-exhortations, as well as historical works about Sahibqiran. These include "Tuzuki Temuriy" ("Temur tuzuks"), "Malfuzoti Temuriy" ("what Temur said"), and "Voqioti Temuriy" ("what Temurnng experienced"), world-famous works by the 15th-century writer Fosih Ahmad Havofiy's "Mujmal-i Fosixiy", Nizamuddin Shomiy (birth and death Year unknown), and Sharafiddin Ali Yazdi's famous "Triumphal", ibn Arabshah (1389-1450 of The "Marvelous Ulmaqdur Fiakhbori Temur" (wonders of fate in

the news of Amir Temur), Salahiddin ibn Mullah Aloiddin from the pen of hoja Eshon (Salahiddin Toshkandi), among others, is "Temurnoma" (Amir Temur kuragon's Chronicle, 1908). The doctor of historical sciences, professor Ashraf Ahmad Temur, exalts the eleven qualities that our grandfather himself practiced. [4]

The First quality: "I understood impartiality as the earliest of my qualities. Everyone is the same: I looked seriously and righteous, I did not distinguish anyone from another I did not put the rich above the poor."

The Second quality: "I have always adhered strictly to Islam and treated with respect to persons glorified by the commandment of Allah."

The Third quality: "I donated a lot to the poor. I carefully checked every conflict and problem and spent all my effort to solve it as correctly as possible."

The Fourth quality: "I have mercy on the crowd, hate it all". In this, I did not unfairly hurt someone and did not push those who came to me for help from the chest. I read from the Qur'an the verse of the Lord that it is my duty to obey the commandment of Allah and to be merciful to his people, and I have followed it in all my fists for life."

The Fifth quality: "I have always put my work concerning Islam above everyday and secular work. I first took up daily work only after completing the obedience of God."

The Sixth quality: "in all my words I always followed truthfulness. I was able to distinguish the truth of this world and the truth of what I had in the world from the lie."

The Seventh quality: "I betrothed to anyone if I promised. I did not break the promise. I always realized that if I kept my promises clearly, then I would only be righteous and not hurt anyone."

The Eighth quality: "I have always considered myself the guardian of God's earthly property, and I have not spent it without the permission of the Lord or his nobles. I did not harm any of the unnnng bandalarn without the will of tangry. I sought to donate equally to both those of higher rank and to a citizen. I never sought to own someone else's property and also never tried to make more wealth. I never looked at someone with envy. The incident with Amir Husayn in this regard was instructive to me. His greed for the property of his fellow citizens ultimately brought him to halo-Kat".

The Ninth quality: "I have always sought to fulfill the commandment of my Lord and the hadiths of his prophets. In all my deeds, I followed the path of Sharia and restrained myself with all my body from unclean Affairs. I saw the prophet and his companions as my only and best friends".

The Tenth quality: "I always kept the flag of dishonesty high and saw the spread of faith as the mighty ground of my greatness. I believed that a person was born from one mother. Therefore, the power that relies on solid power will be great".

The Eleventh quality: "I always looked at the saids with extirom, venerated the ulama and shaykhs. I always called these people to my meetings. I would listen carefully to what they said on the issue of religion and follow it. Therefore, the love of the people towards me was high, and everyone was grateful to me."

Thus, sahibqiron acquires special nobility by the fact that the instructive, vital pandemics and purma'no oghits of Amir Temur are built on the basis of every breadth of content and meaning, the strength of logic, teranity, influence, universal values, which we can call programs on an immodest treasure, decency.

"Temur Tuzuks" focuses specifically on issues of spirituality. It is not known when the "Temür Tuzuk", a valuable source covering the events and life of the XIV-XV centuries, was asked by whom the work, informative from the military, political activities of Amir Temür. The "Temur Tuzuks" reflect on friendship, Fidelity, faith and faith, professional and other human qualities, mention the need for citizens to become obsessed with Sharia Law, full observance of Qazi law, punishment of violators without fail, maintenance of mice and soldiers, and provide them with food, the pay rule, ministers and their duties, emirs, sips and procedures to reward them, their treatment of each other and various other issues. The "Temur Tuzuks", written in old Uzbek and translated into other languages, consist of two parts: [3]

In the first part, references are made to Amir Temur's wars in Movarounnakh'r to seize the Kingdom and his councils with his loved ones in this regard, his negotiations with the emirs.

The second part includes Amir Temur's arrangements on the way in which state administration governs the country, i.e. the rules of the law, the pand-admonitions. In governing the kingdom, Amir Temur relied on the demands of Islam and Sharia, justice, dishonesty and truth, seeing people of different classes and categories equally and respecting them based on their services, while in governing the country he relied primarily on olimu fuzalo, Sayyids, shaykhs and Orif.

The motto "Strength is justice" is the chief criterion that defines Amir Temur's spirituality, his motto, which he has followed for the rest of his life. This slogan embodied the whole meaning of the life and work of Amir Temur. The spiritual and enlightened views of Amir Temur, which ögitlar left to his children, grandchildren, crown princes, were embodied in the "Temür Tuzuks". In this invaluable historical work, such life as the duties of governors and ministers, the attitude to their work, the various layers of the population, the protection of the rights of the Raia, the attitude to the Gypsies are expressed in spiritual and moral laws. The lines in the "Temur Tuzuks" of the sahibqiron can be read with pleasure: "what a hundred thousand cavalry soldiers could not do can be done with one proper event." "I received from the wrongdoers the truth of the oppressors. After proving the physical and physical harm caused by the wrongdoers, I discussed them among people according to Sharia, and instead of one sinner, I did not oppress another." Amir Temur considers forgiveness to be the best virtue for Man: "I have removed from my memory those who have done evil to me and raised a candle over my head, and who have done much harm to my work, and when they have come to repentance with supplication, they have done evil in respect. I Increased my career. In dealing with them, I behaved in such a way that if there were doubts and fears about me in his memories, he would forget". "Jealous of me, I gave so many gifts to those who conspired to kill, and I showed such gifts and gifts that, seeing these good things, they drowned in the skin of shame. When my friends, who had always taken my consent and sought refuge in front of me, made them partners in my state of Throne, never to spare them goods and livelihood". "I didn't seek revenge on anyone. I gave to the Lord the world those who did evil to me.... If my enemy came to my refuge, I showed mercy and kindness." [6]

Amir Temur's pandu exhortations of friendship are also instructive: "a loyal and faithful friend, who is not offended by his friend, considers the friend's enemy as his enemy. If necessary, he won't spare his life for his friend". Amir Temur's lifelong

importance in prosperity, building works, his poverty can also be known from his following oaths: “whoever obtains or builds a desert, or cultivates a garden, that jehud obtains the land lying in ruins, that they receive nothing from him in the first year, and that they may cry out according to the law in the third year”. “Let every city, every village, build a mosque, madrasa and Chambers, put an anchor in the faqiru Miskin, build a hospital for the sick, appoint healers to work in them...”. The following words of Amir Temur have called upon the original children of our people over the centuries to worry about the homeland: “it is your duty to be medicine for the troubles of the nation. Guard the weak, do not throw the absent into the oppression of the rich. Justice and freedom if you have a program, a leader”. These sentences expressed how high the morale of Amir Temur was.

First President Of The Republic Of Uzbekistan I.A Karimov said that Amir Temur commented on the service of our grandfather in a worthy assessment as follows:

First of all, the value of Amir Temur is needed in order to revive our national feelings, to make the nation a nation, the state a state, which was erased during the colonial years. Amir Temur's statement “who are we, who are the property of Turan, Amir of Turkestan. Who we are is the oldest, greatest of the nations –the chief Buginese of the Turk ” serves our people a deep understanding of their national identity, the successor to the great and jaxonshumul traditions.

Secondly, in order to raise the national consciousness of the national pride of our people, it is necessary to revive our almost forgotten history. And Amir Temur is the great peak of this Coachman's history.

Thirdly, putting the respect of Amir Temur in place is necessary to educate our children to be proud of the name and standard of our great ancestors of the next generation, to educate them as worthy followers of these great traditions in order to exalt national pride.

Fourth, the value of Amir Temur is needed to establish the democratic legal power of Uzbekistan, to realize the idea that “the future of Uzbekistan is a great state.” At a time when he was rebuilding his new foundations, Amir Temur would serve as a mountain-like base for the Uzbek people.

Fifth, the value of Amir Temur is needed to take a worthy place from the world community of our country, to leave a free and prosperous homeland to the next generations.

Our people, who for many years lived under the colonial stigma, were a denominator from appreciating their compatriot like Amir Temur. Thank God, what a wonder if The Rukh of Amir Temur traveled through our land from these days of nurafshan to be pleased with us.

The fact that he relied on the criteria of justice in public affairs, in the management of the people, in politics, followed four things in dynastic affairs:

- 1) the council;
- 2) consultation;
- 3) strict decision, entrepreneurship, vigilance;

4) caution. Because the council and the kingdom without authority can be compared to an ignorant person whose deeds and sayings are wrong; his words and deeds bring remorse and humiliation to the head.

Therefore, in the management of the Kingdom, do business with advice and entrepreneurship, so that in the end you do not suffer misery and regret it. You should also know that part of the kingdom's Affairs will end with patience, and another part with ignorance, disregard for sight. Well, after the definition and mention of the activities that are obliged to be carried out, it should be noted that he put forward the idea that all work will be carried out with perseverance, patience, endurance, health, alertness, caution and diligence. [5]

In place of the conclusion, it can be said that based on the pedagogical-psychological aspects of studying Amir Temur as an ideal person in the educational process, it is advisable to separately note the need to be able to effectively apply it in the process of training in higher educational institutions, developing a set of articles and lectures.

In the educational process, as a historical figure of Amir Temur, it is desirable to realize the historical and righteous truth by perfectly studying his life and creativity.

The historical standard of Amir Temur, his contribution to the development of military art, the professionalism and talent of the great sargarda should be implemented through propaganda and propaganda of their ambitious ideas so that they can be studied not only in the migration of our Republic, but also in the world.

The theatrical composition of Amir Temur on martial arts is intended to highlight the need for effective analysis of pedagogical and psychological aspects of the study of Amir Temur as an ideal person in the educational process and implementation of practical life in the psyche of young people by showing performances at spiritual enlightenment events among young people.

It is necessary to write scientific abstractions on the ideological, scientific directions of Amir Temur on the role of the Republic in the development of military art in research institutions, scientific research centers and directly at the Academy of the Republic of Uzbekistan, to identify scientific directions on these problems from historical sources, and that the theoretical and practical significance of these acquires scientific significance.

References

1. President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev's book "Strategy of New Uzbekistan" 2021.
2. President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev speech on the celebration of the 29th anniversary of the establishment of the Armed Forces is 2021.
3. J.H.Ismailova, L.G.Levteyeva's book" history of Military Art of Uzbekistan " 2013.
4. "Temur tuzuklari" (extract from Persian). T., 1991.
5. Amir Temur o'g'itlari. T., Chulpan, 1992.
6. Muminov I.M. The role of Amir Temur in the history of Central Asia. T., Science, 1993.
7. Culture and art (articles) under Amir Temur and the Timurids. T.,1996.
8. Akhmedov B. Great Temur. T., 1996.

Amir Temur davlatida siyosiy boshqaruv institutlari
Institutes of Political Administration
in the State of Amir Temur
Институты политического управления
в государстве Амира Темура

QILICHEV Abror

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), Respublika Ma'naviyat
va ma'rifat markazi mas'ul xodimi

КИЛИЧЕВ Абдор

Кандидат политических наук, ответственный сотрудник
Республиканского центра Духовности и просвещения

Mr. Abror KILICHEV

PhD in Political Sciences, Senior Executive of the
Republican Center for Spirituality and Enlightenment

Amir Temur davlatida boshqaruv institutlarining katta tizimi faoliyat olib borgan. Mazkur tizimlarning o'zaro munosabatlari davlat siyosatini amalga oshirish – davlat ishlarida ishtirok, boshqaruv davlat faoliyati vazifalari va mazmunini belgilashda o'zining amaliy ifodasini topgan. Amir Temurning qurultoy, kengash singari ijtimoiy-siyosiy boshqaruv institutlari jamiyatdagi barcha ijtimoiy kuchlarning bilimi, tajribasi, salohiyatidan unumli foydalangan.

Qadim Turon xalqlari hayotida “**adolat**” tushunchasi shakllanishi va ijtimoiy tafakkurining uzviy bir qismiga aylanishi, avvalo, azaldan shakllanib kelgan g'oya, qarashlar hamda islom dinining xalq dunyoqarashiga o'tkazgan ta'siri bilan belgilanadi. Ma'lumki, xalqimizning miloddan oldingi hayotini o'zida aks ettirgan «Avesto» ham milliy g'oyalarni asrab-avaylash, xalqni jipslashtirish, uni ma'naviy yuksaklikka da'vat etish, odamlar o'rtasida mehr-oqibat rishtalarini mustahkamlash, adolatni qaror toptirish va xalq an'analarini saqlab qolishda muhim o'rin tutadi. Tarixga va xalq hayotiga o'ta qiziqish bildirgan Amir Temur bu bebaho kitobdan ham ma'naviy-ruhiy kuch olgani aniq. Bu uning davlatni tuzish, idora etish va xalq bilan yaqin aloqada bo'lishga intilishlarida o'z ifodasini topadi.

Shuning uchun ham, **birinchidan**, Amir Temur odamni boy yoki kambag'al ekaniga qarab baholamagan, oddiy xalq vakili bo'lsa ham asli toza, aql-farosatli, bahodir, dovyurak, tadbirli, sergak, ehtiyotkor, mard insonlarni hurmat qilgan. **Ikkinchidan**, aynan shu falsafa Amir Temurni Amir Temur darajasiga ko'targan, yuksak martabalarga olib chiqqan. **Uchinchidan**, xalqdan kuch olish, xalq ichiga kirib borish, xalq bilan birga bo'lish falsafasi qadim Turon elida yuksak qadrlanganini, buning siyosiy ahamiyati benihoya yuksak bo'lishini qadim davlatlar tarixining bilimdoni bo'lgan Amir Temur juda teran anglagan. Amir Temur nechog'li qudratli zot

bo‘lmasin, u insonparvarlik g‘oyalariga sodiq bo‘lib, qo‘l ostidagi amirlar, vazirlar, eng muhimi, oddiy xalq bilan o‘ta insoniy munosabatda bo‘lishga harakat qilgan.

«Tuzuklar»da yozilishicha, saltanat ishlarining to‘qqiz ulushi kengash bilan, qolgan bir ulushi esa, kuch yordamida amalga oshirilgan. Bu o‘rinda kengash deganda, adolatga erishishning eng muhim samarali omili bo‘lgan, saltanatda boshqaruv institutlaridan biriga aylangan ijtimoiy-falsafiy tushuncha haqida gap bormoqda. Bu tushuncha o‘z navbatida davlat boshqaruv institutlari bo‘lgan qurultoy, kengash kabi siyosiy tadbirlarning davlat va jamiyat hayotida tutgan mavqei, ta’siri nechog‘liq ahamiyatga ega ekanini belgilab beradi.

Amir Temur davlatchilik siyosatini yuritishda davlatning bosh yo‘nalishini «Kuch – adolatda» g‘oyasi bilan belgilashida chuqur ma’no va mazmun bor edi va bularni biz quyidagilarda ko‘rishimiz mumkin: **birinchidan**, «Kuch – adolatda» g‘oyasining Amir Temur nazdidagi mohiyati shundaki, davlat adolat bilan boshqarilishi kerak, agar adolatga putur yetsa, bunday davlatning umri qisqa bo‘ladi; **ikkinchidan**, Amir Temur davlatchiligining asosini «Kuch – adolatda» g‘oyasi tashkil etadi va ushbu g‘oya davlat boshqaruvida mafkura vazifasini o‘taydi. **Uchinchidan**, bu g‘oya davlat boshqaruvining barcha tizimlariga kirib borgan va davlatdagi har bir tizim adolat tamoyillariga suyanan. Ibn Arabshohning ma’lumotiga ko‘ra, qo‘shindagi tartib-intizomning asosini¹ adolat tamoyili tashkil etishi, armiyada rag‘bat masalasining odilona joriy qilingani bilan belgilanadi.

Siyosiy tizim – jamiyatning siyosiy tizimi yoki jamiyatning siyosiy tuzilmasi – yagona normativ-huquqiy asosda tashkil etilgan hokimiyatni amalga oshirish va jamiyat ustidan nazorat qilish bilan bog‘liq siyosiy sub’ektlarning o‘zaro munosabatlari majmuidir. "Siyosiy tizim bu - siyosiy funksiyalarni, ya’ni davlat hokimiyati faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatni amalga oshiradigan davlat va nodavlat institutlarning majmuasidir"², degan ta’rifni beradi G.V.Atamanchuk. Ta’kidlash kerakki, siyosiy tizim davlat boshqaruvini amalga oshirishda qat’iyatga asoslanishi bilan e’tiborlidir. Bu holat Amir Temurning davlatchilik siyosatida yorqin ko‘zga tashlanadi.

“Siyosiy tizim» tushunchasi siyosiy faoliyatning muayyan jamiyat tuzilmasi va siyosiy jarayonlarning turlarini hamda o‘ziga xos xususiyatlarini anglatadi”³. Demak, qurultoyning ommalashuvi siyosiy jarayonning kuchayishiga va jamiyatning davlat bilan yaxlitlashuviga xizmat qilgan. Ayni paytda bu tushunchaga quyidagi ta’riflar ham berilgan “Siyosiy tizim jamiyatning maqsad va vazifalarini aniqlash, jamiyat tizimidagi elementlarni birlashtirish va mavjud imkoniyatlarni amalga oshirishga safarbar qiluvchi mexanizmdir”⁴. Keltirilgan ta’riflarga qo‘shilgan holda, fikrimizcha, siyosiy tizim jamiyatda mavjud bo‘lgan davlat va jamiyatning barcha jihatlarini emas, balki, siyosiy hokimiyat tarmoqlarini tashkil etuvchi qismlarni o‘z ichiga oladi. Rossiyalik olim L.A.Bobrov “Тамерлан – воин всех времен

¹ Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. -T.: Mehnat, 1992. 71-b.

² Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. - М.: Омега-Л. 2019. с56.

³ Большая Российская энциклопедия, 34том. 2017. с78.

⁴ Otamurotov S. Ergashev I. Qodirov A. – Politologiya. -T.: “O‘zbekiston”, 1999. – 51 b.

и народов”⁵ deb nomlangan tadqiqotida Amir Temurning harbiy, siyosiy faoliyatini tahlil etar ekan, Turon hukmdorining qo‘shin qurilishi va uni boshqarishdagi mahorati haqida, xususan, harbiy kadrlarni tanlashdagi iste’dodi haqida tahliliy fikrlar beradi. Ushbu fikrlarga qo‘shimcha ravishda aytish mumkinki, Amir Temur kadr tanlashda birinchi navbatda uning halolligi, yurtga sadoqati va shaxsiy jasorati kabi sifatlariga katta e’tibor qaratgan. Tataristonlik olim I.M.Mirgaliev «Materialy po istorii voyn Zolotoy Ordy s imperiey Timura»⁶ nomli tadqiqotida Amir Temur bilan To‘xtamishxon o‘rtasidagi siyosiy munosabatlarni tahlil qilgan. Unga ko‘ra, Turon hukmdori o‘z davlatining taraqqiyoti uchun Oltin O‘rdani shafqatsizlarcha mahv etdi va uni geosiyosiy o‘yinlardan chetlashtirdi, deb yozadi. Bizning fikrimizcha, muallif geosiyosat masalasida bir tomonlama bir fikr yuritadi. Aytish joizki, Amir Temur bilan To‘xtamishxon o‘rtasidagi ziddiyatlarning kuchayishiga birinchi o‘rinda Oltin O‘rda xonining o‘rtadagi shartlarni buzishi bo‘lgan. Amir Temur To‘xtamishxonning Oltin O‘rda hukmdori darajasiga ko‘targan edi. Lekin, To‘xtamishxon Amir Temurning Movarounnahrda yo‘qligidan foydalanib, bir necha bor yurtga bostirib keladi va Zanjirsaroy va Buxoro atroflarini talab ketadi. Shuning uchun ham ushbu olimning Amir Temur haqidagi fikrlariga to‘liq qo‘shilib bo‘lmaydi. Chunonchi, tojikistonlik tadqiqotchi G.Tursunova⁷ ham «Amir Temur faoliyatining asosiy bosqichlari: 1360-1405 yillar» nomli dissertatsiyasidagi asosiy g‘oyalar buyuk Sohibqiron Amir Temur amalga oshirgan ishlarni yo‘qqa chiqarishga bag‘ishlangan. Tadqiqotining «Amir Temurning vayronkor faoliyati» nomli ikkinchi bobida Sohibqiron bobomizni «o‘rta asrning eng shafqatsiz talonchisi» sifatida ta’riflaydi va bu «cho‘pchak»ni ilmiy jihatdan asoslashga harakat qiladi. Eng achinarlisi, G.Tursunova ilmiy ishining metodologik yondashuvida V.I.Leninning agressiv asarlariga tayanadi va sho‘ro mafkurachisining asarlaridan tez-tez iqtiboslar keltirib o‘tadi. Ta’kidlash kerakki, ushbu «tadqiqot»da Amir Temur shaxsiga nisbat berilgan «vayronkor xarakter», «shafqatsiz talonchi», «harbiy talon-taroj korxonalar hukmdori» degan so‘zlar xolislik yo‘q. Agar Sohibqiron Amir Temur faoliyatida buzg‘unchilik, vayronkorlik ustunroq bo‘lganda, dunyoning o‘sha paytdagi yirik olimlaridan bo‘lmish Ibn Xaldun u zot haqida xushnudlik bilan yozmagan bo‘lardi. Shu bois ham, G.Tursunovanning ushbu noreal tadqiqotidagi haqiqatdan uzoq fikrlari o‘zi tayangan «sho‘roparastlik» g‘oyasi singari ezgulikka xizmat qilmaydi, deb hisoblaymiz.

Bugungi kunda O‘zbekistonda davlat qurilishining muhim institutlari bo‘lgan Prezident Administratsiyasi, Vazirlar Mahkamasi, Oliy Majlisning yuqori palatasi – Senat, quyi palata – Qonunchilik palatasi, Adliya tizimi va mustaqil sud hokimiyati, jamoat va nodavlat tashkilotlarining faoliyatini yo‘lga qo‘yishda Amir Temur davlatida tajribadan o‘tgan qurultoy va kengashlar, ularning qonun qabul qilish hamda ijrosini ta’minlashdagi an’analaridan foydalanilgan, deyish mumkin. Tahlilga ko‘ra, Amir Temurning davlat boshqaruvi, umuman davlatchilik asoslarini yaratishdagi mahorati

⁵ Mazkur tadqiqotchining asari dissertatsiyaning foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatiga kiritilgan.

⁶ Mazkur tadqiqotchining asari dissertatsiyaning foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatiga kiritilgan.

⁷ Турсунова Г.Н.Основные этапы деятельности Амира Темура (1360-1405 гг.)-Худжанд. С.190.

hokimiyat bilan fuqarolarning o'zaro munosabatlarining muvozanatini ushlab turishda muhim omil bo'lgan.

Davlat boshqaruvida Amir Temur tomonidan bu institutlar kuchidan foydalanishda ikki maqsad ko'zlangan. **Birinchidan**, unda oddiy fuqarolarning ishtiroki, o'z muammolarini oshkora aytishi va ularni hal qilishda hokimiyat e'tiborini qarata olishi. **Ikkinchidan**, davlat boshlig'ining hokimiyat vakillari bilan oddiy insonlar o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlashdagi imkoniyatni ham hisobga olish. Eng asosiysi, bular har ikki tomon qarashlari va manfaatlaridagi umumiy jihatlarining o'zaro uyg'unlashuviga ijobiy ta'sir o'tkazgan.

Shu bilan birga, qurultoy, kengash singari ijtimoiy-siyosiy institutlar tushunchalari g'oyat serqirra bo'lib, o'zida bir qancha tamoyillarni jamlagan murakkab tizim bo'lgan. Ya'ni, bu tizimlarda oddiy maslahatlashuvdan tortib, saltanat miqyosidagi oliy tuzilma – markaziy davlat boshqaruvi instituti, ya'ni, hukmdor devoni o'z aksini topgan. Tizimning murakkabligi shundaki, tuzilmalarning maqomlari turlicha bo'lgan.

Birinchidan, qo'shin holatini yaxshilash va takomillashtirish, harbiy yurishlarga tayyorgarlik ko'rish va amalga oshirish kabi xavfsizlik masalalariga oid qurultoy va kengashlarni **siyosiy institutlar** sirasiga kiritamiz. **Ikkinchidan**, jamiyatdagi tabaqa va toifalarning hayotini yaxshilashga bag'ishlab o'tkazilgan, ya'ni, yer islohoti, dehqonchilik, chorvachilik, bog'-u rog'lar, rabotlar, karvonsaroylar, masjid-u madrasalar, shifoxonalar qurish singari masalalar ko'rib chiqilgan qurultoy va kengashlarni **ijtimoiy institutlar** sirasiga kiritish mumkin.

Bu yerda yana bir masalaga aniqlik kiritib o'tish kerakki, Amir Temur o'tkazgan qurultoylarning aksariyatida ham siyosiy masalalar, ham ijtimoiy masalalar birgalikda ko'rib chiqilgan. Tahlilga ko'ra, davlat boshqaruvidagi oliy organ hisoblangan mazkur maslahatlashuv yig'inlari – qurultoy va kengashlar kun tartibidagi masalalar mohiyatiga binoan **ijtimoiy-siyosiy institutlar** sirasiga kiradi.

Maslahatlashuvlar qurultoy, kengash orqali amalga oshirilsa, **ijro qiluvchi** institut vazifasini vazirlar, amirlar, lashkarboshilar, ulus boshliqlari, xabargirlar (xavfsizlik xizmati), g'azna-moliya ishlariga mas'ullar, qozilik xizmatlari hamda asosiy qarorni qabul qiluvchi davlat boshlig'i – hukmdor ado etgan. Bu tuzilmada oxirgi qarorni hukmdor qabul qilgan bo'lsa-da, u eng avvalo, xalqning vakillari bilan maslahatlashuvni amalga oshirgani ana shu uchlikning samarali faoliyat olib borishiga ijobiy ta'sir o'tkazgan.

Amir Temur davlat siyosiy boshqaruvida qurultoy, kengash singari ijtimoiy-siyosiy institutlar vositasida ulus tizimiga asoslanib butun saltanatni idora etar ekan, avvalo qonun ustuvorligini ta'minlaydi. Ulus tizimi garchi chingiziylar zamonidan beri mavjud bo'lsa-da, uni har tomonlama takomillashtirdi. Amir Temur davlatida boshqaruvchi boshliqlarning tarkibi asosan harbiy mansabdorlardan iborat bo'lgan. **Ulus – viloyatdan hajm jihatdan katta bo'lib, uning ko'lami mamlakat hududiga teng keladi.** Ulus boshliqlarining alohida davlat devonxonasi, g'aznasi, qozilik xizmati va qo'shini bo'lgan. Ularning Markaziy hukumatga tobeligi xirojning bir qismini imperiya poytaxti Samarqandga yetkazib berish va oliy hukmdorning harbiy yurishlarida o'z qo'shini bilan ishtirok etish yoxud so'ralgan askariy qismlarni yuborib

turishdan iborat bo'lgan. Darhaqiqat, Amir Temur qurgan davlat ham harbiy, ham fuqaroviy qonunlarga ega bo'lgan o'z davri uchun tengsiz saltanat edi.

Siyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Amir Temur o'z davlatini boshqarishda faqat kuchga tayangani yo'q, qonunlar asosida aql bilan idora etdi, davlatning huquqiy asosi qanchalik mustahkam bo'lsa, bu davlatning umri ham shuncha bardavom bo'lishini hukmdor yaxshi anglagan. Amir Temur davlat boshqaruv tizimining mohiyati ham mana shunday tamoyillarga suyanggan.

Ta'kidlanganidek, qurultoy va kengashlar ko'pning fikri bilan hisoblashish bo'lib, bu demokratik g'oya o'rta asr sharoiti uchun katta ijobiy hodisa edi. Aslida qudratli harbiy mashina – o'ta intizomli va kuchli qo'shinga ega hukmdordan buni hech kim talab ham qilmagan. Birinchidan, Amir Temur davlatchilikni san'at darajasiga ko'targan. Ikkinchidan, buning natijasida qurultoy, kengash singari siyosiy-ijtimoiy va jamoatchilik institutlariga tayanib ish yuritishi, uning o'z davlatida demokratik qadriyatlarni shakllantirishga intilganini ko'rsatadi. Uchinchidan, bu narsa davlatning xalq tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga, boshqaruv institutlarining ta'sir doirasini yanada kengaytirishga sabab bo'lgan.

Davlatchilik tarixidan yaxshi bilamizki, siyosiy tizim jamiyatdagi qadriyatlarni taqsimlashda avtoritar (hokimiyat yordamida) tizim, deb qaraladi. Siyosiy tizimni uning yaxlitligi, shakllanadigan unsurlarning o'zaro bog'liqligi ijtimoiy tizim orqali boshqariladi. O'rta asrlarda ijtimoiy hayotning asosiy tamoyillaridan biri feodal ierarxiya – zinapoyalar sari joylashgan bo'lsa-da, Amir Temurning adolatparvarlik g'oyasi xalqning og'irini yengil qilishga qaratilgan, edi.

Har bir xalqning, millatning qiyofasini belgilovchi omillar – madaniyat, san'at, urf-odatlariga Amir Temurning siyosiy mahkamalari – boshqaruv institutlari daxl qilmaganining o'ziyoq hukmdorning uzoqni ko'zlab siyosat yuritganini ko'rsatadi. Jahon tarixidan bizga ma'lumki, boshqa yurtlarni, davlatlarni bosib olgan hukmdorlar mahalliy aholining madaniyatini oyoqosti qilishga jon-jahdi bilan harakat qilgan. Misol uchun, Aleksandr Makedonskiy Markaziy Osiyoni bosib olganda yerli xalqlarning bebaho ma'naviy boyligi bo'lgan «Avesto» kitobini yo'q qilishga uringan. Amir Temur esa davlat boshlig'i sifatida bunday tuban ishlardan yuqori turgan. Xususan, u tobeinlari tomonidan o'zga ellarning madaniyatini g'orat qilinishiga yo'l qo'ymagan. Aksincha, saltanat tarkibiga kirgan barcha mamlakatlar xalqlari madaniyatlarining rivojlanishi uchun imkon yaratgan. Agar tarixga nazar tashlansa, buyuk imperiyalar, dovuqli hukmdorlarni ko'rish mumkin, lekin, ularning aksariyati faqat bosqinchilik va vayronchilik bilan mashg'ul bo'lgan. Amir Temur esa aksincha, yaratgan, bunyodkor bo'lgan. Ana shu ob'ektiv sabablarga ko'ra uning yaratuvchanlik dahosining mevalaridan bugungi kunda nafaqat yurtimiz, balki uzoq-yaqin xalqlar ham bahramand bo'lmoqda.

«...Fath etilgan har bir mamlakatdagi sipohiylar [o'z ixtiyorlari bilan] panohimga kelsalar, ularni navkar qilib [askarlarim orasidan] joy bersinlar. U diyorning raiyatini yomon hodisalardan, qatl ettirishdan, asiru band etilishdan va talanishdan muhofaza qilsinlar. Ularning mol-mulkini, buyumlarini talon-tarojdan saqlasinlar. O'sha

mamlakatdan tushgan o'lja mollarning egalariga qaytarilib berilishini tekshirsinlar»⁸. Demak, siyosiy boshqaruv institutlarining muhim vazifalari sirasiga saltanatga qo'shib olingan mamlakat xalqlarini ham muhofaza etish va buning uchun maxsus chora-tadbirlar ishlab chiqish topshirilgan. Shu o'rinda, davlat boshqaruvida xalqning iqtisodiy ahvolini yaxshilash bo'yicha tegishli tadbirlarni belgilash va ularning ijrosini ta'minlash uchun maxsus amirlar tayinlangan.

Amir Temur markazlashgan, har tomonlama kuchli davlat qurar ekan, boshqaruv apparatini – vazirlarning soniga emas, balki sifatiga ko'proq e'tibor berdi. Shu bois, saltanatning markaziy devonini bosh vazir – devonbegi boshliq **yetti vazirdan** iborat arkoni davlat boshqargandi. **Birinchisi**, mamlakat va ra'iyat ishlari bo'yicha vazir viloyatlardan to'planadigan soliqlar hamda mamlakatning obodonchilik ishlariga mas'ul bo'lgan. **Ikkinchisi**, harbiy ishlar bo'yicha vazir askarlar maoshi, oziq-ovqat va qurol-yarog' ta'minotiga javobgar bo'lgan. **Uchinchisi**, tijorat vaziri savdogarlaridan olinadigan zakot va boj, chorvachilikdan keladigan soliq, egasiz qolgan mol-mulk tasarrufi, meros va merosxo'rlarga oid masalalar bilan shug'ullangan. **To'rtinchisi**, saltanat ishlarini yurituvchi vazir, davlat xazinasidan sarf etiladigan xarajatlar, umuman saltanat kirim-chiqimlarini nazorat qilgan. To'rt vazirdan tashqari, chegara viloyatlari va tobe mamlakatlar ishlarini nazorat qilib turish uchun uch nafar maxsus vazir tayinlangan, ular mazkur viloyatlar va mamlakatlardan davlat xazinasiga kelib tushadigan daromadlar bilan shug'ullangan va markaziy boshqaruv apparatida nazorat hay'atini tashkil etgan.

Mazkur yetti vazir bosh vazir – devonbegiga bo'ysungan, davlatning moliyaviy ishlari bamaslahat amalga oshirilgan. Devonxona huzurida arzbegi, sadri a'zam, shayxulislom va ahdos qozisi singari lavozimlar bo'lib, arzbegi xalq va harbiydan tushadigan arz va shikoyatlar hamda mamlakatdagi ahvol to'g'risida ma'lumot to'plab uni hukmdorga yetkazib turish kabi vazifalarni bajargan⁹. Sadri a'zam, mamlakatdagi barcha vaqf mahkamalarini boshqargan. Shayxulislom aholining o'rtasida shariat qoidalarini o'z vaqtida va to'g'ri bajarilishini nazorat qilgan.

«Amir Temur boshqarishning turli sohalariga odamlarni o'zi tanlar, har bir narsani o'zi nazorat qilib turar edi»¹⁰. Bu aslida u yashagan davrga xos talablar edi. Ammo mavjud manbalarni o'rganish va Temuriylarning davlatchilik falsafasi shuni ko'rsatmoqdaki, Amir Temur davlat boshqaruvida fuqarolarni o'ziga – hokimiyatga yaqin tutish ustuvorlik qilgan. Aynan mana shunday omillar bugungi kun uchun o'ta muhim hisoblanadi.

Xulosa shuki, buyuk sarkarda Amir Temur qoldirgan boy tajriba, meros, davlatchilik g'oyalari bugungi murakkab davrda oldimizda turgan ko'plab ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy muammolarni yechishga zamin bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bois, ulug' zotning qoldirgan meroslarini ilmiy o'rganish, tadqiq etish va keng targ'ibot qilish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

⁸ Temur tuzuklari. (forschadan A.Sog'uniy va H.Karomatov tarj.). - T.: Sharq, 2005.- 118-b.

⁹ Temur tuzuklari. (forschadan A.Sog'uniy va H.Karomatov tarj.).- T.: Sharq, 2005.- 104-b.

¹⁰ Ivanin M. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur. -T.: Fan, 1994.- 161 b.

Amir Temurning davlatchilik siyosatida harbiy yurishlarning ahamiyati

Значение военных походов в государственной политике Амира Темура

Significance of military march in the governmental politics of Amir Temur

HASANOV Alisher Toshtemirovich

O'zbekiston Respublikasi Ma'naviyat va ma'rifat markazi
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti, mustaqil izlanuvchi

ХАСАНОВ Алишер Тоштемирович

Институт социальных и духовных исследований при Республиканском
центре духовности и просвещения, самостоятельный соискатель

Mr. Alisher T. KHASANOV,

Institute of Social and Spiritual Research under
the Republican Center for Spirituality and Enlightenment,
Independent Researcher

Buyuk Sohibqiron Amir Temur haqida minglab asarlar bitilgan. Bugungi kunda ham ulug' bobomizning shon-shavkati haqida tadqiqotlar amalga oshirilmoqda, badiiy asarlar yozilayotir. Lekin, o'z davrida bunyod etilgan muhtasham obidalar – asarlar borki, aynan o'sha asarlar keyingi zamonlarda dunyoga kelayotgan asarlar uchun asosiy zamin bo'lib xizmat qilayotir.

Sharafuddin Ali Yazdiy yaratgan "Zafarnoma"da keltiriladi: «Hazrat Sohibqironning himmati ravo ko'rmas edikim, olam ichinda andin o'zga kishi mamolik amrida daxl qilg'ay, yo «Viloyat menga tegar», deb da'vo qilg'ay. Doim muborak tilida kechar erdikim, «Dunyo andoq yer yo'q tururkim, ikki kishi anda daxl qilg'ay. Va dunyoni yasag'on Parvardigor bir turur, dunyoda ham podshoh bir kerak»¹. Ayon bo'ladiki, Amir Temur ana shu voqealardan ancha keyin ham u jahongirlikka mayl bildirmaydi. Hududi hozirgi Markaziy Osiyo, Afg'oniston zaminiga to'g'ri kelgan o'lkayu mamlakatlarning talaygina qismini zabt etganidan keyin ham o'zini jahongir deb bilmaydi. Yana bir e'tiborli tomoni, ul zot harbiy kuchi to'lib-toshgan bir paytda, Oltin O'rda, Bolqon yarim orolini, Frakiyani ham o'z imperiyasiga kiritmadi. Bizning fikrimizcha, u yurt mustaqilligiga xavf soluvchi mo'g'ullarning uch g'arbiy ulusini bo'ysundirishni maqsad qilgan.

1380 yilga kelib, faqat Eron yerlari bo'ysundirilmay qolgan edi. Sharafuddin Ali yozganidek, «Ul mahalda Eron viloyatida har mamlakatda bir jamoat bosh chiqarib, podshohlik qilur erdilar. Hazrat Sohibqiron Turon mamolikini musaxxar qilg'ondin so'ng, Chig'atoy ulusi va Jo'ji ulusini o'z gumashtalarining tasarrufi ostig'a olganidan so'ng muborak xotirig'a tushtikim, Eron viloyatini zabt qilg'ay. Eron sori mutavajjih bo'ldi»². Demak, Amir Temurning Eronga yurishi, aslida, uning

¹ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. (Nashrga tayyorlash, so'z boshi, izoh va ko'rsatkichlar A.O'rinboevniki). – T.: Sharq, 1997. – 384 b.

² Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. (Nashrga tayyorlash, so'z boshi, izoh va ko'rsatkichlar A.O'rinboevniki). – T.: Sharq, 1997. – 384 b.

bosqinchilik maqsadidan emas, balki bu mamlakatning parchalanib, himoyasizligi va el-ulusning mayda feodallar tomonidan ayovsiz talanayotganidan edi.

380-yili Amir Temur 14 yashar o'g'li Mironshoh Mirzoni Xurosonga boshliq etib tayinladi. Uni 25 ming kishilik askar bilan Amudaryoning chap sohiliga o'tkazib yubordi. Mironshoh Mirzo qo'shini qishni Balxda o'tkazdi. 1381 yil erta bahorida Amir Temurning o'zi Amudaryodan o'tib, Andxudga keldi. Hirot yengil urush bilan olindi, chunki shahar aholisi Malik G'iyosiddinni qo'llamadi. Afg'onlardan faqat omonlik solig'i olindi. Alibek Joniqurboniyga taalluqli Tus va Qalot shaharlari, Xuroson sarbadorlarining poytaxti Sabzavor va Mozandaronning hokimi Valibekka tegishli Isfaroyn qarshiliksiz taslim bo'ldilar. Alibekning o'zi tobelik izhor qildi. Shundan so'ng Amir Temur Movarounnahrga qaytib kelib, Buxoroda qishladi.

Amir Temur 1383 yil boshida, qish o'rtalarida Xurosonga ikkinchi yurish tayyorgarligi ko'rildi. Qo'shin Buxoroda to'plandi. Bu yurishda u Mozandarongacha yetdi, Xuroson yangidan fath qilindi, Alibek Joniqurboniy asir olinib, Samarqandga yuborildi. 1383 yili Hirot va Sabzavor hokimlari isyon ko'tardilar. Isyonni bostirish uchun o'sha yilning kuzida Amir Temur Xurosonga yangi yurish qildi. Isyon bostirilganidan so'ng Seistonga o'tdi. Amir Temur Qalot va Qandahor shaharlarini bo'ysundirib, Samarqandga qaytdi.

1384 yili Amir Temur Shimoliy Eronga yangi yurish qilib, Ozarboyjondagi Sultoniya gacha yetib boradi va 1385 yili Samarqandga qaytib keladi. Siyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu va undan oldingi yurishlarida Amir Temurning hali butun Eronni zabt etish maqsadi yo'q ekani ayon bo'ladi. Bunday reja 1386 yil boshlaridagi voqealar – To'xtamishxonning 90 ming kishilik lashkar bilan Darband orqali Tabrizga o'tib, uni talashi va Ozarboyjonning boshqa shaharlarini ham g'orat qilib, kelgan yo'lidan orqasiga qarab ketishi sabab bo'ldi.

«Bu xabar hazrat Sohibkiron g'a yetti, – deb yozadi Yazdiy, – musulmonlar uchun ko'ngli asru malul bo'ldi va bu jihatdin Eron viloyatining zabtig'a xotirin ko'yub vojib ko'rdikim, ul viloyatlarni zabt qilg'aykim, mundin nari anda yaag'i kirmagay. Aning uchunkim, Eron viloyatida andoq podshohikim, Eron viloyatini zabt qilg'ay, yo'q. Va bir necha podshohikim, bor erdi, barchasi bir-biriga yaag'i erdilar, bir-biridin qo'rquv, viloyatlaridin chiqa olmas edilar. Aning uchun mundoq balolar ra'iyat va faqiru miskinga tegar erdi»³ To'xtamishxonning Eronga qilgan bu yurishi va bundan keyingi hujumi ham uning G'arbiy Eronga qilgan oddiy talovi bo'lmay, balki uning bundan maqsadi Eronni butunlay zabt etish edi. Agar Sohibqiron bo'lmaganida To'xtamishxon butun Eronni bosib olardi. Buning uchun mo'g'ul xoni qulay fursat kutayotgan va bunga Amir Temurning «reaksiya»sini tekshirayotgan edi. Shuning uchun Amir Temur To'xtamishxonning Eronni bosib olishini oldindan sezib, 1386 yili fors tuprog'ini zabt etish maqsadi bilan Eronga «uch yillik yurish» boshlaydi. Amir Temurning Eronga bu va keyingi yurishlari To'xtamishxonning Eronga shimoldan kelishida o'ziga yarasha to'siq bo'ldi. Mohiyatan, Amir Temur Eronni yangi chingiziylar istilosidan saqladi.

1386 yil yozida Amir Temur Gurjistonga birinchi marta yurish qilib, Tiflisni oldi, podshoh Bagrat asir tushdi. O'sha kezlarda Shirvon hokimi Shayx Ibrohim Amir Temurga bo'ysundi va Sohibqiron hayotining so'nggi damlarigacha sodiq qoldi. Sharqiy Anado'li, Shimoliy Iroq va Ozarboyjonda o'sha vaqtlarda yarim ko'chmanchi turkman qabilalari birikmasi – Qora qo'yunli istiqomat qilardi. Sharqiy Anatoliyadagi kuchli Alanchuq, Oydin va Avnik qal'alari shu qabilalarga taalluqli edi. Shu qal'alarni istehkom kilib, ular bu yerlardan o'tuvchi karvonlarni talardilar. Shu bois XIV asrning ikkinchi yarmida bu yerlarda karvon aloqalari deyarli to'xtab qolgan edi. 1387 yili Amir

---

³ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. (Nashrga tayyorlash, so'z boshi, izoh va ko'rsatkichlar A.O'rinboevniki). – T.: Sharq, 1997. – 184 b.

Temur Naxchivonda turganida «turkmanlar zulm va fasod eliklarini uzatib, musulmonlarga tagnavish berurlar va Hijoz karvoniga mutaarriz bo'lurlar va hech kishini ul yo'ldin o'tg'ali qo'ymaslar»⁴ degan shikoyat tushadi. Bu xabarni olib, Amir Temur darhol ularga qarshi jazo otryadlarini yuboradi.

Sharqiy Anatoliyadagi Arzinjon hamda Arzirum shaharlari va viloyatlarining hokimi Tahurtan Amir Temurga itoat izhor qiladi. Amir Temur 1387 yili Barda'ada turganida yana To'xtamishxon Dog'iston orqali lashkar bilan kelib, Shimoliy Ozarboyjonni talab, ko'p odamni o'ldiradi. Amir Temur ularga qarshi askar yuboradi. Qochayotgan dushmanning bir necha no'yonlar asir olinadi. To'xtamishxonning ko'namakligi Amir Temurni ajablantirardi. U asirlarga aytadi: «Aning va bizning aromizda ato-o'g'ul haqqi turur. Ne jihatdin mundoq yamon harakat andin voqi' bo'ldi? Va bu jihatdin necha ming musulmon talaf bo'ldi. Emdi mundin so'ng mundoq ishlar qilmasun va burung'u ahdu muvofiqat tariqasin o'zga qilmasun», – deb bularga aytti. Va bu so'zlarni degaysiz»⁵ So'ng asirlar qo'yib yuboriladi.

Eron janubi – Forsda va uning poytaxti Sherozda yuz bergan ahvol Amir Temur diqqatini jalb qiladi. Bu voqealardan biroz avval Fors hokimi Shoh Shujo' vafot etadi. O'limidan avval u o'g'li Zaynalobidinni voris etib tayinlagandi va vorisini Amir Temurga taqdim etib, maktub yo'llagandi⁶. Bir oz muddatdan so'ng Amir Temur Sherozga, Zaynalobidinning huzuriga o'z odamini yuborib, unga ushbu so'zlarni yetkaztiradi: «Sening marhum atong bizga do'st va havoxoh ermish va arzadosht etib seni bizga siporish qilib yibarib erdi. Emdi bizning himmatimiz ul tururkim, asari andin zohir bo'lg'aykim, barcha olam yaqin va yiroqdin bilgaylarkim, do'stluqni nechuk qilmoq kerak va senga yaqin yerda tushub turubbiz. Tavaqquf qilmay botroq kelgil, to inoyat va shafqatimizni ko'rub qaytqaysenkim, do'stlar shod bo'lub, dushmanlar g'amgin bo'lg'aylar»⁷. Zaynalobidin Amir Temur huzuriga kelish o'rniga uning elchisini hibsga oldi. Shundan so'ng 1387 yil kuzida Amir Temur Fors viloyatiga yurishni boshladi. Uning yo'li Isfahon orqali o'tardi. Shaharga yaqin kelib, u lashkarlarni saf torttirdi. Shaharning barcha a'yonlari va Zaynalobidinning qarindoshlari Amir Temurni kutib olishga chikdilar. Amir Temur ular bilan birga shaharni ziyorat qildi. Qarorgohga qaytib kelganidan so'ng shahar darvozalariga qorovul qo'yishni, shahardagi barcha ot va tuyalarni, qurolaslahani olib, devonga topshirishni buyurdi. Shundan so'ng shahar a'yonlari «taqa haqi» deb atalgan omonlik moli to'lashni bo'yinlariga oldilar. Keyin Amir Temur shahar mahallalarini beklariga ulashib, soliq yig'dirdi va shahar a'yonlarini o'rduda saqlattirdi. Kechasi Ali Ko'chapo degan shaxs bir to'da kallakesarlar bilan kelishib, soliq yig'uvchi muhassillarni o'ldira boshladi. Ularning ko'plari o'ldirildi, ba'zilari qochdi. Shaharga o'z ishi bilan kirgan ba'zi askarlar ham o'ldirildi. Ba'zi muhassillar va askarlarni shaharliklar o'z uylariga berkittilar. Hammasi bo'lib uch ming kishi o'ldirilgan edi. O'sha kechasiyoq bu hakda Amir Temurga xabar yetkazildi. Butun lashkar, jumladan, Amir Temurning o'zi ham g'azabga to'lgan edi, askarlar qasos talab qildilar. Shundan so'ng shaharda tozalash o'tkazildi: faqat ikki diniy arbobning va muhassillar bilan askarlarni berkitgan shaharliklarning uylari daxlsiz qoldirildi. Odatda, hozirgi zamonda Isfahon voqeasiga baho berib, Amir Temurni shafqatsizlikda ayblaydigan tarixchilar negadir o'sha ommaviy qatlning asosiy sababchilari haqida eslashni loyiq topmaydilar. **Birinchi**dan, bu ommaviy qatlning asosiy sababchisi Zaynalobidin edi, chunki u otasining vasiyatiga zid ravishda Amir Temurga nisbatan fitnakorlik bilan uning elchisini hibsga oldi. **Ikkinchi**dan, Amir

⁴ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. (Nashrga tayyorlash, so'z boshi, izoh va ko'rsatkichlar A.O'rinboevniki). – T.: Sharq, 1997. – 200 b.

⁵ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. (Nashrga tayyorlash, so'z boshi, izoh va ko'rsatkichlar A.O'rinboevniki). – T.: Sharq, 1997. – 201 b.

⁶ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. T.: Sharq, 1997. – 233 b.

⁷ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – T.: Sharq, 1997. – 201 b.

Temurning uch ming odamini o'ldirishning asosiy tashabbuskorlari edi. L.N.Gumilev iborasi bilan aytsak, Amir Temur ig'vogarlardan qasos olayotgan va gomostatlarga nisbatan passionerlik quvvatini sarflayotgan yirik shaxs, superetnosning vakili edi. Shuning uchun hozirgi zamonda unga ayb qo'yishga hech kimning haqqi yo'q. Amir Temur Isfahondan so'ng 1387 yil dekabrining o'rtasida Sheroz yaqinidagi Taxti Qoracha degan mavzega kelib to'xtaydi. Isfahon voqeasi haqida eshitgan atrof viloyatlarning ko'p hokimlari xavfsirab Amir Temurning huzuriga keladilar va uning nomi bilan xutba o'qiydilar.

1388 yil yanvarining oxirlarida Amir Temur Sherozda turganida Movarounnahrda xavotirli xabarlar keladi. Amir Temur yo'qligida, fursatdan foydalanib, To'xtamishxon Movarounnahrda katta kuch yuboradi va Sabronni qamal qiladi. Bu haqda eshitib Andijondan shahzoda Umarshayx o'z kuchlari bilan Sabronga keladi. Samarqand askarlari ham bu yerga yetib keladi. So'ng yuz bergan jangda To'xtamishning askarlari yengadi va mamlakatning ichki hududlariga kiradi. Dasht kuchlari Xorazm orqali Buxoroga kelib, uning atroflarini vayron qiladilar. Keyin ular Kesh viloyatiga kelib Zanjir Saroyini yondiradilar va Qarshi, Xuzor orqali Amudaryogacha o'tadilar. Shuningdek, Amir Temurning yo'qligi haqida eshitib, Mo'g'ulistondan amir Anqa To'ra Toshkentni talaydi va Farg'ona vodiysiga — Andijon tarafga yo'l oladi. Andijonda shahzoda Umarshayx unga qattiq qarshilik ko'rsatadi va uni tog' tarafga chekinishga majbur qiladi. Amir Temur Sherozdaligida 1388 yil fevralining boshlarida bu voqealar haqida eshitadi. Shunda u shoshilinch ravishda Fors viloyati shaharlarini Muzaffariylar o'rtasida taqsimlab, 9 fevral kuni Movarounnahr tarafga yo'l oladi va tezda Samarqandga yetib keladi. Uning kelgani haqida eshitgan dushmanlar har tarafga qochadi: mo'g'ulistonliklar o'z yurtiga ketadi, To'xtamishxon askarlarining bir qismi o'z yurtiga ketib, yana bir qismi Xorazmda, Gurganchda qoladi. Bu esa Amir Temurni 1388 yil erta bahorida Xorazmga beshinchi yurish qilishga majbur etadi. Bu yurish Amir Temur gurganchliklar To'xtamishxonning askari tarkibida borib Zanjir Saroyini yondirishda ishtirok etganlari va dushman tarafida bu ishlarda qatnashib, unga nisbatan xoinlik qilganliklari uchun qasos sifatida qilgan edi. Biroq uch yildan so'ng Amir Temur farmoni bilan shahar avvalgidan ham yaxshi qilib qayta tiklandi va aholisi qaytarib keltirildi. Amir Temurning Xorazmga yurishi paytida orqa tarafda Xuttalon hokimi Muhammad Mirak – Sohibqironning kuyovi – qizi Sultonbaxt begimning eri o'z qaynotasiga qarshi isyon ko'taradi. Qo'zg'olon Movarounnaharning janubiga tarqaladi, lekin tez bostiriladi. 1388 yil oxirida To'xtamish Dashti Qipchoqdan Sirdaryoning chap sohilidagi Achuk Zarnuqni egalladi. Amir Temur darhol lashkar to'plab, dushman ustiga yurdi. Biroq 1388/1389 yil qishining qattiq sovuqligi tufayli bir oz kutishga majbur bo'ldi. 1389 yil bahorida ikkala tarafning kichik guruhlar o'rtasida ayrim to'qnashuvlar bo'ldi. To'xtamish chig'atoylar lashkarini chalg'itib cho'lga kiritish, so'ng pistirmadagi kuchlari bilan zarba berish maqsadida o'z lashkarini atayin «qochgan qilib ko'rsatmoqchi bo'ladi». Lekin Sohibqiron beklari bu nayrangga uchmaydilar va Amir Temurni dushmanni ta'qib qilishdan to'xtatib, Mo'g'ulistonga Tug'luq Temurning o'g'li Xizr Xojaxonga qarshi yurishga, so'ng To'xtamishga qarshi yurishga ko'ndiradilar. 1389 yil yozida Amir Temur Mo'g'ulistonga beshinchi marta yurish qiladi.

Xulosa o'rinida shuni alohida ta'kidlash joizki, Amir Temurning mazkur harbiy yurishlari zamrida hech qanday talonchilik g'oyalari yotmaydi, aksincha, bu yurishlar ellarni birlashtirish, xalqlarga omonlik berish, o'zboshimcha xonu sultonlarni tiyib turish maqsadida amalga oshirilgan.

O'rta Osiyo askarining himoya aslahalarining rivojlanish tarixi

Protective Equipment of a Central Asian Warrior and History of Its Development

История развития защитного снаряжения среднеазиатского воина

BOTIROV Dilshod Baxromovich

Polkovnik, O'R QK Akademiyasi kafedra katta o'qituvchisi

БАТЫРОВ Дилшод Бахромович

Полковник, старший преподаватель кафедры
Академии ВС РУ

Colonel DILSHOD B. BATYROV

Associate Professor, Senior Instructor of the
Military Art Department of the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan

The period of the late Middle Ages takes an important place in the history of wars and military art of the peoples and states of Central and Central Asia. In the course of numerous wars and migrations of Turkic-speaking nomads from the steppe belt of Eurasia, the basis for the modern settlement of the peoples of the Central Asian region was formed, which determined its ethno-cultural development for subsequent historical periods.

Political history, including the nature and consequences of numerous wars that took place on the territory of Central Asia in the late Middle Ages, has repeatedly attracted the attention of specialists and is covered in sufficient detail in generalizing works on the history of individual countries of this region. Features of weapons and military art of the Central Asian peoples have not been studied enough. The lack of special studies on the history of weapons and the military art of the peoples of Central Asia limits the possibilities for identifying general patterns in the development of military affairs in the nomadic world of the Eurasian steppe belt and the countries of the Middle East in the late Middle Ages.

However, without a comprehensive assessment of the late medieval Central Asian or "Bukhara" weapons complex, it is difficult to assess the level of development of military affairs not only in the countries of the Middle East, but also in the adjacent regions of Central Asia, Western and Southern Siberia and Eastern Europe. According to the military historian Alexander Viskovatov, the armament complex of soldiers in the Russian state in the late Middle Ages, starting from the 15th century, developed under the influence of the import of eastern, including Central Asian, weapons [1].

The well-established production of weapons in the craft centers of Central Asia made it possible to export them to the Tatar state formations into which the Golden Horde disintegrated, including the Siberian Khanate. The weapons produced in Central Asia had a great influence on the military affairs of the Western Mongols-Dzungars or Oirats, Yenisei Kyrgyz, Teleuts and Tuvans. Central Asian weapons were included in the vast range of weapons of the countries of the Near East and the Middle East. It had a significant similarity with the weapons of the population of Afghanistan, the military

complex of the “Great Mongols” in India, with the weapons of the soldiers of Iran and Turkey. The warriors of East Turkestan used both “Bukhara” and Central Asian weapons. Elements of protective weapons, characteristic of the Central Asian nomads in the late Middle Ages, were used by Kyrgyz warriors in the Tien Shan [2].

It is well known that in the era of the late Middle Ages, the culture of Iran had a great influence on the development of the material and spiritual culture of Central Asia, including in the field of military affairs. The fashion for various types of clothing and jewelry, common in Herat, was very quickly adopted by the population of Bukhara, Samarkand and Tashkent.

The history of wars and military art of the peoples and states of the Central Asian region among Maverannahr includes two main stages, differing in the characteristics of weapons, the scale of hostilities and the nature of external relations in the field of military affairs.

The first stage, covering the end of the 14 and 15 centuries. and corresponding to the initial period of the late Middle Ages. In the history of Central Asia, this was the period of unification within the framework of the state of Timur and the existence of states led by the Timurids. It can rightly be called “Timurid”. This period was the time of the highest successes of the Central Asian peoples. It is covered in sufficient detail in written sources, but is not sufficiently represented by material finds of protective weapons. Judging by the visual sources, this period was the final one in the development of a complex of means of protection of Mongolian origin in Western and Central Asia.

The second stage covered the end of the 15–18 centuries. and corresponded to the final period of the late Middle Ages and modern times according to the general periodization of world history. It is associated with the conquest of Central Asia by nomadic Uzbeks, the formation of the Uzbek, and then Bukhara and other Central Asian khanates. During this period, significant changes took place in the development of military affairs of the Central Asian peoples associated with the gradual development of firearms, which had a significant impact on the Central Asian military art. This stage in the development of the complex of weapons and means of protection of the Central Asian warriors can be called “Bukhara”. This period is adequately represented by material and pictorial sources on the history of the development of protective weapons [3].

“Timurid” stage in the development of Central Asian armor. Timurid state was the result of successful military campaigns that characterized the highest rise in the development of military affairs of the nomadic Turkic-speaking population of Central Asia, which united all the peoples of the Middle East under the banner of Amir Timur.

A characteristic feature of the protective armor and weapons of the Central Asian warrior in the “Timurid” period was the predominance of numerous eastern, “Mongolian” elements (spear, bow and others) brought to the Central Asian region during the period of the Mongol conquests by

the warriors of Genghis Khan (born Temujin).

No less popular was the armor with a plate-sewn armor system: the famous “kuyaks” in which the plates were riveted from the inside, so that only rows of rivets were visible to an outsider. According to the cut of kuyaki 15th century they were swing robes with an axial slit, with sleeves up to the middle of the forearm or shoulder pads.

Interestingly, in a number of cases, only the upper part of the robe was armored with iron plates, while the lower part (starting from the waist) remained free of plates. Such lightening of the shell was

achieved due to the rather effective protection of the thighs and lower leg, which consisted of hemispherical knee pads in combination with chain mail or ring-plate segments. In some cases, fixation of the knee pads directly to the laminar gaiters is fixed.

Leg protection included iron (two- or three-leaf) greaves – “buturluks”. The sashes of the “buturluks” were pulled together with leather straps. Sometimes they were supplemented with iron hemispherical or subrectangular knee pads, and laminar “shoes” of the European type.

Combat headpieces are represented by two types of helmets: low sphero-conical “shishaks” with low pommel and earpieces, with hoops, crowns, made up of plates-sectors and high, often solid forged, “helmets” with long sleeves, into which flags – “Yalovtsy” were inserted. There are helmets with typical Far Eastern decorations and amplifiers.

Production of protective weapons in the states of Central Asia of the end 15–17 centuries. The armies of the Central Asian rulers consisted of professional combatants, “nukers”, who were constantly at the headquarters of the khan, and the militia, “kara-chirik”, which was recruited before the start of hostilities among nomadic cattle breeders.

As a rule, “nuker” squads were recruited without ethnic restrictions. So, for example, among the nukers of the Bukhara khans, along with the Uzbeks, Turkmens are mentioned, Kirghiz, Kalmyks - Oirats, and the elite units of the Kashgar Mogolistan was made up of Kirghiz, Kazakhs, Oirats and Tajiks.

Usually the nukers fought on horseback, but if necessary, they could dismount and fight on foot. On miniatures, nukers use almost all known types of edged weapons, and with ser. 16th century and firearm. It was the combatants, along with representatives of the nobility, who were the main consumers of protective weapons.

However, there were still relatively few men-at-arms in the army of Sheibani Khan. The bulk of the warriors were light cavalry with “archery” (however, a similar situation was observed in almost all armies of the “heirs” of the Golden Horde). The predominance of lightly armed soldiers in the Uzbek troops of the end 15 – early 16 centuries confirm the data of written sources and iconography. However, after the conquest of Central Asia, powerful trade and production centers (Bukhara, Samarkand, Herat) fell into the hands of the Sheibanids. During this period, the number of warriors in arms apparently begins to grow.

Samarkand became the center for the production of weapons in Central Asia in the time of Timur and retained its leading position until the end of the 16th century. According to the Spanish ambassador Clavijo, the quality of the Samarkand weapons of the beginning of the 15th century was not very high. The masters who forged the armor did not know how to temper iron with high quality, and the armor they made “did not have sufficient strength”. However, already in the second half of the XV century. there is a qualitative growth of manufactured products and the products of Samarkand gunsmiths (“jabatabs”) become known far beyond the borders of the states of the Central Asian Timurids. In Samarkand, among others, there were craftsmen who specialized exclusively in the manufacture of protective weapons. Entire dynasties of gunsmiths were created. Eminent “jabatabs” took young people for training, pledging to teach them “the art of making armor” in two years.

The produced weapons were partially bought up by local consumers, but most of them were sold to neighbors (including the steppe dwellers: Uzbeks and Kyrgyz). Among the manufactured weapons are spears, arrows, bows, crossbows, sabers, swords, daggers, chain mail, armor, shields, elbow pads (bracers) and knee pads, “helmets of various types” [4].

Starting from the time of the Sheibanids, some of the weapons were sent to the khan's arsenals and to which some of the gunsmiths were attached. Vigilantes could acquire weapons from their own funds or received them from state stores: "... they are given horses, ready-made weapons and everything that is needed for its operation" [6].

Weapons were not only manufactured locally, but also imported into Central Asia from outside. The suppliers of imported armor were Safavid Iran, Muscovy and Oiratiya. According to Khafiz Tanysh, camels loaded with "Derbent armor – "saut" (chain mail) and "jibasi" (plate armor)", as well as "Frankish" armor arrived in Bukhara. In his memoirs, Zahiriddin Muhammad Babur mentions the Western Mongolian (Oirat) protective armor: "... an arrow pierced a double sheet of my Kalmyk chain mail" [6]. The chronicles mention Mongolian shields and armor – "Kalmyk jiba". There is an assumption that part of the horse armor was brought to Central Asia from Europe or Muscovy.

In turn, the works of Central Asian gunsmiths were exported to other states. Boris Godunov's inventory of weapons mentions "copper, iron, reed shields of Turkish, Iranian, Bukhara work". In 1585, on behalf of the Bukhara Khan Abdulla II Muhammad Ali, among other gifts, the Russian Tsar Fyodor Ivanovich received, among other gifts, "damask helmet dipped in gold and herbs".

Interesting data on protective weapons can be extracted from the Central Asian epic "Shining helmets on the head" and "Blue iron armor" invariably accompany descriptions of the equipment of heroes and khans. Quite often, the best warriors put on several types of armor at once: "... both of them set off, all that they put on was shell, chain mail and "kureike"". That is, in this case, the soldiers put on chain mail, a plate shell, over which they threw colored robe (cloaks).

The presence of ringed armor under a cloak with a very high degree of probability can be said of those warriors who have a horse protected by a shell or have leg and thigh protection themselves. This can be seen in cases where the skirts of the cloak are short or they are plugged into the belt. But in the miniatures, many warriors have helmets and bracers, but do not have other signs of a heavily armed warrior. At the same time, they are strikingly different from the infantrymen and lightly armed horsemen depicted there. With a little more caution, it can be assumed that they also hide chain mail under their outer clothing.

The presence of cloaks worn over armor is explained quite simply. Under the Central Asian sun, metal shells quickly heated up and, in order to avoid overheating, they were covered with the fabric of dressing gowns. For the same reason, European knights also wore special coats and jackets during the Crusades to Palestine and Egypt. And a little later, already in Europe itself, wearing over-armored clothing – "surcoat" became a widespread fashion.

The miniatures show four types of cloaks:

Type No. 1. Dressing gown with long sleeves and a long hem.

Type No. 2. Dressing gown with short (to the middle of the forearm or to the elbow) sleeves and a long hem.

Type No. 3. Dressing gown with long sleeves and a short hem.

Type No. 4. Dressing gown with short sleeves and a short hem, to the knees or to the middle of the thigh.

During the XV - XVI centuries all four options were used. In the XVI century Type No. 1 and No. 2 prevailed, and long floors were often tucked up by the belt, and in this case the gaiter is clearly visible. In the 17th century, Type No. 3 and No. 4 are increasingly depicted. It is also interesting that if in the 15th century. dressing gowns had an oblique smell, then later, as a rule, an axial one [5].

The robe on the miniatures are painted, as a rule, in red, blue or green colors. There are "kyureke" yellow, orange, purple gray and brown.

Mail armor (“Savut”). Judging by the reports of written sources and iconography data, the main type of armor that covered the body of a warrior of the 16th - 17th centuries there was chain mail (hauberker) – “savut”. Mail armor was widespread in Central Asia in the early Middle Ages.

Shields (“Kalkan”). The main forms of shields that prevailed in Central Asia in the 16th - 17th centuries were brought to the region by the Mongols of Genghis Khan, others appeared in the Timurid era. In the XVI - XVII century. In the 17th century, round and flat, leather-covered wooden shields up to 28 inch in diameter, round convex wicker shields 20-28 inch in diameter and hard leather shields 16-28 inch in diameter prevailed.

Rod shields were brought to the region by the Mongols and very quickly gained popularity among warriors from Asia Minor and Eastern Europe to Korea and China. The rods were woven into concentric circles around a special frame and braided with threads that formed a colored, as a rule, geometric pattern. Rod shields were very resilient, light and reliable. The shape of rod shields during the 16th - 17th centuries almost did not change. Rod shields always had an iron umbo located on the tip of the cone, in the center of the shield, and sometimes smaller umbos (carved lining) over its entire surface [2].

Small shields made of thick leather were also very popular with Central Asian warriors. Like rod “kalkans”, leather shields converged into a cone crowned with a convex umbo and reinforced with additional metal plates.

Horse armor. Late medieval Central Asian armored horse blankets made of iron and hard leather are a legacy of the Mongolian weapons tradition of the 13th - 14th centuries and Timurid horse armor of the 15th century. Judging by the descriptions of Italian traveller Plano Carpini, horse armor – “shell blanket” from the time of the early Genghisids consisted of two sidewalls, a breastplate, a breastplate, a collar and an iron plate that served as a forehead. This description is illustrated by Iranian iconography of the 14th century. Mongolian horse shells of this period could be lamellar, laminar, ringed, and made of organic materials. Later, in the 15th century, all the above types of armored horse blankets continued to exist, but a new one was added – with a ring-plate reservation system. In Western Asia, ring-plate armor begins to dominate from the beginning of the 16th century, and after the unification of Iran by the Qizilbash, it becomes practically the only type of horse armor. However, changing the type of armor did not affect the cut of the horse armor. As before, it consisted of a mask, collar, breastplate, sidewalls.

Central Asia in the field of horse armor turned out to be more conservative than its Western neighbors, retaining in the 16th century ringed armor along with ringed-plate armor, plate-sewn, laminar and fabric blankets. Judging by the reports of written sources, horse armor was widely used by representatives of the nobility and their closest vassals [6].

The complex of protective weapons of the Central Asian warriors at the end of the era of the late Middle Ages and modern times

To characterize the set of means of individual metal protection of the late medieval Central Asian warriors, in addition to the data of written and pictorial sources, material materials are essential. Well-preserved items of protective weapons are exhibited in the museums of many cities in the states of Central Asia [108]. In the expositions of many museums, these finds are attributed to the means of protection of the soldiers of the Emirate of Bukhara and a wide chronological range from the 16th to the

19th centuries. Iranian and Indian counterparts make it possible to date most of these objects from the 18th - early 19th centuries, which makes it possible to consider the evolution of Central Asian armored weapons at the chronological stage that ends the era of the widespread use of metal protective weapons in this region.

Judging by the materials of the expositions of the Central Asian cities, the most common and universal type of body protection among the Bukhara warriors in this period was chain mail – “savut”. All of them are made of riveted iron rings, according to the principle - four rings in one. According to the shape of the protective coating, they can be assigned to the same type.

Type 1. “Savut”. Non-opening chain mail shirts with short sleeves and variously designed collars and hem. Includes 6 copies from the museums of Nukus, Bukhara, Termez, Samarkand. Sizes not set. According to the design of the gate and hem, several options stand out among them.

Option 1. Long-brimmed with a false collar and a hem slit in front and behind. Some examples of chain mail have a cut below the opening for the head and collar lapels. Other chain mail had a leather, quilted collar over the chain mail, around the warrior's neck. Judging by the significant length of the hem and the presence of cuts, such chain mail was used by riders when riding.

Option 2. Short-sleeved, without a collar. With a mirror. Mail with an oval opening for the head, a short uncut hem and a wide trapezoidal plate-mirror on the chest.

During the late Middle Ages, weapons production in Central Asia gradually lost many of the element's characteristic of the Central Asian tradition, brought by the Mongols during the conquests of Genghis Khan and developed in the era of Timur and his successors. During the late Middle Ages, Central Asian defensive weapons became an integral part of the weapon's complex characteristic of the Muslim countries of Western Asia and the Middle East. Therefore, protective weapons produced by Central Asian masters-gunsmiths has a great resemblance to the armor of Iran, Turkey, India and, to a certain extent, Muscovite Russia.

Accordingly, during the final period of the late Middle Ages in the 16th - 17th centuries, in Central Asia, a process of gradual lightening of protective armor took place, due to the spread of ring-plate shells and chain mail, and the disappearance of horse armor. This contributed to the preservation of the means of individual metal protection among the Central Asian warriors and during the period of widespread distribution of firearms in New Age.

Sources

1. Bobrov L. A., Khudyakov U.S. / Protective arms of the Central Asian soldier an epoch of the late Middle Ages//Military science of nomads Northern and the Central Asia. Novosibirsk: Novosibirsk State university, 2002.
2. Robinson H. R. Oriental armor. New York, 1967.
3. The history of Uzbekistan in the sources, news of travelers, geographers and scientists of the 16th - first half of the 19th centuries. Tashkent, 1988.
4. Beheim W. Encyclopedia of weapons. SPb., 1995.
5. Mukminova R. G. Essays on the history of crafts in Samarkand and Bukhara in the 16th century. Tashkent, 1976.
6. Baburname. Tashkent, 1958.

Amir Temur va To'xtamishxoning Qo'nduzcha
daryosi bo'yidagi jangning tarixiy ahamiyati
Историческое значение битвы Амира Тимура и
Тохтамышхана у реки Кундузча
Historical Significance of Amir Temur and
Tokhtamyskhana's Battle at the Kunduzcha River

URINOV Farmon Saydullayevich

Zaxiradagi polkovnik, O'R QK Akademiyasi

Harbiy san'at kafedrasi dotsenti

УРИНОВ Фармон Сайдуллаевич

Полковник резерва, доцент кафедры

Военного искусства Академии ВС РУ

Mr. Farmon S. URINOV

Colonel (Rtd.), Associate Professor of the Military Art Department of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur Yaqin Sharq jangovar harakatlarida har doim Movarounnahrni va ayni o'sha davrda yangi zabt etilgan Ozarbayjon va Eronlarni ham shimoldagi qudratli Oltin o'rda xonligi katta xavf to'g'irishini yaxshi bilar edi. Ayniqsa, yosh va navqiron xon To'xtamish ochiqdan - ochiq ulug' davlatchilik siyosati yurgizib, Sohibqironning harbiy – siyosiy raqibilari bilan birlashishga intila boshlagan. Amir Temur kuchayib borayotgan Oltin O'rda xonligi Movarounnahr davlatiga jiddiy xavf solishini yaxshi bilgan va u ochiqdan-ochiq xiyonat yo'liga o'tgan To'xtamish bilan jangovar harakatlarda to'qnashish harbiy sir va hiylalar ustida bosh qotirdi.

Amir Temurning Oltin o'rdaga yurishining asosiy maqsadi – mazkur hududni o'ziga bo'ysundirish va uning sharqiy qismini o'zining siyosiy ta'siriga o'tkazish, shuningdek Mo'g'ullar (mongol) talonchilikdan Movarounnahr xalqini xolis qilishdan iborat bo'lgan.

Amir Temur shu bilan birga shimoliy-g'arbdan, ya'ni Oltin O'rda tomonidan bog'layotgan tazyiqqa barham berish maqsadida To'xtamishga qarshi uch marta qo'shin tortishga majbur bo'lgan. U 1389-yilda Dizaq (Jizzax)ning Achchiq mavzeida, 1391-yilning 18-iyunida (hozirgi Samara bilan Chistopol shaharlari oralig'ida joylashgan **Qunduzcha** (Kondurcha) **daryosi** vodiysida va nihoyat, 1395-yilda (28 fevral) Shimoliy Kavkazda Terek daryosi bo'yida To'xtamish qo'shiniga qaqshatqich zarba beradi. Amir Temur harbiy yurishlari oqibatida Quyi Idil (Volga) viloyatlari, Saroy Berka, Saroychik va Hojitarxon (Astraxon) kabi shaharlar g'orat qilindi. Amir Temur To'xtamishni quvib Ryazan viloyatigacha bordi va Yelets shahrini ishg'ol qildi.

Qunduzcha jangi – Amir Temur qo'shinlari bilan Oltin O'rda xoni To'xtamish qo'shini o'rtasida hozirgi samara bilan Chistopol shaharlari oralig'ida, Volga

daryosining sharqiy sohilida joylashgan Qunduzcha (hozirgi Kondurcha) mavzeida sodir bo'lgan jang (1391 йил 18-июнь); o'rta asrlardagi eng yirik janglardan biri.

Sohibqironning Eron, Kavkazortidagi mavqei ortib borayotganini g'arazgo'ylik bilan kuzatayotgan To'xtamish Amir Temurga qarshi Misr bilan ittifoq tuzishni rejalashtirgan. U Sohibqironning Erondaligidan foydalanib, hatto Movarounnahrga ham bosqinlar uyushtiradi. Amir Temur To'xtamishxonning g'animlik harakatlariga chek qo'yish maqsadida 1391-yil unga qarshi (1-rasm) yurishga jazm etadi va umumiy safarbarlik e'lon qiladi. 200 ming kishilik qo'shin O'tror tomon yo'l oladi.

Qozog'istondagi Ulug'tog' qoyalarida Sohibqironning bu yurish haqida yozib qoldirgan xotira yozuvi saqlangan. Unda jumladan shunday deyilgan: "Tarix yegti yuz to'qson uchta, qo'y yil yozning ora oy Turonning sultoni Temurbek 200 ming cherik bila islom uchun To'xtamishxonni(ng) xonig'a yo'ridi. Bu yerga yetib, belgu bo'lsun teb bu yo'bani ko'pard. Tangri nisfat ber-gay, inshaolloh, Tangri el kishiga rahmat qilg'ay, bizni duo bila yod qil-g'ay".

1-rasm. A.Temurning Oltin O'rdaga birinchi jangovar yurishi

Sharafuddin Ali Yazdiynng yozishicha, To'xtamishxon qo'shini Amir Temurnikidan ancha ko'p bo'lgan. Qunduzcha jangida har ikki tomondan 500 mingga yaqin jangchi ishtirok etgan.

Amir Temur *qo'shinni an'anaviy tartib — markaz, so'l va o'ng qanot* holidan o'zgacha tartibda tuzishga ahd qiladi va **jangovar tartibning yangi usulini** qo'llaydi, **qo'shin 7 qo'lga taqsim etiladi**, xususan. Markazdagi qo'lga amalda amir Sulaymonshoh qo'mondon bo'lgan. Uning ortidan Muhammad Sulton bosh bo'lgan qo'l joylashgan, bu qo'l ketidan Sohibqiron qo'l ostida bo'lgan 20 qo'shin (bo'luk) zaxiradagi qism sifatida borgan. Barong'arga Mironshoh mirzo, qunbul (qanot)ga amir Xoji Sayfuddin barlos, juvong'arga Umar-shayx mirzo, unga qunbul sifatida amir Berdibek, Saribug'o qo'llari joylashgan. O'g'ruq va zaxira qismlarga qo'mondonlikni Amir Temur o'z zimmasiga olgan. Uning maqomi markaz ortida bo'lib, kim yordamga muhtoj bo'lsa o'shanga ko'mak yuborishga tayyor turgan. Keyinchalik ma'lum bo'lishicha jang taqdirini ushbu harbiy qism hal etgan.

To'xtamishxon qo'shinini **5 qo'lga taqsimlab**, ularga Jo'ji xonadoniga mansub shahzodalar hamda eng oliy darajadagi amirlarni qo'mondon qilib tayinlaydi. Ikki tomon qo'shini bir-birini ko'ra oladigan masofaga kelganda Amir Temur dushman ko'z o'ngida o'tov, chodirlar o'rnatishni, gilamlar yozishni buyuradi. Bunday

namoyishkorona sovuqqonlik dushman ruhiyatiga salbiy ta'sir etib, uni esankiratib qo'yishi lozim edi.

Jang kuni erta tongda (18 iyun) Sohibqiron qo'shini ko'z o'ngida otdan tushib Allohdan madad tilab ikki rakaat namoz o'qigan. Bayroq va tug'larni ko'targan qo'shin nog'ora chalib, suron aytib, ulkan jang karnaylari sadolari ostida jangni boshlaydilar. Umarshayx qo'mondonligi ostidagi so'l qanot To'xtamish tomonidan berilgan zarba natijasida mushqul ahvolda qoladi, raqib qo'shini so'l qanotni yorib o'tib orqa tomondan hujum uyushtirishga erishadi. Amir Temur bu paytda qipchoqlarning asosiy qismini ta'qib etmoqda edi, lekin u zaxiradagi qism bilan o'zining so'l qanotiga yordamga keladi va dushman uloqti-rib tashlanadi. Shundan so'ng To'xtamish asosiy zarbani Shayx Temur Sulduz rah-barligidagi qismlarga qaratadi va uning favjini yakson etib o'rtani yorib chiqadi, lekin qarshisidan Umarshayx mirzo qo'shini chiqib muhorabaga kirishadi. Shu tariqa Hoji Sayfuddin barlos boshchiligidagi qanot qo'shinlari g'animning juvang'ariga hujum qilishi boshlanadi, bu hujum dushman juvang'ari qarshiligini sindiradi. To'xtamish Hoji Sayfuddinga qarshi quch tashlaydi, biroq ularga qarshi amir Jahon-shoh qismi tashlanadi. Shayx Temur Sulduz qatorlarining yorib o'tilishi ham to'xtatilgan. Ibn Arabshohning yozishicha, To'xtamish qo'shinining bir qismi ikki lashkarboshi o'rtasida chiqqan nizo tufayli jang maydonidan qochgan.

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash joizki, "*Qunduzcha janggi*" Sohibqiron foydasiga hal bo'lgan. Biroq, To'xtamish qochgan, uning ketidan amirlar, sarkardalar va qolgan – qutgan qo'shini ham ergashgan. Sohibqiron nihoyat otdan tushib Allohga hamdu sano aytgan. Amir Temur har o'n otlikdan yettitasini dushmanni ta'qib etishga jo'natgan. Volga daryosigacha ta'qib etilgan Oltin O'rda jangchilari o'ldirilgan yoxud asir olingan. Bir oyga yaqin dam olgan Sohibqiron katta o'lja bilan Movarounnahrqa qaytgan.

Foydalangan adabiyot va manbalar

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005).
2. Amir Temur jahon tarixida. Parij – Toshkent. "O'zbekiston", 1996.
3. «Золотая Орда в источниках» п/ред. Р. П. Храпачевского. Т. I «Арабские и персидские сочинения» – М.: Центр по изучению военной и общей истории, 2003.
4. Джастин Мароцци. Тамерлан: завоеватель мира. – М.: ООО «АСТ», 2010. – ISBN 978-5-17-0645046.
5. Sharafiddin Shomiy. Zafarnoma. Fors tilidan Yu. Hakimjonov tarjimas. Nashrga tayyorlovchi F.O'rinboev. Toshkent, "O'zbekiston", 1996.
6. Lyusen Keren. Amir Temur saltanati. Toshkent. "O'zbekiston", 1999.

Amir Temurning jang san'ati Искусство боя Амира Темура Combat Art of Amir Temur

KUCHAROV Ilxamjon Ruzimuradovich

Polkovnik, O'R QK Akademiyasi Harbiy san'at kafedrası o'qituvchisi

КУЧАРОВ Илхамжон Рuzимурaдович

Полковник, преподаватель кафедры Военного искусства
Академии ВС РУ

Colonel Ilkhamjon R. KUCHAROV,

instructor of the Military Art Department in
the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

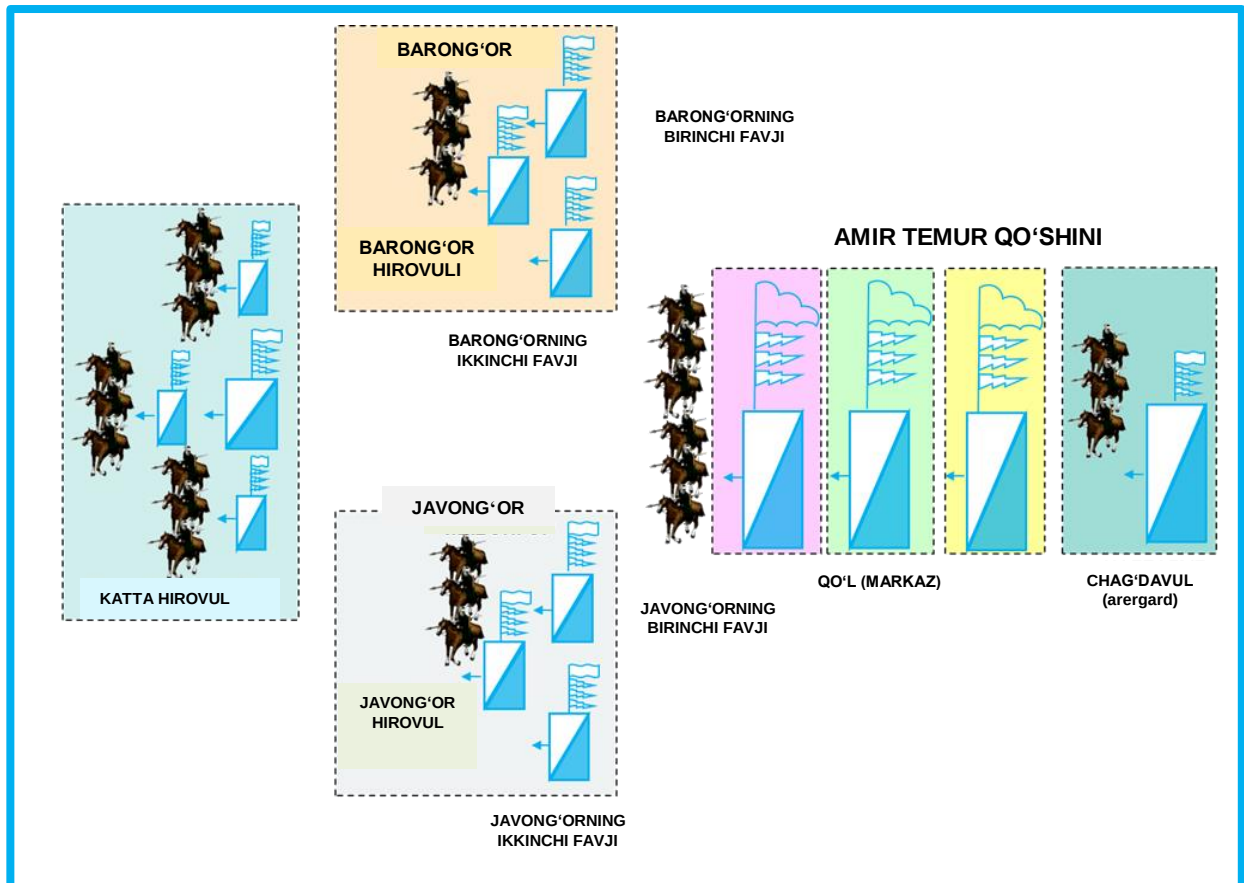
Amir Temur qo'shinini taktik harakatlari ularni strategik harakatlarini davomi bo'lib, muhosarada qo'qisdanlikka erishishga va tashabbusni qo'lga olishga, dushman qo'shinlarida tartibsizlik keltirib chiqarish, boshqaruvini izdan chiqarish (dezorganizatsiya), uni qurshab olish va qismlarga bo'lib tor-mor qilishga qaratilgan edi. Amir Temur qo'shini taktikasini o'ziga xos xussiyati shundaki, avvalo u ko'p sonli otliq qo'shinlarini yuqori harakatchanligini dala janglarida dushmanni uzil-kesil tor-mor qilish uchun mumkin qadar ishlatishga intilgan. U qoida bo'yicha dushmanni qurshab olish va qismlarga bo'lib tor-mor qilish maqsadida hamisha zarbani uni qanoti va front ortiga berishga intilgan. Biroq dushmanni katta gruppirovkasini qurshab ola turib, Amir Temur dushmanni qurshovdan qochish vaqtida yakson qilish uchun doim uni chekinishi uchun "**tuynuk**" qoldirgan. Jabrlanib mag'lubiyatga uchragan dushmanni batomom tor-mor qilish uchun ta'qib qilingan, buni asosan yengil otliq qo'shinlar amalga oshirgan (masalan 1391 y. Qunduzchadagi To'xtamish bilan jangda).

Amir Temur jangovar tartibi chuqur eshlonlangan bo'lib, katta zarba kuchiga va chidamlilikka ega bo'lgan. Odatda u markaz, o'ng qanot, chap qanot, avangard va zahiradan tashkil topgan.

Odatda qarama qarshi turgan dushmanni qurshab olishga intilgan Amir Temur eng yaxshi qo'shinlar g'ujlangan kuchli qanot gruppirovkalarini yaratgan. Avangard tarkibiga yengil otliq qo'shinlar ajratilgan, ularni vazifasiga o'z harakatlari bilan dushmanni holdan toydirish, uni jangovar tartibini buzish va asosiy kuchlar uchun uni uzil-kesil tor-mor qilish uchun sharoit yaratish kirgan.

Zahiraga alohida ahamiyat berilgan. U jangovar tartibni doimiy elementi hisoblangan va odatda uni tarkibiga hamma kuchni uchdan bir qismi ajratilgan. Amir Temur hamisha dushmanga asosiy kuchlar bilan hamla qilishdan avval, uni yengil otliq qo'shinlarini o'qli yomg'iri bilan holdan toydirib, uni jangovar tartibini buzib, g'alabaga eng kam yo'qotishlar bilan erishishga intilgan.

Amir Temur otliq qo'shinlari dushmanga o'zini bor kuchi, bor jangovar tartibi bilan hamla qilgan. Agar qo'shinlar qo'qisdanlikka erisholmasalar, yoki jang uchun qulay joy yoki marrani egallagan dushmanni katta kuchiga duch kelib qolsalar, unda muhorabadan o'zlarini olib qochganlar va dushman qo'shinini aylanib o'tgan.

Dushmanni egallagan pozitsiyalarini tashlab ketishga majbur qilish va ta'qib qilishga o'tishlari uchun yolg'on chekinishlar qo'llaganalar, keyin bo'lsa qarshi hamlaga o'tganlar va hal qiluvchi zarbani berganlar. Urush davrida ham muhoraba chog'ida ham manyovr va pistirma keng qo'llanilgan. Ba'zida avangardni yolg'on chekinishi bilan ular dushmannni pisitirmada yashirin joylashtirilgan o'zlarini asosiy kuchlarini zarbasiga duchor qilganlar.

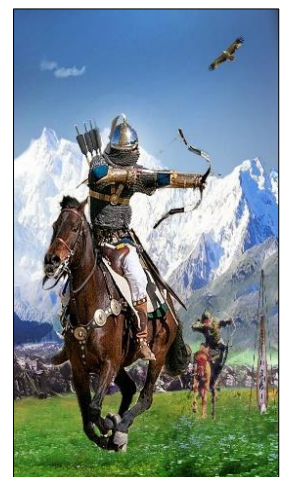
Agar dushman jangchilar o'n ikki mingdan ko'p bo'lmasa jangni o'n ikki mingli jangchisi bo'lgan amirlardan biri olib borgan. Shunday jangovar qismlarni joylashtirilishini o'zini afzalligi bo'lgan: chunki qanotlar, markazga nisbatan ko'proq kuchli va quvvatli bo'lgan. Bu albatta katta taktik ahamiyatga ega bo'lgan.

Amir Temur har bir qo'mondondan jang, muhoraba joyini tanlashda quyidagi shartlarni bajarishni talab qilgan: suvga yaqinlikni o'z qo'shinlarini joylashtirishda joyning qulayligini, dushman qo'shinining hammasini kuzatish mumkin bo'lgan holatni egallashni, quyoshning nuri yuzga tushishidan qochishni, jang maydoni keng va tekis bo'lishi kerakligini.

Muhoraba arafasida qo'mondon o'z qo'shinini jangovar tartibga rejaga muvofiq saflash kerak.

Muhoraba boshlanguncha tajribali va mahoratli lashkarboshi jang maydonini ko'rib chiqish kerak. O'z qurolini dushman qurol-aslahasi bilan taqqoslash, dushmanni kuchli va zaif tomonlarini o'rganishi kerak. Diqqat bilan uni manyovrini kuzatish kerak.

Dushman qachon hamla yoki chekinishga tayyorgarlik ko'rmoqda, u hamlani yangi rejasiga urinmoqdami yoki oldingisiga amal qilmoqdami, shuni aniq vaqtini sezib olish sa'natni eng muhim

joyidir. Sarkarda harakatda bir daqiqaga ham o'zini yo'qotmasligi kerak. Jangchilar dushman siquviga matonat bilan chidashlari kerak, chunki jasurlik xafv-xatar paytidagi sabr-bardosh demakdir. Sarkarda o'z otyadlarini harakatlarini boshqarishi, xafv-xatar paytida o'zini yo'qotib qo'ymasligi kerak. U o'z harakatlarida qa'tiy bo'lishi, qo'shinlari ustidan, ular zaruriyatdan kelib chiqib har xil qurollar bilan mohirona harakat qilayotganliklarini kuzatishi kerak.

Amir Temur muhosarani (jang) o'ylab, shoshilmasdan va hovliqmasdan boshlashni talab qilgan. Muhosara odatda umumiy rahbarlik ostida va qo'mondonni kuzatuvda olib borilgan. Muhosara avanpostlarda turgan yengil qo'shinlar bilan o'q va nayzalarni otib, keyin asosiy avangard bilan boshlanar edi. So'ngra jangga o'ng va chap qanotlarni avnagardlari kiritilardi. Undan keyin jangga o'ng qanotni chap qismi va chap qanotni o'ng qism, ya'ni markazdan, ularni orqasidan o'ng qanotni o'ng qismi va chap qanotni chap qismi, ya'ni qanotdagi qismlar jangga kiritilardi. Vaziyat to'g'risida doimo qo'mondonga xabar berib turilardi. Agar bu hamlalardan keyin ham jang yakuni hal bo'lmasa, unda jangga markazni jangovar qismlari qo'mondon (amir) boshchiligida kiritilgan. Jang yakuni ko'proq ushbu asosiy qism qo'shilmalarini jangchilarini jasurligi, mardligi, zarbalarini zo'rligiga bog'liq edi.

Agar dushman o'n ikki mingdan ko'p bo'lsa, ammo qirq ming kishidan kam bo'lsa, unda Amir Temur unga qarshi qirq mingacha jagchilarni o'g'illarini birini boshchiligida yuborgan va yordam uchun ikki tajribali amirni va boshqa sarkardalarni qo'shib bergan.

Amir Temur qoidalari bo'yicha lashkarboshi dushman otryadlari sonini bilib o'zini otryadlarini unga qarshi qo'yishni bilishi kerak bo'lgan. Dushmanni nima qilayotganini, uni kuch va

vositalarini miqdorini, ular shoshilmasdan yoki tez su'ratda, hammasi birdanigami yoki qismlarga bo'linib hujum qilmoqchiligini kuzatishi kerak. Dushman jang tartibini va niyatlarini anglashga intilishi kerak. Dushmanni sohta zaifligi pistirmaga duchor qilmasligi uchun u ehtiyot bo'lishi kerak, mohir sarkarda muhorabani butun mexanizmini tushunishi, qaysi qo'shinlarni jangga yuborishni bilishi, dushman niyatini aniqlashi va uni rejalarini barbod qilish uchun barcha vositalarni qo'llashi kerak.

Muhoraba avanpostlar va avangard bilan boshlanar edi. Asosiy avangard asta-sekin birinchi chiziqni avangardlari, keyin ushbu chiziqni, oldin markazga yaqin qismlar bilan, keyin tashqi qismlari bilan mustahkamlangan. Agar yetti hamla muhorabani hal qilmasa, unda xuddi shu tartibda jangga ikkinchi chiziqni qismlari kiritilgan. Agar jang olib borayotgan qismlarni ikkinchi chiziq qo'shinlari bilan asta-sekin kuchaytirilishi kifoya qilmasa va o'n uchta hamla muhoraba yakunini hal qilmasa, unda Oliy bosh qo'mondon markaz (zahira) qo'shinlari bilan harakatga kirardi va muhoraba yakunini o'z ixtiyoriga hal qilardi.

Agar dushman armiyasi qirq ming kishidan ortiq bo'lsa, unda Amir Temur armiyaini o'zi boshqarar edi. Amir Temur qo'shinlari bir necha chiziqdan iborat to'g'ri safga ega edi, u ularni birinma-ketin jangga kirgazar edi. Oxir-oqibat ketma-ket hujumlardan dushman zaiflashgan va toliqqanda u jangga eng yaxshi qo'shinlardan tuzilgan kuchli va yangi zahirani kirgazgan, ular nafaqat muhorabani, balki butun urushni yakunini hal qila olgan.

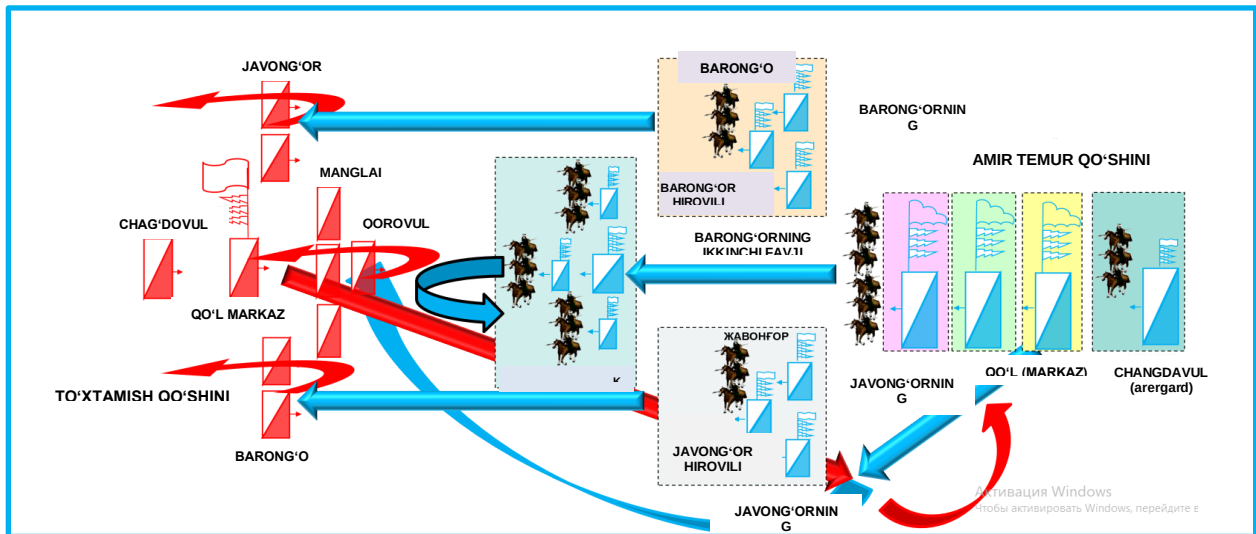
Biroq butun qo'shinni ko'p bo'lmagan qismini tashkil qilgan oldingi qism dushman siquviga chidash uchun juda zaif bo'lgan. Temurda madad kuchlari oldin ikki qanotni o'rtasidan, keyin esa tomonlardan va muhorabani oxirgi hal qilish daqiqasida zahiralar harakatlangan, bundan tomonlar va yangi kuchlar ehtiyot qilingan. Agar dushman oldingi chiziqni markazini uloqtirib tashlasa, unda osongina ozgina shoshqoloqlik qilib rimliklarni Kanda bo'lgan jangdagi holatiga tushib qolishlari mumkin edi. O'shanda rimliklar karfagen chizig'i markazini uloqtirib tashlab, karfagenliklarni shiddat bilan siqishni boshlashgan va qanotlardan Ganibalni piyoda va otliq qo'shinlari qurshovida qolishgan. Mana shu muhorabani yutqazilishini sababi hisoblangan. Bu narsa sarkardani hisobi bo'yicha tasvirlangan jangovar tartibda sodir bo'lishi mumkin edi. Dushman avangardni oson yorib o'tib, keyin ketma-ket zarbalarni oldin markaz qismlaridan, keyin qanotlardan boshdan kechirgan, va oxirida esa kuchli zahiraga duch kelib, oson qurshab olinishi va ozgina xatoga yo'l qo'ysa qirib tashlanishi mumkin bo'lgan. Ushbu jangovar tartib Osiyo tekisliklarida ayniqsa Amir Temurni otliq qo'shinlari uchun foydali bo'lgan. Agar ular mag'lubiyatga uchrasalar, qochib, zarbani qaytarib, tarqalib butunlay yo'q bo'lib ketilishdan qutulib qolishlari mumkin bo'lgan, keyin belgilangan joyda birlashib, pistirma qo'llab, dushmanni ehtiyotkorlikda ushlab turishgan va shiddatli va kuchli ta'qibga va keskin zarbaga to'sqinlik qilishgan.

Amir Temur ushbu usulni ishlatib janglarni shiddatli olib borgan va yov armiyasini butunlay mag'lubiyatga uchratgan.

Amir Temur taktika va strategiyani ishlab chiqqan buyuk sarkardalardan biridir. U shubhasiz donishmand davlat arbobi va iste'dodli sarkarda, o'z zamonasining muvaffaqiyatli va kuchli harbiy boshlig'i edi.

Uni qo'shinini strategiya va taktikasi hal qiluvchi xarakterga ega edi. Ushbu kurashni strategik asosini faol hujum harakatlari va jangni olib borishni shakli va usullarini chuqur bilish tashkil qilardi.

Amir Temur o'z qo'shinlarini taktik saflashga ijodiy qaragan va zaruriyat tug'ilganda jangovar safga o'zgarishlar kiritgan.

Amir Temur taktik darajada jang maydonida butunlay ustunlikka ega bo'lish uchun qo'shinlar bilan ko'proq manyovr o'tkazgan. Temurning harbiy sa'natida, uni bir necha bor mag'lubiyatdan saqlagan va bir necha bor g'alaba keltirgan tez manyovr o'tkazish taktikasi muhim joy egallagan.

Shu bilan birga urushda strategik va taktik rejalarni amalga oshirishni muvaffaqiyatini ahamiyatli sharoiti deb buyuk sarkarda armiyani boshqaruvini qat'iy markazlashtirilganida deb hisoblagan, tom ma'noda aytaganda hamma qismlar yakka qo'mondonlikka bo'ysinishidir.

Amir Temurning alohida muhorabalari dunyo harbiy sa'nati strategiyasi va taktikasini rivojlanishiga katta ta'sir etgan.

MANBAALAR

1. Temur tuzuklari. "Sharq" Nashriyot. Toshkent – 2005 y.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Sharq, 1997 y.
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. – Toshkent, 1996 y.
4. Ibn Arabshoh. Ajoib al-makdur fi tarixi Taymur (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari). – Toshkent:
5. Harbiy san'at tarixi. Darslik. Harbiy nashriyot – 2013 y.
6. Qodirov M. Amir Temurning harbiy san'ati. O'quv qo'llanma. -T.: 2019. – 58 b.
7. Ziyaeva D. O'zbekistonda harbiy ish tarixidan. T.:, "Sharq" Nashriyot- matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2012 y. – 256 b.
8. A.Temur darslari. "Sharq" Nashriyot. Toshkent – 2001 y.
9. A.Temurning harbiy mahorati. Toshkent – 1996 y.
10. A.Temur harbiy san'ati. Toshkent – 2014 y.
11. История воин и военного искусства. Учебник. Ташкент – 2006 г.

SOHIBQIRON ARMIYASIDA HARBIY SAN'AT
MILITARY ART IN SOHIBKIRAN'S ARMY
ВОЕННОЕ ИСКУССТВО В АРМИИ СОХИБКИРАНА

BEKNAZAROV Ahmad Asomiddinovich

Mudofaa vazirligi AKT va Aloqa harbiy instituti professori,
falsafa fanlari nomzodi, professor

БЕКНАЗАРОВ Аҳмад Асомиддинович

профессор Военного института информационно-коммуникационных
технологий и связи Министерства обороны Республики Узбекистан,

Mr. Akhmad A. BEKNAZAROV

PhD, Professor of the Military Institute of Info-Communications Technologies
and Signals of the Ministry of Defence of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif: **SHERMATOV F.T.**

podpolkovnik, Mudofaa vazirligi AKT va Aloqa harbiy instituti boshlig'ining
tarbiyaviy va mafkuraviy ishlar bo'yicha o'rinbosari, psixologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent

Соавтор: **Шерматов Ф.Т.**

подполковник, заместитель начальника военного института
Информационно-коммуникационных технологий и связи Министерство
обороны Республики Узбекистан, кандидат философических наук, доцент

Co-authors: **Lieutenant Colonel
Fayzullo T.
SHERMATOV**

PhD in Psychology, Deputy Commandant in educational and ideological
work, the Military Institute of Info-Communications Technologies and
Signals of the Ministry of Defence of the Republic of Uzbekistan

Fighters in Amir Temur's Army were paid regular salaries. The size of the salary depended on how the service was conducted. A private soldier received a salary equal to the price of 2 to 4 horses, an obegee – a salary equal to the salary of his own ten (so he was interested in his Warriors achieving a higher salary); a centege was paid a salary equal to the salary of six tens, etc. One of the types of disciplinary penalties was withholding a tenth of the salary.

The army also had light infantry, which moved on horses on the journey, while in the course of fighting, they fought on foot, descending from horses, like the Arabs, in order to inadvertently hit a target from a bow. The infantryman is armed with a sword, a bow with 30 arrows. Light Infantry was used to move up the high lowlands and besiege towns. In addition, Amir Temur had set up a special detachment (mountain infantry) to move in the mountains. [4]

Amir Temur's talent as a captain was evident in his anti-stalemate and his campaigns in India and against the Turkish sultan Boyazid Yıldırım. Amir Temur's campaigns against Thawish Khan. Amir Temur was staring at the danger posed by the Golden Horde. He kept a close eye on what was happening in Jochi Ulus. In the 20 years from 1360 to 1380, 25 Khans exchanged in the Golden Horde. The Ruler of the White Horde, Orishkhan, decided in 1375 to unite two parts of the Jochi Ulus – the Golden Horde and the White Horde. The Horde could unite and pose a serious threat to the Emir Temür state. To avoid this danger, Amir Temur skillfully took advantage of the situation that had arisen. [3]

One of the Uzbek emirs of the White Horde, Tuy Khoja oglon, was killed by the Horde for refusing to participate in a military march against the Golden Horde. Tokhtamysh oglon, son of thaw Khoja oglon, fled the White Horde and arrived in Samarkand in 1376.

Amir Temur decided to use it to fight against the Prince. Amir Temur had thought that stopping would be the one who would walk his politics in the jöchi Ulus. But it turned out the opposite. With the help of Emir Temür, Tokhtamysh, who had become the Khan of the White Horde, followed in the footsteps of Öris Khan, that is, he began a struggle to unite the Jöchi Ulus and create a powerful Golden Horde. Tokhtamysh (1377), who became the ruler of the White Horde, decided to take advantage of the defeat suffered by his rival and false Khan Mamaykhan from the Russian Prince Dmitry Donskoy in the Kulikovo field, and in the same year, on the banks of the Kalka river, he tormented Mamaykhan's remaining army. After this victory, Tokhtamysh became the supreme ruler – Khan of the Golden Horde and began to unite both parts of the Jochi Ulus. The disagreements between Amir Temur and shijoatli and the scheming Tokhtamysh took on an open struggle tone.

On June 18, 1391, a battle took place on the banks of the Beaver River (present-day Samara region in Russian territory) between Amir Temur and the army of Halmish. It involved approximately 400,000 fighters from either side, and was one of the largest battles of the time. The combat order of the army of Amir Temur in this battle is fully reflected in the works of Nizamiddin Shomiy and Sharafiddin Ali Yazdi. It was composed by Sahibqiran personally. Amir Temur was the first to organize the combat order in the "seven hands", i.e. Corps method, until then no one had used such a combat procedure. Ali Yazdi writes of this: "the ruler himself marched and lined up the army in seven-hand orders. So far I have never heard any king line up the army like this". Again he reported that Ghanim's Army outnumbered Amir Temur's by a few *koshun* (a military unit with 500 men). [5]

The order of Battle of Amir Temur's army was as follows. Lined up in the Centre, the hand was commanded by Emir Sulaymanshah. This arm was followed by a second arm led by Mirza Muhammad Sultan. Mirzo Mironshoh's hand was lined up in *barangarh*, Khoja Saifiddin's hand was lined up on the right wing in the role of *kunbul*. *Jawangar* was formed from the army of mirzo Umarshaykh. As a sunflower-on the Left Wing, The Hand of Berdibek Saribug settled. The center of the army's combat order was blocked by the vanguard (*manglay*). Behind the front of the arm, *chagdovul* was positioned with the rate of the Supreme Commander-in-chief, Amir Temur. 20,000 troops under the command of Amir Temur were allocated to the Reserve. This reserve force proved decisive for the outcome of the battle. On the opposite side, Khan Tokhtamysh divided his army into five parts, commanded by prominent warlords and the *bahadirs* of Dashti Kipchak. Before the battle, Amir Temur used a spiritual attack. In order to influence the enemy and create hatred for the enemy in his army, he ordered his grandson Mirzo Abubakr's squad to build tents and cook in pots. These all so upset the enemy that he was stuck where he was. Having razed the enemy and gained considerable booty, Amir Temur returned with his army to Samarkand (at the end of October 1391).

This is the main result of military marching and fighting, and the lessons learned from it are: [3] Emir Temür's Army undertook a planned march in harsh and complex conditions, in which the route through only desert areas exceeded 2,500 kilometers. The army of Amir Temur passed through the heavy and difficult to move sections of the journey without noticing the enemy.

With his skillful manoeuvres, Amir Temur cut off the army of the Thawmish from the south, where additional *madad* forces were likely to arrive from the Azov buoys. Due to his skillful actions, *sahibqiron* forced the cease-fire to enter into a major battle, thereby depriving him of the opportunity to wage small wars that would deplete his army, which carried out a heavy journey.

During the trip, the army of Amir Temur passed through large and small water obstacles. In this, shallow passages (*brods*), bridges and a floating method were used. In the Battle of the Beaver, Amir Temur was the first to employ a new martial procedure, such as dividing his army into seven parts. The Reserve was also allocated. Before the battle, Sahibqiran conducted a spiritual attack aimed at compromising the mental state of the enemy. The result of the battle was decided by the inclusion of the Reserve in the battle and the powerful blow from the wing by Amir Temur. The pursuit of the enemy was

carried out with such intensity that it was scattered or narrowed before it had time to assemble somewhere.

According to Sharafiddin Ali Yazdi, in the prescribed order of travel (murchil), each Combe, yuzbegi, mingbegi, and tumanbegi (commander of the 10,000-strong army) moved with strict adherence to discipline according to their position and rank. Violators were severely punished, they were even given the death penalty.

When stopped for rest, the army was usually surrounded by chariots bound with chains and ropes. The ditches were dug and fences were erected in front of them. With the advent of the Ghanim Army, the Warriors moved out of their positions and against the enemy, spreading in a combat order.

The army of Amir Temur moved during the journey in the following order: far ahead of the main forces, chariots moved behind them, where the necessary things were increased. In one of the main places, a place for crossing the water is prepared. The night was guarded by guard posts. The force crossed the river as part of sections and detachments. During the retreat, Warriors used boats, meshes, or made pontoon bridges.

During the period of distribution of prey in the army of Amir Temur, the temple was severely punished if someone was arbitrary, even if he was a close Person of the Sage. His entire molmulki was confiscated and he himself executed. Only after permission was granted did each participant of the March have the right to receive an equally distributed portion of the prey, regardless of its category and level.[4] In place of the conclusion: the army formed by Amir Temur, although close to the system of Genghis Khan's army according to its organizational system, was distinguished by the following features:

Even though the Emir Temür army was considered a people's army, it did not have the same general character as in Genghis Khan's time. During Genghis Khan's reign, settlers formed the basis of the army. During the reign of Amir Temur, settlers supplied cavalry and archers. But at the same time the more sedentary population also formed a large part of the army. Thus, in connection with the increased frequency and scale of wars, farmers, artisans and other categories of the sedentary population were also called up for military service, along with livestock breeders.

Infantry also played a large role in Amir Temur's army, along with the cavalry that formed the basis of the army. There were no full-fledged pedestrians under Genghis Khan. Amir Temur was one of the first in the East to incorporate an artillery piece (Raad) into his army. The introduction of a new type of rifle allowed the creation of artillery units, and as a result, the number of Gunners (Raiders) reached several thousand people. Artillery pieces are designed to brake the living forces and techniques of the enemy and to besiege fortresses and citadels. They were installed on extremely important sections of the siege line.

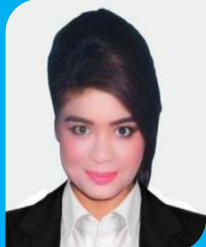
Special infantry troops, skillfully mobile in mountainous areas, were formed. Amir Temur skillfully composed his combat routine and maneuvered them with agility, inflicting unexpected blows with cavalry on the enemy wings and behind the front, depending on the situation, dividing his army into nine and seven pieces (arms). The army introduced women's units, which stood in the same line as the men during the battle and showed examples of honour and bravery.

Reference:

1. President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev's book "Strategy of New Uzbekistan" 2021.
2. President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. The speech of Mirziyoyev from the celebration of the 30th anniversary of the establishment of the Armed Forces in 2022.
3. J.H.Ismailova, L.G.Levteyeva's book "History of Military Art of Uzbekistan" 2013.
4. "Temur tuzuklari" (extract from Persian). T., 1991.
5. Amir Temur ögitlar. T., Chulpan, 1992.

Amir Temur davlati ramzlari Государственные символы Амира Темура State Symbols of Amir Temur

BAZARBAYEVA Dilorom Baxtiyarovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Xorijiy til va adabiyot fakulteti magistranti

БАЗАРБАЕВА Дилором Бахтияровна

Магистр факультета иностранных языков и литературы,

Университет точных и социальных наук

Ms. Dilorom B. BAZARBAYEVA

Master's degree holder, Faculty of Foreign Languages and Literature,
the University of Exact and Social Sciences

Amir Temur o'z harbiy-siyosiy faoliyati orqali, urush olib borish taktikasi, boshqa mamlakatlar bilan o'zaro munosabatlardagi muammolarni siyosiy yo'l bilan bartaraf etish strategiyasini amalda yuksak darajaga ko'tardi. Yangi tipdagi muntazam armiyaning tashkil etilishi, siyosiy uyushuv, hayotning barcha jabhalari, ayniqsa, iqtisodiyotning g'alaba qozonish yo'lidagi strategik vazifaga bo'ysundirilishi, temir intizom, har bir jangchi tomonidan harbiy harakatlar olib borish qoidalariga rioya qilinishi, diplomatik vositalardan ustalik bilan foydalanish kabi omillar raqib ustidan ustunlik va g'alabani ta'minlagan. Amir Temur o'zining butun hukmronligi davrida biror marta ham mag'lubiyatga uchramagan.

Ilmiy risolalarda Amir Temur hayoti va faoliyatida ikki davr ko'zga tashlanishi olimlar tomonidan qayd etilgan. Masalan, akademik Ibrohim Mo'minov Amir Temurning 1360–1386 yillar orasidagi faoliyatini Movarounnahrda bir butun markazlashgan davlat qurish uchun kurashlari 1386–1404 yillardagi faoliyatini esa uch yillik, besh yillik, yetti yillik yurishlari bilan izohlaydi [1]. Shu ikki davr ichida Amir Temur tinimsiz mehnati va mashaqqatlari evaziga tarixda nom taratgan temuriylar davlatini barpo etdi. Amir Temur faoliyatining dastlabki davrlarida mamlakat uchun o'ta zarur bo'lgan vazifalarni bajarishga kirishgan.

Bu yo'nalishda Samarqandni yosh davlatning poytaxti etib belgilagach, davlat ramzlari bo'lmish bayroq, gerb, ishonchli odamlariga beriladigan guvohnoma (paysza) kabi masalalarni albatta ko'rib chiqqan.

Davlat bayrog'i to'la mustaqillik ramzi sifatida davlat siyosatida qadimdan muhim rol o'ynagan. Ulardagi belgilarda xalqning azaliy orzulari, niyatlari va hayot tarzining mazmuni aks etgan. Yozma manbalar, miniatyura asarlari, arxeologik qazishmalar natijasida olinayotgan ma'lumotlar O'zbekiston hududidagi shahar va davlatlarning (bayroq, gerb kabi) o'z ramziy belgilari bo'lganligidan dalolat beradi. Albatta Amir Temur davlatining ham o'ziga xos keng ma'noli ramzlari (bayrog'i, gerbi) bo'lgan. Ispaniya elchisi Rui Gonzales de Klavixo Shahrisabzdagi Oq saroy haqida ma'lumotlar berar ekan, undagi xon qabulxonasi peshtoqining o'rta qismi va ikki chekkasida o'zining zarrin nurlarini taratayotgan quyosh fonida sher rasmi tasvirlanganligi va bu Samarqand hokimining tamg'asidagi tasvir ekanligini yozgan. Tarixiy manbalarga murojaat etadigan bo'lsak, shunga o'xshash tasvirni Abdurahmon Jomiyning «Silsilat uz-zahab» («Oltin zanjir») asari oxirgi betidagi miniatyurada ham ko'ramiz. Miniatyurada Amir Temur qarshisidagi tepalik ustida turgan

bayroqdorning holati diqqatni tortadi. Bayroq dastasining uzunligi uni uzoqlardan ko'zga tashlanib turishini ta'minlashi bilan barcha ovchilar bir-birlaridan ajrab uzoqlab ketgan taqdirda ham tezlikda qayta to'planishlari uchun mo'ljal vazifasini o'tagan. Bayroqlar jang olib borilayotganda ham muhim rol o'ynagan, ya'ni askarlar qaysi yerda bo'lmasinlar, uni ko'zdan qochirmaganlar. Bayroq tasviridan kelib chiqib, uning bosh bayroq – davlat bayrog'i deb ta'riflanmog'i haqiqatga yaqindir.

Dastaning uzunligi besh metrdan kam bo'lmay, uchiga nayza ko'rinishidagi metall moslama, uning tagiga esa musulmonlarning ramzi bo'lmish yarim oy hamda turkiy xalqlarda an'anaga aylangan to'zigan ko'rinishdagi qo'tos dumi, ularning ostiga esa uchburchak shaklli moviy rangdagi mato tortib biriktirilgan bo'lib, unda geraldika holatida turgan bo'ri va uning oldida nur sochayotgan quyosh tasvirlangan. Bu bilan go'yo, boshingda quyosh yorqin nurlarini mangu sochib turishini istasang, bo'ri kabi sergak, dovyurak va qiyinchiliklarni bartaraf eta oladigan bo'lishing kerak, degan g'oya ilgari surilgandek. Bayroqning uch tomonidagi to'qqizta mayda va bitta yirik chiziqlar bilan Amir Temur: «Davlat ishlarining to'qqiz ulushi kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushi esa qilich bilan bajo keltirilur» demoqchi bo'ladi. Shuningdek, tasvirlarning ustki va pastki ochiq joylarida Amir Temurning keng ma'noga ega «Kuch – adolatda», «Adovat emas – adolat yengadi» kabi o'g'itlari aksini topgani shubhasizdir [2].

Amir Temur davlatida bayroq kabi gerb ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, muhim davlat hujjatlaridagina aks etgan. Chunki siyosiy vaziyat taqozosi bilan qalbaki muhrlarga gerbni tushirishning oldini olish maqsadida nihoyatda sir saqlangan va gerb tasviri tushirilgan muhr faqat Amir Temurning o'zidagina bo'lgan deyish mumkin. Klavix bu muhrning yoki undagi shakl va yozuvning xatga tushirilgan shaklini e'tiborsizlik bilan ko'rgan. Uning yozishicha, qozixonalarda birorta shaxsga beriladigan yorliq avval uch-to'rt qozilar tomonidan tasdiqlanib, muhrlari urilgach, ularni o'rtasiga podshohning «Adolat» degan so'zi yozilgan va muhrning markaziy qismida uchta doira shaklidagi belgi naqsh qilingan muhri uriladi. Gerbda, albatta, Amir Temurning «rosti-rusti» iborasi va o'rtada uch xalqa o'rnida niqob ko'rinishida vajohat bilan jiddiy nigoh tashlayotgan bo'risimon jonzotning ma'noli siymosi ramziy ko'rinishda ishlangan [3].

Yozma manbalarning shohidligicha, turkiy xalqlarda bo'riga e'tiqod qadimiy odatlardan bo'lib, ular bo'rini o'z totemi sifatida yovuzliklardan saqlovchi, xaloskor, yo'l ko'rsatuvchi, ojizlarga yordam beruvchi, avlodlarni saqlab qoluvchi, panohkor jonzot deb qarashgan. Shu sababli ham Amir Temur o'z avlodlari sodiq qolib, bo'ri siymosini davlat gerbida aks ettirishni ma'qul topgan [2].

Gerb haqidagi ma'lumotlarga aniqlik kiritishda Samarqanddagi Davlatobod bog'ida o'tkazilgan qazishmalarda topilgan kichik tangasimon mis buyum ahamiyatga ega. Uning aylanasi 21 mm, og'irligi 2,19 gramm bo'lib, bir tomonida aylana ichida uch yaproq ko'rinishidagi shakl ichiga vajohat bilan qarab turgan jonzotning niqob ko'rinishidagi (fikrimizcha, bo'ring) soddalashtirgan tasviri ishlangan. Bu yerda ikki quloq va engak yaproq ko'rinishida ikki ko'z ichi bo'sh aylana, burun yirik nuqta shaklida berilgan. Atroflarida yozuvlar bo'lgan bo'lishi mumkin, lekin saqlanmagan. Temuriylar tarixi davlat muzeyi ekspozitsiyasidagi Amir Temurning Fransiya qiroli Sharl VI Valuaga 1402 yil 1 avgustda yo'llagan xatidagi muhrda ham yuqoridagi tasvir ko'zga tashlanadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Муминов И. Роль и место Амира Темура в истории Средней Азии. – Ташкент: «Фан», 1968. – С. 6.
2. Alimov O'. Amir Temur davlati bayrog'i. // "Moziydan sado" jurnali, 2010. № 2-3. 34–36-betlar
3. Рюи Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия ко двору Тимура въ Самарканд въ 1403-1406 гг. – Санкт-Петербургъ, 1881. – С. 337

Toj Salmoniyning “Tarixnoma” asarida Amir Temurning so‘nggi harbiy yurishi bilan bog‘liq siyosiy jarayonlarning yoritilishi

Освещение политических процессов, происходивших в период последних военных походов Амира Темура в «Тарихнома» («Историческая хроника») Тодж Салмоний

Coverage of the Political Processes Taking Place during the Last Amir Temur’s Military Campaigns in “Tarikhnama” (“Historical Chronicle”) by Toj Salmoniy

KAYUMOVA Kamola Shavkatovna
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
Tarix instituti tayanch doktoranti

КАЮМОВА Камола Шавкатовна
докторант Института истории Академии наук
Республики Узбекистан

Ms. Kamola Sh. KAYUMOVA
Independent Researcher of the Institute of History of the
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

O‘zbek davlatchiligi tarixidagi eng yorqin bosqich sanalmish temuriylar davrini yorituvchi yozma manbalar orasida Toj Salmoniyning «Tarixnoma» asari alohida qimmatga ega. Asar o‘z ichiga Amir Temurning (1336-1405) Suriya va Kichik Osiyo istilosidan so‘ng Samarqandga zafarli qaytishidan toki Halil Sultonning¹ Samarqandda hibsga olinishi voqeasigacha bo‘lgan besh yillik (807/1404 – 811/1409) davrni qamrab oladi.

“Tarixnoma” asari Amir Temur vafotidan so‘ng yozilgan birinchi tarixiy asar bo‘lib, unda ko‘plab manbalarda to‘laqonli aks etmagan harbiy siyosiy jarayonlar o‘z aksini topgan. Shu jumladan, asarda Amir Temurning Xitoyga yo‘nalgan so‘nggi harbiy yurishi, ushbu harbiy yurishdan ko‘zlangan asosiy maqsad, harbiy yurishning amalga oshishiga to‘sqinlik qilgan omillar, Amir Temur vafotidan so‘ng ushbu harbiy maqsadini oxiriga yetkazib qo‘yish uchun jipslashish g‘oyasi, shu yo‘lda amalga oshirgan ishlar, ushbu re‘janing barbod bo‘lishiga doir muhim ma‘lumotlar mavjud bo‘lib, muallifning o‘zi ham bevosita ushbu harbiy harakatlarning ishtirokchisi bo‘lgan.

“Tarixnoma” asarida Amir Temur o‘zining so‘nggi harbiy-siyosiy yurishida nafaqat Xitoy hududlarini balki mo‘g‘ul yurtlarini ham egallab, uning boshqaruvini Ulug‘bekka topshirishni maqsad qilganini ko‘rish mumkin. Unga ko‘ra: “Sohibqiron o‘z a‘yonlari bilan kengashib, Xitoy hududigacha bo‘lgan butun mo‘g‘ul yurtlarini olib, mardligi va jasorati bilan boshqa amirzoldardan ustun bo‘lgan nabirasi Ulug‘bek

¹ Xalil Sulton — Mironshoh o‘g‘li, Amir Temur nabirasi; 1405 – 1409 yillari Samarqand taxti egasi.

Bahodirga berish niyati borligini aytdi²...ushbu o'g'lini boshqalaridan ko'ra ko'proq suyub, aziz ko'rgani sababli oldingi shahzodalarga bergani kabi unga ham biron-bir katta o'lkani tortiq qilishni o'yladi. Dunyo va oxirat ne'matlaridan bahramand bo'lish uchun Mo'g'ul yaylovi ("سوبه") va o'lkasini ("جولكاي") unga berdi. U xuzuridagilarga mazkur hududlarning barcha boshqaruv ishlarini unga (Ulug'bukka) topshirishga qaror qilganini aytdi³. Ulug'bekga berilgan hududlarning nomlari xususida "Zafarnoma"da quydagicha ma'lumot keltirilgan: "...Cohibqiron Toshkent, Sayram, Acpara, Jete viloyatini Xitoy carhadigacha amirzoda Ulug'bek mirzoga berdi"⁴.

Shundan so'ng Amir Temur kengashgan holda Movarounnahr, Iroq va Xuroson xalqi, shuningdek, Rumdan ko'chirilgan tatarlardan tashkil topgan 20.000 cuvoriyni Shayx Nuriddin⁵, Shohmalik, Rustam Barlos⁶, Sonsiz tumanlari⁷ hamda Hasan va Iskandarlarni tumanlari (o'n minglik harbiy qism) bilan Ulug'bek ixtiyoriga berib⁸, uni mo'g'ullarga qarshi harbiy harakatlarni amalga oshirishga undaydi. Amir Temurning o'zi ham 807 yilning jumadulavval oyi / 1404 yil noyabrda mo'g'ul yerlariga yo'nalgan harbiy yurishini boshlaydi⁹.

"Zafarnoma" asarida berilgan ma'lumotga ko'ra ushbu harbiy yurish uchun 200 ming otliq va piyoda qo'shin jamlangan¹⁰. Xondamir ham ushbu ma'lumotni tasdiqlagan holda Mirxondning «Ravzat us-safo» asarida yozilgan yana bir qizziq ma'lumotni keltiradi: «Bir kuni Sulton Ahmad Mirzo ibn Saydi Ahmad Mirzo ibn Mironshoh Mirzo aytdilarki, jahongir Sohibqiron ko'rigidan o'tganlar daftari mendadir, u daftardan ma'lum bo'lishicha, u hazratning xos mulozimlari va jangchilari soni Xitoyga yurish paytida uch yuz sakson ikki ming olti yuz o'n ikki (382 612) nafar kishi bo'lganligi qayd etilgan. U safarda qatnashgan zafaryor sipohlarning umumiy soni sakkiz yuz ming (800 000) otliq va piyodaga yetardi»¹¹.

Xondamirning ta'kidlashicha Amir Temur lashkari 807 yil 20 jumoda I / 1404 yil 27 noyabrda Samarqanddan yo'lga chiqib Oqsulot¹² qishlog'iga yul olgan¹³. Ushbu harbiy yurish qish fasliga to'g'ri kelgani bois Amir Temur barcha amirzodalari va beklari bilan birga Oqsulot yurtini qishlash joyi sifatida tanladi¹⁴. Amir Temur

² Tarixi nomi (شمس الحسن). ص. ۶۹.

³ Tarixi nomi (شمس الحسن). ص. ۷۲.

⁴ Zafarnoma. ص. ۸۶۵.

⁵ Shayx Nuriddin – Temurning eng mashhur va sodiq beklaridan biri. Keyinchalik, Shoxruh va Ulug'bekning Movarounnahrda hukmronligini tan olmay, mustaqil bo'lishga intilgan. 814 (1411) yilda Shoh Malik tomonidan o'ldirilgan.

⁶ Rustam To'g'oybug'a barlos – To'g'oybug'a barlosning o'g'li. Amir Temurning nomdor beklaridan. Hindiston safarida faollik ko'rsatgan. Ma'lum fursat Buxoro shahri dorug'asi vazifasini ado etgan. Keyinchalik Xalil Sulton tarafdori bo'lgan.

⁷ Sonsiz tumani – podshoh dargohidagi xos va yaqin kishilardan tuzilgan lashkar qismi. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. Toshkent. 1996. 515 bet.

⁸ ۷۴-۷۵. ص. (شمس الحسن). Tarixi nomi.

⁹ ۷۵. ص. (شمس الحسن). Tarixi nomi.

¹⁰ Zafarnoma. 293 bet;

¹¹ Habib us-siyar fi axbori afrodi bashar. Toshkent. 2013. 277 bet. ص. ۱۳۸۰. غياث الدين بن همام خواندمير.

¹² Oqsulot – Sirdaryo viloyati. Aris (Araks) daryosining Sirdaryoga kushilish joyi yaqinidagi hudud nomi.

¹³ ۳۱. ص. Tarixi nomi (شمس الحسن). ص. ۷۶.

¹⁴ ۷۶. ص. Tarixi nomi (شمس الحسن).

Oqsulotda ellik kun qoladi va davlat ishlari bilan bogʻliq masalalar koʻrib chiqadi¹⁵. Soʻng qoʻshinni jang uchun shay holatga keltirib, Moʻgʻullar ustiga yurish qilish buyrugʻini beradi¹⁶.

“Tarixnoma”ga koʻra qoʻshinarni harakatlanish joylari quyidagicha belgilangan edi: “Amirzodalar Halil Sulton va Ahmad, Xudoydod Husayniy¹⁷, Arlot Yodgor Shoh¹⁸, Pirali Sulduz¹⁹, Shamsiddin Abbos²⁰, Burunduq²¹, Noʻshirvon²² singari eʼtiborli beklar Borongʻor (oʻng qoʻl) askarlari bilan Toshkent yoʻlidan, Sohibqiron qizi²³ning oʻgʻli Sulton Husayn²⁴ Jovongʻor (chap qoʻl) askarlari bilan Sabron tarafdin borishiga buyruq berildi. Temurning oʻzi esa yulduzlar mos kelgan vaqtda Oqsulotdan Oʻtror tomon harakatlandi”²⁵.

Amir Temur Oqsulotdan Oʻtror tomon harbiy yurishi davomida bir muddat Yassida²⁶ toʻxtab, Ahmad Yassaviy qabrini ziyorot qiladi. Ziyorat shartlarini ado qilib boʻlgach oʻzi harbiy qoʻshini bilan moʻgʻullar tarafga yurishi, ahli ayollari va farzandlarini esa poytaxtga qaytib ketishlariga koʻrsatma beradi²⁷.

Shunisi ahamiyatliki, ushbu davrga oid biron-bir manbada Amir Temurning Oʻtror yoʻlida Yassida toʻxtab Ahmad Yassaviy qabrini ziyorat qilganligi xususida maʼlumot uchramaydi. Bu oʻziga xoslik avvalo, Toj Salmoniyning oʻzi ham ushbu harbiy harakatning ishtirokchisi boʻlganligi bilan bogʻliq boʻlishi mumkin²⁸.

Toj Salmoniy ushbu harbiy yurishi mobaynida yuz began sovuq shiddatini ham aniq misollar orqali tasvirlashga harakat qilgan. Chunonchi, Temur barcha mirzo va beklari bilan kengashib, Uloq burjining boshlarida Oqsulotni qishlash joyi sifatida tanladi. Dey (21 dekabr-21 yanvar) oyi sovuq boshlandi. Juda koʻp qor yogʻdi. Kattayu-kichik hammaning qoladigan joyi belgilab berildi. Yoqiladigan oʻtin yoʻqligi sababli musiqa asboblari yoqilib, chodirlar isitildi²⁹... Sovuqning shiddatidan Sayhun irmogʻi muzlagandi. (31a) Shu sababli birorta hayvonning, hattoki, oyoqlari ham hoʻl

¹⁵ ٧٩ تاريخ نامه (شمس الحسن). ص.

¹⁶ ٨٢ تاريخ نامه (شمس الحسن). ص.

¹⁷ Xudoydod Husayniy – Amir Temurning sodiq safdoshi va maslakdoshi Husaynbekning oʻgʻli. Sohibqironning koʻpdan-koʻp yurishlarida faol qatnashgan mashhur beklardan, nomdor sarkarda. Xalil Sulton mirzoning ustoz (otabegi). Amir Temur vafotidan soʻng sodir boʻlgan siyosiy voqealarda muhim rol oʻynagan.

¹⁸ Arlot Yodgor Shoh – Sohibqironning isteʼdodli beklaridan. Anqara muhorabasida Amir Temur bevosita rahbarlik qilgan qoʻshin markazi (gʻoʻl)ning chap tomonida turgan. Amir Temur vafotidan keyin Shoxrux mirzo sarkardalari safidan joy olgan. U 841 yilda (1437-38 y.) vafot etgan.

¹⁹ Pirali Sulduz – Uning ismi Pirali Mungli Bigʻoi Sulduz shaklida ham keladi. Amir Temurning lashkarboshilaridan. 1394 yilda Umarshayx mirzo tomonidan Shahriyor qalʼasi boshqaruvida tayinlangan. 1399 yilning 10 martida Hindiston yurishidan zafar bilan qaytib kelayotgan gʻolib qoʻshinning Sind daryosini kechib oʻtishi uchun koʻprik qurishga masʼul etib belgilangan.

²⁰ Shamsillan Abbos – Abbosbek bahodirning farzandi. Amir Temurini nomdor sarkardalaridan.

²¹ Burunduq – Jahonshohbek ibi Jaku barlosning oʻgʻli, ulugʻ bek va nomdor sarkarda.

²² Noʻshirvon – barloslardan boʻlib, u Temurning qizi tomonidan nabirasi Sulton Husayinni oʻldirgan.

²³ Amir Temurning ushbu qizining ismi Tugʻayshoh boʻlib, Akabegi nomi bilan tanilgan. Amir Musoning oʻgʻli Muhammad Bek bilan nikohlangan. U 783 (1381-82) yilda vafot etgan.

²⁴ Sulton Husayni mirzo (1380-1405) – Amir Temurning kichik qizi Akabegining (Tagʻoyshoh) Muhammadbekdan tugʻilgan oʻgʻli.

²⁵ ٨٢-٨٣ تاريخ نامه (شمس الحسن). ص.

²⁶ Yassi – Turkiston shahrining eski nomi.

²⁷ ٨٦-٨٩ تاريخ نامه (شمس الحسن). ص.

²⁸ ٨٧ تاريخ نامه (شمس الحسن). ص.

²⁹ ٧٧ تاريخ نامه (شمس الحسن). ص.

bo'lmadi³⁰...Ushbu sovuq davom etayotgan kunlarning birida bir kishi devonda varaqqa bosilishi lozim bo'lgan muhrdan foydalanmoqchi bo'ldi. Uni og'zi bilan biroz namlantirish uchun tiliga teqizdi. O'sha zahoti muhr "mag'notis" (ohangrabo), qahrabo kabi tiliga yopishib qoldi. (31b) Muhrni teqizib, qaytarib olguncha, tilining terisini ham birgalikda yulib, qonatgan edi³¹.

O'tror tomon yurish chog'ida harbiy qo'shin Sayhun irmog'ini kechib o'tib³², 807 yil rajab oyining 7-kuni³³/ 1405-yil 9-yanvar dushanba kuni O'tror shahriga yetib keladi³⁴ va Mo'g'ullar ustiga qilinishi lozim bo'lgan harbiy yurish chora-tadbirlarini kuchaytirish maqsadida u yerda bir necha kun qolindi³⁵.

«Mujmali Fasihiy»ga ko'ra Amir Temur O'trorda qirq kun qolib, 807 yil sha'bon oyining 4-kuni/1405 yil 5 fevral payshanba kunigacha sog'-salomat nard va shaxmat o'yini bilan mashg'ul bo'lgani ta'kidlangan³⁶.

Shundan so'ng Amir Temur 807 yil sha'bon oyining 10-kuni/1405 yil 11 fevralda yurtchilar³⁷ va qalovuzlarga³⁸ Mo'g'uliston yo'lidagi dastlabki manzilda chodirlar tikilish bo'yicha buyruq beradi³⁹. Ammo o'sha kundan og'ir xastalanib, og'irlashganining yettinchi kuni, 807 yil sha'bon oyining 18-kuni/1405 yil 19 fevral chorshanba kechasida vafot etadi⁴⁰.

Amir Temur o'limi oldidan o'ziga valiahd sifatida nabirasi Pirmuhammadni tayinlaydi⁴¹, bu xususida "Tarixnoma"da shunday ma'lumot keltirilgan: "Temur Amir Shayx Nuriddin va Amir Shohmalikning huzurida vasiyatidan so'z ochib, dunyo hokimiyati asoslari haqida nasihatlar qildi: Vafotimdan keyin mening nabiram ya'ni Amirzoda Pirmuhammad marhum Jahongirning o'g'lini valiyahd deb bilib, uni mening qoyimi maqomim (قايم مقام) sifatida taningiz va bu vasiyatga tajovvuz qilmangiz, deb buyurdi. Bu xususida O'trorda mazkur ikki bekka qasam ichdirdi va buyurdiki boshqa beklar va yaqinlarga ham sizlar qasam ichdiring hamda ahdni buzmaslikni vojib deb biling⁴²...Va farzandlariga buyurdiki: har doim aytadigan dastur va nasihatlarimga ko'ra, ishingizda ojizlik ko'rsatmang, qilichingiz tutqichini mahkam tuting"⁴³.

³⁰ Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۹۲

³¹ Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۹۴

³² Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۹۲

³³ Hofizi Abru "Zayl"i va Sharafiddin Ali Yazdiy «Zafarnoma» asarlarida Amir Temur 807 yil rajab oyining o'n ikkinchisida /1405 yil 14-15 yanvar kunlari O'trorga («Zafarnoma»da Amir Berdibekning uyiga) kelib tushganligini qayd etgan. Batafsil qarang: Hofizi Abru. Zayli "Zafarnoma"i Shomiy // Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. 397-bet; Zafarnoma. 1997. 295 bet.

³⁴ Mudjmal-i Fasixi. S.126.

³⁵ Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۹۴

³⁶ Mudjmal-i Fasixi. 126 B.

³⁷ Yurtchilar (يوردچيان) – askariy qismlarni joylashtiruvchi va oziq-ovqat bilan ta'minlovchi harbiy amaldor.

³⁸ Qalovuzlar (قلاوزان) – harbiy torish vaqtida yo'l boshlovchi, yo'l ko'rsatuvchi kishilar.

³⁹ Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۹۵

⁴⁰ Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۱۰۳; Ibn Arabshoh, Fasih Havofiy, Sharafiddin Ali Yazdiy, Xondamir asarlarida Amir Temur 807 yil 17 sha'bon /1405 yil, 18 fevralda vafot etgani aytilgan va bu kun chorshanbaga tug'ri keladi.

⁴¹ Fasih Havofiy bergan ma'lumotga ko'ra Pirmuhammad Jahongir Amir Temur vafotidan oldin uning amri bilan Balx, Taxoriston, Qatlan, Qandaxar, Qobul va G'aznadan Hindiston chegaralarigacha bo'lgan hududlarni boshqarar edi. Mudjmal-i Fasixi (Fasixov svod). 129 B.

⁴² Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۹۹; 34a.

⁴³ Tarix نامه (شمس الحسن). ص ۱۰۲; 34a – 34b.

Amir Temur vafoti haqidagi xabar bitilgan taziyanomalar o'sha vaqtning o'zidayoq qo'shining O'ng va Chap qo'llarini boshqarayotgan, mo'g'ullar ustiga harakat qilishlari uchun buyruq kutayotgan amirzoda va beklarga va boshqa hududlardagi amirzoda va beklarga elchilar bilan jo'natildi⁴⁴.

Elchilar jo'natilgach, O'trorda yig'ilgan beklar kengashib mashvarat qildilar⁴⁵. Unga ko'ra harbiy yurish uchun qo'shin shay holda ekanligi, dushmanlar hujum qilmaslaridan oldin ularga qarshi yurish qilish lozimligi, Amir Temurning o'limi haqidagi xabar dushman tomonga yetib borgan taqdirda ham ular bu xabariga ishonmay, buni bir hiyla va chalg'ituv vositasi deb o'ylashlari, ushbu xabar ortidan sohibqiron qo'shinin kelayotganini ko'rganlar ushbu xabarning yolg'onligiga to'liq ishonib, sarosimaga tushib, chorasiz qolishlari, buning natijasida sohibqiron qo'shini osonlikcha g'alaba qozonishi mumkinligi xusuidagi fikr maqul ko'riladi⁴⁶. Mazkur qarashdan kelib chiqib, amirzoda Xalil Sulton Xitoyga tomon yo'nalgan beklar bilan borong'ordan (o'ng qanot) dushman qo'shini ustiga hujum qilishi muvofiq ko'riladi. Ushbu vazifani tamomlashgach, ortga qaytib, marhum Amir Temurning vasiyati bilan shug'ullanishga kelishib oladilar⁴⁷. Kengashdan so'ng Sohibqironning jasi mamlakatning istiqbolini o'ylangan holda yashirin tarzda, Xoja Yusuf⁴⁸ bilan birga Samarqandga jo'natildi⁴⁹.

Ushbu harbiy re'janing barbod bo'lishi xususida Toj Salmoniy ikki sababni keltiradi. Birinchisi, Toshkentda qo'nim topgan beklarning re'jaga xilof tarzda birlashib, Xalil Sultonga bay'at e'lon qilganligi bo'lsa, ikkinchisi, Sulton Husaynning qilgan xatti-harakatlari edi⁵⁰. Unga ko'ra Sulton Husayn Amir Temurning vafot etgani va uning tobuti Samarqandga yuborilgani haqidagi xabarni eshitib, o'zi boshchilik qilgan chap qanot askarlarini tarqatib yuboradi va Sohibqironning tobuti shaharga yetib bormasidan avval mazkur suvoriylar bilan Samarqandda hokimyatni osonlikcha qo'lga olish maqsadida tezlikda yo'lga chiqadi⁵¹. Bundan xabar topgan beklar ushbu harbiy harakatni to'xtatib ortga qaytishga majbur bo'ladilar.

Shunday qilib, yuqorida tilga olingan ma'lumotlar "Tarixnoma" asarining Amir Temur faoliyatidagi so'nggi bosqich, xususan uning Xitoyga qarshi amalga oshirgan harbiy yurishi doirasida muhim ahamiyat kasb etadi. Asarning qimmatini ta'min etgan omillardan biri sifatida muallifning o'zi dastlab Amir Temur, so'ng uning nabirasi Xalil Sulton, Shohrux, Mirzo Ulug'bekning xizmatida bo'lib, ushbu harbiy-siyosiy jarayonlarning "qozonida qaynagani", davr yukini to'laqonli his qilib, uni o'z asarida aks ettira olganida deb bilamiz.

---

44 тарих نامه (شمس الحسن). ص. ۱۱۹-۱۲۰.

45 тарих نامه (شمس الحسن). ص. ۱۲۱.

46 тарих نامه (شمس الحسن). ص. ۱۲۴-۱۲۱.

47 тарих نامه (شمس الحسن). ص. ۱۲۴-۱۲۵.

48 Xoja Yusuf – O'ljaytu apardinning o'g'li, bek, lashkarboshi. 1405 yil may oyida Sulton Husaynning topshirig'iga binoan qatl etilgan.

49 тарих نامه (شمس الحسن). ص. ۱۲۵.

50 тарих نامه (شمس الحسن). ص. ۱۲۹-۱۳۰.

51 тарих نامه (شمس الحسن). ص. ۱۳۰-۱۳۱.

Amir Temurning harbiy yurishlarida muhandislik san'ati

Военно-инженерное искусство в походах Амура Темура

Military Engineering Art Used by Amir Temur in His Campaigns

DJURAEV Inobjon Turdikulovich

Zaxiradagi polkovnik, O'R QK Akademiyasi Jangovar
ta'minot kafedrasida dotsenti

ДЖУРАЕВ Инобжон Турдикулович

полковник резерва, доцент кафедры боевого
обеспечения Академии ВС РУ

Mr. Inobjon T. DJURAYEV,

Colonel (Rtd.), Associate Professor of the
Department of Combat Support of the Academy of the Armed
Forces of the Republic of Uzbekistan

Buyuk sarkarda va davlat arbobi Sohibqiron Amir Temurning hayoti va fa'oliyati, harbiy mahorati to'g'risida ko'pgina asarlar yozilgan va dunyoning bir nechta tillariga tarjima qilingan. Amir Temurning johonshumul obru-etibor va shon-shuhrat topishdagi bosh omil, uning sarkardalik is'tedodi va harbiy mahorati hisoblanadi.

Buyuk lashkarboshi va ijodkor Amir Temur, harbiy tashkilotchi sifatida o'ta intizomli armiya tuzishga, harakatlar chog'ida qo'shin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdiri hal bo'ladigan joylarga harbiy kuchlarni o'z vaqtida ustalik bilan yo'llashga, har qanday to'siq va g'ovlardan mohirona o'tishga, armiyadagi jangovar ruhni zarur darajada saqlab turishga muvassar bo'lgan.

Uning qo'llagan strategiyalari jahon harbiy san'ati tarixida alohida o'rin tutadi. Bunda, qo'shin tuzish, qo'shinni butlash, jang maydonida aralash usullarni qo'llash kabi harbiy san'at namunalarini qayd etilgan.

Dunyo ahli, Amir Temurni jahonning eng buyuk sarkardalaridan biri sifatida haqli ravishda tan oladi.

Amir Temurning asosiy qo'shinlari muntazam bo'lib, ularning tarkibida ko'chma ko'priklar qurish ishlari bilan shug'ullanuvchilardan iborat alohida tarkib bo'lgan va ular, asosan, kemachilik bilan shug'ullanuvchi aholi orasidan tanlab olingan [1].

Shu o'rinda takidlash joizki, uning qo'shinlari safida zamonaviy muhandislik qo'shinlari bo'linmalari kabi bo'linmalar mavjud bo'lib, ularning zimmasiga qo'shinlar harakati uchun yo'llar qurish, to'siqlardan o'tish joylarini ochish, suv to'siqlaridan kechuvlar, suv sathida suzib turuvchi yog'och qo'priklar qurish vazifalari yuklangan, ushbu vazifalarni bajarish uchun mas'ul mutaxassislar va bo'linmalar jalb qilingan.

Bundan tashqari ushbu maxsus bo'linmalarining zimmasiga qal'a devorlari ostidan yer osti yo'llari (laxim) kavlab, porox yordamida devorlarni portlatishni amalga oshirish yuklangan.

Rus olimi L.A Bogrovning takidlashicha, Amir Temur qo'shinlari takibida o'sha davrda ularga tengi yo'q, muhandislik qo'shinlari korpusi mavjud bo'lgan.

Amir Temur qo'shinining jangovar tartibi tamoman boshqacha ko'rinishga ega bo'lgan.

Amir Temur yurishga chiqishidan oldin g'animining qurolli kuchlari, mudofaa istehkomlari va inshootlari, u yerdagi siyosiy-iqtisodiy vaziyat va boshqalar xususida aniq va to'la ma'lumotga ega bo'lish bilan birgalikda, hudud to'g'risida kerakli bo'lgan barcha ma'lumotlar yig'ilgandan so'ng qo'shinlar yo'lga otlangan [2].

Amir Temur harakatlanish yo'llarni aniqlash, belgilash va tayyorlashga alohida etibor qaratgan. Ularga misol qilib, odatda yurish vaqtida qo'shin va qo'sharava (*o'g'ruq*)ni qiyin va o'tib bo'lmas yerlardan boshlab boruvchi *qajarchi* – yo'lcilarni mahalliy aholi ichidan yollash masalasiga jiddiy yondashgan. 1400 yilning qish faslida Gurjiston tomon qo'shin tortgan Sohibqiron Hamsha nomli darada o'tishning iloji yo'q changalga duch keladi. Oliy hukmga ko'ra, cherik ahli o'n kun davomida changalzordagi daraxtlarni bolta va arra bilan kesib, besh-olti *qo'shun* yonma-yon yasol yasagan holda yuraoladigan yo'l qurishgan [3].

Botqoqliklardan kesilgan yog'ochlardan yasalgan yo'llar orqali o'tilgan. Qalin qor bilan qoplangan tog'u daralardan o'tishda qo'shinlarda bor kiygiz, palos va gilamlar qor yuziga to'shalgan, shu tariqa nafaqat askarlar, balki otlar ham belgilangan mo'ljalga yetgan.

Amir Temur qo'shinlarini suvli to'siqlardan kechib o'tish masalasiga alohida diqqatini qaratgan. Daryolarning sayoz joylari kechuvga aylantirilgan hamda ushbu hudud qo'riqlangan.

Ko'klam va kuzning yomg'irli kunlarida daryo suvining ko'payishi oqibatida kechivlardan o'tish qiyinlashgan. Bunday vaziyatlarda chuqur daryolar ustidan xas-xashak, qayiq hamda sollardan bog'langan ko'prik orqali, askarlar, ulovlar va o'g'ruq ham o'tkazilgan.

Sohibqiron janggohni tanlashda shaxsan qatnashgan. Jang maydoni keng va tekis bo'lishi qo'shin qismlarini joylashtirishga qulay bo'lishi talab qilingan. Ayniqsa, janggohning ichimlik suv manbasiga yaqin bo'lishi, jang chog'ida quyosh nurlarining askarlar ko'ziga tushmasligi maqsadga muvofiq sanalgan. Ariq yoki daryosiz joylarda piyodalar yordamida quduqlar qazilib, suv chiqarilgan. Va aksincha, yov kelishi kutilgan yo'llar buzilgan, mavjud quduq, buloqlar tosh-tuproqlar bilan to'ldirilgan.

Qo'shin dam olish, to'xtash yoki jang maydoniga tushganda lashkargoh atrofi bir-biriga bog'langan aravalar bilan o'ralgan, shox-shabbalar yordamida to'siqlar (*g'ovlar*) yasalgan, chetlariga chetan (*chapar*) va odam bo'yi barobar *tura* (qalqon)lar qo'yilgan, ichiga *tikan* (uchli sanchiq) o'rnatilgan *handak* (transheya) bilan o'rab olingan. Bunday istehkom *yazak* (kunduzgi) va *taloya* (tungi soqchi) lar tomonidan qo'riqlangan [4].

Amir Temur yirik janglar paytida jangni kuzatish va boshqarish uchun mo'ljallangan boshqarish bargohi (punkti) joylashish joyini tanlashda, xududning xususiyatlaridan keng foydalangan, odatda Sohibqironning bargohi baland tepalikda tiklanib, dastasi uchiga *mohcha* – yarim oy shakli qadalgan jangovar tug' va bayroqlar bilan bezatilgan va u joydan askarlarining jang maydonidagi harakatlari Amir Temur tomonidan nazorat qilingan.

Sohibqironning mustahkam qal'alarni taslim etishda o'ziga xos tadbirni ishga solgan. Dastavval ish qamaldagi qal'a devorlari yonida undan baland bo'ladigan *sarko'b* – tuproq uyumi tiklashdan boshlangan.

Qo'shinlar tevarak-atrofdan yog'och, o'tin, shox-shabba yig'ib, ustidan tosh va tuproq bostirib, *sarko'b* barpo etgan. Ushbu inshootni barpo etishda qo'shinlar tarkibidan bo'lgan kuchlardan bo'lmish "Cherik" kacha bo'lgan bo'linma kuchlari (birnecha o'n mingdan ortiq) jalb etilgan. Qad rostlagan *sarko'bga* ko'tarilgan askarlar tomonidan mudofaachilar ustiga turli qurol-yarog'lardan o'q va tosh yog'dirilgan. Manjaniq va arrodalardan irg'itilgan toshlar

bilan devorlarda rahnalari ochilgan, devor tagidan *naqblar* qazilib, doru yordamida *burj* va *borular* portlatilgan, zich qo'yilgan *shotu* (narvon) lardan askarlar yuqoriga ko'tarilgan. Bunday zo'r hujum qal'ani zabt etish bilan yakunlangan.

Sharafuddin Ali Yazdiyning yozishiga ko'ra, Temurbek Dashti Qipchoqqa qilingan yurish (1390—1391) oldidan qo'shinni bir yilga yetadigan oziq-ovqat, qurol- yarog', kiyim-kechak va boshqa safar uchun zarur ashyolar bilan ta'minlashni o'z noiblariga buyurgan. Har bir suvoriyga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bir qalqon va bitta qo'shimcha ot ajratilgan. Yurish vaqtida har o'n jangchi bitta chodir, ikkita belkurak, bittadan kerki, o'roq, arra, tesha, bolda, yarim man og'irligida arqon, bir dona pishiq teri va bitta qozon, 100 dona nina olib kelishi lozim bo'lganligini qayd etadi [3].

Temur tuzuklarida ta'kidlanishicha, safar chog'ida oddiy askarlarning har o'n sakkiztasiga bitta chodir berilgan. Har bir jangchi ikkita ot, yoy, sovut, qilich, juvoldiz, kop, o'nta pina, arra va teri xaltaga (*chanach*) ega bo'lgan [4].

Amir Temurning Damashq shaxri yaqinidagi bir qal'ani qa'mal qilishida muhandislik san'atini keng qo'llamda qo'llaganligi ko'rish mumkin. Unda, qal'a mustahkam bo'lib, u uzoq muddatli mudofaa uchun zarur qurol-yarog', oziq-ovqat, yem-xashak bilan ta'minlangan, mudofaachilarga Yazdar nomli sarkarda boshchilik qilar edi. Uni bir hamla bilan qo'lga kiritish mumkin emasligini sezgan Sohibqiron muhosara qurol-yarog'larini hozirlashni amr qiladi. Jahongir ishni qal'a devorlari yonida undan baland bo'ladigan tuproq uyumi - sarko'b tiklashdan boshlaydi, tevarak-atrofdan o'tin, yog'och, shox-shabba to'plab, ustidan tosh va tuproq to'kib, sarko'b barpo etadi. Qad rostlagan sarko'nga kutarilgan temuriy askarlari qal'a ichida turganlar ustiga turli qurollardan o't yog'diradi, Qal'a ro'parasiga o'rnatilgan manjaniqlardan irg'atilgan toshlar bilan devorlarda raxnalar ochiladi, uning ostidan naqb – yer osti yo'llari qazilib, borularga ilgaklar tashlanadi, zich qo'yilgan narvonlardan jangchilar qo'rg'onga yopiriladi. Bunday zo'r xujumni kutmagan mudofaachilar safida sarosima boshlanadi va ular qarshilik ko'rsatish befoydaligini anglab yetgach, Amir Temurdan omonlik so'rab, unga qal'ani topshiradi [5].

Amir Temur harbiy harakatlarni, yurishlarni harbiy san'atga aylantirishga erishgan tashkilotchi sifatida harbiy nizomga to'la rioya qiluvchi, o'ta intizomli qo'shin tuzishga erishib, jang vaqtida qo'shinlarini mohirlik bilan boshqargan, jang taqdiri hal bo'ladigan o'rinlarga ko'mak kuchlarini o'z vaqtida yo'llash, har qanday tabiiy, sun'iy to'siq va g'ovlarni uddabronlik bilan o'tish, qo'shindagi jangovar ruhni ko'tarinki darajada tutib turishga muvaffaq bo'lgan.

Qo'llanilgan adabiyotlar

- 1.Иванин М.И. О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингиз-хане и Тимурлане. – СПб., 1985, 163-бет.
- 2.Yazdiy, Sharafuddin Ali. Zafarnoma // So'z boshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkichlar muallifi va nashrga tayyorlovchilar: A. Ahmad, H. Bobobekov: Mas'ul muharrir B.Eshpo'latov. – T.: Sharq, 1997. – B. 176.
- 3.Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. –Toshkent: Fan, 1997. –B. 227.
4. Temur tuzuklari // Forschadan A.Sog'uniiy va H.Karomatov tarjimasii. – T., 1991. – B.15.
- 5.Hamidulla Dadaboev. Amir Temurning harbiy mahorati. – Toshkent.: Yozuvchi, 1996. – 96 b

**“TEMUR TUZUKLARI” –TARIXIY, YURIDIK
MANBA SIFATIDA**
**«СВОД ЗАКОНОВ ТЕМУРА» КАК ИСТОРИКО -
ПРАВОВОЙ ИСТОЧНИК**
**"TEMUR'S CODE OF LAWS " AS A HISTORICAL
AND LEGAL SOURCE**

XUDAYAROV Nusrat Abdimalikovich

Podpolkovnik, O‘zbekiston Respublikasi
Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra katta o‘qituvchisi

ХУДАЯРОВ Нусрат Абдималикович

Подполковник, старший преподаватель кафедры
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Nusrat A. KHUDAYAROV,

Senior Instructor of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif: **Botirov S.N.**

Соавтор: **Ботиров С.Н**

Co-authors: **Lieutenant Colonel
Sardor N. Botirov**

Podpolkovnik, Chirchiq oliy tank qo‘mondonlik
muhandislik bilim yurti sikl boshlig‘i

Подполковник, Чирчикское высшее танковое
командное инженерное училище, начальник цикла

Lieutenant Colonel, Head of the Cycle at the Chirchik
Higher Command Tank Engineering Military School

Amir Temur va temuriylar davri davlatchiligi, ma’naviyati o‘zining salohiyati, mazmuni, tarbiyaviy kuchi va ta’siri bilan O‘zbekiston davlatchiligi tarixida alohida o‘rin tutadi. Yaqin tarixga e’tibor beradigan bo‘lsak Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 29-dekabrda “Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to‘g‘risida”gi qarori, 1995-yil 26-dekabrda esa Prezidentimizning “1996-yilni Amir Temur yili deb e’lon qilish to‘g‘risida”gi farmonlari qabul qilindi. 1996-yil mart oyida “Temuriylar tarixi” davlat muzeyini tashkil qilish xususida, “Amir Temur” ordenini ta’sis etish to‘g‘risida” farmonlar chiqdi.

BMTning YuNESKO qarori asosida Amir Temur tavalludining 660 yilligi butun dunyoda keng nishonlandi. 1996-yil aprel oyida shu tashkilotning Parijdagi bosh qarorgohida “Temuriylar davrida fan, madaniyat va ta’lim ravnaqi” mavzuida ilmiy konferensiya o‘tkazilib, Buyuk davlat arbobining tarixdagi o‘rniga yuksak baho berildi.

“Temur tuzuklari” ilmiy jamoatchilikni asrlar mobaynida qiziqtirib kelmoqda. ushbu davrda yaratilgan adabiyotlar juda ko‘p. Mavjud adabiyotlarni agar yaratilish sanalariga ko‘ra tasnif etsak, uch davrni ajratib ko‘rsatsa bo‘ladi:

- 1) Tuzuklar bo‘yicha 1917-yilgacha olib borilgan tadqiqotlar;
- 2) sho‘rolar davrida yozilgan asarlar;
- 3) mustaqillik davrida yaratilgan ilmiy izlanishlar.

Davrlar davomida insoniyatning buyuk shaxslari tarixiy taraqqiyotning ichki mantig'ini tushunishga va shu asosda xalqning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy rivojlanishi muammolarini ijobiy hal etib, jamiyatni boshqarishning eng maqbul, adolatli uslublarini joriy qilishga intildilar.

Bir yuz ellik yil mobaynida mo'g'ullar zulmi ostida toptalgan, ezilgan Movarounnahrning siyosat maydonida paydo bo'lgan Amir Temurni faqat o'z manfaatlari uchun kurashga chiqdi, desak yoki uning "Tuzuklari" faqat o'zi uchun zarur edi, degan xulosaga borsak, haqiqatdan yiroqlashib, tor fikrlar doirasiga tushib qolgan bo'lamiz.

Tarixiy manbalarda, Sohibqiron mamlakat taxtiga o'tirgan birinchi kunlaridanoq, ya'ni 1370-yil aprel oyidanoq davlat ishlarini qonuniy hujjatlar asosida yuritishga harakat qiladi. Gap shundaki, agar Amir Temur o'z davlatini qonunlar asosida barpo etmasa, bunday davlatning nufuzi, salohiyati, obro'siga putur yetar va uning hukmdori ham yuqori darajada tan olinmasdi.

Siyosiy va fiqx bilimga oid asarlardan mukammal xabardor bo'lgan Amir Temur chingiziylarning "Yaso" singari davlat ahamiyatiga ega bo'lgan hujjatlarini ham sinchiklab o'rgangan. Shuning uchun ham hukmdor ham o'z davlatiga mana 600 yildan beri turli bahslarga sabab bo'layotgan, qonun va qoidalar, hukmlar to'plami – tuzuklarni yaratdi.

Tarixchi Ibn Arabshoh "Amir Temur tarixi" kitobida shunday yozadi: "Temur tarix kitoblari, ...anbiyolar qissalarini, podsholar siyratlari va o'tgan salaflar haqidagi hikoyalarni doimo o'qitib, qunt bilan tinglar edi" [1]. Tuzuklarning Amir Temur devonida turkiy tilda yozilganligi haqida xulosa qilishga mashhur tarixchi Sharaffuddin Ali Yazdiyning quyidagi fikrlari asos bo'la oladi: "... ulug' voqealari va kechinmalarini o'z ichiga olgan turkiy manzuma va forsiy asar, alohida alohida nazm va (nasr) tarzida tuzulgan edi", – deb guvohlik berishi, shuningdek, yaqinda to'la holda nashr etilgan "Qissai Temur"da "amr etdimki, ul maktub suratini voqealarim daftarida sabt etgaylar",- deb Temurning o'z qo'li bilan yozilgan so'zlarning manbada uchrashi "Tuzuklar" XVII asrda Hindistonda tuzilgan kompilyativ asar deb ta'kidlovchilarga javob bo'la oladi[2].

Shu bois ham Amir Temurning, 27ta davlatni birlashtirgan Markazlashtirilgan ulkan saltanati, tabiiyki, qonunlar to'plamlari asosida yaratilgan va unga qat'iy amal qilish yo'lga qo'yilgan bo'lishi kerak edi. Amir Temur turmush tajribalari asosida ishlab chiqqan va uning hukmi bilan qonun darajasiga ko'tarilgan qoidalar majmui bor ediki, ularni to'plam holiga keltirib, o'zidan keyingi vorislariga ham qonunlar tizimi, ham turmush tajribasi va maslahatlar tarzida ko'llanma qilib qoldirishi lozim edi.

Ana shu to'plam tarixiy asarlarda va turli tildagi tarjimalarga mos holda "Temur tuzuklari", "Tuzukot Temuriy", "Temurning aytganlari" va "Voqeoti Temuriy" – "Temurning boshidan kechirganlari", "Qissai Temur", "Malfuzoti Temuriy", "Temur Qissasi", "Zafar yo'li", "Zafarnoma", "Tarjimai hol", "Esdaliklar", "Tanziymot" (yangi qonun-qoidalar, islohot), turkiy chig'atoy tilidan rus tiliga o'girilganda Malfuzot va Tuzukot o'rniga "Dastur ul amal" nomlari bilan mashhurdir.

Tuzuk soʻzi asli eski oʻzbek tilidagi “Qonun-qoidalar toʻplami”, “Nizom” kabi huquqshunoslikka oid maʼnoni anglatgan. Tarixchilar “Tuzuklar”ning Amir Temur ishtiroki bilan, uning devonxonasida eski oʻzbek tilida yozilgan tarixiy hujjat ekanligini tasdiqlaydi [3].

Shunday qilib, “Tuzuklar” Oʻzbekiston davlatchiligi tarixi oʻrni xaqida eng koʻp fikr, baholar bildirilib, oʻz boshidan turli davrlarda turlicha munosabatni kechirgan tarixiy manbadir. U quyidagi xulosalarga asoslanadi:

- 1) “Tuzuklar” – haqiqiy tarixiy manba;
- 2) “Tuzuklar” – dunyoviy qonun-qoidalarni oʻzida mustahkamlagan tarixiy yuridik manba;
- 3) “Tuzuklar” Amir Temur davrida uning oʻz qoʻli bilan yoki devonida yaratilgan, uning oʻzi bir necha marta koʻrib, tahrir qilgan;
- 4) Oʻzbek davlatchiligi tarixida uning nihoyatda yuksak ahamiyati va oʻrni beqiyosdir.

Oʻrta Osiyo xalqlari, xususan, ajdodlarimizning qonun, davlat va siyosatga jiddiy munosabatda boʻlganliklari zahirida insonni ulugʻlash, jamiyatning barcha qatlamlarini adolat bilan chulgʻab, chinakam huquq asoslariga tayanadigan davlat yaratishdan iborat maqsad yotar edi.

Shuning uchun ham ajdodlarimizga rahnamo boʻlgan buyuk shaxslar davlatchilik borasidagi siyosiy, huquqiy tartiblarini oʻrnatuvchi koʻplab asarlar yaratganlar. Ular orasida Amir Temurning «Tuzuklari»da ifoda etilgan davlat masalalariga oid yoʻl-yoʻriqlar, qonunlar, tuzuklar alohida ahamiyatga ega. Buyuk davlat arbobining davlatchilik siyosatida, u yaratgan boshqaruv tizimi hamda davlatchilik anʼanalari mohiyati zaminida muayyan bir jugʻrofiy makon va jamiyatning turli imkoniyatlarini mahalliy xalq manfaatlarini yoʻlida yuzaga chiqaruvchi chinakam tashkilotchilik yotganini koʻramiz [4].

Hulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, Oʻzbek davlatchiligi tarixining muhim davri – Temur saltanati markazlashgan davlat edi. Saltanat quruvchisining fikricha, davlat birinchi galda, mamlakatdagi barcha ijtimoiy tabaqalarning manfaatlarini himoya qilishi, maslahat, kengash, tadbirkorlik, qonun-qoidalar va adolat bilan qatʼiy tartibda boshqarilishi kerak edi.

Adabiyotlar

1. Amir Temur jahon tarixida. Oʻzbek, rus va ingliz tillarida. BMT, YuNESKO. – Parij, 1996.
2. Amir Temur va uning dunyo tarixida oʻrni. //Xalqaro konferensiya maʼruzalarining tezislari. – Samarqand, 1996, 22-23 may.
3. Amir Temur va uning jahon tarixidagi oʻrni. //Xalqaro konferensiya maʼruzalarining tezislari. Oʻzbek, rus, ingliz tillarida. – Toshkent, 1996, 23-26 oktabr
4. Muqimov Z. Amir Temur tuzuklari (tarixiy-huquqiy tadqiqot). Ikkinchi toʻldirilgan nashri. – Samarqand: SamDU, 2008. – 45 bet.

**O'rta Osiyolik buyuk sarkardalar tomonidan
olib borilgan janglarning o'ziga xosligi**
**Особенности ведения боевых действий
великими полководцами Средней Азии**
**Characteristic Features of Combat Actions
conducted by the Great Generals of Central Asia**

ANARBAEV Odil Islomiddinovich

Podpolkovnik, dotsent, O'zbekiston Respublikasi
Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra boshlig'i o'rinbosari

АНАРБАЕВ Одил Исломиiddinovich

Подполковник, заместитель начальника кафедры
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Odil I. ANARBAYEV,

Associate Professor, Deputy Head of the Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

O'tmishga nazar soladigan bo'lsak Vatanimiz Turon, keyinchalik esa Turkiston deb nomlanganligi hech kimga sir emas. Turkiston ona yurtimizning azaliy va aziz nomidir. Turkiston o'tmishda juda katta hududni egallagan Turonning vorisi, Vatanimiz O'zbekiston esa Turkistonning yuragidir. Turon va turonliklar qadimda O'g'izxon, Qipchoqxon, Alp Er To'nga, To'maris, Spitamen, Kushon davlati shohlari, Attila, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, Bobur Mirzo, Avrangzeb Olamgir va boshqa ko'plab buyuk davlat arboblari va ulug' sarkardalarni dunyoga tuhfa etgan. Butun jahonni larzaga keltirgan Chingizxon armiyasida ham qadimgi turkiylar asosiy kuch hisoblangan.

Shuningdek, tarixdagi ulug' zotlar Bahri Ummonda kezib yurgan bag'aybat kemalarga o'xshaydi. Bir qaraganingizda, bu kema ko'zingizga yaxlit tashlangani bilan uning ichida va qanotlarida qanchadan – qancha tilsimli hodisalar yuz beradi. Va bu kemandan izidan mavjlangan iz qoladi. Bu iz hatto fazodan boqqanda ham ko'zga yaqqol tashlanishi mumkin. Biz buyuk Sohibqiron bobomiz Amir Temur xazratlarini dunyoda neki eng kuchli, eng jozibali, eng maxobatli bo'lsa, o'shalarga qiyoslashimiz mumkin. Bu ulug' zotning hayoti va faoliyati, jo'nroq aytganda, tarjimai holi bizga ma'lum bo'lsa-da, biroq biz eslagan cho'qqi yoxud ulkan kema yanglig', bu muhtasham siymoning nomi bilan bog'liq biz bilmagan, eshitmagan rivoyatlar, hikoyatlar yer yuzi bo'ylab kezib yuribdi.

Bundan tashqari, Amir Temurning jahonshumul obro'-e'tibor va shon-shuhrat qozonishida bosh omil hisoblangan jihat, ya'ni sarkardalik dahosi, harbiy iste'dodi va mahorati, jahon harbiy san'atiga qo'shgan ulkan ulushi borasida ko'pdan-ko'p fikr-mulohazalar, ilmiy hamda badiiy asarlar mavjudligiga qaramasdan, bu boradagi izlanishlarni uzluksiz davom ettirish Sohibqironning harbiy ish sohasidagi yangidan-yangi xususiyatlarini kashf etishga xizmat qiladi. Hazrat Amir Temurning butun jahon ahlini hayratga solgan harbiy zafarlariga, albatta, faqat uning Olloh tomonidan in'om etilgan

lashkarboshilik salohiyati mahsuli debgina qaramasdan, balki uning favqulodda zamonaviy qurol-yarog'lar bilan ta'minlangan, o'sha davrning ilg'or jang olib borish amaliyotlarini mukammal egallagan o'ta intizomli armiyani tuzishi natijasi tarzida baholamoq ham maqsadga muvofiqdir.

Taraqqiyotning bugungi bosqichida yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasi hayotimizning eng asosiy masalalaridan biriga aylanib qoldi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalaridagi o'zgarishlar va istiqbolimizdagi amalga oshirilishi lozim bo'lgan buyuk ishlar Vatan ravnaqi va himoyasi uchun jonkuyar, fidokor, salohiyatli hamda o'z xizmat burchini yurakdan bajaradigan yoshlarni yetishtirish vazifasini qo'ymoqda. Yuqoridagi yuksak xislatlarni o'zida mujassam etgan millatparvar yoshlarni tarbiyalashda tarixiy xotiraning ahamiyati kattadir. Zero, ajdodlar merosini o'qib-o'rganmay, ularga daxldor ekanligidan g'urur hissini tuymay haqiqiy vatanparvarni tarbiyalash mushkul [1].

“ARSLONLAR O‘LKASI”

“Turon” tarixiy-etnik atamasining vujudga kelganiga taxminan 3000 yil bo'lgan. Bu davr ichida ko'plab ulug' hukmdorlar ulkan harbiy qudratga ega bo'lgan saltanatlarni tuzganlar. Jahonning eng buyuk sarkardalari hayoti va faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, eng nomdor sarkardalarning deyarli barchasi u yoki bu ma'noda qadimgi Turon harbiy san'atini o'zlashtirganlar. “Turon” so'zi asli forscha bo'lib, turkiylar degan ma'noni anglatadi. Butun dunyoga ma'lum va mashhur bo'lgan yengilmas sarkarda Amir Temur ta'biri bilan aytganda, bizning xalqimiz turkning bosh bo'g'ini hisoblanadi. “Turk” so'zi “chidamli”, “mard”, “qo'rqmas” degan ma'nolarni bildiradi. Bu sifatlar esa Vatan himoyachilariga eng kerakli bo'lgan fazilatlaridir. Birinchi o'zbek professori, deb tan olingan buyuk olim va adib Abdurauf Fitrat ulug' Turonni “arslonlar o'lkasi” deb bejiz atamagan. Ajdodlarimiz janglar vaqtida “ur-ho” deya chinakamiga mardlik va harbiy san'atni namoyon qilganlar [2].

Dunyoning buyuk sarkardalari qatorida Vatanimizga daxldor bo'lgan shaxslarning turishi ajdodlarimizning jahon harbiy ish rivojida o'z o'rnini bor ekanligidan dalolat beradi. Masalan, AQSh harbiy tarixchisi Maykl Li Lenningning 1996-yilda chop etilgan mashhur “100 buyuk sarkarda” yoki A. Shishovning Rossiyada chop etilgan “100 buyuk qo'mondon” kitobiga Attila va Amir Temur kabi turonlik sarkardalar kiritilgan. Bundan tashqari, jahonning boshqa ko'plab sarkardalari bilan bog'liq harbiy-siyosiy hodisalarning Vatanimizda bo'lib o'tgani alohida e'tiborga molikdir.

SHIDDATLI JANGLAR VA MAG'LUBIYATLAR

Moziyda o'tgan eng buyuk sarkardalarni ham larzaga va sarosimiga solgan yagona yurt bu – Vatanimiz Turkistondir. Masalan, yuqorida tilga olingan jahonning eng buyuk sarkardalari hayoti va faoliyati bayon etilgan qomusiy yoki ma'lumotnoma tarzidagi adabiyotlarning deyarli barchasida birinchi qatorda Ahamoniylar (Eron) davlati shohi, fors sarkardasi Buyuk Kir II (yoki Kurush) turadi. Kir II jahonning aksariyat tarixchilari tomonidan tarixning birinchi harbiy sarkardasi sifatida e'tirof etilgan. U o'z davrida Hindistondan Kaspiy dengizigacha, Kichik Osiyodan O'rtaer dengizigacha bo'lgan yerlarni bosib olgan va qudratli forslar davlatiga asos solgan dongdor lashkarboshi edi. Kir II ning miloddan avvalgi 530 yilda ajdodimiz malika To'maris qo'shini bilan bo'lib o'tgan to'qnashuvni tarix otasi Gerodot «eng shiddatli» urush deb ta'riflagan. Gerodot asarida forslar va ajdodlarimiz massagetlar o'rtasidagi to'qnashuv, uning yakunida Kir II ning boshi kesib olinib, qon bilan to'ldirilgan meshga solingani batafsil bayon etilgan.

Vatanimizga bostirib kirgan tarixning birinchi buyuk sarkardasini ajdodimiz bo'lgan ayol kishi boshqargan qo'shin tor-mor etgani diqqatga sazovordir [3].

Tarixning ikkinchi buyuk sarkardasi, deya e'tirof etiladigan yana bir fors shohi va lashkarboshisi Doro Ini esa oddiy sak cho'poni Shiroq ustamonligi va qahramonligi bilan sarosimaga solib qo'ygani haqidagi tarixiy voqeani esa har bir vatandoshimiz biladi va faxrlanadi.

Yana bir misol, sarkardalarning sarkardasi deya tan olingan, jahonning yarmini egallagan buyuk Iskandar Maqduniy (Aleksandr Makedonskiy) o'zining harbiy yurishlari tarixida birinchi marta Vatanimizda mag'lubiyatga uchragan. Bu voqea, ya'ni Spitamen boshchiligidagi makedoniyaliklarga qarshi olib borilgan janglar miloddan avvalgi 329-328-yillarda bo'lib o'tgan.

Jahonning yarmini egallagan yana bir sarkardalarning sarkardasi Chingizxon ham aynan Vatanimizda ilk bor chinakam mag'lubiyat alamlarini tortadi. Buyuk ajdodimiz Jaloliddin Manguberding bir necha muhim janglarda mo'g'ullar armiyasi ustidan qozongan g'alabalari ungacha jiddiy zarbaga uchramagan Chingizxonni jiddiy cho'chitgan.

AMIR TEMUR VA NAPOLEON BONAPART

O'rta asrlarda eng yirik davlatlardan birini tuzgan yengilmas sarkarda Amir Temur jahon harbiy san'ati rivojiga katta hissa qo'shgan ulug' ajdodimizdir. Harbiy nazariyotchilarning ta'kidlashicha, buyuk fransuz istilochi sarkardasi Napoleon Bonapart Sohibqiron armiyasi tuzilishini, uning jang olib borish san'atini o'rgangan va kerakli joylarini o'zlashtirib olgan. Masalan, Amir Temur jang vaqtida qo'shin qanotlarini himoya qilish maqsadida alohida otliq harbiy qismni birinchi marta joriy etgan. Bunday harbiy qismni biz faqatgina Napoleon Bonapart armiyasida ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari, Sohibqiron Amir Temur dushmanga qo'qqisdan zarba berish usulidan keng foydalangan. Ajdodlarimizning kutilmaganda hujum qilish usulini Gerodot va undan keyingi tarixchilar ham yozib qoldirgan [5].

BOSHQA HAQIQATLAR HAQIDA

Bir qator manbalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, harbiy sohada butun jahonga tarqalib ketgan yangiliklarning yaratilishi bevosita yoki bilvosita ajdodlarimiz nomi bilan bog'liq ekan.

Masalan, Yevropada artilleriya paydo bo'lishidan avval keng qo'llanilgan "vagenburg" jang san'atiga "aroba turo" nomi bilan qadimgi ajdodlarimiz asos solganlar. "Aroba" "arava" ma'nosini bildiradi. "Turo" esa "odam bo'yidek qalqon" ma'nosini anglatadi. Turonliklar tarixda birinchilardan bo'lib g'ildirakni, ya'ni aravani yaratganlar. Ayrim tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, jang paytida g'ildiraklari pichoqli jangovar aravalarni ham ular birinchilardan bo'lib qo'llaganlar. Aroba "arava" ma'nosidan tashqari himoyalash uchun qal'a ma'nosini ham anglatadi. Xoda va uzun temirlar jang paytida zanjir yoki ilgaklar yordamida birlashtirilib lashkar uchun himoya istehkomi vazifasini o'tagan. Askarlar uning orqasida turib jang qilganlar. Keyinchalik "aroba turo" ajdodlarimiz orqali butun Yevropaga tarqalgan. "Aroba turo" artilleriyaning paydo bo'lishi bilan jangovar ahamiyatini yo'qotgan.

Yana bir misol, jahon harbiy san'atida muhim o'rin tutgan o'ta puxta mudofaa devorlari va qal'a-istehkomlarini birinchilardan bo'lib ajdodlarimiz bunyod etganlar.

Bronza davridayoq O'rta Osiyoda fortifikatsiya san'ati paydo bo'lgan edi. "Fortifikatsiya" lotincha "istehkom", "kuchaytirish" deganidir. Fortifikatsiya bu – mudofaa inshootlarini har tomonlama o'rganuvchi harbiy-muhandislik ilmidir. Vatanimizning qadimgi shahar va qal'alari baland devorlar bilan o'rab olingan. Devorlar pishiq g'ishtdan ko'tarilgan va deyarli har bir inshootda minoralar mavjud bo'lgan. Ko'plab yirik va kichik shaharlarda paxsa yoki xom g'ishtlardan ko'tarilgan qal'alar ham qurilgan edi. Devorlarda ikki qatordan iborat o'q otish yo'laklari qilingan. Maxsus tuynuklardan eng yaxshi merganlar dushmanlarga qarata o'q uzgan. Mudofaa devorlari suv to'ldirilgan xandaqlar bilan o'rab olingan. Bunday qo'rg'onlarni qadimgi Baqtriya, Sug'diyona, Marg'iyona, Parfiya, Xorazm, Farg'ona va Choch shaharlarida ko'plab uchratish mumkin bo'lgan. Iskandar Maqduniy boshchiligida yunon-makedonlar Vatanimizga bostirib kirganlarida mustahkam qal'alarni zabt etishda juda katta qiyinchiliklarga duch kelishgan.

Qal'a darvozalarining himoya qilinishi muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Darvozalar oldinga chiqib turgan kichikroq qo'rg'onlar bilan yon tomondan himoya qilingan. Darvozalarning kirish joyida ataylab chigal, chalkash yo'laklar – labirintlar qilib qo'yilgan. Bu yo'laklarning tepasida tosh otuvchi qurilmalar o'rnatish uchun alohida maydonchalar bo'lgan. Tepadan dushmanga og'irligi 25 kg.gacha sopoldan yumaloq qilib yasalgan yadrolar uloqtirilgan. Darvoza oldiga va devor tagiga sopoldan yasalgan piramidasimon maxsus «tikanak»lar sochib qo'yilgan. Ularning uchi doimo tepaga qarab turgan. Bu dushman otlari va fillarining devorga yaqin kelishiga xalaqit bergan.

Qadimgi Xorazmning o'zida qadim zamonlardan yuzlab o'ta mustahkam harbiy istehkomlar bunyod etilgan. Burliqal'a, Jonbosqal'a, Qal'ajiq, Eresqal'a, Bozorqal'a, mashhur Ichanqal'a, Tuproqqal'a, Govurqal'a, Devkesganqal'a, Aybuyirqal'a va yana boshqa ko'plab mudofaa inshootlarining qurilganligi ajdodlarimizning o'z davrida fortifikatsiya ilmida nechog'li ilgarilab ketganligidan dalolat beradi [4].

Yuqoridagi misollarni keltirgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, ajdodlarimiz tomonidan kashf etilib, yo'lga qo'yilgan yuqoridagi sakkizta yo'nalishsiz umumjahon harbiy ishi va harbiy san'ati rivojini tasavvur etib bo'lmas edi. O'sha ulug' ajdodlarning avlodlari bo'lgan biz yoshlar millatimiz moddiy va ma'naviy kamolotining barcha jihatlarini bilan doimo faxrlanib yurishimiz kerak. Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ulkan ishlar bizni harbiy va boshqa sohalarini rivojlantirishga ruhlantirishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Temur tuzuklari, Toshkent. 1991 y.
2. Komus-ul-a'lom. Stambul, 2000 y.
3. Dadaboyev H.V. Harbiy san'at tarixi: QQ harbiy bilim yurtlari uchun darslik. Harbiy nashriyot - 2014 y.
4. Samarov R. Milliy harbiy meros - jahon harbiy san'ati tizimida: konseptual yondashuv / R.S. Samarov // Harbiy ta'lim va fanda innovatsiyalar. Ilmiy-axborot jurnali. – 2021. № 2(11). – 3-8 b.
5. A. Temur saltanati. Lyusyen Keren "O'zbekiston" YVBE 2020.

Amir Temur harbiy sanati

Военное искусство Амира Темура

Military Art of Amir Temur

NISHONBOYEV Muxiddin Xomidovich

podpolkovnik, dotsent, QK Akademiyasi kafedra
katta o'qituvchisi

НИШОНБАЕВ Мухиддин Хомидович

подполковник, доцент, старший преподаватель кафедры
Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel Mukhiddin Kh. NISHONBOYEV

Associate Professor, Senior Instructor of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Turon xalqlarining xarbiy sohada erishgan muvaffaqiyatlari Amir Temur davrida o'zining eng yuqori nuqtasiga yetdi.

Amir Temur qo'shini otliq va piyoda jangchilardan iborat bo'lgan. Bunda otliq jangchilar yengil va og'ir kurollangan sipohiy qo'shinga ajralib, umumiy lashkarning zarbdor qismi hisoblangan, bulardan tashqari, Amir Temur gvardiya singari, shaxsiy soqchilarga ham ega bo'lgan.

Amir Temur qo'shini yana quyidagi turlarga bo'lingan: 1. Pontonerlar (ko'chma ko'priklar quruvchilar) va kemachilar. Ular asosan Amu va Sirdaryoda kemachilik bilan shug'ullanuvchi kishilardan tanlab olinib kemalar va ko'priklar qurishgan. 2. Naftandozlar (Gregorian yoki yunon olovini otuvchilar); 3. Kamal qilish mashinalari va tosh otuvchi kurollarni ishlatishni biladigan jangchilar. Amir Temur boshchiligidagi qamal qilingan ko'plab qal'alarning gregorian olovlarini otish va uloktiruvchi kurollardan mohirona foydalanish natijasida qo'lga kiritilganligi qo'shinining shu turi juda katta malakaga ega bo'lganligini ko'rsatadi. 4. Tog'larda haratlanuvchi maxsus bo'linma. Tog'larda olib boriladigan janglar tik qiyaliklarga chiqqan, tog'lik yerlarda bo'ladigan janglarga ko'nikkan tog' aholisidan tashkil topgan maxsus piyoda qismi. Bu qism jangchilari daralar, tog' yo'llari va tog'larda joylashgan qal'alarni qo'lga kiritishda katta xizmat kursatgan.

Amir Temur xarbiy harakatlar olib borishning yangi tizimiga asos soldi. Unga ko'ra, strategik maqsadlar shiddatli xujum, hal qiluvchi yunalishlarda kuchlarni bir yerga to'plash, dadil manyovr va tashabbuskor xarakatlar va shu bilan dushmani tormor keltirilishi amalga oshirilgan. Otliq qo'shin xujumini tashkil etish strategiyasi va taktikasi Amir Temur armiyasida o'zining to'liq yakunini topdi. Amir Temur qo'shini jangovar tartib (murchil) va jangga galma-galdan tashlanadigan bir necha qator va saflardan iborat bo'lgan [1].

Amir Temur davrida Urta Osiyoda birinchi marta artilleriyadan foydalanilgan. Natanziy 1379 yilda shaxarlardan biri Amir Temur tomonidan qamal qilingani haqida

shunday hikoya qiladi. “Uzoq tayyorgarlikdan so‘ng manjaniqlar va arrodalarni tiklab, ra’d¹ va qoraburg‘alarni o‘rnatib, moslashga kirishdilar”. To‘pchilar (ra’dandozlar) soni bir necha mingga yetib, artilleriya qismini tashkil qilgan.

Amir Temur o‘zining qo‘shinini Chingizxon qo‘shinidan farqli tuzgan. Birinchidan, Amir Temur qo‘shini lashkarlar qo‘shini edi. Ikkinchidan, u o‘nlik tizimi asosida tuzilgan, ya’ni tumanliklarga, mingliklarga, yuzliklarga, o‘nliklarga bo‘lingan. Amir Temur qo‘shini bilan Chingizxon qo‘shini o‘rtasidagi farq shunda ediki, Chingizxon davrida asosiy qo‘shin ko‘chmanchilardan iborat bo‘lgan, istilo qilingan mamlakatlarning xasharga majburan tortilgan o‘troq axolisi harbiy ishlarni bilmas edi. O‘troq aholi Amir Temur qo‘shinining asosiy qismini tashkil qilmasa-da, unga juda muhim, ko‘chmanchilar bilan barobar axamiyatga ega bo‘lgan qism bo‘lib kirgan. O‘troq aholi yashaydigan viloyatlarda piyoda askarlarni, shuningdek tosh otuvchi, devor buzuvchi, o‘q otuvchi mashinalarni, o‘zi otar qurollarni va boshkalarni ishlata biladigan jangchilar urushga tayyorlangan. Amir Temurga ma’lum miqdorda otliq va piyoda askarlar kerak bo‘lsa, tavochilar birorta viloyatdan ko‘rsatilgan miqdorda tumanlar yig‘ib kelishi buyurgan. Abdurazzoq Samarqandiyning yozishicha, har bir jangchi o‘zi bilan bir yilga yetadigan oziq-ovqat, 30 ta o‘qi bilan kamon, sovut, nayza va qalqon olgan. Har ikki otliq askarda bitta zahira ot, har kishida 1 ta chodir, 2 ta temir kurak, 1 ta ketmon, 1 ta o‘rok, 1 ta bolta, 1 ta bigiz, 100 ta igna, yarim man arqon, 1 ta pishiq teri va 1 ta qozon bo‘lgan. Askarlar mana shu narsalarning xammasini olib kelib ko‘rikdan o‘tishi lozim bo‘lgan.

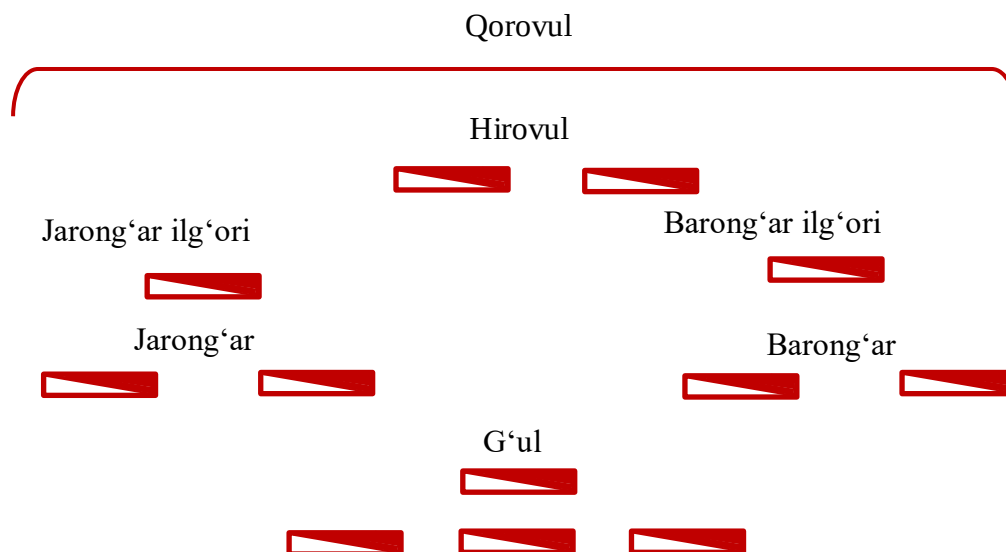
Saralangan jangchilar yoki og‘ir otliqlar dubulg‘a, qalqon, qilich, kamon va o‘q bilan qurollangan. Ularning har biri 2 ta ot va har 5 kishi 1 ta o‘tov olishlari shart edi (5 kishiga 1 ta o‘tov olishning sababi – saralangan jangchilarning mudofaa anjomlari ko‘p joyni egallar hamda ular maxsus xizmatkorlarga ham ega edi). Bulardan tashqari gurzi, oybolta, shamshir bilan qurollangan maxsus jangchilar bo‘linmasi mavjud bo‘lib, ularning otlari ustiga yulbars terisi tashlab qo‘yilgan. Ushbu jangchilar Amir Temurning shaxsiy sokchilari bo‘lishgan. Jangchilar shamshirni chap yonlarida, kilichni esa o‘ng yonida osib yurishgan. Har bir o‘nboshi sovut, kilich hamda kamon va o‘q-yoy bilan qurollangan bo‘lib, chodir va 5 ta otga ega bo‘lishgan.

Amir Temur safarga chiqishdan avval yoki jang oldidan qo‘shin holatini ko‘rikdan o‘tkazish qonuniga o‘ta jiddiylik bilan amal qilgan [2].

Harbiy unvon berish A. Temur qo‘shinida quyidagicha bo‘lgan: har bir o‘nlikda saralangan jangchilar orasidan muloxazakor va mard jangchi tanlab olinib, qolgan to‘qqiz nafari roziligidan so‘ng o‘nboshi etib saylangan. O‘nliklar boshliqlaridan kobiliyatiga karab yuzboshi saylangan, 10 ta yuzboshidan esa xarbiy ishlarda moxir va tajribaga ega (amirlar farzandi yoki xonzodalar avlodidan) mingboshi tayinlangan. Har bir boshliq kerak bo‘lib qolganda uning vazifasini bajarishi mumkin bo‘lgan yordamchiga ega bo‘lgan.

---

¹ «Ra’d» - «Momakldiroq» ma’nosini anglatadi, buni faqat o‘tsochar quroldan olingan tasavvur bilan izoxdash mumkin.

1-chizma. O'n ikki mingli Amir Temur qo'shinining jangovar tartibi

Boshliqlar huquqi. O'nboshilar qochib ketgan yoki halok bo'lgan jangchilar o'rniga boshqa jangchilarni qabul qilish xukuqiga ega bo'lishgan. Yuzboshilar o'z birodarlari tanlab olgan jangchilarni o'nboshilik vazifasiga, mingboshilar esa shu tarzda o'nboshilar ichidan tanlab olinganlarni yuzboshilik vazifasida tasdiklar edilar. Amir Temurga o'nboshi va yuzboshilarning fakatgina halok bo'lgani, qochib ketgani yoki o'rni almashganligi haqida ma'lumot berardilar.

Maosh tayinlash. Pul munosabatlari bilan yaxshi tanish bo'lmagan kuchmanchi xalqlar buyumlar qiymatini odatda, ot, qo'y, tuya va boshqa narsalar bilan o'lchashgan. Shunga qarab, Amir Temur jangchi maoshi qiymatini shu jangchiga tegishli ot narxi bilan belgilagan. Eng yaxshi jangchining maoshi o'z otining 2-4 baravar narxigacha to'g'ri kelsa, o'nboshilar oddiy jangchidan 10 baravar ko'p, yuzboshilar o'nboshidan 2 baravar, mingboshilar esa yuzboshidan 3 marta ko'p maosh olar edi. Jinoyat qilgan har bir jangchi o'z maoshining o'ndan bir qismidan mahrum etilgan.

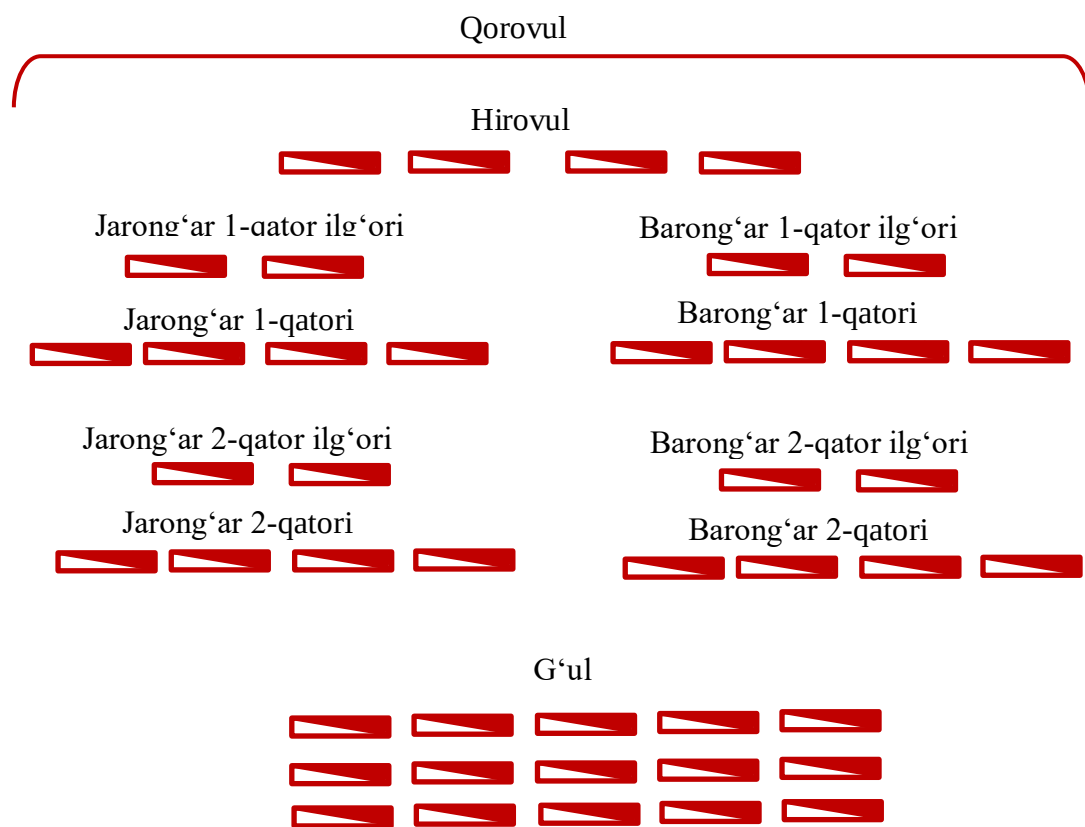
Amirlar maoshi ularning obro'siga qarab 1000 dan 10000 gacha ot narxi bilan, Amir Temur avlodlariniki esa 12000 gacha ot narxi bilan belgilanib, ularga viloyat ham hadya etilgan. Amir Temur va amirlarga qarashli xizmatkorlar, qurolbardorlar, chodirchi va piyoda jangchilar 100 dan 1000 tagacha teng maosh olishgan. Piyoda jangchilarning katta maosh olishi – ularning xizmati otliqlarnikidan mashaqqatliroq ekanligini bildiradi. Piyoda askarlar saralangan va sinalgan jangchilardan iborat bo'lganligi xamda ularni ta'minlash qimmatga tushishi sababli ko'p sonli bo'la olmas edi [3-5].

Qo'shinlar maoshi maxsus boshliqlar tomonidan boshqariladigan, xarbiy xududlarga bo'lingan yerlar hisobidan hamda ba'zi shahar va viloyat daromadlaridan belgilangan. Amir Temur hokimiyatining o'zi tanga bosib chiqarishi tufayli utroq xalqlar orasida joylashgan va pul munosabatlari bilan tanish bo'lgan qo'shinlarga pul bilan maosh to'lagan. Boshqalarga arpa va boshqa maxsulotlari hisobidan maosh

belgilangan. Ammo ot qiymat birligi sifatida qabul qilinib, asosiy maosh sifatida berilgan.

Jangovar xizmat ko'rsatgan jangchilarga mukofotlar maqto'v, maoshga ko'shimcha haq to'lash, o'lja bo'lishda ulushning oshirilishi, yuqori mansabga ko'tarish, faxriy unvon berish, baxodir, mard, botir va boshqa nomlar qo'yish sifatida berilsa, butun qo'shinlar qismiga – nog'ora chalib nishonlash, bayroq berish va xakazolar sifatida berilgan.

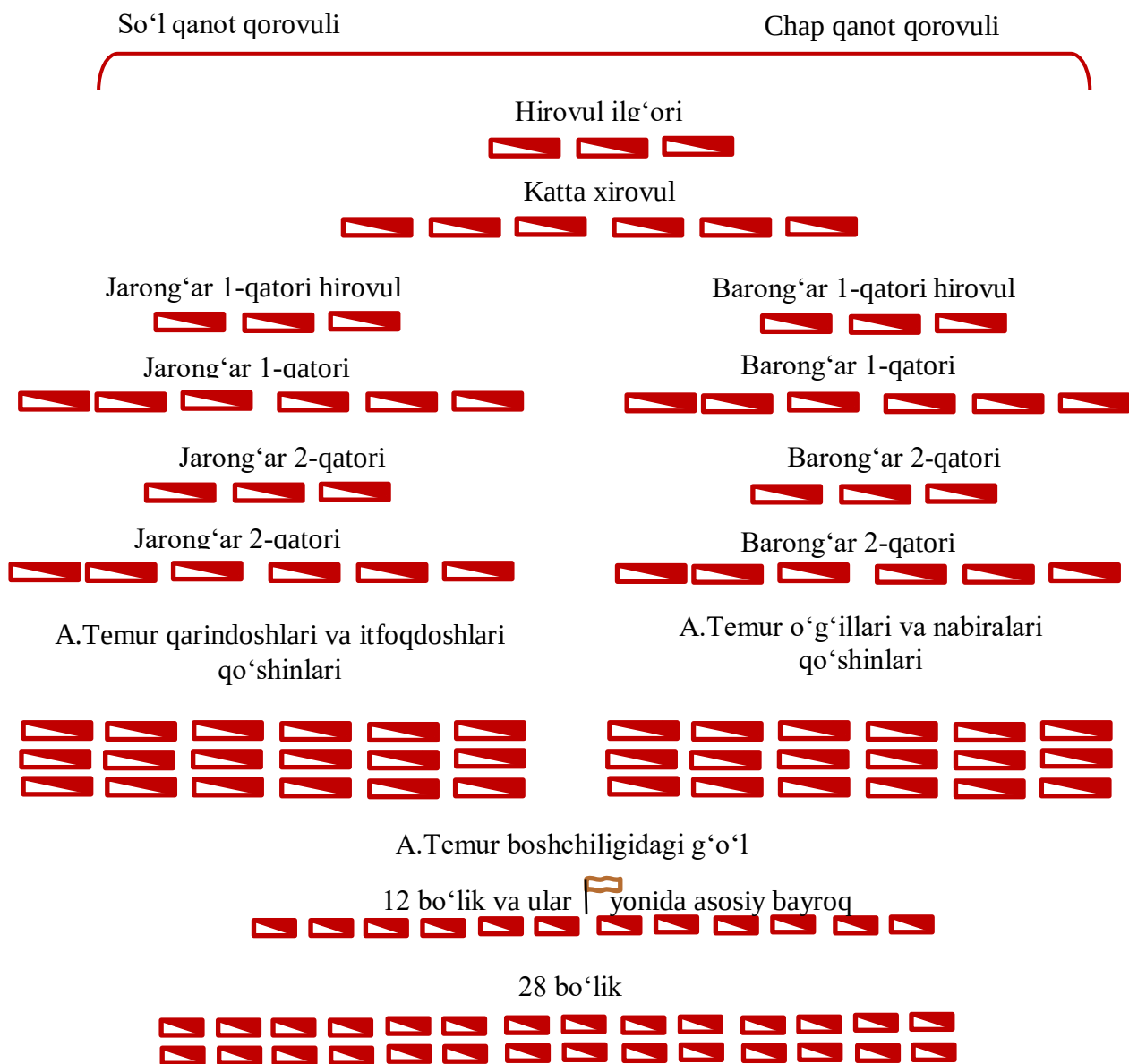
Askarlar yurishga chiqqan vaqtda intizomga qattiq rioya qilar edilar. Har bir bo'linma tuman, qo'shin amiri o'z o'rnini yaxshi bilgan va unga qattik rioya qilgan. Bu bo'linmalar yurishga chiqqan vaqtda asosiy kuchlardan, ba'zan esa bir necha tumandan iborat bo'lgan avang'or (ilg'or) oldinda borgan. Avang'ordan oldinda yasovul yurgan. Yasovulni mangloydan farq qilish kerak edi. Razvedkaga eng botir askarlar tanlab olingan. Yurish vaqtida yulboshlovchilar alohida muhim rol o'ynashgan. Amir Temur yulboshlovchilarni qo'shinlar o'rtasida odatda o'zi taqsimlab bergan.

2-chizma. Amir Temurning qirq mingli qo'shinining jangovar tartibi

Amir Temur xarbiy san'atini yoritishda muhim tarixiy manba hisoblanmish "Temur tuzuklari" da Sohibqironning o'zi qo'shinining jangovar tayyorgarligi, jang oldidan qo'shinni safga tortishi, dushman qo'shini ustidan zafar qozonishniig turli xil usullarini bayon qilib o'tadi. Shunisi muhimki, Sohibqiron kichik jang uchun va katta jang uchun alohida jangovar tartib tuzishga maxsus to'xtaladi. Xususan 12 mingtagacha bo'lgan lashkar va 40 mingdan ortiq bo'lgan lashkarni jangovar

tartibga keltirish bo'yicha ko'rsatma beradi. Bu ko'rsatmalar keyingi davr harbiy san'at tarixi uchun nihoyatda muhim bo'lgan.

3-chizma. Qirq mingdan ziyod qo'shinning jangovar tartibi

Xulosa qiladigan bo'lsak, Amir Temur davrida harbiy san'ati o'zining yuqori cho'qqisiga yetgan. Qadimda va ilk o'rta asrlarda turkiy xalqlar harbiy san'atida biz sochma saf bo'lib jang qilish usulini, to'da-to'da bo'lib dushmanga yopirilib hujum qilish usulini (turktoz) uchratsak, Sohibqiron davriga kelganda qo'shin tartib bilan safga tortilgan (1,2 va 3 chizmalar) va jangga birin-ketin kiritilgan va bu bilan raqib qo'shini xoldan toydirilgandan so'ng sara jangchilardan iborat zahira qism jangga tashlanganining guvohi bo'lamiz. Amir Temur qo'shinining o'zidan oldin tarixda o'tgan barcha xukmdorlar qo'shinidan farq qiluvchi tomonlari nimalardan iborat edi?

Agarda qadimda va ilk o'rta asrlarda xukmdorlar qo'shinining asosini ko'chmanchi qabilalar tashkil etgan bo'lsa, Amir Temur davriga kelganda o'troq aholida ham qo'shin tuzilgan. Garchand o'troq aholi Sohibqiron qo'shinining asosiy

qismi bo'lmasa-da, ko'chmanchilar bilan bir mavqeda turuvchi muhim kuch edi. O'troq aholi yashaydigan viloyatlar asosan qamal ishlarida qo'l keluvchi piyoda jangchilarni tayyorlab berardilar. Amir Temur xarbiy san'atida islom dinining roli katta edi [2,4,6].

Amir Temur davrida o'z zamonasining eng yuksak texnikaviy yutuqlaridan biri bo'lgan o't sochar qurol-ra'd hamda qo'shin tarkibida ra'dandozlar qismi tashkil topdi.

Amir Temur jahon harbiy san'atida ilk bor qo'shinni janggoxda yetti qo'lga ajratib safga tortish tartibini ishlab chiqdi.

Amir Temur qo'shinida jangchilarning kiyimlari, xatto otlarning ranglariga qarab maxsus qismlar tuzilgani ma'lum. Tarixga nazar tashlasak bu usul mo'g'illarga ham ma'lum bo'lganini ko'ramiz. Masalan, M. Ivaninning yozishicha, Botuxon ryazanlik knyazlardan oq, qora, kul rang, qizg'ish va chovkar otlar talab qilar edi. Oddiy foydalanishda otlar darajasiga qarab talab qilinardi. Lekin mo'g'ullar otlar rangiga jiddiy e'tibor berishar, buning sababi shundaki, asosan otliqlardan tashkil topgan mo'g'ul qo'shinlarining turli qismlari otlarining rangiga qarab tuzilardi. Bu hol otlarni yaylovlardan to'plash xamda qismlarni jang paytida ajratish mumkin bo'lishi uchun qulay edi.

Amir Temurning zafarli yurishlarida qo'shindagi harbiy intizomning roli benihoya katta bo'lgan, albatta. Bunda Sohibqiron Yaso qonunlariga amal qilgan, jangda ko'rqqoqlik qilgan harbiy tartibni buzgan, itoatsizlik qilganlarni Yaso qonunlari asosida beshafqat jazoga tortgan, xususan, kurqqoqlarga ayollar ko'yлагini kiydirib, yuziga qizil bo'yoq surttirar, keyin esa eshak dumiga bog'lab shahar ko'chalarida sazoyi qilinardi.

Amir Temur qo'shinida XIV asr oxiri - XV asr boshlarida otliq qo'shinni tashkil qilish, uning strategiya va taktikasi uzining mukammal bosqichiga yetgan. Qo'shin o'z zamonasi uchun yaxshi texnika, qurol-aslahaga ega bo'lgan. Qo'shin qismlarining qurol-yarog' va tug'lar rangiga qarab yoxud otlarning tusiga qarab farqlanishi nafaqat tashqi ahamiyatga ega bo'lgan, balki jangni tashkil qilish va boshqarish uchun ham muhim bo'lgan. Sohibqiron o'zidan sung harbiy san'at sohasida ulkan meros qoldirgan. «Temur tuzuklari» uning farzandlariga vasiyatnoma tariqasida siyosat yurg'izish va urush olib borish qoidalari bitilgan ajoyib yodgorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aimr Temur jahon tarixida. Mualliflar jamoasi. –T.: 1996, 120 b.
2. Xasonov F. To'ron xalqlari harbiy san'ati. –T.: 2018, 440 b.
3. Dadabaev H. Amir Temurning harbiy mahorati. –T.: 1996, 120 b.
4. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 2-kitob – T.: Mehnat, 1992 y -120 b.
5. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma T.: 1997 y -185 b.
6. Temur Tuzuklari. – T.: 2021 y-158 b.
7. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. –T.: 2000, 145 b.

AMIR TEMUR DAVLATI XAVFSIZLIGINI
TA'MINLASHDA ILM-MA'RIFATNING ROLI
РОЛЬ НАУКИ И ПРОСВЕЩЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ
БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА АМИРА ТЕМУРА
ROLE OF SCIENCE AND EDUCATION IN THE
ASSURANCE OF AMIR TEMUR'S STATE SECURITY

ABDURAHIMOVA Dilmuzaxon Aliyevna

Pedagogika fanlari doktori (DSc) professor,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi

Дилмузахон Алиевна АБДУРАХИМОВА

Доктор педагогических наук (DSc), профессор,
Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Ms. Dilmuzakhon A. ABDURAKHIMOVA

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor,
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Mamlakatimiz yuksak ma'naviyat sohiblari yurti ekanligi tarixiy tadqiqotlar natijasida ayon bo'lgan. Shuningdek, Vatan himoyasi uchun jonini ayamagan, kunu tun izlanib, qomusiy bilimlarni egallagan va bor bisotini sarflab, xalqini ma'rifatli qilishga intilgan ulug' zotlarning, buyuk siymolarning zurriyotlarimiz. Bu - biz uchun ham sharaf, ham katta mas'uliyat ekanligidankelib chiqib, har birimiz ajdodlarga munosib voris bo'lishimiz lozim.

2020 yilning 1-oktabr kuni, "O'qituvchi va murabbiylar kuni"ga bag'ishlangan tantanali yig'ilishda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev o'z nutqida "O'n beshinchi asrda Sohibqiron Amir Temur bobomiz asos solgan va uning munosib avlodlari davom ettirgan muhtasham saltanat, yurtimizda ikkinchi Uyg'onish, ya'ni ikkinchi Renessans davrini boshlab berdi" deb ta'kidlagan edi[1].

"Temur tuzuklari"da shunday deyiladi: "Odam Atodan boshlab Xotam ul-anbiyogacha, ulardan hozirgi damgacha o'tgan sultonlarning qonunlari va turish-turmushlarini donolardan so'rab-surishtirdim. Har qaysilarining yo'l-yo'riqlari, turish-turmushlari, qilmishlari, aytgan gaplarini xotiramda saqladim va yaxshi aloqalaridagi ma'qul sifatlardan o'rnak olib, unga amal qildim. Davlatning tanazzulga uchrashi sabablarini surishtirdim va davlati saltanat zavoliga sabab bo'luvchi ishlardan, ya'ni naslni buzuvchi, ocharchilik va vabo kasalini keltiruvchi illatlardan saqlanishni o'zimga lozim deb bildim"[3]. Ushbu fikrlardan ko'rinib turibdiki, Amir Temur yurtboshi sifatida, eng avvalo, o'zi to'liq tartib intizom hamda joriy qilingan qonun-qoida asosida faoliyat yurigan holda barchaga ibrat bo'lgan. O'z navbatida, saltanatda salbiy oqibatlarni keltirib chiqaruvchi omillarni o'rganib, uni bartaraf etish uchun chora-tadbirlar ishlab chiqqan.

"Saltanatni idora qilish tuzugi"da: "Amr etdimki, o'g'ri va qaroqchilarni "Yaso" asosida jazolasinlar, fasodchi, buzuqi, nafs yomon kishilarni mamlakatdan

haydasinlar. Ezma-bekorchilarni odamlarni viloyat va shaharlarda qoldirmasinlar. Har bir shahar va qishloqqa kutvol tayinlasinlarki, sipohu raiyatga soqchilik qilsin va kimning biron narsasi o'g'irlansa, buning mas'uliyati uning zimmasida bo'lsin. Va yana buyurdimki, yo'l ustiga kuzatuvchilar, zobitlar tayinlasinlarki, yo'llarni qo'riqlab, yo'lovchilar, savdogarlar, musofirlarni kuzatib, mol-mulki va boshqa narsalarini manzildan-manzilga yetkazib qo'ysinlar. Yo'l ustida birortasining narsasi yo'qolsa, o'zi o'ldirilsa yoki boshqa kor-hol yuz bersa, bular uchun javobgarlik ularning zimmasida bo'lsin", deyiladi[2].

Darhaqiqat, o'z davrida Amir Temur tomonidan saltanatni boshqarish, unda xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha yaratilgan tizim va joriy etilgan intizomiy qoidalar uning vafotidan keyin ham nafaqat Temuriylar sulolasi hukmronligi davrida balki undan keyingi davrlarda ham qo'llanilib kelinishi sababli uning qadri ortdi va bugungi kunga kelib yoshlarning ma'naviy yuksalishida qadriyat sifatida ham qo'llanilmoqda.

Amir Temur qo'shini tarkibida maxsus bo'linmalar joriy qilingan bo'lib, harbiy yurishlar davomida o'rda sifatida joylashtirilgan qo'shin qarorgohlari ular tomonidan qo'riqlangan. Trtibni saqlash, savdogarlar va oziq-ovqatlarning narxlarini domiy nazorat qilib borish hamda o'g'irliklarning oldini olish vazifalari qarorgohdagi mirshablar tomonidan amalga oshirilgan. Qarorgohdan tashqaridagi xavfsizlikni nazorat qilish va ta'minlash ishlari mirshablardan tashkil topgan to'rtta maxsus guruh tomonidan amalga oshirilgan. Ta'kidlash joizki, dushman tomonidan qo'lga tushgan mansabdor shaxslarni lashkaarboshlarni hibsda saqlab, soqchi bo'linmalari yordamida qo'riqlab turilgan. Xizmat olib borish vaqtida parokandalikka yo'l qo'ymaslik maqsadida mazkur bo'linmalarining o'z o'roni – paroli mavjud bo'lgan[3]. Temur tuzuklarida huquqni muxofaza qiluvchi idoralariga o'xshash bevosita tuzilmalar tilga olinmagan bo'lsa-da, harbiylarning tarkibida faoliyat yo'nalishlari, vazifalari va funksiyalari jihatidan yaqin bo'lgan maxsus bo'linmalar mavjud bo'lganligini kuzatish mumkin.

Temur saltanatida xavfsizlik ta'minlash bilan shug'ullangan davlat xizmatchilaridan yana biri "arzbegi" deb nomlanib, u mamlakatda sodir bo'layotgan voqealarga o'z munosabatini bildiruvchilardan tushgan ariza, shikoyat va takliflarni hukmdorga yetkazib turishga mas'ul bo'lgan. Shu bilan birga dargohdagi adolat amiri turli o'lka va shaharlarda sipoh va raiyat orasida urf-odatlariga oid janjalli jarayonlardan habardor bo'lib, oliy hukmdorga hisobot va ma'lumotlar taqdim etgan. Bu ikki mansabdor shaxs tomonidan joylarda ro'y berayotgan adolatsizlik, tartibsizlik, davlat va jamiyat manfaatiga zid ishlar haqida to'liq ma'lumot olingach, maxsus vakil – aminlar joylarda voqeani o'rganib, tegishli choralar ko'rishgan[4].

Mamlakat boshqarishidagi xavfsizlikni ta'minlashda Amir Temurning maxfiy xizmati muhim o'rin tutgan. Tarixchi Ibn Arabshohning yozishicha, Sohibqiron Temur o'z yerlarining barcha tomonlariga ishonchli ayg'oqchilarini tarqatib, qolgan mulklariga esa josuslar qo'ygan edi[5]. Josuslarning buni Qohirada, Muiziyada bo'lsa, unisi Damashqda, Shamiysoniyadagi so'fiylardan biri edi. Ulardan biri chakanafurush bo'lsa, ikkinchisi yirik savdogar, badxulq polvon va buzuqi dorboz, jafokor va hunarmand, munajjim va o'z tabiaticha ish qiladigan, gap-chinoz qalandarlaru sayyoh darveshlar, dengizchi mallohlaru, quruqlikdagi sayyohlar,

zarofatli meshkoblar, latofatli etikdo'zlar, alvasti va hiylakor Dalli misoli firibgar kampirlar edi. Ular davrining razvedkachilari – tingchi, xabargir, darakchi, josus va ayg'oqchilar sifatida muhim axborotni yetkazib turishar edi. Ayniqsa, bu borada Amir Temurga Ahmad Yassaviy va Bahouddin Naqshband tariqatlarining xolis xizmatlari katta bo'lgan [6].

Temur saltanatida adolat bosh mezon bo'lgan. Shuning uchun davlat xizmatida bo'lganlarning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasi va xulq-atvoriga alohida urg'u berilgan. Xususan, Temur tuzuklarida keltirilganidek, har yerning g'arazgo'y, tuhmatchi va nafsi buzuvchi kishilarining tuhmat so'zlari bilan katta va kichik shaharlar aholisidan hech kim jazolanishiga yo'l qo'yilmagan. Birovning gunohi to'rt kishining guvohlik berishi bilan isbotlansa, u gunohiga yarasha jazolanishi ko'zda tutilgan. Sipohiylardan birortasi raiyatning xonadoniga zo'rlik bilan kirishi, ot-ulovini tortib olishiga yo'l qo'yilmagan.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Amir Temur davrida eng avvalo, davlat boshqaruvining muhim yo'nalishlari bo'lgan xavfsizlikni ta'minlash masalalari muayyan qonun-qoidalar, ya'ni tuzuklar asosida amalga oshirilgani, boshqacha aytganda adolatli saltanantni barpo etishda qonun ustuvorligiga asoslangani, jamoat tartibini saqlash, sog'lom ma'naviy-ma'rifiy muhit yaratilganligidan dalolat beradi. Ma'lumki, barcha davlatlarda ham taraqqiyot, avvalambor, insonlarning ma'naviy salohiyati bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev, Sh.M. O'qituvchi va murabbiylar – Yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir / O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // Yangi O'zbekiston. 2020. - 1 okt.
2. Temur tuzuklari / Forschadan Sog'unliy, A. va Karomatov, H. tarj.:Ahmedov, B. tahriri ostida. - T.: 1991. - 144 b.
3. Axmedov, B. Amir Temur. – T.: O'zbekiston. 1995. - 636 b.
4. Davlat qurilishi va boshqaruvi / Mualliflar jamoasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi. - T.: 2007. - 576 b.
5. Sodiqov, H. Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati: (tarixiy badialar) / mas'ul muharrir Abduazizova, N.- T.: 2010. 3 qismli. - 436 b.
6. To'laganov, A. Amir Temur va Temuriylar saltanatida davlat boshqaruvi hamda diplomatik munosabatlarning rivojlanishi: monografiya./A.Tulyaganov.- T., 2006. - 208 b.

Amir Temurning Vatan mustaqilligi yo'lidagi diplomatik siyosati

Дипломатическая политика Амира Темура на пути независимости родины

Amir Temur's Diplomatic Policy Directed at the Homeland Independence

NORMATOV Ravshan Toshmatovich

Podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedrasi boshlig'i, Davlat va harbiy boshqaruv kursi tinglovchisi, dotsent

НОРМАТОВ Равшан Тошматович

Подполковник, начальник кафедры Академии Вооружённых Сил Республики Узбекистан, слушатель курса Государственного и военного управления доцент

Lieutenant Colonel Ravshan T. NORMATOV

Associate Professor, Head of the Military Pedagogy and Psychology Department, post-graduate student of the State and Military Management course at the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif: **MARDONOV I.O.**

Соавтор: **МАРДОНОВ И.О.**

Co-authors: **Lieutenant Colonel Ixtiyor O. MARDONOV**

Podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi Ilmiy ishlar va innovatsiyalarni tashkill etish bo'yimi katta ofitseri

Подполковник, старший офицер отдела организации научных работ и инновации

Senior Officer of the Scientific Research Organization Department of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Buyuk sarkarda va hukmdor Amir Temur davrida xalqaro munosabatlar va uning tarixda tutgan o'rnini haqida so'z yuritishdan oldin bir fikrni ta'kidlab o'tish joiz. 2700 yildan ortiq davlatchilik tarixiga ega o'zbek xalqining o'tgan ming yilliklardagi xalqaro aloqalari juda kam o'rganilgan, chunonchi, tashqi siyosiy munosabatlar diplomatiyasi masalalari deyarli tadqiq qilinmagan. Shu ma'noda mazkur yo'nalishda qo'yilgan har bir qadam katta qiziqish uyg'otishi tabiiy. Shunga qaramay biz temuriylar, ayniqsa, Amir Temur davri tashqi siyosiy aloqalari va diplomatiyasini hech bir mubolag'asiz xalqaro munosabatlar tariximizning eng yorqin sahifalaridan deya olamiz.

Amir Temur davri xalqaro munosabatlari va diplomatiyasi mag'zini chaqishda eng avvalo, o'sha zamondagi jahon siyosiy, iqtisodiy, mafkuraviy manzarasini bilib olishga to'g'ri keladi. Zero, Amir Temur dunyo miqyosida o'z davrining moxir siyosatchisi va diplomatidir. Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, Amir Temur o'z Vatani ozodligini ta'minlash yo'lidagi harbiy harakatlarini uzoq va yaqin mamlakatlar ila faol diplomatik munosabatlar bilan birga olib borgan. Umuman u tinch yo'l bilan qilingan barcha diplomatik harakatlar hech bir natija bermagan hollardagina tashqi diplomatik maqsadga erishishning bir vositasi sifatida urushdan foydalanar edi.

Ma'lumki, o'zbek olimi Ibrohim Mo'minov "Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rnini va roli" asarida Sohibqiron faoliyatini ikki bosqichga - Turonzaminda mustakil davlat tuzish va xorijiy mamlakatlarni fath etishga yo'naltirilgan davrlarga bo'lib o'rganishni tavsiya etgan [1]. Nazarimizda,

Sohibqiron davlatining tashqi siyosatini tahlil etishda ham ana shu mezondan kelib chiqish ma'qul ko'rinadi. Chunki, tarixda tarkib topgan har qanday davlatning tashqi siyosati va uning xorijiy munosabatlari uning ichki siyosatining bevosita davomi sifatida namoyon bo'ladi. Shunday ekan, Amir Temur davlati diplomatik aloqalari ham u yuritgan umumiy siyosatning ajralmas va uzviy bir qismi sifatida maydonga chiqqan hamda amalga oshirilib kelingan.

Amir Temur hokimiyat tepasiga kelgach, (1370) faoliyati asosan, Movarounnahrni 150 yildan ortiqroq davom etgan mo'g'ullar zulmidan ozod qilish, bu yo'lda uchragan barcha to'siqlarni yengib o'tish va Turonzaminda mustaqillik bayrog'ini barqaror etish bilan belgilanadi. Bu vaqt ichida Sohibqiron ana shu asosiy maqsadni ruyobga chiqarish bilan bog'liq tadbirlarni amalga oshirdi. U juda katta aql-zakovat va ziyraklik bilan barcha og'ir vaziyatlardan chiqibildi. Buning uchun undan ko'proq nozik diplomatik munosabatlar olib borish talab etildi. Amir Temur diplomatiyasida mutafakkirlar, faylasuflar, olimlar, davlat rahbarlari, san'at arboblari bilan turli xil uchrashuvlar o'tkazish ham muhim o'rin egallaydi. U davlatlararo diplomatik munosabatlarda malakali tarjimonlar tanlash va ulardan foydalanishga alohida e'tiborini qaratdi. Bu davrda Movarounnahrda tashqaridagi mamlakatlar hukmdorlari bilan olib borgan diplomatik muloqotlari shuni ko'rsatadiki, uning jahongirlik siyosatidagi barcha masalalar asosan islom dini nuqtai nazariga asoslangan holda hal etishga qaratilgan.

Amir Temur diplomatiyasida muzokara olib borish san'ati yuqori saviyaga ko'tarildi. Bunday nozik diplomatik muzokaralar dushman bilan tinchlik sulhi tuzishda yoki uni o'z tomoniga og'dirishda, maqsadli shartlar qo'yishda mamlakat obro'ini yanada oshirgan.

Temur diplomatiyasining ma'naviy-ahloqiy asosini islom dini arkonlari tashkil etadi va mazmunan qadimiy turk diplomatiyasi an'analari bilan bog'lanib ketadi. Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig" didaktik qomuslar kitobi ham diplomatik munosabatlarida nazariy asos vazifasini o'taganligi haqida ma'lumotlar bor. Temur diplomatiya munosabatlarining o'ziga xos tomonlaridan biri, u o'zining barcha murojaatlarida, qat'iy talab shaklida yozilgan nomalarida ham sharq diplomatiyasi etiketlariga to'la rioya qiladi.

Amir Temur saltanat devonida maxsus diplomatiya korpusi tuzilgan bo'lib, unga har tomonlama ma'lumotli va bir necha tillarni yaxshi bilgan kishilar jalb etilgan. Ularga Sohibqironga do'stona munosabatda bo'lgan va dushmanlik ruhida turgan mamlakatlar vakillari bilan muzokara olib borish vazifasi yuklatilgan edi.

XIV asrning oxirida Yevroosiyoda oltita yirik siyosiy birlik yuzaga keldi: Amir Temur davlati, Oltin O'rda, Misr, Rum mamlakati, G'arbiy Yevropa mamlakatlari va Xitoy. Amir Temur va undan keyin hokimiyatga kelgan o'g'li Mirzo Shohrux ular bilan ham diplomatik aloqalar olib borganligi haqida yozma ma'lumotlar saqlanib qolgan.

Amir Temurning Misr, Rum va G'arbiy Yevropa mamlakatlari bilan olib borgan diplomatik munosabatlari haqida uning g'arbga qilgan yurishlari bayonida so'z boradi. Masalan, Temurning diplomatik aloqalarida uning Misr sultonlari bilan yozishmalari, ularning birbirlari bilan elchixonalar ayriboshlash Sohibqironning yuqoridagi yozishmalaridan avval, uning Iroqdagi Misr sultoni va ularning vassallariga yuborgan nomalari muhim ahamiyatga ega. Mazkur maktublarida Temur o'z qudratini namoyon qilishga intiladi, noiblarni markazga bo'ysunmaslikka da'vat etadi va shunday qilib, unga bo'ysunsalar, ularning mavqeyi saqlanib qolinajakligiga ishora etiladi [2].

Amir Temur davlati bilan Rum davlati o'rtasidagi munosabatlar haqida Sharofuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" sida yozganlariga qaraganda, Rum podshosi Yildirim Boyazid ilgariroq Sohibqironga tobelik izhor etib, xiroj to'lab turgan, Arzinjon voliysi Tahurtan qoshig'a elchi yuborib, undan xiroj to'lashni talab qilgan. Amir Temur Rum podshosiga bir qancha nasihatnomadan iborat

maktub yo'llaydi. Aslida Amir Temurning Kichik Osiyoni zabt etish niyati bo'lmagan va kelishmovchilik Boyazidning kibrligi va uning Amir Temurni mensimasligi sababli yuzaga kelgan edi. Chunki g'alabadan so'ng, Amir Temur Rum sultonligini Boyazidning o'g'illariga topshirdi. Amir Temurning tashqi siyosat borasidagi diplomatik faoliyati haqidagi nashrlarda Samarqand G'arbiy Yevropa davlatlari bilan tashqi siyosiy aloqalari Temurning shu davlatlar jumladan, Vizantiya va Fransiya rahbarlari bilan yozishmalari ko'rib chiqilgan [2].

Amir Temur bilan Yevropa davlatlari qirollari o'rtasidagi diplomatik yozishmalarning bir qismi bizgacha yetib kelgan va ular Fransiya, Angliya, Italiya kabi davlatlar kutubxonalarida saqlanmoqda. Bu xatlar ilmiy tadqiqot ob'ekti bo'lgan va boshqa tillarga tarjima ham qilingan. Amir Temurning Fransiya qiroli Karl VI ga yuborgan maktublari, Fransiya qiroli Karl VI ning va Angliya qiroli Genrix IV ning Amir Temurga yo'llagan xatlari, Mironshohning Yevropa davlatlari qirollariga jo'natgan murojaatnomasi ana shular jumlasidandir.

Amir Temur tashqi siyosatiga o'z xayotini bag'ishlagan uning sadoqatli elchilari orasida Ispaniyaga borib, u yerda Amir Temur elchisi sifatida ma'lum muddat turgan va Kastiliya elchilari bilan Samarqandga qaytgan Muhammad Al-Keshiy singari zukko diplomatlar bor edi. Amir Temur saltanatining mashhur diplomatlaridan biri - Muxammad Al-Keshiy haqida ma'lumotlar kam uchraydi. Yevropa mamlakatlariga Amir Temur musulmon diplomatlardan faqat Al-Keshiyni yuborishni lozim topgan. Bu narsa Al-Keshiyning yuksak madaniyatli va savodli bir kishi bo'lishi bilan bir qatorda uning ma'lum darajada Yevropa tillaridan, hech bo'lmaganda uning birontasidan xabardor bo'lganligini bildiradi. U Ispaniyaga yetib borib, uning qiroli Genrix III huzurida Sharqning buyuk imperatori - Amir Temurning shaxsiy vakili sifatida juda katta xurmat-e'tiborga sazovor bo'ladi, qiroli saroylaridagi yig'inlarda katta obro' qozonadi. Genrix III unga Rui Gonsales de Klavixo rahbarligidagi o'z elchilarini qo'shib, hurmat ehtirom bilan Samarqandga qaytaradi [3].

Shu bilan birga, Amir Temur yevropa mamlakatlari bilan olib borgan diplomatik aloqalarida nasroniy rohiblar xizmatidan ham keng foydalangan. Sohibqiron bilan Vizantiya o'rtasida, Fransiya hamda Angliya bilan bo'lgan uning muloqotlarida katta xizmat ko'rsatgan monaxlar Fransisko va Fransisko Sadru hamda Sultoniyaning arxiepiskopi Janlar Amir Temurga katta xizmat ko'rsatgan diplomatlardan edi. Bu boradagi yozishmalarda ta'kidlanganidek, Sohibqiron o'z xizmatida bo'lgan xristian e'tiqodidagi ana shu kishilarga to'la ishongan va ularning faoliyati haqida hech qachon shubha bildirmagan. O'z navbatida, ular ham Amir Temurga sidqidildan xizmat qilganlar.

Hozirgi zamon diplomatiyasida Amir Temur diplomatiyasining uslub va usullaridan keng foydalanilmoqda. Amir Temur tomonidan boshqa davlatlar arboblari bilan bo'lgan munosabatlarda qo'llangan diplomatik usullar va ularning ayrim nozik jihatlari nazariy va amaliy tomondan chuqur o'rganishga arzigulikdir. Amir Temur uchun Vatan ravnaqi asosiy maqsad bo'lgan. Shu sababli, uning barcha sa'y-harakatlari, jumladan, xalqaro maydondagi faoliyati ham ona Vatan taraqqiyotiga yo'naltirilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Amir Temur davlatida yetuk xalqaro diplomatiya an'anasi shakllangan bo'lib, o'zi uning barcha qoidalariga to'la amal qilar edi. Uning davlatida xalqaro elchilik va savdo-sotiq bobida olib borilgan ishlar, avlodlari tomonidan davom ettirildi va rivojlantirildi.

Adabiyotlar:

1. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. –T.: Fan, 1968.
  2. Temur va Ulug'bek davri tarixi. – T.: 1996.
  3. Xolbekov M. Amir Temurning Yevropa qirollari bilan yozishmalari. –Samarqand, 1996.
- Xayrullaev M.M. "O'zbek diplomatiyasi tarixidan". – Toshkent, 2003.

Amir Temurning mamlakat rivojlanishi yo'lida olib
borgan faoliyatining o'ziga xos jihatlari
Своеобразные аспекты деятельности Амира
Темура в развитии государства
Specific Aspects of Amir Temur's Activity in the
Development of His State

MIRABDULLAYEVA Shoiraxon Abdulxayevna

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Harbiy psixologiya va pedagogika kafedrası dotsenti

МИРАБДУЛЛАЕВА Шоирахон Абдулхаевна

доцент кафедры Военной психологии и педагогики
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Ms. Shoirakhon MIRABDULLAYEVA

Associate Professor of the Military Pedagogy and Psychology Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur 1336-yil 9-aprelda (hijriy. 736, sha'bon oyining 25-kunida) Keshga qarashli Xo'ja Ilg'or (hozirgi Yakkabog' tumani) qishlog'ida barlos beklaridan biri Amir Tarag'ay ibn Barqal oilasida dunyoga keldi.

Temurning bolaligi va o'spirinlik yillari Keshda o'tdi. Ibn Arabshoh, Ryui Gonzales de Klaviho va boshqa tarixshunoslar 1360-yilga qadar uning hayotini ayrim ma'lumotlar bilan izohlashadi.

1350-1360-yillar oralig'ida Amir Temur unchalik katta bo'lmagan otliqlar, yaxshi qurollangan kishilar guruhini tuzdi. Klaviho ma'lumot berishicha yosh Temur qo'shini 300 suvoriydan iborat bo'lgan. 300 otliqqa bosh bo'lgan Amir Temur O'rta Osiyoda yuz bergan siyosiy tarhoqlikdan mohirona foydalangan.

1360-1361-yillarda Mo'g'uliston hukmdori hoqon Tug'luq Temur yana Movarounnahrning ichki hayotiga rahna sola boshlaydi. Uning booqinchilik tadbirlari O'rta Osiyolik mustaqil hukmdorlarga ma'lum bo'lganidan keyin ular sarosimaga tushib qolganlar. Shular qatoriga Kesh amiri Xoji Barlosni ham kiritish mumkin. Tug'luq Temur Xo'jandni ishg'ol etish niyatida Sirdaryodan o'tganidan so'ng Movarounnahr amirlari va Xoji Barlos qo'rquvdan o'z jonlarini xalos etish uchun Amudaryodan o'tib Xurosonga ketib qoldilar.

Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, Amir Temur Xurosonga qochayotgan tog'asini kuzatar ekan shunday deydi: "Sizning Xurosonga qarab yo'l olishingiz, mening esa viloyatni vayrongarchilikdan qutqarib qolishim uchun Keshda qolmog'im ma'quldir va davlatni idora qilmog'im va saqlab qolmoqlik uchun Mo'g'ul xonining xizmatiga kirganim foydaliroqdir" deydi.

Shu o'rinda Ali Yazdiy Temurning mana bu so'zlarini ham keltiradi: "Boshliqsiz mamlakat joni sug'urib olingan tanaga o'xshaydi. Jonsiz tana uning halokati bilan barobardir". Shunday qilib, o'ziga xos vatanparvarlik hislari bilan ruhlangan, o'sha

davr ijtimoiy-siyosiy voqealarini o'zicha tushungan Amir Temur 25 yoshida kichik, lekin boy viloyat - Kesh hokimi bo'lishga muyassar bo'ldi.

1360-1370-yillarda Movarounnahr siyosiy hayotidan Amir Temur bilan bir qatorda ta'sir o'tkazgan shaxs-lardan yana biri Amir Qozog'onning nabirasi amir Xusayn edi. Balx va uning atrofidagi yer-mulklar uning tasarrufida edi. 1361-yilda Amir Temur amir Xusaynga yaqinlashgan edi. Endi ikkala hukmdor birlashib, mo'g'ul xonlariga qarshilik ko'rsatish imkoniga ega bo'ldilar.

Ma'lumki, Amir Temur mo'g'ul hokimiga qaram edi. Vaqti kelib, Movarounnahrni boshqarishni Tug'luq Temur o'z o'g'li Ilyosxo'jaga topshirdi. Mustaqil bo'lishga harakat qilib yurgan Amir Temur yangi hukmdorga itoat etmadi. Buning oqibatida yangi ziddiyat yuzaga chiqdi. Amir Xusayn bilan Sohibqiron Temurning bir-birlari bilan juda yaqinlashgan va yaxshi munosabatda bo'lgan davrlar 1361 -1365-yillarni o'z ichiga oladi.

Sohibqiron qurilish ishlariga ko'proq e'tibor bergan edi. 1365-66-yillardayoq u Qarshini tevarak atrofida devorlar, mudofaa inshootlari barpo etdi.

1370-yilda Samarqandda devorlar va ko'handiz, 1380-yilda esa Shahrisabzda Oqsaroy qasri qurilishi boshlanib, himoya devorlari qurildi.

Amir Temurning o'z oldiga qo'ygan muhim vazifalaridan yana biri siyosiy tarqoqlikka barham berish, alohida mulklarni mustahkamlab, markazlashgan va kuchli davlat ostida birlashtirish edi. Mamlakatlarni tumanlarga ajratgan vaqtda ham u o'zining safdoshlari va yaqin kishilarini turli mansablarga o'tkazgan edi va bu bilan o'ziga ishonchli tayanch vujudga keltirdi.

Amir Temur Xorazmni ham qaytadan Movarounnahrqa qiritishta intildi. 1372-yilda Xusayn Sufi Amir Temurga boj to'lamasdan, buning ustiga Sohibqiron tomonidan yubornlgan elchiga shunday javob berdi: "Men mamlakatni qilich bilan fath etganman, shuning uchun ham uni faqat qilich bilan olish mumkin".

1374-yildan keyin. Amir Temur Xorazmga uchinchi marotaba yurish qildi. Buning sababi Oltin Urda xoni To'xtamishning Xorazmga da'vosi tufayli edi. Amir Temur Oltin Urda va Oq o'rdaning katta kuch ekanligini yaxshi bilgan holda Jo'ji ulusida nimalar bo'layotganini ziyraklik bilan kuzatib borar edi.

1387-1388-yillarda To'xtamish, Amir Temurnint Movarounnahrda yo'qligidan foydalanib, Xorazmga hujum qiladi. Xorazm hokimi bo'lgan Sulaymon So'fini Amir Temurga qarshi qo'zg'olon ko'tarishga undaydi. Sulaymon So'fi bunga rozi bo'ldi. Bu voqealar Amir Temurni 1388 yili Xorazmga yana yurishga majbur etdi. Temur Urganchni ishg'ol qildi va sufiylar sulolasini tugatdi.

Amir Temurning harbiy yurishlari Amir Temurning harbiy yurishlari tarixda "uch yillik" (1386-1388) "besh yillik" (1392-96) "yetti yillik" (1399-1405) urushlar deb nom oladi.

Ali Yazdiyning yozishicha, "Temur har bir ishni oxiriga yetkazgandagina mamnunlik tuyardi". Ali Yazdiy esa Temurning Moskvaga yurishini yozadi: "Qimmatbaho narsalarga shunchalik boy ekanki, sanog'iga yetib bo'lmas ekan. Oy yog'dusini bildiradigan kumush-oltin, gazlamay-u, bo'z matolar qor tog'iday uyulib yotardi, qunduzu suvsar terisi behisob edi". Ammo Amir Temur bu yerda uzoq turmagan.

Sohibqiron Amir Temurning harbiy mahorati shunda ediki, u o'z dushmanlarini erkin nafas olishga qo'ymagan. 1400-yilda Amir Temur qo'shinlari turk sultoni Boyazid va Misr sultoni Faraj bilan kurash olib bordilar. 1402-yilda Amir Temur Anqara yonida Boyazid bilan ikkinchi marta to'qnashdi va uni tor-mor etdi.

Amir Temur 35 yil davomida harbiy yurishlar qildi. Bu yurishlar natijasida u buyuk davlat tashkil qilishga erishdi. Uning tarkibiga Movarounnahr, Xorazm, Kaspiy atrofidagi viloyatlar, hozirgi Afg'oniston, Eron, Turkiya, Hindiston, Iroq, Rossiya, Kavkaz va G'arbiy Osiyoning bir qator mamlakatlari kiradi.

Amir Temurning muvaffaqiyatiga avvalo uning nodir harbiy iste'dodi sabab bo'ldi. Amir Temur-qo'shinida qat'iy tartib va intizom o'rnatilgan edi. Har bir jang rejasini va barcha qismlar uchun yo'l-yo'riqlarni o'zi ishlab chiqardi. Uning harbiy iste'dodi Anqara yaqinida Sultoi Boyazidga qarshi jangda ayniqsa yorqin namoyon bo'ldi. Armiyaning yuragini va qo'mondonlik o'zagini barlos urug'i vakillari tashkil etardi. Shu davr voqealarining shohidi bo'lganlarning guvohlik berishicha barloslar harbiy qo'nimsizlikka nihoyatda chidamli, yoydan o'q uzishga juda usta, o'z hukmdorlariga sodiq va sabr-toqatli bo'lganlar.

Amir Temurning harbiy yurishlari albatta g'alaba bilan tugallanishi kerak edi. Chunki uning maqsadi ezgulik, birlik, tinchlik, erk bo'lgan. Har qanday mag'lubiyat davlatni inqirozga va halokatga olib kelishi xalqni qiyin ahvolga solishini Amir Temur yaxshi tushunardi. Shunivg uchun ham u har qanday jang, har qanday qamalni puxta o'ylab amalga oshirgan.

Amir Temur lashkarlari orasida doimo mardlikni, or-nomusni har narsadan yuqori qo'yishni, og'ir paytlarda bir-biriga ko'maklashishni ta'kidlagan. Amir Temur avvalo mohir lashkarboshi edi, og'ir janglarda ham tadbirkorlik qilib, harbiy san'atini ishlatib g'alaba erishgan.

Davlat boshqaruvi borasida mukammal bo'lgan qonunlar ishlab chiqdi. Sohibqiron o'zining tuzgan qonunlari – "Temur tuzuklari"da Movarounnahrning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, davlat tuzumi, umuman 1342-1405 yillarda amal qilingan tartib, qoidalar haqida mukammal yozadi.

Davlat tuzumiga Temur bir qator o'zgarishlar kiritdi. Mamlakat xonliklarga ajralib, o'lkalar suyurg'ol sifatida hukmronlarga taqsimlab berildi. Bu davrda suyurg'ol - yer in'om qilishning asosiy turi hisoblangan. Suyurg'olni boshqarish ham oila a'zolariga, qarindoshlariga o'z xizmatlari bilan sadoqat ko'rsatgan kishilarga topshirilib, bu yerlar keyinchalik avloddan-avlodga meros bo'lib qolardi.

Amir Temur davlatni boshqarishda juda tartibli bo'lgan. U vaqti-vaqti bilan taftish, tekshirish o'tkazib turgan. O'z amalini suiste'mol qilish, poraxo'rlik, ichkilik, maishiy buzuvchilik og'ir gunoh hisoblanib, bunday odamlar albatta jazolangan. O'z davlatinig obro'si, nufuzi, manfaati uchun avlodlari, qarindosh-urug'lari, harbiy boshliqlarini ham ayamagan. Davlat ishlarini og'ishmay, qat'iylilik bilan boshqargan.

Amir Temur davridagi soliq siyosatining ijobiy tomoni shunda ediki, joriy etilgan qonunlarga qat'iy rioya qilingan, hukmdorlarning o'zboshimchaliklariga yo'l qo'yilmagan. Bu tadbirlar dehqonlarning boyib ketishiga yo'l bermasada, har qalay ularni xonavayron bo'lishdan asrardi.

Markazlashgan davlat tuzishda ham, davlat ishlarida ham, harbiy yurishlarda ham Amir Temurning asosiy va sodiq tayanchi o'z qo'shinlari edi. Chunki u harbiy kuch bilan o'z davlatida yashovchi xalqlarni va zabt etilgan mamlakat xalqlarini o'z hokimiyati ostida birlashtirib turardi. Shuning uchun u harbiy islohotga, ayniqsa qo'shin boshliqlarini tanlash va ularni tarbiyalash, lashkariy qismlar va ularning joylashish tartibi, navkar va sarbozlarning qurollanishi hamda ichki intizom masalalariga katta ahamiyat berardi.

Amir Temur mamlakatda harbiy islohot o'tkazdi. Shu boisdan u manbalarda zamonasining mashhur sarkardasi va yirik lashkarboshisi sifatida tilga olindi. Uning harbiy mahorati ikki yo'nalishda bo'lgan. Birinchisi - askar qismlarni qayta tashkil qilishda, ikkinchisi - lashkarboshi qo'mondonlikda namoyon bo'ladi.

Amir Temurning qo'shini o'ntalik askariy birikmalar asosida tuzilgan lashkarlardan iborat edi. Lashkar "Tuman" - o'n minglik, "Xazorat" - minglik, "Xushan" - yuzlik va "Ayl" - o'nlik birikmalariga bo'lingan.

Amir Temurda urush qilishga nisbatan sulh tuzishga moyillik kuchli bo'lgan. U bosib olishi kerak bo'lgan mamlakatlarga avval sulhni taklif etib, behuda qon to'kmaslikka harakat qilgan. Sulh tuzishga rozi bo'lmagan taqdirdagina harbiy harakatlar boshlagan.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, ijtimoiy-siyosiy jihatdan murakkab bo'lgan dunyoni boshqarishda, markazlashgan davlat barpo etishda Temurning shaxsi katta e'tiborga ega bo'lgan. Boshqarish siyosatiga u hukmronlik tusini bergan holda katta kuchlarni o'z qo'l ostida mahkam ushlab turgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. Ibn Xaldun. "Tarjimai hol"dan 136 Klavixo. Samarkandga - Amir Temur saroyiga sayoxat kundaligi (1403-1406).
3. Muhammadjonov A. Temur va Temuriylar saltanati (Tarixiy ocherk). -T.: Komuslar Bosh taxririya, 1994; 2-nash- ri. -T.: Komuslar Bosh taxririya, 1996.
4. Dadaboyev H. Amir Temurning xarbiy mahorati. -T.: Yozuvchi, 1996.
5. Ivanin M. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur. Rus tilidan A. Mahkamov tarjimasi. -T.: Fan, 1994.

Yuksak ma'naviyatli avlodni tarbiyalashda Amir Temur o'g'itlarining ahamiyati

Значение наставлений Амира Темура в воспитании высокодуховного поколения

Significance of Amir Temur's Instructions in the Upbringing of a Highly- Spiritual Generation

BURXANOV Taxir Maxammatjonovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dosent,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi

Тахир Махамматжонович БУРХАНОВ

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD),
доцент, Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Mr. Takhir M. BURKHANOV

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Mamlakatimiz yuksak ma'naviyat sohiblari yurti ekanligi tarixiy tadqiqotlar natijasida ayon bo'lgan. Shuningdek, Vatan himosi uchun jonini ayamagan, kunu tun izlanib, qomusiy bilimlarni egallagan va bor bisotini sarflab, xalqini ma'rifatli qilishga intilgan ulug' zotlarning, buyuk siymolarning zurriyotlarimiz. Bu - biz uchun ham sharaf, ham katta mas'uliyat ekanligidankelib chiqib, har birimiz ajdodlarga munosib voris bo'lishimiz lozim.

2020-yilning 1-oktyabr kuni, "O'qituvchi va murabbiylar kuni"ga bag'ishlangan tantanali yig'ilishda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev o'z nutqida "O'n beshinchi asrda Sohibqiron Amir Temur bobomiz asos solgan va uning munosib avlodlari davom ettirgan muhtasham saltanat, yurtimizda ikkinchi Uyg'onish, ya'ni ikkinchi Renessans davrini boshlab berdi" deb ta'kidlagan edi[1]. Mazkur manbada davlat va jamiyatni boshqarishning o'n ikki qoidasi haqida mukammal bayon qilingan. Mazkur qoidalar asosan jamiyatda xavfsizlikni ta'minlashga, adolat o'rnatishga, undagi ijtimoiy munosabatlarning faqat intizom asosida tartibga solinishiga, xalqning sog'lom muhitda tincho-soyishta mehnat qilib, farovon hayot kechirishiga, ma'naviy salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan.

Endilikda Amir Temur falsafasiga doir ilmiy tahlillar bayon etilayotgani quvonarli holdir. Zero, milliy tiklanishda milliy yuksalish sari borayotgan yangi O'zbekistonning ma'naviy hayotida Amir Temur o'g'itlari muhim ijtimoiy zaruriyat hisoblanadi. Buni Amir Temur axloq falsafasida markaziy o'rin tutgan adolat tushunchasi va adolatparvarlik tamoyili misolida anglash qiyin emas.

Umuman, axloqiy tamoyillar orasida adolatparvarlik muhim o'rin tutadi. Xususan, "Temur tuzuklari"ning milliy va umumbashariy ahamiyat kasb etishi uning yuksak axloqiy tamoyillarga asoslanganligi ham aynan Sohibqironning adalatga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi. Bundan tashqari, adolatparvarlik Amir Temur faoliyatining axloqiy mezonini sifatida bo'rtib ko'zga tashlanadi.

Ma'lumki, axloqiy tamoyillar axloqiy anglash shakllaridan hisoblanadi. Ularda axloqiy talab nisbatan umumiy tarzda ko'zga tashlanadi. Faylasuf Abdulla Sher bu borada

“Axloqiy tamoyillar jamiyat tomonidan shaxsga qo‘yiladigan talab tarzida namoyon bo‘lib, insonning axloqiy mohiyatini, uning hayoti mazmunini, odamlar bilan o‘zaro aloqalaridagi asosiy jihatlarni belgilab beradi. Natijada tamoyillar, inson xatti-harakatining umumiy yo‘nalishini ko‘rsatgan holda, ko‘pgina axloqiy me‘yorlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. ... Sohibqironning “Kuch – adolatda!” degan tamoyili shunchaki gap emasdi. Amir Temur amalda haqiqat va adolat tarafdori edi” deb ta’kidlaydi[2]. Shuningdek, muarrix Sharafiddin Ali Yazdiyning “Amir Temur adolatni nihoyatda yaxshi ko‘rardi, shu sababli ham uning saltanatida, birorta inson behuda ranjitilmagan, zulm ko‘rmagan” – deyishi Sohibqironning fazilatiga berilgan yana bir yuksak baxo, deyish mumkin[3]. Shuni alohida ta’kidlash zarurki, muarrixning ushbu fikridagi falsafiy maqsadni akademik Ibrohim Mo‘minov “Sharafuddin Ali Yazdiyning qayd etishicha, Amir Temurning xarakterli xususiyatlaridan biri – davlat, mamlakat, fuqaroning g‘amxo‘rligi edi. Uning qoidasi – “rosti-drusti” edi. Haqiqat – sihat-salamatlikdir, haqiqat – tartib, haqiqat – adolat demakdir, deb tushuntiradi”, - degan qarash bilan asoslagan edi [4].

Darhaqiqat, o‘z davrida Amir Temur tomonidan saltanatni boshqarish, unda xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha yaratilgan tizim va joriy etilgan intizomiy qoidalar uning vafotidan keyin ham nafaqat Temuriylar sulolasi hukmronligi davrida balki undan keyingi davrlarda ham qo‘llanilib kelinishi sababli uning qadri ortdi va bugungi kunga kelib yoshlarning ma‘naviy yuksalishida qadriyat sifatida ham qo‘llanilmoqda.

“Adolat” tushunchasi haqida ta’riflar ko‘p, shu bilan birga, uning huquqiy, siyosiy, ijtimoiy mazmuniga oid talqinlar ham turlicha. Jumladan, adolatning huquqiy tomoni - qonunlarga rioya etishni, siyosiy tomoni - davlatni adolat qoidalari asosida boshqarishni, ijtimoiy falsafiy jihati - jamiyat a‘zolarining xilma-xil munosabatlaridagi o‘zaro tengligini, axloqiy jihati - insonlararo muomalada bir-birining izzat-nafsiga tegmaslikni, axloq-odob qoidalarga amal qilishi, degan arashlar mavjud[5]. Biroq, Amir Temurning “Kuch – adolatda” degan g‘oyasiga asoslanib, uning faoliyati hikmat bilan yo‘g‘rilganligini e’tirof etgan holda, uning axloq falsafasini mazmunini tashkil etuvchi adolat tushunchasining mohiyatini insof va iymon tuyg‘usi, diyonat va halollik mezonini tashkil etganligiga hech qanday shubha bo‘lmasligi kerak. Sababi, olamning yarmiga jahongirlik qilgan Amir Temur kuch-qudrat – zo‘rlik, zo‘ravonlikda emas, aksincha adolatda ekanini oqilona anglagan holda faoliyatining asosi deb bilgan edi.

Tarixda hukmdorlar ko‘p o‘tgan. Biroq buyuk inson sifatida nom qoldirish uchun faqatgina hukmdorlikning o‘zi kamlik qiladi. “Bir kunlik adolat, yuz kunlik toat-ibodatdan afzal”, deya butun umri davomida o‘z shoriga sadoqatini namoyish etgan Amir Temur adolat tamoyillarini buzganligi uchun nafaqat yuqori lavozimdagi mansabdorlarni, hatto o‘zining eng yaqin qarindoshlari va farzandlarini ham jazosiz qoldirmaganligi manbalarda aytiladi.

“Ochiq yuzlilik, rahm-shafqat bilan xalqni o‘zimga rom qildim. Adolat bilan ish yuritib, jabr-zulmdan uzoqroqda bo‘lishga intildim”, deyiladi uning “Tuzuklari”da[6]. Bundan anglanadiki, Amir Temur adolatni ochiq yuzlilik va rahm-shafqat bilan amalga oshirgan, jabr va zulmdan uzoqroqda bo‘lishga intilgan. Manashu jihat adolatning axloqiylikni, uning huquqiy, siyosiy va ijtimoiy mazmuniga nisbatan insonparvar mohiyati kengroq ekanligini ko‘rsatadi. Bu xususiyatni ayniqsa, Sohibqironning mansabdor shaxslar tomonidan mulkni o‘zlashtirish, talon-taroj qilish hollarida odillik bilan ish tutganligida kuzatish mumkin. Xususan, moliya vazirlari davlatning moliya ishlariga xiyonat qilib, o‘zlarining qo‘l ostidagi mol-mulkdan o‘zlashtirib olgan bo‘lsalar va agar bu ularga taalluqli maoshga teng bo‘lsa, o‘sha o‘zlashtirilgan mablag‘ davlat xazinasiga sovg‘a, in‘om sifatida qaytarib olingan Agar sipohiy qo‘l ostidagi kishiga zulm o‘tkazsa, bunda u xizmat doirasidan

tashqari chiqqan sanalib, sipohiyning o'zi jabrlanuvchilarga topshirilgan. Bu holda jabrlanuvchi sipohiyning hohlagancha jazolashi mumkin bo'lgan. Agar katta va mahalliy boshliqlar o'z vakolatlari doirasidan chiqib, o'zlaridan kichik darajadagi kishilarga zulm o'tkazsalar, ularga mol-mulkiga qarab jarima solish nazarda tutilgan.

Temur saltanatida adolat bosh mezon bo'lgan. Shuning uchun davlat xizmatida bo'lganlarning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasi va xulq-atvoriga alohida urg'u berilgan. Xususan, Temur tuzuklarida keltirilganidek, har yerning g'arazgo'y, tuhmatchi va nafsi buzuq kishilarining tuhmat so'zlari bilan katta va kichik shaharlar aholisidan hech kim jazolanishiga yo'l qo'yilmagan. Birovning gunohi to'rt kishining guvohlik berishi bilan isbotlansa, u gunohiga yarasha jazolanishi ko'zda tutilgan. Sipohiylardan birortasi raiyatning xonadoniga zo'rlik bilan kirishi, ot-ulovini tortib olishiga yo'l qo'yilmagan.

Tarkibida yigirma olti davlatni birlashtirgan Amir Temur imperiyasi aniq ishlab chiqilgan ijtimoiy-axloqiy qoidalarga asoslangan edi. Biz ana shu asosning bir jihati - adolat bilan bog'liq o'g'itlarning ayrim tomonlariga murojaat etdik, xolos. Vaholangki, hozirgi avlod uchun Sohibqiron shaxsidagi halollik, jasorat, farosat, matonat, qat'iyat kabi ko'plab axloqiy fazilatlar mavjudki, uni o'rganish, amal qilishni foydasi va hikmati ko'pdir. Zero, XVII asrlarda hukm surgan ijtimoiy-siyosiy beqaror sharoitda shon-sharafga mos titan shaxsga ehtiyoj sezgan Angliya qirolligi ko'plab qahramonlarni o'rganib chiqib nihoyat, o'zining «Kuch - adolatda» tamoyili bilan xalqlarni adolat qonuni asosida yashashga o'rgatgan buyuk Amir Temur shaxsini g'oyaviy ideal qilib olganligi bejiz emas.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, yuqoridagi mulohazalardan adolat va adolatparvarlik Amir Temur axloq falsafasining bosh mezonini ekanligini anglash qiyin emas. Amir Temurday ulug' siymo bor ekan, uning qoldirgan merosi, pandu o'g'itlari bugungi hayotimizga hamohangdir. Amir Temur davrida eng avvalo, davlat boshqaruvi muayyan qonun-qoidalar, ya'ni tuzuklar asosida amalga oshirilgani, boshqacha aytganda adolatli saltanantni barpo etishda qonun ustuvorligiga asoslangani, jamoat tartibini saqlash, sog'lom ma'naviy-ma'rifiy muhit yaratilganligidan dalolat beradi. Ma'lumki, barcha davlatlarda ham taraqqiyot, avvalambor, insonlarning ma'naviy salohiyati bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev, Sh.M. O'qituvchi va murabbiylar – Yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. / O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // Yangi O'zbekiston. 2020. – 1-okt.
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. Darslik. –T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. – 59 b.
3. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. –T.: Sharq, 2001.
4. Mo'minov Ibrohim. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rnini va roli. –T.: O'zbekiston Respublikasi FA "Fan" nashriyoti, 1993. -50 b.
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T.1. —O'zbekiston milliy ensiklopediyasi|| Davlat ilmiy nashriyoti, 2020. -134 b.
6. Temur Tuzuklari. –Toshkent: Sharq NMAK. 1998, -B. 47-52.

Amir Temur davlat boshqaruvida adolat timsoli

Амир Темур – воплощение справедливости в государственном управлении

Amir Temur as an Incarnation of Justice In His State Administration

ABIDJANOVA Muxlisa Abdukahharovna

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra katta o‘qituvchisi

АБИДЖАНОВА Мухлиса Абдукаххаровна

старший преподаватель кафедры Академии
Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Ms. Mukhlisa A. ABIDJANOVA

Senior Instructor of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Bugungi kunda O‘zbekiston va xorijda o‘zbek davlatchiligining eng muhim bosqichlaridan biri – Amir Temur davri tarixini o‘rganish borasida salmoqli ishlar qilingan. Ushbu yo‘nalishdagi izlanishlarni yanada chuqurlashtirish, yurt tarixini haqqoniy, adolatli, ilmiy-tahliliy o‘rganish borasidagi vazifalar O‘zbekiston Respublikasida ham keng yo‘lga qo‘yilgan. Xususan, “Xalqimizning tarixi va boy madaniyati, buyuk ajdodlarimizning, eng avvalo, Amir Temurning bebaho merosi, Vatan ozodligi va farovonligi yo‘lida o‘zini qurbon qilgan zamondosh vatandoshlarimizning qahramonligi asosida, O‘zbekiston xalqiga sodiq, qat’iy hayotiy qarashlar va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan o‘quvchilarni tarbiyalash” lozimligi dolzarb vazifa etib belgilangan [1].

Sohibqiron Amir Temur tarixini o‘rganish yosh avlodda tarixiy xotirani shakllantirishga, Vatanimiz tarixini bilishga va uni hurmat qilishga, ularda Vatanga muhabbat hissini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois Amir Temurning faoliyatini yoritish bilan bog‘liq bo‘lgan tarixiy manbalarni o‘rganish muhim bo‘lib, ko‘plab ilmiy ma’lumotlarni beradi.

Biz milliy ma’naviyatni har tomonlama yuksaltirish masalasini o‘z oldimizga asosiy vazifa qilib qo‘yar ekanmiz, bugungi kunda ma’naviyatimizni shakllantiradigan va unga ta’sir o‘tkazadigan barcha omil va mezonlarni chuqur tahlil qilib, ularning bu borada qanday o‘rin tutishini yaxshi anglab olishimiz maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bizning qadimiy va go‘zal diyorimiz nafaqat Sharq, balki jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo‘lganligi xalqaro jamoatchilik tan olmoqda va e’tirof etmoqda. Bu tabarruk zamindan ne-ne buyuk zotlar, olim-u ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqan, umumbashariy sivilizatsiya va madaniyatning uzviy qismiga aylanib ketgan dunyoviy va diniy ilmlarning, ayniqsa, islom dini bilan bog‘liq bilimlarning tarixan eng yuqori bosqichga ko‘tarilishida ona yurtimizda tug‘ilib kamolga yetgan ulug‘ allomalarning xizmatlari beqiyos ekani bizga ulkan g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi deya O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimovning Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch asarida ta’kidlab o‘tilgan [2].

Muhammad Tarag‘ay Bahodirning o‘g‘li Amir Temur Qashqadaryo vohasining Kesh (hozirgi Shaxrisabz) tumanidagi Xo‘jailg‘or qishlog‘ida, barlos qavmi begi bo‘lgan Amir Tarag‘ay xonadonida 1336 yilda tavallud topdi. Yoshligidan boshlab dunyoviy bilimlarga qiziqdi, Quronni

yod oldi. Harbiy mashqlarga nihoyatda qiziqdi, hadis ilmini o'rgandi. Imon-e'tiqodli, halol-pok inson bo'lib yetishdi.

Sharqda "odil podsho" tushunchasi qadim-qadimdan mavjud va xalq ana shunday podshoni hamisha orzu qilib kelgan. Sohibqiron Amir Temur ana shunday podsho bo'lishga intildi. "Kuch – adolatda" so'zlari Amir Temur uzugiga o'yib yozilgan edi va davlat muhrida ham aks etgan edi. "Mamlakat zulmga chidashi mumkin, ammo adolatsizlikka chiday olmaydi", deb yozgandi Amir Temur o'z "Tuzuklar"ida. Bu saltanat-shiori. Sohibqiron bunga qattiq amal qilardi. Adolatning kuchi shunchalar yuksak ediki, agar mamlakatda biror odam bir tovoq oltin yo kumushni boshiga qo'yib, mag'ribdan mashriqqacha borsa, hech kim unga qo'l cho'zmas, oltin yo kumushdan bittasi ham kamaymasdi [3].

"Temur tuzuklari", "Amir Temur o'gitlari" va Amir Temur zamonida yozilgan asarlarni qunt bilan mutolaa qilsak, Amir Temurning ko'p yaxshi sifatleri to'g'rilik, muruvvatilik, el-yurtga mehr-muhabbat, kuragi yerga tegmagan sarkarda, yirik davlat arbobi, qonunshunos, iste'dodli me'mor, notiq, ruhshunos, el-yurtini sevgan fazilatlar egasi ekanligini anglaymiz. Amir Temurning pand-nasihatleri, o'gitlari va vasiyatlari yosh avlodga Vatanni, millatni sevishtga, uni himoya qilishga, adolatli, aqlli, zakovatli, mard bo'lishga undaydi. Amir Temurning quyidagi fikrlari chuqur mazmunga egadir. "Kuch-adolatdadir", "Adovat emas-adolat yengadi", "Adolat va insof bilan tangring yaratgan bandlarini o'zimdan rozi qildim".

Amir Temurning ilm-fan homiysi sifatidagi xizmatlari tahsinlarga sazovordir. Qaysi mamlakatdagi xotirjamlik, tinchlik, dorilomonlik bo'lsa, gul ekish, niholni parvarish etish, uy qurish, ilm o'rganish, kitob yozish, ashula aytish, bog'lar barpo etish imkoni tug'iladi, bir so'z bilan aytganda, insonlar qalbida ma'naviyat chechaklari yaproq yozadi. Va tabiiyki, mamlakatda ilm va fanni rivojlanish uchun ana shunday xotirjamlik va moddiy ta'minlanganlik bo'lishi kerak. Amir Temur Turon saltanatida ilm-fanning rivojlanishi, unib-o'sishi, kamol topishiga qulay sharoitlar, ulkan imkoniyatlar yaratib berdi.

Amir Temur va Temuriylar davrida tarbiya siyosat darajasiga ko'tarilib, ta'limda ikki yo'nalish-oliy tabaqa bolalarining o'qishi uylarda, maxsus tanlangan, kuchli bilimli muallimlar rahbarligida olib borilgan bo'lsa, oddiy fuqarolar farzandlarining o'qitilishi mahalla-kuyalarda tashkil etilgan ibtidoiy (boshlang'ich savdo maktablari) bilimgozlarida yo'lga qo'yilgan. Bu an'ana Amir Temurdan keyin, uning avlodlari, ayniqsa Shohruh, Husayn Boyqaro davrlarida yanada takomillashtirilgan holda davom ettirilgan. XV asr Temuriylar maktablari va madrasalari haqida o'sha davrning eng buyuk mutaffakkiri va ulug' shoiri Alisher Navoiy asarlari va shaxsiy hayoti misolida bilishimiz mumkin.

Temuriylar davrining ulug' kishilaridan biri Koshifiy o'zining "Ahloqi Muhsiniy" degan asarida "Imkoni boricha bolaga yaxshi ta'lim-tarbiya berishga intilish lozim, toki u ijobiy xususiyatlarni o'zlashtirsin va yaramas hatti-harakatlardan o'zini muhofaza qilsin", deydi [4].

Amir Temurning tarix oldidagi xizmatlari benihoya kattadir.

Birinchidan, Amir Temur feodal tarqoqlikka xotima berdi. El-yurti o'z tug'i (bayrog'i) ostida birlashtirdi, markazlashgan yirik feodal davlatga asos soldi. Shu bilan ziroatchilik, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq, madaniyat va ma'rifatning rivoji uchun mustahkam zamin yaratib berdi.

Bugun Amir Temur va temuriylar davlati, Temuriylar madaniyati, Ulug'bek va Samarqand astronomiya maktabi, Navoiy va Bobur kabi qutlug' nomlar va iboralarni butun dunyo xalqlari tarixida uchratamiz. Bularning zaminida Amir Temurning ulkan xizmatlari yotadi.

Ikkinchidan, Amir Temur bir qator xalqlar va yurtlarga mustamlakachilarning zulmidan ozod bo'lishlarida yordam berdi. Usmon imperiyasi – Boyazid Yildirim zulmidan Bolqon davlatlarini

ozod qilib, Rossiyada To'xtamishxon hukmronligini tugatib, tor-mor qilib, ozodlikni qariyb 300 yilga tezlashtirdi.

Uchinchidan, Turkiston zaminini ziroatchilik (dehqonchilik), hunarmandchilik, ilm-fan, ma'rifat, madaniyat va ma'naviyat rivojlangan ilg'or mamlakatga aylantirdi. Amir Temur o'z yurti Turkistonnigina emas, balki o'z mamlakatiga aylantirgan boshqa yurtlarni ham obod qildi [5].

Amir Temur davlatni mustahkamlashda qonun-qoidalarining tutgan o'rni alohida ahamiyat bergan. Demak, davlat mafkurasi siyosiy hayotning barcha sohalarida o'z ifodasini topgan. Mafkuraning ma'naviy tomonlari ham keng tarqaldi. Unda Vatanni sevish, xalqni ulug'lash, faxrlanish va g'ururlanish singari oliy fazilatlar aks etadi.

“Buyuk Sohibqiron mafkurasining asosiy mohiyatini tashkil etgan millat dardiga darmon bo'lishga chaqirig'i hozirgi kunda ham suv bilan havodek zarur da'vatdir”. Amir Temur davlatining mafkurasi siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotdagi g'oyalar bilan birlashgan kuch hisoblangan. U jamiyat ruhini, reja va maqsadlarini, mustaqillik va taraqqiyotni ifoda etib, buyuk o'zgarishlarni yuzaga chiqargan va vujudga keltirgan.

Sohibqiron Amir Temur nafaqat Movaraunnahr xalqlarini mo'g'ul bosqinchilari zulmidan ozod etdi, markazlashgan buyuk davlat tuzib, feodal tartibsizliklarga chek qo'ydi, mintaqada tinchlik va osoyishtalik o'rnatib, mamlakatda iqtisodiy, madaniy, ma'naviy, ma'rifiy ishlarning rivojlanishiga keng yo'l ochdi. Amir Temur katta bunyodkorlik ishlarini olib bordi. U yangi davlat tuzumini barpo qildi. Shu bilan birga, hunarmandchilik, savdo-sotiq, dehqonchilik arxitektura inshootlari, irrigatsiya shoxobchalari, ekin maydonlarini kengaytirishga va bog'lar yaratishga imkoniyatlar yaratdi. Shaharlarda qayta tiklash va ta'mirlash ishlari amalga oshirildi, juda ajoyib me'morchilik inshootlari barpo qilindi. Bu davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, bu mintaqada shaharlar qurish, ularni obodonlashtirish ishlari, fan, madaniyat, ma'naviyat, ma'rifat nihoyatda rivojlangan, gullab-yashnagan zamon bo'ldi. Ayniqsa, Hirot, Samarqand va boshqa shaharlar obod bo'ldi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, markazlashgan buyuk davlat saltanatini yaratgan, mamlakatda tinchlik va osoyishtalik qaror topishi natijasida iqtisodiy, madaniy, ma'naviy hayotning rivoj topishiga sabab bo'lgan buyuk Amir Temurning ma'naviy, ma'rifiy, madaniy, ilmiy merosi va amaliy faoliyatlari nafaqat milliy qarashlarimizning tarixiy-nazariy ildizlarini tashkil etadi, balki ularning ilmiy merosi hozirgi davrda fuqarolik tarbiyasini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Demak, Amir Temurning faoliyatini va barcha sohadagi merosini chuqur o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Jamiyatda faoliyat yuritayotgan har qanday soha uchun zarur bo'lgan hayotiy tajribalar aynan buyuk Amir Temur faoliyatidan o'rin olgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 28 iyundagi PQ-4375 sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/4417961>.
2. I.Karimov Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. Toshkent. “Ma'naviyat”.2008.30-b.
3. Muhammad Ali Amir Temur solnomasi. A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent-2008. 10-b.
4. Uzluksiz ta'lim mazmuni, metod va vositalarining modernizatsiyalashning didaktik prinsiplari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Qarshi 2015.
5. Amir Temur o'g'itlari. Toshkent., 1992. 5-7-b.

Amir Temur shaxsida ma'naviy va umuminsoniy qadriyatlarni aks etishi

Духовные и общечеловеческие качества личности Амира Тимура

Spiritual and Common to All Mankind Traits of Amir Temur's Personality

ISAYEVA Muhabbat Raxmonalievna

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Psixologiya va harbiy pedagogika kafedra dotsenti

ИСАЕВА Мухаббат Рахмоналиевна

Доцент кафедры психологии и военной педагогики
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Ms. Muhabbat R. ISAYEVA

Associate Professor of the Military Pedagogy and Psychology Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Yuksak ma'naviyatli inson umumxalq manfaatini ko'zlab, davlat va jamiyat uchun o'z taqdirini Vatan taqdiri bilan bog'laydi. Vatan uchun kuyib-yonadi, Vatan ruhi bilan yashaydi. Vatan kuch-qudratini oshirishga, mustahkamlashga bor kuchi, imkoniyati va bilimini sarf qiladi. Davlatchiligimiz tarixida ana shunday insonlardan biri Amir Temur edi.

Biz Temur hayoti va faoliyatini o'rganar ekanmiz, u nafaqat Markaziy Osiyoda markazlashgan davlat yaratgan buyuk davlat arbobi, jahon harbiy san'atiga katta xissa qo'ygan atoqli sarkarda shu bilan birga Markaziy Osiyoda "Uyg'onish davri asoschisi" bo'lib tarixga kirganligi hammamizga ma'lum. Amir Temur shaxsiga e'tiborimizni qaratganimizda ko'pincha u hayotiy faoliyatida uch narsaga alohida mehr qo'yganligining guvohi bo'lamiz. Bulardan:

birinchisi shaxmat bo'lib, u harbiy yurishlaridan keyin albatta o'zi yolg'iz o'tirib shaxmat donalarini surgan va bu bilan u dam olgan, xordiq chiqargan;

ikkinchisi, bu qurol bo'lib, u qurollarni va ularni amada qo'llashni juda yaxshi ko'rardi. Amir Temur qurollardan mohirlik bilan foydalana oladi. U ikkala qo'lida ham bimalol qilich o'ynata olardi. Undan tashqari kamonnimohirlik bilan ishlata olgan. Kamon otishga shu qadar usta bo'lganki, manbalarda ko'rsatilishicha, u bir minutda 20 ta yaqin o'q ota olgan va eng hayron qolarli jihati bu o'qlar belgilangan nishonga borib tekkan;

uchinchisi, harbiy yurishlar bo'lib, u umri davomida necha marta jangga kirgan bo'lsa hammasini g'alaba bilan yakunlagan, faqat ma'lum sabablarga ko'ra bir martagina mag'lub bo'lgan.

Amir Temur yuqorida aytib o'tilgan salohiyatlarga ega bo'lish bilan birga yuksak madaniyatli, ma'naviy barkamol inson bo'lganligini alohida aytib o'tish lozim. Amir Temurda teranlik, axloqiy nafosat, kamtarlik, do'stlik, mehr-muruvvatilik, jasorat va mardlik, ishbilarmonlik va tadbirkorlik kabi ko'plab ma'naviyatiga xos fazilatlar mujassamlangan. Amir Temurdagi bu xislatlar ma'naviyatini belgilovchi bosh mezonlardan biri bo'lgan va butun umri davomida amal qilib kelgan "Kuch - adolatda" degan shiorida namoyon bo'ladi. Amir Temur ma'naviyatiga xos ijobiy fazilatlar haqida gap ketganda uni yuksak axloqiy fazilat sohib ekanligini tarixchi Ibn Arabshohning quyidagi so'zlarida ham ko'rishimiz mumkin: "Uning majlislarida uyatsiz so'zlar, qon to'kish, asir olish, ayollar sha'niga haqorat gap bo'lmasdi", -deb yodga oladi. Amir Temurning fan va madaniyatga

bergan katta e'tibori Markaziy Osiyoda ilm-fanning barcha yo'nalishlari, me'morchilik sohalarining rivojida o'ziga xos uyg'onish davriga zamin yaratdi. Amir Temur butun umri davomida ilm ahliga, ziyoli kishilarga yaxshi munosabatda, ular bilan suhbatda bo'lishga harakat qildi, ularga ilm-fan bilan shug'ullanishlariga shart-sharoitlar yaratib berdi. Ilmu fanga homiylik qilishni muqaddas burch, deb bilar edi. U doimo olimlarni hurmatlar, ular bilan xalqlar tarixi (u tarixni yaxshi ko'rar va bilar edi) haqida suhbat qurar edi. Riyoziyot, me'morchilik, falakiyot, adabiyot, tarix, musiqa kabi sohaları ravnaqiga katta e'tibor berib, sohibi hunarlar bilan qilgan suhbatlari haqida fransuz olimi Lyangle shunday yozadi: "Temur olimlarga seriltifot edi. Bilimdonligi bilan bir qatorda sofdilligini ko'rgan kishilarga ishonch bildirardi. U tarixchilar, faylasuflar, shuningdek, ilm-fan, idora va boshqa ishlarda iste'dodli bo'lgan barcha kishilar bilan suhbatlashish uchun ko'pincha taxtdan tushib, ularning yoniga kelardi. Chunki Temur bu sohalariga g'amxo'rlik qilishga asosiy e'tiborini berardi".

Tarixchi Arabshoh: "Temur olimlarga mehribon bo'lib, sayid shariflarni o'ziga yaqin tutardi. Ulamo va fozillarga to'la izzat ko'rsatib, ularni har qanday kimsadan tamom muqaddam ko'rar edi. Ularning har birining o'z martabasiga qo'yib, izzat-ikromi va hurmatini unga ochiq izhor qilardi. Ularga nisbatan o'z muruvvati bisotini yozar ediki, bu muruvvati uning haybati bilan aralash edi. Ular bilan mazmunli bahs yuritardi ediki, bahsida insofu himmat bo'lar edi. Uning lutfi qahri ichiga qorilgan bo'lib qo'rsiligi ezguligi orasiga qo'shilgan edi". Amir Temur hattoki dushman kayfiyatida bo'lgan ilm ahliga ham homiylik qiladi. (Shu o'rinda Shamsiddin Muhammad Sheroziy haqida) Amir Temur doimo ilm fanga ahliga yaqin bo'lishga, ularni suhbatida bo'lishga, ularni ijod qilishlari uchun shart-sharoit yaratib berishga harakat qildi. Jamiyat taraqqiyotini ilm-ma'rifatsiz tasavvur qilib bo'lmasligini teran anglagan sohibqiron hokimiyatga kelishi bilan chiqargan dastlabki farmonlarini madrasalar barpo etish, ilm toliblariga nafaqalar tayinlash bilan bog'lagan. Qaysi bir shaharga tashrif buyurmasin, qaysi bir davlatni bosib olmasin, Amir Temur avvalo o'sha yerlik olimu fozillar bilan uchrashar, ular bilan suhbat qurar, turli mavzularda bahslashar edi. Ularni iloji boricha Samarqandga olib kelishga harakat qilardi va ularni ijod qilishlari uchun hamma sharoitlarni yaratib berardi.

Yuqorida biz "bosib olgan" degan jumlaning ishlatdik, lekin Amir Temur tarixini chuqurroq o'rgansak, u qachonki biror bir davlatda podshoh xalqqa zulm qilsa, din va axloqda buzg'unlik vujudga kelgan taqdirda shu davlat podshohiga davlatida tartib va adolat o'rnatishni talab etgan holda maktub yo'llagan. Agar zalolat ketgan davlat podshohi berilgan tanbeh va o'gitlarni qabul qilmagan taqdirdagina Amir Temur shu davlatga qo'shin tortib borgan. Bo'ysunmagan shaharlarni kuch bilan qo'lga kiritgan chog'ida shahar aholisi orasidan olimu, shoiru hunarmand ahlini ajratib olar, ularni xohlagan joylariga ko'chib borib yashashlari uchun imkoniyat yaratib berardi. Amir Temur poklik asosida o'z saltanatini boshqarib kelgan edi va mana shunday pok qalbli, yuksak ma'naviyatli kishilarni davlat boshqaruviga tanlagan. Uning vazirlarni tanlash usuli buning yorqin misolidir: Amir Temur "amr qildimki, vazirlar ushbu to'rt sifatga ega bo'lgan kishilardan bo'lishi lozim;

Birinchisi - asllik, toza nasllik;

Ikkinchisi - aql- farosatlilik;

uchinchisi - sipohu raiyat ahvolidan xabardorlik, ularga nisbatan xushmuomalada bo'lishlik;

to'rtinchisi – sabr - chidamlilik va tinchliksevarlik sifalariga ega bo'lgan odam vazirlik martabasiga loyiq" deb hisoblaydi.

Yuksak ma'naviyat sohibi Amir Temur" Davlat ishlarning to'qqiz ulushi kengash, tadbir va mashvrat, qolgan bir ulushi esa qilich bilan bajo keltirdim ...ulamo bilan

suhbatda pok niyatli toza qalbli kishilarga talpindim... Buzuqi va og'zi shaloq g'iybatchi odamlarni majlisimga yo'latmadim", deb ta'kidlaydi o'z tuzuklarida. O'rta asrlarga xos odatlardan biri janglarda o'lja sifatida qul olish bo'lgan. Chingiz askarlariga xohlaganlaricha ayollarni, erkaklarni qul qilib olishga ruhsat bergan. Qullarni boqa olmagan holda mo'g'ullar ularni o'ldirib yuborar edilar. Lekin Amir Temur bunga qarshi bo'lgan. Agar askarlar boqa olishga qurbi yetsagina qul olishga ruxsat berganligining o'ziyoq Amir Temurning insoniylik sifatlarining yorqin bir dalilidir.

Amir Temurning oddiy xalq taqdiri, uning baxt saodati uchun qayg'urishi, har qanday davlat hududida qonun ustuvorligini o'rnatishi uning ma'naviy xislatlarining yana bir ko'rinishidir. "Dunyoni yarmini oldim, saltanatimning u chetidan bu chetigacha biror bolakay bir lagan tilla ko'tarib o'tadigan bo'lsa, bir donasiga ham zarar yetmaydigan tartib-intizom o'rnatdim",- degan edi sohibqiron. Buyuk ipak yo'lining Amir Temur saltanatiga tegishli qismini juda qattiq nazoratga oladi. U savdogarlar xavfsizligini to'liq taminlangan, ularga erkin, osoyishta, xavf-xatarsiz savdo yo'li tashkil etib bergan edi. Darvesh va qalandarlarga homiy edi. Ana shu salohiyatli siyosati, fazilatli hislatlari Amir Temurga ulkan zafarlar keltirdi.

O'z millatning dardlariga darmon bo'lish tuyg'usi bilan yashagan Amir Temur donishmanligiga xos fazilatlar ichida xayr-ehson va mehr - muruvvatlikka xos xomiylik tushunchalari doimo yetakchilik qilib keldi. U o'z saltanatining vorislariga qoldirgan pandu nasihatlarida,- "Adolat va insof bilan tangrini yaratgan bandalarini o'zimdan rozi kildim. Gunohkorga ham rahm qilib, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqardim. Xayr - ehson ishlari bilan odamlar ko'nglidan joy oldim»,- deya uqtirgan edi." Temur tuzuklar"dagi ushbu fikrlarni o'qir ekamiz, shu o'rinda Yurtboshimizning "Hayrli ishni har kim qilish kerak, har kun qilish kerak"degan fikrlari naqadar chuqur ma'noga ega ekanligiga yana bir bor ishonch hosil qilamiz. Amir Temur ma'naviyatining yana bir qirrasini uning diniy bag'rikenglik g'oyalari amal qilganligidir. Amir Temur o'zining faoliyati davrida Muhammad Payg'ambar avlodlariga, musulmon dunyosida katta obro'- e'tiborga ega bo'lgan ruhoniylarga homiylik qildi. Shu bilan bir vaqtda boshqa din vakillariga ham izzat - ikrom ko'rsatdi. Ular esa o'z navbatida Amir Temur siyosatini qullab-quvvatlaganlar, uning amri farmonlariga sodiq bo'lganlar.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, yoshlarimiz Amir Temurning qanchalik mukammal o'rgansalar, undan shunchalik saboq oladilar. Amir Temur aytgandek, "Bizkim - mulki Turon, Amiri Turkistonimiz. Bizkim millatlarning eng qadimiy va eng ulug'i, turkning bosh bo'g'ini" ekanligimizni jahonga ko'z-ko'z qilishga qodir fidoiy farzandlari bo'lib yetishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammadjonov A., Rajabov Q. Amir Temur. – T.: «O'ZBEKISTON», 2013;
2. Fayziev T. Temuriylar shajarasi. – T.: E'zuvchi, Xazina, 1995;
3. Uvatov U. Sohibqiron arab muarrixlari nigohida. T.: "Sharq", 1997;
4. Bo'riev O. Temuriylar davri e'zma manbalarida Markaziy Osië (Tarixiy-geografik lavhalar) – T.: O'zbekiston, 1997;
5. Alimov R.A. Sohibqiron Amir Temur (Metodik tavsiyanoma). -Toshkent, 1995.

Amir Temurning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari

Взгляды Амира Темура
на вопросы образования и воспитания

Amir Temur's Views on Education and Upbringing

NASIROV Komiljon Jaylauyevich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra sikli boshlig'i, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

НАСИРОВ Комилжон Жайлауевич

Начальник цикла кафедры Академии Вооруженных Сил
Республики Узбекистан, кандидат педагогика наук, доцент

Lieutenant Colonel Komiljon J. NASIROV

PhD in Pedagogical Sciences, Head of the Military Pedagogy and
Psychology Cycle at the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan

Ajdodlarimiz qadim zamonlardan beri ozodlik, mustaqillik va taraqqiyot orzusi bilan yashab kelgan. “Bu orzu Sohibqiron Amir Temur bobomizni jahon sahnasiga olib chiqdi va Temuriylar Renessansi, Ikkinchi uyg'onish davri g'oyalari va xalqimizning bunyodkorlik faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Markazlashgan qudratli davlat va qonun ustuvor bo'lgan adolatli jamiyat g'oyasida mujassam bo'ldi” [1]. Bu jarayonda ilm-fan va madaniyat rivoji asosiy o'rinni egallagan.

Sohibqiron Amir Temur nafaqat buyuk sarkarda, keng mushohadali tafakkur sohibi bo'lgan. Komil insonni tarbiyalash g'oyasi doimo uning diqqat markazida turgan. Yetuklik darajasiga erishish uchun inson qanday bosqichlarni bosib o'tashi haqida u o'z fikrlarini bayon etgan. Ushbu fikrlar Amir Temurning yetuk murabbiy va ustoz ekanligini ko'rsatadi. U o'z nasihatlarini bilan insonlarni yetuklikka va ezgulikka chorlaydi, yomonlik va yovuzlikdan saqlanishga da'vat qiladi, insonlararo munosabatlarning qanchalik qiyin va chigal ekanligini ko'rsatadi hamda faqat yaxshilik va adolat orqali zafarlarga erishish mumkinligini alohida ta'kidlaydi.

Amir Temurning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari “Temur tuzuklari” asarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, mazkur asrada “ta'lim” so'zi 1 marta, “tarbiya” so'zi 6 marta ishlatilgan. Ta'lim jarayonining natijasi bo'lmish “bilimdonlik” tushunchasi esa go'zal insoniy fazilat sifatida bir necha marta tilga olingan.

Bugun insoniyat ta'lim va tarbiya yordamida aql bovar qilmas darajadagi taraqqiyotga erishdi. Ta'lim jarayonida hosil bo'ladigan bilim go'yoki sham misoli insonni zulmatdan yorug'likka olib chiqadi va martabasini yuqoriga ko'taradi. Tarbiya orqali shakllanadigan burch, mas'uliyat, g'ayrat va shijoat odamlarni ezgulik sari boshlaydi hamda bunyodkorlikka undaydi.

Agar e'tibor qaratsak, “ta'lim” (تعليم) – so'zi arab tilidagi “ilm” (علم) so'zidan hosil bo'lgan. Xalqimiz o'rtasida keng tarqalgan “muallim” so'zi ham aynan “ta'lim” atamasi bilan o'zakdosh so'z hisoblanadi. Ta'lim – o'quvchi-talabalarga bilim berish, ularda ko'nikma hamda malakalar hosil qilish jarayoni, shuningdek, ularni rivojlantirish,

hayotga va mehnatga tayyorlashning asosi. Ta'lim – yoshlarda bilim, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish, ularda dunyoqarash, fikr va e'tiqodlarni shakllantirish, muayyan darajada ularni o'qimishli va madaniyatli qilish hamda ularning qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi.

Tarbiya esa katta avlod tajribasini yosh avlodga berish uchun xizmat qiluvchi jarayon hisoblanadi. “Tarbiya” (تربية) – so‘zi ham arab tilidan o‘zlashtirilgan bo‘lib, “Parvarish qilish”, “o‘stirish” kabi ma’nolarni anglatadi. Xalqimiz o‘rtasida keng tarqalgan “murabbiy” so‘zi ham aynan “tarbiya” atamasi bilan o‘zakdoshdur. Tarbiya ma’naviyatni shakllantiruvchi vosita sifatida jamiyat taraqqiyotida katta ahamiyatga ega. Tarbiya – shaxsni muayyan yo‘nalishda shakllantirish va kamol toptirish maqsadidagi ta’sir ko‘rsatish jarayoni hisoblanadi. Tarbiya – jamoatchilik tomonidan muayyan bilim, dunyoqarash, e’tiqod, axloqiy fazilatlar, qadriyatlar va siyosiy qarashlarni shakllantirish hamda rivojlantirish, shuningdek, hayotga hamda mehnatga tayyorlash va kasb o‘rganish maqsadida insonga yo‘naltirilgan ta’sirlar majmuidir. Amir Temur o‘z asarida: “Musulmonlarga diniy masalalardan ta’lim berib, shariat aqidalari va islom dini ilmlaridan tafsir, hadis, fiqhdan dars bersinlar deb, har bir shaharga olimlar va mudarrislar tayin qildim” [2], - degan fikrlarni bayon etadi. Bu qarorga u bejiz kelmagan. Chunki insoniy munosabatlarni tartibga solishda inson bilimli bo‘lishi zarur. Odamlarga nisbatan bunday yondoshuv zamonaviy pedagogikada, ya’ni ta’lim-tarbiya haqidagi fanda “shaxsiy xususiyatlarni e’tiborga olish” tamoyili deb atalib, u ta’lim va tarbiyada juda ahamiyatli.

Amir Temur tarbiya masalasiga alohida e’tibor qaratgan. Uning: “O‘z-o‘zimcha kengashib, Hindistonni zabt etishga rozilik bermayotgan amirlarni mansablaridan olib, qo‘sh inlarini kutvollariga topshirsammi-kan, deb o‘yladim. Lekin o‘zim **tarbiyalagan** kishilar bo‘lganliklari uchun, ularni xarob qilishni istamadim. Garchi yuragimni qonga to‘ldirib ezsalar-da, ularga muloyimlik ko‘rsatdim. Oxiri fikrimga qo‘shilganlarida, ko‘nglimda ularga nisbatan g‘ubor qolmadi”, [3] – degan so‘zlari buni yaqqol ko‘rsatadi. Sohibqironning: “Men o‘n ikki narsani o‘zimga shior qilib olib, saltanat martabasiga erishdim. Shu o‘n ikki tuzuk yordamida mamlakatni qo‘limda tutib, saltanatimni boshqardim va saltanat taxtiga zebu ziynat berdim”, - deya aytgan so‘zlari kelajak avlod uchun qalbdan aytilgan nasihatlardir.

Amir Temur o‘zining beshinchi tuzukida - “Amirlarim va sipohiylarimni martaba va unvonlar, oltin-kumush bilan xushnud etdim. Bazmlarda ularga o‘z yonimdan o‘rin berdim, shuning uchun janglarda jonlarini fido qildilar. Dirham va dinorlarni ulardan darig‘ tutmadim. Ularning yumushlarini yengillashtirish uchun mehnatu mashaqqatlarini o‘zimga yukladim va ularni tarbiyat qildim”, [4] - deb ta’kidlaydi. Bu o‘rinda muallif tarbiya masalasiga alohida urg‘u bermoqda.

Amir Temur har qadamda, xoh o‘zining farzandlari bo‘lsin, xoh boshqa fuqaro – barchaga birday adolat ko‘zi bilan qaragan. Bu esa haqiqiy ustoz va murabbiylarga xos fazilatdir. U yolg‘on gapni yomon ko‘rgan. Adolat tamoyillarini buzgani uchun o‘g‘li amirzoda Mironshoh, nabiralari amirzoda Pirmuhammad, Sulton Husayn Mirzolar jazolanganlari tarix kitoblaridan ma’lum.

“Temur tuzuklari”ning 2-qismida bayon etilgan beshinchi toifa, ya’ni sipoh va raiyat haqida so‘z borganda Sohibqiron quyidagi fikrlarni qayd etgan:

“Kimning aqli va shijoatini sinov tarozusida tortib ko‘rib, boshqalarnikidan ortiqroqligini ko‘rsam, uni tarbiyatimga olib, amirlik darajasiga ko‘tarar edim. So‘ngra ko‘rsatgan xizmatlariga yarasha martabasini oshirib borardim”. Bunday usul insonni o‘zi ustida ko‘proq ishlashga undaydi.

“Har toifa va har sinfdan kimki o‘z ixtiyori bilan sipohiylik xizmatiga kirishni istasa, uni harbiy xizmatga olsinlar. Asil va shijoatli sipohiyzoda qaysi toifadan bo‘lmasin, unga o‘rin berib, xizmatiga va ishiga yarasha tarbiyat qilsinlar”, - degan buyruq kitobdagi “Mening dargohimga iltijo qilib, panoh istab kelgan turku tojik, arabu ajam toifalaridan bo‘lganlar haqidagi tuzugim” nomli bobdan o‘rin olgan. Bu xitob tarbiya jarayoning har sohada zarur ekaniga dalolat qiladi.

Aslini olganda, aql, farosat, ziyraklik, xushmuomalalik, sabr-bardosh va tinchliksevarlik insonda ta‘lim-tarbiya yordamida shakllantiriladi hamda rivojlantiriladi. Harbiy xizmatda sabr-bardosh muhim ahamiyat kasb etadi. Sabrli bo‘lish irodali bo‘lish demakdir. Bu xususida “Temur tuzuklari”da quyidagi fikrlar mavjud: “Begiga e‘tiqodi kuchli navkar ulkim, uning og‘ir-qattiq e‘tirozli so‘zlaridan ranjib, ko‘nglida kek saqlamaydi. Begidan tanbeh eshitsa, o‘zini aybdor deb biladi. Bunday navkar ta‘minu tarbiyaga loyiqdir” [5].

Amir Temur yoshi keksa harbiy xizmatchilarni hurmatlab, aziz tutish lozimligini tayinlagan. Ulardan foydali maslahatlar olishga chaqirgan. Ularning aytadigan gaplarini va hayotiy tajribalarini yuksak baholagan va ularni o‘z saltanatining ustunlari deb bilgan. Bu bilan u tarbiya jarayonining ibrat-namuna usulidan foydalanish pedagogik faoliyatda katta samara berishini ta‘kidlaydi.

Amir Temur ma‘naviy merosini o‘rganish va tadqiq etish natijasida quyidagi xulosalarni qayd etish mumkin:

- Buyuk sarkarda va davlat arbobi Amir Temur - mohir ustoz va yetuk murabbiy sanaladi;

- “Temur tuzuklari” asari – tarixiy, ma‘naviy-ma‘rifiy risola bo‘lib, unda ilgari surilgan g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan;

- Amir Temurning ta‘lim va tarbiyaga oid qarashlari oqillik, odillik, vatanparvarlik, bahodirlik, fidoyilik, mas‘uliyat va uddaburonlik kabi oliy axloqiy fazilatlarni yoshlarda shakllantirish va rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

Demak, Amir Temurning ma‘naviy va ma‘rifiy qarashlari ajdodlarimizning naqadar aqlli, dono va zukko ekanini ko‘rsatib, yoshlar qalbida milliy g‘urur va iftixor tuyg‘ularini uyg‘otadi. Ularni ona-Vatan ravnaqi va tinchligi yo‘lidagi faoliyatlarida ibrat-namuna timsoli sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH.M. Yangi O‘zbekiston Strategiyasi. – T.: «O‘zbekiston», 2021. 17-b.
2. Temur tuzuklari. – T.: «G‘afur G‘ulom nashriyoti», 1991. 58-b.
3. Temur tuzuklari. – T.: «O‘zbekiston», 2013. 63-b.
4. Temur tuzuklari. – T.: «Sharq», 2005. 65-b.
5. Temur tuzuklari. – T.: «O‘zbekiston», 2013. 127-b.

**TURON SALTANATINI BARPO ETISHDA AMIR
TEMURNING VATANPARVARLIK XISLATI
ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ДОСТОИНСТВО АМИРА ТЕМУРА
В СОЗДАНИИ ГОСУДАРСТВА ТУРОН
AMIR TEMUR'S PATRIOTISM
IN THE FORMATION OF THE TURAN'S STATE**

RAYIMOV Shukurullo Karimovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra o'qituvchisi, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

РАЙИМОВ Шукурулло Каримович

кандидат педагогических наук, доцент преподаватель кафедры
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан,
кандидат педагогических наук, доцент

Mr. Shukurullo K. RAYIMOV

Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Vatan sarhadlari dahlsizligini ta'minlash, yurt sha'ni va or-nomusini ko'z qorachig'idek asrab-avaylash shu zaminda yashayotgan har bir imonli, e'tiqodli va ixlosli farzandning muqaddas burchiga aylanganini har birimiz dildan sezamiz va anglaymiz.

Bizga tarixdan ma'lumki, buyuk ajdodlarimiz yurt himoyasi yo'lida sha'ni, oru nomusini, imonini o'rta qo'yib, yovga qarshi kurashgan. Ularning so'zi, ahdu paymonlari va qasamyodlari qilichdanda o'tkir, keskir bo'lgan. Zamonlar, makonlar o'zgarsa-da, Vatanga muhabbat, imonga sadoqat mohiyati aslo o'zgarmaydi. Ona Vatan himoyasi mavzusida so'z borar ekan, buyuk davlat arbobi va sarkarda, Sohibqiron Amir Temurning naqadar buyuk vatanparvar bo'lganliklarini tarix juda yaxshi biladi.

Milodiy 1358-yilda Turkiston (Movarounnahr) hukmdori Amir Qozog'on o'ldirilgandan keyin boshboshdoqlik avj olib ketdi. Tarixchi Xondamirning xabar berishicha, mamlakat o'nga yaqin bekliklarga bo'linib ketgan, hukmdorlar o'zaro nizolar, janglar bilan ovora, birlashishni o'ylamasdilar. Shu sababdan, Mo'g'uliston xoni Tug'luq Temurxon 1360 – 1361- yillarda yagona hokimi yo'q yurtimizga bosqin uyushtirganda unga bas keladigan kuch topilmadi [1].

Amir Temur ana shunday vaziyatda tarix maydoniga kirib keldi. Xudo kelajakda ulug' saltanat barpo qilishni uning ko'ngliga jo etgan edi. Buning uchun mamlakatni birlashtirish lozim bo'lardi.

U o'zboshimcha amirlar boshini bir joyga qovushtira oldi. Og'ir kurashlardan keyin milodiy 1370-yilda Amir Temur davlat boshiga keldi. Turkiston tarixida 1370-yil 9- apreldan boshlab mutlaqo yangi sahifalar boshlandi.

Sohibqiron Amir Temur mustaqil turon davlatiga asos solinishida Qashqar, Yettisuv, Turkiston va Xorazmning bir qismidan iborat Chig'atoy ulusining vorisi sifatida maydonga chiqdi va ulus yerlariga to'liq egalik qilishni o'zining qonuniy huquqi deb hisobladi. O'sha paytdagi taomilga ko'ra, davlatga Chingizxon asos solgan, shuning uchun faqat uning avlodidan bo'lganlarga xon atalishga loyiq ko'rildi. Amir Temur davlat boshiga kelishdan oldin chingiziy Suyurg'atmishxonni nomigagina xon qilib ko'tardi, soxta obro'lar ketidan

quvishga ehtiyoji bo'lmagan Sohibqiron o'zini xon deb atamadi, chunki u xon avlodidan emas, balki oddiy xalq ichidan chiqqan qahramon edi. Samarqandni Turon saltanatining poytaxti deb belgiladi, 1391-yilda To'xtamishxon bilan jangga borayotib, Dashti Qipchoqda ulkan toshga xotira satrlarini o'ydirib yozdirganda, o'zini "Turon sultoni" deb atadi [2].

Birinchi qadamlar parchalanib ketgan yurti – Turon mamlakatini birlashtirishdan boshlandi. Bu ishni amalga oshirish uchun g'animlarga qarshi qashg'atqich janglar olib bordi. Milodiy 1365-yilda Sirdaryo bo'yidagi Chinoz yonida mo'g'ullar bilan bo'lgan mashhur "Loy jangi"da Amir Husayn boshliq Turon cherigi (Amir Temur lashkarboshi edi) mag'lub bo'ldi. Bu 29 yoshli Amir Temurning umrida birinchi va so'nggi mag'lubiyati edi.

1366-yilda Qarshida Temurbek bor-yo'g'i 243 kishi bilan 12 ming kishilik dushmanga qarshi jang qildi va Tangrining inoyati-yu, sarkardalik salohiyati bilan zafar qozondi.

1368-yilda Badaxshonda qo'li baland kelgan dushman Sohibqiron askarlarining ko'pini qirib tashladi va 130 kishini asir qildi. Yonida bor-yo'g'i 13 navkar bilan qolgan Amir Temur mardlarcha Dobon tog'i tepasiga chiqib yo'lni to'sdi va ko'p jangu chorasiz qonli urinishlar evaziga o'z askarlarini dushmandan qutqarib oldi. Keyinchalik Amir Temur o'sha jangni eslab: "Ko'p janglar qildim va ko'p voqealarni boshdan kechirdim-u ammo bu jangdan qattig'ini ko'rmadim...", – degan edi [3].

Sohibqiron dunyoning 27 mamlakatini musaxxar qildi. Taxminan mingdan ortiq jang o'tkazdi, ularda zafar hamisha Sohibqiron tomonida bo'ldi.

Parokanda mustamlaka yurt yaxlitlik maqomiga ega bo'lib, ozodlikka erishdi. O'ttiz besh yil (1370–1405) hukm surgan Sohibqiron Amir Temur Markaziy Osiyo hududlarini yagona markazlashgan davlatga birlashtirdi, Hind va Gangadan to Orol dengizigacha, Tyan-Shandan to Bosforgacha ulkan imperiya barpo etdi.

Amir Temur jahonning to'rt mashhur sarkardalaridan biri, kuragi yerga tegmagan buyuk lashkarboshi, xudo bergan salohiyatini to'la-to'kis namoyon eta olgan, o'xshashi yo'q buyuk armiya qo'mondoni edi. Janggohlar san'ati, urush yo'llari, lashkar tutish qoidasi, saflar rasm-rusumi Sohibqironning "Temur tuzuklari" kitobida batafsil yoritilgan.

Amir Temur, eng avvalo, mustaqil ulkan Turon davlatini tuzgan vatanparvar, buyuk davlat arbobidir, vatanimizni mo'g'ul bosqinchilaridan ozod etgan xalq qahramonidir. U mustabidlarga qarshi kurash va mustaqil davlat bunyod etish o'zining burchi ekanini chuqur anglab yetdi.

Shunday ekan ulug'larimiz ta'kidlaganlaridek: "Millat g'amida yongan, uning istiqboli va istiqloli yo'lida fidokorlik ko'rsatib yashagan arbobni kelajak va tarix hech qachon unutmaydi. Amir Temur ana shunday tarixiy va unutilmas shaxsdir.

Xulosa o'rnida shuni takidlashimiz joyizki, Amir Temur bobomiz tomonidan XV asrda buyuk va betakror Turon davlatini barpo etganligi va mukammal armiyani yaratganligi bilan birga harbiy vatanparvarlik tuyg'ularini nomoyon etganini ko'ramiz. Shuning uchun ham hozirgi yangi O'zbekistonning yoshlari qalbida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish har bir o'qituvchi, murabbiy va jamoatchilikning Vatan oldidagi burchidir.

Foydalanilgan manbalar

1. Amir Temur va Ulug'bek zamondoshlari xoritasida. O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi Bo'riboy Axmedovning ilmiy tahriri ostida. - T.: O'qituvchi. 1996. – 215 b.
2. Salohiddin Toshkandiy Temurnoma. - T.: Cho'lpon. 1991. – 186 b.
3. Temur tuzuklari. – Toshkent: O'zbekiston, 2014. – 119 b.

Amir Temurning sarkardalik mahorati va strategik tafakkuri

Лидерские качества и стратегическое мышление Амира Темура

Leadership Qualities and Strategic Thinking of Amir Temur

MIRASHIROVA Nargiza Anvarovna

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

МИРАШИРОВА Наргиза Анваровна

Доцент кафедры Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан,
доктор философии по психологических науках (PhD), доцент

Ms. Nargiza A. MIRASHIROVA

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor of the Military
Psychology and Pedagogy Department of the Academy of the
Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Buyuk sarkarda Amir Temurning jahonshumul obro'-e'tibor va shon-shuhrat qozonishida bosh omil hisoblangan jihat, ya'ni sarkardalik dahosi, harbiy iste'dodi va mahorati, jahon harbiy san'atiga qo'shgan ulkan ulushi borasida ko'pdan-ko'p fikr-mulohazalar, ilmiy hamda badiiy asarlar mavjudligiga qaramasdan, bu boradagi izlanishlarni uzluksiz davom ettirish, Sohibqironning harbiy ish sohasidagi taktik va strategik boshqaruvga doir bo'lgan yangidan-yangi qirralarini kashf etishga xizmat qiladi. Amir Temurning sarkardalik mahoratini ilmiy o'rganish asosida jangchi sarkarda shaxsiga qo'yiladigan talablar (harbiy psixologiyada muhim harbiy-kasbiy sifatlar deb yuritiladi), boshqaruvchanlik qobiliyati, tezkor qaror qabul qilish ko'nikmasi kabi sifatlarni shakllanganligini ko'ramiz.

Sohibqiron Amir Temur jahon harbiy san'ati rivojiga qo'shin tuzish va ularning har tomonlama ta'minoti tizimini yaratish, qurol-aslahalarni sahro va tog'li hududlarda qo'llanilishini inobatga olgan holda takomillashtirish, faol mudofaani ta'minlashda turli qo'shin turlarini (piyoda, suvoriy, muhandislik va boshqa) hamkorlikda qo'llash tartibini, bir vaqtning o'zida bir qo'shin turi ham mudofaa, ham hujumni olib borishi, jangchilarni saralash hamda butlash tamoyillarini, ularni rag'batlantirish tartibi, qo'mondonlarni hamkorlikda jangovar faoliyat yuritishi kabi harbiy boshqaruvning muhim komponentlarini amaliyotda qo'llaganligi bilan ulkan hissa qo'shgan [6].

Amir Temur harbiy yurishlari davomida geografik xususiyatlarni (sahro, tog', dasht, iqlim va b.q.) inobatga olgan holda urushlar strategiyasi va jang olib borish taktikasini mukammal darajada ishlab chiqdi, g'anim ustidan g'alaba qozonishning o'ziga xos va betakror maktabini yaratib, shak-shubhasiz, jahon harbiy san'ati tarixida o'chmas iz qoldirdi. Amir Temur strategik tafakkuri mohiyatini anglash va uning jahon harbiy san'ati rivojiga qo'shgan hissasini to'liq baholash uchun sarkarda yurishlarining faqatgina tarixiy-geografik jihatlarini ko'rsatib o'tishning o'zi kifoya emas.

Amir Temur o'z harbiy-siyosiy faoliyati orqali, urush olib borish taktikasi, boshqa mamlakatlar bilan o'zaro munosabatlardagi muammolarni siyosiy yo'l bilan bartaraf etish strategiyasini amalda yuksak darajaga ko'tardi. Yangi tipdagi muntazam armiyaning tashkil etilishi, siyosiy uyushuv, hayotning barcha jabhalari, ayniqsa, iqtisodiyotning g'alaba qozonish yo'lidagi strategik vazifaga bo'ysundirilishi, temir intizom, har bir jangchi tomonidan harbiy harakatlar olib borish qoidalariga

rioya qilinishi, diplomatik vositalardan ustalik bilan foydalanish kabi omillar raqib ustidan ustunlik va g'alabani ta'minlagan. Amir Temur o'zining butun hukmronligi davrida biror marta ham mag'lubiyatga uchramagan.

Amir Temur o'z harbiy jamoasini mustahkamlashda kreativ fikrlaydigan va shijoatli harbiy xizmatchilarga alohida munosabatda bo'lganligini qayd etib, bu xususda "Kimning aqli va shijoatini sinov tarozusida tortib ko'rib, boshqalarnikidan ortiqqligini ko'rsam, uni tarbiyatimga olib, amirlik darajasiga ko'tarar edim. So'ngra ko'rsatgan xizmatlariga yarasha martabasini oshirib borardim" deydi. Amir Temur harbiy jamoalarda ijtimoiy-psixologik muhitning sog'lomligiga ham katta e'tibor qaratgan. Natijada harbiy jamoa nafaqat jang taqdirini belgilashda, balki sodir bo'lishi muqarrar bo'lgan xavf va xatarlarni bartaraf etishda ham jonbozlik ko'rsatgan [4].

Olimlar Amir Temurning sarkardalik faoliyati asosini uning uchta muhim shaxsiy sifati tashkil etishini qayd etganlar:

birinchi sifat – yuksak tafakkur;

ikkinchi sifat – tizimli idrok;

uchinchi sifat – kuchli iroda.

Sarkardaning **yuksak tafakkuri** u tomondan qo'llangan harbiy strategiyada, raqibga psixologik ta'sir ko'rsatish qobiliyati, jangovar vaziyatni to'g'ri baholay olish iqtidorida ifodalangan. Xususan, Amir Temurning quyidagi so'zlari mazkur fikrga dalil bo'la oladi: "...epchillik, uddaburonlik qilib, dushman lashkar to'plab ulgurmasdan burun, ularga zarba berib, to'zitib yubormoqni munosib ko'rdim" [1]. Shuningdek, sarkarda "davlat ishlarining to'qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushini esa qilich bilan bajo keltirilishini" anglaganligini ta'kidlab o'tadi [7]. Bu esa Amir Temurning cheksiz tafakkurga egaligini bildiradi.

Aynan tafakkur orqali biz moddiy olamdagi narsa va hodisalarning mohiyatini bilish imkoniga ega bo'lamiz. Shu bois dunyoni bilishda bevosita sezish, idrok, tasavvur va bivosita tafakkur muhim rol o'ynaydi.

Tafakkur tushunchasining mazmun mohiyati psixologiya darsliklarida olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Jumladan, umumiy psixologiya darsliklarida tafakkurga berilgan ta'riflar turlicha bo'lib uning ikkita yoki uchta muhim xususiyati ta'kidlab o'tiladi, xolos. Jumladan, P.I.Ivanovning darsligida "tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidirki, bu faoliyat voqelikni eng aniq, to'liq, chuqur va umumlashtirib aks ettirishga (bilishga), insonni oqilona amaliy faoliyat bilan shug'ullanishiga imkon beradi" deb ta'riflanadi [3]. Ushbu ta'rifda tafakkurning to'la, aniq va umumlashtirilgan holda aks ettirishi ta'kidlab o'tiladi, xolos, lekin uning xarakterli xususiyatlari bevosita so'z yordami bilan ifodalanishi muallifning diqqat markazidan chetda qolgan.

M.V. Gamezo tomonidan "tafakkur voqelikning umumlashgan holda va so'z hamda o'tmish tajriba vositalarida aks ettirilishi" ekanligi bayon qiladi. U tafakkurning umumlashgan so'z vositasida va vositali atrof- muhit hodisalarini aks ettira olishni ta'kidlaydi [2].

A.V.Petrovskiy tahriri ostidagi darslikda tafakkurga quyidagicha ta'rif keltiriladi: "Tafakkur – ijtimoiy sababiy, nutq bilan chambarchas bog'liq muhim bir yangilik qidirish va ochishdan iborat psixik jarayondir, boshqacha qilib aytganda, tafakkur voqelikni analiz va sintez qilish, uni bivosita va umumlashtirib aks ettirish jarayonidir" [8].

V.V.Bogoslovskiy tahriridagi darslikda ham tafakkurga berilgan ta'rif uning umumlashgan va bilvosita aks ettirish xususiyatlari yoritilgan, xolos. Xuddi shunga o'xshash tafakkur xususiyatlari **F.N.Gonobolin, K.K.Platonov** darsliklarida ham uchraydi.

Hozirgi vaqtda tafakkurning predmeti yuzasidan psixologiyada turli-tuman qarash va ta'riflar mavjuddir. Ularning ayrimlariga tavsifnoma berib o'tamiz. **S.L.Rubinshteyn** nazariyasiga binoan tafakkurni psixologik jihatdan o'rganishning asosiy predmet, jarayon, faoliyat tariqasida namoyon bo'lishidir. Muallif tafakkur operatsiyalari shakllarini shakllantirishda jarayon, muammoli vaziyatni

hal qilishda esa fikr yuritish faoliyati sifatida vujudga kelishini chuqur tahlil qilib beradi. S.L.Rubinshteyn tafakkur to'g'risidagi g'oyani rivojlantirib, uni sub'yekt faolligining paydo bo'lishi deb ataydi [5].

A.N.Leontev tafakkur psixologiyasi predmeti yuzasidan mulohaza yuritib, tafakkurni turli ko'rinishlarga ajratadi, fikr yuritish faoliyati ekanligini tan oladi, lekin uni predmetli-amaliy faoliyat deb nomlaydi. Shuning bilan birga tafakkurning tuzilishi, fikr yuritish motivasiyasi to'g'risidagi nazariy metodologik muammolarni o'rta tashlaydi.

P.Ya.Galperin fikriga ko'ra, tafakkur – bu orientirlash tadqiqot faoliyati, oriyentirovka jarayondir, ya'ni oriyentirovka-jarayon, orientirovka faoliyat. Muallif psixologiya fani intellectual masalalarni yechishda sub'yektning tafakkuriga oriyentirovka qilish jarayonini o'rganishga asoslanadi deb tushuntiradi. P.Ya.Galperin tafakkurning boshqa jihatlarini o'zining aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasidan kelib chiqqan holda yoritishga intiladi.

Tafakkurning muayyan bir narsaga qaratilishi uchun nerv-fiziologik asos bo'lgan oriyentirovka refleksi tafakkur jarayonlarida katta rol o'ynaydi. Akademik I.P.Pavlov ta'kidlaganidek, "avvalo umuminsoniy empirizmni nihoyat, atrof olamni va insonning o'zini ham bilish uchun oliy qurol bo'lgan fanni ham yaratuvchi maxsus insoniy oliy tafakkur zarurdir".

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Sohibqiron Amir Temurning markazlashgan buyuk saltanatni barpo etishi hamda tarixda o'chmas iz qoldirishida uning yuksak tafakkur sohibi ekanligini yana bir bor ko'rishimiz mumkin. Tafakkurning muayyan bir narsaga qaratilishi uchun nerv-fiziologik asos bo'lgan oriyentirovka refleksi tafakkur jarayonlarida katta rol o'ynaydi. Akademik I.P.Pavlov ta'kidlaganidek, "avvalo umuminsoniy empirizmni nihoyat, atrof olamni va insonning o'zini ham bilish uchun oliy qurol bo'lgan fanni ham yaratuvchi maxsus insoniy oliy tafakkur zarurdir". Bu esa Amir Temurda mavjud bo'lib, sarkarda o'z hayoti davomida undan mohirlik bilan foydalanilganligiga tarix guvohdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Amir Temur: Vasiyatlari, maslahatlari, tanbehleri – Завещание, советы, наставления. – Т., 2000. 19–21, 24-бетлар
2. Гамезо М.В, Домашенко И.А Атлас по психологии М; «Просвещение» 1986г
3. Psixologiya qisqacha izohli lug'at T-1998 y
4. Rahmonov D.A. Amir Temur harbiy jamoasining sotsiodinamikasi // Amir Temurning harbiy san'atni rivojlantirishdagi roli: xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent: O'R QK Akademiyasi, 2021. 106–109-бетлар
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
6. Sohibqiron Amir Temur harbiy san'ati / R.Samarov, S.Axrarov, J.Xolmo'minov, S.Sadriddinov. – Toshkent: «Ma'naviyat», 2022. – 280 b.
7. Temur tuzuklari // Forschadan A. Sog'uniiy va H. Karomatov tarjimasi. – Toshkent: 1991. 15-b.
8. Umumiy psixologiya (A.V.Petrovskiy tahriri ostida) T: "O'qituvchi" 1992 y
9. G'oziyev E.G'.Tafakkur psixologiyasi T; "O'qituvchi" 1996

Shaxsda ijobiy sifatlarni shakllantirishda Amir Temur xarakterining roli

Роль характера Амира Темура в формировании положительных качеств человека

The role of the character of Amir Temur in the formation of the positive qualities of a person

HAYDAROV Fazliddin Ikramovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra professori, psixologiya fanlari nomzodi, professor

ХАЙДАРОВ Фазлиддин Икратович

кандидат психологических наук, профессор
кафедры Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Fazliddin I. HAYDAROV

Candidate of Psychological Sciences, Professor of the Department of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Bugungi kungacha Sohibqiron Amir Temurning shaxs sifatidagi fazilatlarini, tashqi va ichki dunyosi haqida bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilib, ko'plab ilmiy asarlar chop etilgan. Jumladan, Ibn Arabshohning "Amir Temur tarixi" asarida Amir Temur bobomizning insoniy qiyofasi haqida "qaddi baland, uzun bo'yli, tik qomatli, go'yo u qadimiy pahlavonlar avlodlaridan bo'lib, keng peshonali, katta boshli, g'oyatda kuchli va salobatli, rangi oq - qizil yuzli, lekin dog'siz, bug'doy rang emas, qo'l-oyoqlari baquvvat, yelkalari keng, qaddi-qomatli kamolga yetgan, sersoqol, ikki ko'zi bamisoli sham bo'lsa-da, shodligi bilinmas, yo'gon ovozi edi; u o'limdan qo'rqmas, yoshi saksonga yetgan bo'lsa-da, iztirobsiz, vazmin, badani to'la va pishiq, xuddi jiz (qalin) yosh misoli qattiq edi. U hazil-mazax va yolg'onni yoqtirmas, o'yin-kulgi, ko'ngilxushlikka maylsiz, garchi (so'zda) o'ziga ozor yetadigan biron narsa bo'lsa hamki, sadoqat unga yoqar edi: «u (bo'lib) o'tgan ishga aziyat chekmas» va o'ziga hosil bo'ladigan (yutuq)dan shodlanmas edi", degan fikrlar bildirilgan [1]. Bundan kelib chiqadiki, Temur bobomiz jismonan sog'lom, keng elkali, kelishgan qomatli, tog'ni ura talqon qilgudek kuchga ega bo'lgan, yurganda qadamidan yer titragan, so'zlaganda so'zlaridan o't chaqnagan, yuzlaridan nur yog'ilgan, og'ir, bosiq, jiddiy, erishgan yutuqlaridan havolanmaydigan inson bo'lgan. Bu fikrlar sohibqironning kuchli psixologik xarakter egasi ekanligidan dalolat beradi.

Amir Temurning bolalik va o'smirlik yillari jang, kurash va ov maydonlarida o'tgan. O'sha vaqtdagi siyosiy vaziyat va muhit yosh Temurni metin irodali va o'z so'zidan qaytmaydigan qilib tarbiyalagan. "Bolaklikdan kurash, ov hadisini olgan Amir Temur, akademik V.V.Bartold aytganidek, jangovorlik ruhida tarbiyalangan edi. Oriyatni qo'ldan berish uning uchun o'lim bilan barobar edi" [2].

Xo'sh, xarakter o'zi nima va sohibqiron xarakteridagi ibratli tomonlari nimalarda namoyon bo'ladi? Bizga ma'lumki, xarakter so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib, "qalqiq chiziq" degan ma'noni anglatadi. Inson xakteri muhit va tarbiya ta'siri ta'sir

ostida tarkib topadi va uning barcha faoliyatlarida: irodaviy faolligida, tevarak-atrofga, o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Xarakter xislatlari-shaxsning xarakteriga tegishli bo'lgan xususiyatlardir. Bu xislatlar insonda tasodifiy yoki o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki inson xulqidagi doimiy, barqaror xususiyatlar bo'lib, bu xususiyatlar shaxsning o'zigagina xos bo'ladi. Psixologiyada inson xarakteri tarkib topishining muhim omili vaziyat (situatsiya) yetakchi rol o'ynashi va regulyatorlik (boshqaruvchilik) vazifasini bajaradi [3].

Psixolog E.E.G'oziyev shaxsning munosabatlarda aks etuvchi xarakter xislatlarini to'rtta tizimga ajratgan:

jamoaga va ba'zi bir insonlarga nisbatan munosabatni ifodalovchi xususiyatlar;
mehnatga nisbatan munosabatlarni mujassamlashtiruvchi xususiyatlar;
narsalarga nisbatan munosabatni aks ettiruvchi xususiyatlar;
shaxsning o'z-o'ziga nisbatan munosabatlarini ifodalovchi xislatlar [3].

Yuqorida qayd etilgan xislatlarni barchasi Temur bobomizda mujassam ekanligini quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin.

Birinchidan, Amir Temur saltanatni adolat va insof bilan boshqargan. Insonlarga yaxshilik qilgan. O'zi bu haqda shunday degan: "Tangrimni yaratgan bandalarini o'zimdanda rozi qildim. Gunohkorga ham, begunohga ham rahm-shavqat bilan, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqardim. Zolimdan mazlumning haqqini oldim. Zolim yetkazgan moddiy va jismoniy zararlarni isbotlaganimdan keyin, uni shariatga muvofiq ikkisi o'rtasida muhokama qildim va bir gunohkorning o'rniga boshqasiga jabr-zulm yetkazmadim" [4]. Bundan tashqari xalqni avholidan boxabar bo'lib, yoshi ulug' insonlarni og'a, kichiklarini farzand o'rnida ko'rgan. Barcha mamlakat aholisini kayfiyati, turush-turmushi, qiladigan ishlaridan xabardor qilish uchun diyonatli insonlarni tayinlagan. Turli millat va turli qabila ulug'lariga hurmat ko'rsatib, yaxshiliklariga yaxshilik qilgan, kimki do'stlik qilsa qadrlagan, kimki xizmatini qilsa, uning xizmat haqqini ado etgan, agarda dushmanlik qilsa-yu, keyin pushaymon bo'lib, huzuriga kelsa dushmanligini unutib, muruvvat va do'stlik ko'rsatgan.

Ikkinchidan, tajribali, tadbirkor, hushyor, mard, shijoatli kishilarni mehnatlariga yarasha martaba va unvonlar bilan rag'batlantirgan. Ularni moddiy ahvollarini yaxshilagan, tadbirlarda munosib o'rin bergan. Ularning og'irlarini yengillashtirish uchun mehnat mashaqqatlarini o'z zimmasiga olgan va ularni shu zaylda tarbiyalagan. Eng yaqin navkarlaridan uch yuz kishiga amirlik mansabini bergan, chunki ular asli toza, aql-zakovatli, dovyurak, tadbirkor, sergak, ehtiyotkor, ishni oldi-orqasini o'ylaydigan kishilar bo'lgan [4]. Shu bilan birga har bir ishga ma'suliyat va vijdon bilan yondoshgan va boshqa insonlardan ham shuni talab etgan.

Uchinchidan, Sohibqiron mamlakatni tartibli boshqarish bilan birga obodonlashtirish, tozalik, ozodalik ishlariga ham katta e'tibor qaratgan. Sahroni obod qilgan yoki bog'larni ko'kartirgan, xaroba yerlarni obod qilgan kishilardan birinchi yili soliq olmagan, ikkinchi yili o'z roziligi bilan bersa, uchinchi yili qonunga binoan soliq olingan. Xaroba yerlarni egasini qurbi yetmasa, unga kerakli asbob va uskunalar berilgan. Ariq va daryolar ustiga ko'priklar qurdirgan. Yo'l bo'yida dam olish maskanlari barbo ettirgan. Yo'llarga soqchi va kuzatuvchilar qo'ydirgan va ular yo'llarni

kuzatib, yo‘lovchilarni va ularning mollarini xavfsizligini nazorat qilganlar. Bundan tashqari har bir shahar va qishloqda masjid, madrasa va kasalxonalar qurdirib, tabiblar tayinlagan va qozixonalar qurdirib aholini huquqini, tinchligini himoya qilishlarini talab etgan.

To‘rtinchidan, Amir Temur har bir qilayotgan va qilgan ishlarini muhokama qilgan va o‘z-o‘zini nazorat qilgan. Masalan: har bir ishni xatoga yo‘l qo‘ymaslik uchun ko‘p o‘ylab, sergaklik va ehtiyotkorlik bilan qilgan. Bugungi ishni ertaga qoldirmagan. Yumshoqlik lozim bo‘lsa, muloyimlik, qattiqqo‘llik ishlatish kerak bo‘lsa qat’iy choralar ko‘rgan. Har bir ishda shoshilmagan, shoshilinch ishlarni kechiktirmagan. Imkon qadar qilich ishlatmasdan ishlarni kengash va tadbir bilan amalga oshirgan [1].

Bizga ma’lumki, shaxs xarakteri yaxlit va bus-butun mutlaq narsa emas albatta, chunki insonning asosiy munosabatlaridan biri boshqa barcha munosabatlarni to‘la belgilay olgandagina xarakter mutlaq kasb etadi.

Sohibqiron Amir Temurning turli faoliyatlarida biz: harbiy yurushlarda, davlat boshqaruvida insonlar bilan munosabatlarda, mehnatga nisbatan, shaxs sifatida o‘ziga nisbatan munosabatlarida undagi qattiylik, o‘zini tuta bilish, dadillik, matonat-chidam, sabr-toqat, tashabbuskorlik, tanqidiy ko‘z bilan qarash, ma’uliyatni his qilish, insonparvarlik, mehnatsevarlik, o‘z-o‘ziga baho berish, qadr-qimmat, kamtarlik kabi xislatlarni ko‘rib chiqdik.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ulug‘ ajdodimiz, garchi buyuk bunyodkor va jahongir bo‘lsa-da, kuch-qudratning zo‘rlilik va zo‘ravonlikda emas, aksincha, adolatda, hamjihatlik va hamkorlikda ekanini chuqur anglagan. Uning davlatni oqilona boshqarish, o‘ta mushkul va imkonsiz vaziyatda ham to‘g‘ri yo‘l, tadbir topa olish qobiliyati, noyob aql-zakovati har qanday odamni hayratga soladi. Biz o‘ylaymizki, sohibqiron bobomizning bebaho insoniy fazilatlarini, aql-idrok, zakovat, odamiylik, insof, adolat, halollik, mehr-muhabbat kabi insoniy xislatlari yoshlar uchun ibrat namunasi bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amir Temur va Ulug‘bek zamondoshlari xoritasida. O‘zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi Bo‘riboy Axmedovning ilmiy tahriri ostida. - T.: “O‘qituvchi” 1996 y.
2. Salohiddin Toshkandiy Temurnoma.T.:–“Cho‘lpon” - 1991y.
3. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya.”O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” - T.: 2010 y.
4. Temur tuzuklari. - T.: “O‘zbekiston”, 2011yil, 75-bet

Amir Temur davlatida harbiy safarbarlikning
o'ziga hosligi (XIII-XIV asrlar)
Особенности военной мобилизации в государстве Амира
Темура (XIII-XIV века)
Mobilization Peculiarities in the State of Amir Temur
(XIII-XIV centuries)

AZIMOV Mirodil Abdikhalimovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra katta o'qituvchisi, polkovnik

АЗИМОВ Миродил Абдирахимович

Старший преподаватель кафедры Академии
Вооруженных Сил Республики Узбекистан, полковник

Colonel Mirodil A. AZIMOV

Senior Instructor of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif: **ABUBAKIROV I.I.**

Iste'fodagi podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli
Kuchlari Akademiyasi, katta ilmiy xodim

Соавтор: **АБУБАКИРОВ И.И.**

Подполковник в отставке, старший научный сотрудник
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Co-authors: **Mr.Ikromjon I.
ABUBAKIROV**

Lieutenant Colonel (Rtd.), Senior Researcher of the Department
of the Academy of the Armed Forces Republic of Uzbekistan

Bugungi kunda butun dunyoda, jumladan, Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlik, tinchlik va barqarorlikni ta'minlash g'oyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kundan kun rivojlanib borayotgan Yangi O'zbekistonda Prezidentimiz tomonidan har tomonlama chuqur ishlab chiqilgan, rivojlanish strategiyasining eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biri – yurtimizda tinchlik, barqarorlik, xavfsizlikni saqlash va mustahkamlash masalasidir.

O'zbekiston Respublikasining mudofaasi, Mudofaa doktrinasiga muvofiq respublika Qurolli Kuchlari, iqtisodiyoti, aholisi va hududining tajovuzni qaytarishga doimo shay bo'lishiga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tajovuzni qaytarishga doimiy shay bo'lishining asosi, ularning safarbarlik jihatidan tizilishidan (qo'shinlar pog'onasidagi safarbarlikdan) iboratdir.

Tarix - bu vaqt deb atalmish cheksiz o'lchamda to'xtovsiz davom etadigan jarayon. Uning ishtirokchilari – xalqlar, millatlar, sinflar, davlatlar va sivilizatsiyalardir.

Ammo shu kabi barcha tushunchalarning asosini inson tashkil qiladi.

Safarbarlik tarixi sohasida ko'p yillar faoliyat olib borgan faxriy ustozlarning o'g'itlari va hayotiy tajribalari, hamda uzoq izlanishlari va o'rganishlari shuni ko'rsatadiki, safarbarlik ibtidoiy tuzumga, ya'ni insoniyat vujudga kelishi, oila, qabila bo'lib yashash davriga borib taqaladi.

Hatto o'sha davrlarda ham jang o'tkazish oldidan jang rejasini tuzgan, masalan, kunduzi yoki tunda hujum qilish. Bu jarayon shuni ko'rsatadiki, ibtidoiy davr vakillari o'ziga hos bo'lgan o'sha davr talabi bo'yicha safarbarlik o'tkazishgan. Bu bilan shuni ko'rishimiz mumkinki, insoniyat ongining rivojlanishi jang olib borish uchun o'ylab topilgan qurol-

aslahalarning takomillashtirishni, jang (urush) o'tkazish strategiyalarining murakkablashib borishi bilan safarbarlik ham rivojlanib borgan.

Safarbarlik tarixini yoritishda O'zbekistonning harbiy salohiyatini asoschisi, Buyuk Movaraunnaxr davlatini barpo etgan bobomiz Sohibqoron Tarag'ay Bahodir Amir Temur yashagan va hukmronlik qilgan XIV-XV asrlar va undan keyingi davrlardagi jarayonlarni tahlil etishni lozim topdik.

Sohibqiron Amir Temurning harbiy san'ati to'g'risida to'xtalar ekanmiz, tarix zarvaraqlarini varaqlash va izlanish natijasida davlatimizning harbiy tayyorgarlik borasida juda boy tajribaga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Dunyoning 27 mamlakatini zabt etgan Amir Temurning qo'shini va uning harbiy san'ati bosh omil bo'ladi. Sohibqiron buyuk sarkarda sifatida dunyoga mashhurdir. Uning g'olibona yurishlari, qo'llagan taktik va strategik jang qilish usul va uslublari bugungi kunda ham jahondagi yetakchi mamlakatlarning harbiy bilim yurtlari va akademiyalarida o'qitilayotganligi biz uchun faxr bag'ishlaydi.

Temur qo'shinlari asosan piyoda va otliq askarlardan iborat bo'lib tartib va intizom har narsadan ustun bo'lgan. Ular "O'nliklar" ("ayl"), "Yuzliklar" ("xo'shun"), "Mingliklar" ("xazora") va "O'n mingliklar" ("tuman")ga bo'lingan va ularga "O'nboshi", "Yuzboshi", "Mingboshi" hamda "Amir"lar boshchilik qilishgan. "Tumanlarda askarlar soni 10 ming, qo'shinda esa 100 ming bo'lgan. 10 minglik lashkarlarni boshqarish uchun "Tuman og'asi", minglik bo'limni "Mirixazora", yuzlikni "Xo'shunboshi" va o'nlikni boshqarish uchun "Aylboshi" kabi harbiy mansablar tashkil qilingan.

Bo'linma boshliqlari - amirlar Temurga tobe bo'lgan qirq aymoq (qabila)dan o'n ikkitasi: barlos, arg'in, jaloir, tulkichi, duldoiy, mo'g'il, sulduz, to'g'oy, qipchoq, arlot, totor va tarxonlar orasidan tanlab olingan.

Eng ulug' martaba amirlik bo'lib, Temur faoliyatining dastlabki yillaridan boshlab, uni tark etmasdan sodiqlik bilan xizmat ko'rsatgan 313 kishiga bergan: bittasi amir ul-umaro, to'rtasi beglar begi, yuztadan mingboshi, yuzboshi va o'nboshi bo'lgan. Bulardan tashqari, yana o'n ikki nafar kishiga birinchidan to o'n ikkinchi darajali amirlik unvoni berilgan. O'n ikkinchi darajali amir ul-umaroga bir bayroq, nog'ara, o'n minglik qo'shin, tug' va chortug', to'rt nafar beglar begining har biriga esa bittadan bayroq, nog'ara, chortug' va burg'u (karnay) berilgan.

Bu o'ziga xos ramzlar qo'shin bo'linmalarini bir-biridan farqlab, ajratib turgan. Jumladan, katta qizil bayroq qo'shin boshlig'i amir ul-umaro yoki beglar begining ramzi bo'lgan. Ot yoli bog'langan nayzali uzun tug' tuman og'asining, ikki tomonga kokillari osilgan ikki nog'ara yuzboshining belgisi hisoblangan. Otliq qismlarni boshqarish uchun maxsus ajratilgan otliq egalarining ikki tomoniga tabl dovul osib qo'yilgan. Jang boshlanishi oldidan suvoriylarni mahorabaga solish maqsadida unga bong urilgan.

Amir Temur adolat yuzasidan askarlarning unvon darajalarini hisobga olgan holda ularga maosh belgilash tartibini joriy qilgan. Jumladan, oddiy sipohiy mingan otning bahosi barobarida, bahodirlar 2-4 ot qiymati barobarida, aylboshi qaramog'idagi navkarlarga nisbatan o'n barobar ko'p maosh olgan. Yuzboshilarniki esa o'n boshlarnikidan ikki barobar yuqori, mingboshilar maoshi yuzboshilarnikidan uch barobar ziyod qilib belgilangan.

Amir Temur sipohni tuzishda, asosan, o'z zamonida mashhur bo'lgan, o'nliklar, yuzliklar, mingliklar tartibiga amal qiladi. Uning lashkarlarining eng quyi bo'g'inini o'nliklar tashkil etgan bo'lsa, eng yuqori bo'g'iniga amir ul-umaro rahbar bo'lgan. Ularning ustidan yakka o'zi cheksiz huquqqa ega bo'lgan holda qo'mondonlik qilgan. Amir Temur o'nboshi, yuzboshi, mingboshilarni tanlashda shunchaki, tanish-bilishlar asosida emas bevosita jang

maydonida o'zining mahoratini ko'rsatgan shaxslarni tanlagan. Bu haqda Temur shunday deydi: "Amr qildimki, qachonki asl sipohlardan ish ko'rgan, jang-jadalda suyagi qotgan o'n kishi yig'lsa, bulardan qaysi birining shijoati, botirligi ortiqroq bo'lsa, qolgan to'qqistasining roziligi va ma'qullashi bilan uni o'zlariga saylab, otini o'nboshi deb atashsinlar".

Amir Temur sipohlarni tayinlashda birinchidan, ulardan jang maydonlarida ko'rsatgan xizmatlariga ko'ra, kelib chiqishi, qaysi qabila va urug'iga qaramasdan tayinlagan bo'lsa, ikkinchidan, u o'z o'g'illari va nabiralarni ham sipohiylarning asosiy qo'mondonlari qilib tayinlagan. Amir Temur o'z sipohiylarining yaroq-jabduqlari va anjom-jihozlari haqida doimo g'amxo'rlik qilgan. U shunday qonun joriy qildiki, yurish vaqtida oddiy askarlardan har o'n sakkiz kishi o'zi bilan birga bir chodir olgan. Har bir sipohiy bir qilich, arra, bigiz, bir qop, juvoldo'z, bolta, o'nta igna va orqaga osiladigan charm xalta olish kerak bo'lgan. Bahodirlardan har besh kishi bir chodir, har biri temir sovut, dubulg'a, qilich, o'qdon, kamon va beshta ot olgan. Yuzboshilardan har biri bir chodir, o'nta ot, qurol-aslahadan qilich, sadoq, kamon, gurzi, cho'kmor, koskan, sovut, temirdan yasalgan soyabon, qurol-aslahalar dubulg'a, nayza, qilich, sadoq va o'q-yoydan ko'targanicha olgan. Birinchi amir bir chodir, bir o'tov, bir juft soyabon, qurol-aslahadan esa qo'l ostidagilarga ham yetadigan darajada olgan. Shunga o'xshash ikkinchi, uchinchi... to amir ul-umarogacha, har qaysisi o'z martabalariga yarasha qurol-aslahadan va boshqa anjomlardan keragicha olishlari buyurilgan.

Amir Temur urush va tinchlik paytlarida sipohni qo'riqlash masalalarini ham hech qachon esdan chiqarmagan. Sipohiylar, amirlar, mingboshilar, yuzboshilar va o'nboshilar devonxonaga, etiksiz, kovushsiz, bo'rk yoqalik chakmonsiz, xanjar va qilichsiz hozir bo'maganlar.

Hulosa qilib shuni aytish kerakki, Amir Temur o'z zamonasi uchun kuchli va qudratli qo'shinni tuza olgan. Bu qo'shinni o'z davridagi eng yaxshi qurol-yaroqlar bilan ta'minlagan.

Istiqboldagi jang oldindan Amir Temur shaxsan o'z qo'shinlar bilan saf ko'rigi o'tkazgan, jumladan, Temur To'xtamish bilan o'tkazadigan jang oldidan qo'shinlarni saf ko'rigini o'tkazib, ularning jangovar shayligini va har bir jangchining bir yilga yetadigan oziq-ovqat zaxirasini, to'rt xil qurol-yaroq, ya'ni yoy, o'ttiz o'q, qalqon va yoy uchun g'ilof bo'lishini talab qilgan. [6]

Amir Temurning jang qilish yillari "Uch yillik", "Besh yillik" va "Yeti yillik"larga bo'linishi bizga tarixiy manbalardan ma'lum. Temur har qanday jangga kirishdan oldin, jangning mohiyati, kim bilan, qaerda, qanday qilib, dushmanning zaif va kuchli tomonlarini, dushman qo'shinlarining qurollanishi, askarlar va otlarining soni qandayligi va boshqa ma'lumotlarni to'plab, oldinda turgan jang yuzasidan tegishli ko'rsatmalar bergan. Jangni moddiy tomondan ta'minlash maqsadida o'tror xalqlarni bir qismini dushman mamlakati yaqiniga joylashtirib, dehqonchilik va chorvachilikni kuchaytirganligi tarixiy manbalarda yozilgan. Bu bilan Amir Temur oldinda turgan jangga puxta tayyorgarlik ko'rib, jang vaqtida ta'minot masalalarini, qo'shindagi talafotlarni o'rnini butlash choralarini oldindan tayyorlash to'g'risida choralar ko'rgan. Shu o'rinda Amir Temur "Boy mamlakatning askari quvvatli bo'lur, askari quvvatli mamlakat boy bo'lur" deb bejiz aytmaganligini ta'kidlashimiz o'rinlidir. Amir Temur o'z davlatini boyitish va bu boylik negizida qo'shinlarni yengilmas, dovyurak va jasur askarlardan iborat qo'shin tashkil qilish kerakligini ta'kidlagan.

Ma'lumki, hech qaysi davlat uchun tinchlik davrida urush janglarini samarali olib borish hajmidagi qo'shinni ushlab turish iqtisodiy tomondan maqsadga muvofiq emas. Tarixiy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, urush boshlanishi bilan qo'shinlar soni o'n va o'ndan ortiq marotaba orttirilgan.[1]

Qo'shinlar sonining ko'payishi asosida safarbarlik vaqtida amalga oshirilgan. Amir Temur davrida safarbarlik boshqacha ko'rinishga ega bo'lib, urush oldidan qo'shinlar safi fuqarolar bilan to'ldirilgan, ko'ngillilar qo'shinlari tuzilgan, qo'shinlarda askarlar va otlar soni ko'paytirilgan, qurol-yarog' va anjom-aslaha ishlab chiqarish hajmi ortgan, xalqdan yig'iladigan soliqlar miqdori oshirilgan, urush uchun zarur bo'lgan moddiy vositalarni yig'ish amalga oshirilgan.

Amir Temur hokimiyatni egallagach, o'z oldiga markazlashgan Movarounnahr davlatini tuzish, uning xavfsizligini ta'minlash va o'z hududini kengaytirishni asosiy vazifa qilib qo'ygan. Bu vazifani bajarishda harbiy kuch-qudratning, ya'ni armiyaning o'zni katta rol o'ynashini yaxshi bilgan.

Amir Temur harbiy qurilish sohasida o'z zamondoshlari To'xtamish, Boyazid va boshqalardan ilgarilab ketgan edi. Shuningdek, Amir Temur Chingizxonning harbiy san'atidan birmuncha foydalangan. Bu holni qo'shinlarning joylashtirishdan ham ko'rish mumkin. U qo'shinni qurish va takomillashtirishning yangi tizimini yaratdi va amaliyotda qo'lladi. [6]

Amir Temur muntazam qo'shinni, ya'ni askarlarni doimiy shaylikka ega, aniq belgilangan sonda ushlab turdi va qo'yilgan vazifalarga, jangovar tartib va maqsadga ega qism va bo'linmalarni tuzdi.

U qo'shinlarning boshqaruv tarkibini tartibga soldi va barcha harbiy boshliqlarning majburiyatlarini belgilab berdi. Lashkar "tuman"- o'n minglik, "hazora"- minglik, "qo'shun"- besh yuzlik va "ayl"- o'nlik birikmalariga bo'lingan. Tumanlarda askarlar soni o'n ming, qo'shinda yuz nafardan otlar bo'lgan. Amir Temur o'n minglik uchun "tuman og'asi", minglik bo'linmalari uchun "ming hazora", yuzliklar uchun "qo'shun boshi" va o'nliklar uchun "aylboshi" kabi harbiy mansablar ta'sis etdi.

Shulardan biri tovachi (jarchi yoki chopar) mansabi edi. Temur davrida eng mas'ul topshiriqlarni tovachilar bajargan. Temur har bir yurish oldidan yangitdan qo'shin to'plash uchun viloyat va urug'larga tovachilarni yuborib, viloyat amirlariga Temur farmonlarini oqizmay-tomizmay, to'liq yetkazib qo'shin to'plash uchun fuqarolarni yig'ar va belgilangan joyga olib borar edi [6]. Bu tartib Temurga qadar mavjud bo'lmagan.

To'xtamishxon 1388 yilgi mag'lubiyatidan so'ng urushni bas etish o'rniga Juchi ulusidan katta bir qo'shin tuzib 1388 yil oxirlarida Temurga qarshi yana hujum boshladi. Qishning qirchillama paytida Temur o'z qarorgohini Sog'arjda tiklab, o'z tasarrufidagi viloyatlarga tovachilarni yubordi va qo'shinini jangovar holatga keltirdi [6].

Har bir viloyat asosiy, - "asl" hamda zaxira "izofa" qismlarni to'plab bergan. Viloyatlar tosh otar - sangandoz, devor buzuvchi - manjanaq, o't otar yoki to'p - ra'dandoz va naftandoz hamda o'zi otar qurollarni ishlata biladigan jangchilarni tayyorlar edi.

Amir Temur har doim yurish oldidan u mashvarat o'tkazar, unga harbiy qo'mondonlar, beklar, amirlar taklif qilinardi. Shu bilan birga uning maxsus buyruqlariga binoan mamlakatning turli qismlarida, tovachilar yordamida harbiy qismlar tuzilardi. Askarlarni yig'ishdan tashqari tavachilar majburiyatlariga, qo'shinlarni joylashtirish, ularning harakati va jangovar tartibini amalga oshirilishini nazorat qilish kirgan.

Amir Temurning buyrug'iga binoan viloyat hokimlari, tuman va shahar beklari, qal'a boshliqlari ko'rsatilgan muddatda ro'yxat bo'yicha o'z askarlari, jihozlari, zaxiralarini belgilangan joyga ortib kelganlar.

Amir Temur qo'shinining asosiy qismi ko'chmanchi xalqlardan iborat edi, lekin shular qatorida o'troq xalqlarni ham qo'shinda o'z o'zni bor edi. Ulardan piyoda va qo'shimcha

ishlarni bajarishda, ya'ni katapult otish, devorlarni qulatishga (muhandislik ishlariga), olovli nayzalarni otishga va neft solib otiladigan ko'zalarni uloqtirishda foydalanilgan.

Shular qatorida, yana o'troq xalq orasidan dehqonlar, hunarmand va boshqa soha vakillari ham jalb qilingan. Boshqa biror sarkardada joriy qilinmagan oziq-ovqat, dori-darmon tayyorlash va yetishtirib berish masalalari Amir Temur qo'shinlarida joriy qilingan.

Safarbarlikka chaqirilganlar o'z chorvalari (ot, tuya, qo'ylari) bilan qo'shinning ortidan yurganlar.

Amir Temur qo'shinlarini qurol-yarog' bilan ta'minlash uchun hozirgi Toshkent yaqinidagi Ohangaron tog'laridan temir, mis, qo'rg'oshin olinadigan joylarda konchilar ishlashgan. Shuningdek, Farg'ona tog'laridan oltin, kumush, neft qazib olishgan. Qurolsozlar asosan Samarqand va Shahrisabzda joylashgan bo'lib, Amir Temurning eng ishonchli kishilari tomonidan boshqarilgan.

Harbiy harakatlar oldidan Amir Temur albatta qo'shinlar ko'rigini o'tkazgan, har xil sport va jang mashqlari o'tkazib, qo'shinlarni jangovar jipslashuvini oshirgan.

Amir Temur Xitoyga yurish qilishdan 8 yil oldin, Xitoy chegarasi yaqinidagi Ashira shahriga 40 ming otliq bilan bir necha ming oila ko'chirilgan edi, ekin yerlari kengaytirilgan, shahar mudofaasi kuchaytirilgan, qurol-aslaha va oziq-ovqatning katta zaxirasini yig'ishni boshlagan edi. Bu bilan Amir Temur jangga oldindan tayyorgarlik ko'rish, jangda ta'minot masalalarini hal qilish uchun bunday choralarni ko'rganligi ma'lum bo'ladi.

Amir Temurning buyukligi uning ko'p sonli qo'shinga ega ekanligi emas, balki uning zukkoligi, adolatli hukmdor, jasur va mard sarkarda, istiqbolda turgan jang strategiyasini oldindan ko'ra bilganligi bilan o'z davri sarkardalaridan alohida ajrab turganligini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida, rivojlanib borayotgan yangi O'zbekistonda zamonaviy armiyani butlash, qurollantirish masalalari, texnika va texnologiyalarni joriy qilinishi, axborot-kommunikatsiya vositalarini takomillashib borishi bilan bir qatorda komandir va boshliqlarning buyuk sarkarda Sohibqiron Amir Temur kabi zukko, adolatli, jasur va mard bo'lishlari, jang strategiyasini oldindan ko'ra bilish kabi fazilatlariga ega bo'lishlarini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sog'unliy.A va Karomatov. H. Temur tuzuklari.T.2005. Sharq. 156 b.
2. Vohidov.Sh. Tarix tafakkuri VII jild.T.2015. Yangi asr avlodi. 304 b.
3. Temur Shirinov. Tariximiz etyudlari.T.2014. Sharq.334 b.
4. O'zbekiston armiyasi jurnali 2015 yil dekabr №4.59 b.
5. Sh.Ergashev.T. Bobomatov XX asr taqdirida aks etgan tarix.T.2015. O'zbekiston. 488 b.
6. Mahkam Abduraimov. Temur va To'xtamish. T.2005. G'ofur G'ulom.79 b.
7. Ivanin.M. Ikki buyuk sarkarda Chingizxon va Amir Temur.T.1994. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Fan jurnali. 240 b.
8. Hamidullo Dadaboev. Amir Temurning harbiy mahorati. T.1996. 90 b.

Sohibqiron Amir Temurning harbiy mahorati Военное мастерство сахибкирана Амира Темура Amir Temur's Military skills

YULDASHEV Suxrob Rashidovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
katta o'qituvchisi, podpolkovnik

ЮЛДАШЕВ Сухроб Рашидович

Старший преподаватель кафедры Академии
Вооруженных Сил Республики Узбекистан, подполковник

Lieutenant colonel Sukhrob R. Yuldashev

Senior Instructor of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh qo'mondoni Sh.M. Mirziyoyev o'z nutqida "Men har bir askar, Vatanning harbiy posboni Amir Temur va ulug' lashkarboshilarimiz o'gitlarini, ularning harbiy merosini chuqur bilishi kerak. Bu o'lmas va bebaho meros hozirgi kunda ham har birimizning qalbimizga cheksiz g'urur baxsh etadi, muqaddas tuprog'imizga sadoqat tuyg'ularini kuchaytiradi" deb ta'kidlab milliy harbiy merosni o'rganish va natijalarni harbiy ta'lim amaliyotiga tatbiq etish muhim vazifalardan biri ekanligini belgilab bergan.

Sohibqiron Amir Temurning jahonshumul obro'-e'tibor va shon-shuhrat qozonishida bosh omil hisoblangan jihatlardan biri bu sarkardalik mahorati va harbiy iste'dodi edi. Uning jahon harbiy san'atiga qo'shgan ulkan hissasi bunga misol bo'la oladi.

Sohibqiron bobomiz o'zining sarkardalik mahoratini harbiy faoliyatning turli yo'nalishlarida, xususan qo'shinlarni tuzish, ularning har tomonlama ta'minotini tashkillashtirish, qurol-aslahalarni sahro va tog'li hududlarda qo'llanilishini inobatga olgan holda takomillashtirish, faol mudofaani olib borishda turli qo'shin turlarini (piyoda, suvoriy, muhandislik va boshqa) hamkorlikda qo'llash tartibini, bir vaqtning o'zida bir qo'shin turi ham mudofaa, ham hujumni olib borishi, qo'mondonlarni hamkorlikda faoliyat yuritishi kabi harbiy boshqaruvning muhim tarkibiy qismlarini amaliyotda qo'llaganligi bilan ulkan hissa qo'shgan.

O'zining boshqaruvi davrida Sohibqiron fan va ta'lim bilan bir qatorda harbiy ilmning taraqqiyotiga alohida e'tibor bergan. A.Temur o'zining jang san'atini rivojlantirishida jangga tayyorgarlik ko'rish, mudofaa inshootlarini mustahkamlash, jang hududini tanlash, razvedkani tashkil etish, qo'shinlarni professional harbiylar bilan butlash kabi ko'plab jihatlariga e'tibor qaratgan.

Amir Temur o'z qo'shinlarini butlashda asosiy e'tiborni, tarixda o'tkan sarkardalarga nisbatan yonlanma askarlarga emas, balki muntazam faoliyat olib boruvchi professional harbiylarga qaratgan.

Qo'shin tarkibida turli qo'shin turlari mavjud bo'lgan. Misol uchun piyoda, suvoriylar bilan bir qatorda ko'chma ko'priklar bilan shug'ullanuvchi alohida bo'linma

ham mavjud bo'lgan. Hozirgi zamonaviy tilda biz bunday bo'linmalarni ponton bo'linmalar deb ataymiz. Mazkur bo'linmalarga Amudaryo va Sirdaryo yaqinidagi hududlarda yashovchi va kemachilik bilan shug'ullanuvchi aholi tarkibidagi mutaxassislar tanlab olinib ko'priklar qurish ishlariga jalb etilgan.

Shuningdek, Sohibqiron qo'shinida naftondozlar bo'linmasi, ya'ni olov otuvchilar bo'linmasi mavjud bo'lgan. Bunday bo'linmalar asosan muhandislik jihatidan yaxshi jihozlangan shahar hududlari qamal qilinganda qo'llanilgan. Bunday bo'linmalar tarkibida qamal qilish mashinalari, olov uloqtiruvchi va tosh otuvchi qurollar majud bo'lgan.

Bundan tashqari Sohibqiron qo'shining alohida jihatlaridan biri bu uning tarkibida maxsus bo'limaning faoliyat olib borishi bo'lgan. Bunday maxsus bo'linma "Sonsiz" deb atalgan. Ushbu bo'linma sarkardaning yaqin kishilaridan tuzilgan bo'lib uning shaxsiy gvardiyasi hisoblangan.

Jangovar bo'linmalar bilan bir qatorda ta'minot bo'linmalariga ham e'tibor katta bo'lgan. Qo'shinlar tarkibida shunday bo'linma joriy etilganki, ular asosan dexqonchilik bilan shug'ullanib qo'shinni uzoq muddatli va olis hududlarga yurishi davrida oziq-ovqat bilan ta'minlagan. Bunday bo'linmalar "Ekinchi" deb nomlangan.

A.Temur yurishlari davrida uning qo'shini ortidan qurollanmagan katta omma harakatlari kuzatilgan. Bular asosan qassoblar, oshpazlar, nonvoylar, arpa va meva sotuvchilar, temirchi va qurolsozlar, duradgorlar, teriga ishlov beruvchilar va shular kabi noharbiy bo'linmalar bo'lgan. Bundan ko'rinib turibdiki Sohibqiron qo'shinida front orti va texnik ta'minotiga ham katta e'tibor qaratilgan.

A.Temur harbiy san'ati va harbiy mahoratidagi o'ziga hos jihatlaridan yana biri bu oldindagi jangovar harakatlar va yurishlarga puxta tayyorgarlik ko'rishi bo'lgan. Buning uchun buyuk sarkarda vazirlar, sarkardalar, amirzodalar, beklar va amirlarni to'plab harbiy kengash o'tkazib jangovar harakatlar g'oyasi muhokama qilingan, yurishga tayyorgarlik ko'rish va olib borish bo'yicha vazifalar belgilangan. Mazkur mashvaratda kerak bo'lsa safarbarlik e'lon qilingan. Bunday safarbarlikni tashkillashtirish uchun Oliy bosh qo'mondonning qo'shinlarni belgilangan joyga to'planish to'g'risidagi maxsus buyrug'i – tunqal e'lon qilingan. Bunday kengash tarixda Mashvarat deb atalgan.

Sohibqiron jangovar harakatlarga tayyorgarlik ko'rish va olib borishda hozirgi zamonaviy adabiyotlarimizdagi jangovar ta'minot turlari bo'lgan razvedka, qo'riqlor, muhandislik ta'minotiga ham katta ahamiyat bergan. Dushmanni o'rganish bilan bir qatorda hududni ham o'rganishni asosiy omillardan biri deb hisoblagan.

Amir Temur jangohni tanlashda asosan o'zi shaxsan qatnashgan. Jang maydonining keng, tekis, qo'shinni joylashtirishga qulay bo'lishi talab etilgan. Ayniqsa jangohning ichimlik suv manbasiga yaqin bo'lishi, jang chog'ida quyosh nurlarining askarlar ko'ziga tushmasligi maqsadga molik sanalgan. Suv manbai bo'lmagan joylarda quduqlar qazilib suvlar chiqarilgan. Dushman keladigan yo'llar buzilgan, mavjud quduqlar tosh tuproqlar bilan to'ldirilgan.

Temur tuzuklarida qayd etilishicha taktik bo'g'indagi amirlar (komandirlar) qo'shinni joyda joylashtirishda ham turt narsaga e'tibor qaratishi kerak bo'lgan.

Birinchisi, joy suvga yaqin yoki uzoqligiga, ikkinchisi, askarlar joylashadigan joylarning xavfsizligiga (panalash va niqoblash sharoitlari), uchinchisi, dushman joylashgan joydan teparoqda joylashishi va to'rtinchisi, urush maydonining oldi ochiq bo'lishi, ya'ni askarlarni o'q uzish va kuzatish sharoitlari.

Qo'shinlar joyda joylashganda dushmanning to'satdan hujumini oldini olish maqsadida qo'shinlardan ko'z ko'rish uzoqligida taxminan 1,5 km masofada qo'riqlov xizmati tashkillashtirilgan. Qo'shin dam olish, to'xtash yoki jangohga tushganda lashkargoh atrofi bir biriga bog'langan aravalar bilan o'ralgan, shox-shabbalar bilan g'ovlar yasalgan, odam bo'yi barobor qalqonlar qo'yilgan, ichiga tikan o'rnatilgan handaq (transheya) bilan ihota qilingan.

Amir Temur qo'shini yurishga chiqqanda uning jangovar tarkibida albatta qo'riqlov va razvedka bo'linmalari bo'lgan. Misol uchun qo'shinning yurishdagi jangovar tartibi quyidagi bo'lgan: Bosh kuchlardan ancha avval qorovul (qo'shin oldida boruvchi xabarchi qism, razvedka), uning ortidan hirovul (qo'shinning ilg'or qismi, avangard), so'ng esa shiqovul (qo'shinning so'l qanotini qo'riqlab turuvchi bo'linma), chapovul (to'satdan bosqin qiluvchi qo'shin), barang'or (qo'shinning o'ng qanoti), javong'or (qo'shinning chap qanoti), g'o'l (markaz), chag'davul (arergard), ularning ortidan esa o'g'ruq (aslaha-anjomlar ortilgan aravalar) harakatlangan.

Xattoki harakatlar va dam olish paytida ayniqsa tunda tushunmovchilik va tartibsizlikni oldini olish maqsadida muayyan bo'linma, guruh, qismning o'z o'roni – paroli belgilangan.

Razvedka bo'linalarining samarali faoliyatidan keng foydalangani Amir Temur qo'shinarining dushman pistirmalaridan qutilib qolishiga tarixda bir necha bor sabab bo'lgan. Xususan 1391 yil may oyida qo'shin Tobol daryosiga hech bir qarshiliksiz yetib keladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mazkur joyga yetib borgunga qadar qo'shinlar harakati dushmanga oshkor bo'lmasligiga erishildi va bu holat Amir Temur qo'shini safar yurishi davrida operativ niqoblash talablariga qat'iy rioya qilinganligidan dalolat beradi. Daryoga yetib borganda To'xtamish qo'shinlari barcha kechuvlarni yakson etgan edi shu sababli ham oldinda biroz muammo paydo bo'ldi. Biroq qo'shin tarkibida muhandis bo'linmalarining mavjudligi natijasida mazkur kechuvlar tiklanib ular orqali qo'shin daryodan o'tishga erishdi. Shundan so'ng qo'shin Ural daryosi tomon harakatlanadi. Daryoga yetib borgach oldida uchta buzilmagan kechuvlar mavjudligi Sohibqironni o'ylantirib qo'yadi va kechib o'tmasdan razvedka ishlarini olib borishga amr qiladi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra daryoning narigi tomonidan To'xtamishxon o'z qo'shini bilan pistirmalar uyushtirib kutib turgani ma'lum bo'ladi. Shundan so'ng Temur boshqa joydan kechib o'tib dushmanni chuv tushiradi.

Yuqorida qayd etkanimizdek, Sohibqiron qo'shinlarida jangovar ta'minotning razvedka, niqoblash turlaridek muhandislik ta'minotiga ham alohida e'tibor qaratilgan. Misol uchun yurish vaqtida daryolarga duch kelib qolinganda, sayoz joylar tanlanib asosiy joylar hozirlangan. Daryoning ikkala tomoni sohillari qo'riqlovga olingan. Avval otliqlardan tashkil topgan bir guruh otlarda daryodan kechib o'tib u tomonini qo'riqlovini tashkil etkan. Suvlar ko'p joylarda kechuvlarni amalga oshirish ancha qiyinchiliklar tug'dirgan. Bunday hollarda daryo ustida qayiqlardan foydalanib yog'ochlar bir biriga bog'langan va yog'och ko'priklar hosil qilingan. Bunday ko'riklarni zamonaviy ko'rinishi ponton deb ataladi.

Suvoriylar daryoni otlarda, piyodalar qayiqlarda yoki yog'ochli (zamonaviy tilda ponton) ko'priklarda kechib o'tishgan. Shuningdek, yog'och ko'riklardan ug'ruq (aslaha-anjomlar ortilgan aravalar) o'tkazilgan. Bu o'z navbatida qo'shin tarkibida muhandis qo'shin turlarining mavjudligidan yana bir bora dalolat beradi.

Sohibqiron o'zining jangovar yurishlarida xiylalardan keng foydalanishi bilan ko'plab muvaffaqiyatlarga erishgan. Misol tariqasida 1395 yilda Terek daryosini kechib o'tishda ishlatgan hiylasini misol keltirish mumkin. Bunda Amir Temur qo'shini Terek daryosiga yetib kelganda daryoning shimoliy qirg'oqida To'xtamishxon qo'shini janubiy qirg'og'ida esa Sohibqiron qo'shini bo'lgan. Buyuk sarkarda qo'shini oldida asosiy vazifalardan biri daryoni kechib o'tish bo'lib qolgan edi. Uch kun davomida ikkala qo'shin ham daryo bo'ylab harakatlanishgan. Shundan so'ng Sohibqiron o'zining qo'shinlarida mavjud ayollarga jangchilarning sovutlarini kiyib askarlarni taqlid qilishni buyurgan. Askarlarga esa ikkitadan ot olib yashirin ravishda daryoning boshqa hududiga harakatlanib kechib o'tishga amr qilgan. Natijada bu hiyla samarali amalga oshgan.

Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Ammo bularning ichida yana bir jihatga e'tibor qaratish lozim deb topdik. Bu esa qo'shinlarni jangda boshqarishdir. Sohibqiron urush va o'zining yurishlarida boshqaruvga ham o'zgacha yondashgan edi. Uning fikricha barqaror boshqaruv muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biri edi. Darhaqiqat hozirgi zamonaviy jangovar harakatlarda ham bu o'zining isbotini topmoqda.

Yurishlarda Sohibqironning qarorgohi, hozirgi paytdagi qo'mondonlik punkti, odatda qo'shinlar operativ saflanishining markazida bo'lgan. Bu holat esa o'z navbatida qo'shinlarni boshqarishga qulaylik yaratar edi. Qo'shinlar asosan choparlar, do'mbira va karnay, hamda bayroqlar orqali boshqarilgan. Amir Temurning qarorgohi uning shaxsiy gvardiyasi tomonidan qo'riqlab borilgan.

Bugun yuqorida bobomiz Sohibqiron Amir Temurning ko'rib o'tilgan harbiy mahorati va san'atidagi o'ziga hos jihatlari oradan ko'p vaqt o'tishiga qaramay hozirgi kundagi zamonaviy jangovar harakatlarda ham dolzarbligi bilan o'z aksini topmoqda. Uning harbiy san'ati va mahoratini o'rganish natijalari Amir Temur nafaqat adolatli hukmdor balki buyuk sarkarda va strateg ekanidan dalolat bermoqda.

Xulosa o'rnida, Amir Temur tarixi, uning harbiy san'ati va mahoratini o'rganish yosh avlodda tarixiy xotirani shakllantirishga, yurtimiz tarixini bilishga va uni hurmat qilishga, harbiy san'at sirlarini o'rganishga, Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini qalbida mujassam etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2021 yil 14 yanvar O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 29 yilligi hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan harbiy xizmatchilar va huquqni muhofaza qilish organlari xodimlariga yuksak mukofotlarni topshirish marosimidagi nutqi.

2. Dadaboev X.A. A.Temurning harbiy san'at rivojiga qo'shgan hissasi. T. 2021. O'R QK Akademiyasi.

3.Dadaboev X.A. Ajdodlarimiz harbiy mahorati. T. 2016. Akademnashr.

4. Dadaboev X.A. A.Temur harbiy mahorati. T. 1996. Yozuvchi.

5. Axrorov S.Yu. Sohibqiron A.Temur harbiy san'ati.T. 2022. Ma'naviyat.

6. Yazdiy Sh.A. Zafarnoma. T. 1997. Sharq.

Amir Temur – mohir siyosatchi va islohotchi hukmdor

Амир Темур – искусный политик и правитель
реформатор

Amir Temur is a skilled politician and reformer ruler

HUDAYBERGANOV Qudrat Bazarbayevich

Polkovnik, O'zbekiston Respublikasi

Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra boshlig'i, dotsent

ХУДАЙБЕРГАНОВ Қудрат Базарбаевич

Полковник, Начальник кафедры Академии

Вооруженных Сил Республики Узбекистан, доцент

Colonel Kudrat KHUDAYBERGANOV

Head department of the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan Associate Professor

O'zbek xalqi uzoq va boy tarixga, yuksak madaniyat va ma'naviyatga, jahonga dong'i ketgan buyuk ajdodlarga voris xalq. Uning boy tarixi, ma'naviy qadriyatlari va milliy an'analarini yosh avlod ongiga singdirish, ularni adolat, halollik, el-yurtga sadoqat, mardlik, millat sha'nini va g'ururini himoya qilish, Vatanning kelajagi va istiqboli uchun daxldorlik hissi bilan yashashga o'rgatish davr talabidir.

Jumladan AmirTemur vatanimiz va davlatchiligimiz tarixida alohida o'rin tutadi. Shu boisdan ham Amir Temurga baho berganda uni bir xil andoza va o'lchov bilan baholab bo'lmaydi. Uning to'g'risida keragidan ortiqcha ko'p kitoblar, maqolalar, esdaliklar, sahna asarlari yaratilgan. Ammo ular bir-biriga o'xshamaydi, bir-birini inkor etadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Buyuk sohibqiron Amir Temur Oqsaroy peshtoqiga ***Adolat – davlatning asosi va hukmdorlar shioridir***" degan hikmatli so'zlarni yozdirgani bejiz emas, albatta. Ushbu ulug'vor g'oya inson qadr-qimmatini oliy darajaga ko'tarish borasidagi amaliy harakatlarimiz poydevoriga aylandi" [1].

Amir Temur tomonidan qurdirilgan Shaxrisabzdagi Dor us-siyodat ("Sayyidlar uyi") me'moriy yodgorligi (1379–80) peshtoqiga ***Dono kishi buyuk maqsadlar bilan harakat qiladi, tentak odam yuksak maqsadni tutib turadi***" degan ma'nodagi o'gitlar yozilgan.

Mohir siyosatchi, buyuk strateg, islohotchi, savdo-sotiq, hunarmandchilik va madaniyat homiysi bo'lgan Amir Temur qonunlar va urf-odatlariga asoslangan davlat barpo etdi. Ulug' bobokalonimiz Amir Temurning ***Kuch – adolatdadir, qaerda qonun hukmronlik qilsa, shu yerda erkinlik bo'ladi***" degan so'zlari tarix sahifalaridan zarxal harflar bilan joy oldi [2].

Amir Temurning davlat arbobi va sarkarda sifatidagi serqirra faoliyatini "Temur tuzuklari" ("Tuzuki Temuriy") siz tasavvur qilib bo'lmaydi.

"Temur tuzuklari"ni o'rganish va chuqur bilish nima uchun zarur?

Birinchidan, tarixini, nasl-nasabini, merosini bilmagan millatning kelajagi bo'lmaydi. Chunki har bir xalqning o'z tarixi mavjud. O'z tarixini bilmagan, uning ijobiy va salbiy tajribalarini o'rganib, tegishli xulosalar chiqarmagan xalq bugungi hayotning qadrini va muammolarini tushunib yeta olmaydi, o'z kelajagi haqida aniq tasavvurga, puxta ishlangan

dasturga ega bo'la olmaydi. Zamonaviy yangi O'zbekistonni barpo etishda uning hayoti va faoliyati bizga katta ishonch, intilish, qattiyat va kuch-quvvat baxsh etadi.

Ikkinchidan, Amir Temur va "Temur tuzuklari"ni har tomonlama chuqur o'rganish faqat ilmiy va ma'rifiy ahamiyat kasb etib qolmasdan, tarbiyaviy va amaliy ahamiyatga ham egadir. Bu davrda shakllangan va rivojlangan tarix saboqlaridan mustaqillik yo'lida foydalanish zarur.

Tarix har bir insonni o'z vataniga muhabbat, sadoqat, o'z xalqining o'tmishi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish, uning hozirgi kuni va kelajagi bilan g'ururlanish ruhida tarbiyalashning muhim vositalaridan biridir. Shu boisdan Amir Temur va "Temur tuzuklari"ni o'rganish va tahlil qilish hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. **"Temur tuzuklari"**ning nusxalari dunyo bo'yicha ko'p tarqalgan bo'lib, bugun jahonning ko'pgina mamlakatlarida, xususan O'zbekiston, Hindiston, Tojikiston, Rossiya, AQSh, Fransiya, Daniya, Eron, Angliya, Armaniston, Finlyandiya, Turkiya, Misr va boshqa davlatlar kutubxonalarida saqlanadi. Ko'pgina sharq hukmdorlari shunga o'xshash asarlardan nusxa ko'chirtirib, shaxsiy kutubxonalarida asraganlar va ijtimoiy-siyosiy faoliyatlarida ulardan muhim yo'l-yo'rik sifatida foydalanganlar. Masalan, boburiylardan Shoh Jahon (1592-1666 yy), Qo'qon xoni Muhammad Alixon (1803-1842 yy), Buxoro amiri Abdulahadxon (1859-1910 yy) va boshqalar "Temur tuzuklari"dan o'zlari uchun tegishli nusxalar ko'chirtirganlar [3].

XVI asrning boshlarida O'rta Osiyolik ziyolilaridan bo'lgan Husayniy Turbatiy haj safaridan qaytishda Usmonli turklar davlatiga qarashli Yaman viloyati hukmdori Ja'far Posho (1607-1612 yy) bilan suhbatda bo'ladi. Ja'far Posho Husayniy Turbatiydan uning shaxsiy kutubxonasida mavjud bo'lgan "Tuzuki Temuriy" asarini eski o'zbek tilidan fors tiliga o'girib berishni iltimos qilgan va Husayniy Turbatiy bu vazifani 1610 yilda bajaradi. 1637 yilda Husayniy Turbatiy fors tiliga o'girilgan "Tuzuki Temuriy"ni boburiylar hukmdori Shoh Jahonga tuhfa qilgan. Shoh Jahon "Tuzuki Temuriy"ni mutoala etib, ba'zi joylarda tarixiy xatolar borligini aniqlaydi. Shundan so'ng Shoh Jahon Dekan viloyatining qozikaloni Muhammad Ashraf Buxoriy (1652 yilda vafot etgan)dan "Tuzuki Temuriy"ni boshqa tarixiy asarlar bilan solishtirib, undagi xato va kamchiliklarni tuzatishni buyurgan.

Muhammad Ashraf Buxoriy Shoh Jahonga "Malfuzoti Temuriy" ("Temurning aytganlari") va "Voqeoti Temuriy" ("Temurning boshidan kechirganlari") asarlarini topshirgan. Bu asarlar "Tuzuki Temuriy"ning yangi, to'ldirilgan nusxasi sifatida paydo bo'ldi. Keyinchalik aynan Ashraf Buxoriyning ta'lifi asosida turli tillarda "Temur tuzuklari"ning tarjimalari vujudga keldi. "Temur tuzuklari"ga dunyo olimlari va jamoatchilikning diqqat e'tibori kuchliligi bois kitob matni, tadqiqot va zarur ilmiy izohlar bilan 1783 yilda Angliyada, 1785 va 1891 yilda Hindistonda, 1868 yili Eronda chop etilgan. Asar jahon tillaridan bir nechtasiga: fransuz (1787), ingliz (1783, 1830, 1891), urdu (1845, 1890), rus (1891) va eski o'zbek (1836, 1857) tillariga tarjima QILINGAN.

Asarning o'zbek tiliga tarjimasi 1857 yili Xivada Muhammad Yusuf Rofiy tomonidan "Tuzuki Amir Temuriy" nomi ostida va 1858 yili Pahlavon Niyoz devonbegi tomonidan "Malfuzot" nomi ostida amalga oshirilgan. Bu ikkala tarjima hozirda Rossiyaning Sankt-Peterburg shahridagi M.S.Saltikov-SHedrin kutubxonasida saqlanmokda. Rus tilidagi yana bir nashri 1968 yili Toshkentda Ibrohim Mo'minov so'zboshisi bilan nashr etilgan. Asarning yana bir tarjimasi O'zbekistonda 1980 yili "Zvezda Vostoka" jurnalining 5-sonida ham chop etilgan.

Sovet davrida asarning o'zbekcha tarjimasi dastlab "Guliston" jurnalida 1967 yili chop etilgan. Bu tarjima olim Alixon To'ra Shokirxo'ja o'g'li Sog'uniy (1885-1976 yy) tarafidan bajarilgan. Mazkur tarjima, O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari idorasining kutubxonasida

saqlanayotgan nusxa asosida amalga oshirilgan. Keyinchalik Alixon To'ra Sog'uniyning tarjimasi sharqshunos olim Xabibullo Karomatov tarafidan tuzatilib, to'ldirilgan [4].

Temur tuzuklari 1991 yili o'zbek, 1992 yili rus tilida chop etildi. 1996 yili asar o'zbek, rus, ingliz va boshqa tillarda nashr etildi. Shundan so'ng kitobning tarjimalari yana bir necha marta amalga oshirildi. Kitobning yana bir nusxasi 2011 yili amalga oshirilgan bo'lib, "O'zbekiston" nashriyot-matbaa uyi tomonidan chop etildi. Mazkur asar O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning "Milliy davlatchiligimiz tarixining mumtoz namunasi" so'zboshi bilan nashr qilingan. Bu yangi nashrni amalga oshirishda temurshunos olimlarimiz - Ashraf Ahmedov, Abdulla A'zamov ishtirok etishgan[5].

"Temur tuzuklari" - hukmdorlarning turish-turmush va axlok-odob normalarini belgilovchi risola ham bo'lib, u ikki kitobdan iborat.

Birinchi kitobda Amir Temurnipg yetti yoshi (1342)dan to vafotiga (1405 yili 18 fevralga qadar kechgan hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati, uning Movarounnahrda o'zaro tarqoqlikka barham berishi, markazlashgan davlat asoslarining shakllantirilishi, qo'shni mamlakatlarga zafarli yurishlari bayon qilingan.

Ikkinchi kitobda hukmdor nomidan aytilgan va uning o'z vorislariga atagan o'ziga xos vasiyatlaridan iborat. Unda davlatni idora qilish, vazir va qo'shin boshliqlarini saylash, mamlakatlarni boshqarish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliqlarining burch va vazifalari, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning toju-taxt oldida ko'rsatgan alohida xizmatlarini taqdirlash tartibi bayon qilingan.

Shuni ta'kidlash kerakki, jahon tarixida "Tuzuk" larga o'xshash davlat boshqaruviga bag'ishlangan asar yoki qonunnomalar yozilgan va davlat boshqaruvida qo'llanilgan. Masalan, qadimgi Bobil huquqining nodir namunasi bo'lgan "Xammurappi qonunlari" Bobil podshosi Xammurappi (mil.avv. 1793-1750 yy hukmronlik qilgan) davrida yaratilgan, qadimgi hind huquqining nodir namunasi bo'lgan "Manu qonunlari" afsonaviy hind podshosi Manu (mil.avv. IX va er. II asrlari oralig'i) nomi bilan atalgan, er.avv. V-IV asrlarga taalluqli qadimgi xitoy huquqining namunasi bo'lgan "Vey podsholigi qonunlari kitobi", VI asr boshlarida yozilgan franklarning "Sali haqiqati" (Salicheskiy zakon, Le Salica), Vizantiya imperatori Yustinian (483-565 yy)ning "Qonunlar to'plami" (Korpus yuris sivilis), Turk hoqonligida shakllangan "Qonunnoma", IX-XIII asrlarda yozilgan qadimgi rus qonunlar to'plami "Rus haqiqati", Chingizxon xukmronligi davrida shakllangan "Yasoq"lar va "Bilik" ("Mongol unniucha tobchon" - mo'g'ullarning sirli tarixi, 1240 y), Xondamir (1474-1535 yy) yozgan "Qonuni Humoyun", Ibn Ro'zbexon (1458-1521 yy)ning shayboniy Ubaydullaxonning topshirig'i bilan yozilgan "Sulukal-muluk" (Podsholarga yo'l-yo'riq) shular jumlasidandir. Bunday asarlarda davlatni idora qilish tartib-qoidalari, turli mansab egalarining vazifalari, harbiy yurishlarni o'tkazish qoidalari va boshqa masalalar bayon etilgan[6].

"Tuzuklar"da butun tarixiy-siyosiy jarayon va voqelik yagona tarixiy shaxs - Amir Temur nomidan hikoya qilinadi. Sharq mamlakatlarida bu mashhur asar chindan ham Amir Temur tarafidan yozilganligi va uning tarjimai holi ekanligi e'tirof etilgan. Chunonchi, turk ensiklopedist olimi Shamsuddin Somiyning (1850-1904 yy) "Qomus ul-a'lom" (Istambul, 1891. 1727-bet) asarida "Amir Temur "Tuzukot" unvonli qonunlar majmuasini qalamga olib, unda o'zining tarjimai holini bayon etgan" deyilgan. Fransuz sharqshunosi M.Sharmua va rus harbiy tarixchisi M.I.Ivanin (1801-1874 yy) "Tuzuklar"ni Amir Temur o'zi yozgan va u muhim avtobiografik asar, deb baho berganlar. Shuningdek Nizomiddin Shomiy va Sharofiddin Ali Yazdiylarning "Zafarnoma"lari "Tuzuklar"da bayon qilingan jarayonlarni tarixiy haqiqat ekanligini isbotlaydi.

“Temur tuzuklari” Amir Temur tarixi uning zamonida, aniqrog‘i 1342-1405 yillar orasida Movarounnahrni ijtimoiy-siyosiy ahvoli Temur va temuriylar davlati hamda qo‘shining tuzilishi, o‘sha yillarda Temur davlatining qo‘shni mamlakatlar va xalqlari bilan bo‘lgan munosabatlari haqida hikoya qiladi.

“Temur Tuzuklari” Amir Temurning davlati tizimi, boshqarilishi, sud tuzilishiga oid juda muhim qoidalar va ma‘lumotlarni o‘zida aks ettirgan tarixiy–huquqiy manbadir. Tuzilishi jihatidan “Temur Tuzuklari” ma‘muriy-harbiy kodeksdir.

Temur davrida davlat asosini 12 ijtimoiy toifa tashkil etgan. Amir Temur o‘zining ulkan imperiyasini uluslarga bo‘lib idora qilgan. Movarounnahrda boshqa uning tasarrufida bo‘lgan barcha viloyatlar va mamlakatlar to‘rt ulusga bo‘linib ularga Temurning o‘g‘illari hukmronlik qilgan.

“Temur tuzuklari” bu faqat Amir Temurning tarjimai holidan iborat asar emas, balki Movarounnahrning ijtimoiy-siyosii tarixi hamdir. Ikkinchidan, bu asar Amir Temur asos solgan markazlashgan davlat tuzilishini, Temur qo‘shining tarkibi, feodal munosabatlarini va boshqa ilmiy masalalarni o‘rganishda muhim manba vazifasini o‘taydi.

“Temur tuzuklari”ning jahonning deyarli barcha kutubxonalarida mavjudligi, shuningdek dunyoning 50 dan ortiq tillarga – rus, ingliz, fransuz, turk, urdu va hozirgi o‘zbek tillariga tarjima qilinganligi ushbu asarning butun jahon ilm ahli o‘rtasida naqadar qadrlanishini bildiradi.

“Temur tuzuklari”ni o‘rganish hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, chunki bu asar O‘rta Osiyo xalqlarining shu davr harbiy san‘atini o‘rganishda ham muhim vazifani o‘taydi.

Yuqorida bildirilgan fikrlarga xulosa qilib shuni ta‘kidlash kerakki, Amir Temurning O‘rta Osiyo xalqlariga ko‘rsatgan asosiy xizmati shu bo‘ldiki, u mamlakatda ko‘pdan beri davom etib kelayotgan o‘zaro urushlar va tarqoqlikka barham berdi, Movarounnahrni mo‘g‘ullar asoratidan ozod qildi va uni birlashtirib, to‘ra–tuzuk asosida faoliyat yuritadigan markazlashgan yirik davlatga asos soldi, tinchlik o‘rnatdi, uning rivoji uchun lozim bo‘lgan barcha chora-tadbirlarni ko‘rdi. Amir Temurning tarixiy xizmati yana shundan iboratki, uning harakatlari tufayli Osiyo va Yevropa davlatlari tarixda birinchi marta yagona geosiyosiy makonda ekanliklarini his etdilar. Diplomatik va savdo-sotiq aloqalari uchun yangi yo‘llar va imkoniyatlar ochildi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev, Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. O‘zbekiston nashriyoti. / Sh. Mirziyoev. – T.:, 2021.
2. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish - eng oliy saodatdir. – T., 2015.
3. Temur tuzuklari / Forschadan A. Sog‘uniy va H. Karomatov tarjimasini. So‘z boshi va mas‘ul muharrir Muhammad Ali. – T.: Sharq, 2005.
4. Temur tuzuklari / Forschadan A. Sog‘uniy va H. Karomatov tarjimasini. So‘z boshi va mas‘ul muharrir Muhammad Ali. – T.: Sharq, 2005.
5. Amir Temur – faxrimiz, g‘ururimiz. Qarang: Ma‘naviy yuksalish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1998.
6. Muqimov.Z. Amir Temur tuzuklari (tarixiy-huquqiy tadqiqot),. SamDU, 2008.

Jangovar ruhni oshirishda musiqa san'atining ahamiyati (Amir Temur qo'shinlari misolida)

Значение музыкального искусства в повышении
боевого духа (на примере войск Амира Темура)

The value of musical art in raising morale
(on the example of Amir Temur's troops)

NEGMATOV Bobir Madjitovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

НЕГМАТОВ Бобир Маджитович

Доцент кафедры Академии Вооруженных Сил
Республики Узбекистан, кандидат философских наук

Mr. Bobir M. NEGMATOV

Associate Professor of the Department of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Philosophical Sciences

Ma'lumki, musiqa insonni inson bo'lib shakllanishida, uning hayotida rang-baranglik va yuksak ma'no-mazmun kasb etadigan san'at sifatida o'zining shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Xususan, sohibqiron Amir Temur davrida musiqaning ijtimoiy-madaniy ahamiyati yuksalganligi, uning janrlari ortganligi, cholg'ularning ko'pligi va ularda ijrochilikning xilma-xil shakllari yuzaga kelganligi bilan jahon musiqa tarixida alohida o'rinda turadi.

Sohibqiron Amir Temur musiqa san'atining qudratli kuchidan, ayniqsa, urma (nog'ora, dovul va b.) va damli (karnay) cholg'ularning o'ziga xos kuchli sado-tarovatidan harbiy maqsadlarda juda unumli foydalanganligi muarrixlar tomonidan ko'p bora qayd qilingan. Goho esa xushxon hofizlar ham jang maydonlariga jalb qilingan. Masalan, Rumga qarshi jangda 40 ming lashkar bilan birga yana shuncha karnay, nog'ora va bolabon cholg'uchilari va to'rt ming hofizi xush qatnashgani zikr qilinadi Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma"sida¹. Hofizlarga "tunukadin uy qilib tevalarga ortgan erdi, vaqti kelib, jang ichra kirgan vaqtlarinda nag'mai qilib, tanburlarin cholib, imom Hasan va imom Husan marsiyalaridin o'quv erdilar. Alarni ovozig'a askarlar mastu mustag'riq bo'lub, o'zlarin jangga urar erdilar"².

Jangu jadal maydonlarining ajralmas qismiga aylangan nog'ora (naqqora) usullari va karnay (nafir) sadolari³, tabiiyki, askarlarda mardlik tuyg'ularini uyg'otishga va shu asnoda jasorat namunalarini ko'rsatishga chorlagan bo'lsa, dushman ko'ngliga g'ulg'ula solgan. Sadolanishi kuchli bu cholg'ularning jang maydonlarida bajargan shu kabi vazifalari yaxshi ayon. Shu bilan birga, urma va damli cholg'ularning usullari vositasida harbiy janglarda boshqa bir muhim ishlar ham amalga oshirilgan ko'rinadi.

¹Toshkandiy, Salohiddin. Temurnoma /Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at muallifi P.Ravshanov, muharrir Chori Avaz. – T.: Cho'lpon, 1990. – B. 308-309.

²O'sha asarda, 308-bet.

³Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma /So'z boshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkich mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: A.Ahmad, H.Bobobekov. – T.: Sharq, 1997. – B. 185, 248, 260, 269, 276.

Darhaqiqat, davr harbiylarining yuksak ma'rifatli vakili bo'lgan Amir Temur musiqa san'atining ahamiyatini ma'naviy omil sifatida chuqur idrok etgan, harbiy musiqa turlari qo'shirlarning jangovar ruhiyatini oliy darajada saqlab turuvchi kuch deb bilgan va uning rivojiga katta e'tibor bergan. U tarixda birinchi bo'lib askarlarni jangovar bayroqlar va cholg'u asboblari bilan taqdirlash odatini harbiy udumga kiritadi: "Amr qildimki, - deb yozadi "Tuzuklari"da, - qaysi bir amir biron mamlakatni fath etsa yo g'anim lashkarini yengsa, uni uch narsa bilan mumtoz qilsinlar – faxrli xitob, tug' va nog'ora berib, uni bahodir deb atasinlar"⁴.

Shunisi e'tiborliki, Amir Temur lashkarida musiqa cholg'ulari faqatgina ma'naviy ramziyot hisoblanmasdan, balki ko'proq harbiy matonat, shikoyat nishoni, jangchilarning tabaqa va martabalarini ko'rsatuvchi harbiy daraja belgisini anglatgan. Amir Temurning musiqa san'atini yuqori darajada baholashi, cholg'ulardan harbiy nishon, jasorat ramzi sifatida foydalanishi jahon muhuroba san'ati tarixida mislsiz voqeadir. Bu xususda professorlar J.Yaxshilikov va Sh.Ahadov o'zlarining "Temuriylar ma'naviyati" asarida "Amir Temur armiyasining harbiy orkestri – puflama va zarbli cholg'ularning xilma-xil turlaridan tashkil topadi. Ularning ko'pchiligi Turk xoqonligi, Somoniylar, Qoraxoniylar va Xorazmshohlar davrida mavjud bo'lgan. Bunda azaldan Markaziy Osiyoda yaxshi tanish bo'lgan nog'ora zarbli urma asboblari guruhining markazini tashkil qiladi. Ulardan juft naqqora, katta, qozon shaklidagi "ko's naqqora" juda keng qo'llanilgan. O'rta asrlar miniatyuralaridagi tasvirlarga qaraganda, qo'sh naqqoralar sipohiy sozandalar tomonidan o'tning ustida, egarning ikki tarafiga joylanib chalingan. Katta ko's naqqora esa aksariyat miniatyuralarda tuyaning o'rkachiga o'rnatilgan holda tasvirlangan"⁵ deb yozadilar.

Tarixiy manba va musiqiy risolalarni o'rganish hamda musiqiy meros namunalarining maqsadli tahlili o'laroq sohibqiron davrida urush "teatri"ning "dramaturgiyasi"ga oid maxsus zarbli usullar tizimi ishlab chiqilganligi haqida mantiqiy xulosaga kelindi. Nazarimizda, bu usullar bevosita jang maydonlarida yuzaga kelgan vaziyat va sharoitga qarab qo'llangan, ya'ni urushni boshqarayotgan Amir Temurning buyruqlari (masalan, "olg'a", "ortga", "qurshov") oldingi safda jang olib borayotgan sarkardalarga cholg'u usullari vositasida maxfiy yetkazib turilgan. Mazkur usullarning aniq ifodalanishi nog'orachilar zimmasida bo'lgan, nafir (karnay) va burg'u damli cholg'ulari esa bu usullarning yanada kuchli sadolanishiga ko'mak berib turgan.

Chunonchi, misdan yasalgan karnay va burg'u cholg'ularida musiqada mavjud barcha tovushlar sadolanmaydi, balki, asosan, oktava va kvarta-kvinta oralig'idagi nag'malar hosil qilinadi. Shu bois tom ma'nodagi kuylar chalinmaydigan bu cholg'ularning kuchli tovushlari asosida to'y marosimi, ommaviy sayil, bayram va xalq tantanalarining boshlanishi haqidagi xushxabarning xalq ommasiga "jar solib" yetkazilishi an'anaga aylangan. Urush teatrida esa vaziyat taqozo etgan zarur hollarda bu cholg'ular nog'ora zarblarining ritmiga mos sadolanib, shu asnoda usullarga yo'g'rilgan harbiy buyruqlarni shovqin-suronli jang maydonidagi sarkardalarga benuqson yetkazib berilishini ta'minlashga xizmat qilganligi haqiqatga yaqin bo'lsa kerak.

---

⁴Temur tuzuklari /Forschadan A.Sog'uniiy va H.Karomatov tarjimasii. So'z boshi va mas'ul muharrir Muhammad Ali. – T.: Sharq, 2005, 97-bet.

⁵Yaxshilikov J., Ahadov Sh. Temuriylar ma'naviyati (Ilgarigi manbalar va yangi tadqiqotlar asosida). – T.: Fan, 1999. – B. 90-91.

Musiqada o'ziga xos "ichki dirijor" vazifasini bajaruvchi usul ifodaviy vositasi harbiy maqsadlarda ham keng qo'llanilgan. Ma'lumki, askarlarning urushga tayyorlanish jarayonlariga oid harbiy mashqlari, jumladan, bir maromda intizom bilan yurishlari, o'ng va so'l burilishlari va hokazo harakatlari urma cholg'u (asosan, nog'ora, baraban) usullari asosida tartibli ko'rinish holiga keltiriladi (zarbli usullarning bu kabi "harbiy vazifalari" hozirgi kundagi zamonaviy harbiy qo'shin armiyalarda ham o'z kuchini saqlab kelmoqda). Binobarin, har bir yuqori intizomli armiyada bo'lgani kabi buyuk Sohibqiron qo'shinlarining kundalik kasbiy mashqlari yoki harbiy marosim harakatlarini intizomli bajarilishiga oid usullar tizimi bo'lganligi shubhasizdir. Shuningdek, jang maydonlarida ham urush taktikasiga muvofiq alohida usullar tizimi qo'llanganligi e'tiroz tug'dirmaydi. Bu toifa usullar dastlab "qo'shinning jangovar holatini nazardan o'tkazish, imtihon qilish usuli sifatida e'tirof etilgan ovgarta (ov uyushtirish)"⁶ jarayonlarida sinovdan o'tkazilib turilgan bo'lsa kerak. Zero, urma (nog'ora, dovul) va damli (nafir, karnay) cholg'ular ansambli o'sha davrdagi ov jarayonlari tasvirlangan ko'plab miniatyuralarning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Urush paytida esa bu usullar balandlikda joylashgan borgohdan jangning borishini kuzatib turgan oliy qo'mondonning vaziyatga qarab bergan buyrug'i asosida chalingan. Usullar vositasida uzatilayotgan xabarlarining mazmuni mansabdor Temuriylar hamda "Temur tuzuklari"da qayd qilingan turli darajadagi amirlar, mingboshi va beglarbegilargagina bildirilgan bo'lsa kerak: "Amr qildimki, o'n ikki katta amirlarning har biriga bitta bayroq (alam) va bir nog'ora berilsin. Amir ul-umaroga bayroq va nog'ora, tuman tug'i va chortug' taqdim etsinlar. Mingboshiga esa bir tug' va karnay (nafir) bersinlar. Aymoqlarning amirlariga bo'lsa, bittadan burg'u taqdim etsinlar. To'rt beglarbegimning har biriga bittadan bayroq, nog'ora, chortug' va burg'u bersinlar"⁷.

Xullas, buyuk sarkarda Amir Temur bobomizning musiqa san'ati va musiqa cholg'ulari, harbiy musiqa va uning qo'shinni jangovar ruhiyatini oshirishdagi muhim ahamiyati haqidagi betakror fikrlari nafaqat u yashagan davr uchun, balki hozir ham o'z qimmatini yo'qotgani yo'q. Bugungi kunda bunday ulkan merosdan qo'shinlarning jangovar shayligi va tayyorgarligini yuksaltirish, shaxsiy tarkibning jangovar ruhini oshirish bilan bog'liq tadbirlarda foydalanish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Toshkandiy, Salohiddin. Temurnoma /Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at muallifi P.Ravshanov, muharrir Chori Avaz. – T.: Cho'lpon, 1990. – B. 308-309.
2. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma /So'z boshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkich mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: A.Ahmad, H.Bobobekov. – T.: Sharq, 1997. – B. 185, 248, 260, 269, 276.
3. Temur tuzuklari /Forschadan A.Sog'unuy va H.Karomatov tarjimasi. So'z boshi va mas'ul muharrir Muhammad Ali. – T.: Sharq, 2005, 97-bet.
4. Yaxshilikov J., Ahadov Sh. Temuriylar ma'naviyati (Ilgarigi manbalar va yangi tadqiqotlar asosida). – T.: Fan, 1999. – B. 90-91.
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8 t. – T.: O'zME, 2004.

---

⁶O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8 t. – T.: O'zME, 2004.

⁷Temur tuzuklari /Forschadan A.Sog'unuy va H.Karomatov tarjimasi. B.Ahmedov tahriri ostida. So'z boshi va izohlar B.Ahmedovniki. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at, 1991. – B. 82-83.

**Amir Temur – buyuk davlat arbobi va sarkarda,
bunyodkor, ilm-fan va madaniyat homiysi.**
**Амир Темур – великий государственный деятель
и полководец, созидатель, покровитель
науки и культуры**
**Amir Temur – great statesman and governor, creator,
patron of science and culture**

ALIMOV Sherzod Qo‘rqmasovich

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra professori, t.f.n., dotsent.

АЛИМОВ Шерзод Қўрқмасович

Профессор кафедры Академии Вооруженных Сил
Республики Узбекистан, к.и.н., доцент.

Mr. Sherzod K. ALIMOV

Professor of department of the Academy of the Armed
Forces of the Republic of Uzbekistan, associate professor.

Hammuallif: **Tillaev T.N.**

Соавтор: **Тиллаев Т.Н.**

Co-authors: **Mr.Temur Tillaev**

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra
dotsenti, yu.f.n., dotsent

Доцент кафедры Академии Вооруженных Сил
Республики Узбекистан, кандидат юридических наук, доцент

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of department of
the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur was an outstanding statesman, talented commander, skillful diplomat, patron of culture and art, a person who made a great contribution to the development of human civilization. For an objective assessment of Temur's activities, first of all, it is necessary to take into account the specific historical situation in the middle of the XIV century in Central Asia, where the khans of the Chagatai ulus dominated, the population of which suffered for decades from Mongol oppression, the region was fragmented into regions and vilayats, between which there were constant strife and often with bloody consequences. In these conditions, Amir Temur appears on the political arena. Possessing the gift of organizer and leader, Temur always kept his finger on the pulse of life, without losing a sense of reality. Temur organized and led a movement to liberate the region from Mongol enslavement, for the unification of the vilayats into a centralized state, achieved recognition of its power by neighboring countries, restored and expanded trade, economic and political relations with many countries of the West and East. His contribution to the development of Central Asia in various spheres of public life was truly enormous and historical. Thanks to the unification of vast geographical territories with different levels of culture into a single centralized state by Amir Temur, conditions were created for the rapid development of culture, which was later called by scientists the "Temurid Renaissance". In 1370, at the kurultai of the local nobility and chiefs of the army, Amir Temur was proclaimed the ruler of Maverannahr. Having proclaimed Samarkand the capital, Temur began organizing internal affairs in his state. His main task was to overcome fragmentation and unite separate possessions into a strong centralized state. Amir Temur retained the Mongolian administrative system - division into tumans, appointing the heads of the tumans and mingbashis of people devoted to him. Amir

Temur's rule lasted 35 years. He created a centralized state stretching from the Indus and the Ganges to the Syr Darya and Zeravshan, from the Tien Shan to the Bosphorus. In addition to Maverannahr and Khorezm, Amir Temur's state also included Fergana, Shash, areas around Transcaspian Sea, Afghanistan, Turkey, India, Iran, Iraq, the southern regions of Russia, Transcaucasia and several countries of Western Asia. In total he was able to unite 27 states and regions. In order to strengthen and expand his empire, Amir Temur created a powerful, combat-ready army. Amir Temur himself was a brave and talented commander. He showed his leadership talent, for example, in the battle of Kunduzcha (near Chistopol, Russia), defeating the most powerful army of Tokhtamish, or in the battle of Ankara, defeating the army of the Ottoman Empire Sultan Bayazid Yildirim. Amir Temur and his emirs returned from other countries with rich booty. Together with the trophies, prominent scientists, skilled craftsmen, musicians and others were brought to Samarkand, Shakhrisabz, Bukhara. Amir Temur spent the acquired wealth on the improvement of cities and villages. He not only improved the cities of Maverannahr, Turkestan and Khorasan, but had many cities of the conquered countries rebuilt (for example, Baghdad, Derbent, Baylakan, etc.). In general, it should be emphasized that the main results of Amir Temur's military and political activities were the formation and development of a strong centralized state, the liberation of the peoples of Central Asia from the Mongol oppression, the end of feudal strife and the establishment of stability and order, as well as the restoration of the Central Asian section of the Great Silk Road. Temur's "Code" is a kind of instruction of Temur to descendants, and consists of two parts: a biography of Amir Temur from 1342 to 1381 and "Code", ie a kind of instruction on the structure of the state and the army. Written in the Old Uzbek language, it has survived to this day only in the Persian translation of the 17th century. In the "Code", much attention is paid to the main pillars of the state: officials and military leaders, up to the rank and file soldier. The most important component of the state administration system was the army, the strengthening and improvement of which Amir Temur attached exceptional importance to. The "Code" defines the rights and obligations of everyone, from the sovereign to a simple soldier. Temur's army was the largest and most powerful army of the Middle Ages, both organizationally and tactically. The army was built, as indicated above, according to the decimal system: it was divided into tens, hundreds, thousands and tens of thousands. The collection and deployment of troops was handled by special officials - tavachi, with great authority. It should be noted that each soldier called for a campaign was obliged to take a bow with 30 arrows, a quiver with a mace, a saber and a supply of food for one month. Every two soldiers had to have a horse in reserve, a tent, two spades, a hoe, a sickle, a saw, an awl, a hundred needles, half a weight of rope, a bottle for water and a cauldron for every 10 soldiers. These and other issues of military organization of Amir Temur's army are described in detail in the last chapters of "Code". Under Temur, laws and their strict implementation, respect and observance of the rules of Islam, as well as a firm, consistent policy, became the basis of state management. Temur in his "Code" stated that government is based on twelve rules. "... Now, edification to my eminent children and capable grandchildren, who are to rule the country; the twelve rules have made for themselves a watchword, and through them have attained this degree of government. With the help of these rules I occupied the country, ruled it and decorated the throne ..." Below are these social and political strata: 1. Sayyids (descendants of the

prophet), scientists, sheikhs, noble people, that is, intellectuals 2. Wise men, who know the essence of the matter; 3. Dervishes, believers in God, qalandars (pilgrims); 4. Princes, emirs, military leaders, commanders of troops; 5. Warriors and commoners; 6. People who can be trusted for government affairs and with whom you can consult, trustees; 7. Ministers, chief scribes, Devonian scribes, engineers; 8. Doctors and tabibs (healers); 9. Scholars - commentators of texts and hadiths; 10. People of crafts (craftsmen, shoemakers); 11. Sofi 12. Traders and travelers. The central executive branch was headed by a council of seven ministers (arkan-i davlat), headed by the premier minister (devonbegi). Each of the ministers performed specific functions. Thus, the first minister was in charge of harvest, taxes and duties and their distribution. The second, the minister for military affairs, presented to the sovereign the lists of troops and the register of salaries, informed about the state of military affairs in the country. The third, the minister for trade, monitored donations and taxes paid by merchants, was in charge of collecting taxes from pastoralists, and dealt with inheritance issues. The fourth minister monitored the financial condition of institutions and was in charge of the state treasury. The fifth is kazi-kalon, i.e. supreme judge. The sixth is Jalal al-Islam - a special royal overseer. The seventh minister is devoni - insha - was in charge of relations with other countries. The ministers were also involved in drawing up reports on the population, the development of trade and culture, the state of supervision in the state, informed the ruler about the activities of the administration, the state of affairs in the provinces, the collection and distribution of taxes, duties, etc. The state also had the posts of kazi (spiritual judge), arzbegi (considering complaints from the population and from soldiers), sadri azam (chief official for the waqf properties), sheikh ul-Islam (monitored the implementation of Sharia law), kazi al-kuzzat (chief judge for civil cases), munshi (secretary responsible for the receipt and distribution of funds and their accounting in the state). Regions, cities and districts were ruled by khokims, who were supposed to take care of the welfare of the population of their territories, keep order in public places, ensure the normal operation of hospitals, baths, inns, caravanserais, bazaars. The "Code" has special sections that give the rules for the production of military leaders and rulers, as well as the rules for the appointment of chiefs (emirs) of ulus, kushun and tyumen (kushun - company of 100 men; tyumen or tuman - corps of 10000 men or an area capable of fielding that many warriors). Administratively, the state was divided into uluses, viloyats and districts, which were ruled by hakim, noyib and tumbashi (i.e., ruler, governor and thousands). Cities, regions or districts had their own financial administration, judge, mufti, and clerk. The form of conditional ownership, suyurgal, became widespread, and the ruler's close associates were appointed as its owners. Temur divided the state into four parts between his sons: Balkh - to the eldest son Jahongir; Fars to Umarshaykh; Iraq, Transcaucasia to Mironoshah; Khorasan to Shahrukh. But Temur held Movarounnahr in his hands. It turns out that the empire of Amir Temur was a set of united feudal possessions. The distribution of powers in the power system was characterized by a high level of political and legal culture. "Code" begins with a statement of 12 rules of government. Temur bequeathed to his descendants: "Let these rules serve as a guide to them both in their behavior and in the administration of the state, so that they can preserve the state that I will leave them." Among the rules: the regular holding of kurultays on all the most important issues of public life. They were held not only in Samarkand (the capital of the state), but also in other regions, depending

on where Temur was located; reliance on 12 different strata of society (scientists, sheikhs, pious people, officers, soldiers and ordinary people, ministers and secretaries, doctors and astrologers, historians and authors of chronicles, elders, masters of all kinds, travelers); advice with the wise; compliance with laws and fairness; respectful attitude towards officers and soldiers. The rights and obligations of the emirs were clearly defined in the Code. Emirs, like ministers, must be from noble families, possess such qualities as discernment, courage, enterprise, caution and thrift, experience and habits of living with a soldier, tolerance. As stated in the "Code" - the law for everyone - both for the ministers and for the emir, and for ordinary subjects - was the same. The Code emphasized the importance of punishing all those who break laws, abuse power, and do not fulfill their duties. He was especially strict with law enforcement officers and civil servants. The rules of moral and material encouragement of loyal subjects - from an ordinary soldier, an ordinary citizen to senior government officials are also laid out. The Code says that "... a government that is not based on religion and laws will not retain its position and power for a long time. That is why I founded the building of my greatness on Islam, with the addition of the rules and laws that I strictly observed in the continuation of my reign". Assessing the significance of the Code, the famous historian, translator and publisher of this book into French L. Lyangle wrote in 1787: "Temur passed on to his descendants, together with the empire, a gift even more precious - the art of preserving it." Therefore, this book is an important document on both the history of the development of statehood and law. The main merit of Amir Temur to the peoples of Central Asia was that he put an end to feudal fragmentation and malevolent wars, liberated Movarounnahr from the oppression of the Mongols and uniting its population, laid the foundation for a centralized state, established peace, and made every effort for the further development of the country. The state created by Amir Temur relied on all social strata that existed at that time and was governed by law. Temur ensured the rule of law in the country. The calmness and order established in the country created the basis for the development of agriculture, handicrafts, trade, science and culture. In a short time, Movarounnahr and Turkestan turned into a country with developed science and culture. Today, when our republic successfully solves the problems of building a rule-of-law state, many of the provisions of Amir Temur seem topical. One of the main priorities at the present stage is stability in society, peace and harmony of people. The basis for such stability in Uzbekistan should be the further strengthening of statehood and the foundations of civil society.

References:

- 1) Axmedov B. Soxibkiran Timur. - T., 1996..
- 2) Muminov I. The role of Amira Timura in the history of Sentral Azia. - T., 1968. – S.3-15.
- 3) Tamerlan. Epoxa. Personality. Deyaniya. –M., 1992.
- 4) Laying Timura. - T., 1999.
- 5) Xukxem X. Vlastitel semi sozvezdiy. - T., 1995

Amir Temurning davlat boshqaruvida harbiy xavfsizlik

Военная безопасность при государственном управлении Амира Темура

Military security under the state administration of Amir Temur

O'tapulatov Alimardon Turamurodovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari
Akademiyasi kafedrası katta o'qituvchisi, podpolkovnik

Утапулатов Алимардон Турамуродович

Подполковник, старший преподаватель кафедры Академии
Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant colonel Utapulatov Alimardon Turamurodovich

Senior Lecturer of the Department of the Academy of the Armed
Forces of the Republic of Uzbekistan

Sohibqiron Amir Temur markazlashgan qudratli, qonun ustuvor bo'lgan adolatli davlatni jahon sahnasiga olib chiqishi, ikkinchi renessans davrining boshlanishiga to'g'ri keldi. Ushbu tarixiy davrni o'rganish davomida Amir Temur iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy sohalar bilan bir qatorda, harbiy sohaga alohida e'tibor qaratganini ko'rish mumkin. Buning yaqqol misoli, Temurning harbiy vazir lavozimini joriy etishidir. Vazir harbiylarning maoshi, alohida xizmatlari uchun ularga tuhfa qilingan yer boshqaruvi, harbiy kadrlarni tayyorlash, qurol-aslaha ta'minoti, harbiy ko'riklarni tashkillashtirish, harbiy razvedka ma'lumotlarini o'rganish va jamlash, janglarda yarador bo'lgan va xizmatga yaroqsizlarga nafaqa tayinlash, iste'foga chiqqan harbiylar to'g'risida qayg'urish kabi masalalar bilan shug'ullangan.

Shuningdek, yana muhim lavozimlardan biri «Tavochidir». U oliy farmonga ko'ra, joylarga borib shijoatli, mard, jasur, yuksak qobiliyatga ega, vataniga sadoqatli, razvedka ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashga qobiliyatli yoshlardan lashkar to'plash bilan shug'ullangan. Bu vazifa g'oyatda muhim ahamiyat kasb etgani uchun Sharafiddin Ali Yazdiy mubolag'a bilan uni "Oliy hukmdordan keyingi yuqori darajadagi davlat mansabi"¹ deb baholaydi.

Sohibqiron hayoti va faoliyatidagi sirli voqealar maxfiy xizmat – razvedka bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Harbiy razvedka tuzilish strategiyasi va taktikasi haqida aniq ma'lumotlar bo'lmasa-da, Temurning zamondoshi bo'lgan arab tarixchisi Ibn Arabshoh tomonidan tarix manbalarida qisqa bo'lsa ham ma'lumotlar yoritilgan. Amir Temurni yoqtirmagan Ibn Arabshoh o'zi bilmagan va istamagan tarzda hali hech kim bitmagan va qo'l urmagan mavzuni yoritib, kelgusi avlod uchun qimmatli ma'lumotlarni qoldirdi. Xususan, Amir Temur tomonidan tayinlangan Josuslar (razvedkachilar) – yon atroflarda bo'layotgan hodisalar va ularning xabarlarini, har bir joyning boshliqlari, amirlari, ulug'lari, fozillari,

¹ Ubaydulla Uvatov. Sohibquron arab muarrixlari nigohida. "Sharq" nashriyot matbaa konsernining bosh tahriri. Xalqaro Amir Temur xayriya jamg'armasi. (elektron resurs) www.ziyouz.com.kutubxonasi. – T., 1997 y. 11 b.

boylari va faqirlari, ularning ism va laqablari, shuhrati va nasabini hamda kasb-hunarlarini to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z vaqtida Temurga yetkazib kelgan. Shu bilan birga, razvedkachilar orasida turli yoshdagilar bo'lib, har biriga o'z darajasida muhim vazifa va topshiriqlar yuklatilgan. Ibn Arabshoh Amir Temur razvedkachilarini o'ta ziyrak va sezgirlikiga qoyil qolib, ularni kamdan-kam xato qilishini aytib o'tadi. Belgilangan muhim topshiriq va vazifalarni bajarish jarayonida bir vaqtning o'zida bir razvedkachining o'rnida boshqa bir razvedkachi ish olib borgan. Natijada, topshiriqlarni bajarish jarayonida uzviylik ta'minlangan. Shu orqali, Temur ishonchli, aniq va tezkor ma'lumotlarga o'z vaqtida ega bo'lgan. Shu bois, razvedka ma'lumotlaridan oqilona, taktik va strategik jihatdan foydalangan Sarkarda va davlat arbobi Amir Temur o'zining teran nigohi, yuksak mantiqiy fikrlashi, tahlikali vaziyatlardan ogoh bo'lishi va anglashi, o'z vaqtida tezkor qaror qabul qilishi boshqa sarkadalarini doimo hayratga solib kelgan.

Amir Temurning harbiy razvedka xizmat vakillari chakanafurush, yirik savdogar, polvon, darboz, hunarmand, munajjim, qalandar, darvesh, dengizchi, sayyoh, meshkobchi, etikdo'z, tolib niqobi ostida turli mamlakatlarda bo'lgan, u yerlardagi shaharlar, qishloqlar, yo'llar, tog'u-toshlar, suvlar va har bir joyning aholisi, boshliqlari, ulug'lari, amirlari, fozillari, shariflari, boy-u kambag'allari to'g'risida o'rganilgan batafsil ma'lumotlarni yig'ib, hatto chizilgan suratlari bilan Samarqandga yuborib turishgan. Temur bu bilan cheklanmay, harbiy-siyosiy munosabatlarga kirishayotgan mamlakatlar tarixi, urf-odatlariga oid asoslarni ham sinchkovlik bilan o'rganib kelgan².

Ibn Arabshoh o'z iqrori bilan boshqa tarixchilardan qarama-qarshi o'laroq Amir Temurning harbiy razvedka xususida yana bir qiziqarli fikrlarini bildirgan. Xususan, Temir askarlari orasida, butparastlar, olovga sajda qiluvchi majusiy ajamlar, kohinlar-u sehrgarlar, zolimlar-u munkirlar (gunoh qiluvchi) bo'lganini, ulardan harbiy razvedka faoliyatida ham keng foydalangani, hatto Sohibqiron harbiy razvedka mutaxassislarini tayyorlash bo'yicha 3-6 oylik maxsus kurs (maktab)lar tashkil etilgan. Bu esa Amir Temurning razvedka maktabini boshlab bergan desak maqsadliroq bo'lardi.

Razvedka xizmati bilan shug'ullanishda savdogarlarning tutgan o'rni alohida ahamiyat kasb etgan. Ularlar savdo aloqalari orqali qo'shni mamlakatlardagi siyosiy vaziyat to'g'risida aniq va o'ta muhim, qimmatli ma'lumotlardan xabardor etib turgan. Bu esa katta g'alaba va zafarlarni qo'lga kiritishga zamin yaratgan.

Temur maxfiy ma'lumotlarini olib kelgan kishilarga «Mayli, har kimsa xatoning eng qo'yisigacha yiqilsa ham yoki savobning cho'qqisiga ko'tarilsa ham – farqi yo'q, hech biri tortinmasdan gapiraversin. Chunki agar xato qilsa, bu nuqson emas, agar maqsadi muvofiq bo'lsa, unga ikki hissa mukofot» deb ularni taqdirlab kelgan. Shu sababli odamlarning Amir Temurga bo'lgan ishonchi kundan-kunga oshib boravergan.

---

² Muqimov 3. Amir Temur tuzuklari huquqining tarixiy manbai sifatida. /Amir Temur ilm-fan va madaniyat homiysi. Xalqaro konferensiya tezislari. – Samarqand. 1996 yil.

Sohibqiron tomonidan razvedka ma'lumotlarini zudlik bilan yetkazish bo'yicha aniq ko'rsatmalar berilgani tarixiy manbalarda keltiriladi. Masalan, «Amir qildimki, – deb yozadi Amir Temur. – Mingta tezyurar tuya mingan, mingta ot mingan yelib-yuguruvchi kishini chopqunchi, ming nafar tezyurar piyodani (chopar) tayinlansinki, turli mamlakatlar, sarhadlarning xabarlarini, qo'shni hukmdorlarning maqsadlari va niyatlarini bilib, huzurimga kelib xabar qilsinlar, toki biron voqea, kor-hol yuz bermasdan burun chora va ilojini qilaylik».

Tarixdan ma'lumki, Amir Temurning kelini Sevinchbeka eri Mironshohning Sultoniya qilayotgan beboshligi haqida shaxsan o'zi qaynotasiga xabar yetkazgan va saltanat boshiga kelayotgan xavf bartaraf qilingan.

Temur masharat o'tkazayotgan vaqtlarida o'zining sinalgan xabargir (xabarchi), darakchi, ayg'oqchi, josus, xufiya deb atalgan odamlarining axborotlarini diqqat ila eshitar, zaruriyat tug'ilgan vaqtda razvedka bilan shug'ullanuvchi mulozimlarga kiyim ichidan sovut kiyishni buyurardi. Bundan harbiy razvedka olib borish, o'z jonini fido qilish bilan barobar ekanligini ko'rish mumkin. Shu sababdan, harbiy razvedka faoliyati bilan shug'ullangan kishilar, mas'uliyat bilan, vijdonan bu masalada maqsadi va mehnatini ko'rsatib, o'z ijtihodi bergan natijasini namoyish qilgan. Temur tomonidan hamma fikrlar o'rganilib, bir to'xtamga kelingan.

Temur tuzuklarida Sohibqironning ushbu so'zlari keltiriladi: “Qarshi qal'asida beklarning xotirini jam qilish uchun bu yerdan ko'chib, Xuroson tomonga qarab yo'lga tushdim. Amudaryodan kechib o'tganimda Xuroson tomondan Qarshiga kelayotgan karvonga duch keldim. Karvonboshi menga sovg'alar taqdim etdi. Men undan Xuroson amirlarining hol-ahvolini so'radim. Xuroson viloyatiga ketayotganimni izhor etdim, ketishlariga ruxsat berdim. Faqat karvonga ayg'oqchi qo'shib yubordim va u xabar keltirguncha daryo sohiliga joylashib kutdim. Ayg'oqchi olib kelgan xabarga ko'ra, amir Musoga shunday dedilar: Temurni Amudaryoning narigi yoqasida ko'rdik. Xuroson tarafiga ketayotgan ekan. Bu xabar amir Muso va amir Husayinning lashkariga yetgach, hammasi xursand bo'lib, o'yin kulgu, aysh-u ishratlarga berilib ketgan”ni ta'kidlab o'tiladi. Shu o'rinda, Temurning razvedkachilardan jangni chalg'itish usullaridan ham foydalanib kelganini anglash mumkin³.

Temur tuzuklarida oltinchi toifa – «Ishonchli, to'g'ri e'tiqodli oqilxiradmand kishilarkim, davlat sirlarini ularga ochib, saltanat ishlari bo'yicha ulardin maslahat olishimga loyiq edilar. Bu toifa kishilar bilan sirdoshlik qilib, o'z maxfiy ishlarim va pinhoni sir-asrorlarimni o'shalarga topshirdim», deyiladi. Bundan ko'rinib to'ridiki, Amir Temur o'z davlatida xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda maxfiy xizmat xodimlari bilan doim maslahatlashib ish olib borgan⁴.

Sohibqiron harbiy yurishni boshlashdan oldin dushmanning qurolli kuchlari mudofaa inshootlari, u yerdagi ichki vaziyat haqida aniq va to'la ma'lumotga ega bo'lish maqsadida

³ Muhammad Ali. Amir Temur solnomasi. – T., 2008 yil.

⁴ Temur tuzuklari //Forschadan| A. Soguniy va H. Karomatov tarj;B. Ahmedov tahrir. ostida/.— T.: Nashriyot - matbaa birlashmasi, 1991.— 135 b.

maxfiy xizmatchilarini yuborib turgan. Dushman to'g'risida zarur ma'lumotlarga ega bo'lgandan keyingina yurishga taraddud ko'rilgan. Temuriylar harbiy yurish yoki jang paytida boshboshdoqlik, parokandalikni oldini olish maqsadida har bir bo'linma, guruh, qismning o'z maxfiy parollari bo'lgan. Shu orqali bo'linma guruh, qismlar ichida maxfiylik ta'minlangan.

Amir Temur armiyasi taktika jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Razvedka a'lo darajada yo'lga qo'yilgan, qismlarning janggohda yoki jangovar safda talab darajasida harakat qilishi uchun zarur tadbir va choralar ishlab chiqilgan, ularni jang paytida tezkorlik bilan boshqarishga alohida diqqat qaratilgan. O'nlik, yuzlik, minglik va tuman qo'mondonlarini tanlash masalasiga oliy bosh qo'mondon mas'ul hisoblangan, jang vaqtida qo'shin qanotlarini dushman hujumidan muhofaza qilish va, o'z navbatida, g'anim kuchlarini yon tomondan aylanib o'tib, unga ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliqlar joriy etilgan. Ibn Arabshohning guvoxlik berishicha, Sohibqiron qo'shinida ayollardan iborat bo'linmalar bo'lib, ular erkaklar bilan bir safda turgan, qahramonlik va matonat namunalarini ko'rsatgan.

Shu sababli, Sohibqiron Sharqda birinchilardan bo'lib armiyaga o't sochar qurol - (to'pra'd)ni olib kirgan. Temuriylar davrida bu qurolning boshqa turlari (zarbzan, farangi, qozon va bosh.) keng yoyildi. Tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi maxsus harbiy qism va bo'linmalar tashkil etilgan. Bunday harbiy qism Aleksandr, Gannibal, Chingizxon, Lyudovik XIV, Buyuk Fridrix kabi atoqli sarkardalar qo'shinida ham bo'lmagan. Birgina Shayboniyxon armiyasida bunday qism mavjud edi va u to'lyuma atamasi bilan nomlangan.

Amir Temur jahon tarixida birinchi bo'lib qo'shinni jang maydonida an'anaviy besht bo'lakdan farqli ravishda yettitaga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etgan. Bu yangilik keyinchalik To'xtamish, Shayboniyxon singari sarkardalar tomonidan o'zlashtirilgan. Temuriylarga ko'plab zafarlar keltirgan bu harbiy taktikalar Shayboniylar, Ashtarxoniylar va O'rta Osiyo xonliklari (Buxoro, Xiva, Qo'qon) o'zlariga moslashtirib foydalangan⁵.

Shularni inobatga olgna holda, hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi Oliy harbiy bilim yurti professor-o'qituvchilari hamda mustaqil izlanuvchilar, shuningdek, Harbiy meros va zamonaviy tadqiqotlar instituti mutaxassislari tomonidan buyuk ajdodlarimiz Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, Shohruh Mirzo, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa tarixiy sarkardalarimizning boy merosi, ularning boshqaruv va sarkardalik mahorati, strategiya va jang taktikasi bo'yicha fundamental va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Buyuk ajdodlarimizning boy merosi, ularning boshqaruv va sarkardalik mahorati, strategiya va jang taktikasi bo'yicha harbiy xizmatchilar hamda kursant va tinglovchilarning bilim va ko'nikmalarini oshirishda foydalanib kelinmoqda.

---

⁵ Amir Temur va Ulug'bek zamondoshlari xotirasida. //Akademik B.Ahmedov tahriri ostida. – T.: «O'qituvchi». 1996 yil.

Амир Тему́р – основатель централизованного государства и великий полководец.

Amir Temur – markazlashgan davlat asoschisi va buyuk sarkarda.

Amir Temur – the founder of a centralized state and commander

TILLAEV Temur Nabijanovich

O'R QK Akademiyasi Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik kafedrasida dotsenti, yu.f.n., dotsent.

ТИЛЛАЕВ Тему́р Набижа́нович

Доцент кафедры Национальной гордости и военного патриотизма Академии ВС РУз. к.ю.н., доцент.

Mr. Temur N. TILLAEV

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of National Pride and Military Patriotism Department of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif: Alimov Sh.Q.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra professori, t.f.n., dotsent

Соавтор: Алимов Ш.К.

Профессор кафедры Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан, кандидат исторических наук, доцент

Co-authors: Mr. Sherzod Alimov

Professor of department of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, associate professor

Амир Тему́р – выдающийся государственный деятель, талантливый полководец, искусный дипломат, покровитель науки и культуры, личность, внесший большой вклад в развитие человеческой цивилизации.

Благодаря объединению Амиром Темуром громадных географических территорий с различным уровнем культуры в единое централизованное государство, были созданы условия для бурного развития культуры, которое в последующем было названо учеными «Темуридским Ренессансом» [1].

В эпоху правления Амира Темура впервые в Средней Азии была создана государственность нового типа. В своей государственной деятельности он опирался на три положения – на твердость веры, правосудие и сильную власть, основой которой был принцип «Сила в справедливости». После смерти Амира Темура прошло более 600 лет, но до сих пор не угасает интерес к этой незаурядной личности, поэтому историки многих стран мира по сей день обращаются к его жизни и деятельности и посвящают ему свои труды [2].

Амир Тему́р родился 8 апреля 1336 года в селении Ходжа-Илгар близ города Кеш (ныне Шахризабз). Отец Амира Темура амир Тарагай (Тургай) был из знатной семьи рода барласов из сословия военачальников-беков. В своем известном труде «Империя степей» Рене Груссе писал об Амире Темуре: «Историки Темуридов пытались возвести его родословную к одному из соратников Чингизхана и даже отнести его к семье Чингизидов. На самом же деле он никоим образом не был

монголом, он был тюрком. Он принадлежал к одной из благородных семей Трансоксании, относящейся к клану барласов и имевшей владения вокруг Кеша, правителями которого они являлись» [3].

В 1370 году на курултае местной знати и начальников войска Амир Темур провозглашается правителем Мавераннахр. Провозгласив Самарканд столицей, Темур занялся устройством внутренних дел в своем государстве. Основной его задачей было преодоление раздробленности и объединение отдельных владений в сильное централизованное государство. Амир Темур сохранил монгольскую административную систему - деление на туманы, назначив на должности начальников туманов и тысячников преданных ему людей.

Правление Амира Темура длилось 35 лет. Он создал централизованное государство, простиравшееся от Инда и Ганга до Сырдарьи и Зеравшана, от Тянь-Шаня до Босфора. В состав государства Амир Темура, кроме Мавераннахр и Хорезма, входили также Фергана, Шаш, области вокруг Закаспия, Афганистан, Турция, Индия, Иран, Ирак, Закавказье, южные области России и ряд стран Западной Азии. Всего он смог объединить 27 государств и областей.

Амир Темур в целях укрепления и расширения своей империи создал мощную, боеспособную армию. Сам Амир Темур был храбрым и талантливым полководцем. Свой полководческий талант он показал, например, в битве Кундузча (Кундурча под Чистополем, Россия), разбив мощнейшее в то время войска Тохтамыша или битве при Анкаре, разбив войска султана Османской империи Баязида Молниеносного. Амир Темур и его эмиры возвращались из других стран с богатой добычей. Вместе с трофеями привозили в Самарканд, Шахрисабз, Бухару видных ученых, искусных мастеров, музыкантов и др. Амир Темур, приобретенные богатства тратил на благоустройство городов и селений. Он не только благоустраивал города Мавераннахр, Туркестана и Хорасана, но заново отстроил многие города покоренных стран (например, Багдад, Дербент, Байлакан и др.).

В целом нужно подчеркнуть, что основными результатами военно-политической деятельности Амира Темура стали образование и развитие сильного централизованного государства, освобождение народов Средней Азии от монгольского ига, прекращение феодальных междоусобиц и утверждение стабильности и порядка, а также восстановление среднеазиатского участка Великого шелкового пути.

Амир Темур также внес большой вклад в экономическое и культурное развитие не только Мавераннахр, но и стран Среднего и Ближнего Востока, способствовал их сближению.

В целях создания мощной империи Амир Темур уделял большое значение внешней политике. Активная внешнеполитическая деятельность содействовала созданию прочных дипломатических отношений со многими странами. Развивается экспорт и импорт товаров, налаживаются торгово-экономические отношения с Китаем, Индией, Русским государством, Испанией, Францией, Англией, Византией и другими государствами.

При Амуре Темуре дальнейшее развитие получило ремесленное производство и торговля. Центрами ремесла и торговли были Самарканд, Бухара, Ташкент, Термез, Кеш, Карши и др. При Темуре происходит возрождение материальной и

духовной культуры Мавераннахр. Развертывается большое градостроительство, куда привлекаются лучшие зодчие Средней Азии и Хорасана. Особенно большое внимание он придавал городам Самарканд и Шахрисабз.

Умело организованное политическое управление Амира Темура, стала причиной мощного подъёма культуры, развития духовности и роста благосостояния народа.

Политические взгляды Амира Темура нашли своё отражение в его «Уложениях». «Уложения» являются своего рода конституцией, в которой изложен процесс управления государством и все связанные с ним аспекты. Само слово «уложение» является производным от «уложить», «укладывать», в определенном смысле «узаконить». В данном случае слово «уложение» понимается как устав, свод правил. «Уложение» Темура составлено им на основе различных жизненных ситуаций, их глубокого осмысления. Непосредственным толчком к созданию «Уложения» было желание обобщить собственный опыт государственной деятельности, сформулировать правила, которыми он руководствовался в своей жизни и которые рекомендовал соблюдать своим потомкам. Амир Темура писал: «Пусть эти правила послужат им руководством, как в их поведении, так и в управлении государством, дабы они могли сохранить то государство, которое я им оставляю» [4].

«Уложение» Темура является своего рода наставлением Темура потомкам и состоит из двух частей: биографии Амира Темура с 1342 по 1381 годы и «Уложений», т.е. своеобразного наставления по устройству государства и войска.

Написанное на староузбекском языке, оно сохранилось до наших дней только в персидском переводе XVII века. В «Уложении» большое внимание уделяется главным опорам государства: чиновникам и военачальникам, вплоть до рядового солдата. Важнейшей составной частью системы управления государством являлась армия, укреплению и совершенствованию которой Амир Темура придавал исключительное значение. В «Уложении» определены права и обязанности всех, начиная от государя и кончая простым воином. Армия Темура была самой крупной и мощной армией средневековья, как в организационном, так и в тактическом отношениях. Строилась армия, как было указано выше по десятичной системе: делилась на десятки, сотни, тысячи и десятки тысяч.

При Темуре основой управления государством становятся законы и их неукоснительное исполнение, уважение и соблюдение правил ислама, а также твёрдая, последовательная политика.

Темура в своих «Уложениях» изложил, что управление государством основывается на двенадцати правилах. «...Теперь назидания моим именитым детям и способным внукам, которым предстоит управлять страной; двенадцать правил сделал для себя лозунгом и благодаря им достиг такой степени управления. С помощью этих правил я занимал страну, управлял ею и украшал престол...» [5].

Государство Темура разделил на четыре части между своими сыновьями: Балх - старшему сыну Жахонгиру; Фарс - Умаршайху; Ирак, Закавказье - Мираншаху; Хорасан - Шахруху. Но Мовароуннахр Темура держал в своих руках. Получается, что империя Амира Темура представляла собой совокупность объединённых

феодалных владений. Распределение полномочий в системе власти характеризовало высокий уровень политико-правовой культуры.

«Уложение» начинается с изложения 12 правил управления государством. Темур завещал своим потомкам: «Пусть эти правила послужат им руководством как в их поведении, так и в управлении государством, дабы они могли сохранить то государство, которое я им оставлю». Среди правил: регулярное проведение курултаев по всем важнейшим вопросам общественной жизни. Они проводились не только в Самарканде (столице государства), но и в других регионах, в зависимости от того, где находился сам Темур; опора на 12 различных слоев общества (ученые, шейхи, благочестивые люди, офицеры, воины и простой народ, визири и секретари, врачи и астрологи, историки и авторы летописей, старцы, мастера всякого рода, путешественники); советы с мудрыми; соблюдение законов и справедливость; уважительное отношение к офицерам и солдатам [6].

Четко были определены в «Уложениях» права и обязанности эмиров. Эмиры также как и визири, должны быть из знатных родов, обладать такими качествами, как проницательность, храбрость, предприимчивость, осторожность и бережливость, опыта и привычки жить с солдатом, терпимость. Как сказано в «Уложениях» - закон для всех - как для визиря и для эмира, так и для простых подданных - был одинаковым.

В «Уложении» подчеркивалась важность наказания всех тех, кто нарушает законы, злоупотребляет властью, не выполняет своих обязанностей. Особенно он был строг к блюстителям правопорядка, государственным служащим. Изложены также правила морального и материального поощрения верноподданных - от рядового солдата, простого гражданина до высших государственных чиновников.

В «Уложении» были определены основные принципы политики разумного налогообложения, что является критерием для экономического развития государства и пополнения казны. «При сборе податей нужно остерегаться обременять народ податями или опустошать провинции, потому что разорение народа ведет за собой обеднение государственной казны». Подати определялись производительностью земель и были дифференцированными. Основным был поземельный налог – харадж (мол), который собирался только после уборки урожая.

В «Уложении» записано, что «... власть, не опирающаяся на религию и законы, не сохранит на долгое время свое положение и силу. Вот почему я основал здание моего величия на исламе, с прибавлением к нему правил и законов, которые я точно соблюдал в продолжении моего царствования». Оценивая значение «Уложений» известный историк, переводчик и издатель этой книги на французский язык Л. Лянглэ в 1787 году писал: «Темур передал своим потомкам вместе с империей дар еще драгоценнее - искусство сохранять её» [6]. Поэтому эта книга представляет собой важный документ как по истории развития государственности, так и права.

Основная заслуга Амира Темура перед народами Средней Азии состояла в том, что он положил конец феодальной раздробленности и муждоусобным войнам, освободил Мовароуннахр от гнета монголов и объединив его население, заложил основу централизованному государству, установил мир, и приложил все усилия для дальнейшего развития страны.

Созданное Амиром Темуrom государство опиралось на все существовавшие в то время социальные слои и управлялось на основе законности. Темуr обеспечил в стране верховенство законов.

Амир Темуr вошел в историю как великий созидатель, покровитель науки и культуры. Он проявил огромную инициативу и самоотверженность в деле восстановления разрушенного в результате многолетней феодальной раздробленности и неурядиц народного хозяйства, в перестройке городов и благоустройстве страны. Он внес неоценимый вклад в дело развития науки и культуры в стране.

Таким образом, основой государственной политики Амира Темура был принцип: **«Сила в справедливости»**.

Успех государства Амира Темура был обусловлен следующими факторами:

- управление государством опиралось на проверенные и оправдавшие себя законы и правила;
- важнейшие государственные решения принимались после обсуждения компетентными политиками, старейшинами и военачальниками на советах;
- силой государства была обеспечена внутренняя и внешняя безопасность страны, что, естественно, было базой для стабильного социально-политического развития общества;
- религия ислам служила для реализации прогрессивной политики государства, объединению и мобилизации граждан;
- государство проявляло заботу о создании благоприятных условий для того, чтобы граждане в соответствии с индивидуальными способностями могли обеспечить свое материальное благосостояние;
- государство рассматривало науку и культуру как важнейшие факторы развития общества;
- правители обладали высоким организаторскими способностями и были образованными просветителями;
- созидание и благоустройство страны находилось под пристальным вниманием государства и т.д.

Сегодня, когда наша республика успешно решает задачи построения социально направленного нового Узбекистана, многие положения Амира Темура представляются злободневными. Одним из основных приоритетов на современном этапе является стабильность в обществе, мир и согласие людей. Основой такой стабильности в Узбекистане должно стать дальнейшее укрепление государственности и основ гражданского общества.

Использованная литература

1. Каримов И.А. Амир Тимур – наша гордость // Мыслить и работать по новому требованию времени. Т. 5. – Т., 1997. – С. 350.
2. Там же.
3. Груссе. Р. «Империя степей. Атилла, Чингизхан, Тамерлан». Перевод Х.Хамраева. – Алмати, 2006. 592 С.
4. Уложение Тимура. – Т., 1999. – С. 18.
5. Уложение Тимура. – Т., 1999. – С. 26.
6. Тамерлан: эпоха, личность, деяния. М., Гураш. 1992. С. 126.

**Amir Temur davlat boshqaruvida destruktiv
ta'sirlarga qarshi olib borgan faoliyati**
**Деятельность Амира Темура против
разрушительных воздействий в государственном
управлении**
**Amir Temur's activity against destructive influences
in state administration**

MADRAXIMOV Vaisbay Baxtiyarovich

podpolkovnik, O'R Qurolli Kuchlari Akademiyasi Jangovar ta'minot
kafedrası boshlig'ining o'rinbosari

МАДРАХИМОВ Вайсбай Бахтиярович

подполковник, Заместитель начальника кафедры боевого
обеспечения Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Vaisbay B. MADRAKHIMOV

Deputy Head of the Department of Combat Support of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur – bizning g'urur va iftixorimiz, xalqimiz dahosining timsoli, ma'naviy qudratimiz ramzidir. Buyuk sohibqiron Amir Temur bobomiz Oqsaroy peshtoqiga "Adolat – davlatning asosi va hukmdorlar shioridir", degan hikmatli so'zlarni yozdargani bejiz emas. Sohibqiron nafaqat o'z davridagi eng qudratli davlat asoschisi, ilm-fan, madaniyat va ma'naviyat homiysi, balki Osiyo va Yevropa qit'alarida ro'y bergan tarixiy o'zgarishlarga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatib, dunyo rivojiga beqiyos hissa qo'shgan shaxsdir.

Tarixni davr yaratadi, albatta bu fikrda chuqur ma'no bor. Shu bilan birga, jamiyatdagi katta burilishlar, jiddiy o'zgarishlar odatda yirik siymolar faoliyati bilan bog'liq bo'ladi. Davlat rahbarining xalq ommasini o'z g'oyalari atrofida birlashtirishi, ularni buyuk maqsadlar sari safarbar eta bilishi katta o'rin egallaydi. Amir Temur shunday rahnamolik hislatlariga ega bo'lgan dono hukmdor bo'lgan.

Sohibqiron davrida yashagan, uni ozmi-ko'pmi bilgan vatandoshlarimiz va u bilan muloqatda bo'lgan xorijiy shaxslar qoldirgan bitiklar, xotiralar shundan dalolat beradiki, Amir Temur shaxsi ko'pqirrali, murakkab, buyuk xoqon, itoatkor, musulmon, katta zafarlar quchgan sarkarda, ilmu-fan va madaniyat homiysi, tarixda o'chmas iz qoldirgan bunyodkor arbob bo'lgan [1].

"Zafarnoma" muallifi Sharafiddin Ali Yazdiy yozganidek, Temur bir vaqtning o'zida o'z dushmanlariga ofat, o'z askarlariga qattiqqo'l rahbar, o'z xalqiga esa ota bo'lgan.

Sohibqiron o'z saltanatida tinchlik, osoyishtalik va barqarorlikni ta'minlashga eng asosiy vazifa deb qaragan va bu borada barcha choralarni ishga solgan. Buning natijasida iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarda ulkan yutuqlarga erishgan. Bunday siyosat tufayli xalq bilan davlat o'rtasida o'zaro hamkorlik, bir-birini qo'lab-quvvatlash yuzaga kelgan, davlat butun choralar bilan o'z fuqarolari haqida g'amxo'rlik qilgan. Aholiga jabr-zulm o'tkazganlarni, o'g'ri-tolonchilarni, bosqinchilarni qattiq jazolagan, xalq esa bunga javoban Amir Temur olib borgan siyosatni qo'llab-quvvatlab, u o'rnatgan qonun-qoidalarga rioya etgan [2].

Amir Temur o'z davlatini har qanday kutilmagan voqealardan, destruktiv ta'sirlardan saqlashni, himoya qilishni bilgan. Ularga qarshi qattiq chora-tadbirlarni ko'rgan. Davlatni kuchli va mustahkam, xalqini baxtli va uning hayotini farovon qilishni uddalay olgan. U o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga qat'iylik bilan erishgan. Shuning uchun ham u o'sha davrda dunyodagi eng kuchli saltanatga ega edi. Tabiiy savol tug'iladi: Amir Temurning davlatni boshqarishdagi yutuqlarini siru mohiyati nimada ekan?

Unda inson omili doimo oldingi o'rinda bo'lganligini nazarda tutish kerak. Bu omil uning harbiy tashkilotchiligida va davlatga boshchilik qilishida hamisha yo'ldosh bo'lgan. Temur o'z atrofiga odam tanlashda ularning qobiliyatlarini hisobga olgan, lekin nasli, tabaqasi, irqi, dini va mansabiga qaramagan. Hozirgi davr ta'biri bilan aytganda, o'z atrofiga munosib kishilarni to'play olgan.

U o'ta sinchkov bo'lib, yuz beradigan barcha ishni ko'rib-bilib turar edi. Uning nazarida, aldovchining aldovi yashirib qolmas va firibgarning firibi o'tmas, o'z farosati bilan haqgo'y va yolg'onchini ajratar edi [3].

Temurbek o'zi zabt etgan yurtlardagi mansabdorlarga tegmagan, odamlarning hayot tarziga aralashmagan. Joylardagi amaldorlarga o'zining qat'iy ko'rgazmalarini bergan va boshi bilan javob berishlarini uqtirgan, na o'zi, na yaqinlari bevosita idora qilmagan[4].

U butun umri bo'yi odil bo'lgan, saroy mulozimlariga aloqadorligi, mansabi va boyligiga qaramay, gunoh qilgan kishini o'ta qattiqqo'llik bilan jazolagan.

Amir Temur arkoni davlatda halol, sidqidildan xizmat qilganlarni taqdirlab, martabalarini yuksaltirgan, ig'vogar, zulmkorlarning qattiq jazosini bergan. Uning fe'l-atvorida ikkilanish, og'machilik, bugun bir so'zni aytib, ertasiga unga qarama-qarshi boshqa so'z aytish bo'lmagan.

U o'ziga muxolifatda bo'lgan kuchlar bilan kelishib, sobiq dushmanlarining kuch va imkoniyatlaridan davlat taraqqiyoti yo'lida foydalangan. Amir Temur o'z maqsadlariga erishish, qudratli saltanatni barpo etishda yetuk mutaxassislarga, ayniqsa ishbilarmon, bilimli, adolatli va dono vazirlarga tayangan.

Amir Temur o'z saltanati va yon-atrof mamlakatlarda bo'layotgan sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni sergaklik bilan kuzatgan va ehtimoliy xavf-xatarlarni oldini olgan [5].

Amir Temur, avvalo, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ichki xavfni, destruktiv ta'sirlarni bartaraf etishga harakat qilgan. Bunday xavfni shoh xonadoni vakillari, qavm-qarindoshlar, hokimiyatga intilgan amaldorlar, badavlat zodagonlar keltirib chiqarishi mumkin edi.

"Temur tuzuklari" da mamlakatda barqarorlikning buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan omillar haqida shunday ma'lumotlar berilgan: "Amr qildimki, agar o'g'illarimdan qaysi birov saltanat martabasiga da'vogarlik qilib qilib bosh ko'tarar ekan, uni o'ldirishga, bog'lashga yoki muchasidan bir joyini kamaytirishga hech kim jur'at qilmasin. Lekin o'z davosidan kechmaguncha asirlikda saqlansinlar, toki xudoning mulkida urush chiqmasin" [6].

Amir Temur davlat rahbari mamlakat boshqaruviga bog'liq masalalarni olimlar, siyosiy arboblarning maslahatiga tayanib va kengashlarda ko'rib chiqib, so'nggi nuqtada birovning fikriga ergashmay o'zi hal qilishi, shoshmay, mulohaza bilan ish tutishi lozimligini ta'kidlagan. U davlat arboblarning dushmanlari, hasadgo'y va tuhmatchi kishilar ko'p bo'lishini, ba'zan amaldorlar o'z vazifasini suiste'mol qilishi mumkinligini yaxshi bilgan. U hukmdor o'z qo'l ostidagilar haqidagi gaplarni eshitish, gumon qilinayotgan kishining aybi isbotlanganidagina jazolashni uqtiradi, bu masalada ehtiyotkorona ish tutishga chaqiradi [7].

Sohibqiron qurgan bepoyon saltanatning barcha hududlarida bunyod etilgan nodir me'moriy obidalar, tengsiz bog'u-ro'g'lar Temurbek bobomizga xos amaliy shijoat samarasidir. Uni faoliyatining asosiy ma'nosi – "Vatan ozodligi, vatanga muhabbat" degan oliy qadriyatlardan iborat bo'lib, Sohobqiron bobomizning ruhiyati istiqlo'l va hurlik, erkinlik g'oyalari bilan tabiiy va go'zal bir ravishda uyg'unlashib ketganligini, u hatto umrining so'nggi onlarida ham zurriyodlariga qarata "Istiqlo'l bilan mulku millat, lashkar va ra'iyatni boshqaringiz" deb vasiyat qilganligini, bu vasiyat aynan bizlar uchun – buyuk sohibqironning bugungi kun avlodlari uchun aytilgani bejiz emas [8].

Xulosa qilib aytganda, bugungi va kelajak avlodlarga Amir Temur hazratlarining davlat boshqaruvidagi olib borgan harbiy, ma'naviy merosini yetkazish, eng muhimi, ajdodlarimiz amalga oshirgan buyuk ishlar to'g'risidagi bilimlarini chuqurlashtirish va rivojlantirish zaruriy ehtiyojga aylanib bormoqda.

Amir Temur huquqiy davlat asoschisi Амир Тимур основатель построения правового государства

Amir Timur is the founder of building
the rule of law

IBRAGIMOV San'at Muzaffarovich

Polkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Jangovar ta'minot kafedrasida katta o'qituvchisi

Ибрагимов Санъат Музаффарович

Полковник, старший преподаватель кафедры
Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Colonel Sanat IBRAGIMOV

Senior lecturer of the Department of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

В истории государственности Республики Узбекистан бесценный след оставили многие выдающиеся личности как, например, Ибн Сина, Абу Рейхан Бируни, Мирза Улугбек, Алишер Навои, Амир Тимур и др., которых народ не забыл, а наоборот, чтит и хранит светлую память о них. Благодаря независимости восторжествовала историческая справедливость – как и все наши великие предки, прославленный Сахибкиран, всю свою жизнь радевший за нацию и народ, «вернулся» на Родину. Каждый год в начале апреля проводятся мероприятия, посвященные этой великой личности [1].

Родился Амир Тимур в 1336 году и рано проявил выдающиеся способности. В двадцать пять лет он уже был правителем Кеша, как тогда называли Шахрисабз. Создав громадное государство Мовароуннахр, став неограниченным повелителем - эмиром, Темур сделал своей столицей Самарканд. Но всегда помнил и заботился о своей малой родине. По существу, Шахрисабз был второй столицей его империи. Потомок Темура Бабур писал: “Так как Кеш был местом рождения Темурбека, он приложил много стараний и забот, чтобы превратить город в подножие трона”.

Амир Тимур – великая личность: непобедимый полководец, крупный государственный деятель, правовед, талантливый архитектор, оратор. Он очень любил свою страну и народ, стал всемирно известным человеком. Великий стратег, умелый политик, решительный реформатор, создатель государства, основанного на законах и обычаях, меценат, покровитель торговли, ремесленничества, культуры. Лозунг «Сила – в справедливости», который на основе законов, традиций и обычаев имел единое применение на всех территориях государства, созданного Сахибкираном, сегодня для нас, его преемников, является приоритетным духовно-нравственным критерием и мерилем. Чтобы прочувствовать личность самого Тимура, лучше обратиться к его собственным словам, мыслям, идеям, высказанным в так называемом «Уложении Тимура» [2].

Так, Тимур писал: «В управлении я руководствовался кротостью, человеколюбием и терпением, я наблюдал за всеми, прикрываясь личиной бездействия, был одинаково благосклонен как к врагам, так и к друзьям». Далее: «Справедливостью и беспристрастием я приобрел благосклонность созданий Божьих. Свои благодеяния я распростираю и на виновного и невинного, мое великодушие обеспечило мне место в сердцах людей, правосудие управляло моими решениями... Я имел сострадание к низшим и к самым несчастным сословиям государства. Я освобождал угнетенного из рук гонителя и, раз убедившись во вреде, причиненном лицу или имуществу, я произносил приговор по закону и никогда не подвергал невинного наказанию, заслуженному виновным».

Он всячески защищал идею верховенства права, формулировал требование неукоснительного соблюдения законов как основы деятельности, как чиновников, так и подданных. Мыслитель ратовал за законность в государстве и полный порядок в обществе, с которыми связывал торжество справедливости и правосудия в общественной правления, жизни. Например, В «Уложениях Тимура» пишет: «Я оказывал почтение потомкам пророка, ученым, богословам, философам и историкам. Я уважал их и почитал. Храбрые люди были моими друзьями, потому что Всевышний любит храбрых. Я сходил с учеными и снискивал расположение тех, у которых была благородная душа», «Я знал состояние народа. Я смотрел на знатных, как на братьев, а на простых людей, как на детей. Умел приноровиться к правам и характеру жителей каждой области и каждого города. Я посадил в каждой стране моего царства человека испытанной честности, чтобы он извещал меня о поступках и поведении народа и воинов и чтобы он давал мне знать о всех непредвидимых событиях, которые могли интересовать меня. Когда я открывал малейшую ложь в его донесениях, то строго наказывал. Как только я узнавал о каком-нибудь случае притеснения или жестокости правителя, солдат или народа, то я давал виновным чувствовать всю строгость правосудия» И еще: «Опыт доказал мне, что власть, не опирающаяся на религию и законы, не сохранит на долгое время свое положение и силу. Она подобна нагому человеку, который заставляет других при встрече с ним с омерзением опускать глаза».

Приведенные слова рисуют образ волевого и мудрого человека, который глубоко разбирается не только в тонкостях военной тактики и стратегии, но и в специфике государственного строительства, политической и дипломатической деятельности. Это говорит о том, что в «Уложении Тимура» явно выражены духовно-нравственные принципы, которыми он руководствовался в своей жизни и которые он завещал в наследие своим детям и более отдаленным потомкам. И в этом нет ничего удивительного, ибо Тимур, будучи учеником суфийского ордена Накшбандия, имел своего Духовного Учителя, которого почитал наравне со своими близкими. Свидетельством этого служит фамильная усыпальница «Гури-Эмир», что в переводе означает «Могила Мира», т.е. «Могила Наставника», в которой Великий Тимур похоронен у ног своего Духовного Учителя и Наставника – шейха из Медины Мира Саида Береке. Амир Темур на портале своего дворца в Шахрисабзе – Оксарой приказал выгравировать такую великую мудрость: «Кто хочет увидеть нашу славу, пусть посмотрит на построенные нами здания». Это

свидетельствует о том, что, в отличие от многих других завоевателей мира, он был созидателем [3].

Амир Темур мечтал прославить свою страну, стремился к тому, чтобы она заняла достойное место в мире, превратить ее в самый прекрасный и благоустроенный край на Земле. И он достиг весомых результатов, преумножил мощь государства во всех отношениях, сделал наши древние города всемирно известными. Все это можно и нужно воспринимать как обращение к грядущим поколениям, призыв к благородству и созиданию. Амир Темур всегда жил заботами, мечтами и чаяниями людей. В том, что с каждым годом все более преобразуется облик городов и кишлаков нашей независимой страны, велика роль оставшегося нам в наследие от великого предка духа созидания, который порождает единство и сплоченность, трудолюбие и щедрость. С достижением страной независимости личность Амира Темура вновь стала символом Родины и нации.

На каждом мероприятии независимого государства мы с глубоким почтением и уважением вспоминаем о нашем великом предке.

В Ташкенте, Шахрисабзе, Самарканде воздвигнуты величественные памятники Амиру Темуру. Его именем названы столичные сквер, проспект, станция метро, учреждения культуры и школы в различных уголках нашей страны. Амир Темур был славен еще и тем, что покровительствовал ученым, философам, архитекторам, поэтам, музыкантам. Он был глубоко мыслящим человеком и всегда стремился к знаниям, поэтому его заветы сыграли важную роль в духовно – воспитательном аспекте. Он говорил: «Сыновья, возвышайте духовные богатства нации, учитесь: справедливость и свобода пусть будут вашей целью». В мире было много полководцев, у каждого народа в своей истории есть исторические личности [4].

Народ Узбекистана гордится Амиром Тимуром. Всем известно, что Амир Темур всю свою жизнь созидал и создавал. И вот, что он говорил по этому поводу: «Если с одного места я взял кирпич, то клал десять кирпичей, если срезал одно дерево, то посадил десять саженцев». Еще он говорил: «Пол мира завоевал, но в моей империи был такой порядок и такая дисциплина что с одной окраины государства в другую окраину пройдет молодой парень у которого на голове лаган с золотом не пропадет ни одна золотинка».

Словом, имя Амира Тимура, его образ придают нашему народу силы и энергию, способствуют сплочению и единству, проявлению доброты и милосердия, построению светлого будущего. Как сказал первый Президент Ислам Каримов «...если кто-то хочет постичь, что такое узбек, в чем сила и мощь узбекской нации, в чем ее справедливость и безграничные возможности, каков вклад, внесенный в мировое развитие, и через все это постичь ее веру в будущее, должен вспоминать личность Амира Тимура».

В результате огромной работы по объективному изучению истории Родины, пробуждению самосознания, возрождению и обогащению национальных ценностей, изменилось отношение к целому ряду наших великих предков, в том числе и к образу Амира Темура. Личность Сахибкирана, его славный жизненный путь, материальное и духовное наследие стали гордостью и честью нашего народа. Его бессмертное имя, его слава, огромная работа по развитию государственности,

ценные уложения призывают людей к миру, согласию и милосердию. Поэтому изучение творчества мыслителей прошлого, в том числе Амир Тимур, имеет принципиальное значение в наше время. Оно способствует пропаганде передовых идей прошлого, сближению народов, культурному их взаимодействию, а самое главное достижению мира во всем мире.

Изучение творчества Амир Тимура особенно актуально в постсоветском Узбекистане, где происходит переосмысление прежних ценностей, происходит поиск наиболее оптимальных путей общественного развития, базирующихся на сочетании достижений мировой практики и национально-культурных традиций Амир Тимура его предшественники, современники и последователи закладывали основы для формирования в общественном сознании позитивной, цивилизационной в оценки государства. Благодаря их усилиям сформировалось полезное установление, узбекской мысли линия оценки государства в качестве истинного, состояния, позитивно социального явления [5].

В заключении хотелось отметить, что огромное значения имеет изучения наследия Амир Тимура, который думая о будущем страны и ее государственности, проявлял особое внимание и заботу о молодежи. Он создавал необходимые условия для получения молодыми людьми знаний, профессий. Эта традиция нашла достойное продолжение и в наши дни. Характерные идеям узбекской права, отвечают правовой позитивной оценки не только государства, но и права верховенства и т.п. строго ныне исполнения взаимосвязи целям добропорядочного справедливости законопослушника, формирующейся Узбекистане правовой государственности.

Анализ творчества Амир Тимура свидетельствует о том, что он был и остаётся величайшим государственным деятелем, полководцем и мыслителем Востока. Его учения и творчество многообразно. В нем переплетены идеи и суждения мыслителя, касающиеся разноплановых проблем в области политики и политического искусства, права и законности.

Список использованной литературы:

1. Каримов И. А.3. Изменение и обновление - требование времени. Т. 8. - Т., 2000. с. 469.
2. Уложение Тимура.-Т.: Чулпон, 1992.
3. Каримов И. А. Без исторической памяти нет будущего. Т.7. - Т., 1999. с. 128.
4. Каримов И. А. Узбекистан, устремленный в XXI век. Т.7. -Т., 1999. с. 345.
5. Болдарев А.Н. Алишер Навои в рассказах современников М., 1965. 461с. Алишер Навои. Изд. АН. СССР, 1946.

Amir Temur qo'shinlarining yurishlarida jangovar ta'minot turlarining o'rni

Роль боевого обеспечения походах войск Амира Темура

The role of combat support for the campaigns of Amir Timur's troops

SUYAROV Zayniddin Xolbutayevich

Zaxiradagi polkovnik, dotsent,

O'R QK Akademiyasi kafedra dotsenti

СУЯРОВ Зайниддин Холбутаевич

Полковник резерва, доцент кафедры Академии ВС РУ

Mr. Zayniddin X. SUYAROV

Colonel (Rsd), Associate Professor of the
of the Academy of Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammualif: OCHILOV F.A.

Соавтор: АЧИЛОВ Ф.А.

Co-authors: Mr. Fazliddin OCHILOV

O'R QK Akademiyasi Jangovar ta'minoti kafedrasida
katta o'qituvchisi

Старший преподаватель кафедры боевого обеспечения
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Associate professor of the Department of Combat Support of the
Academy of Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur – buyuk shaxs, kuragi yerga tegmagan sarkarda, yirik davlat arbobi, qonunshunos, talantli me'mor, notiq, ruhshunos, shu bilan birga el-yurtini, xalqini sevgan va uni mashhuri jahon qilgan xalqimiz farzandi. Amir Temurning tarixi ko'p jildlik kitoblar yozishga arziydi. Amir Temur 1336 yilning 9- aprelida Shahrisabzning Xo'ja Ilg'or qishlog'ida tavallud topdi. Temurning yoshligi va yigitlik yillari mamlakat og'ir ijtimoiy-siyosiy bo'uronlar iskanjasiga tushib qolgan bir davrda kechdi. Uzoq va mashaqqatli kurashlardan so'ng Amir Temur o'z raqiblarini yengib, hokimiyatni qo'lga kiritdi. Mayda, tarqoq feodallarni birlashtirib, markazlashgan davlat bunyod etdi, mamlakatda iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar qildi. Birinchidan u mamlakatda yuqorida aytganimizdek kuchayib ketgan feodal tarqoqlikka barham berib, el-yurtini o'z tug'i ostiga birlashtira oldi, mo'g'ullar zulmiga barham berib, markazlashgan yirik feodal davlatni barpo etdi [1].

Temuriylar harbiy san'ati -jahon harbiy san'ati rivojiga Amir Temur va uning avlodlari, xususan, Bobur qo'shgan salmoqli hissa. Bu mutaxassislar, sarkardalar tomonidan kerakli ravishda e'tirof etilgan. Buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi hisoblanmish Sohibqiron intizomli armiya tuzishga, jang paytida qo'shin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdirini hal qiladigan joylarga harbiy kuchlarni tezkorlik bilan yo'naltirishga, dushman tomonidan barpo qilingan to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etishga, qo'shindagi jangovar ruhini yuksak darajada ushlab turishga erishgan [4].

Sohibqiron Sharqda birinchilardan bo'lib qo'shinlarni olov otishga mo'ljallangan qurilmalar bilan ta'minlash va ularni jangovar harakatlarda oqilona qo'llash uslublarini qo'shinlarga tatbiq etgan. Temuriylar davrida bu qurollarning boshqa turlari qalin

devorlarni buzishga mo'ljallangan zarbazon, olovli sharni dushman qo'shinlari tarkibiga uloqtiradigan qurilmalarni keng tatbiq etgan.

Tog'li sharoitlarda harakatlanishga mo'ljallangan bo'linmalar tuzilmalarini tashkil qilib va ularni tog'li hududlarda harakatlanish tartibini joriy etgan.

Amir Temur harbiy san'ati tarixida rivojlanishiga ulkan hissa qo'shib jangovar harakatlar davrida qo'shnlarni tarkibini an'anaviy besh bo'lakdan farqli ravishda yettita qo'lga bo'lib jangovar tartibga joylashtirishni joriy etgan. Ushbu jangovar tartibni To'xtamish, Shayboniyxonlar o'zlarining jangovar harakatlarida qo'llashgan.

Temuriylar armiyasining shtat tuzilmalari aniq tashkil etilgan bo'lib, ular harbiy harakatlar xulosalariga asoslanib takomillashtirilib borilgan. Ushbu davrdagi zamonaviy qurol va texnik vositalar bilan ta'minlangan qo'shinlar bir-bridan harbiy formalari kiyimbosh, bayroqlarining ranglari va tug'lari bilan farqlangan. Qo'shnlarni bunday bir-biridan farq qilinishi jang maydonida ularni boshqarishga qulayliklar tug'dirgan.

Qo'shnlarni taktik harakatlari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib har tomonlama razvedka tadbirlarini amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bo'lg'usi jang maydoni va dushmani kuch vositalari, ularni tayyorgarlik jihatlari hisobga olgan holda Amir Temur qo'shnlarni jangovar tartibga saflash va ularni jang vaqtida vaziyatdan kelib chiqib saflarni qulay holatga tizishga alohida e'tibor qaratilgan. O'nlik, yuzlik, minglik va tuman boshliqlarini tanlash masalasiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib bunga oliy bosh qo'mondonning o'zi tayinlagan.

Sohibqironning harbiy san'atning rivojlanishiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan biri qo'shnlarni jangovar harakatlarida qanotlarni dushman hujumidan himoya etishga e'tibor qaratilgan, hamda dushman kuchlarini qanotlaridan aylanib o'tib unga ortdan zarba berish uchun mo'ljallangan otliq bo'linma (jangovar tartibga qunbularning joriy etilishi) tuzilgan va ular vaziyat yuzaga kelganda dushman qo'shnlariga qo'qqisdan zarba berishgan va buni kutmagan dushman sarosimada chekinishga majbur bo'lgan. Bunday yangi turdagi harbiy bo'linma Aleksandr Makedonskiy, Gannibal, Chingisxon, Lyudovik IV, Buyuk Fridrix kabi atoqli sarkardalarning qo'shnlarida bo'lmagan. Shayboniyxon armiyasida bunday bo'linma tuzilgan bo'lib ular "to'lyuma" deb nomlangan [2].

Sohibqiron armiyasining turli bo'linma va qo'shilmalarga 313 bek boshchilik qilgan. Ulardan dastlabki 100 tasi o'nbegilik, ikkinchi 100 tasi yuzbegilik, uchinchi 100 tasi mingbegilik lavozimlarini egallagan. Tumanlarga Amir Temurning farzandlari, nabiralari va nomdor lashkarboshilar rahbarlik qilgan. Jangovar harakatlarni olib borishga yetarli darajada qo'shin to'plangach ko'rikdan o'tkazilgan. Ko'rik jarayonida qo'shnlarni har tomonlama ta'minlanganligi, jangovar ruhiyati aniqlangan va qo'shnlarni jangovar shayligini sinab ko'rish maqsadida ovgarta (qo'shnlarda ov tashkillashtirish)dan unumli foydalanishgan.

Amir Temur jangovar harakatlarni ko'proq yoz va kuz mavsumlarida rejalashtirilgan. Jangovar tartibga ko'ra har bir sarkarda o'zining unvoni va darajasini hisobga olgan holda harakatlangan. Jangovar tartibni buzgan askar, yoki bo'linma komandirlari qattiq jazolangan.

Jangovar harakatlar davrida agar qo'shinlar jamlanish hududiga joylashganda qo'shinlar turgan (lashkargoh) joyning atrofida aravalar yordamida to'siqlar hosil etilgan hamda dushman hujum qilishi ehtimoli bo'lgan xavfli yo'nalishlarda xandaqlar

tayyorlanib to'siqlar barpo etilgan va soqchilar tayinlanib qo'shinlarda jangovar qo'riqlov tashkillashtirilgan.

Qo'shinlarni safar (marsh) yurishi hamda jangovar harakatlar vaqtida qo'shinlarni samarali boshqarish maqsadida har-bir bo'linma, guruh, qismlarning o'z parollari tayinlangan va ushbu parollar yordamida boshqaruv tashkillashtirilgan [2].

Qo'shinlarning safar (marsh) yurishi vaqtida quyidagi jangovar tartib tuzilgan, asosiy kuchlar oldida qaravul (avanpost), undan keyin avangard (manglay, hiravul) markaz (barang'ar, juvang'ar, qo'l), aryergard (chag'dovul) harakatlangan. Qo'shinlarning ortidan ta'minot bo'linmalari (oboz) harakatlanishgan.

Bundan tashqari oliy bosh qo'mondon bo'lajak jang maydonini tanlashga alohida e'tibor qaratgan. Jang maydonining tekis, keng va qo'shin qismlarini joylashtirishga qulay bo'lishi talab etilgan. Jangovar harakatlar olib boriladigan hudud (rayon) suvga yaqin bo'lishi hamda jang vaqtida quyosh nurining askarlarning ko'ziga tushmasligi maqsadga muvofiq bo'lgan.

Jangovar harakatlar vaqtida oliy bosh qo'mondoning boshqaruv punkti baland tepaliklarga joylashgan bo'lib u yerdan jangovar harakatlarni borishi kuzatilgan va boshqaruv signallari yordamida qo'shinlar boshqarib turilgan.

Ma'lumotlarga ko'ra Amir Temurning 12 minglik qo'shini jangovar harakatlarni quyidagi tartibda olib borgan:

dushman bilan dastlabki to'qnashuvni razvedka vazifalarini bajarayotgan bo'linma boshlab bergan. Shundan keyin chap va o'ng qanot, ilg'or otryad dushmanga zarba bergan shundan keyin barang'ar hirovul va juvang'ar hiravul madadida asosiy ilg'or qism manglay jangga kirgan. Ushbu kuchlar dushmanni mag'lub eta olmasa, bosh qo'mondon boshchiligida markaz hal qiluvchi hujumga jalb etilgan.

Amir Temur o'zining Fors (hozirgi Eron) davlatiga yurishga tayyorgarlik ko'rishi jarayonida ushbu davlatning geografik joylashuvi, iqlimi, davlat qo'shinlarining tarkibi, ijtimoiy kelib chiqishi, ilmiy va harbiy salohiyati, hamda qo'shinlarini tayyorgarlik darajasini tahlil etgan [3].

Amir Temur qo'shinlari Kerad qishlog'iga yetib kelib Buyur va boshqa qabilalar, shuningdek "Se qal'a" si to'g'risida razvedka ma'lumotlarni yig'ib turgan vaqtda Fors hukmdori Mansur Muzaffardan unga quyidagi mazmunda noma olib kelishadi *"Fors bu sherlar makoni va senga o'xshaganlar bu o'lkani hech qachon buo'ysundira olmaydi, meni ham. Sengacha ham bu ishga jazm qilganlar bo'lgan, ularning taqdiri nima bilan yakun topganini bilmoqchi bo'lsang, yo'lning ikki tomoniga boq - dushmanlarimning murdalari chirib hammayoq oppoq suyak bo'lib yotganini ko'rasan, Sen ham ana shunday qismatga duchor bo'lasan"*

Bunga javoban Amir Temur Fors hukmdoriga quyidagi mazmundagi maktubni jo'natgan *"Bu safar ham kimligingni ya'na bir karra namoyon etding. Istiqbolimga chiqib, hurmat va ehtirom bilan qarshi olish, tuhfa yuborish o'rniga yana sha'nimga nomunosib so'zlarni aytding"*

Amir Temur qo'shinlari Xubdon nomli katta qishlog'iga yetib kelganda Fors qabilasidan tashkil topgan qo'shin "Ardjan" (yo'g'on va og'ir bodom daraxti) o'rmonida Temur qo'shinlarini kutib turganligi to'g'risida ma'lumotni oladi va tezlik bilan tahlil etishga kirishadi. Masalan otliqdan iborat bo'lgan qo'shinlarga o'rmonzorlarda harakatlanish bir qancha qiyinchiliklar tug'diradi, ular ochiq maydonda jang qilish

qulaydir. Piyodalar uchun esa, agar ular kamchilik bo'lsa, past-baland yoki tog'li joylarda jangovar harakatlarni olib borish qulay hisoblanadi. Bunday joylarda piyoda qo'shinlar yashirilib olib, otliq yoki piyoda dushman qo'shniga qarshilik ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi [3].

Ushbu holda Amir Temur o'zining xulosasida quyidagilarga asosiy e'tiborini qaratadi, ya'ni Fors qo'shinlari o'rmon sharoitida jangovar harakatlarni olib borishni mo'ljallagan bo'lib, otliq bo'linmalarining erkin harakatlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, dushman qo'shinlari daraxtzorlarda yashirilib va daraxtga chiqib olib jangchilarga o'q yomg'iri yog'dirishi mumkinligini hamda o'rmonda otliqlarning harakati cheklanganligini hisobga oladi.

Fors hukmdorining qo'shini bilan bodom daraxtlaridan iborat o'rmon yonidagi maydonda to'qnashishni ma'qul ko'rmay boshqa joyni ikki tomoni tep-tekis joyni tanlaydi.

Amir Temur o'z qo'shini bilan Mansur Muzaffari qo'shinlari kutib turgan Ardjan o'rmonini aylanib o'tadi va Sheroz tomonga yo'l oladi. Quyosh botar chog'ida Amir Temur qo'shinlari Patila nomi bilan ataladigan keng dalaga yetib boradi va u yerda uzoqda dushman qo'shinlari joylashgani ko'zga tashlanadi. Qo'shinlar ushbu joyda to'xtashga buyruq olishadi va dushman kechasi qo'shinlarga hujum qilganda tayyor bo'lishga ko'rsatmalar beradi. O'z qo'shinariga quyidagilarni ta'kidlaydi: "Biz begona mamlakatdamiz, dushman esa o'zining yerida va sharoit bilan yaxshi tanish". Ardjan o'rmoni yonida dushman qo'shini ortimizdan quvib kelmoqda, hademay ustimizga bostirib kelishi ham mumkin. Qo'shinnlarni kechasi dam olish hududi (rayoni)da joylashganda barcha bo'linmalarda qo'riqlovni tashkil etishga va har qanday favqulodda vaziyatlarda qo'shinlar sarosimaga tushmasdan darhol jangovar shay holatga keltirishga farmon beradi [3].

Ushbu vaziyatda Amir Temur quyidagilarni tahlil qilar edi:

agar u shoh Muzaffarning o'rnida bo'lganida dushman poytaxtim ostonasida qarorgoh qurgan bo'lganda, u o'sha kecha uxlamagan bo'lar edi. Tuni bilan dushman qo'shiniga bosqinlar uyushtirib ularni sarosimaga solgan bo'lar edi. Garchi tungi bosqinlar deyarli katta natijalar bermasa-da, hech bo'lmaganda Amir Temur ertalab o'z qo'shinini jangovar safga qo'ya olmas edi. Shunday qilib Fors hukmdori o'sha kechasi Amir Temur qo'shinnlariga hujum uyushtirmay, harbiy sohada tajribasi yuqori emasligini namoyish etadi. Ayni damda u kechasi qo'shinlarga hamla uyushtirganda foydali bo'lishini baholay olmagan.

Patila vodiysi katta, tekis maydon bo'lib, Shoh Mansur qo'shiniga qaqshatqich zarba berish uchun Amir Temur qo'shinlari sharqqa tomon manyovrni amalga oshirishi zarur bo'lgan. Shu sababli qo'shin jangovar tartibni egallagan bo'lishiga qaramasdan hujumga o'tishga shoshilmay quyoshni ko'tarilishini kutgan. O'shanda quyosh nuri jangchilarni ko'zlarini qamashtirmaydi.

Quyosh yetarli darajada ko'tarilgach, hujum boshlashga farmon beradi va otliq qo'shin oldinga harakatlanadi. Amir Temur qo'shinlarini quyidagi jangovar safga ya'ni o'ng qanotni Fattoh bek chap qanotni esa uning o'g'li Mironshoh boshqargan, uning o'zi esa dushman qo'shinining markaziga zarba berishni rejalashtirgan.

Amir Temur o'g'lini jang oldidan quyidagilarga da'vat etadi:

sening qo'shinlaring dushmanga nisbatan qulay holatda, otliq qo'shining kurashlarda chiniqqan, ayrimlari o'n besh yildan beri xizmatda. Agar muvaffaqiyatsizlikka uchrasang, sendan hech qanday sabab, bahona qabul qilinmaydi. O'g'lim bo'lishingga qaramay, sening jang maydonida halok bo'lishing men uchun bir jangchining o'limi bilan teng. Men unga qanchalik kuyunsam senga ham o'shancha qayg'uraman. Mabodo qaqshatqich zarbaga uchrasang, uni to'g'ri yorib kirishga urinma, yaxshisi aylanib o't, dushman qo'shinining o'ng qanotini halqa qilib o'rab ol. Fattoh Bek ham ushbu manyovrni amalga oshiradi, siz ikkingiz dushman qo'shinining ortida birlashasizlar. Men agar keskin qarshilikka uchrasam, old qatorni markazdagi kuchni oldga tortib olib chiqishga harakat qilishini va ushbu holatda o'ng, chap qanotdagi qo'shinlar dushman ortiga aylanib o'tishlari oson bo'lishini ta'kidlaydi.

Shoh Mansur qo'shini bilan bo'lgan jangda Amir Temur shaxsan dushman qo'shinlari ruhiy va tashabbuskorlik holatini baholaydi, uning ta'kidlashicha g'anim lashkarboshilari sustkashlik qilayotganligi tufayli jangchilarning g'ayrati ham yetarli darajada emasdi. Barcha janglarda oddiy jangchilar o'z sarkardalarining ko'zgusi hisoblanadi. Sarkardalarning kayfiyati, jang olib borishga munosabati qanday bo'lsa, jangchilarining xatti-harakatida o'zini ifodasini topadi.

Sulton Mansur qo'shinidagi hafsalasizlik, jangchilarning kurashishiga tobi kelmayotganini yana bir holatda yaqqol kuzatilgan bo'lib, yaradorlarning o'zlarini qanday tutayotganligi, ya'ni yaralanib yiqilgan jangchi, agar u o'rnidan turish qobiliyatiga ega bo'lsa, darhol oyoqqa turib, o'zini himoya qilishga yoki zarba berishga urinadi. So'nggi kuchi qolguncha kurashish, yiqilganda sapchib o'rnidan turishga harakat qilish insonga xos bo'lgan xususiyat bo'lib, ushbu holatlar janggohlarda juda ko'p kuzatilgan.

Ushbu jangda dushman qo'shini qurshab olindi va jangni tezroq yakunlash maqsadida, dushman qurshalgan xalqaning turli joylarida bo'shliqlar qoldirilishi va dushman jangchilari halqadan chiqmoqchi bo'lishsa imkon berilishi, ularning ortidan ta'qib etmaslik to'g'risida farmon beradi. Jang vaqtida dushmaning chap qanoti lashkarboshisi Yahyo Muzaffari ozgina jangchilari bilan chekinishga moyassar bo'ldi, g'anim qo'shini tor-mor qilindi, Sulton Mansur va uning o'g'illari asirga olinadi.

1398-yilning boshlarida Amir Temur Hindistonga yurishida 92 mingta jangchi yuboradi, shundan Qandahorda joylashgan 30 ming otliq o'ng qanotni tashkil etib Solomon davoni orqali Hindga o'tib Multon shahrini bosib olishi, boshqa 30 ming otliq askarlar chap qanotni tashkil etib Qobul shahridan harakatlanib Hind tog'laridan o'tib Laxorga hujum qilishi rejalashtirilgan. Amir Temurning o'zi esa qolgan 32 ming jangchilar bilan Samarqanddan harakatlanib Termiz orqali Amudaryodan o'tib Hindukush tog'-yonbag'ridagi Enderabega joylashishi lozim bo'lgan. Shu bilan birga Amir Temur bu yurish oldidan Hindistondagi epidemiologik holatni ham savdo karvonlaridagi o'z ayg'oqchilari orqali har tomonlama o'rganadi va baho beradi, shuningdek, suv ta'minoti masalalarini ham hisobga oladi [3].

1398-yilning 18-dekabr oyida Amir Temurning armiyasi jangovar tartibni egalladi. Sulton Mahmudning qo'shinlari 10 ming otliq va 40 mingta yaxshi qurollangan piyoda askarlar va yuzdan ortiq jangovar fillar. Fillar ustida taxtali minora mavjud bo'lib kamon, nayza otish uchun uchun mo'ljallangan joy hisoblangan. Ushbu qo'rqinchli hayvon o'sha zamonning "tanki" bo'lib xartumlari bilan doimiy ravishda harakatlanib (xartumga uchli o'tkir lezviya bog'langan) dushman qo'shiniga zarbalar berib borar edi [3].

O'sha davrda Hindiston armiyasi eng zamonaviy qurollar bilan ta'minlangan bo'lib fillarning orasida yondiruvchi modda bilan to'ldirilgan xumlarni otadigan bo'linmalar joylashtirilgan. Ushbu xumlar yerga tushishi bilan bir-necha bor sakrab yonadigan modda atrofga sochilar va qo'shinlarga talafot keltirar edi.

Amir Temur o'zining askarlariga ishonar edi, ammo jangovar fillardan ehtiyot choralari ko'rish va ularni qanday to'xtatish usullarini o'ylar edi. Ushbu maqsadda jang maydonida xandaqlar qazishni va ko'p sonli buqalarning yelkasiga tez yonadigan shox-shabba bog'lab yoqilishi va ularni fillarning jangovar tartibiga yo'naltirishga ko'rsatma beradi. Bundan tashqari jangovar fillarni to'xtatish maqsadida o'tkir uch qirrali snaryadlar tayyorlanishi va belgilangan vaqtda otliqlar snaryadlarni fillar hujum qiladigan marraga uloqtirishlari rejalashtiriladi.

Hind qo'shinlariga asosiy zarbani otliqlar berishgan. Ular dushman kuchlarini yorib kirib otliqlar fillarga nayza, o'tkir uchlikdan iborat snaryadlar bilan zarbalar berishgan natijada jarohatlangan ulkan hayvon og'ir ahvolga tushib tartibsiz ravishda qochishi natijasida hind piyodalarini yanchib borgan. Ushbu holatdan foydalanib sulton va uning vaziri jang maydonini tark etishadi. G'alaba qozongan Amir Temur Dehli shahriga kiradi qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan Hindiston imperatori taxtiga o'tiradi [3].

Xulosalar:

1. Amir Temur o'z qo'shinida razvedkaga, ya'ni jangovar vaziyatlar haqida ma'lumotlarni yig'ish, umumlashtirish va tahlil qilish, harbiy yurishlar rejalashtirilayotgan mamlakatlarga savdo karvonlari yuborib, u yerdagi vaziyat haqida to'liq ma'lumot olishga harakat qilgan;

2. Jangovar yurishlarini rejalashtirishdan avval Sohibqiron yurish qilinadigan mamlakatdagi siyosiy vaziyatni, u yerda yashaydigan xalqlarni urf-odatlarini, u yerdagi epidemiologik vaziyatni, dushman qo'shin turlari, ruhiy holati va ularni taktik harakatlarini savdo karvonlaridagi josus va ayg'oqchilari orqali chuqur tahlil etgan bo'lib o'z qo'shinlari tarkibini ushbu vaziyatni hisobga olgan holda tuzgan. Shu bilan birga jangovar harakatlarni har tomonlama ta'minotini tashkil etishga katta e'tibor qaratgan, ya'ni harbiy yurish qilinadigan yerlarga oldindan savdo karvonlari ko'rinishida ta'minot bo'linmalari yuborilgan va ular qo'shinga oziq-ovqat va tuya, otlarga yem-xashak yig'ish bilan shug'ullanishgan, shuningdek, suv manbalarini joylashuvini ham hisobga olishgan;

3. Amir Temur qo'shinlarni shtat tuzilmalarini takomillashtirishdan oldin bo'lib o'tgan jangovar harakatlarni tahliliga hamda qurol-aslahalarning turini hisobga olgan holda amalga oshirgan, bundan tashqari boshqaruvni soddalashtirish maqsadida qo'shinlarni harbiy liboslari va bayroqlarining ranglariga e'tibor qaratgan;

4. O'z zamonasida intizomli armiya tuzishga, jang paytida qo'shin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdirini hal qiladigan joylarga harbiy kuchlarni tezkorlik bilan yo'naltirishga, dushman tomonidan barpo qilingan to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etishga, qo'shindagi jangovar ruhiyatni yuksak darajada ushlab turishga erishgan.

Manbalar:

1. Grekov B.D., Yakubovskiy A.Y., Oltin O'rda va uning qulashi, T.: 1956.
2. Polkovnik Dadaboev X.V. Harbiy sana't ta'rixi T., 2013. 140-147 b.
3. Menkim, sohibqiron-jahongir Temur. (Marsel Brion-Fransiya)-T "Yangi asr avlodi",-2021. 267-286 bet.
4. Дарвин Джон. После Тамерлана: Расцвет и падение мировых империй. 2008. 29-92 с.

Amir Temur jangovar yurishlarida shahar va qal'alarni (istehkomlarni) zabt etish san'ati

Искусство овладение городов и крепостей
(оборонительных сооружений) в боевых походах
Амира Тимура

The arts of mastering cities and fortresses
(defensive structures) in the military campaigns
of Amir Temur

DUSCHANOV Shakir Sharifovich

Polkovnik O'R QK Akademiyasi kafedra sikl boshlig'i

ДУСЧАНОВ Шакир.Шарифович

Полковник, начальник цикла кафедры Академии ВС РУ

Colonel Shakir Sh. DUSCHANOV

Head of the Cycle of the Department of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammualif: SHOMUROTOV Z.Z.
Соавтор: ШАМУРАТОВ 3.3.
Co-authors: Lieutenant Colonel
Zokhid SHOMUROTOV

podpolkovnik O'R QK Akademiyasi kafedrasida
katta o'qituvchisi

подполковник, старший преподаватель кафедры
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Senior Lecturer of the Department of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Dunyo tarixida bo'lib o'tgan urushlar haqida gap ketganda Amir Temur harbiy taktikasi bevosita tilga olinadi. Sohibqiron harbiy yurishlarining aksariyati butunjahon harbiy san'ati rivojiga salmoqli hissa qo'shganligi hozirgi davr harbiy mutaxassislari tomonidan tan olinib, bir ovozdan ye'tirof yetmoqda.

Dunyoning 27 mamlakatini zabt yetishda Amir Temur qo'shinining yuqori darajali tayyorgarligi va uning harbiy san'ati bosh omil bo'lgan. Uning g'olibona yurishlarida qo'llagan taktik va strategik jang qilish uslublari bugungi kunda ham jahondagi yetakchi mamlakatlarning harbiy bilim yurtlarida o'qitiladi va o'rganiladi.

Amir Temur o'zining harbiy yurishlari davomida turli sharoitlarda jang olib borishga, jumladan qalalarni ishg'ol qilishga to'g'ri kelgan. Shu asnoda Sohibqiron o'z qo'shini tarkibida jang usullaridan tashqari komand (arqon) va ilgaklar bilan ishlash ko'nikmalarini mukammal yegallagan, baland qal'a devorlariga chiqa oladigan hamda baland inshootlarni ishg'ol qila oladigan, asosan 20-25 yosh atrofidagi navqiron yigitlardan (*Temur shunday deydi: Shaxsiy tajribamdan shu narsa ayonki, harbiy san'atni o'rgatish uchun yeng maqbul davr bu yigirma-yigirma besh yosh oralig'idagi yigitlik ayyomidir*) tashkil topgan maxsus qal'agirlar bo'linmalari bo'lgan. Ularning asosiy vazifalari baland qal'a (istehkom) devorlariga ilgaklar tashlash, arqonlar va maxsus narvonlarni o'rnatish hamda ulardan chiqish, qal'alar atroflarida lahimlar qazib neftga bo'ktirilgan o'tinlar bilan yoqib qal'a devorlarini buzib piyoda qo'shinga yo'l ochib berish bo'lgan.

Ushbu bo'linma jangchilari asosan baland va mustahkam qal'alarni ishg'ol qilishda katta yordam bergan.

TIRKAT QAL'ASI FATHI. (Tirkat qal'asi – Iroqdagi Bag'dod va Mosul shaharlari oralig'ida joylashgan) Qal'a o'z davrida mustahkamligi bilan jahonga mashhur bo'lib, u yerda bir jamoa mufsidlar joylashib olgan bo'lib, doimo Misr va Damashq savdogarlarining yo'lini

to'sish va musulmonlar xonadonidagi mol-mulkklarini tortib olib kun kechirib kelishar yekan. Bundan xabar topgan Amir Temur ularga taslim bo'lish taklifini bergan va bu taklif natija bermagach, qal'ani olishga kirishgan. Uning buyrug'iga asosan qo'shin qal'ani har tomonidan o'rab olib lahim kovlashgan va devorlarni buzishga moslashtirilgan arrodalarni rostlab, manjaniqlarni tayyorlab toshlar otilgan. Shu asnoda qal'a devorlari ilma-teshik bo'lib, bir qismi qulab tushgan. Qo'shin qal'a ichiga kirib borib mufsidlarni asir olaganlar. Shundan so'ng Sohibqiron qal'aning devorining bir qismini buzmay ibrat uchun qoldirishlariga farmon beradi: toki bundan keyin olam ahliga bu qal'aning qay darajada mustahkam bo'lganligi hamda mardlik, bilak kuchi bilan va podshohona ra'yu tadbir tufayli uning qay tarzda yezilganligi ma'lum bo'lsin. [1].

KEMOH QAL'ASI FATHI. Amir Temur sulton Boyaziddan qaroqchilik va yo'lto'sarlikda nom chiqargan Qora Yusufni (chunki uni Boyazid o'z himoyasiga olgan yedi) va Kemoh qal'asini topshirishini talab yetadi. Turkiya tasarrufidagi va strategik jihatdan qulay hisoblangan bu qal'a Amir Temurning kelgusidagi yurishlari uchun muhim bo'lib, bu qal'a mustahkam, uni zabt yetish va kirish imkonsizligi bilan mashhur bo'lib Frot daryosining qirg'og'ida joylashgan yedi. (Sharafuddin Ali Yazdiy o'zining kitobida qal'ani tog' tepasida joylashganini yozgan).

Nizomiddin Shomiyning yozishicha qal'a qanchalik mustahkam bo'lmasin o'n kun qo'rshovga olinib atroflaridan lahimlar kovlab, ikki tomonidan arroda va manjaniqlarni ishga solib uni qo'lga kiritaganlar.

Ibn Arabshoh ham ushbu qal'ani olinishi to'g'risida qiziq ma'lumotlarni keltiradi. Bu qal'a Frot daryosining g'arbiy sohiliga tutash bo'lib, bir yoni vodiy va ikki tarafidan tepaliklar bilan o'ralgan. Qal'ani olish uchun Amir Temur unga kirish yo'llarini axtarib, unga o'tish uchun vodiy tomonga shoh-shabba tashlatgan, lekin uni yoqib yuborishgan. Keyin tosh tashlab qal'agirlar o'z mahoratlarini ko'rsatib qal'aga kirib zabt yetaganlar. [2].

BITNIR QAL'ASI FATHI. 1938- yilning 6- noyabrida Sohibqiron ikki ming otliq askarlari bilan Bitnir qal'asiga yetib kelgan. U Hindistondagi boshqa qal'alarga qaraganda ko'zga ko'ringan mustahkam qal'alardan hisoblangan. Qal'aning hukumdori va Bosh

qo'mondoni Roy Duljin yedi. Uning o'z qo'shin kuchiga va qal'aning mustahkamligiga ishonchi katta bo'lgan. Sohibqiron qo'shinining qalalarni zabt yetish bo'yicha tajribasi katta bo'lganligi uchun qal'aga berilgan dastlabki hamladayoq uning sharhga kiradigan mudofaa devori olingan va qal'a atrofi o'rab olinib devor tagini bo'shatganlar. Qalagir bo'linmalar o'z mahoritlarini ko'rsatib qal'a darvozasini yegallab olib qal'a devorlari ishg'ol qilingan. Bundan qo'rqib ketgan mudofaachilar omonlik so'rab Amir Temurni

sovg'a-salomlar bilan kutib olganlar [3].

BIRTIS QAL'ASI FATHI. Uning voliyisi To'rol isimli gurji bo'lib, gurjilarning ulug'laridan o'ttiziga yaqini va taxminan bir yuz yelliktachalar askar qo'l ostida bo'lgan. Bu qalaning olinishi 1403- yil avgust oyida sodir bo'lib, uni o'z ko'zi bilan ko'rgan Shomiyning yozishicha Gurjistondagi yeng katta qal'alardan bo'lgan Birtis qal'asi juda mustahkam bo'lib,

baland bir tog‘ ustiga joylashib, atrofi tosh devorlar bilan juda baland qilib o‘ralgan, jahonning har tomonida bir necha ming qal‘ani fath yetgan g‘olib lashkarlar bunday mustahkam qal‘ani ko‘rmaganliklari, unga olib boradigan yo‘llar nihoyatda chalkash va tor, uni zabt yetish mushkulligi, lekin uzoq vaqt muxosara qilinganida olish mumkin bo‘lgan. Qal‘a ahli avvaliga taslim bo‘lishni bildirib, keyin yesa o‘z so‘zlarida turmagan. Chunki gurjilar Amir Temur qo‘shini bu qalani zabt yetishlariga ishonmagan.

Amir Temur o‘z amirlariga qal‘ani o‘rab olishni buyurgan. Qal‘aning bir darvozasi bo‘lib, uning o‘zi yana bir ikkinchi qal‘a yedi.

Qal‘aning janub tomonida g‘oyatda sayqallanib ketgan baland bir tosh bor yediki (balandligi taxminan 60-70 m), uning ustiga ko‘tarilish hech kimning xayoliga ham kelmas yedi. Gurjilar qal‘a ichidan u toshga narvon qo‘yib arqonlar tashlagan yedilar, o‘sha narvon va arqonlar orqali tosh ustiga chiqib qalani ximoya qilganlar. Sohibqiron bundan xabardor yedi.

Amir Temurning qal‘agir qo‘shin jangchilari o‘z mahoratlarini ishga solib to‘rt kishi tosh tepasiga chiqib dushman tarafdagi narvonlarni tortib olib arqonlarni kesib tashlaydilar va yellik nafar bohodirni yuqoriga chiqarib olishadi. Tosh ustiga chiqib olgan yellik nafar jangchilar ozchilik bo‘lsada bir qismi qal‘a ichida, bir qismi yesa darvoza tomonda jangni boshlab asosiy kuchlarni qal‘a ichiga kirishlariga imkoniyat yaratib beradilar. Bu jangda Amir Temur oz sonli lashkar bilan g‘alabaga yerishish mumkinligini isbotladi. [4].

Yozma manbalarda yozilishicha Amir Temur o‘z yurishlari davomida ko‘p shaharlarni olgan. Bunga asosan Sohibqironning bilim, tajriba va albatta qo‘shin turlarining tayyorgarligi sabab bo‘lgan.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, urushga (harbiy yurishlarga) tayyorgarlik ko‘rishda ko‘mondon (komandir) avvalambor yehtimoliy jangovar harakatlar hududini, dushman qo‘shini tarkibini, uning qurol-aslahalarini, inshoot va istehkomlarini, qisqacha aytganda dushmanning jangovar imkoniyatlarini sinchiklab o‘rganib chiqadi. Undan keyin dushman qo‘shinini yenga oladigan, inshoot va istehkomlarini zabt yetishga qodir qo‘shin tarkibini belgilaydi va uni tayyorgarligini amalga oshiradi. Tarixdan ayonki Amir Temur qo‘shini tarkibida maxsus tayyorgarlikka yega (qal‘agir va boshqa turdagi vazifalarni bajarish uchun tuzilgan) bo‘linmalar bo‘lib, ular dushman istehkomlarini (qal‘alarni) zabt yetishda asosiy vazifalarni bajargan.

Hozirgi davrda jangovar harakatlar nafaqat tekkislik (ochiq), cho‘l va tog‘li hududlarda, balki shahar (aholi yashash punktlari) sharoitlarida ham olib borilmoqda. Bunday sharoitlar qo‘shinlar harakati va uning jangovar imkoniyatlarini cheklab qo‘ymoqda (Ukraina misolida). Shunday yekan, vaziyat o‘z o‘zidan bo‘linmalarni shahar sharoitlarida (ko‘p qavatli bino va inshootlarda) jangovar harakatlar olib borishga tayyorlash zarurati paydo bo‘lmoqda.

Masalaning yechimi sifatida, bugungi kunda shahar sharoitlarida jangovar harakatlar olib borish uchun mo‘ljallangan, yengil (yaqin masofada jang olib borish uchun) qurollangan, maxsus tayyorgarlikka yega “yengil” bo‘linmalarni qo‘llanilishiga asosiy ye’tibor qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shomiy. Zafarnoma, 1996. 187-b.
2. Sohibqiron Amir Temurharbiy san’ati. 2022 yil. 179-b.
3. Sohibqiron Amir Temurharbiy san’ati. 2022 yil. 183-b.
4. Sohibqiron Amir Temurharbiy san’ati. 2022 yil. 181-182-b.

AMIR TEMURNING HARBIY SAN'ATI
ВОЕННОЕ ИСКУССТВО АМИРА ТЕМУРА
MILITARY ART OF AMIR TEMUR

SAYDULLAYEV Ulug'bek Ubaydullayevich

Podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi kafedra boshlig'i o'rinbosari

САЙДУЛЛАЕВ Улугбек Убайдуллаевич

Подполковник, заместитель начальника кафедры
Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel Ulugbek U. SAYDULLAYEV

Deputy Head of the Department of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammualif: **Toshtemirova M.F.**
Соавтор: **Тоштемирова М.Ф.**
Co-authors: **Ms. Makhliyo**
Toshtemirova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi
Студент, Чирчикский государственный университет
Student of the Chirchik state pedagogical university

Buyuk Sohibqiron Amir Temur – 27 mamlakatni birlashtirgan haqiqiy jasorat egasi. Uning jang san'ati, harbiy taktikalari beqiyos bo'lib, hozirgacha undan hayratlanadiganlar soni anchagina. Uning yurishlarda foydalangan g'olibona taktik va strategik jang uslublari bugungi kunda jahondagi yetakchi mavqega ega davlatlarning harbiy bilim yurtlarida va akademiyalarida o'qib-o'rganiladi.

Amir Temur yosh bo'lishiga qaramay kuch-qudrati, g'ayrati yuqori bo'lgan. Yetarlicha harbiy tayyorgarlikka ega yetuk shaxs edi. Sohibqiron o'z oldiga markazlashgan boshqaruvga ega bo'lgan yirik davlat hamda kuchli armiya tashkil etishni maqsad qilgan. O'z qo'shinini o'sha davrning eng zamonaviy qurollar va vositalar bilan ta'minlagan. Mamlakat, shahar markazlarini mustahkamlash uchun chegaralarda tayanch punktlar ya'ni istehkomlar yaratish tizimini ishlab chiqib, amalga oshirgan. Mamlakat qo'shini tizimida qat'iy tizim va tartib joriy etilgan edi.

Juda qattiq temirdek mustahkam tartib va intizomga ega bo'lgan Temur qo'shinlari asosan piyoda va otliq askarlardan iborat edi. Ular "O'nliklar" ("ayl"), "Yuzliklar" (xo'shon), "Mingliklar" (hazora) va "O'n mingliklar" (tuman)ga bo'lingan va ularga "O'nboshi", "Yuzboshi", "Mingboshi" hamda "Amir"lar boshchilik qilganlar. "Tumanlarda askarlar soni 10 ming, qo'shinda esa 100 ming bo'lgan. 10 minglik lashkarlarni boshqarish uchun "Tuman og'asi", minglik bo'limni "Mirixazora", yuzlikni "Xo'shunboshi" va o'nlikni boshqarish uchun "Aylboshi" kabi harbiy mansablar tashkil qilingan.¹

¹ R.Shamsutdinov, Sh.Karimov Vatan tarixi birinchi kitob. Toshkent-2010

Amir Temur sipohni tuzishda asosan o'z zamonida mashhur bo'lgan o'nliklar, yuzliklar, mingliklar tartibiga amal qiladi. Uning lashkarlarining eng quyi bo'g'inini o'nliklar tashkil etgan bo'lsa, eng yuqorigi bo'g'ini esa amir ul-umaro rahbarlik qilgan sipoh edi. Ularning ustidan yakka o'zi cheksiz huquqqa ega bo'lgan holda qo'mondonlik qilgan. Temur jang maydionida o'zini ko'rsata olgan mahoratli shaxslarni lavozimlarga tayinlagan.

XIX-XX asrlarga kelib, Amir Temurning harbiy mahorati haqida rus va G'arbiy Yevropa olimlari maxsus tadqiqotlar yaratdilar. Ular orasida, eng avvalo, M.I.Ivanin asarini ta'kidlash joiz. Unda muallif Amir Temur armiyasining tuzilishi, qurol-yarog'lari, harbiy harakatlarni olib borish taktikasini muayyan geografik sharoitlar va dushmanning harbiy harakatlarining xususiyati bilan bog'lik ravishda mufassal tahlil qilgan.

G'arbiy Yevropa adabiyotida hozirga qadar ham Amir Temurning harbiy mahoratiga bag'ishlangan ilmiy va ilmiy-ommabop materiallar e'lon qilinmoqda. Bunga misol sifatida Devid Nikolning XIV-XV asrlardagi harbiy san'atga, ko'proq Amir Temurning hayot yo'li va harbiy mahoratiga bag'ishlangan ishini aytib o'tish mumkin. Uning tadqiqotida Amir Temurning tug'ilishidan boshlab to O'rta Osiyoda temuriylar hokimiyatining tugatilishi hamda Movarounnahrni 1500 yil Shayboniylar tomonidan bosib olinishiga qadar bo'lgan davr ichidagi harbiy voqealar bayon etilgan.²

"Temur tuzuklari"da ta'kidlanishicha, safar chog'ida oddiy askarlarning har o'n sakkiztasiga bitta chodir berilgan. Har bir jangchi ikkita ot, yoy, sovut, qilich, juvoldiz, qop, o'nta nina, arra va teri xaltaga ega bo'lgan. Sara jangchilarning har beshtasi bir chodirga joylashgan. Ularning har biri dubulg'a, sovut, qilich, o'q-yoy, sadoq va buyruqda ko'rsatilgan miqdorda ot bilan ta'minlangan. Harbiy san'at sir-asrorini bilgan, dushman safini parokanda qilish yo'l-yo'rig'ini yaxshi egallagan, mushkul paytlarda dadil harakat qiladigan, hech qanday to'siqdan tap tortmaydigan, qo'shinda sodir bo'lishi ehtimoldan xoli bo'lmagan tartibsizlikni vaqtida bartaraf eta oladigan yovqur va mohir jangchilargina Temurbek tomonidan lashkarboshilikka qo'yilgan.

Klavixoning ta'rifi ko'ra, temuriy lashkarboshi tinchlik chog'ida zarhal ip bilan tikilgan havorang satin ko'ylak kiygan. Uning boshida dur hamda boshqa qimmatbaho toshlar qadalgan bo'rk bo'lgan. Bo'rkning ostidan uch qator qilib o'rilgan ikki kokil yelkaga tushib turgan. Elchi bu yo'sinda o'rilgan sochlar Temurbek askarlarining nishoni ekanligini alohida qayd etadi.

Amir Temur qo'shinini Jahongir Sayfuddin va Purhusayn barloslar, Oq Bug'a, Usmon Abbos, Muhammad Sulton Qamariy, O'rus Bug'a, Hamza Sulduz, Amir Murizoda, Muhammad Qazg'on, Sariq Atka va Muzaffar Uch Qaro kabi janglarda shuhrat topgan mahoratli va jasur kishilar boshqargan.³

Tarixiy yodgorliklarda- manbalarda Amir Temurga xos to'g'rilik, sahiylik, rostgo'ylik, bag'rikenglik, marhamatlilik, mehribonlik, muruvvatpeshalik, sodiqlik kabi xususiyatlar jumladan, Sohibqiron shaxsiyati hayotiy lavhalarda haqiqiy

² O'zR FA Tarix Instituti O'zbekistonda harbiy ish tarixidan (qadimgi davrdan hozirgacha) (Ma'sul muharrir D.X.Ziyayeva) Toshkent-2012

³ D.Qurbonova "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasining 2011 yil 3-soni

gavdalanitirilgan. Ta'kidlangan jihatlarni chuqur tahlil etish Sohibqiron hayoti, serqirra faoliyatini – mamlakat boshqaruvi va harbiy harakatlar strategiyasini, qo'shin tizimini to'laroq bilib olishga xizmat qiladi.

Ibn Arabshoh tan olganidek, Amir Temur qo'rqmas, shijoatli, jasoratli kishilarni yoqtirar, dovyurak va mardlarni hurmat qilar edi. Sohibqiron muayyan kishining mavjud aybini oshkora etmaslik, uning izzatini to'kmaslikka qattiq rioya qilgan. To'xtamishga qarshi safarlardan birida ko'p sarkardalar mardonalik va botirlik ko'rsatib turgan bir chog'da Burxon o'g'lon ixtiyorini qo'ldan berib, jang maydonini tashlab qochgan edi. Sohibqiron uning bu noloyiq harakatidan voqif bo'lsa-da, chingiziyzoda yigitning aybini yopadi, sha'nini saqlab qoladi. 1398 yili Kobulning shimoli-sharqidagi tog'li viloyat tomon Rustam mirzo qatori Burxon o'g'lon ham katta qo'shinga bosh qilib yuboriladi. Sohibqiron Burxon o'g'lon yordamida biror ish amalga oshirilar, uning mardonaligi bilan biror muhim g'alaba qo'lga kiritilar degan fikrda edi. Ammo, taassuflar bo'lsinki, Burxon o'g'lonning yuraksizligi bu gal ham unga pand beradi, dushmanning qorasini ko'rmay turib, sovutini tashlab qochishga moyillik ko'rsatadi. Sohibqiron qo'rqq va yuraksiz lashkarboshi o'rniga keyinchalik shaxsiy tarbiyasi tufayli yetuk sarkarda bo'lib yetishgan Muhammad Ozodni tayinlashda yanglishmagan edi.⁴

XULOSA

Ushbu maqola yakunida shunga amin bo'ldikki, Amir Temur harbiy san'ati takrorlanmas bo'lib, uning jang taktikasi har tomonlama mukammal bo'lgan. Sohibqiron o'z zamonining kuchli va qudratli qo'shinini tuza olgan shaxsdir. Qo'shinning zamonaviy qurollar bilan ta'minlanganligi uning yutug'i bo'lib, Amir Temur qo'shinining asosiy tayanchi ham aynan shu edi.

Ilohiy qobiliyat egasi o'z imkoniyatlaridan foydalanib, xalq va yurt manfaatlari uchun qo'ldan kelgan barcha ishni qilgan. Xalq tinchligi uchun tinmay harakat qilgan. Uning aqliy va jismoniy qobiliyatlari o'zaro mutanosib bo'lib, ulardan yaxshi foydalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Shamsutdinov, Sh.Karimov Vatan tarixi birinchi kitob. Toshkent-2010, 384-bet.
2. O'zR FA Tarix Instituti O'zbekistonda harbiy ish tarixidan (qadimgi davrdan hozirgacha) (Ma'sul muharrir D.X.Ziyayeva) Toshkent-2012, 79-80 betlar.
3. D.Qurbonova "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasining 2011 yil 3-soni
4. Salohiddin Toshkandiy "Temurnoma" Toshkent "Cho'lpon" 1991.
5. Hamdam Sodiqov "Amir Temur saltanatida havsizlik xizmati" "ART FLEX" Toshkent—2010.
6. Ziyodulla Muqimov "Amir Temur tuzuklari". Samarqand 2008

---

⁴ Hamidullo Dadaboyev Sohibqironga ato qilingan xislatlar. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasining 2007 yil 14-soni

**Amir Temur – mohir harbiy tashkilotchi va
atoqli sarkarda**

**Амир Темур – искусный военный
организатор и выдающийся полководец**

**Amir Temur - ingenious military organizer and
distinguished commander**

TULYAGANOV Shakir Urdavaevich

Podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi kafedra katta o'qituvchisi

ТУЛЯГАНОВ Шакир Урдаваевич

Подполковник, старший преподаватель кафедры
Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel Shakir U. TULYAGANOV

Senior Instructor of the Department of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Markaziy Osiyo va Yevropa xalqlari tarixida katta rol o'ynagan Amir Temur haqida hozir ko'plab asarlar, romanlar, maqolalar e'lon qilinmoqda. Bu albatta mustaqillik natijasi, desak adashmaymiz. Chunki, vatandoshimiz Amir Temur tarixini to mustaqillikkacha to'g'ri bilmadik va o'rganmadik. Lekin, dunyo tarixchilari buyuk Amir Temur tarixii qayta-qayta o'rgandilar, jahon xalqlari tillariga tarjima qildilar.

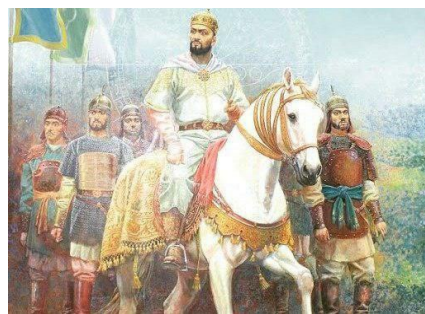
O'zbek xalqi dovrug'ini butun dunyoga taralishida o'zining betakror dahosi bilan jahon tafakkuri va madaniyati xazinasining boyib, takomillashib borishiga bebaho ulush qo'shgan Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Bahoviddin Naqshband, Amir Temur, Alisher Navoiy, Bobur singari atoqli ajdodlarimizning o'rni va roli beqiyosdir.

XIV asrning o'rtalarida siyosiy maydonga chiqib, Movaraunahrda bir yarim asr davom etgan mug'ul xonlari istibdodiga barham bergan, kuchli markazlashgan davlat barpo etishga o'z kuchini sarflagan Sohibqiron Amir Temur Kurag'oniy faqatgina O'zbekiston davlat tarixida emas, balki butun jahon tarixida o'z mustaqil o'rniga ega.

Butun umrini "Haq bo'lsang, najot topasan", "Kuch adolatdadir" singari shiorlarga suyanagan holda siyosat yurgizgan bobokalonimiz siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy adolat, madaniy rivojlanish, davlat boshqaruvi sohalari bilan bir qatorda jahon harbiy san'ati rivojlanishiga ham o'z hissasini qo'shgan [1].

Tarix Amir Temurni jahonning buyuk sarkardalari sifatida haqli ravishda tan oldi. Amir Temurning iste'dodi asosan ikki yo'nalishda: mohir harbiy tashkilotchi va atoqli sarkarda tarzida yorqin namoyon bo'ldi.

Buyuk lashkarboshi va favqulodda harbiy tashkilotchi sifatida Amir Temur o'ta intizomli armiya tuzdi, jang strategiyalarini va jangning yutib chiqish usullarini, qo'shından vaqtida ustalik bilan foydalanish yo'llarini ishlab chiqdi. Shu bilan birgalikda Amir Temur boshqa lashkarboshilardan farqli ravishda o'z armiyasining harbiy nizomlarini o'zi ishlab chiqdi va bu nizom ko'rsatmalari «Temur tuzuklari» da ham o'z ifodasini topdi. Xuddi shu

jihatdan Amir Temur avvalam bor qo'shinning ijtimoiy holatini qonuniylashtirib qo'ydi va asosiy jangni yutib chiquvchi omil sifatida faqatgina mardlik yoki jangovarlik emas, shuningdek askarga nisbatan davlat tomonidan bo'lgan ijtimoiy e'tibor tushunchasini kiritdi. Amir Temur oddiy sipohiylarni beshinchi toifaga kiritib, ularga ko'rsatgan marhamatini va e'tiborini ta'kidlash bilan bir qatorda: «Sipohiylarimni hamisha jangga tayyor holda tutdim, oylik haqlarini so'rattirmay vaqtida berdim» deb ta'kidlaydi.

Amir Temur o'z tuzuklarida: "Sipohiylarga majlisimdan o'rin berib martabalarini ko'tardim" deydi va sipoh boshliqlarini to'rtinchi toifaga kiritadi. Taktika jihatidan Amir Temur qo'shini 7 qism yoki 7 qo'lga ajratilgan edi. Qo'shinning o'nlik, yuzlik, minglik va tumanlarga bo'linishi jang olib borishdagi belgilangan vazifalarni bajarishda qo'l kelardi. Qo'shinni 7 qism (qo'lga) bo'lib jang olib borish usulini, Amir Temur mashhur "Jangi loydan" keyin (1365) ishlab chiqdi. Sohibqiron asrlar davomida turk-mo'g'ul qo'shinlarining besh qismga bo'lib jang qilish usulini takomillashtirishi aynan shu jangdan so'ng qayta ko'rib chiqildi va yon tomondan muhofaza qiluvchi, kerakli paytda hujum qiluvchi otliq askarlar bilan to'ldirildi [2].

Amir Temurning harbiy mahorati uning nafaqat kuchli harbiy nazariyotchi, balki sipohiylarni tushuna oladigan lashkarboshi ekanligida ham yaqqol namoyon bo'ldi. O'nlik, yuzlik, minglik va tumanligida bo'lingan qo'shinda kuchli, mard va botir jangchilarni xizmati evaziga taqdirlagan. Urush chog'ida qo'shinning hech narsaga muhtoj bo'lib qolmasligi uchun qo'shinning yordamchi qismini qassob, oshpaz, hunarmand, temirchi va hatto ko'chma hammom bilan ham ta'minlangan.

Temurning farmoyishi bilan atoqli lashkarboshilardan to'rttasi va birinchi darajali sarkarda, beklar begi mansabiga tayinlangan, oddiy jangchilarning

esa maoshi oshirilgan. Jangu jadal chog'ida shijoat ko'rsatgan, dushman guruhini qochirishga erishgan o'nbegi shahar dorug'asi, yuzbegi esa viloyat hokimi etilgan. Sohibqiron Amir Temur qo'shini XIV asr ikkinchi yarmidagi eng kuchli qo'shin bo'lganligi tartib intizom, jangchiga nisbatan odil harakatlar bilan asoslangan. Janglarning ko'pchiligi harbiy asoslangan va puxta tayyorlangan rejalar bilan olib borilgan. Ibn Arabshoh o'zining "Amir Temur tarixi" asarida Sharqdagi va Hindistondagi janglarni tasvirlar ekan, har bir jang o'ziga xos reja asosida olib borilganligini aytib o'tadi.

Amir Temur qo'shini zabt etgan shahar, qal'a yoki viloyatlarga o'zboshimchalik bilan zulm o'tkazishni ta'qiqlagan[3]. Behuda qon to'kilmasligiga alohida buyruq bergan. Nafaqat, bir tomchi qon to'kilishi, balki imkon qadar umuman, qo'shinlar to'qnashmasligining ham oldini olish uchun, Amir Temur har yurishdan oldin o'sha viloyat hukmdoriga noma yuborib o'zini tan olishni so'ragan. Agar bu talab qondirilsa, viloyat hokimiga hurmat bilan qaragan va qurbonlarning oldini olganligi uchun izzat-ikrom ko'rsatganlar. Sohibqironning harbiy lashkarboshi va davlat arbobi sifatida ijtimoiy va jangovor fazilatarni o'zida mujassam etganligi nafaqat janglarni, balki butun boshi viloyatlarni egallash va idora etishda ham qo'l keladi.

Mirxondning ta'kidlashicha, "Sohibqiron qo'shinning umumiy soni 800000 suvoriy va piyodadan iborat edi va birgina Xitoy safariga 272612 askar jalb etilgan". Bevosita qo'shin

va uning tuzilishi haqida ma'lumot beradigan bo'lsak, buyuk lashkarboshining qo'shinida quyidagi qismlar faoliyat ko'rsatgan:

kunbul/kumbul - ortdan zarba beruvchi otliq qism;
xirovul - ilg'or qism;
manglay - razvedka ishlarini jang bilan olib boruvchi ilg'or qism;
ra'dondoelar – to'pchilar;
sonsiz - shaxsiy gvardiya;
talol - tungi soqchi guruh;
taxshandozlar - arbalet otuvchilar guruhi;
xabargirlar - josus, razvedkachilar;
yazak kunduzgi soqchi otliq guruh;
chag'dovul - zahiradagi, madadkor qism;
kuvgunchi - ta'qib uchun ishlatiladigan otliq qism.

Shu qismlar bilan bir qatorda yordamchi qismlar ham bo'lganligi Ibn Arabshoh asarlarida yoritilgan. Harbiy taktik jihatdan esa qo'shinning joylashuvi ham "Temur tuzuklari" da belgilab berilgan. Jangning borishi, uning muldati, qatnashishi kerak bo'lgan askarlar soni shaxsan Amur Temurning o'zi tomonidan hisob-kitob qilingan. Hatto Ibn Arabshoh o'zining "Ajoyib ul- makdur" asarida sohibqiron jang boshlanmasdan oldin g'alabaning aniq muddatini ham aytib bera olganligini bayon etgan. Tarixiy bu bashorat Turkiyadagi Sivos shahrining fath etilishiga doirdir. Amir Temur Sivos shahrining kuchli qo'shinini o'rganib, «Men uni 18 kunda fath etaman», degan va aniq 18 kunda fath etgan. Shuningdek, shohidlarning yozma xotiralariga ko'ra, Sohibqiron harbiy g'alabayu, muvaffaqiyatlardan so'ng to'y-tomoshalar, tantanalar belgilangan va ularda qo'shinning oddiy askaridan tortib, lashkarboshisigacha oilalari bilan qatnashgan. Ushbu tantanalarda, jangu-jadallarda faol ishtirok etgan sipohlar va lashkarboshilar taqdirlanganlar.

Amirlarga bayroq va nog'ora, amirul-ulamolarga tig' va chortug', bayroq, nog'ora, mingboshilarga tug' va karnay, yuzboshi va o'nboshilarga nog'ora, aymoq amirlarga burg'ular taqdim etilgan. Jasorat ko'rsatib, halok bo'lgan botirlarning oilalariga askarlarning ulushlari berilgan va yana taqdirlangan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Amur Temurning harbiy iste'dodi ulkan hududlarni egallaganida va kuchli qurollangan qo'shinlaridagina emas, balki kuchli adolatli yondashuvda aks etganligini, shuningdek qo'shinida tartib intizom, jangchiga nisbatan odil harakatlar, janglarning ko'pchiligi esa harbiy asoslangan va puxta tayyorlangan rejalar bilan olib borilganligini ko'ramiz. O'z navbatida ushbu masalalar bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolayotgani aks etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Choriev A. Sohibqiron Amir Temur hayotidan lavhalar / A. Choriev // Qarshi. Nasaf nashriyoti. – 2004 y. 100 b.
2. Saidqosimov S. Amir Temur jahon tarixida / S. Saidqosimov // - T. Sharq nashriyoti. – 1996 y. 294 b.
3. Rui Gonsales de Klavixo U. Amir temur yevropa elchilari nigohida / - T. G'ofur G'ulom nashriyoti. – 2007 y. 208 b.

**Sohibqiron Amir Temur saltanati
sarhadlarining xavfsizligini ta'minlashda chegara
qo'shinlarining roli**
**Роль пограничных войск в обеспечении
безопасности границы царства Амира Тимура**
**The role of border troops in maintaining
security of border of Amir Temur's kingdom**

HOLMIRZAYEV IlkhomValijonovich

podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi
kafedra boshlig'ining o'rinbosari, dotsent,

ХАЛМИРЗАЕВ Ильхом Валижанович

подполковник, Заместитель начальника кафедры
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel, Ilkhom V. KHALMIRZAYEV

Associate Professor, Deputy Head of the Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Hammuallif:

MALIKOV J.M.

Соавтор:

МАЛИКОВ Ж.М.

Co-authors:

**Major Jakhangir M.
MALIKOV**

mayor, O'R QK Akademiyasi doktorantura bo'limi
doktorant

майор, докторант Академии Вооруженных Сил
Республики Узбекистан

Senior Scientific Officer (doctoral candidate) of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Har bir sohaning rivojlanishi, uning boy tarixiga bog'liqligi bilan ajralib turadi. Shu ma'noda Davlat chegarasini qo'riqlanishining tarixiy asoslarini o'rganish, tahlil qilish orqali mamlakat sarhadlarini ishonchli qo'riqlash va himoya qilishni tashkillashtirish tizimi tarixining boy merosiga tayangan holda, zamonga mos ravishda takomillashtirish imkoni mavjudligini anglashimiz lozim bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2022-yil 13-yanvar kuni yangi tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi mudofaasini boshqarish milliy markazida Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishida "Ana shunday buyuk tarixiy jarayonda xalqimizning harbiy sohadagi boy merosiga tayanib, Jaloliddin Manguberdi, Sohibqiron Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk sarkarda bobolarimizning jangovar an'alarini munosib davom ettirib kelayotgan, jismoniy va ma'naviy yetuk, zamonaviy bilim, qurol-yarog' va texnikalarni puxta egallagan, davlat va xalq manfaatlari uchun har qanday sinov va mashaqqatlarni yengib o'tishga tayyor bo'lgan harbiylarimiz doimo faol ishtirok etib kelayotganlari har qanday yuksak e'tirofga munosibdir" - deya ta'kidlab o'tdilar [1].

Tarixga nazar soladigan bo'lsak, barcha davrlarda mamlakat xavfsizligini ta'minlash asosiy masalalardan biri bo'lib hisoblangan.

Buning isboti sifatida XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr boshida Sohibqiron¹ Amir Temurning markazlashgan davlat xavfsizligini ta'minlashda amalga oshirgan ishlarini ko'rishimiz mumkin.

Buyuk sarkarda Amir Temurning biz avlodlarga qoldirgan harbiy merosini o'rganish hamda uni o'z faoliyatimizda qo'llash bugungi kunda mamlakatimiz sarhadlari xavfsizligini ta'minlash, Qurolli Kuchlarni rivojlantirish va takomillashtirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Buning uchun avvalo, Sohibqironning harbiy merosini, harbiy qurilishini hamda uning qanday shakllanganligini bilishimiz lozim bo'ladi.

Amir Temur saltanatda muhim tartib va qoidalarni belgilashda tarixiy malumotlarni chuqur o'rganib, tahlil qilgan holda ularning kerakli jixatlarini xayotga tatbiq etdi. O'zining tuzuklarida "Odam Atodan boshlab to Xotamgacha va undan to hozirgi damgacha o'tgan sultonlarning qonunlarini va turish-turmushlari, qilish-qilmishlari, aytgan gaplarini xotiramda saqladim va yaxshi axloqlari, ma'qul sifatlaridan o'rnak olib, ularga amal qildim" - deb ta'kidlaydi [2].

Sohibqiron Amir Temur birinchi navbatda saltanat mustaqilligini mustahkamlash, uning hududiy yahlitligi hamda xavfsizligini ta'minlashda tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilishni asosiy vazifalardan biri deb xisoblagan va harbiy sohada katta islohotlar olib borgan.

Amir Temur qo'shinlarni tuzish, ularni boshqarish, jangovar shayligi va salohiyatini oshirish borasidagi yaratuvchanligi bilan boshqa sarkardalardan farq qilgan. Mavjud ma'lumotlar tahlilidan ko'rishimiz mumkinki, Amir Temur o'z armiyasida (qo'shinlarida) mustahkam harbiy intizom va kuchli adolatni shakllantirgan.

Bugungi kunning tushunchalari bilan aytganda saltanatda muntazam armiya yoki Qurolli Kuchlar (qo'shun) mavjud bo'lgan. Sohibqiron Amir Temur aniq tashqi xavf va tahdidlarni xisobga olgan holda saltanat qurolli kuchlarini tashkil etgan. Uning asosiy bo'linmalaridan tashqari, pontonchilar, naftandozlar, qamal qilish mashinalari va tosh otuvchi qurollar bilan ishlashni biladigan jangchilar, shuningdek, tog'da harakatlanuvchi qo'shinlarni tashkil etganligi to'g'risida tarixiy manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni ko'rishimiz mumkin [4].

Jumladan, Amir Temur saltanatning xavfsizligini ta'minlash, tashqi xavf-hatarlarni oldini olish va ularni bartaraf etish maqsadida, saltanat chegara hududlarini mustahkam qo'riqlanishi, tashqi kuchlarning to'satdan hujumini oldini olish uchun kerakli kuchlarni shakllantirgan. "Temur tuzuklari"da keltirilishicha, "yana buyurdimki, lashkarning uchdan bir qismi chegaralarni qo'riqlash ishiga belgilansin; ikki qismi esa doim saltanat xizmatiga hozir tursin", "yana amr qildimki, chegara yerlar va menga tobe' mamlakatlarga oid (ishlarga mas'ul) uch vazirdan iborat hay'at tuzilsin. Ular mazkur yerlardagi moliyaviy muomalalar va keladigan daromadlarni boshqarsinlar" – deb ta'kidlagan [2].

---

¹ Соҳибқирон-Амир Темурга замондошлари томонидан унинг толеига қараб берилган ном. Муштарий ва Миррихнинг бир-бирига яқинлашган ҳолати "Қирон буржи" деб аталади, Амир Темур Муштарий (Юпитер) ва Миррих (Марс)нинг бир-бири билан яқинлашган фурсатларда туғилган, деб ҳисобланади.

Bu bilan Amir Temur o'z saltanatida chegara xavfsizligini ta'minlashda uch vazirni tayin qilganligi va ular orqali saltanat chegara sarhadlari ishonchli qo'riqlanishini nazorat qilinishi va boshqarilishini ta'minlagan. Bundan ko'rinadiki mamlakat xavfsizligini ta'minlashning asoslaridan biri bu uning sarhadlarini ishonchli qo'riqlanishini ta'minlash xisoblanadi [4].

Soxibqiron o'z xokimiyatini Sirdaryo ortidagi chegara mintaqalariga yoygan, keyinchalik Sirdaryo bo'yi shaharlari uning dashtu qipchoq va Mo'g'ulistonga qarshi harakatlarida saltanat chegarasidagi tayanch istehkomlari vazifasini bajargan [5].

Shuni ta'kidlash joizki, Amir Temur armiyasi chegara qo'shinlari (saltanant sarhadlarini qo'riqlashga jalb etilgan qo'shinlar)ning asosiy vazifalari :

- saltanat sarhadlari orqali kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatar va tahdidlarni oldini olish;

- chegaradan bostirib kirgan dushman haqida o'z vaqtida markazga (Devonga) xabar berish;

- aniqlangan dushman kuchlarini chegara sarhadlarida ushlab turish;

- asosiy kuchlarni belgilangan marrada jangovar holatda kutib olishi uchun sharoit yaratish xisoblangan [3].

Yuqoridagi vazifalarni aniq va ishonchli bajaralishini ta'minlash maqsadida, chegarani qo'riqlash bo'linmalari tarkibiga, mamlakatning chegara oldi hududlarida yashovchi qabila, urug'lardan jangchilar jalb qilingan. Buning asosiy sabablaridan biri hududning o'ziga xos xususiyatlari va unda harakatlanish, niqoblanish imkoniyatlari bo'yicha ushbu xizmatga jalb qilingan har bir shaxs yetarlicha amaliy tajriba va ma'lumotga ega bo'lgan [5].

Shuningdek, Temur tuzuklari asarida "... yo'llarga kuzatuvchilar va soqchilar qo'yilsin, har bir rabotga² bir nechta odamni joylashtirsinlarki, yo'llarni kuzatish va saqlash ishlari shularga tegishli bo'lsin. Yo'lovchilar mollarini g'aflat bosib, o'g'irlatib qo'ymasliklarining vazifasi ham o'shalarining zimmasida bo'lsin" - deb ta'kidlangan[2].

Mamlakat sarhadlarini qo'riqlash xizmatiga jalb qilingan bo'lanmalarning har biriga alohida sardorlar tayinlangan. Ular belgilangan hududga yetib borgandan so'ng hududni sinchkovlik bilan o'rganishlari lozim bo'lgan va bunda asosan quyidagi hususiyatlarga jumladan, hududda ichimlik suvining mavjudligi, vaziyat keskinlashganda tezkorlik bilan harakatlarni amalga oshirish imkoniyati, atrofni kuzatish imkonini beruvchi tepaliklar mavjudligi hamda hudud ochiq bo'lishi lozimligiga etibor qaratishgan.

Shunday qilib, har bir bo'linmaga tayinlangan sardorlarga hududni o'rganishdan tashqari qolganlarni boshqarish maqsadida qaror qabul qilish vazifasi yuklatilgan. Temur tuzuklari asarida quyidagi fikirlar bayon qilinadi "...Sardor aqlu tadbirkorlik bilan ish yuritib, shoshma-shosharlik qilmasin, chunki shoshma-shosharlik shaytonning ishi. Chorasi bo'lmagan ishga kirishmasin, chunki undan qutilib bo'lmaydi" [2].

---

² Работ – кузатув минораси.

Bu kabi usullar hozirgi kunda Davlat chegarasini qo‘riqlash va himoya qilishda qo‘llanilib kelinmoqda. Fikrimizning yaqqol misoli sifatida chegara bo‘linmalarida har bir chegara naryadi tarkibini boshqarish va vaziyat keskinlashganda qaror qabul qilish maqsadida chegara naryadi kattasi tayinlanayotganligini keltirishimiz mumkin.

Amir Temur saltanati chegarani qo‘riqlash bo‘linmalari xizmatini yanada takomillashtirish maqsadida cho‘l hududlaridan o‘tgan chegara sohalariga kuzatuv minoralari qurilib, unda xizmat tashkil etilgan. Kuzatuv minoralarida xizmat tashkillashtirish mamlakat hududiga dushmanning yaqinlashayotganligi to‘g‘risida ma’lumotlarni olish va shu asosida harakatlarni rejalashtirishda vaqtdan yutish imkoniyatini yaratib bergan.

Bundan tashqari, Sohibqiron Amir Temur saltanati sarhadlari ishonchli qo‘riqlanganligining asosiy xususiyatlaridan biri sifatida chegarani qo‘riqlashga ajaratilgan bo‘linmalarda xizmat olib borgan harbiy xizmatchilarning shaxsiy sadoqati va yuksak jangovar salohiyati muhim rol o‘ynagan.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, hozirgi kunda Amir Temur tarixiy merosini o‘rganish va uni tahlil qilish orqali hayotga tadbiiq etishni dolzarb masalalardan biri sifatida qarashimiz lozim. Bu o‘z navbatida hayotning istalgan jabhasida mavjud bo‘lgan yo‘nalishlarni, shu bilan birga Davlat chegarasini qo‘riqlash va himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish maqsadida muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev, Sh.M. O‘zbekiston Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 30 yilligi va Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigi / Sh.M. Mirziyoyev // Vatanparvar. – 2022. – 14 yanvar. – 2 B.
2. Temur tuzuklari. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2019. – 76-146 B.
3. Ivanin M.I. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur harbiy san’ati, strategiyasi va taktikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – B. 304.
4. Xodjixodjayev F. M., Amir Temur saltanati Qurolli Kuchlarining tarkibi va tuzilishi: qiyosiy tahlil kontekstida // Chirchiq OTQMBYu “Zirhli qalqon” – ilmiy axborot jurnali 1M (11) 2022. – 151 B.
5. <https://shosh.uz/temuriylar-saltanati-tarkibida>. Murojaat sanasi 2023 yil 28.03.

Amir Temur yurishlarida qo'llanilgan harbiy
taktika va xiylalar
Военная тактика и приемы заблуждений
противника, применявшиеся в ходе походов
Амира Темура
Military tactic and tricks used during Amir
Temur military campaigns

Gayibnazarov Obid Hakimovich

dotsent, polkovnik, O'R QK Akademiyasi harbiy ta'lim muassasalari
pedagog kadrlarning malaksini oshirish Markazi boshlig'i

Гайибназаров Обид Хакимович

Доцент, полковник, начальник Центра
повышения квалификации педагогических кадров военных
образовательных учреждений Академии ВС РУ

Colonel Obid Gayibnazarov

Associate Professor, Head of Refresher Courses Centre
of Military Educational Establishments' Pedagogical Coders
of the Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur O'rta Osiyo va jahon tarixida muhim o'rnini egallaydi. Uning imperiyasi chegaralari Xitoy devoridan O'rta Yer dengizigacha va Volga daryosining qirg'oqlaridan to Hindistongacha bo'lgan katta makonni o'z ichiga olgan. Ana shu buyuk saltanatni idora qilish uchun Temur o'zining maxsus **harbiy, iqtisodiy, siyosiy, g'oyaviy** aqidalarini ishlab chiqib, ularga qattiq rioya qilgan. Eng avvalo o'ziga eng yaqin bo'lgan Chig'atoy va Barlos qabilalaridai iborat bo'lgan nshonchli, mustahkam qurollangan «Harbiy gvardiya» tuzgan, ularga barcha imkoniyatlarni yaratgan, shuning uchun bu harbiy qismlar uniig asosiy tayanchi bo'lgan. Ular barcha soliqlardan ozod qilingan, yaxshi, hosildor yerlarga egalik qilganlar.

Biz vatandoshimiz, buyuk davlat arbobi, yetuk sarkarda, diplomat, insonparvar, dovyurak tadbirkor, turk xalqlarini mo'g'ul istilochilaridan ozod qilishda tolmas kurashchi, markazlashgan turk davlatining asoschisidir.

Amir Temur bin Tarag'ay Bahodir (1335-1405) hayoti va faoliyatida **ikki davr** yaqqol ko'zga tashlanadi.

Birinchi davr 1360-1386 yillarni o'z ichiga oladi. Temur bu davrda Movarounnahrda Mo'g'ul xonligidan mustaqil kuchli markazlashgan davlat tuzish yo'lida kurashadi, Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo'lgan turk va tojik zodagonlari-oq suyaklar kabi sotsial kuchlar bilan birgalikda o'rta asr o'zboshimcha feodallariga, markazlashish va birlashishga zid harakatlarga, mamlakatni parchalangan holatda saqlashga kurash olib bordi.

Temur faoliyatining **ikkinchi davri** asosan 1386 yildan boshlanib, 1402 yilgacha davom etadi. Bu davr Temurning **uch yillik, besh yillik. Yetti yillik** deb ataluvchi harbiy yurishlari bilan xarakterlanadi¹

Temurbek yoshlik chog'ida harbiy ishiga o'zgacha muhabbat va ehtiros bilan qaray boshladi. Unda harbiy san'atga bo'lgan qiziqishning o'ta erta paydo bo'lishida padari buzurkvori, amir Qazag'an davlatining arkonlaridan biri, mardligi, shijoati va olijanoblighi bilan nom chiqargan amir Tarag'ayning ma'lum darajada ta'siri borligi shubhasizdir.

Navqiron yoshga yetgan Temurbek salkam bir yarim asirlik mo'g'ullar istibdodiga chek qo'yish, feodal tarqoqlik natijasida Chig'atoy ulusida hukm surayotgan o'zaro nizolar va urushlarga barham berish, tashqi va ichki zulum tufayli tinkasi qurigan xalq ommasiga madad qo'lini cho'zish, xarob bo'lgan shahar va qishloqlarni qayta obod qilish, ulusni tashqaridan bo'ladigan bosqinlardan himoya qilish singari olijanob maqsadlarni yuzaga chiqarishning birdan-bir yo'li- hokimyatni qo'lga kiritish ekanligini anglab yetdi.

Temurbek qasd qilgan yumushni nihoyasiga yetkazishda unga tayanch va suyanch bo'lishga ahd qilgan, shodlik onlarini yoki zahmat azobalirni u bilan baham ko'rishga, og'ir daqiqalarda undan yuz o'g'irmaslikka qasamyod qilgan birodarlarining beg'araz ko'magi va ayniqsa. Mo'g'ul bosqinchilari zulmidan aziyat chekkan movarounnahr xalqi barcha tabaqalarining qo'llab-quvvatlashi hamda bevosita ishtirokida 1370 yili hokimyatni qo'lga olish, Shimoliy Anado'li, Hindiston kabi mintaqalarga birligidan mahrum mamlakatni birlashtirish, istiqlolni qayta tiklash baxtiga muyassar bo'ldi.

Temurbek taxtga o'tirish boisi o'laroq ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayotda sodir bo'lgan ijobiy o'zgarishlar o'z ifodasini harbiy ishida va harbiy san'atda ham namoyon etadi.

Asosiy karvon yo'llari ustidan nazorat o'rnatish ulus qudratini yanada oshirish, xalq turmush tarzini yaxshilash singari ustuvor maqsadlar yo'lida Temurbek o'sha davrda tengi yo'q harbiy kuchlari bilan Jata, Eron, Afg'oniston, Kavkaz, Iroq, Shom, Misr, Dashti Qipchoq, Shimoliy Anado'li, Hindiston kabi mintaqalarga bir necha bor qo'shin tortib bordi, olamshumul zafarlar quchdi.

Harbiy tarixi Temurbekni jaxonning eng buyuk sarkardalaridan biri sifatida, haqli ravishda, tan oladi.

Uning **harbiy iste'dodi** asosan **ikki yo'nalishda: mohir harbiy tashkilotchi va atoqli sarkarda tarzida** yorqin namoyon bo'ldi.

Buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi sifatida Temurbek o'ta **intizomli armiya tuzishga**, muhoraba chog'ida qo'shin qismlarini **san'atkorona** (mohirona) **boshqarishga**, jang taqdiri hal bo'ladigan joylarga harbiy kuchlarni

---

¹ Ibroxim Mo'minov. Amir Temurning o'rta osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. O'R FA "Fan" nashriyoti, 1993. 15 bet

o'z vaqtida ustalik bilan yo'llashga, har qanday **to'siq** va **g'ovlarni** tadbirkorlik bilan bosib o'tishga, armiyadagi **jangovar ruhni** kerakli darajada ushlab turishga muvassar bo'ldi.

Sohibqiron turk-mo'g'ul xalqlari, xususan Chingizxon **lashkari tuzilishini**, ularning **jang olib borish** amallarini atroflicha o'rganib, tahlil qiladi va zarur o'zgartirishlar kiritadi.

Temurbek **barpo etgan armiyaning tuzilishi** Chingizxon tuzgan qo'shin tizimi va tuzilishiga ma'lum darajada yaqin bo'lsa-da, biroq quydagi muhim jihatlari bilan farqlanar edi²:

Chingiziylar qo'shinni yalpi majburiyat asosida harbiy xizmatga chaqariladigan xalq lashkarlaridan iborat bo'lgan holda;

Temurbek armiyasi umumxalq xarakteriga ega emas edi.

Chingizxon davrida qo'shin asosini ko'chmanchi omma tashkil qilgan edi. Temurbek qo'shiniga oliy bosh qo'mondon ko'rsatgan aniq talabga binoan chorvadorlar qatori qosibchilik, hunarmandchilik, dehqonchilik bilan mashg'ul o'troq aholidan ham sezilarli miqdorda askar olingan;

Temurbek qo'shinida harbiy kuchlarning asosini tashkil qiluvchi otliq askarlar bilan bir qatorda piyodalardan tuzilgan qismlar ham achagina bo'lgan. Ma'lumki, Chingizxon qo'shini, zabt etilgan mamlakatlar aholisidan majburiy tartibda tuzilgan hasharni xisobga olmaganda, piyoda askarlarga ega bo'lmagan;

Temurbek Sharqda **birinchilardan** bo'lib o'z armiyasiga **o't sochar qurol**, ya'ni **to'p-ra'dni** olib kirdi.

Sohibqiron tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi piyodalardan tuzilgan maxsus harbiy qismlarni tashkil qildi;

Temurbek jahon harb san'ati tarixida birinchi bo'lib qo'shinni **jang** maydonida **yetti qo'lga** bo'lib joylashtirish tartibini joriy etdi;

Temurbek armiyasida ayollardan tuzilgan bo'linmalar bo'lib, ular jang chog'i erkaklar bilan bir safda turgan, qahramonlik va matonat na'munalari ko'rsatgan.

Temurbek qo'shini tarkibini Movarounnahr, Dashti Qipchoq, Xuroson, Eron, Badaxshon, Mo'g'iliston, Xorazm, Mozandaron, Jata singari yerlardan yig'ilgan askarlar tashkil qilar edi.

Unda muntazam qo'shinga xos bo'lgan ko'pgina belgilar mavjud edi:

qo'shin son jihatidan aniq va puxta tashkil qilingan, uning **jangovar tartibi – yasol** jangdan-jangga takomillashtirilib borilgan, armiya o'z zamonasining ilg'or qurol va texnikasi bilan qurollangan, aynan bir turdagi qurol-yarog', aslaha-anjom bilan ta'minlangan, qismlar bir-biridan kiyim boshi, tutgan bayroq yoki tug'i orqali ham farqlangan.

Taktika jihatdan Temurbek armiyasi o'ziga xos xususiyatlariga ega edi. Qo'shinning yasoli Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar, Chingiziylar qo'shini jangovar tartibidan farqli o'laroq, **yetti qism- qo'lga ajratilgan, razvedka** a'lo

---

² Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati. 1996. 8 bet.

darajada yo'lga qo'yilgan, qismlarning jang maydonida hamda yurish vaqtida talab darajasida harakat qilish uchun zarur tadbir va rejalar ishlab chiqilgan, ularni jang paytida operativ boshqarishga alohida katta etibor qaratilgan³. Temurbek **o'nlik, yuzlik, minglik** hamda **tuman** qo'mondonlarini tanlash masalasiga bevosita rahbarlik qilgan. Lashkarboshilik salohiyatiga ega bo'lgan qo'mondonlarning to'g'ri tanlanganligi va o'z joyiga qo'yilganligi aksar hollarda jang natijasining muvaffaqiyatli yakunlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Sohibqironning harbiy san'atiga rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan yana biri-qo'shin qanotlarini **jang chog'ida** dushman hujumidan **muxofaza** qilish va aksincha g'anim kuchlarini **yon tomondan aylanib** o'tib, unga **ortdan zarba** berish maqsadida tuzilgan **otliq qism- qunbul** (*qo'shin qanotlarini himoya qiluvchi qism*), **qumbulning jori** etilishidir.

Bunday mutlaqo **yangi harbiy qism**, tarixning guvohlik berishicha, Aleksandr Makedonskiy, Ganibal, Lyudvig XIV, Buyuk Fridrix, Chingizxon kabi dongdor sarkardalar qo'shinida bo'lmagan. Faqat XIX asrning atoqli lashkarboshisi Napoleon Bonapart armiyasining jangovar tartibida qo'shin qanotlarini himoyalovchi qism mavjudligini kuzatish mumkin. Harbiy mutaxassislarining fikricha, Napoleon Sharq mamlakatlariga harbiy safar qilishdan avval Temurbek armiyasi tuzilishini, uning jang olib borish yo'l-yo'riqlarini sinnchiklab o'rgangan, zarur topgan taktik usullarni o'zlashtirgan⁴.

Tarixiy manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, **otliq askarlar** Temurbek armiyasining **zarbdor qismi** hisoblangan, ular og'ir va yengil qurollar bilan qurollangan suvoriy guruhlariga bo'lingan. Yoy, sadoq va qilich bilan yengil qurollangan otliqlar asosan razvedka va soqchilik bilan shug'ullangan, o'ta zarur chog'dagina dushman kuchlari bilan jang qilish huquqiga ega bo'lgan.

Dubulg'a, zirih (sovut), qilich, yoy, sadoq qalqon va nayza bilan ta'minlangan og'ir qurolli suvoriylar **sara jangchilardan tuzilgan**, g'animning **asosiy zarbasiga qarshi turgan**, jang natijasini hal etishda katta rol o'ynagan.

Yurishga jo'nashdan oldin Temurbek arkoni davlat, vazirlar, sarkardalar, beklar, amirlarni harbiy kengash-**mashvaratga** chorlagan. Ayni chog'da ulusning turli viloyat va tumanlaridan, shuningdek tobe yurtlaridan qo'shin to'plash uchun maxsus buyruq- **tunkal** (*qo'shinning belgilangan joyga to'planish to'g'risidagi oliy bosh qo'mondon buyrug'i*) e'lon qilingan.

Farmon kerakli joylarga yuqori mansab egasi, bosh qo'mondonning ad'yutanti-**tavachi (hukmdorning farmonini qismlarga yetkazuvchi amaldor, ad'yutant)** tomonidan tezlik bilan yetkazilgan. Tavachining zimmasiga askar jamlashdan tashqari qo'shin qismlarining **qarorgoh** yoki **safardagi o'rne, jangovar tartib** – yasoli hamda bir joydan ikkinchi joyga ko'chishni nazorat qilish ham yuklatilgan edi.

³ Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati. 1996. 10 bet.

⁴ Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati. 1996. 10 bet.

To'nalga (buyruqqa) binoan viloyat hokimlari, tuman yoki shahar beklari, qal'a, qo'rg'on dorug'larining temurbek tomonidan tuzilgan ro'yxat-songa muvofiq o'z jangchilari, zarur ot-ulovi, qurol-yarog'i, oziq-ovqati, yem-xashagi bilan belgilab qo'yilgan to'planish o'rni- ***miod yeriga (va'da vaqti, kelishilgan vaqt)*** o'z vaqtida kechikmasdan yetib kelishi shart xisoblangan⁵.

Temurbek dashti Qipchoqqa qilingan yurish (1390- 1391) oldidan qo'shinni bir yilga yetadigan oziq-ovqat, qurol-yarog', kiyim-kechak va boshqa safar uchun zarur ashyolar bilan ta'minlashni o'z noiblariga buyurgan. Har bir suvoriyga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bir qalqon va bitta qo'shimcha ot ajratilgan. Yurish vaqtida har o'n jangchi bir chodir, ikki belkurak, bir kerki, bir o'roq, bir arra, bir tesha, bir bolta, 100 dona nina olgan. Qo'shimcha har bir jangchining shuningdek, yarim man og'irligida arqon, bir dona pishiq teri va bitta qozon olib kelishi lozim bo'lgan.

Sohibqiron yurishga jo'nashdan ancha avval ***yog'ining (yov, dushman, g'anim)*** qurolli kuchlari, mudofaa inshootlari, u yerdagi ichki vaziyat kabilar haqida aniq va to'la ma'lumotga ega bo'lish maqsadida uning yurti yoki qarorgohiga o'z ayg'oqchi (xabargir, josus) larini peshma-pesh yuborib turgan. G'anim to'g'risida zarur ma'lumotlarga ega bo'linganidan so'nggina yurishga taraddud qo'rilgan.

Sohibqiron safar chog'i qo'shinni qiyin o'tib bo'lmas joylardan ***boshlab boruvchi yo'lchi***, ya'ni ***qajarchil***larni mahalliy xalq ichida yollab olish masalasiga jiddiy yondashgan.

Safar arafasida Temurbek an'anaviy ravishda o'z pirlari va rahnamolari huzuriga sof ishonch hamda pok iroda bilan tashrif buyurib, ziyorat shartlarini bajo keltirgan.

Yetarli miqdordagi ***cherik (qo'shin, lashkar)*** jam bo'lgach, barcha qo'shin turlari-yoychilar, nayzavarlar (*nayzador*), qoruraandozlar (*ichiga yonuvchi modda-naft solingan shisha irg'ituvchi*), sangandozlar (*tosh otuvchi*), taxshandozlar (*taxsh (arbalet) otuvchi*), mayjaniq (*tosh otish qurolli, katapult*a), arroda (*tosh otuvchi moslama*), va tiricharx otuvchilar hamda boshqa askariy qismlar ko'rikdan o'tkazilgan (***safko'rigi***)⁶.

Temurbek armiyasida ichiga yonuvchi modda-naft solingan ko'zachalar irg'ituvchi o't sochish quroli- ***ra'dning (to'p, zambarak)*** uziliksiz ishlab turishini ta'minlovchi maxsus to'pchilar- ra'dandozlar (*to'pchi, ra'd to'pi otuvchi*) mavjud bo'lgan.

Mustaxkam qal'a va qo'rg'onlarni qamal qilishda, dushman kuchlariga qirg'in keltirishda samarali qurol hisoblangan ra'dani boshqaruvchi to'pchilarining soni, 10 ming kishiga yetgan. Ra'dandozlar Temurbek tomonidan ilk marta 1379 yili qo'llagan.

⁵ Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati..1996. 13 bet.

⁶ Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati. 1996. 20 bet.

Temurbekning hindga yurish qilib, Dehliga yaqinlashib qolganligidan tahlikaga tushgan hindlar shahzoda Sulton Mahmud, malluxon va o'zga nomdor hind sarkardalari rahnamoligidagi o'n ming suvoriylar, yigirma ming sara piyodalar va bir yuz yigirma jangovar fillardan iborat qo'shin bilan unga ro'baro' bo'ladi. Sohibqiron birinchi galda jangchilarning kapalagini uchirib, ularni dahshatga solgan fillarni daf qilish borasida bosh qotiradi. Zudlikda fillarga ofat keltiruvchi o'tkir tig'li uchburchak shakldagi sanchiq-**mo'ndullardan**⁷ minglab yasaladi va fillar kelishi kutilayotgan yerlarga joylashtiriladi. Ikkala qo'shin jang harakatlarini boshlagach, temurbek o'z askariy qismlarini chekinishga buyuradi. Temuriy jangchilarining tisarilganini ko'rib (**xiyla**), dushman qochdi xayol qilgan hindlar olg'a tashlanadi.

Fillar, ularning ketidan otliq va piyodalar junbushga keladi. Mo'ndu tikilgan yerga yetgan fillarning oyoqlariga o'tkir sanchiqlar tikon yanglig' qadaladi. Og'riq zo'rligidan quturgan fillar jon achchig'ida filbonlarni uloqtirib, orqaga tum-taraqay qocha boshlaydi. Ular ortda kelayotgan hind suvoriy va piyodalarini poymol qilib, yanchib o'tadi.

Temurbek harbiy yurishlarga ko'proq ko'klam, yoz va kuz oylarida otlanishni ma'qul ko'rar, qishning qahraton kunlarini askar qishlov uchun mo'ljallangan qishloqlarda o'tkazardi. Jangu jadal qurol-aslaxalari tartibga solinib, **jibaxona**⁸ ya'ni qurol-yarog' omboridagi **jibalar** (sovut) sipohiylarga ulashilib, yurish muhlati yetib kelgach, qo'shin otlarga mingan. Ayni paytda **o'g'ruqoboz** (qo'shin ortidan keluvchi ko'ch-ko'ron) ham yo'lga chiqqan.

Qismlarning **jangovar safar** tartibiga ko'ra har bir tumanbegi, mingbegi, yuzbegi, o'nbegi o'z darajasi, mavqei va safda egallagan o'rni- **budalg'a** (qismlarning joylashish o'rni) qarab qism va bo'linmalari bilan jangovar tartibda harakat qilgan. Oliy bosh qo'mondon tomonidan **yasolni** (jangovar tartib, saf) buzgan shaxs qattiq jazolangan, ya'ni **yasoqqa** (jazo, o'lim jazosi) tayinlangan.

Qo'shin dam olish, to'xtash yoki janggohga tushganda lashkargoh atrofi bir-biriga zanjirband qilingan aravalar bilan mahkam o'ralgan, shox-shabbalar bilan mahkam to'silgan, girdiga chetan-chapar (*handaklar girdiga o'rnatilgan chetan*) qo'yilgan, ichiga mo'ndu (o'tkir tig'li sanchiq) o'rnatilgan xandaqlar bilan o'ralgan. Istehkom kundizgi-**yazak** (*kundizgi soqchi otliq guruh*) va tungi-**taloya** (*tungi soqchi guruh*) soqchi bo'linmalar yordamida qo'riqlab turilgan. G'animning qorasi ko'rinishi bilan g'olib lashkar xandakdan chiqqan hamda jangovar saf tuzgan holda unga qarshi yuzlangan. Yurish yoki jang chog'ida boshboshdoqlik hamda parokandalikka yo'l qo'ymaslik maqsadida har bir bo'linma, guruh, qismning o'z **o'ron-paroli** bo'lgan.

Temurbek armiyasi safar paytida quydagi jangovar tartibda harakat qilgan. Bosh kuchlardan ancha ilgarida **qaravul**- asosiy kuchlardan ancha ilgari

⁷ Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati. 1996. 25 bet.

⁸ Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati. 1996. 28 bet.

yuruvchi razvedkachi suvoriy guruh, avanpost, undan keyin mang'lay (hiravo'l) - **ilg'or qism, avangard, barang'ar** (qo'shinning o'ng qanoti), **juvang'ar** (qo'shinning chap qanoti), **qo'l** (qo'shin markazi), **chag'davul-ar'ergard** yurgan. Qo'shin ortidan **o'g'ruqoboz** (qo'shin ortidan keluvchi ko'ch-ko'ron) peshma-pesh kelgan.

Qo'shinda **suvli to'siqlarni** kechib o'tishga alohida e'tibor qaratilgan. Daryolarning sayoz yerlari **guzar-kechuvga** aylantrilgan va soqchi otliq guruhlar tomonidan ehtiyot qilingan. Daryo yoqasiga yetib kelgan qo'shin **bo'luk-bo'luk (polk-polk), favj-favj** (otryad, guruh) bo'lib kechuvdan o'tgan. Ko'klam va kuz fasilning seryomg'ir kunlarida daryo suvining ko'payishi natijasida kechuvdan o'tish ancha mushkullashgan. Teran daryolar ustida qayiqlar yordamida bog'langan ko'prik orqali og'ir texnika hamda ko'ch-ko'ronlar o'tkazilgan. Suvoriylar ko'pincha tezoqar daryolardan otning yugani va yoliga osilgan tarzda, piyodalar esa meshlar ko'magida osonlik bilan talofatsiz kechib o'tgan.

Sohibqiron jang maydonini tanlashda bevosita ishtirok etgan. Janngohning tekis, keng va qo'shin qismlarini joylashtirishga qulay bo'lishi talab qilingan. Ayniqsa jang maydonining ichimlik suv manba'iga yaqin bo'lishi hamda razm vaqtida quyosh nurining jangchilar ko'ziga tushmasligi maqsadga muvofiq hisoblangan.

Hulosa qilib shuni aytish kerakki, Amir Temur o'z zamonasi uchun kuchli va qudratli qo'shin tuzgan. Bu qo'shinni o'z davridagi eng yaxshi qurol-yarog'lar bilan ta'minlagan.

Istiqboldagi jang oldidan Amir Temur shaxsan o'z qo'shinlar bilan saf ko'rigi o'tkazgan, saf ko'rigi jarayonida ularning jangovar shayligini oldidan qo'shinni bir yilga yetadigan oziq-ovqat, qurol-yarog', kiyim-kechak va boshqa safar uchun zarur ashyolar bilan ta'minlanganligini tekshirgan.

Amir Temur har qanday jangga kirishdan oldin, jangning mohiyati, kim bilan, qaerda, qanday qilib, dushmanning zaif va kuchli tomonlarini, dushman qo'shinlarining qurollarini xisobga olgan shu bilan qo'llaydigan taktika va xiylalarni xam rejalashtirgan.

MANBAALAR

1. Hamidullo Dadaboev Amir Temurning harbiy maxorati."Yozuvchi" nashriyoti.1996 yil.
2. Temur Tuzuklari. Xalqaro Amir Temur jamg'armasi. "Sharq" NMAK. T.: 2005 yil.
3. Hamdam Sodiqov. Amir Temur salnatanida xavfsizlik xizmati. T.: "ARTFLEX". -2010 yil.
- 4 O'zbekistonda harbiy ish tarixidan "Sharq" MAK. Toshkent. 2010 yil.
5. Sh.Turdimovning// «Ming askar» - amir temurning jang san'ati, //www.uzbekembassy.in/ming-askar-amir-temurning-jang-sanati/.(murojaat sanasi 29.01.2021).

SOHIBQIRON AMIR TEMUR ВЕЛИКИЙ ЭМИР ТИМУР AMIR TIMUR THE GREAT

YUNUSOV Zoxid Mamaraximovich

Polkovnik, O'R QK Akademiyasi HTM PK MO Markazi
katta o'qituvchi - dotsenti

ЮНУСОВ Зоҳид Мамараксимович

Полковник, старший преподаватель – доцент Центра
ПК ПК ВОО Академии ВС РУ

Colonel Zakhid M. YUNUSOV

Associate Professor, Head of Refresher Courses Centre
of Military Educational Establishments' Pedagogical Coders
of the Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan

Sohibqiron Amir Temur tarixida o'chmas iz qoldirgan jasoratlari, donishmandligi, adolatparvarligi, bilimdonligi va yuksak iymon-etiqodlari bilan dunyo ahlini o'ziga jalb etgan buyuk shaxsdir. Hozirgi tahlikali bir vaqtda ofitser va serjantlarimiz o'z funksional majburiyatlarini bajarish davomida Amir Temur tuzuklarini amalda qo'llashsa samarali natijalarga erishishlari mumkin. Chunki, bo'linmalarda adolatli va o'z vazifalariga ongli ravishda yondashadigan harbiy xizmatchilarni tayyorlash va jamoadagi sog'lom muhitni yaratishda tuzuklardan foydalanish eng maqbul yo'l ekanligi tarixning o'zi isbotlagan. Qo'shinlarni boshqarish, ular bilan birgalikdagi bajaradigan vazifalarimizni samarali tashkil etish bo'lajak jangning natijasiga ta'sir qiladigan omillar ichidagi asosiylaridan biri hisoblanadi. Bunda harbiy xizmatchilarga adolatli munosabatda bo'lish, tadbirli, layoqatli, bukilmas irodali va o'z pozitsiyasiga ega bo'ysunuvchilarni tayyorlash hozirgi zamon armiyasiga qo'yilgan eng yuksak talablardandir. Shuningdek, mavjud muommolarni hal etishda va uni oldini olishda tuzuklarni o'rganish bilan yechimini topish mumkin. Buning isboti sifatida Prezidentimiz - Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Shavkat Mirziyoyevning o'z tabrik so'zida "Amir Temur bobomiz biron-bir jangda yengilmagan adolatli podsho sifatida doimo bizga har tomonlama o'rnak, ularning tuzuklari esa dasturilamal bo'lib xizmat qilsa albatta ko'zlagan maqsadlarimizga erishishimizga ishonchim komil" deb fikr bildirgan so'zlariga etibirimizni qaratishimiz mumkin.

Amir Temur shaxsiga nisbatan nafaqat yurtimizda balki butun jaxonda yuksak etiroflar bilan so'zga olinayotganligi xalqimizni xursand qilayotganligi tabiiydir. Shu o'rinda muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan yosh avlodlarga ta'lim-tarbiya berish borasida kursantlar maktabini "Temurbeklar maktabi" deb nom berilishi va undagi ta'lim-tarbiya jarayonlari buyuk bobokolonimizdek shaxslar yetishtirib chiqaradigan omillar asosida o'qitilishi Amir Temur shaxsiga nisbatan yuksak hurmat belgisi deb e'tirof etishimiz mumkin.

Amir Temur Muhammad Tarag'ay oilasida 1336-yil 9-aprel kuni tug'ildi. Temurning jahonga hukmdor bo'ladigan farzand bo'lishi haqidagi xabarni otasi ilk bor, avliyo shayx Shamsuddin Kuloldan eshitib, o'g'lining ilm olishiga juda katta e'tibor qaratgan.

Amir Temur
jang maydonida

Amir Temurning do'st tanlay bilish xislatini alohida qayd etib o'tish joiz, uning qirq nafar tengdoshi o'zi kabi dovyurak, aql-zakovatli, el-yurti uchun jonini beradigan yigitlardan bo'lishgan.

Amir Temur mo'g'ullar zulmini ag'darib tashlab, mustaqil markazlashgan davlat tuzishi (1370-1380-yillar). Markazlashgan davlat tuzilgach, butun kuchini qisman mudofaa va istilo urushlariga burdi (1380-1405-yillar).

Tez fursatda Xuroson va Eronni, Hindiston, Iroq, Suriya va Misrni, Rum va Kavkazortini bosib olib, o'z davlati hududlariga qo'shdi. Shunisi xarakterliki, faqatgina Temurda emas, balki o'rta asrning deyarli barcha hukmdorlarida shunga o'xshash o'zga yerlarni bosib olish kayfiyati mavjud bo'lgan.

Markazi Samarqand bo'lgan juda kuchli davlat vujudga kelgan bir davrda Osiyoda ikkita kuchli Turk davlati bor edi. Bu davrga kelib, Oltin O'rdada oz sonli bo'lgan mo'g'ul urug'lari musulmonchilikni qabul qilib, turkiy urug'larga tamomila singib ketgan edilar.

Oltin O'rdaning davlat tili xorazmiy turkiy tili edi. Anatoliyada esa qudratli Usmonli turklar davlati tashkil topib, ular Rum (Vizantiyaga), Sharqiy Evropaga tahdid solib turar edilar. Usmonli beklar nasablari bo'yicha Markaziy Osiyolik turk beklariga yaqin edilar. Temur davlatining yashash va yashamasligi ana shu ikki davlat bilan bo'ladigan munosabatga ham bog'liq edi [4. -B 464].

Amir Temur 1370-yilda Balxni qo'lga kiritadi va ikki daryo oraliqida markazlashgan kuchli davlat tuzishga kirishadi. Uning bu ishida Chig'atoy beklari, harbiy boshliqlar, ruhoniylar va shaharliklar orasida tayanch kuchlar vujudga keladi. Dastlab, u Keshga kelib, davlat vazirini, tuman boshliqlari va mingboshilarni tayinlaydi. Xorazmdan boshqa barcha yerlarni o'z hokimiyati ostiga birlashtiradi. Mo'g'ullar davrida Xorazm ikki qismga bo'lingan bo'lib, markazi Urganch shahri bo'lgan

Shimoliy Xorazm, bu Oltin O'rda tarkibiga kirar edi va ikkinchisi – Markazi Kat qal'asi bo'lgan Chig'atoy ulusiga kiradigan Janubiy Xorazm edi [5. -B 432].

1359-yilda Oltin O'rdada yuz bergan g'alayonlardan keyin bu ikkala qismni Qo'ng'iro't qabilasiga mansub so'fiylar birlashtirgan edi.

Shunday qilib, Amir Temur saltanatining tashkil topishi tasodifiy bir hol bo'lmasdan, butun XIV asr ijtimoiy-siyosiy voqealari rivojlanishidagi tarixiy jarayonning taqozosi edi.

Temur tuzuklarining vujudga kelishi ham tabiiy bir xol, u davr va makon sharoitlaridan kelib chiqqan tarixiy zaruriyatning maxsulidir. Yuqoridagi fikrimizni davomi sifatida To'xtamish o'shanda sinchkov nigohi ila uning qo'shini, jang usuli, tartib-intizomiga e'tiborni qaratdi. Temurbek harb ilmida Chingizxon izdoshi emas, balki undan ilgari ketganiga iqror bo'ldi.

Tuzuklarga ko'ra, tinchlik davrida qo'shinga ko'ngillilar olingan, urush mahalida esa majburiy xizmat amal qilinib, erkaklar safarbar etilgan.

Temurbek qo'shinidagi tartib, amaldorlar tayinlash usuli bo'yicha birinchi jangovar birlik — o'nlikning boshlig'i "o'nboshi" quroldoshlari tomonidan saylanadi. O'nboshi uchun muhim fazilat bitta — jasurlik. Yuzboshi uchun esa bu yetarli emas. U mulohazakor ham bo'lishi lozim. Mingboshiga esa uquv va tashabbuskorlik zarur. Tumanboshi bo'lsa, harb ilmida etuk bilimdon, ko'nikmali hamda makr-hiylaga usta, pistirma-tuzoqlar qo'yishni uddalaydigan, dushman odamlari orasidan josuslar yollay oladigan sarkarda bo'lishi kerak.

Ibn Arabshoh "Amir Temur tarixi" kitobida shunday yozadi: "Temur tarix kitoblari, anbiyolar qissalarini, podshohlar siyratlari va o'tgan salaflar haqidagi hikoyalarni doimo o'qitib, qunt bilan tinglar edi. U shu darajaga borib etgandiki, agar o'qiyotgan kishi biror xatoga yo'l qo'ysa, Temur uning xatosini tuzatib, savolga solar edi" [3. -B 256].

Tuzuklarning Amir Temur devonida turkiy tilda yozilganligi haqida hulosa qilishga mashhur tarixchi Sharaffuddin Ali Yazdiyning quyidagi fikrlari asos bo'la oladi: "...shu tartibda ul hazrat hayotining ulug' voqealari va kechinmalarini o'z ichiga olgan turkiy manzuma va forsiy asar, alohida alohida nazm va (nasr) tarzida tuzulgan edi", – deb guvohlik berishi, shuningdek, yaqinda to'la holda nashr etilgan "Qissai Temur"da "amr etdimki, ul maktub suratini voqealarim daftarida sabt etgaylar", – deb Temurning o'z qo'li bilan yozilgan so'zlarning manbada uchrashi "Tuzuklar" XVII asrda Hindistonda tuzilgan kompilyativ asar deb ta'kidlovchilarga javob bo'la oladi [6. -B 184].

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Amir Temur 27 davlatni birlashtirgan bo'lib, Markazlashtirilgan ulkan saltanatni qurdi, tabiiyki, ichki hayot qonunlar to'plamlari asosida yoritilgan va unga qat'iy amal qilish yo'lga qo'yilgan edi.

Tuzuk so'zi asli eski o'zbek tilidagi "Qonun-qoidalar to'plami", "Nizom" kabi huquqshunoslikka oid ma'noni anglatgan. Bunday "Qonun-qoidalar to'plami" yozish faqatgina Temur davriga oid bo'lmasdan, turk-mo'g'ullardan kelib chiqqan boshqa xonlarda ham uchraydi. Jumladan, arablar istilosidan oldin Samarqandga kelib-ketgan Xitoy elchisi bu erdagi ibodatxonada Turk hoqonligining jinoyat va jazo haqidagi nizomi saqlanganligi haqida yozib qoldirgan. "Tuzuklar"ni ilmiy adabiyotlarda, turli soha olimlari, unga turli qirralari bo'yicha yondashib, turlicha baholaydilar: "davlat siyosati aspektlarini amalga oshirish dasturi" (akademik M.Xayrullaev), Temur saltanatining butun qonun-qoidalarini o'zida mujassalashtirgan o'ziga xos Kodeks, Konstitutsiya (SH.Muhammadiyev). Amir Temur davrining muhim hujjati, qimmatli manba (K.Saidova), Mustaqillik falsafasini o'zida mujassamlashtirgan asar (S.Abduvohidov, N.Abduvohidov) "Davlat yuritishning mashhur qonun-qoidalari majmuasi (prof. N.G'oyibov), Amir Temurning siyosiy vasiyatlari deb, o'z fikrlarini bildiradilar [7. -B 280].

Temur tuzuklari 1783 va 1787-yillarda fransuz, 1785 va 1791-yillarda hind, 1830-yili ingliz, 1863-yili fors, 1845 yili urdu, 1894, 1934 yili rus va 1835, 1857 yillarda eski o'zbek tillarida chop etildi. Temur tuzuklari hozirgi o'zbek tilida 1967 yil "Guliston" jurnalida va 1991 yil G'ofur G'ulom nashriyotida bosilib chiqdi. Soxibqiron tuzuklari 1996 yili Toshkentda o'zbek, ingliz va fransuz tillarida qayta nashr etildi. Tuzuk so'zi asli eski turkiycha "tutsi" so'zidan olingan bo'lib, ma'nosi tartib, intizom, nizom ma'nolarini bildiradi. Demak, tuzuk – bu qonun-qoida, nizom.

MANBAALAR

1. Mirziyoyev Sh. "Vatan ximoyachilari kuni bayram tabrigi". -T.: "Vatanparvar" gazetasi, 2022-y.14.01.
2. Mirziyoyev Sh. M Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, O'zbekiston, 2017. – B. 452.
3. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 1-kitob. –T.: O'zbekiston Raspublikasi fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 2018. -256 b.
4. Мухаммад Али. Улуғ салтанат. –Т.: "Sharq", 2014. -464 b.
5. Мухаммад Али. Amir Temur chamani. –Т.: "DAVR PRESS", 2019. -432 b.
6. Темур тузуклари. –Т.: "O'zbekiston", 2019. -184 b.
7. Самаров Р.С ва муаллифлар жамоаси. Соҳибқирон Амир Темур ҳарбий санъати. –Т.: "Маънавият", 2022. -280 б.

Amir Temurning adolatli munosabat, rag'bat va jazo to'g'risidagi qarashlari

Взгляды Амира Темура о справедливом
отношении, поощрении и наказании

The opinions of Amir Temur about justice
relationship, encouragement and punishment

SATIB-ALDIYEV Azim Abdu-Shakirovich

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent,
O'R QK Akademiyasi dotsenti

САТИБ-АЛДИЕВ Азим Абду-Шакирович

доцент, доктор философии по педагогике (PhD),
доцент Академии Вооружённых Сил Республики Узбекистан

Mr. Azim SATIB-ALDIYEV

Associate Professor, Head of Refresher Courses Centre
of Military Educational Establishments' Pedagogical Coders
of the Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur insoniyat tarixida o'chmas iz qoldirgan, kamdan-kam odamlarda uchraydigan serqirra iste'dod sohibi edi. U buyuk davlat arbobi, iste'dodli sarkarda, ilm-fan homiysi bo'lishi bilan birga yana ko'plab jihatlari bilan xalq manfaatlarini, yurt tinchligi va farovonligi, qo'shinining jangovar shayligi, yosh avlod tarbiyasi yo'lida o'z davriga nisbatan progressiv siyosat yuritgan.

Mamlakatni rivojlantirish yo'lida hech bir jihat uning nazaridan chetda qolmagan. O'zi yuksak aql-idrok va ma'naviyat sohibi sifatida saltanatning rivojlanishida ma'naviy va axloqiy asoslarni muhim ustun deb hisoblagan.

Amir Temur inson ma'naviy qadriyatlarining hamma jabhalarida islom dini salohiyati, davlatchilik siyosati va uning kuch-qudratini, ijtimoiy jamiyatda to'liq insoniy adolatni o'rnatishni asos qilib olib, uni amalga oshirdi. U davlat hukmdori salohiyati, harbiy iqtidori, sarkardalik mahorati, janglardagi shaxsiy qahramonligi va mardligi, iqtisodiy ma'murchilik yaratuvchisi, haqiqatgo'yligi, ijtimoiy adolat tarafdori va adolatsizlikka shafqatsizligi, xiyonatga betoqatliligi, og'ir va qiyin vaziyatlarga o'ta bardoshliligi va sabr-toqatliligi kabi sifatleri bilan jahonga mashhur shaxslar qatoridan o'rin egalladi.

Amir Temur va temuriylar davlatchiligi siyosatida, markazlashgan qudratli davlatni tashkil etish va uni mustahkamlashda armiyaga asosiy diqqat e'tibor qaratilgan. Saltanatning kuchi va mustahkamligi qo'shinlar qudratiga bog'liq deb hisoblagan. Shu sabadan ham Amir Temur o'zining buyuk imperiyasini tashkil etishda asosiy rol o'ynagan armiyani jahon miqyosida salohiyatli va muntazam qudratli armiya darajasiga ko'tara olgan.

Amir Temur o'z qo'shinlarining jangovar salohiyatini yuqori darajada saqlashda tartib-intozomning, adolatli munosabatning, q'o'mondon va askarlarni munosib rag'balantirishning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratgan. Chunki intizom, adolat va inson mehnatini qadrlash qo'shinlarning jangovar ruhini yuqori darajada saqlashga xizmat qilishini ta'kidlagan.

Amir Temur o'zining o'lmas asari "Temur tuzuklari"da shunday yozadi: "Qaysi bir sipohiy o'zini ko'rsatgan bo'lsa, rag'batlantirib haqini ado etsinlar. Qaysi bir sipohiy xizmatda yurib qarilik yoshiga yetarkan, uni oylik-haqdan mahrum etmasinlar va martabasidan tushirmasinlar. Hech bir sipohiyning xizmati nazardan chetda qolmasin. Chunki ular davlat xizmatida ekan, boqiy hayotlarini foni dunyo naqdi uchun ayamaganining o'zi ham in'omga va moddiy ta'minotga loyiqqligini bildiradi. Uni in'omdan mahrum qilib, xizmatlarini ko'rsatmasalar, noinsoflik qilgan bo'lurlar".

Rag'batlantirish haqida fikr yuritarkan, uning tartibini "Temur tuzuklari"ning "Amirlar, vazirlar, lashkar hamda raiyatni taqdirlab, martabalar va in'om-sovg'alar berish tuzuki" nomli qismida batafsil ko'rsatgan. Unda yozadi: "Amr qildimki, qaysi bir amir biron mamlakatni fath etsa, yo g'anim lashkarini yengsa, unga uch narsa bilan imtiyoz bersinlar: faxrli xitob, tug' va nog'ora topshirib, uni "bahodir" deb atasinlar; uni davlat va saltanat sherigi (deb) bilib, kengash majlisiga kirgizsinlar; unga chegara viloyati topshirilsin va o'sha yerlik amirlar unga bo'ysunsinlar...".

Amir Temur nafaqat mansabdor shaxslar, balki oddiy askarlarning ham jasoratlarini munosib taqdirlash lozimligini uqtirgan. "Temur tuzuklari"da shunday fikrlar keltirilgan: "... amr qildimki, qaysi bir askar qilich chopib bahodirlik ko'rsatsa, unga in'om tariqasida gurzi, qimmatbaho toshlar qadalgan o'tog', kakar, turna bellik qilich va bir ot bersinlar hamda o'nboshilik martabasiga ko'tarsinlar. Ikkkinchi, uchinchi bor bahodirlik ko'rsatsa, yuzboshi va mingboshi martabasiga yetkazsinlar".

Ushbu fikrlardan ko'rinib turibdiki, barchaga adolatli munosabatda bo'lish, rag'batlantirishning ma'naviy, moddiy, ruhiy ko'rinishlarini o'rinli qo'llash lozimligi prinsipiga rioya qilinishi talab qilingan.

Amir Temur davrida jinoyat va jazo masalalasiga ham jiddiy e'tibor qaratilgan. Qo'shinlarning ko'rsatgan jasorati va mehnatini munosib qadrlash bilan birga sodir etilgan jinoyati uchun adolatli jazo choralarini qo'llash lozimligini ta'kidlagan. Uning adolatsizlik, huquqbuzarlik sodir qilganlarga, hiyonat yo'liga kirganlarga jazo tayinlashda qonunchilik, adolat va insonparvarlik prinsipiga asoslangan holda yuritgan siyosati boshqa shaxslarni ana shunday salbiy xatti-harakatlarni sodir etishdan to'xtatib turgan.

Harbiy jinoyat uchun jazolar quyidagi tamoyillar asosida tizimlashtirilgan:

qaysi bir sipohiy urushdan yuz o'girib, qochsa, uni iltifotimizdan mahrum etsinlar;

agar majburan chekingan bo'lsa, uzrni qabul qilsinlar;

agarda uni vahima bosgan bo'lsa, izza qilsinlar;

qaysi sipohiy dushman qarshisida qilich chopib, yaralangandan keyin qochgan bo'lsa, unga tahsin o'qib, yaralanganligini e'tiborga olsinlar;

sipohiy asir bo'lib tushsa, uni o'ldirmasinlar;

g'anim sipohiylerden qaysi biri panohimizga kelsa, bunday askarga ishonib, uni aziz tutsinlar, chunki u o'z sohibiga vafodorlik qilib, yegan tuz namagi haqqini saqlagan.

Yozilganlardan ko'rinib turibdiki, Amir Temur jismoniy jazo berishni yoqtirmagan, "hokimiyati qamchi va kaltakdan nariga o'tmagan boshliq, egallab turgan lavozimiga munosib emas" degan aqidaga amal qilgan. Jazolashning kuchli ta'sir etuvchi

ma'naviy va ruhiy uushullarini qo'llagan. Masalan, sipohiylarning soqolini qirib, yuziga upa surib shahar kezdirlilishi o'lim bilan barobar jazolardan sanalgan. Amir Temur shunday buyurgan: "Qaysi navkar o'z xizmati, haq-burchini unutib, ish vaqtida (mehnatdan) yuz o'girar ekan, unday navkardan yuz o'girmoq kerak. Qaysi navkar ish vaqtida bahona izlab, jangu jadal paytida ijozat so'rab, qochishni mo'ljallasa, bugungi ishni ertaga qoldirsa bunga o'xshash navkarlar nomlarini ham tilga olishga munosib emasdir".

"Temur tuzuklari"da mansabdor shaxslar va bo'ysunuvchilar o'rtasidagi munosabatlar masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. "Navkarning begiga va bekning navkariga muolama qilish tuzugi" nomli bo'limda yozilgan: "Haqiqiy navkar bilsinkim, u agar (qo'l ostida) o'z navkari bo'lgan taqdirda undan nimani talab qilsa, uning begi ham undan aynan shu narsani kutadi. Shunday bo'lgach, o'zini bek xizmatidan ozod etilgan deb hisoblamasin. Yana shuni ham bilishi kerakki, agar begi unga avvaliga inoyat-marhamatlar ko'rsatsayu, oxiri ishonchsizligu iltifotsizlik qilsa, u holda ayb va nuqsonni begidan emas, o'zidan axtarsin". Ushbu fikrlardan Amir Temur rahbar va bo'ysunuvchi o'rtasidagi munosabatlarda o'zaro hurmat, boshqadan nimani kutsa, o'zi ham ana shunga tayyor bo'lishi kerakligi kabi ma'naviy-axloqiy jihatga urg'u berilganligi ko'rinib turibdiki.

"Eng xavfli hamda uning uzrini kechirib bo'lmaydigan navkar – bu jang maydonida o'z begiga hiyonat qilganlardir. Bunday kishilarni qabul qilish mumkin emas, chunki undaylar og'ir kezlarda eski beklariga xoinlik qilganlaridek, yangi beklarini ham unutadilar", - deb yozadi Amir Temur.

Insonlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishda ham hurmat, mehr-shafqat, ishonch va adolat prinsiplariga ustuvor o'rin berilgan. "Temur tuzuklari"ning "Do'stu-dushmanga muomala qilish tuzugi" deb nomlan qismida "Turon mamlakatini fath etgan kunim va poytaxt Samarqandda saltanat taxtiga o'tirganimdan so'ng, do'stu dushman bilan (muomalada) bir tekis yo'l tutdim. Menga yomonlik qilgan, makr-hiyla ishlatib, jang maydonida menga qarshi qilich yalang'ochlagan Badaxshon amirlari, turku tojik qo'shinlarining ba'zi amirlari qilgan qing'ir ishlaridan qo'rquvda edilar. Chorasiz qolib, iltijo bilan mening panohimga kelganlarida ularga shunday yaxshiliklar qildimki, mening inoyatim va xayr-ehsonimni ko'rib, o'zlari sharmanda bo'ldilar. Kimni ranjitgan bo'lsam, ehsonu in'omlar bilan ko'nglidagi xafagarchilikni chiqardim va martabalariga qarab imtiyozlar berdim" degan fikrlar keltirilgan.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, buyuk davlat arbobi, sarkarda Amir Temurning faoliyati davomida o'z tajribasidan kelib chiqib yozib qoldirgan o'gitlari bizning davrimizda ham o'zining ahamiyatini yo'qotmagan. Har bir harbiy xizmatchining o'z xizmat faoliyati, shaxsiy hayoti davomida ana shu o'gitlarga amal qilishi uni faqat muvaffaqiyat sari yetaklaydi.

MANBALAR:

1. Axadov Sh.A., Egamov T.S. Amir Temur va temuriylar davrining intellektual salohiyati. – Samarqand, 2004. – 93 b.
2. Sohibqiron Amir Temur harbiy san'ati [Matn] / R.Samarov, S.Axrоров, J.Xolmo'minov, S.Sadriddinov. – T.: Ma'naviyat, 2022. – 280 b.
3. Temur tuzuklari. – T.: O'zbekiston, 2019. – 183 b.

Amir Temurning boshqaruv sifatlari Управленческие качества Амира Тимура The managerial qualities of Amir Timur

XOLIQOVA Dilnavoz Alimatovna

dotsent, fil.f.n. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
HTM PK MOM dotsenti

ХОЛИКОВА Дилнавоз Алиматовна

доцент Центра ПК ПК ВОУ Академии ВС Республики Узбекистан,
к.фил.н., доцент

Ms. Dilnavoz KHOLIKOVA

Candidate of Philology, Associate Professor, Head of Refresher Courses
Centre of Military Educational Establishments' Pedagogical Coders
of the Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan

Sohibqiron Amir Temur siymosi olti asrdan ortiqki, butun dunyo siyosatchilari, tarixchi, adabiyotshunoslari tomonidan o'rganilib kelinmoqda. U davlatchilik qurish, harbiy san'ati, davlat boshqaruvidigi adolati, millatparvar, yurtparvarligi va nihoyat ulkan imperiya quruvchisi sifatida yuzlab ilmiy tadqiqotlarga asos bo'lmoqda.

Yevropaning ko'pgina olimlari uning buyuk xizmatlarini e'tirof etgan holda Amir Temur davlati Osiyodagi eng so'nggi buyuk saltanat edi, deya e'tirof etadilar. O'z vaqtida Buyuk Britaniya, Fransiya Germaniya, Ispaniya kabi Yevropa davlatlarida qimmatli ilmiy va badiiy asarlar yaratilgan. Ingliz adabiyotshunosi Kristofer Marlou Temur haqida sahna asari yaratgan bo'lsa, germaniyalik iste'dodli kompozitor Georg Gendel opera yozgan. 1787 yil Parijda L.Langle "Temur hayoti" kitobini nashr qildirgan[1. -B 357], xullas, Kristofor Marlodan tortib, Gyote va boshqa ko'plab so'z san'atkorlari sohibqiron haqida badiiy asar yaratganlar [2. -B 6]

To'g'ri, Amir Temur to'g'risidagi tarixiy manbalar oz emas. Lekin ulardagi ma'lumotlarning barchasini bir xilda qabul qilishga oshiqmaslik kerak. Hatto, hozir ham ba'zi adabiyotlarda Amir Temur davriga har kimning o'zicha yondashuvlari mavjudki, ulardan foydalanganda alohida sharh va tahlillar talab etiladi. Shuning uchun ham Amir Temur davlatining vujudga kelishi masalasida mumtoz asarlar va "Tuzuklar"ga suyanish maqsadga muvofiqdir[3. -B 301].

Jumladan, uning o'zi tomonidan tuzilgan "Temur tuzuklari", G'iyosiddin Alining "Ro'znomai g'azovoti Hinduston", mashhur ozar tarixchisi Nizomuddin Shomiyning "Zafarnoma", Tojiddin al-Solmoniyning "Tarixnoma", Mirzo Ulug'bekning "Tarixi arba' ulus" (To'rt ulus tarixi), Ibn Arabshohning "Ajoyib ul-maqdur fi tarixi Temur" (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"si, Rui Gonsales de Klavixoning "Buyuk Amir Temur tarixi", Sultoniya arxiepiskopi Ioann qalamiga mansub "Amir Tumor va uning saroyi haqida xotiralar" kabi asarlar qimmatli manba bo'ladi[4. -B 13]. Bugungi kunda esa Amir Temur siymosi jahonning yuzlab davlatlari olimlari tomonidan o'rganilmoqda va uning xizmatlari e'tirof etilmoqda. Xususan, o'zbek tarixchilari orasida professor Bo'riboy Axmedov, Sh.O'ljaeva, H.Bobobekov, Muhammad Ali kabi tarixchi olimlarning mehnatlarini alohida ta'kidlash joiz.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, sohibqiron Temurning katta davlatni, markazlashgan yirik saltanatni tuzishi, qaysi yo'llar bilan uni tartibga keltirgani va uning uzoq yillar hukmronlik qilishida qaysi omillar yetakchilik qilgani juda ko'p manbalarda turli yondashuvlarda berilgan. Chuqur analitik tahlilchilargina "Temur tuzuklari" bu siymoni o'rganishda asosiy manba sifatida xizmat qilishini e'tirof etadilar.

"Temur tuzuklari"ni ilk sahifasida "Pirim menga yozmishlarkim: "Abulmansur Temur, saltanat ishlarida to'rt narsaga amal qilgin, ya'ni: 1) (o'zing bilan) kengash; 2) (boshqalar bilan) mashvaratu maslahat ayla; 3) hushyorligu mulohazakorlik bilan qat'iy qaror chiqar; 4) ehtiyotkor bo'l. Chunki kengash va mashvaratsiz saltanatni barcha qilgan ishlariyu aytgan gaplari xato bo'lgan johil kimsaga qiyoslash mumkin...[5. -B15]

Yana shuni ham bilgilkim, saltanat ishlarining bir qismi sabru toqat bilan bo'lgay, yana bir qismi esa bilib-bilmaslikka, ko'rib-ko'rmaslikka solish bilan bitur... Qat'iylik, hushyorlik, ehtiyotkorlik, shijoat va sabr-chidam bilan barcha ishlar amalga oshirilgay[5. -B 16].

Bu maktub menga yo'l boshlovchi yanglig' rahnamolik qildi", - deya alohida urg'u bergan.

Bizga ma'lumki, Amir Temur o'zining ustozlari mashhur shayxlar otasining piri Shamsiddin Kulol, Termez yaqinida unga zafar ramzi bo'lgan nog'ora va bayroq tuhfa etgan ko'pgina yurishlarida, jumladan Dashti Qipchoq, Mozandaronga unga hamrohlik qilgan shayx Sayyid Baraka va xurosonlik shayxulislom Zayniddin Tayobodiyarga (Temur u bilan Xurosonga yurishida u bilan uchrashgani haqida XV asrda yashagan muarrix Fasix Xavofiyning "Mujmali Fasihiy" asarida ta'kidlagan) ixlosi juda yuqori bo'lgan.

Yuqorida keltirilgan maktub "Tuzuklar"ning Bombay nashri hoshiyasida shayx Abubakr Tayobodiyga tegishliligi ko'rsatilgan. Amir Temurning mazkur piri komillarning ilmi, fikri, bilimlariga doimo tayangani, ularning maslahatlarini hurmat qilgan holda, doimo e'tiborga olganligi ushbu maktubning "Tuzuklar"ning ilk sahifasidan joy olganidan ham ayondir. Keyingi sahifalarda u o'z tajribasida ko'rgan, isbotlangan fikr-mulohazalarini isboti bilan keltirib borgan va bu bayonlarda Temurning piri nasihatlariga qanchalar amal qilganligi ko'rinadi: "Yana tajribamdan o'tmishkim, garchi ishning qanday yakunlanishi taqdir pardasi orqasida yashirin bo'lsa ham, aqli raso va hushyor kishilardan kengashu tadbir istab fikrlarini bilmoq lozimdir... Har kimdan so'z olib, kengash so'rar edim. Lekin aytilgan har bir maslahatning yaxshi-yomon tomonlari haqida o'ylab ko'rgach, to'g'ri va savoblirog'ini tanlab olardim[5. -B 17] ". mantiqiy fikrlash, mulohazakorlik, kuchli insonlarning qarashlarini hurmat qilish uning tabiatiga xos edi.

Davlatchilik borasida ham Amir Temur o'z vaqtida eng to'g'ri yo'lga tanlay olgan. Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, Amir Temur Xurosonga qochayotgan tog'asini kuzatar ekan shunday dey-di: «Sizning Xurosonga qarab yo'l olishingiz, mening esa viloyatni vayrongarchilikdan qutqarib qolishim uchun Keshda qolmog'im ma'quldir va davlatni idora qilmog'im va saqlab qolmoqlik uchun Mo'g'ul xonining xizmatiga kirganim foydaliroqdir»[6. -B 148]. To'g'ridan to'g'ri mo'g'ullarga qarshi chiqish yosh bek uchun noto'g'riligini vatqida anglab yetgan Temur avvalo ularning xizmatiga kirishga qaror qilgan. Amir Temur haqidagi fikrlarini davom ettirgan holda Ali Yazdiy Temurning quyidagi iborasini keltiradi: «Boshliqsiz mamlakat joni sug'urib olingan tanaga o'xshaydi. Jonsiz tana uning halokati bilan barobardir».

Amir Temurning o'z oldiga qo'ygan muhim vazifalaridan yana biri siyosiy tarqoqlikka barham berish, alohida mulklarni mustahkamlab, markazlashgan va kuchli davlat ostida birlashtirish edi. Yurishlari davomida Amir Temur Xorazmni Movarounnahr tarkibiga qiritish uchun harakat boshlaydi. 1372 yilda Xorazm xoni Xusayn Sufi Amir Temurga boj to'lashdan

bosh tortadi va Sohibqiron yuborgan elchiga: «Men mamlakatni qilich bilan fath etganman, shuning uchun ham uni faqat qilich bilan olish mumkin» deydi. Shunga qaramasdan Amir Temur 1388 yili Xorazmga yurish qilib, Urganchni ishg'ol qiladi[4. –B164]. Keyinchalik Moskvaga qilgan yurishlari haqida Sharofiddin Ali Yazdiy: «Qimmatbaho narsalarga shunchalik boy ekanki, sanog'iga yetib bo'lmas ekan. Oy yog'dusini bildiradigan kumusholtin, gazlamayu, bo'z matolar qor tog'iday uyulib yotardi, qunduzu suvsar terisi behisob edi»[6. –B 46], - deb yozgan. Ammo Amir Temur bu yerda uzoq turmagan.

Xullas, Amir Temurning insoniyat tarixida tutgan o'rni juda katta. Shuning uchun ham Sharq va G'arb tillarida buyuk tarixiy siymo Temurbek tarixiga oid solnomalar, adabiy-badiy, ilmiy asarlar vujudga keldi. Jahongir haqidagi har doim ham real tarixiy voqealikka mos kelavermaydigan turli-tuman afsona hamda rivoyatlar shakllanib, mashrig'u mag'ribga tarqalib ketdi.

Sohibqiron ulkan saltanatni barpo etar ekan, fath etilgan mamlakatlarni farzandlari, nabiralari boshqaruviga topshirgani holda, ota makoni Turonni o'z qulida qoldiradi. Saltanatning butun mulklariga adolat va himoya joriy etildi[7]. Vasiyatida aytilganidsk, chinakamiga “zulmning qo'li kalta qilinadi”.

Shu narsani e'tirof etish joizki. o'z hukmronligi hududlarida Chingizxon kabi yirik imperatordan vayronalik qolgan bo'lsa, Temur qurdirgan shaharlar, maqbaralar hamon yashamoqda. Sohibqiron qurilish ishlariga ko'proq e'tibor bergan. 1365-66 yillardayoq u Qarshini tevarak atrofida devorlar, mudofaa inshootlari barpo etdi. 1370 yilda Samarqandda devorlar va ko'handiz, 1380 yilda esa Shahrisabzda Oqsaroy qasri qurilishi boshlanib, himoya devorlari qurilgan. Shu bois mintaqalar, hududlar rivojga yuz burdi, Klavixo kelib-ketgan yillarda Samarqand singari Kesh, Nasaf, Andijon, Buxoro, Toshkent, Jizzax obod shaharlarga aylangan edi. “Temur Bog'dodda bir yuzu yigirmaga yaqin mezana bunyod qildi”[8. –B 255.], qishloqlarda dehqonchilik taraqqiy etdi, hosil mo'l-ko'l bo'ldi.

Buyuk Temurbek o'z xalqining donishmandligini, kuch-qudratini, bag'rikengligini o'zida mujassam etib butun dunyoga ko'rsata oldi. Sohibqiron Amir Temur taqdir va davr tanlagan hukmdor edi.

MANBAALAR

1. Али, Мухаммад. Амир Темур чамани. –Т.: “DAVR PRESS”, 2019. -432 б.
2. Али, Мухаммад. : Улуғ салтанат. 1-китоб. Жаҳонгир Мирзо. –Т.: “Sharq”, 2014. - 464 б.
3. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 1993. -432 б.
4. Зиёев Ҳ. Буюк Амир Темур салтанати ва унинг тақдири. -Тошкент: Маънавият, 2008. 246 б.
5. Темур тузуклари. – Т. “O'zbekiston”, 2019. 183 б.
6. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома, форс тилидан ўзбек тилига Дарвеш Али ал Бухорий таржимаси. – Т.: Шарқ, 1997.
7. “Маршал, аллома Алихонтўра Соғуний “Темур тузуклари” таржимони”. “Ватанпарвар”. 17 май 2019 йил.
8. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. –Т.: “Fan”, 2018.256 б.

Amir Temur davlatining ichki va tashqi siyosatini jihatlarini (cavdo-sotiq munosabatlari misolida)

Аспекты внутренней и внешней политики государства Амира Темура (на примере торговых отношений)

Aspects of the domestic and foreign policy of the state of Amir Temur (by the example of trade relations)

AXMADJONOV Botirjon Alidjonovich

h.f.f.d. (PhD), podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi markaz boshlig'i o'rinbosari

АХМАДЖОНОВ Ботиржон Алиджонович

доктор философии по военным наукам (PhD), подполковник, заместитель начальника центра Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Botirjon AKHMADJONOV

PhD in Military Sciences, Deputy head of the Associate Professor, Head of Refresher Courses Centre of Military Educational Establishments' Pedagogical Coders of the Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan

“Siyosatda maslahat mulohazakorlik, o‘ylab ish qilish va qurol kuchidan o‘n baravar foydaliroqdir”, degan dono so‘zlar Amir Temurga mansubdir. Shu nuqtai nazardan uning tashqi va ichki siyosatini cavdo-sotiq munosabatlari misolida o‘rganish, ayniqsa hozirda dunening ayrim xududlaridagi nobarqaror ocharchilik davrda tinchlikka erishish mazkur davlatlarga yordam berish yo‘lida o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

1370 yilda Movarounnahrda Samarqand shahrini markaz qilgan Amir Temur davlati tashkil topdi. 35 yilga yaqin davr ichida mazkur davlat doirasi nihoyatda katta hududni o‘z nazorati ostiga olganligi hamda Buyuk ipak yo‘lining xavfsizligi ta‘minlanganligi natijasida bu yo‘lda xalqaro savdo aloqalarining qaytadan rivojlanishiga zamin yaratildi.

Amir Temurning o‘zi ham bu yo‘lning rivojlanishiga katta e‘tibor berdi. U nafaqat o‘z davlati doirasidagi ichki savdo ishlarini, balki xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirish, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi uchun zarur ekanligini yaxshi anglagan edi.

Shu bois u hokimiyatga kelgan zahoti ichki va tashqi savdo ishlariga katta e‘tibor bera boshladi. Avvalo karvon yo‘llarining xavfsizligini ta‘minlab, ularda karvonsaroylar barpo etish ishlariga alohida e‘tibor berdi. Yevropa mamlakatlaridan Hindiston va Xitoyga olib boradigan va u yerlardan O‘rta Osiyo orqali o‘tadigan tarixda “Buyuk Ipak yo‘li” deb atalgan xalqaro yo‘lning barcha asosiy yo‘nalishlarini egallab olgan Temur bu yo‘lda karvonlarning xavfsizligini ta‘minlash uchun tadbirlar

ko'rgan. Mashriq hamda Mag'rib, ya'ni sharq va g'arb o'rtasidagi savdo-sotiq munosabatlarining har tomonlama rivojlanishiga g'oyat e'tibor bergan.

Amir Temur katta diplomat sifatida ham mashhurdir. U Vizantiya, Venesiya, Genuya, Ispaniya, Kastiliya, Fransiya, Angliya bilan, ya'ni o'sha davrdagi ma'lum va mashhur bo'lgan Yevropa davlatlari bilan iqtisodiy aloqalar o'rnatish va mustahkamlash sohasidagi faoliyatini rivojlantirdi.

Til, din, millatlarning har xilligi Amir Temurni Yevropa mamlakatlari bilan diplomatik, savdo-sotiq munosabatlarini o'rnatish va mustahkamlash ishida g'oyat muhim qadamlar qo'yishga xalaqit bermadi.

Temur turk Sulmoni Boyazid ustidan g'alaba qozonganidan so'ng tashqi munosabatlarni yanada kuchaytirib yubordi. Amir Temur eng dong taratgan podshoh sifatida tanildi. G'arb va Sharqda uni dono rahbar, harbiy san'at ustasi va yetuk siyosatchi sifatida tan olishgan.

Shu o'rinda Angliya qiroli Genrix IV ning sohibqiron Amir Temurga yo'llagan maktubidan quyidagi fikrlarni keltirib o'tsak:

Xudoning inoyati ila Angliya va Fransiya mamlakatlari qiroli, hamda Irlandiya hukmdori hisoblangan Genrix tangrining suyukli bandasi, qadrdon do'stimiz, shavkatli va ulug' xukmdor Temurbeyga ko'pdan-ko'p salomlar bo'lsin va hammamizning panohimiz Olloh unga tinchlik ato qilsin.

Shunga o'xshash fikrlarni yevropa mamlakatlarida yozilgan va nashr etilgan kitoblardan o'qib bilishimiz mumkin. XV asrda Amir Temurga «Yevropa xaloskori» degan yodgorlik o'rnatilgan. XVI asrda K. Marlo «Buyuk Temurlang» degan pesa yaratadi. A. G. Gendel XVIII asr boshida «Tamerlan» degan opera yozadi.

Xitoydan O'rta yer dengizi bo'ylari tomon yo'nalgan qadimgi karvon yo'li kesib o'tgan g'oyat o'lkan hududda yagona saltanatningbarpo etilishi bilan bu xalqaro muloqot yo'lida temuriylar shubhasiz sarbonlik qilish imkoniga ega bo'lishgan. Ular savdo karvonlari qatnovi xavfsizligini ta'minlashga, Sharq va G'arb mamlakatlariaro savdo va elchilik aloqalarini har tamonlama kengaytirishga jiddiy e'tibor berishgan.

Temuriylar davrida Xitoy, Hindiston, Tibet, Oltin O'rdaga tobe Rusiya, Volga bo'yi, shuningdek, Janubiy Sibir bilan muntazam savdo-sotiq qilingan. Xitoydan, asosan, shoyi, chinni, gavhar va mushk; Hindistondan ip mato, nil (bo'yoq), muskat yong'og'i, qalampirunchoq, dolchin va anbar; Rusiya va Sibirdan qimmatbaho mo'yna, teri va mum olib kelingan; Yevropadan gazmollar, movut va ko'pgina boshqa tovarlar keltirilgan. Samarqanddan chet mamlakatlarga: bo'z, duxoba, shoyi gazlama, qog'oz, quruq meva, guruch, paxta va kalava chiqarilgan¹.

Tashqi savdoni kengaytirishda Temurning turli mamlakatlar bilan olib borgan elchilik aloqalari muhim ahamiyaga ega bo'lgan. XV asrning 20-40 yillarida Shohruh va Ulug'bek idora etgan davlatlar bilan Xitoy, Tibet va Hindiston o'rtasida muntazam elchilar almashib turilgan.

---

¹ Tolametova Z.A., Qulmatov A.A. Amir Temur davlatining iqtisodiy rivojlanishi va savdo aloqalari/ Z.A.Tolametova, A.A. Qulmatov// Moliya va iqtisodiyot – 2012. - № 5. – 10-18 b.

Bu davrda Temuriylar Tibet va Hindiston bilan ham elchilik munosabatlarini o'rnatishgan. 1421 yilda Tibetdan Buxoro va Samarqandga elchilar kelgan. 1441 – 1442 yillarda Shohrux Hindistonga Bijayanagar saroyiga tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy boshliq elchilarni yuboradi. U Kermon, Hurmuz va Fors qo'ltig'i orqali Hindistonga qilgan sayohatini yozib qoldirgan. XIV asrning oxiri XV asrning birinchi yarmida temuriylar davridagi iqtisodiy taraqqiyotga hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo hamda mamlakatda o'tkazilgan pul islohotlari turtki bo'lgan.

Dastlab, Amir Temur, so'ngra ayrim temuriylar mamlakatda yagona pul birligini joriy etishgan. Amir Temur vazni 6 (olti) grammlı "tanga" va 1,5 grammlı "miri" deb yuritiladigan ikki xildagi kumush tangalarni zarb etgan. Bu kumush tangalar Suyurg'atmishxon va Sultrn Mahmudxon nomlari bilan Movarounnahr, Xuroson, Eron, Ozarbayjon va Iroqning 40 dan ortiq yirik shaharlarida chiqarilgan².

Shohrux Astrabod, Buxoro, Domg'on, Isfahon, Kushoniya, Kermon, Qum, Nishopur, Marv, Samarqand, Sabzavor, Sultoniya, Tabriz, Xorazm, Hirot, Sheroz va boshqa shaharlarda o'z nomi bilan kumush tangalar zarb etib, pulning ichki savdodagi muomalasini tartibga solgan. Bu borada 1428 yilda Ulug'bek o'tkazgan fulusiy (mis) pullar islohoti ayniqsa katta ahamiyat kasb etgan. Xalq o'rtasida Ulug'bekning chaqalari "fulusi adliya", ya'ni "adolatli chaqa" nomi bilan shuhrat topgan.

Xulosa sifatida quyidagilarni ta'kidlash mumkin, Amir Temur hukmronligi davrida ham va temuriylar hukmronligi davrida ham ichki va tashqi savdoning kengayishi, kasb – hunar tarmoqlarining rivoj topib, hunarmandchilik mahsulotlari hajmining ortib borishiga turtki bo'lgan.

---

² Beriskov Ye. Buyuk Temur. T., Sharq 1996.

Amir Temurning turli saltanatlar va podshohlilar borasidagi ba'zi fikrlari

Некоторые мысли Амира Темура о различных странах и государствах

Some thoughts of Amir Timur about various countries and states

YULDASHEV Furqat Bekturdiyevich

Podpolkovnik, dotsent, O'R QK Akademiyasi kafedra boshlig'i o'rinbosari

ЮЛДАШЕВ Фуркат Бектурдиевич

Подполковник, доцент, заместитель начальника кафедры Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel YULDASHEV F. Bekturdiyevich

Associate Professor, Deputy Head of the Department of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Mazkur maqolamizda kitobxonlarmiz qalbida yanada yorqinroq taassurot qoldirish uchun Amir Temur va Temuriylar davrida kitobga va umuman o'sha davrga xos bo'lgan munosabatlar aks etgan ayrim manba va miniaturalar bilan tanishtirib o'taman:

Birinchi manba

Amir Temurning saroyida bir qo'llik xattot Umar Akta degan kishi ham faoliyat yuritgan. U Qur'oni karimning yong'oq po'chog'iga sig'adigan hajman juda kichik nusxasini tayyorlab, hukmdorga sovg'a qiladi. Amir Temur uni mamnuniyat bilan qabul etib, uch bora o'pib, ko'ziga surtadi va xattotni qimmatbaho sovg'alar bilan siylaydi va shu bilan bir qatorda taklifini ham samimiy ohangda ishora etadi:

– Sen Tangri taolo so'zlarini shu darajada mayda harflarda bitishga qanday jur'at etding?!

Xattot sergak tortadi. Hukmdor o'z xalqiga xos tuyg'uni yo'qotmagan edi, umuman, turk, ya'ni o'zbek zodagonlari ham katta narsalarni tan olishar, ayniqsa, muqaddas Qur'oni karimga bo'lgan ixloslari juda yuksak edi. Umar Akta tezda ishga kirishib, Qur'oni karimning boshqa nusxasini juda ulkan holda tayyorlaydi. Uning har bir harfi yarim gaz (52 sm) ni tashkil etganini hisobga olsak, u chindan ham hayratli nusxa edi. Uni katta aravaga yuklab, Ko'ksaroyga olib keladilar.

Bu xabarni eshitgan Sohibqiron Amir Temur saroy ahli bilan tashqari chiqib, uni yuksak ehtirom va katta tantana bilan kutib oladi hamda xattot Umar Aktani bir umrga yetadigan zebu zar – oltin bilan siylab, hurmatini joyiga qo'yadi.

Ikkinchi manba

Faqat shu emas, umuman, Amir Temur va Temuriylar davri sarkardalari, o'nboshi, yuzboshi, mingboshilar, katta- kichik amaldorlar ham kitobning qadriga yeta bilishgan. Masalan, XV- asr oxirgi choragida Hirot miniatura maktabi vakillari

tomonidan ishlangan noyob, betakror “Samarqand hokimi Sutonali Barlosga kitob taqdim qilinishi” asari bizni hayratga soladi.

Ko‘rinadiki, o‘sha davr amaldorlari va hokim atrofidagi kishilarning ma’naviy olami juda boy va yuksak bo‘lgan. Bitta kitobni kutib olishga yasan-tusan kiyingan Sultonali Barlosning o‘zi, pirlari, yordamchilari, diniy ulamolar, musiqachilari, oshpazlari va hatto otboqari ham ishtirok etayotganini ko‘ramiz. Ular shahardan chiqib, anhor bo‘yiga, so‘lim va xushhavo boqqa kelishgan. Tantanali, hayajonli vaziyat yaqqol aks etgan. Old o‘rinda qizil guldor ustida musiqachilar aftidan tantanavor kuyni ijro etmoqdalar.

Hurmatni qarang: nechun nag‘machilar old o‘ringa qo‘yilgan? Aftidan, bu hozirgi to‘y oldidan karnay-surnaylarning tantana boshlanishi oldidagi jarayonini ifoda etadi.

Mantiqan fikrlab ko‘radigan bo‘lsak, bitta kitobni kutib olishga shuncha vaqt, kuch va alohida tantanavor holat muhayyo etilganki, bu saboq bugungi kunda biz yuksak ma’naviyatli kishilarmizmi yo ota-bobolar, degan savolni ko‘ndalang qo‘yadi.

Ushbu boy tariximizdan ajoyib nishona bo‘lgan miniatura Nizomiyning “Xamsa” asariga sahifalaridan o‘rin olgan bo‘lib, bugungi kunda 06810, v. 1 b. ro‘yxati ostida Londondagi “Britaniya muzeyi”da nodir ashyo sifatida ko‘z qorachig‘iday saqlab kelinmoqda.

Uni saqlab qolgan insonlarga ming tashakkur va afsuski, bunday nodir miniaturalar o‘zimizda saqlanib qolganda, bugungi kunda u Britaniya muzeyini emas, “O‘zbekiston tarixi” muzeyining eng noyob miniatura rasmlaridan biri sifatida bizga g‘urur va sharaf hadya etib turgan bo‘lardi. Demak, bu ham tarixiy saboq. Qayta parokanda bo‘lmaslik, millat xomtalash etilmasligi uchun pahlavon askarlarimizda asl vatanparvarlik tuyg‘ularini ana shunday miniatu ralar fonida ham shakllantira bilishimiz lozim.

Huzur halovat shavkatli jangchining ruhini o‘ldiradi. (Amir Temur)

Mazkur tarixiy jarayonlar ham bizning bugungi askarlarimiz uchun ham jiddiy saboq emasmi? Endi o‘zingiz o‘ylab ko‘ring, kitob o‘qimagan johil hukmdor yo amaldor, yo oddiy kursi egasi shunday buyuk jasorat ko‘rsata oladimi?! Javobini aytmasak ham, o‘zingiz uchun barchasi tushunarli. Demak, bizning suyukli askar bir qo‘lida qurol tutar ekan, ikkinchisida, albatta, kitob quroli bo‘lishi ham zarur.

Boshqa manbalarga ko‘z yugurtirar ekanmiz, juda ko‘p tarixiy voqealarga duch kelamiz:

Yunon tarixchilari yozib qoldirgan xotiralar ham biz uchun juda qimmatli manbalar sanaladi, ammo ular yurtimiz hududidagi manzillarni va shaxslar nomlarini o‘z tillariga moslab bitganlarki, ularni o‘rganayotganda, juda jiddiylik va o‘ta e‘tibor bilan ilmiy xulosalar chiqarish lozimligini ham alohida ta‘kidlab

o'tishga to'g'ri keladi. Ular tomonidan qoldirilgan ma'lumotlariga ko'ra, kamondan foydalanishda qadimgi momolarimiz ham erkaklar singari juda katta mahoratga ega bo'lishgan va tarixiy voqealardan ko'ramizki, bu qurol ularning hayotlarida ham o'ziga xos xususiyat kasb etgan.

Masalan, tarixchi Elian yozadiki, saklarda uylanishni istagan yigit avvalo bo'lajak qaylig'i bilan bellashishi lozim bo'lgan va bu musobaqa o'sha davrlarda ham "bellashuv" deb nomlangan. "O'g'uznoma"da kuyovlikka nomzod Boyroq ismli yigitning bo'lajak qaylig'i Bonu Kichik bilan bellashuvi juda qiziqarli tasvirlangan.

Qo'lida kamon tutgan Boyroq qiz otgan o'qni nishonga olib, mayda-mayda qilib urib tushirishi lozim bo'lgan. Yoxud yaqin-yaqinlargacha kuyovlar qaynotaning uyida "o'tin yorish musobaqasi"da kuchi emas, balki qanchalik ilmi va hunari borligi sinab ko'rilgan va bu yerda uning o'tkir uchli turli boltalarni ishlatish mahorati ham ko'rikdan o'tkazilgan. "Alpomish" dostonida ham sohibjamol Barchinoyning yigitlar oldiga qo'ygan shartlarid a ham ularning mardonaligi, jasurligi va qanchalik ilmi va mahoratlari borligi behuda tasvir etilmagan.

Amir Temur turli tarixiy kitoblarni ko'p o'qiganligi bois ham, u o'ziga kerakli maslahatlarni topa bildi. Masalan, u Xunlar tarixini o'qigach, kamonni takomillashtirish va undan foydalanishni o'z o'rniga qo'ygan edi.

Xo'sh, Temurbek nimalarga ahamiyat qaratgan edi. Ma'lumki, Chingiziylar Osiyo va Yevropaning juda ko'p qismiga 150 yil davomida egalik qilib kelishar va u yashayotgan hudud Chig'atoy mulki deb atalib, hamon unda ota-bobolari o'zlarini mo'g'ul deb e'lon qilgan turk qavmlarining vorislari xo'jayin edilar. Yurt ilmi bo'lmaguncha Temurbek o'zini to'laqonli farzand bo'lolmasligini ham anglagan edi.

Uning yoshlik yillarida o'qigan tarixiy asarlaridan biri "Shohnoma" edi, unda Abulqosim Firdavsiy ma'lumot beradiki, "miloddan avvalgi VII asrdan to milodning ikkinchi asrigacha Markaziy Osiyodan Qora dengizgacha bo'lgan hududda hukm surgan saltanat hukmdori – mashhur Alp Er To'nga bo'lib, forslar uni Afrosiyob, hududini esa Turonzamin, deb atardilar.

Sinchkov va har narsaga jiddiy ko'z bilan qaragan Sohibqiron Amir Temur Afrosiyob o'limi bilan bog'liq voqealarni tahlil etar ekan, hukmdor bir umr dunyoda bo'ladigan o'zgarishlarni, ayniqsa, o'z xalqiga qarshi tish qayrayotgan yovuz kuchlarni bartaraf etib turish kerakligini ham tushundi. Mo'g'uliston hukmdori Qamariddinni, Oltin O'rda xoni To'xtamishni, Usmoniylar sultoni Yildirim Boyazidlarga qarshi turmaganida, ular Turonzaminni bosib olib, xarob etar va xalqni yana necha asrlar davomida qullik iskanjasida ushlab turishlari aniq edi. Sohibqiron Amir Temurning aql nuri esa bu yovuzliklari o'z paytida aniqlay oldi va ularga kuchli zarba berdi.

Yana bir tarixiy jarayon

Amir Temur janoblari miloddan 210-yil avval yuz bergan voqeani ham unutmadi. Shu davrda siyosat maydoniga dadil ot surib kirgan Botur Tangriqut

o'gay ona va o'gay aka-ukalarning qattiq qarshiligiga duch keldi va ovozli kamon o'qini ularga qaratishdan boshqa chora topolmadi.

Yo'ldagi g'ovlar bartaraf etilmas ekan, o'z xalqining halokati yaqinligini his eta bildi. Bu harakatlari uchun uni istagancha ayblashimiz mumkin, lekin ortda xalq, millat taqdiri turganda, bugungi til bilan aytganda, korrupsionerlarni bartraf etmasdan turib, oldinga harakat qilish, millatni asrab qolish qiyin masala ekanligini Amir Temur ham teran tushungan edi.

O'zining aniq rejali, jiddiy, shiddatkor harakatlari bilan g'animlarini yengib, parokanda kuchlarni birlashtirib, xalqining keyingi taqdiri uchun jonbozlik ko'rsatgan va 500 yil hukm surgan ulug' Xun tangriqutligini barpo etgan Botur Tangriqut Bayding jangi chog'ida go'zal xotinining nayrangiga uchraganini ham Amir Temur o'zi uchun jiddiy saboq deb bildi. Gap shundaki, dono vazirining nasihatiga quloq tutmay, o'zboshimchalik bilan jangga kirgan Xan sulolasining Tunjit podshohi Liyubong qurshovga tushib qoladi. Uning o'ta ayyor Chin Ping ismli vaziri ham bo'lib, u qiyin paytlarda uni turli vaziyatlardan qutqarishga usta edi. Bizga ayonki, ayollar boylikka, qimmatbaho taqinchoqlarga o'ch bo'lishadi. Chin Ping Botir Tangriqutning malikasi huzuriga o'g'rincha kirib borib, unga bir qancha oltinlarni hadya etadi va evaziga qurshovning ma'lum joyida yo'l ochib berishni so'raydi. Qo'liga mo'may mablag' tushgan ayol qosh qayirmasdan, butun makrini ishga solib, o'z erini darhol orqaga qaytishini, aks holda Ko'k Tangrisining g'azabiga yo'liqishini aytib, uni juda sarosimaga soladi va xotinining jazavasidan hayajonga tushgan Botir Tangiqut "malika behuda jon kuydirmayapti" deya, uning so'ziga chippa ishonadi va qurshovning bir qismidan o'z askarlarini chetga oladi, Liyubong esa shu joydan qochib chiqib, o'zini ham, qo'shinini ham qutqarishga muvaffaq bo'ladi.

Amir Temur bu davrdagi qurol-aslahalarning yasalishi va takomillashtirilishi bilan tanishar ekan, hukmdor o'z malikasi – saroy Mahdi Ulyosini tanlashda ham adashmasligi lozimligini teran anglab yetdi va bu voqeadan yetarlicha xulosa chiqarib oldi. Shu sabab ham, u 1370-yilda taxtga o'tirgach, boshqa malikalarga qaraganda, o'zining dono fikrlari bilan nazariga tushgan Saroymulixonimni tanladi va birinchi kundanoq u bilan kelajagi haqida bitim imzolay oldi. Chunki suyuqli yori O'ljay Turkon oqadan so'ng haligacha bir qarorga kelolmagan edi. O'ljay Turkon oqa nafaqat suyuqli malikasi, balki eng og'ir janglarda uni yonida turib, himoya etgan quroldoshi ham edi va Amir Temur o'z malikasining bo'lajak ayolining ham "eng yaxshi qurol bo'lishi"ni istar edi. Chunki Botir Tangriqut o'z ayolining unga qarshi xavfli qurol sifatida foydalanishini bilganda, boshqacharoq yo'l tutgan bo'lardi. Demak, hukmdor uchun ayol ham eng qo'rqinchli qurolki, u bitta makri bilan butun davlatni, saltanatni ostin-ustun qilib tashlashi mumkin. Odamzod tarixida bunday ayanchli holatlar ko'p uchraydi.

Ayolning Alloh tomonidan erkaklarga nisbatan nozik, chiroyli, sabr-toqatli, ammo o'ta chidamli yaratilganini hisobga olgan Amir Temur keyinchalik hukmdor sifatida taxtga o'tirgach, qirqqizlar va boshqa ayol jamoalari xohishlariga yarasha keng imkoniyatlarni ham muhayyo etdi.

Malikalar va ayollarga, ayniqsa, ulkan qo'shin ortidan Ug'ruqda kelayotgan ayollarning jangovar holatlariga ham e'tibor qarata bildi. Bizga bu haqda Ibn Arabshoh aniq ma'lumot beradi:

“(Amir) Temur qo'shinlari ichida ayollar ham ko'p bo'lib, ular jang to's-to'polonlari va shiddatli to'qnashuvlarda matonat ko'rsatardilar. Ular g'animga qarshi turib, mardonavor jang qilishar, nayza sanchishda, qilich bilan zarba berishda va kamondan otishda mergan erkaklardan ham mohir va mahoratli edilar. Agar ulardan biri homilador bo'lib, yo'lda ketayotgan paytda dard tutsa, u jamoasidan ajralib, yo'ldan chetga chiqar va ulovidan tushardi. Ko'zi yorigach, chaqalog'ini o'rab, uloviga minar va yana jamoasiga kelib qo'shildirdi”.

Uchinchi manba

Sohibqiron Amir Temur O'g'uzxonning davlatchilik faoliyati bilan ham qiziqdi va uni yaxshilab o'rgangan edi. “O'g'uznoma” dostonidagi quyidagi satrlar diqqatimizni jalb etmasdan qolmaydi:

...xursandchilik qildilar. Shundan so'ng O'g'uz qog'on, O'g'illariga yurtini ulashib berdi. Yana dediki:

Ey o'g'illar!

Men ko'p yashadim, ko'p urushlar ko'rdim.

Nayzani o'q qilib otdim, ayg'ir minib ko'p yo'rtidim.

Dushmanlarni yig'latdim, do'stlarni kuldirdim.

Ko'k Tangri oldida burchimni o'tadim.

Yurtimni sizlarga qoldiraman, dedi...

Amir Temur bundan o'ziga shunday xulosa chiqardi, hukmdor degani avvalo Tangri va uning bandalari ezguligi uchun xizmat qilmog'i kerak, uzoq hukmronlik qilish uchun o'z sog'lig'ini ham, o'zgalar sog'lig'ini ham asrash lozim, qurol-aslahani ham tanasiga jo etishi, uni o'z tanasi a'zolariga aylantirishi, dushmanlarni ko'zdan qochirmasligi, do'stlarini esa xursand etib turishi, Tangri oldida burchini bajarguncha yurti ishonchli qo'llarga qoldirishi ham kerak.

To'rtinchi manba

Amir Temurni ota-bobolar yashagan hudud taqdiri ham juda qiziqtirgan.

1713-1722-yillarda Sibirda harbiy xizmatda bo'lgan shved zobiti Tabbert-Stralenbergning turkiy xalqlarning yashash manzillarini, qadimiy qo'rg'onlarini ko'rib, ular haqidagi og'zaki va yozma manbalarni, xususan, yunon adib va tarixchilari Gekatey, Gesiod, Gerodot, Strabon, Pliniy, Pomponiy Mela, Ptolemey va boshqalarning asarlarini o'rganib, turkiy xalqlarning vatani Oltoy o'lkasi, degan to'xtamga keldi, ammo bu xolisona baho emasdi. Chunki turkiy xalqlarning, xususan, o'zbek davlatchiligi ilk shakllangan hudud Amudaryo va Sirdaryo bo'ylaridir, so'zimizning isboti uchun aniq manbalarga murojaat etamiz.

“Devonu lug'oti-t-turk” asari yozilganiga ming yil vaqt o'tdi, ammo turkiy xalqlar bugungi kunda ham ushbu mashhur asarda qayd etilgan hududlarda yashashmoqda;

yana bir aniq qadimiy dalil-isbot, ya'ni milodiy 1066-yilda asar – taniqli fors shoiri Asadi Tusiyning “Gershosbnoma” dostonida quyidagicha misra mavjud:

Hama Movarounnahr to marzi Chin Shumurdand ongoh Turonzamin.

Ma'nosil: qadimdan to shu kungacha Movarounnahrrdan to Xitoy yerlarigacha bo'lgan hudud Turonzamin, deb ataladi.

Biz bu o'rinda misraning asl forscha shaklini aniq keltirdikki, muhtaram o'quvchilarimiz ixtilofga bormasinlar, zero, o'quv qo'llanma askarga doimo aniq ma'lumot berishi lozim, toki uning ongida o'zga xalqlar haqida ham noto'g'ri fikrlar shakllanmasin.

Gapni uzoqdan boshlab kelmoqdamizki, bu bilan suyukli askarlarimiz tariximizni kengroq va chuqurroq bilsinlar, zero unda hikmatlar juda ko'p va aynan shu hikmatlar tufayli ongimizda yangi ezgu g'oyalar shakllandi va hayotda amalda qo'llaniladi, chunki hayot uch qismdan iborat bo'lib, ikkisining o'zaro birlamchi harakati bilan uchinchi hayotni vujudga keltiradi va bu tabiat qonuni bo'lib, uni hech kim inkor etolmaydi.

Amir Temur Tun Yabg'u hoqon faoliyatini ham nazardan qochirmadi. Tun Yabg'u hoqon 618 yilda boshqaruv markazini Yettisuvdan Chochga, Mingbuloq mavzesiga ko'chirganini, keyingi 50 yil mobaynida bugungi Markaziy Osiyo va yaqin hududlarda kichik-katta 27 hokimlik yuzaga kelganini va ularning bari o'zicha mustaqil bo'lib olganini, aynan Tun Yabg'u hoqon ularni nikoh rishtalari orqali birlashtirishni ko'zlaganiga ham alohida e'tibor qaratdi. Chunonchi Xitoy yilnomalarida Samarqand hukmdori xoqonning qiziga uylangani zikr qilinib, "shu vaqtdan e'tiboran tukeyu (turklarga) bo'ysundi", deya ta'kidlab o'tilgan. Hoqonning yana bir qizi Sosoniylar shahanshoi Xusrav Parviz (591-628) bilan turmush qurgan. Aynan o'sha paytlarda xoqonlikning Eron ustidan nazorati kuchaygan bir payt edi. Taomilga ko'ra, xoqonlar o'z qizlarini vassal hukmdorlarga uzatishib, ularning o'zlariga tobeligini mustahkamlar edilar.

Tun yabg'u-xoqon huzurida bo'lgan xitoylik sayyoh, rohib, harbiy xufiyachi Syuan Tszanning quyidagi esdaligi bizga ko'p narsalar haqida ma'lumot beradi:

"Xoqon yashil satindan kaftan (to'n) kiygan bo'lib, sochlari yyelkasiga tushib turardi. Faqat peshonasini ipak halqa bilan bog'lagan, uning uchlari boshining orqa tomonidan biriktirilgan edi.

Atrofida ipak chakmon kiygan va sochlari o'rilgan ikki yuzga yaqin da-gan (tarxon) deb ataluvchi sarkardalar joy olishgandi. Askarlar tuyalar va otlarga mingan bo'lib, mo'yna va matolardan kiyim kiyishgan, qo'llarida uzun nayzalar, bayroqlar va o'q-yoylari bor edi. Shunchalik ko'p ediki, ularning adog'ini ko'rib bo'lmasdi".

Bu tarixiy fakt. Biz uchun eng noyob manbalar. Bu manba orqali Tun yabg'u-xoqonning siymosini, qudratini hamda biz uchun yanada muhim bo'lgani – askarlarining ko'rinishi, kiyimlari va qurol turlaridan xabardor bo'lamiz. Kezi kelganda aytish kerakki, Amir Temurning O'ljay Turkon oqa, Saroymulxonim, To'kal xonimlarni o'ziga munosib malikalar sifatida tanlashi va Xonzoda begim, Gavharshodbegimlarni farzandlariga munosib kelin o'rnida ko'rishi ana shu saboqlarning natijasi edi, desak xato bo'lmaydi. Demak, uning bu sa'y-harakatlari

qo'liga qurol tutgan hukmdorning xalqlarni birlashtirishda bunday qadimiy usullardan foydalanishni ijobiy holat, deb tushunishi kerakligini anglatadi.

Beshinchi manba

Podshohlarga hurmat.

Amir Temur esa Tarmashirin voqeasidan ham o'zi uchun kerakli xulosani chiqarib olgan edi.

So'zimiz havoyi bo'lib qolmasligi kerak, chunki bunday qo'llanmalarda o'quvchilarga aniq ma'lumotlar beriladi. Ko'pchilik nazdida Tarmashirin hayoti Amir Temur uchun uzoqdagi afsona sifatida tuyulishi mumkin, ammo u zotning bu hukmdorga hurmat bilan qaragani bor gap. **G'iyosiddin ali** o'zining "**Hindiston safari**" mumtoz asarida Amir Temurni Tarmashirin siymosiga hurmat bilan qaraganini, Mirt qal'asini olishda aynan shu hukmdorning hurmati uchun ish tutganini aniq manbalar misolida bayon etgan. Mana o'sha manba: u "Mirt qal'asi - ning fathi zikrida" deb atalgan.

"Bu qal'a Hind kishvarining mashhur qal'alaridandir... Seshanba kuni oyning yigirma sakkizida Mirt hisoriga yuborilgan amirlar xabar qildilarki, mavlono Ahmad Tahonasarining o'g'li Ilyos Afg'on va Safi Gabr jami gabrlar to'dasi ila bu hisorda mahkam tururlar, el bo'lmoqqa ko'nmaslar va jang qilmoqchilar. Ular ayturlarki: "Podshoh Tarmashirin qal'aning tashqi istehkomlariga yaqin kelgan va ololmay qaytib ketgan."

Bu so'zlardan hazrat sohibqironning qahru-g'azabi keldi: nega endi bir gabr bizning mamlakatimizning bir nechta podshohzodasini ojiz-u yaroqsiz hisoblar?"

Izoh:

Bitta allaqanday qaroqchi gabr Tarmashirindek ulug' hukmdor haqida g'alamislik bilan so'z aytganda, Sohibqiron Amir Temurning chidab turishi mumkin emasdi. Buni qarangki, bu zot bitta tarixiy shaxsimizga otilgan tuhmat toshi tufayli ulardan o'ch oldi. O'ziga bino qo'ygan va o'ylamay so'ylagan har qanday kimsaning ana shunday og'ir jazoga muhtalo bo'lishi muqarrardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Amir Temur Ko'ragon. Zafar yo'li. Toshkent, "Nur", 1992 y., 37b
2. Marsel Brion. Menkim, Sohibqiron – jahongir Temur", –Toshkent, "Yangi asr avlodi", 2018 y., 27 b.
3. Naim Norqulovning "Amir Temur va kitob san'ati" maqolasi asosida tayyorlandi. – Toshkent, Amir Temur saboqlari, G'.G'ulom, 1999 y., 23-b.
4. Sharq miniatura va adabiyoti. Kitob-albom. G'.G'ulom nashriyoti, 1987 y., 35 miniatura.
5. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. Toshkent, "Mehnat, 1992 y., 99-100b.
6. G'aybullaboboyev. Tun yabg'u-hoqon.-Toshkent, "Abu matbuot-konsalt" nashriyoti, 2011, 11-b.
7. "Alp Er To'nga jangnomasi" Toshkent, "Cho'lpon", 1995 y.

**Amir Temurning qurol tutgan askarning mantiq
ilmini egallashi uchun joriy etgan chora-tadbirlari**

**Меры направленные Амиром Темуром для
приобретения логических навыков воинам
державшим оружие**

**Measures directed by Amir Temur for the acquisition
of logical skills by a warrior holding a weapon**

SEDOV Mirzatilla Sunnatovich

Podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi
Qurollanish va otish kafedrasida katta o'qituvchisi

МИРАХМЕДОВ Мирзатилла Суннатович

Подполковник, старший преподаватель
кафедры вооружения и стрельбы Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel Mirzatilla S.MIRAKHMEDOV

Senior Instructor of the Armament and Shooting Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev: "Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan buyuk ajdodlarimiz bor", deb behuda aytmagan edi.

Ana shu ulug'vor so'zlardan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, bugungi askarlarimizga ta'lim berayotgan muhtaram ustozlar hamda o'sha oliyjanob askarlarimizning o'zlari ham *"Qay yo'sinda bu muhtaram zotlar ulug'lik darajasida yetdilar va qanday qilib, ular o'tgan ming yillikda bir emas, ikkita Uyg'onish davrini bunyod eta oldilar?"* degan savollarga javob izlashlari tayin. G'arbda, albatta, bu davrlar Sharq Renessansi, degan nom sharaf qozongani biz uchun ham katta g'urur va iftixordir.

Yuqoridagi fikrlar shuni anglatadiki, garchi Amir Temur harbiy ustunlik uchun zamonaviy qurollar zarurligini his etib, bu yo'lda juda katta ijobiy o'zgarishlar yasagan bo'lsada, uning uchun dunyodagi eng noyob qurol – INSONning o'zi edi. Allohning buyuk mo'jizasi bo'lmish jonli quroldan foydalanishda undan o'tari yo'q, desak, xato qilmagan bo'lamiz. Uning odam qiyofasidagi qurollari turli soha vakillari bo'lib, ular turli kiyimlarda, turli ko'rinishlarda faoliyat yuritir, bir paytning o'zida ularni dunyoning turli burchaklarida uchratish mumkin bo'lar va lekin hech qachon ularning bari Sohibqiron Amir Temurning olam ning eng kichik nuqtalaridagi ko'zi ekanligi xayolga ham kelmas edi. Bir paytning o'zida ular mohir savdogar, hotam- toy inson, islom dini vakili, oddiy darbon yoxud sartarosh va yoxud meshkob, farrosh, nonvoychi ham bo'lishi mumkin edi. Ayni paytda ular turli davlatlarda faoliyat yuritayotgan noyob qobiliyatli siyosatchi va o'sha davlatning ishonchli kishisi ham bo'lishi mumkin edi. Va o'ylab ko'ring, "Birgina to'g'ri qaror va adolatli

siyosat bilan ulkan maqsadga erishish mumkin bo'lgan joyda tig', quoldan foydalanish bema'nilikdir, deb hisoblagan Amir Temur yana ikkinchi jihati, Alloh taolo yaratgan begunoh odamlarning qonini to'kishni, ularni urushlar tufayli qirilib ketishlarini ortiqcha deb hisoblar hamda buni xiyonat o'rnida ko'rardi. Shu bois ham, u to'qqiz marta kengashib, faqat zo'r kelganda, qilich kuchidan foydalanishni majburiy hodisa, deb anglardi. Va bunday hukmdor qanday qilib Tangriga yoqmasligi mumkin?! Siz o'ylaysizki, u Xitoyga urush uchun borayotgan edimi, yo'q, u avvalo haqiqatni talab qilayotgan edi. Va buning uchun yana katta, yirik jang bilan emas, ya'ni ko'p odamlarning qirilib ketishini emas, bu yerda ham aql va siyosat bilan erishiladigan g'alabani ko'zlagan edi.

Ammo shu narsa aniqki, 1404-yilda Xitoy yurishiga hozirlik ko'rayotgan Sohibqiron Amir Temur aynan shu qo'mondon haqida to'la ma'lumotga ega edi, chunki hukmdor g'alabaga omil bo'luvchi birorta narsani ham, hatto bitta xasni ham nazardan qochirmagan. Mahmud Chjen u zotga yordam berishi mumkin emas, degan savolga unchalik ishongingiz kelmaydi. O'ylashimizcha, bu inson haqida kengroq tadqiqotlar kerak.

Gapning qisqasini aytganda, ikkinchi Uyg'onish davri o'z-o'zidan yuzaga chiqqan emas, unda Amir Temur va Temuriylar hissasi juda ham katta.

Haqli savol tug'iladi: endi o'zimiz-chi?! O'zimiz Uchinchi Renessansning poydevorini barpo etish yo'lida qanday muhim ishlarni amalga oshirishimiz kerak?

Harbiy talabalarimizga saboq berayotgan muhtaram o'qituvchi, ustozlarimiz ularning oldilariga ana shunday mantiqiy savolni ko'ndalang qo'yib, har birlarini fikrlashga, chuqurroq o'ylashga va mantiqiy javoblar topishga undaydilar.

"Sulton ul-orifin, hazrat Ahmad Yassaviy shogirdlariga umri poyoniga etayotganini aytganda, ular xomush tortishib:

– Pirim, endi sizning bilimlaringizni kimdan o'rganamiz? – deb so'rashdi.

Pir javob qildilar:

– o'zingizdan izlang!"

Hayot sabog'i bu: saodatni ham, g'amni ham o'zingizdan izlang, chunki kim ulug'likka erishgan bo'lsa, avvalo o'zi sababchi, kim g'am botqog'iga tushgan bo'lsa, o'zining kaltabinligi oqibatidir.

Kitoblar, qo'llanmalar, darsliklar – talaba hayot yo'lini ko'rsatuvchi va unga yo'llanma beruvchi nur, ibtido bo'lib, agar har bir kishi nazariyadan so'ng o'zining qalbida, tanasida kasb va hunar malakalari ko'nikmalarini mustaqil ravishda hosil etmas ekan, biror natijaga erishish qiyinligi isbot talab qilinmaydigan hayotiy haqiqat. Buni barcha ulug' hukmdorlar, botir o'g'lonlar, bahodir jangchilar, elu xalq yo'lida jonini qurbon etgan qahramonlar chuqur tushunib yetishgan va doimiy ravishda, mutassil o'z mahoratlarini oshirib borishgan. Amir Temur ham davlat tepasiga kelgach, ilk kunlardan oq har bir qurol tutgan askarining mantiqiy ilmi haqida ham bosh qotirgan edi. So'zimizning isbot etish uchun manbalarga murojaat etamiz.

Dunyodagi zo‘ravon va tajovuzkor kuchlar qaysi xalqni bo‘ysnudirmoqchi bo‘lsalar, uning yana bitta zo‘r quroli – mantiq ilmidan ayro etishga, askarlarining qalbidan milliy qadriyat va an‘analarini, tarixi va ma‘naviyatidan tamoman bebahra etish uchun tish-tirnog‘i bilan qattiq va ayovsiz harakat boshlaydilar.

“Temur tuzuklari”da mashhur so‘z bor, uni ko‘p o‘qigansiz, yoddan ham bilasiz, ammo bu o‘rinda uni biz qayd etib o‘tmog‘imiz lozim, chunki ertangi askar bolalarimiz ham buni bilishlari kerak. O‘sha so‘z quyidagicha bitilgan:

“Tajribamda ko‘rilganikim, azm qat‘iy, tadbirkor, hushyor, jang ko‘rgan, mard, shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz, loqayd kishidan yaxshiroqdir. Chunki tajribali kishi minglab kishiga ish buyuradi”.

Diqqatingizni “Temur tuzuklari”dagi yana bir ahamiyatli bo‘lim – “Askarni eng quyi martabadan oliy martabagacha tarbiyalab ko‘tarish tuzugi”dagi: *“Sipohning naslu nasabiga ham qarash kerak”*, degan fikrga ham jalb etamizki, bu ham behuda emas. Naslu nasabi toza deganda, kimlarni tushunamiz. Albatta, birinchi galda ilmni qadrlab, o‘zi ham olim va yetuk inson darajasiga ko‘tarilib, bolalarini ham komil inson sifatida shakllantirgan oilani, ota-onani tushunamiz.

Shu bois ham, Amir Temur mamlakatda mantiq ilmini rivojlantirish uchun 1380-yilda yirik olimlardan biri Sa‘duddin Taftazoniyni va 1387-yilda mashhur olim Mir Sayyid Sharif Jurjoniyni o‘zining go‘zal va betakror poytaxti bo‘lmish Samarqandga taklif etib, ularning ilmidan, faylasuf qarashlaridan, mamlakatni rivojlantirish, xalqni adolat bilan boshqarish yo‘lidagi ilmiy asarlaridan o‘rinli foydalanishga erishdi.

Xondamirning “Habib as-siyar” asarida yozilishicha, Amir Temur Sa‘duddin Taftazoniyni katta ilmiy salohiyati va yuksak insoniy fazilatlaridan yaxshi xabardor edi, ayni paytda Xorazmda faoliyat ko‘rsatayotganini ham bilardi va uning tafsir, fiqh, kalom, nahv, balog‘at va mantiq singari muhim fanlarni puxta o‘zlashtirib, shu sohalaridan ko‘plab kitoblar tasnif qilganini ham kuzatib borayotgan edi.

Xususan, olimning ilmiy-ma‘naviy merosiga oid asarlaridan:

– “Talxiys al-Kashshof”, ya‘ni mashhur o‘zbek olimi Mahmud Zamaxshariyning “Al-Kashshof” asariga yozilgan so‘zboshi.

– “Kashf al-asror va iddat al-abror fi tafsir al-Qur‘on”;

Hadis ilmiga oid:

– “Arba‘un fi-l-hadis”, – “Risalat al-ikroh”.

Fiqh ilmiga oid:

– “Fatovo al-hanafiya”,

Fiqh ilmi usullariga oid asari:

– “Talvih fi kashf haqiqat at-tanqih”;

Mantiq ilmiga oid:

– Tahzib al-mantiq va-l-kalom” kitoblarini o‘qib chiqqan va ularning mazmunidan to‘la xabardor edi.

Sa‘diddin Taftazoniy umrining oxirigacha, ya‘ni 1391-yil, muharram oyining 22-sanasigacha dunyoning yirik ilm markazlaridan biriga aylangan Samarqandda

faoliyat yuritdi va Temuriylar saltanati davri “Uchinchi Uygʻonish davri” rivoji uchun oʻzining ulkan hissasini qoʻshdi.

Xuddi shuningdek, Mir Sayyid Sharif Jurjoniylar haqida ham bir oz toʻxtalib oʻtishga toʻgʻri keladiki, bu zotning maʼnaviy quroli ham askar va zobitlarimiz uchun katta saboq vazifasini oʻtaydi. Behuda Amir Temurdek ulugʻ zot uni eʼzoz tutmagan edi. Chunki Mir Sayyid Jurjoniylar mantiq ilmiga juda katta hissa qoʻshdi. Bu ilmdan biz ham xabardor boʻlishimiz oʻta zarur va muhimdir. Uning induktiv va deduktiv xulosalar haqidagi fikrlari Arastu va Sharq izdoshlarining qarashlarini eslatib, bu fikrga oʻzining betakror xulosalarini qoʻshib, ularni boyitgan.

Demak, bu ikki buyuk shaxs Amir Temur va Temuriylar davrida Turonzamindagi madrasalarda talabalarga turli fanlar qatori mantiq ilmi boʻyicha ham saboq berdilar va mamlakat taraqqiyoti, fuqaroning tinch hayoti, askarlarning vatan va adolat uchun kurashadigan komil insonlar sifatida shakllanishlari yoʻlida katta xizmat qildilar.

Sohibqiron Amir Temurning turli sohalardagi fikrlashlaridan, saʼy-harakatlaridan koʻrinadiki, u zot buyuk oʻtmishdoshi, ulugʻ donishmand bobolaridan biri Abu Nasr Forobiylar (873-950) mantiq ilmi boʻyicha yozgan asarlarini, bu boradagi qarashlarini chuqur oʻrgangan, chunonchi olimning mantiq ilmini “ilmlarning raisi” deb atagani unga juda maʼqul kelgan va oʻzi ham mantiq ilmini yaxshi oʻzlashtirgan, chunki Sohobqiron Amir Temurdek jahonga boʻylagan hukmdor bu ilmni oʻzlashtirmasdan turib, ulkan saltanatni va yirik qoʻshinni adolat bilan boshqarishda qiynalib qolgan boʻlardi va koʻramizki, uning mashhur “Tuzuklari” ning oʻzida mantiq ilmi boʻyicha fikrlari juda qisqa, ammo katta maʼnoda oʻz ifodasini topgan. Ijodkor ahli, donishmandlar yaxshi bilishadiki, fikrni qisqa ifodalash, bir gapda butun olam maʼnosini berish uchun kishidan juda katta salohiyat, ilm va tafakkur talab etiladi. Amir Temur hazratlarida ana shunday katta ilm va salohiyat mavjud edi.

Islom olamining nufuzli donishmandlaridan biri Imom Gʻazzoliylar mantiq ilmi boʻyicha fikr yuritib ekanlar: *“Kim mantiq ilmini bilmasa, uning ilmiga aslo ishonch yoʻqdir”, deb aytgan.* Bundan anglanadiki, yangi Oʻzbekiston sharoitida bu ilmni oʻrganish nafaqat faylasuflarning ishlari, balki har bir fuqaro va askaru zobitning ham vazifasi, desak mubolagʻa boʻlmaydi.

Mantiq ilmi muhokama yuritishning qonun-qoidalari, usullari, tizimlari haqidagi fan boʻlib, qadimdan Yunoniston va Sharq mamlakatlarida, xususan, Turonzaminda paydo boʻldi va mustaqil fan sifatida shakllandi. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniylar, Umar Xayyom, Saʼduddin Taftazoniylar, Sharif Jurjoniylar, Alisher Navoiylar, Mirzo Bedil singari buyuk mutafakkirlar bu fanning rivoji uchun juda katta samarali ishlarni amalga oshirdilar.

Endi mantiq ilmining hukmiga kelsak, shuni anglash kerakki, bunda Alloh taolo tarafidan quvvatlangan inson uchun unga ehtiyoj yoʻq, ammo aksar muhaqqiq olimlarimiz ilm yoʻliga kirgan talabalar uchun uni bilish vojibdir,

deydilar. (Mantiq ilmi bo'yicha saboqlar. –T., Toshkent islom universiteti, 2008, 4-5b.).

Biz nega bu masalani kengroq holatda yoritmoqdamiz? Gap shundaki, o'tgan XX asrning boshlarida turmushning barcha sohalarida boshlangan texnokratik jarayonlar hozirgi vaqtga kelib, jadal rivojlanib bormoqdaki, bu narsa askarlarimizni ham ogohlikka chaqiradi, chunonchi inson bajarishi kerak bo'lgan aqliy va jismoniy yumushlarning avtomat-robot va kompyuterlar tomonidan bajarilayotgani, albatta, ijobiy holat, bu yangi taraqqiyot, yangi olam, inson mehnatining yengillashuvi va omilligi demakdir, ammo nishoning orqa tomoni bo'lgani singari, har bir yangilikning muammoli jihatlari ham mavjud: texnikaga mukkasidan ketgan kishida o'z ustida ishlash tizimiga putur yetishi mumkin, bizning qo'lida qurol tutgan pahlavon askarlar ham fikrlovchi aqlli bahodirlar bo'lib, bu muammoni nazardan qochirmaydilar va tushunadilarki, inson tanasidagi asosiy tizimda "dangasalik", ya'ni "bu mening ishim emas, buni kompyuter bajaradi", degan iddao paydo bo'lsa, barkamollikka intilishlari ham faqat biryoqlama bo'lib qoladi. Bunday tahlikali vaziyatlarda qo'lida qurol tutgan askarlarimiz mantiq ilmi bilan ko'pdan-ko'p texnokratik jarayonlar tufayli o'z xotiralarida to'planib qolayotgan ortiqcha xabarlardan paydo bo'ladigan zo'riqishlarni, ruhiy qiyinchiliklarni bartaraf eta oladilar. Demak, darslik, qo'llanma yozayotgan hurmatli olimlarimiz, professor-o'qituvchilarimiz muammoning ana shu jihatiga e'tibor berib, bu dardning ertaga gazak olib ketmasligi uchun bugun unga malham bo'ladigan chora-tadbirlarni topa bilishlari ham zarur. Bizning oldimizda ham shunday masala ko'ndalang turgan ekan, demak, qo'lida qurol tutgan askarlarimiz ongida insoniyatga mehr-muhabbat, barcha muqaddas tushunchalarga nisbatan xushkayfiyat, ongli munosabat uyg'otadigan holatni vujudga keltirmog'imiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. O'qituvchi va murabbiylar – yangi O'zbekiston barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. – Toshkent, "Murabbiy" gazetasi, 2020. 1-oktabr.
2. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. Toshkent, "Mehnat, 1992 y.
3. Amir Temur Ko'ragon. Zafar yo'li. Toshkent, "Nur", 1992 y.
4. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. Toshkent, "Mehnat, 1992 y.
5. G'aybulla Boboyorov. Tun yabg'u-hoqon.-Toshkent, "Abu matbuot-konsalt" nashriyoti, 1997 y.
6. M.Qodirov. Buyuk yurt allomalari. -Toshkent, "O'zbekiston", 2016 y.
Buyuk yurt allomalari. U.Uvatov tahriri ostida. Toshkent, "O'zbekiston", 2016 y. // 19.Sa'duddin Taftazoniy. A.Alloqulov.

Amir Temurning jahon tarixidan xabardorligi va uning qurol-aslahalar borasidagi qarashlari осведомлённость Амира Темура о мировой истории и его взгляды на оружие Amir Temur's awareness of world history and his views on weapons

KOMILOV Ma'rufxon Sobirxonovich

Подполковник, О'Р ҚҚ Академияси

Qurollanish va otish kafedrası katta o'qituvchisi

КОМИЛОВ Маъруфхон Собирхонович

Подполковник, старший преподаватель
кафедры вооружения и стрельбы Академии ВС РУ

Lieutenant Colonel Marufkhon S. KOMILOV

Senior Instructor of the Armament and Shooting
Department of the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan

Sohibqiron Amir Temurning o'z "Tuzuklari"da: "Davlatlarning tanazzulga uchrashi sabablarini surishtirdim va davlatu saltanat zavoliga sabab bo'luvchi ishlardan saqlandim", deb qayd etgan so'zlarini e'tiborga olsak, ayon bo'ladiki, u zot har bir mamlakatning taraqqiyoti hamda ularning nima sababdan tanazzulga yuz tutganini chuqur o'rganib, o'zi uchun saboqlar chiqargan va shu bilan birga, bir to'xtamga kelganki, qo'shin g'alabasini har tomonlama ta'minlashidan turib, jangga kirish aqlli sarkardalarning ishi emas. Chunonchi qo'shin qurol-aslahalarining tutgan o'rni va ularni takomillashtirish ishlariga ham dolzarb vazifalardan biri sifatida jiddiy qaraganki, u zotning boshqa ko'pgina masalalar qatorida qurol tutgan askarning ma'naviy olamiga e'tibor bergani, turli katta-kichik janglarda qo'llagan qurol-aslahalari, qo'shinning uzoq yo'l bosishi holatlari, oziq-ovqat ta'minoti, umuman mag'lub bo'lmaslik tarixini o'rganish bizga juda ko'p saboqlar beradi.

Ko'hna tarix oynasidan o'tmishga, moziy qa'riga boqqan

Otliq askar

Sohibqiron Amir Temur o'tmishda qurol-aslahalarning paydo bo'lishi, ularning harbiy maqsadlarda ishlatila boshlagan davrlari va qanday takomillashtirib borilgani bilan jiddiy qiziqqanligi bor haqiqat, chunonchi davlat tepasiga kelgach, nafaqat dastlabki ovchilik, mehnat va harbiy qurollar, balki Ahamoniylar, Yunonlar, Xunlar, Chin davlati, Arablar, Chingiziylarning jangovar qurol-aslahalari nusxalaridan piyoda askar foydalandi va ularni birma-bir takomillashtirib bordi. Bu holat u zotning naqadar teran aql egasi bo'lganini, bir paytning o'zida bunyodkorlik, ilm-fan va xalqqa mehr ko'rsatish barobarida harbiy soha rivojiga ham juda jiddiy ko'z bilan qaragani biz uchun yanada katta saboqlar emasmi?!

Kamon barcha manbalarda **O'rta tosh** (mezolit) **davrida** ovchilar tomonidan ixtiro qilingani tilga olinadi. Ba'zi joylarda milodiy XVII, ba'zi joylarda XX asr boshlarigacha qo'llanib kelingan. Hozirda esa bu qadimiy qurol dan sport musobaqalarida foydalaniladi.

Farg'ona vodiysida shu davrga mansub mehnat va ovchilik qurollari Qayrag'och qishlog'i yonidagi Boqirg'on darasida, Isfayram soyida, Palmon qishlog'i yaqinida hamda Xo'jajayr soyining o'ng sohilidan topilgan.

Muste Davriga kelib esa qurollar takomillasha boshladi, masalan, aynan shu davrda sig'cha toshlar, qirg'ichlar, pichoqlar va boshqa qurollar muomalaga kirdi.

Bu davrda tosh va suyaklarni ishlash usullari ham takomillashdi va dastlabki tosh va suyak qurollari yasaldi hamda amalda qo'llana boshladi, ya'ni inson mehnati birmuncha yengillashdi.

Surxondaryo viloyatining Boysun tumanidagi Teshiktosh g'oridan topilgan bola tana suyagi qoldiqlari, bosh cha nog'i va *3000 mingga yaqin turli-tuman qurollar* jahonda juda katta shov-shuvlarga sabab bo'lganini bilamiz.

Yuqori paleolit davriga kelib esa ishlab chiqarish qurollari o'zgardi va taraqqiy davri boshlandi: odamlar igna, bigiz, qarmoq, kamon o'qi, turli xil bezaklarni yasashni ham o'rganib oldilar. Shuningdek, bu davrda parma ham paydo bo'ldi va bu narsa qurol-aslahala yasashda yangi imokniyatlarni yuzaga keltirdi. Parma yordamida suyak va toshlarni teshib, uzoqqa uloqtiruvchi qurollarni ixtiro qildi. Bu davrda kamon kashf etildi.

Surxondaryo viloyatining Zarao'tsoy darasidan topilgan suratlar qadim ajdodlarimizning xuddi shu davrda kamondan foydalanganini ko'rsatuvchi holatlar yorqin aks ettirilgan.

Amir Temur **Kushon davridagi** o'ziga xos bo'lgan va takomillashtirilgan eng yaxshi kamon namunalarini sinchiklab ko'zdan kechirishni ham unutmadi, chunki bu kamon turi suyak va mustahkam ashyolardan, ya'ni beshta pishiq butlovchi qismdan tashkil topgan edi. Yana eng muhimi, uni Turonzaminning mohir ustalari ixtiro etgan edilar. Kushon davlati davrida eng qudratli qurol hisoblangan kamonning maxsus bu turi aynan Markaziy Osiyodan Eronga, undan o'tib, g'arbda Shotlandiyagacha, janubda Hindistongacha bo'lgan keng hududda tarqalganini bilamiz.

Bu manbalar Amir Temurga kuch va ishonch berdi va u Turonzaminda yana maxsus harbiy qurol-aslaha korxonalarini tashkil etdi hamda aholini ish bilan band etish, kundalik ehtiyojlarini qoniqtirish uchun qator mahallalarda ham shunday korxonalarni vujudga keltirdiki, bu uning naqadar kuchli iqtisodchi bo'lganini ham ko'rsatadi, chunki aynan oila sharoitida ishlab chiqarilgan mahsulotga, birinchidan, talabgor bor bo'lsa, ikkinchidan, shu oilalarda o'sayotgan yosh avlod uchun hunarmandchilik, qurolsozlik ishlari tarbiya va saboq maktabi bo'ldi. Boshqa muhim jihati, Yevropa va erkinlik olgan rus knyazliklari ham aynan Amir Temur va Temuriylar davri qurol-aslahalaridan namuna olib, ularni takomillashtirdilar va zamonaviy qurol-yarog'larga ega bo'lganliklari tufayli keng hududlarni qo'lga kirita boshladilar. Ikkinchi jahon urushi paytida Amir Temurning "Ra'd" (ma'nosi – "momaqaldiroq") to'pi va shunga o'xshash o't ochar artilleriyalar asosida mashhur "Katyusha" ixtiro etilgani ham bor haqiqatdir. Bular to'g'risida yana keyinroq to'xtalamiz.

Urush quroli – o'ta xavfli buyum, uni qayerda va qaysi holatda ishlata bilish Xudo bergan ong va aqlga tayaniladi va bu hamisha hamma zamonlarda odamzod oldida ko'ndalang bo'ladigan muhim va dolzarb vazifa. Bugun ham bu narsa dolzarbligini yo'qotgan emas, aksincha, bugun dunyoda qurolli to'qnashuvlar tobora kuchayib bormoqda. Olimlarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, mittigina Yer yuzida, keng samoda yagona bo'lgan uyimiz hududida to'plangan yadrolar shunchalik ko'pki, bu ajal qurollari ishga tushsa bormi,

Yerni o'ttiz marta titib yuborishga qodir ekan. Bu narsa aqli hech bir insonni bee'tibor qoldirmaydi. Bizning bu tadqiqotimizdan asl maqsadimiz ham masalaning ana shu dahshatli tomoniga qaratilganligini, quroldan foydalanishda, ayniqsa, bugun insondan yuksak ma'naviy axloqni talab etayotganini ham yana bir karra ta'kidlab o'tish joizdir. Ilk marotaba keng fonda "qurol va inson" mavzusi bo'yicha fikr yuritar ekanmiz, bu qo'llanmadan foydalangan yosh askarlar qo'llariga qurol olar ekan, uning mas'uliyatini ham his eta bilishlari, ya'ni ular nafaqat qurolga ega bo'lishlari, balki o'zlarining tarbiyalari, ma'naviyatlari haqida ham o'ylashlari lozim va ishonamizki, o'tmish xalq qahramonlari Spitamen, Tumaris, Shiroq, Mahmud Torobiy, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur va Temuriylar, xususan, Mirzo Ulug'bek, Bobur Mirzo va mashhur sarkardalar – Shayx Nuriddin, Shoh Malik va ularning o'nlab safdoshlari hayotini, yaqin tariximizga g'animga qarshi kurashda jonini fido etgan Alimqul lashkarboshi, Namoz botir, Dukchi eshon singari vatanparvar qahramonlarimizning nima uchun qo'llariga qurol tutganlarini ham chuqurroq o'ylab, o'rganib, o'zlari uchun kerakli xulosalarni chiqarib oladilar.

Demak, biz bu o'rinda "mis va oltin" so'zlariga jiddiy e'tibor qaratishimiz kerak. Oltin Zarafshondan, Sug'ddan, Ushrushondan, Chotqol tizma tog'laridan olingan bo'lsa, Farg'onaning Novkat hududida mis konlari mavjud bo'lgan. O'zbekistonning Qizilqum va Nurota tog'larida feruza konlari mavjud edi. Iskandar Maqdunlining shohona chodiri yonida "toza tiniq moy", ya'ni neft otilib chiqqanini aytishadi. Bu davrda Farg'ona hududida neft qazib olishgan va u iste'molda bo'lgan. Temir esa miloddan avvalgi VII-V asrlarda Afrosiyob, Ko'zali Qir (Xorazm), Ohangaron, Olmaliq hududidan qazib olingan.

Shoh Doro davridagi ma'lumotlarga ko'ra, oltin Baqtriyadan, lazurit, ya'ni "ko'ktosh" Sug'ddan, Xorazmdan esa "ahshayna" degan qimmatbaho buyumlar keltirilgan.

Amudaryo bo'yidan topilgan oltindan qo'yilgan aravali sak jangchisining tasvirida qanday qurollar mavjudligini aniq ko'ramiz: uzun xanjar belboqqa osib qo'yilgan, boshida tepasi uchli quloqchin, yonida bir emas, ikkita nayza, qabariq yumaloq qalqon ham mavjud. Shunindek, kalta qilich (akinak), oybolta (sagariy)lari ham yonlarida bo'lgan. Ular o'q otishda shunchalik mahorat kasb etganlarki, shamoldek yelib ketayotgan ot ustida ham ortlaridan quvib kelayotgan g'animni bimalol qulata oladilar, otgan o'qlari hech qachon xatosiz ketmaydi.

Farg'onaning "samoviy otlari" Xitoy hukmdorlari juda qiziqtirgan ko'rinadi. Miloddan avvalgi 104-101-yillardan Xitoy qo'shini ikki marotaba vodiya bostirib kelgan, ammo ularni bo'ysundira olishmay, oxiri sulhga rozi bo'lishgan va shartnomaga binoan Farg'onaning tillarda doston "samoviy otlari"dan uch mingtasi ularga berilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, otlarning faqat mingtasigina Xitoyga yetib borgan, qolganlari yo'llarda nobud bo'lgan yoxud go'sht mahsulotlari sifatida foydalanilgan. Bu tarixiy faktlar shuni ko'rsatadiki, zotdor otlar O'zbekistonni hududida parvarish etilgan va dunyoga tarqab ketgan, chunki o'sha paytlarda jangovar suvoriylar hozirgi "tanklar" singari ko'pincha urush taqdirini tez va samarali hal etishga qodir bo'lgan.

Chjan Tsyanning ma'lumotlari mazkur qo'llanmamiz uchun ham har jihatdan qimmatli, deb ayta olamiz, chunonchi ularda farg'onaliklar bilan baqtriyaliklarning urf-odatlarini, kiyinishlar va uy tutishlari ham bir-birlariga o'xshash ekanligi aytiladi. Bu yerlarda ham usta savdogarlar ko'p va turli buyumlar sotiladigan katta-katta bozorlar mavjud bo'lgan. Aholisi bir milliondan ortiq. Demak, so'z bugungi Surxondaryo, Afg'onistonning Shimoliy qismlari va Tojikiston hududlari haqida boryapti. Bu davrga oid Termiz, Zartepa, Dalvarzin va Denov hududidan topilgan osori-atiqalar, devoriy suratlari diqqatga sazovor, xususan, Xolchayon hokimining saroy devorida ishlangan suratda taxtda o'tirgan shoh va uning yonidagi malika,

suvoriylar, musiqachilar hamda turli gulchambarlar taqqan kishilarning qiyofalari o'sha davr yuksak madaniyatidan guvohlik beradi. Aholi nafaqat jang qurollari yasash bilan, balki turli uy-ro'zg'or buyumlari va zebu ziynatlar yasashda ham mohir bo'lishgan. Musiqa sozlarini yasash ham san'at darajasiga ko'tarilgan, masalan, Surxondaryo viloyatining Termiz shahri yaqinidagi Ayritom hududidan topilgan "Sozanda ayol" haykali va uning qo'lidagi Xushnavo (arfa) sozi o'zining betakrorligi, nafisligi bilan kishini hayratga soladi. Aynan shu davrda ganchkorlik nihoyatda taraqqiy etganini ham alohida qayd etish lozim, ya'ni turli harbiy qurollar bilan bir qatorda hunarmandlar aholi ehtiyoji uchun zarur buyumlarni ham muomalaga kiritib borishgan. Bu narsani shu kunlardagi taraqqiyotimizda ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, kompyuterlar, havo telefonlari dastlab harbiy maqsadlar uchun ishlab chiqarilgan bo'lsa, o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab, aholi turmush darajasini yuksaltirish, iqtisodiy tushumlarni ko'paytirish uchun iste'mol mollari sifatida ishlab chiqarish keng yo'lga qo'yildi va bu holat hozirda ham davom etmoqda. Bundan qirq, ellik yil avval hatto samo kemalari faqat harbiy maqsadlar uchun ishlab chiqarilgan bo'lsa, bugungi kunda xususiy korxonalar xalq manfaati uchun turli fazo kemalarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'ymoqda. Bir so'z bilan aytganda, harbiy texnika rivoji asta-sekinlik bilan tinch maqsadlarda foydalanishga o'ta boshlaganki, bu borada qanchalik ko'p izlansak, shuncha ko'p yangi-yangi tafsilotlarga duch kela boshlaymiz.

Demak, bundan shuni anglashimiz kerakki, rangli shishalar asosan yurtimizda ishlab chiqarila boshlagan va zamon zayli bilan boshqa davlatlarga tarqalgan. Va shu bilan birga, qilich, xanjarlar va qalqonlarga aynan shu shishalardan bezak berish ishlari ham takomillasha boshladi.

Lekin tariximizda muarrixlarni hayron qoldiradigan jihatlar ham mavjud. Ulardan biri shuki, garchi VII asrda ham yurtimizda harbiy qurollar juda sifatli holatda, turli bezaklar bilan ishlov berilgan ravishda ko'plab ishlab chiqarilgan va takomillashtirilgan bo'lsa-da, milodning 674-yilida arab xalifasi Muoviya tomonidan bosqinga yuborilgan Ubaydulla ibn Ziyod avval mustahkam qal'a Poykandni qamal qildi va uni qo'lga kiritdi, aytishlaricha, hatto u qal'a xazinasida mavjud bo'lgan har biri tuxumdek yirik qimmatbaho ikkita gavharni ham boshqa boyliklar qatorida olib ketgan va shundan so'ng Buxoroga bostirib borib, uni ancha vaqtgacha qamal qilgan va g'alabani qo'lga kiritgan. Hayron qolarli joyi shundaki, garchi Buxoro malikasi Tug'shoda xotuning qo'lida zamonaviy qurol-yarog'lar va ularni mohirlik bilan ishlatuvchi, yakkama-yakka kurashda ko'pincha g'olib chiquvchi askarlar bo'lishiga qaramasdan, u dunyoning go'zal shahri Buxoroni va o'z viloyatini g'animlardan himoya qilolmagan. Tarixchilar shu bois ham, jang taqdiri harbiy qurol-aslahaning ko'pligi va zo'rligi bilan emas, balki yurt ahlining birligi va uyushqoqligiga hamda sarkardalarning tafakkuri va aqliga, eng asosiysi, Allohning madadiga bog'liq, deb bilishadi. Tug'shoda xotun va boshqa ota-bobo jangchilar nima uchun yurtni boy berdilar, degan savolga aynan shu narsa – butun o'lkada bosqinchilarga qarshi kurashda birlik, uyushqoqlik yo'q edi, deb javob bersak, haqiqatni aytgan bo'lamiz.

Bu holat Amir Temurning diqqatini tortgan edi. "Temur tuzuklari"dan bilamizki, u zot ulkan qo'shin birligiga, askarlarning sadoqati va uyushqoqligiga juda katta e'tibor bilan qaragan. Agar biz bu mavzuda misollarni qalashtiradigan bo'lsak, so'zimiz cho'zilib ketadi. Modomiki, biz qo'llanma yozayotgan ekanmiz, bu mavzuni mustaqil o'rganishni mazkur ishimizdan foydalanuvchilarning o'zlariga qoldiramiz.

Mavzuni davom ettirib, shuni alohida qayd etish kerakki, Markaziy Osiyodan boy o'lja olishga odatlanib qolgan arablar bu hududdagi kichik qal'alardagi boyliklarni ko'rib, hayratda qolishgan. Muarrix Tabariyning yozishicha, arab istilochisi Qutayba qo'lga kiritilgan

o'ljalarni qo'riqlab turish uchun maxsus qism askarlarini jalb etgan. Ularning nazorati ostida juda ko'p oltin kumush buyumlarni eritib, olib ketishga tayyorlashgan. **“Eritilgan metallarning og'irligi bir yuzu ellik ming misqolga yetgan”**. O'ylab ko'ring, bitta Poykand qal'asidan shuncha katta miqdordagi boylik olib ketilgan bo'lsa, boshqalarining hisobi qancha ekan?!

“Odat bo'yicha noib Ko'faga, Xajjojga jami oltin, kumush boyliklar qatori o'lja tushgan zamonaviy qurol-aslahalarni ham unga jo'natishi kerak edi. Qutayba esa o'z xatida arablar, ya'ni o'z qo'shinining qurol-aslahalari yomonligini, o'lja tushgan qurollarni askarlariga bo'lib bermoqchi ekanligini izhor etgan va uning talabi qondirilgan.

Albatta, Amir Temurdek buyuk hukmdor arab qo'shinlarining jang olib borish taktika va strategiyasini ham nazardan qochirmagan. Ma'lumki, selitra, oltingugurt va ko'mirni teng miqdorda aralashtirib, dori, ya'ni porox ixtiro qilingandan so'ng, aynan arablar undan o'rinli foydalana bilgan edilar. Va ular tomonidan XII asrda mudofaa o'qotar qurolining ixtiro qilinishi Yevropada ham, sharqda ham yangi o'qotar qurollarining takomillashtirilgan turlari paydo bo'lishiga olib keldi. Amir Temur tarixning bu sabog'ini ham nazardan chetda qoldirmagan edi. Ammo u mudofaa o'qotar qurolining kamchilik va nuqsonlarini ko'ra oldi va shu bois ham, Sharqda birinchi bo'lib, yangi o'qotar qurolini, ya'ni Ra'd to'pini ixtiro etilishiga sababchi bo'ldi. Bu haqda biz keyinroq batafsil to'xtalamiz va shu tufayli odamzod o'qotar qurollarining yangi takomillashtirilgan nusxalarini ham ixtiro etganligi haqida ham so'z yuritamiz.

Sohibqiron Amir Temur o'zining boy o'lkasi – Turonzaminning buyuk o'tmishi, aholining mehnatsevarligi, ishbilarmonligi, hamisha yurti ozodligi uchun adolatni yoqlab, ezgulikni tarannum etganini; qobiliyati, harbiy mahorati, hunarmandchiligi, bunyodkorligi va boshqa insoniy jihatlarini qadrlagan holda ularni Turon davlatini qayta tiklab, dunyodagi 27 davlatni birlashtirib, ulug' saltanat qurib, hatto shunday ulkan ishlar bilan birga kelajakda yangi qurol-aslahalarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladigan omillarni vujudga keltirdiki, bugun biz ularni qaytadan o'rganib, o'zimiz uchun kerakli saboqlar olishga shoshilamiz, ammo aytish kerakki, biz tanlagan mavzu hali chuqur o'rganilmaganligi, to'la ilmiy isbotini topmaganligi va bu boradagi adabiyotlar kamligi bois ham, har bir tarixiy voqealarga sinchkovlik va jiddiylilik bilan yondashishga to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. O'qituvchi va murabbiylar – yangi O'zbekiston barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. – Toshkent, “Murabbiy” gazetasi, 2020. 1-oktabr.
2. Bayhaqi Abulhasan.Tarixi ta'lifi Abulhasan Ali. – Tehran: hijr.1317 (1938 y.)
3. Bal'ami. Tarixi Tabari. Laknau, 1312 (1874).
4. O'zb.SSR tarixi, -Toshkent, “Fan” nashriyoti, 1970 y.
5. Ibn Arabshoh.Amir Temur tarixi. Toshkent, “Mehnat, 1992 y.
6. Naim Norqulovning “Amir Temur va kitob san'ati” maqolasi asosida tayyorlandi. – 13.Toshkent, Amir Temur saboqlari, G'.G'ulom, 1999 y.

Milliy harbiy meros namunalarida front orti ta'minoti

Фронтная поставка образцов национального военного наследия

Front-line delivery of samples of the national military heritage

SHAMANSUROV Baxtiyor Raximberdievich

Доцент, подполковник, О'Р Qurolli Kuchlari Akademiyasi Moddiy ta'minoti kafedrası, Yoqilg'i-moylash mahsulotlari ta'minoti sikli boshlig'i

ШАМАНСУРОВ Бахтиёр Рахимбердиевич

Доцент, подполковник, начальник цикла обеспечения ГСМ кафедры материального обеспечения Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Bakhtiyor R. SHAMANSUROV

Associate professor, Head of the Cycle of providing fuel and lubricants of the Department of Material Support of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

O'rta osiyoda harbiy san'at va qurollar ishlab chiqarish qadimdan yuqori saviyada bo'lgan. Bundan uch ming yillar avval ikki daryo oralig'ida yashagan xalqlar kamon va uning o'qlarini, oyboltalarni, otlar uchun himoya niqoblarini yasay olganlar. Asrlar davomida turmush taqozosi bilan bunday qurollarning turlari, sifati ortib, takomillashib borgan. Amir Temur va Temuriylar davrida qo'llanilgan qurol-yarog'lar haqida biz oz ma'lumotlarga egamiz. Lekin keyingi davrlarga oid ma'lumotlarga taqqoslagan holda bu haqda tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Masalan, yozma manbalarda XVI-XVII asrlarda qurollar ishlab chiqarish markazlari bo'lgan Samarqand va Buxoroda ko'plab sovutlar, kamon, kamon o'qlari, shamshir, dubulg'a, qilich, qalqon, pichoqlar ishlab chiqarilganligi ma'lum. O'z zamonasining eng yetuk davlat boshlig'i hamda sarkardasi bo'lib yetishgan Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi hamda uning ancha yillik uzlyuksiz yurishlari Markaziy Osiyo harbiy sohasining yangi davri bo'ldi, deb bemalol ayta olamiz. Amir Temur kuchli reformatorlik qobiliyatiga ega bo'lib, bu asosan o'zining qo'shini, jang taktikasi va qurol-yarog' sohasiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. To'g'ri, bu davrni to'la yangiliklar davri deb ayta olmaymiz, chunki hali Amir Temur faoliyatining boshlang'ich davrlarida sovut yoki boshqa qurol-aslaha tayyorlanish jarayoni mo'g'ullarning uslubiga o'xshash hamda uning ta'siri ancha salmoqli bo'lgan.

Amir Temur davriga oid qurol-yarog'lar haqidagi ma'lumotlarni yozma manbalar, kelgusida olib boriladigan arxeologik tadqiqotlardan, shuningdek, miniatyura asarlarini kengroq o'rgangan holda bilib olishimiz mumkin. Hozirda bu mavzuni biroz bo'lsa-da yoritishda qadimgi manba sifatida "Temur tuzuklari"dan foydalanish mumkin.

Amir Temur o'z saltanatini ancha kengaytirganidan so'ng o'z poytaxtiga turli shaharlardan ko'plab hunarmandlarni olib kelishi ko'p sohalar qatori temirga ishlov berish jarayonini ham ancha takomillashtirdi. Bu esa o'z navbatida mustahkamligi ancha yuqori bo'lgan sovut, qilich kabi jang qurollarini ishlashga imkon berdi. Bundan tashqari armiyaga boshqacha tus berildi, endi unda piyodalar, kamonchilar, otliqlar va boshqa qo'shin turlari alohida-alohida bo'lib shakllantirildi.

Bu davrda sovut tuzilishi o'zgarmasa ham yasaliş texnologiyasi ancha takomillashti. Endi uning tangachalari bir-biriga emas, balki teri tasmaga qator tizilib, keyin birlashtirildi. Bu o'z navbatida konstruktiv

xislatlarini ancha takomillashtirib, chidamliligini oshirdi. M.Ye.Masson o'z tadqiqotlari natijasida shunday xulosaga keldiki, Amir Temur davlatining vujudga kelishi mamlakatdagi harbiy sanoatni yanada rivojlanishga olib keldi. Yurtimizga oid yana bir narsa bu mashhur Damashq po'lati edi. Damashq o'zining qilichlari bilan juda mashhurdir. Lekin uning Vatani Farg'ona bo'lib, unga "Damashq nomi berilishi oddiy tarixiy anglashilmovchilik oqibatida vujudga kelgan". Ya'ni bu po'latdan ishlagan qurollar bilan yevropaliklar ilk bor Damashqda to'qnash kelishganligi bois u shu nomni olgan.

Mo'g'ullar xitoyliklardan borut (porox) dan foydalanishni o'rgandilar, undan lahim kavlashda va portlatish ishlarida foydalandilar. Mo'g'ullar dushman mudofaa inshootlarini yondirish uchun otshandozlardan, naft bilan to'ldirilgan idishlardan yoki granatalardan foydalanardilar. Temurbek armiyasida ham ichiga yonuvchi modda-naft solingan ko'zachalar irg'ituvchi o't sochish quroli-radyajyat uzlyuksiz ishlab turishini ta'minlovchi maxsus to'pchilar-ra'dandozlar mavjud bo'lgan.

Garchi arablar yettinchi asrdan boshlab yonuvchi naft (neft)ni shu maqsadda ishlatgan bo'lsalar-da, Ovrupa, O'rta Osiyo, Yaqin Sharq orqali XIII-XIV asrlarda borut (porox) bilan tanishdi. Novkarlar uchiga sekin yonuvchi poroxni biriktirish orqali yasalgan yonuvchi o'qlar har qanday yonuvchan jismni alangalatish qobiliyatiga ega bo'lgan. Toshlarini porox yondirish orqali otish mumkin bo'lgan. Muiniddin Natanzi yonuvchi qurollar Temur qo'shinlari tomonidan 1379-yili Gurganj qamal qilinganda ishlatilganini eslatgandi.

Armiyaning qurol-aslaha va anjom-aslahasi

Amir Temurning talabiga ko'ra, urush vaqtida qo'shindagi *oddiy jangchilar* o'zlari bilan: 18 kishiga bitta chodir, har biri - ikkita ot, kamon, o'qlar solingan sadoq, qilich, arra, bigiz, bitta qop, juvoldiz, tesha, bolta, o'nta igna va charm xalta - **mesh** (suv zahirasi yoki suv to'siqlaridan kechib yoki suzib o'tish uchun) olishlari lozim edi;

bahodirlar (saralangan jangchilar) har besh kishi bir chodir olishi, har biri bitta javshan (oddiy temir sovut - kirasa), dubulg'a, bir qilich, sadoq, yoy va tuzuklarga muvofiq ot olishi belgilangan;

o'nboshilardan har biri o'zi bilan birga bir chodir, sovut (simdan to'qilgan), qilich, sadoq, o'q-yoy va beshta ot olishi kerak bo'lgan.

yuzboshilardan har biri o'zi bilan bir chodir, o'nta ot, qurol-aslahadan: qilich, sadoq, o'q-yoy, gurzi, cho'qmor, koskan (bosh kiyim ostidan kiyiladigan simdan to'qilgan himoya vositasi), zirih, bagtar (temir simdan to'qilgan, usti baxmal bilan o'ralgan harbiy kamzul) olishi tayinlangan edi.

Mingboshilardan har biri o'zi bilan birga bitta chodir, bir soyabon, javshan, dubulg'a, nayza, qilich, sadoq va o'q-yoydan ko'targanicha olishi darkor bo'lgan.

Amir Temur o'z tuzuklarining "Sipohning yaroq-jabduqlari va anjom-jihozlari tuzukida" - birinchi amir bir chodir, bir o'tov, bir juft soyabon, qurol-aslahadan shu miqdorda olsinlar-ki, qo'l ostidagilarga ham bergudek bo'lsin. Shunga o'xshash ikkinchi, uchinchi, to'rtinchi amirdan tortib to amir ul-umarogacha har qaysilari, o'z martabalariga yarasha, chodirdan, o'tovdan, otlardan boshlab, to boshqa harbiy anjomlargacha saranjom-sarishta qilib qo'ysinlar.

Birinchi amir 110 ot, ikkinchi amir 120, uchinchi amir 130, to'rtinchi amir 140 ot, amir ul-umaroga yetguncha tartib shunday bo'lsin. U esa o'zi bilan birga 300 dan kam ot olmasin. Piyodalar bo'lsa har biri o'zi bilan birga bir qilich, bir kamon va ko'targanicha o'q-yoy olsinlar. Biroq jang paytida tuzuklarda ko'rsatilganidan kam bo'lmasin, deb belgilagan.

Amir Temurning **yengil otliq qo'shinlari** janglarda og'ir temir (po'lat) sovutlarsiz harakat qilishga moslashgan bo'lib, himoya xususiyatiga ega kiyim yoki to'liq bo'lmagan charm sovutlar bilan kifoyalanar edi. Yengil otliq qo'shinlar razvedka ishlari va dushmanni ta'qib qilish vazifalarini bajarishga mo'ljallanganligi uchun, bu qo'shin turiga keng manyovr qilish va o'ta yuqori harakatchanlik sifatleri mansub bo'lishi lozim edi.

Tangachali sovut kichik halqachalar bilan yoki parchin (*zaklyopka*) bilan qotirilgan turli shakldagi tangalardan (tanga, qalqoncha, to'rtburchak, uchburchak, tuxumsimon va h.k.) iborat edi. Bu turdagi zirh chetlari, otning tanasiga ziyon yetkazmasligi uchun, mato tikib chiqilar edi.

Otning tumshig'iga temir yoki jezdan tayyorlanib, otning ko'zi ko'rishi uchun tirqish qoldirilgan maxsus burundiq (*namordnik*) taqilgan. Garchi Amir Temur va temuriylar armiyasidagi otlarning aslahalari o'z zamonidagi Yevropa, Eron va Turkiyadagi otlar aslahalariga o'xshasa-da, biroq ancha yengilligi bilan ijobiy tomonga ajralib turgan, va bu holat ajdodlarimizga janglarda (jangovar harakatlarda) dushmanga nisbatan sezilarli ustunlik berar edi.

18 kishiga - 1 ta chodir, 2 ta ot, kamon, sadoq yoy o'qlari bilan, qilich yoki shamshir, arra, bigiz, qop, bolta, arqon, 10 donadan yoy o'qi uchi, zahira suvi va ziravorlar uchun mesh. Saralangan askarlar yoki og'ir otliliklarda quyidagilar bo'lishi shart bo'lgan: dubulg'a, sovut, qilich (shamshir), kamon, sadoq yoy o'qlari bilan, 2 ta ot va 1 ta chodir 5 kishi uchun.

Yangi turdagi o'q-otar qurolning joriy etilishi artilleriya bo'linmalarini yaratishga imkon berdi va natijada to'pchilar (ra'dandozlar) soni bir necha ming kishiga yetdi. Artilleriya qurollari dushmanning tirik kuchlari va texnikasini tormor etish hamda qal'alar va harbiy inshootlarni qamal qilish uchun mo'ljallangan. Tog'li joylarda mohirlik bilan harakatlanuvchi maxsus piyoda qo'shinlar tashkil etilgan. Jangovar tartibini mohirlik bilan tuzgan va ular chaqqonlik bilan manyovr qilgan, dushman qanotlariga va front ortiga otiqlar bilan kutilmagan zarbalarni bergan, vaziyatdan kelib chiqib, o'z qo'shinini to'qqiz va yetti qismlarga (qo'lga) bo'lgan.

Armiyada ayollardan tashkil etilgan qismlar joriy etilgan bo'lib, ular jang paytida erkaklar bilan bir safda turgan va shon-shuhrat hamda jasorat namunalarini ko'rsatgan. (1-rasm).

Qo'shin	Suvoriy	10 jangchi
1 yillik oziq-ovqat, qurol-yarog', kiyim-kechak.	30 o'q 1 sadoq 1 qalqon 1 qo'shimcha ot 1 yoy	1 chodir 1 qozon 2 belkurak 1 kerki 1 o'roq 1 arra 1 tesha 1 bolta 100 igna

1-rasm. Amir Temurning oddiy va sara askarlar kiyim rusimlari va anjomlari

Amir Temur armiyasining harbiy kiyimlar

Harbiy kiyim masalasiga juda qadimdan katta e'tibor berilganligi shubhasizdir. Uning elementlari qadimgi dunyo armiyalarida paydo bo'lgan. Bunga jiddiy qaralib, arxeologik topilmalarga asoslanib, O'rta Osiyo xalqlari bundan besh ming yillar avvalroq to'g'ri burchakli metall plastinkalardan tayyorlangan uzun sovut, ko'z atrofi yoysimon kesilgan dumaloq shakldagi dubulg'a kiyishgan.¹ Amir Temur davlatida esa bu masalaga alohida e'tibor berilib, harbiy kiyimlar har jihatdan mukammallashtirilib borilgan.

Oddiy askarlarning ichki kiyimi oddiy matolardan tikilgan. Yuqori lavozimdagilarniki esa ipak matolardan tikilgan bo'lib, issiqdan, burga, bit kabilardan saqlagan. Shuningdek, ofatlardan saqlanish uchun ularga Qur'on rasmlari bitilgan bo'lgan. Ularni taqib yurgan oltin, kumushdan bezalgan, naqshli charm kamarlari ham ularning mavqeini belgilab turgan.² Muhim strategik ahamiyatga ega ham bo'lgan harbiy kiyim masalasiga Amir Temur alohida ahamiyat berib, turli qismlardan tashkil topgan qo'shini bayroqlari, tug'lari kabi kiyimlarini tuzilishi va rangi bilan ham keskin farq qilgan. Bu xolat esa raqib bilan turli burchaklarda

¹ ЎзМЭ. - Тошкент, 2005. Т.11. - 305 б.

² Рахимова З.И. Войска грозой грохочущею шли. - Т.: изд. журнала "Санъат", 2008. - № 3-4.

jangga kirishgan qismlarni bir-biridan ajratib olishlik, ularga navbatdagi buyruqlarni berib borishni yengillashtirgan, ya'ni bu qismlar bilan rahbariyat orasidagi muloqot qilish imkoniyatini yaratgan. Masalan, Ozarbayjonlik olim Ahmedov Sabux Ahmed ogli o'zining *“Об одном ширванском доспехе, упоминаемом в Зафар-наме”* nomli maqolasida³ G'iyosiddin Ali Yazdiyning *“Zafarnoma”* asarida eslatilganidek Shirvanshohlar davlati tarkibidagi Zirixgeron qishlog'ining xalqi Sohibqiron askarlariga 1396-yili sovu in'om etishganini eslatadi⁴, shuningdek Shirvanshohlar sulolasining vakillaridan Kaykubodi (1317-1344 y.y.) sovuining tvsilotini yozib, uni po'lat xalqachalardan to'qilganini, qorin, ko'krakning pastki qismi, yon va orqa (bel) qismlari po'lat plastinkachalar bilan himoyalanganligi, kengligi 134 sm, bo'yi 84 sm, qisqa yeng va aylana shaklda yoqasi bo'lgan xalat ko'rinishida bo'lgan.

Bunday sovuilar askarni otda bemaol harakatlanishiga moslashtirilgan. Vertikal ko'rinishda joylashtirilgan plastinkalar o'simliksimon naqshlar bilan bezatilgan.

Ular nihoyatda e'tibor bilan silliqilgan bo'lib, ingichka kumush simlar yordamida ustaning va buyurtmachining (Al-amir, al-a'zam sohib as-sayf va jalol adl-dunyo va ad-din zamin Kaykubod bahodir) nomi yozilgan. Samarqanddagi Amir Temur arkida (Ko'k saroy harobalari o'rnida) olib borilgan arxeologik qazishmalar natijasida XIV-XV asrlarda ishlangan sovuining qoldiqlari topilgan.

Ular to'rtburchak (5x5,5 sm), aylana (diametri 4,5 sm), romb (4x7,3 sm) va tuxumsimon (3x4,5 sm) shakllardagi yuqa tangachalardan iborat bo'lib, ulardagi teshikchalar maxsus bichilgan teriga (yoki qalin matoga) tikilganligidan dalolat beradi. O'tkazilgan texnologik analiz natijasi bu sovuini maxsus mustahkam po'latdan tayyorlanganligini ko'rsatdi.⁵

Bu kabi harbiy kiyimlar Toshkent viloyatidagi Shohruxiya nomli qal'a-shahar harobalaridan topilgan. Ular ichida po'lat sovu va dubulg'a parchalari alohida qimmatga egadir.

Sovu qismlari turli ko'rinishda (to'g'ri to'rtburchak, romb) va katta-kichiklikda ishlangan yupqa po'lat taxtachalar (plastinkalar)dan iborat bo'lib, ular jangchining qaddi-basti va tanasining qaysi qismini ko'proq muhofazalash, zarurligini, shuningdek jangda bemaol harakatlana olishini hisobga olgan holda ishlangan va maxsus bichib tikilgan charm ko'ylak ustiga ularni chekkasidagi 6-8ta teshikchalar yordamida maxsus iplar bilan maxkamlanib qoplangan. Bu po'lat taxtachalarning yirikroqlari (10x7,5sm) ko'krak qismlariga qoplangan bo'lsa, maydaroqlari (7,5-8,8sm x 5,8x6 sm), shuningdek romb shaklidagi-lari (tomonlari 3-4 sm dan) kiyimning pastki va yelka, yeng qismlariga qoplangan. Jangchining bosh kiyimi - po'lat dubulg'a ham qisman saqlangan bo'lib, chuqur ko'rinishiga ega. Uning aylanasi 22 sm atrofida bo'lib chekka qismi, ya'ni hoshiyasining qalinligi 0,8 sm, eni 1 sm, qolgan qismlarining qalinligi 0,5 sm aniqlandi.⁶ Bunday sovuilarni Amir Temur davlatining turli hududlaridagi ustaxonalarda tayyorlanganligiga shubha yo'q. Bunday ustaxonalarda ko'proq asirga tushgan ustalarni ishlatishgan va bu ish sir saqlangan. Yozma ma'lumotlarda Amir Temurning Ko'k saroy nomli qal'asida ham qurol ustaxonalari bo'lib, ularda mingga yaqin kishi 12 oy davomida sovu, qalqon kabilarni tayyorlashar ekan.

Bunday sovuilarni jangchining lavozimidan kelib chiqqan xolda turli naqshlar bilan bezatilib, qimmatbaho metallar bilan ziynatlangan. Otlq jangchilar, piyodalar sovuiddan tashqari kalta chakmonlar, yoqasi baland yengsiz yopinchiqlar ham yopinishib, uning bo'yin qismi himoyalangan.

³ Ахмедов Сабух Ахмад огли. Об одном ширванском доспехе, упоминаемом в Зафарнаме. Тўплам: Амир Темур ва темурийлар. 6-китоб, Тошкент 2013. - 50-55 б.

⁴ Шарафуддин Али Яздийнинг ёзишича “Сохибқирон аввал баҳорда (март, 1396й.) Дарбанд сари Озарбайжон сари мутаважжих бўлди Эрон сари мутаважжих бўлди черик сонсиз мол ва аробалар билан борур этдилар. Йўлда зирихгирларнинг улуг-кичиклари барча ўтрув келиб, кўхалир ва жавшанлар келтуруб, Сохибқиронга пешкаш тортдилар. Ҳазрат таки аларни яхши кўруб иноятлар килди”. Қаранг: Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. - Тошкент: Камалак, 1994. - 182 б.

⁵ Папахаристу О.А. Доспехи воина из цитадели Амира Темура. ОНУ 7,8,9,10. - Т.: изд. Фан, 1996. - с. 148-152.

⁶ Алимов Ў. Шохрухияда олиб борилган янги тадқиқотлар. Тўплам: Темурийлар даври маданият ёдгорликлари. 1-китоб. Т.: 2003. - 81-82 б.

Harbiylarning bosh kiyimi - dubulg'a haqida Klavixo yozib, uni baland va dumaloq bo'lganligini yozgan.⁷ (2, 3, 4, 5 va 6-rasmratlar). Shuningdek, Sharafuddin Ali Yazdiy Amir Temurning qo'shini haqida yozib, ularning kiyimlari alohida rangda bo'lganligini (bu har bir qismni bir-biridan ajratibolish maqsadida), ya'ni qaysi bir qismni bayrog'i qizil bo'lsa, kiyimlari va boshqa aslahalari ham shu rangda bo'lgan va shu tartibda sariq sariq kiyimdagilarniki sariq va h.k. bo'lgan.⁸ harbiy kiyimlar haqidagi ma'lumotlarni to'plashda yozma manbalar, arxeologik qazishmalardan olingan topilmalardan tashqari juda boy manba hisoblangan miniatyura asarlarining o'rni salmoqlidir Bu haqda o'z davrida mutaxassislar qiziqarli ma'lumotlar qoldirishgan.⁹

Amir Temur jangchilarning kiyimlari

2-rasm. Jangchilarning ichki kiyimlari

3-rasm. jangchilarning ximoya kiyimlari

a

b

v

4-rasm. Jangchilarning sovutli ximoya kiyimlari (a.b.v)

Sovutga oid fillarning ximoya kiyimlari

Stambul. muzeyi

Parij. muzeyi

5-rasm. Ximoya qalqonlari og'ir kavaleriyali jangovar otlarning ximoya jixozlari

⁷ Рюи Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия ко двору Тимура въ Самарканд въ 1403-1406гг. Спб, 1881. - с. 334.

⁸ Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. Тошкент: Камалак, 1994. - 257 б.

⁹ Қаранг: Пугаченкова Г.А. К истории костюма Средней Азии и Ирана XV-пер. пол. XVI вв. по данным миниатюр. Труды САГУ, новая серия, вып.81. Исторические науки, 1956. - с. 85-119;

a

b

v

6-rasm. Og'ir kavaleriyali jangovar otlarning ximoya jixozlari (a.b.v)

Amir Temur qo'shinning qurol-yarog' ta'minoti

O'tmish tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, O'rta Osiyoda harbiy san'at va qurollar ishlab chiqarish qadimdan yuqori saviyada bo'lgan. Bundan uch ming yillar avvaloq ikki daryo oralig'ida yashagan xalqlar kamon va uning o'qlarini, oyboltalarni, otlar uchun himoya niqoblarini yasaybilganlar.¹⁰ Asrlar davomida turmush taqozosi bilan bunday qurollarning turlari, sifati ortib, takomillashib borgan. Amir Temur va temuriylar davrida qo'llanilgan qurol-yarog'lar haqida biz oz ma'lumotlarga egamiz. Lekin keyingi davrlarga oid ma'lumotlarga taqqoslagan xolda bu haqda tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Masalan, yozma manbalarda XVI-XVII asrlarda qurollar ishlab chiqarish markazlari bo'lgan Samarqand va Buxoroda ko'plab sovutlar, kamon, kamon o'qlari, shamshir, dubulg'a, qilich, qalqon, pichoqlarni ko'plab ishlab chiqarilganligi ma'lum.¹¹ O'z zamonasining eng yetuk davlat boshlig'i hamda sarkardasi bo'lib yetishgan Temur hokimiyat tepasiga kelishi hamda uning ancha yillik uzlyuksiz yurishlari Markaziy Osiyo harbiy sohasining yangi davri bo'ldi deb bemalol ayta olamiz. Amir Temur anchayin kuchli reformatorlik qobiliyatiga ega bo'lib, bu asosan o'zining qo'shini, jang taktikasi va qurol-yarog' sohasiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

To'g'ri, bu davr to'la yangiliklar davri deb ayta olmaymiz, chunki hali Amir Temur faoliyatining boshlang'ich davrlarida sovut yoki boshqa qurol-aslaha tayyorlanish jarayoni mo'g'ullarning uslubiga o'xshash hamda uning ta'siri ancha salmoqli bo'lgan. Amir Temur davriga oid qurol-yarog'lar haqidagi ma'lumotlarni biz oz bo'lsada yozma manbalar, kelgusida olib boriladigan arxeologik tadqiqotlardan, shuningdek miniatyura asarlarini kengroq o'rgangan xolda olishimiz mumkin.

Hozirda bu mavzuni biroz bo'lsada yoritishda qadimgi manba sifatida "Temur tuzuklari"dan foydalanish mumkin! Kitobning "sipohning yaroq-jabduqlari va anjom-jihozlari tuzugi" bo'limida keltirilgan satrlar qiziqarlidir.

Amir Temur: "Shunday buyruq berdimki, yurish vaqtida oddiy askarlardan har o'n sakkiz kishi o'zi bilan birga bir chodir olsun, har bir askar ikki ot, bir kamon, bir sadoq-o'qdon, bir qilich, arra, bigiz, bir qop, juvoldiz, bolta, o'nta igna va orqaga osadigan charm xalta olsun.

Bahodirlardan ... har biri bitta oddiy temir sovut, dubulg'a, bir qilich, sadoq, yoy va tuzukka muvofiq ot olsun.

O'nboshilardan har biri ... sovut, qilich, sadoq, yoy ... olsun.

Yuzboshilardan har biri ... qilich, sadoq, yoy, gurzi, cho'qmor, kaskan, zirix, batgar olsun. Mingboshilardan har biri ... javshan, dubulg'a, nayza, qilich, sadoq va o'q-yoydon ko'targanicha olsun ... . Piyodalar bo'lsa har biri ... bir qilich, bir kamon va ko'targanicha o'q-yoydon olsunlar" deyilgan.¹²

Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, ba'zi ma'lumotlar mavhumroq bo'lib qolgan. Fikr qilib, mulohaza yuritadigan bo'lsak, Amir Temur lashkaridagi yengil va og'ir otliqlar talabga asosan qurollangan. Amir

¹⁰ Мукминова Р.Г. Очерки по истории ремесла в Самарканде и Бухаре в XVI в. Т.: 1976. - с. 266-267.

¹¹ Рахимова З.И. К истории костюма народов Узбекистана. – Т.: изд. журнала "Санъат", 2005. - 48 б.

¹² Темур тузуклари. – Т.: Шарк, 2005. - 102 б.

Temurga tegishli bo'lgan qo'riqchi askarlar Boyazid yancharlari kabi o'ziga xos himoya kiyim va qurollar bilan ta'minlanganlar. Chunki ular og'ir xollarda o'z sardorlarini himoya qilishga va zarur xollarda xal qiluvchi janglarga kirishga shay turishgan. Amir Temur o'z saltanatini ancha kengaytirganidan so'ng o'z poytaxtiga ko'plab turli shaharlardan hunarmandlarni olib kelishi ko'p sohalar qatorida temirga ishlov berish jarayonini ancha takomillashtirdi. Bu esa o'z navbatida mustahkamligi ancha yuqori bo'lgan sovutlar, qilichlar kabi jang qurollarini ishlashga imkon berdi. Bundan tashqari armiyaga boshqacha tus berildi, endi unda piyodalar, kamonchilar, otlilar va boshqa qo'shin turlari alohida-alohida bo'lib shakllantirildi.

Biz bu davrga nigoz tashlar ekanmiz, hali ham mo'g'ullar vaqtidagidek sovut va boshqa aslaha-anjomlar qo'llanilayotganini kuzatamiz.¹³ Bu sohada unchalik katta o'zgarishlarni ko'rmasakda, lekin ba'zi masalalarni batafsilroq yoritishimiz zarurdir. Bu davrda sovut tuzilishi o'zgarmasa ham yasash texnologiyasi ancha takomillashti. Endi uning tangachalari bir-biriga emas, balki teri tasmaga qator tizilib, keyin birlashtirildi. Bu o'z navbatida konstruktiv hislatlarini ancha takomillashtirib, chidamliligini oshirdi.

Quyida qurol-aslaha ishlab chiqarish masalasiga to'xtalib o'tmoqchimiz.

O'z vaqtda Klavix ham bu haqda fikr bildirib o'tgandi. Lekin uning fikrlari bu hudud hunarmandlari foydasiga emas edi. Klavix bu yerda ishlab chiqariladigan harbiy aslaha-anjomlarni sifat darajasi Yevropanikidan past ekani haqida to'xtalgan. Ammo XX-asr tadqiqotlari xususan oxirgi paytlarda bu sohadagi tadqiqotlar buning aksi bo'lganini tasdiqlaydi.

Bu borada shunday bir misolni keltira olamiz. Amir Temur Arkida o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida XIV-XV asrlarga taaluqli bo'lgan sovut qoldiqlari topilgan. Bu sovut to'rtburchak (5x5,5 sm), dumaloq (d=4,5 sm), romb (4x7,3 sm) va tuxumsimon (3x4,5; 4x6 sm)lik temir tangachalardan iborat edi. Ular temir hamda bronza mixlar yordamida terili asosga ulangan edi.

Bu tangachalarning texnologik analizi shuni ko'rsatdiki, sovut o'sha davrdagi mashhur "po'lat"dan tayyorlangan.¹⁴ Amir Temur davri shunisi bilan ahamiyatlikki, uning poytaxti Samarqandda o'z davrining eng yetuk qurolsozlari yig'ilgan edi.

Masalan, Damashq hamda Hind qurolsozlari va albatta ularning po'lat ishlab chiqarishdagi bilim va tajribalari ham bu xususida katta ahamiyat kasb etadi. Movarounnahrda Azarbayjon, Eron hamda Hirot ustalari keltirilib Samarqand Arkida joylashtirildi. Undan tashqari Toshkentda ham qurolsozlar bo'lganligi va ular tomonidan o'q-yoyning, nayzaning tig' qismi hamda charmdan qilingan egar kabi aslahalar yasalganligi, ayniqsa ular orasida "Choch o'q-yoyi" juda mashhur bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor.¹⁵

Rui Gonsales de Klavix ko'rgan-kechirganlari haqida shunday yozadi: "Shaharning chekkasida bir qal'a bor.

Yuzaki qaraganda, qal'a tekis yerda qurilganday. Lekin uning atrofi chuqur jarlikdan iborat. Shu sababli qal'aning yoniga borib bo'lmaydi. Bu qal'ada podshoh o'z boyliklarini saqlar edi. Unga podshohning odamlaridan tashqari xech kim kirmasdi. Shu qal'ada podshoh asir tushgan ustalardan mingga yaqin kishini ham saqlar edi. Bular yil - o'n ikki oy ishlab sovut, qalqon, yoy va nayzalar tayyorlar edilar".¹⁶ Amir Temur yurishlaridan qaytishda o'zi bilan birga olib kelgan bu hunarmandlar temuriylar saltanati harbiy salohiyatini yanada oshirdi. Bundan tashqari turli joylarda quyiladigan po'lat eritmalari namunalari ham endi muomilaga kiritildi.

---

¹³ Масалан, Темурийлар тарихи давлат музейи экспозициясидан жой олган турли кўринишдаги камон ўқлари фикримизга асос бўлаолади.

¹⁴ Папахаристу О.А. Доспехи воина из цитадели Амира Тимура. ОНУ 7,8,9,10. Т.: изд. Фан, 1996. - с. 148-152.

¹⁵ Ўша жойда.

¹⁶ Мўминов И.М. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли (кўлёзма асарларда келтирилган маълумотлар асосида). - Т.: 1968. - 48 б.

Sharafuddin Ali Yazdiyning yozishiga ko'ra, Temurbek Dashti Qipchoqqa qilingan yurish (1390-1391) oldidan "Qadimgi va bugungi taomillarga ko'ra" qo'shinni bir yilga yetadigan oziq-ovqat, qurol-yarog', kiyim-kechak va boshqa safar uchun zarur ashyolar bilan ta'minlashni o'z noiblariga buyurgan. Har bir suvoriyga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bir qalqon va bitta qo'shimcha ot ajratilgan. Yurish vaqtida har o'n jangchi bir chodir, ikki belkurak, bir kerki, bir o'roq, bir arra, bir tesha, bir bolta, 100 dona igna olgan.¹⁷

Uzoq safar oldidan zahira sifatida o'ziga ozuqa va otiga yem olib ketayotgan yo'ldagi misol jangchi ham jang oldidan o'zini unga oldindan tayyorlashi va buning uchun yetarli darajadagi kuchga ega bo'lib, qo'li ostida zaruriy barcha vositalari ham bo'lishi kerak.

Qachonki o'lim bilan yuzma-yuz kelar ekan, o'zini kuchsiz va qurolsiz his qilmasin - deya e'tirof etadi bobomiz Amir Temur.¹⁸ Kamon o'qlarining uchi esa ikki tomonlama o'tkir qilib charxlangan bo'lardi. Sarbozlar vaqti-vaqti bilan ularni charxlab turish uchun sadoqlarida egov ham olib yurardilar.¹⁹ Muborizlar Kejim - o'q o'tmas yopinchiqli jangovar otda maydonga tushib, boshlariga Xud - dubulg'a, yuzga Burka - niqob, ustilariga Jiba - zirih kiyib, bir qo'lda qalqon, bir qo'lda qilich bilan jang qilgan. O'ning egarida sadoq o'q yoy, tirkash va tabarzin, ya'ni oybolta bog'lig'lik turgan.²⁰

"... Bu askarlarning har birida tiratadigan nayza bo'lib, sarvi qomatlar ular oldida sajda qiladilar, har birida bir o'tkir qilich bo'lib, qon to'kish uning lavhalaridan o'rganiladi; har birining yoyi borki, o'zining qoshiga o'xshaydi va o'qlari borki, u o'qlar o'z egasining kipriklariga o'xshaydi deyilsa to'g'ri bo'ladi; har birida tutilishi mayin qalqon bo'lib, agar jangchi u (qalqon)ni o'z ustiga kiysa, unda quyosh ustida to'lin oyni ko'rasan; har birining boshida bir temir qalpog'i borki, go'yoki u o'sha askar siymosining yaltirashidan yasalgan. Agar bu temir qalpoqchaga ko'z tushsa, kishining ko'zi qamashadi va "oz bo'lmasa" u (qalpoq)ning ravshanligi ko'rish quvvatini ketkazadi.

U liboslar o'z egalariga muvofiqdir: u (libos)ning avrasi kiyuvchisining ruxsori kabi ipakdak mayin, astarti (ichi) esa qattiqqo'llikda uning qalbi kabi misoli tomirdir..."²¹

Mo'g'ullar Xitoylardan borut (porox)dan foydalanishni o'rgandilar, undan lahim kavlashda va portlatish ishlarida foydalandilar.

Mo'g'ullar dushman mudofaa inshootlarini yondirish uchun otshandozlardan, naft bilan to'ldirilgan idishlardan yoki granatlardan foydalanardilar.

Temurbek armiyasida ham ichiga yonuvchi modda - naft solingan ko'zachalar irg'ituvchi o't sochish quroli - radyajyat uzlyuksiz ishlab turishini ta'minlovchi maxsus to'pchilar - ra'dandozlar mavjud bo'lgan.

Garchi arablar yettinchi asrdan boshlab yonuvchi naft (neft)ni shu maqsadda ishlatgan bo'lsalar-da, Ovrupa, O'rta Osiyo, Yaqin Sharq orqali XIII-XIV asrlarda borut bilan tanishdi. Novaklar uchiga sekin yonuvchi poroxni biriktirish orqali yasalgan yonuvchi o'qlar har qanday yonuvchan jismni alangalatish qobiliyatiga ega bo'lgan. Toshlarini porox yondirish orqali otish mumkin bo'lgan. Muiniddin Natanzi yonuvchi qurollar Temur qo'shinlari tomonidan 1379-yili Gurganj qamal qilinganida ishlatilganini eslatgandi. Nizomiddin Shomiy 1399 yilda Dehli jangida hindlarning ibtidoiy uchar o'qlarini Temurning "Momaqaldiraq guldirashini eslatuvchi ra'dlari (to'plari)" bilan taqqoslangan va Temur to'plarini ustun deb hisoblagandi. Bu mashinalar, ehtimol, Xitoy solnomalarida "Momaqaldiraq sochuvchi" deb qayd etilgan, bir tonna va undan ham og'ir toshlarni yoxud yonuvchi bombalarni otuvchi - manjaniqlardir. Mustahkam qal'a va qo'rg'onlarni qamal qilishda, dushman kuchlariga qirg'in keltirishda samarali qurol hisoblangan ra'dni boshqaruvchi to'pchilarning soni, Nizomiddin Shomiyning fikricha, 10 ming kishiga yetgan. Ra'dandozlar Temurbek

¹⁷ Якубовский А., Греков В. Олтин Ўрданинг кулаши, 1956. - 193 б.

¹⁸ Кушкарров Улуғбек. Сўфий жанг санъати ҳақида ҳикоялар. - Т.: Зар қалам, 2005. - 10 б.

¹⁹ Хилда Хукхем. Етти иқлим султони. - Т.: Адолат, 1995. - 68 б.

²⁰ Дадабоев Ҳамидулла. Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати. - Т.: Ёзувчи, 1996. - 30 б.

²¹ Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. - Т.: Меҳнат, 1992. 1-жилд. - 220 б.

tomonidan ilk marta 1379-yili Urganchni muhosara qilish vaqtida jangga solingan.²² Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, arab tiliga hos ra'd so'zi aslida "Momaqaldirroqni bildiradi. To'pni ra'd termini bilan atashlarining boisi shundaki, unda o'q-snaryad otilganda kuchli gumburlagan tovush chiqqan."²³ Umuman biz bu davrda harbiy sanoatda haqiqiy inqilobni ko'rmasakda, lekin amalda ba'zi o'zgarishlarni uchratamiz.

Masalan: to'la-to'kis ravishda yengil va og'ir suvoriylarni ajralishi va ularning qurol-yarog'i normalarining kiritilishi, piyoda otliqlardan ajratilib uning ham aslahasi qandayligi tayinlanishini yoki oldin aytganimizdek metall qotishmalaridan yangi turi ishlab chiqarilishini ko'ramiz. Bu o'zgarishlar kichik bo'lib ko'rinsada amalda ancha yaxshi natija berdi. Har xolda endi piyodalar ham harbiy kuch sifatida maydonga tushirila boshlandi. Otliq qo'shinda ham piyoda askarlar orasida ham tog'ni ursa talqon qila oladigan alp o'g'lonlar, oyog'idan o't chaqnab urush maydonining u chetidan bu chetiga yeldek harakat qiladigan ucharlar, kuragi yerga tegmagan pahlavonlar mavjud bo'lib, ularni Temur suyukli farzandlari qatorida ko'radi. Temur davriga kelib biz barcha mo'g'ullardan qalqon, qurol turlarini sharoitga moslashtirish va bir muncha takomillashtirish jarayonini ko'rsak bo'ladi.

Amir Temur qo'shinining oziq-ovqat ta'minoti

Amir Temur o'zga davlatlarga oy-yillar davomidagi yurishlari chog'ida albatta (o'tmishdagi barcha iqtidorli sarkardalar kabi) qo'shinining oziq-ovqati, ularning kiyim-kechaklariga, qurol aslahalariga, ot-uloqlarini yem-xashaklari kabilarning zahiralarga, shuningdek qo'shinini ketidan yo'lga chiqqan o'zining maslaxatchilari, oilalilarning bola-chaqalarini havfsizligini ta'minlashga alohida ahamiyat bergan. Buning ustiga boshqa yerlardan qo'lga tushirilgan barcha boyliklarni (qimmatbaho ashyolar, asirlar kabi) qo'riqlash uchun ajratilgan qo'shinlarni hisobga oladigan bo'lsak, bu asosiy qo'shin ketidan yo'lga tushgan kishilar soni asosiy jangavor qo'shin sonidan ham ortib ketgan. Endi bunday qo'shin va ular ortidan yo'lga tushgan aravalar (urg'oq) karvonini ko'z o'ngimizga keltiradigan bo'lsak, Amir Temurning yana bir mashaqqatli ishni uddalay olganligiga qoyil qolmasdan ilojimiz yo'q. Bunday ishbilarmonlikka hatto o'tgan asrlarda yashab ijod etgan harbiy sohaning bilimdonlari ham yuqori baho berganlar.²⁴ Umuman olganda, Amir Temur qo'shinining oziq-ovqat ta'minotiga alohida e'tiborni qaratgan, chunki uzoq davomli yurishlarda oziq-ovqat zixirasi katta rol o'ynagan. Tarixda Amir Temurning ko'p yillarga cho'zilgan (uch, besh, yetti yillik) harbiy safarlari ko'p bo'lgan. Ana shunday safarlarda oziq-ovqat zahira sining tugashi uning qo'shini uchun fojia bilan tugashi muqarrar bo'lgan.

Ko'p hayotiy tajribalarni orttirgan Amir Temur og'ir vaziyatlardan chiqib ketish yo'llarini topishni yaxshi bilgan. Ko'pincha Amir Temur qo'shinini va harbiy otlarini, son-sanoqsiz go'shti, suti, aravalarga qo'shiladigan ot-uloqlarini (ot, sigir, qo'y, tuya, fil kabi) yemish bilan ta'minlash uchun birinchi choralarni hali safarga chiqmasidan avvalroq xal qilgan. Albatta, Amir Temur bunday ishlarni o'rganishda o'zidan avvalgi sarkardalarning tutgan yo'llaridan kerakli saboq olib, ularni yangi-yangi elementlar bilan boyita borgan. U ozuqa to'plashda birinchi navbatta dehqonchilikka alohida ahamiyat bergan. Bu sohada turli don-dunlarni yerga ekishga - sepishga, mevali daraxtlarni ektirishga alohida e'tiborini qaratgan.²⁵ Tarixiy manbalarda Amir Temurning bir qarich ham yerni bo'sh qo'yimaganligi ma'lum. Buning ustiga Amir Temur oziq-ovqat zahira sini bosib olgan yerlarida qo'lga kiritilgan boyliklar hisobiga ham to'latib borgan.

Shuningdek, ov natijasida qo'lga kiritilgan go'sht hisobiga ham bu masala hal etilgan. O'z hayotida Amir Temur ovga alohida e'tibor bergan, ya'ni birinchidan ko'p xolatlarda qo'shinining oziq-ovqat ta'minotini

²² Хилда Хукхем. Етти иклим султони. - Т.: Адолат, 1995. - 68-69 б.

²³ Дадабоев Хамидулла. Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати. - Т.: Ёзувчи, 1996. - 25 б.

²⁴ Иванин М.И. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур. Т.: ЎЗР ФА "Фан" нашриёти, 1994. - 151-152 б.

²⁵ Амир Темур бекорга давлатидаги қишлоқ-шаҳарларда, жумладан Самарқанд атрофларини боғи-роғларга айлантормаган. Қаранг: Алимов Ў. Ўрта асрларда Мовароуннаҳрда боғчилик ҳўжалиги тарихи. Т.: ЎзССР "Фан" нашриёти, 1984.

ijobiy xal etgan bo'lsa, ikkinchidan Amir Temur ovga jang maydonidagi harbiy mashq deb ham qaraganligi haqida yozma manbalarda qiziqarli ma'lumotlarni uchratish mumkin.²⁶ Bu haqda yuqoridagi boshqa bo'limlarda eslatib o'tdik. Harbiy qism ortidan yo'lga tushgan son-sanoqsiz aravalar va ularga qo'shilgan ot-uloqlar, ularni boshqarib borayotgan xizmatkorlar, qo'riqchilar asosan jangchilar uchun zahira sifatida olib ketilayotgan, don-dun, turli ozuqalar, yem-xashaklar uchun mo'ljallangan bo'lsada, ulardan yana jang vaqtida boshqa maqsadlar uchun ham foydalanilgan.

1. Bu zahira ko'rinishidagi qo'shin don-dun, yem-xashaklarni to'plash bilan shug'ullangan.

2. Ular asosiy qo'shinga o'q-dorilar, qurol-aslahalar, kiyim-kechaklar, texnik vositalarni olib yurish va yetkazib berish bilan shug'ullanishgan.

3. Amir Temurning bunday ko'p sonli qismni olib yurishiga sabablarning asosiylaridan yana biri - o'z qo'shinining sonini raqib tomonga ko'p qilib ko'rsatish bo'lgan.

4. Zarurat tug'ilganda ularni raqibga haqiqiy jangchi sifatida ko'rsatish bo'lgan. Masalan, To'xtamish bilan bo'lgan bir jangda Amir Temur raqibini chalg'itish maqsadida ularni harbiylarcha kiyintirib, lagerda qoldirgan va o'zi asosiy jangovor qo'shini bilan raqibga qarshi xujumga o'tganligi tarixda ma'lum. Katta tajribaga ega bo'lgan Amir Temur bu qismni qo'riqlab borish uchun tajribali jangchilarni tayinlagan. Chunki raqib tomonidan bunday zahiraga qarshi to'satdan bo'ladigan xujumlar uni doimo sergaklikka undagan. Temur ichki va tashqi savdo yo'llarini tashkil qilgan va ularning himoyasini ta'minlagan. Qaroqchi va talonchilardan himoyasi kafolatlangan savdo karvonlari tinchlik va osoyishtalik hukm rasman saltanatga tinimsiz kelib turgan. Samarqandning Ko'k saroyida katta xazinasi saqlangan. Savdo karvonlari davlatga ma'lum bir boj to'lab, savdo ravnaqiga va yurt farovonligiga ulkan hissa qo'shganlar. Temurbek o'z izmidagi yirik shaharlardan tushgan soliqlarning bir qismini qurilishga, yodgorliklar, bog'lar, sug'orish inshootlari barpo etishga, shahar va qishloqlarni barpo qilishga sarflayagan. Bu ulkan rejalar odamlarni ish bilan ta'minlash va ishlab chiqarishni jadallashtirishga olib kelgan.

Armiyaning ulufasi (maoshi)

Tanga-pul munosabatlari bilan kam tanish bo'lgan ko'chmanchi xalqlar uzoq davrlardan beri turli buyumlarning narxini ot, qo'y, sigir yoki tuya bahosi bilan belgilab kelgan. Shuning uchun Amir Temur armiyasidagi maosh (xizmat haqi) jangchining oti bahosi bilan belgilangan. Ulufa (maosh) piyodalar, qalaqchilar (*hosilga qarab xiroj miqdorini belgilab beruvchi mansabdor - hozirdagi soliq inspektori*), yasovullar (*xonlarning kichik xizmatchisi, qo'riqchi*), chopovullarning **bir yillik** maoshlari hisoblanib, belgilangan, mablag' devonxonada (amirlari orqali) ulashilgan. Oddiy sipohiyar (*otliq askar*) va bahodirlarning (**otliq qo'shin** askarlarining janglardagi ahamiyati, ularning hayotiga kattaroq xavf solinayotganligini hisobga olgan holda) esa **olti oylik** maoshini hisoblab, xazinadan berilishi belgilangan edi.

Maoshlar berilishi, **o'z vazifasini o'rinlatib bajarish** sharti bilan, quyidagi miqdorlarda belgilangan edi:

oddiy sipohiyga (otliq askarga) **o'zi mingan otining** bahosida (2018 yil narhlarida o'rtacha 10 mln. so'm);

bahodirlarga ikki ot bahosidan to'rt ot bahosigacha (2018 yil narhlarida 20-40 mln so'm);

o'nboshi – qo'l ostigi oddiy sipohiyardan o'n barobar ortiq (2018 yil narhlarida taxminan 100 mln so'm);

yuzboshilar maoshi o'nboshilar maoshiga qaraganda ikki barobar ortiqroq (2018 yil narhlarida taxminan 200 mln so'm);

mingboshilar maoshi esa yuzboshinikidan uch barobar ziyodroq (2018 yil narhlarida taxminan 600 mln so'm).

²⁶ Масалан, қаранг: Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. - Т.: Меҳнат, 1992. 2-китоб. - 80 -81 б.

Barcha mansabdor shaxslar, habiylar bilan birga fuqaroviy mansabdorlarning maoshi miqdori ham belgilangan bo'lib, hech bir toifa mansabdorlar unutilmagan edi. Hatto-ki oliy mansabdorlar, shu jumladan Amir ul-umaroning maoshi miqdori ham belgilangan bo'lib, o'z qo'l ostidagilardan o'n barobar ortiq tayinlangan edi.

Ulufa (harbiylarning maoshi) bevosita boshliq, ya'ni o'nboshiga yuzboshining, yuzboshiga esa minboshining tasdig'i bilan, mingboshiga amir ul-umaro tasdig'i bilan berilgan.

Amir Temurning yaqinlari ham qat'iy tartib va qoida asosida ta'minlanganligini ta'kidlab o'tish zarur, xususan:

to'ng'ich o'g'il - valiahd shahzoda Muhammad Jahongir o'n ikki ming **otliq askar** va ularning ulufasini olgan;

ikkinchi o'g'il - Umarshayx o'n ming **otliq askar** va ularning ulufasini, bundan tashqari bir viloyatni olgan;

uchinchi o'g'il - Mironshoh to'qqiz ming **otliq askar** ulufasini olgan va bir viloyatni boshqargan;

to'rtinchi o'g'il - Shohrux yetti ming **otliq askar** ulufasini olgan va bir viloyatni boshqargan.

Amir Temur armiyasidagi pul ta'minotining e'tiborli tomonlaridan biri sifatida **dunyoda birinchi bo'lib**, XIV-XV asrlardayoq har bir jangchining **maosh olish yorlig'i** (hozirgi vaqtdagi harbiy xizmatchilarning **hisob-kitob daftarchasi**) bo'lganligini, bu yorliqning ort tarafida maoshi miqdori yozilganini aytish joiz.

Lashkar xizmat xaqini tarqatish

Lashkar xizmat xaqini tarqatish tuzukida amr etdimki, piyoda (yugurdak), qulliqchi va yasovullarning bir yillik xizmat haqqini bersinlar, yakka baxodirlarning olti oylik xizmat xaqini bersinlar. O'nboshi, yuzboshilarga xizmat xaqi uchun bir ot bergaylar. Amirlarga va mingboshilarga viloyatdan ba'zi birining xosilini bersinlar. Shunday taqsimlanglarki, ularni barchasini yozib, devonxonada to'plab qo'ysinlar.

So'ng amirlar va mingboshilar har qaysinisi bir yorliqni olsinlar. Agar bu yorliqdagi uning xizmat xaqidan ortiq bo'lsa, yana birovni o'ziga sherik etsin. Va amr etdimki, amirlar va mingboshilar raiyatdan asli soliqdan ortiq tortiq, kunolga va bazm puli olmasinlar. Har mamlakatdan unar mablag'ni yigishga vazir tayin etsinlar, viloyatdan yig'ilganni yozib, yarimini raiyatga bersinki ularning xoli haroblikka yuz tutmasin, xosil oluvchiga o'ziga tegishli soliqdan ortiqrog'i zimmasiga tushmasin va mulkdan unib kelganlarini jam etsinlar.

Yana biri vaziri harj bo'lur. yerlarni yozib lashkarga ulashtirsin. Har qaysi amirga batul, ya'ni kent yoki amluk (yer) berilsa uch yilgacha uz holiga qo'ysinlar. Uch yildan keyin ko'rsinlar, agar raiyat rozi va mulk obodon bo'lsa, yana uz holiga qo'ysinlar va agar unday bo'lmasa, undan bu mulkni olib. uch yilgacha xizmat xaqi to'lmasinlar. Va amr etdimki, raiyatdan qo'rqitib va tayoq urib, zulm bilan mol-mulk olmasinlar.

Adabiyotlar:

1. Temur tuzuklari, Toshkent. 1991 y.
2. Komus-ul-a'lom. Stambul, 2000 y.
3. Dadaboyev H.V. Harbiy san'at tarixi: QQ harbiy bilim yurtlari uchun darslik. Harbiy nashriyot - 2014 y.
4. Samarov R. Milliy harbiy meros - jahon harbiy san'ati tizimida: konseptual yondashuv / R.S. Samarov // Harbiy ta'lim va fanda innovatsiyalar. Ilmiy-axborot jurnali. – 2021. № 2(11). – 3-8 b.
5. A. Temur saltanati. Lyusyen Keren "O'zbekiston" YVBE 2020.

Amir Temurning xarbiy san'ati Военное искусство Амира Тимура Military art of Amir Timur

AXUNOVA Mufara Narimbayevna

O'zR QQ Akademiyasi Tillar kafedrası o'qituvchisi

АХУНОВА Муфара Наримбаевна

Преподаватель кафедры языков Академии ВС РУ

Ms. Mufara N.AKHUNOVA

Teacher of the Department of Languages of the
Armed Forces of Academy of the Republic of Uzbekistan

Amir Temur shaxsi nafaqat millatimiz, balki umuminsoniy ahamiyatga molik iste'dod va insoniy fazilatlari tufayli boqiy sanaladi. Ul zotning o'z muhriga yozdirgan va butun hayoti davomida amal qilgan "Rosti-rasti", ya'ni "Najot rostlikdadir" (Kuch -adolatdadir) degan e'tiqodi butun insoniyat uchun doim hayotiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Buyuk bunyodkor, madaniyat va ilm-fan homiysi, yengilmas sarkarda, adolat bayroqdori Sohibqiron Amir Temur hazratlari insoniyatning daho farzandlaridan biri hisoblanadi.

Amir Temur va Temuriylar qoldirgan betakror ma'naviy meros bugunga kelib insoniyatning umumiy boyligiga aylangan. Ayniqsa, Amir Temurdek daho mahorati oldida bosh egib uning harbiy san'ati, ya'ni strategiyasi va taktikasidan haqli ravishda mag'rurlanamiz. Harbiy san'at unga buyuk sarkarda shuhratini keltirdi. Uning janglari jahonning ko'pgina harbiy akademiyalarida o'rganildi va o'rganilmoqda. Harbiy qurilish borasida o'z zamondoshlaridan o'zib ketgan Amir Temur o'z davrida armiyani yaratish va takomillashtirish borasida mukammal tizimni ishlab chiqib, uni mohirlik bilan amalga oshirgan.

Harbiy san'at tarixi Sohibqiron Amir Temurni haqli ravishda jahonning eng buyuk sarkardalaridan biri sifatida e'tirof etadi. Buyuk bobomizning harbiy iste'dodi asosan ikki yo'nalishda: mohir harbiy tashkilotchi va atoqli sarkarda sifatida yorqin namoyon bo'lgan.

Sohibqiron intizomli qo'shin tuzish va uni mohirona boshqarish, jang taqdirini hal etadigan joylarga harbiy kuchlarni tezkorlik bilan yo'llash, mavjud to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etish hamda qo'shindagi jangovar ruhni yuksak darajada tutib turishga erisha olgan. U nafaqat harbiy qudratga erishdi, balki mavjud jangovar san'atni turli strategiya, taktika va tadbirlar orqali yanada kuchaytirdi, yuksak darajaga ko'tardi. Amir Temurning o'zga sarkardalardan farqli jihati - u o'ta mushkul vaziyatlarda ham sira o'zini yo'qotmagan, aksincha, oqilona yechim va tadbirlar orqali ulardan chiqish choralarini oldindan belgilay olgan. Buni amerikalik olim Richard Nelsonning quyidagi so'zlari ham asoslaydi:

"Temurda jang paytida eng zarur joyda bo'la olishdek ajoyib xususiyat mavjud edi. Bu unga dushmanlari maqsadini uqib olishga ulgurmasdan o'z vaqtida oqilona qarorlar qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilish imkonini beradi. Boz ustiga, jang maydonida uning shaxsan o'zi ishtirok etishi og'ir damlarda jangchilarini muqarrar mag'lubiyatdan qutqarib qolgan".

O'tmishda kuchli intizom va tartib-qoida joriy etilgan qo'shin eng qudratli qo'shin sanalgan. E'tiborli jihati, Amir Temur shunday qo'shinga ega bo'lgan kam sonli sarkardalardan biri bo'lgan. Uning qo'shinidagi jangovar tartib rivojlanib borgan, o'z navbatida, qo'shin zamonasining eng ilg'or qurol va harbiy texnikalari bilan ta'minlangan, qismlar bir-biridan kiyim-boshi, bayroq va tug'i bilan ajralib turgan. Amir Temur tuzgan armiya o'ta intizomli bo'lib, sarkarda qo'shin qismlarini san'atkorona boshqarishga,

jang taqdiri hal bo'ladigan joylarga harbiy kuchlarni o'z vaqtida ustalik bilan yo'llashga, har qanday to'siq va g'ovni oshib o'tishga, lashkarning jangovar ruhini zarur darajada saqlashga muvassar bo'lgan. Qo'shinlar tarkibi Movaraunnahr, Dashti Qipchoq, Xuroson, Eron, Badaxshon, Mug'uliston, Xorazm kabi joylardan yig'ilgan askarlardan iborat edi. Qo'shin son jihatdan aniq va puxta tashkil etilib, uning jangovar tartibi jangdan jangga takomillashib borgan, armiya eng ilg'or qurol-aslahalar bilan qurollangan, qismlar bir-biridan kiyim-bosh, bayrog'i va tug'i bilan farqlangan. Bu jang paytida qo'shinni boshqarishda qo'l kelgan.

"Temur tuzuklari"da ta'kidlashicha, safar chog'ida oddiy askarning har o'n sakkiztasiga bitta chodir berilgan. Har bir jangchi ikkita ot, yoy, sovut, qilich, juvoldiz, qop, o'nta nina, arra va teri xaltaga ega bo'lgan. Sara jangchilarning har beshtasi bir chodirga joylashgan. Ularning har biri dubulg'a, sovut, qilich, o'q-yoy, buyruqda ko'rsatilgan miqdorda ot bilan ta'minlangan. Harbiy san'at sir-asrorini bilgan, dushman safini parokanda qilish yo'l-yo'rig'ini yaxshi egallagan, mushkul paytlarda dadil xarakat qiladigan, hech qanday to'siqdan tap tortmaydigan, qo'shinda sodir bo'lish ehtimoldan holi bo'lmagan tartibsizlikni vaqtida bartaraf eta oladigan mohir jangchilargina lashkarboshilikka qo'yilgan.

Sohibqiron Amir Temur o'z qo'shinining harbiy takomiliga katta e'tibor berib, "Amir va amirul-umaro", ya'ni "bosh amir" kabi yuqori darajali harbiy unvonlarga ega bo'lgan iqtidorli sarkardalarga u hatto viloyat hokimligi yoki noibligini in'om etgan.

Sohibqiron qo'shin tuzishga har tomonlama puxta o'ylangan tadbir asosida yondashgan. Masalan, qo'shin o'nlar tizimiga asosan tuzilib, ular boshida o'nboshi, yuztalikka yuzboshi, mingtalikka mingboshilar turgan. Har bir o'ntalikda jang oldidan va jang paytida Amir Temur buyrug'iga asosan ruhiy tayyorgarlik tadbirlari o'tkazilgan. Oralaridan ruhiy quvvatlab, o'z orqasidan jangga yetaklaydigan bahodirlar tayinlagan.

Lashkar "tuman"-o'n minglik, "hazora"-minglik, "qo'shun"-besh yuzlik va "ayl"-o'nlik birikmalarga bo'lingan. Tumanlarda askarlar soni o'n ming, qo'shinda yuz mingdan ortiq bo'lgan. Amir Temur o'n minglik uchun "tuman og'asi", minglik bo'linmalar uchun "mirihazora", yuzliklar uchun "qo'shunboshi" va o'nliklar uchun "aylboshi" kabi harbiy mazhablar ta'sis etgan, ularning haq-huquqi, maoshi belgilab berilgan. Jangda bahodirlik ko'rsatib, g'alaba qozongan amir uchun in'omlar ham belgilab qo'yilgan. Qaysi amir biron qo'shinni yengsa yoki viloyatni fath etsa, u tug', nog'ora, bahodirlik martabasi, davlat kengashlariga kirish huquqi hamda biron sarhadning noibligi bilan siylangan. Har bir zobit jang qilish uslublarini yaxshi bilishi farz sanalgan. Taktika jihatdan Amir Temur armiyasi qo'shini yettita qism-kuchlarga bo'lingan, razvedka a'lo darajada yo'lga qo'yilgan, qismlarning janggohda zarur darajada xarakat qilishi uchun chora-tadbirlar ishlab chiqilgan, ularni jang chog'ida boshqarishga alohida e'tibor qaratilgan. Ichki va tashqi dushman to'g'risida barcha ma'lumotlarga ega bo'lish uchun amirliklarda kichik maxfiy bo'linmalar faoliyat yuritishgan. Ular barcha manzillardan vaziyat bo'yicha xabarlar yetkazib turishgan. Bunday bo'linmalarda yoshiga, irqiga, diniga, kelib chiqishiga qaramay, Amir Temurga sadoqatli, har tomonlama yetuk insonlar xizmat qilishar edi. Bu xodimlar boshqa davlatlarning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy holatini o'z yo'nalishlari bo'yicha o'rganib, boshliqlariga yozma ravishda ma'lumot yetkazishgan. Ular malakali mutaxassis bo'lganliklari bois barcha sohalarni to'liq o'rganishgan. Amir Temurning qo'shin tuzilishi bugungi kunda ham barcha harbiylarni lol qoldiradi. Masalan, o'ntalik ichidagi besh navkar janglarda qatnashgan va tajribali bo'lsa, qolgan beshtasi endi harbiy xizmatga chaqirilganlar bo'lgan. Barchasi bir mahalladan yoki bir qishloqdan bo'lishiga ahamiyat berilgan. Chunki bu orqali ularni qon-qarindoshlik rishtalari bog'lab turgan. Qismlararo aloqa yuqori saviyada bo'lishi, harbiy boshliqlarning to'g'ri tanlanganligi jang natijasiga samarali ta'sir ko'rsatgan. Klavixoning ta'rifiga ko'ra, temuriy lashkarboshi tinchlik chog'ida zarhal ip bilan tikilgan havorang satin ko'ylak kiygan. Uning boshida dur hamda boshqa qimmatbaho toshlar qadalgan bo'rk bo'lgan. Bo'rkning ostidan uch qator qilib o'rigan ikki kokil yelkaga tushib turgan. Elchi bu yo'sinda o'rigan sochlar Temurbek askarlarining nishoni ekanligini alohida qayd etadi. Yurish oldidan Sohobqiron arkoni davlat, vazirlar, sarkardalar,

amirzodalar, beklar va amirlarni harbiy kengash-mashvaratga to'plagan, so'ngra askar yig'ish uchun maxsus buyruq e'lon qilingan, qismlar harbiy ko'rikdan o'tkazilgan. Amir Temur harbiy san'at rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan yana biri qo'shin qanotlarini jang chog'ida dushman hujumidan muhofaza qilish va aksincha g'anim kuchlarini yon tomondan aylanib o'tib, ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliq qism-kanbulning joriy etilishidir. Amir Temur qo'shinini Jahongir Sayfutdin va Purxusayn barloslar , Oq Bug'a, Usmon Abbos, Muhammad Sulton Qamariy, O'rus Bug'a, Hamza Sulduz, Amir Murizoda, Muhammad Qazg'on , Sariq Atka va Muzaffar Uch Qaro kabi janglarda shuhrat topgan mahoratli va jasur kishilar boshqargan.

Sohibqiron Amir Temur shu tarzda o'z zamonining kuchli va eng jangovar lashkarini tashkil qilishga muvaffaq bo'lgan. Dushman mudofaasini yakson qilish, g'animlarning yirik shaharlariga qo'qqisdan zarba berish, mustahkam qal'a, qo'rg'on va hisorlarni uzoq muddat qamal qilish yov kuchlarini iloji boricha keng ko'lamda qurshovga olish, raqibni ta'qib qilish kabi strategik rejalarni ko'zlab ish yuritish Sohibqironga faqat g'alaba olib kelardi.Sohibqiron yaratgan qudratli armiya jahonning o'sha vaqtdagi ilg'or armiyasi sifatida tan olingani keyinchalik ham buyuk sarkardalar , harbiy mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgani bir necha asrlar mobaynida ibrat va andoza vazifasini o'tagani hamda harbiy san'at tarixi sifatida keng ko'lamda o'rganilgani bejiz emas.

Gruzin tarixchisi Tomaz Abuladzening yozishicha ,Chingizxon bosqinidan keyin faqat vayronaga aylangan bog'lar va maskanlar qolgan edi. Amir Temur esa kuchni faqat qarshilik ko'rsatganlarga nisbatan ishlatgan. Qo'lga tushgan asirlarga nisbatan yaxshi munosabatda bo'lib, ularning ichidagi mohir jangchilarni o'z qo'shiniga o'tishga undagan. Bosib olingan shaharlar atrofida yangi bog'lar,uzumzorlar yaratgan. Shaxarlarda masjid, madrasalar, hammom, bozorlar va boshqa madaniy inshootlar qurdirgan. Shahar va qal'alarga o'ziga sodiq bo'lgan mahalliy fuqarolardan noiblar tayinlagan. Mahalliy xalqqa mansub bo'lgan boshqa diniy inshootlarni buzdirmagan va boshqalarga ham shunday ishlarni qilishiga yo'l qo'ymagan.

Amir Temur tuzuklarining harbiy qurilishga bag'ishlangan har bir jumlasini chuqur o'rganib, mantiqiy fikr yuritilsa, judayam ko'plab yangiliklarga duch kelish mumkin.Chunki Amir Temur 27 ta davlatni qo'shin soni bilan emas, balki adolat, mahorat va sarkardalik sifatlari bilan zabt etgan hamda buyuk davlatga asos solgan.

Bir so'z bilan aytganda, Amir Temurning harbiy amallari uning kelajakda erishishi mumkin bo'lgan obro'-e'tibor, shon-sharaf va g'alabalariga zamin yaratgan, mustahkam poydevor vazifasini bajargan. Eng muhimi, uning yutuqlari Osiyo va Yevropa davlatlarining tinch-totuvligi va farovonligi uchun xizmat qilgan.

Shubhasiz, bizning bugungi armiyamiz –Vatanimiz himoyachilari uchun ham buyuk bobomiz armiya qo'shinlarning yovqurligi,bahodir jangchilarning dovyurakligi chinakam ibrat timsolidir.

MANBAALAR:

1. Dadaboev X. "Amir Temurning harbiy mahorati". T.1996 yil
2. Karimov I.A . "Amir Temur haqida so'z". T."O'zbekiston",1996 yil
3. Axmedov B. "Amir Temurni yod etib".T."O'zbekiston" 1995 yil
4. "Temur tuzuklari".T."G'afur G'ulom" 1991yil
5. Muhammadjonov A. "Temur va temuriylar davri" T.Fan.1996 yil
6. "Vatanparvar "gazetasi 2022 yil

Amir Temur saltanatida davlat mudofaasi Оборона государства в царствование Амира Темура Defense of the state in the reign of Amir Temur

AZAMOV Jamolxon Xojiyevich

polkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik kafedrasini boshqiruvchi

АБЗАМОВ Жамолхон Хожиевич

полковник, начальник цикла кафедры
национальной гордости и воинского патриотизма
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Colonel Jamolxon ZAMOV

Head of the Cycle of the Department National Pride and
Military Patriotism of the Academy of the Armed Forces,
of the Republic of Uzbekistan

Hozirgi davrda xalqaro demokratik tizim va yuqori harbiy texnikaning qo'llanilishi mamlakatni xarbiylashtirishga katta ehtiyoj tug'dirmaydi. Biroq tarixda mamlakat mudofaasini tashkillashtirish masalasi har doim dolzarb masala bo'lib kelgan.

G'arb va sharqda inqirozlar, urushlar kuchaygan davrda Sohibqironning harbiylar orqali davlatni boshqarishi, davlatning mudofaaga doimiy shay turishi boshqaruvning muhim yutuqlaridandir.

Amir Temur hayotligida kuch bilan ushlab turilgan mahalliy hokimliklar uning vafoti bilan mustaqillikka intildilar. Bu jarayonda *suyurg'ol* tizimi tarqoqlikning kuchayishiga ta'sir ko'rsatgan muhim sabablardan biri bo'lib qoladi. Boshqa davlatlarning *suyurg'ol* tizimi bilan solishtiradigan bo'lsak (Qadimgi Rus, franklar imperiyasi va boshqalar), vaqtincha yoki umrbod bo'lib berilgan hududlarning aksariyatida keyinchalik feodal tarqoqliklar kelib chiqqan. Amir Temur davrida *suyurg'ol* o'zining yaxshi natijalarini bersa-da, ammo u orqali alohida davlatlarining ajralib chiqib ketishiga imkon yaratilgan edi.

Amir Temur saltanatida davlat mudofaasini mustahkam tashkillashtirish ustivor vazifalaridan biri bo'lgan. O'sha davrlarda har lahzada xalqaro nizolar, urushlarning kelib chiqish ehtimoli mavjud bo'lib, davr mudofaani kuchaytirish zaruriyatini keltirib chiqargan edi.

Bunday murakkab sharoit Amir Temurdan mamlakatning kuchli mudofaasini tashkillashtirishni talab etar edi.

O'sha davrda xam davlat tinchligi va osoyishtaligiga rahna soluvchi xavflar mamlakatga ichkarisidan va tashqaridan tahdid solib turar edi.

Amir Temur avvalo yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ichki xavfni bartaraf etishga intilgan. Bunday xavfni shoh xonadoni vakillari, qavm - qarindoshlar, hokimiyatga intilgan amaldorlar, badavlat zodagonlar keltirib chiqarishi mumkin edi.

«Temur tuzuklari»da mamlakatda barqarorlikning buzilishiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan omillar haqida shunday ma'lumotlar berilgan: «Amr qildimki, agar o'g'illarimdan qaysi birov saltanat martabasiga da'vogarlik qilib bosh ko'tarar ekan, uni o'ldirishga, bog'lashga yoki muchasidan bir joyini kamaytirishga hech kim jur'at qilmasin. Lekin o'z da'vosidan kechmaguncha asirlikda saqlasinlar, toki xudoning mulkida urush chiqmasin» [1].

Bu masalada Amir Temur keskin choralar qo'llashdan masalani tinchlik yo'li bilan haletishni afzal bilgan va isyonchining o'ylab ko'rishiga imkon bergan. Agarda nabiralar va qavm- qarindoshlardan biri davlatga karshi ko'tarilsa, u darveshlik holatiga solingan, mol-mulki tortib olingan.

Amir Temur xavfsizlik va barqarorlikni saqlashda xukmdorning sergakligi, ziyrakligi va tadbirkorligi katta rol o'ynashini yaxshi bilgani holda, agarda u bo'sh, sodda va laqma bo'lgan takdirda mamlakat ichkarisidagi xavf-xatarlarning o'ziyoq davlatni parokanda etishi mumkin deb bilgan.

Shuningdek, u mamlakatda qonunlarning buzilishi, ularga amal qilmaslik ham og'ir oqibatda davlatni adolatsizlik va parokandalikka olib keladi, - deb hisoblagan.

Halqaro mintaqadagi vaziyatni mushohada qiladigan bo'lsak, Amir Temur davri ham zo'ravonliklar, *informatsion kurashlar davri* bo'lganligini alohida ta'kidlash lozim. O'z mamlakatining xavfsizligi va barqarorligini saqlash uchun qo'shni davlatlarda sodir bo'layotgan siyosiy voqealarni sinchiklab kuzatish talab etilgan. Bu haqda «Temur tuzuklari»da shunday malumotlar bor: «Har yerda viloyatu shaharda va o'rduda kundalik voqealarni yozuvchilarni tayin qilsinlarki, hokimlar, raiyat, sipoh, o'zining va yot lashkarlarning hatti-harakati haqida meni habardor qilsin. Atrofdan kirgan-chiqqan yot mol-mulk, chetdan kirgan yoki chetdan chiqqan yot kishilar, xar mamlakatdan kelgan karvonlar va hukmdorlik haqidagi xabarlar, qo'shni podshohlar, ularning gap-so'zlari, ishlari va uzok o'lkalardan kelib, mening dargohimga kelgan ulamolar, fuzalo haqidagi so'zlarni to'g'rilik bilan menga yozib tursinlar... Amr qildimki, turli mamlakatlar, sarxadlarning xabarlarini, qo'shni hukmdorlarning maqsadlari va niyatlarini bilib, xuzurimga kelib, xabar qilsinlar, toki biron voqea, kor-xol yuz bermasidan burun chora va ilojini qilaylik» [1].

Amir Temur xavfni bartaraf etishdan burun uning oldini olish muhimligini yaxshi tushungani xolda qo'shni davlatlarda yuz berayotgan voqealarni xam o'z davlati xavfsizligiga daxldor deb xisoblagan. U o'zga yurtlardagi ahvoldan xabardor bo'lish uchun diyorlarga shayx, savdogar, tilanchi va boshqa niqoblar ostida o'z ayg'oqchilarini yuborgan va shunga monand tashqi siyosat yo'nalishlarini belgilagan. Sayyox, savdogar, munajjim kabi qiyofalarda yurgan josuslardan olingan malumot-dapillar ko'pincha yopiq yig'ilishlarda ko'rib chiqilgan va mamlakat yaxlitligiga solingan xavflar o'z vaqtida bartaraf etilgan.

Xavfsizlikni saqlashga nafaqat hukukni muxofaza qiluvchi tarkib yoki davlat lavozimidagilar, balki barcha fuqaro ma'sul bo'lgan. Hatto rasmiy yoxud boshqa

marosimlar saroy, o'orda va boshqa yerlarda barchaning sergak va ogoh yurishini talab etgan.

Bu omillar Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati ixtisoslashgan, degan xulosa qilishimizga asos bo'ladi.

Temur davlatdagi tinchlik va barkarorlikni saqlashga erishganligini anglash mumkin.

Amir Temur davlatining mudofaa ishlari iqtisodiy, siyosiy, diplomatik va harbiy vositalar bilan amalga oshirilgan. U o'z davrida mustahkam harbiy qudratga ega bo'lgan. Bunday kudratning mavjudligi unga Osiyo mintaqasidagi tartibsizliklar va agressiyalarning oldini olish imkonini bergan. Bundan maqsad mamlakat mudofaasini mustahkamlash, qurolli kuchlarni doimiy takomillashtirib borish, davlat chegaralarini mudofaa etish, qurolli kuchlarning harbiy ilmi va malakasini oshirish, fukarolarning mudofaasini amalga oshirishga ham alohida ahamiyat berilgan. Bu vazifa davlat boshkaruv vazifalari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Masalalarning bunday yechimi davlatchilik asoslarining mukammallashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Amir Temur tinchlik va barqarorlikni sakdash uchun barcha ma'sul bo'lmog'i lozim deb tushungan. Bu xakda «Temur tuzuklari»da maxsus «Mulku mamlakat, sipohu raiyat ahvolidan xabardor va ogox bo'lib turish tuzugi», mavjud. Unda aytilishcha, har yerda, viloyatu shaharda, o'rduda kundalik voqealarni yozib borish yo'lga ko'yilgani va shu orqali *keng axborot almashuvi, kommunikatsiya tizimi yaratilgan*. Voqeanavislar hokimlar, raiyat, sipohning va yot lashkarlarning xatti-harakatlarini ro'yi-rost yozganlar va zudlik bilan saltanat markaziga yetkazganlar. Yolg'gon va tuxmat xabarlar uchun kotiblar qat'iy jinoiy javobgarlikka tortilganlar. Shuningdek, chetdan kelgan karvon, savdogar, sayyoh va boshqa yot kishilarning maqsadlari aniqlangan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, chetdan savdogar, shayx, sayyox va boshqa nom ostida kelgan mehmonlarning ba'zilar boshqa niyatda yurtimizga tashrif buyurgan. Shunga monand, Movarounnahrda ham boshqa davlatlarga josuslar jo'natilgan va ular o'zga mamlakatlarda yuz berayotgan voqealardan xabar berib turgan. Amir Temur mingta chopkunchi, mingta tuya va mingta ot mingan xabargirlar, yo'llarga va rabotlarga tayinlangan ma'sul kishilar orqali ham chetdan kirgan kishilarning maqsadlari aniqlangan. Bu tadbirlar esa mintaqaviy tinchlikning garovi bo'lib xizmat qilgan.

Sovet tuzumi davrida Amir Temurni "bosqinchi, zo'ravon" deb atashlariga qaramay, ba'zi tadqiqotchilar uning harbiy faoliyatiga ancha haqqoniy baho bergan. Jumladan, A.Yu. Yakubovskiy "Harbiy tarix Temurni o'rta asr Osiyosidagi eng buyuk lashkarboshilardan deb hisoblaydi. Uning harbiy mahorati ikki yo'nalishda: askariy qismlarni qayta tashkil etishda, lashkarboshilik, qo'mondonlikda namoyon bo'ldi" - deb yozgan edi [2].

Haqiqatan qam u harbiy sohada qo'shinni tashkillashtirish, moddiy ta'minot, jang usullari kabi eng kichik kislarga ham e'tibor berib, yaxlit va mukamal harbiy tizimini yaratdi. Bu tizim orqali u o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini amalga oshirdi.

Amir Temur davlatida amalga oshirilgan islohotlar va joriy etilgan qoidalar aynan uning harbiy tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish orkali muvaffaqiyatli bajarilgan.

Xilda Xukxem Amir Temurning harbiy daho, ustakor diplomat bo'lganligi, u rakiblarining dushmanlari va do'stlari bilan turli ittifoqlar tuzgani, turli hiyla va kutilmagan voqealar bilan ularni lol qilgani, g'alaba muvaffakiyati urug'lari uning tomonidan yuborilgan josuslar orqali ekilgani, hosili esa janglarda yig'ilgani, ana shunday tarzda dushmanlari mag'lubiyatga uchraganini aytib o'tgan edi [3].

Shuningdek, Amir Temur qo'shinining ta'minotini muvofiqlashtirish bilan birga, harbiy tizimni o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalariga erishishning vositasi deb hisoblagan. Sohibqiron mulk, xazina va lashkarni davlat tayanchi va ularning mutanosibligini asrash davlat taraqqiyotining bosh omili deb hisoblagan. Amir Temur davlati harbiy tizimining mukammal darajada tashkillashtirilishi davlatning ichki va tashqi vazifasini og'ishmay amalga oshirishida tayanch vazifasini bajargan. Saltanatda tashkil etilgan harbiy kudrat bilan mintaqada barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash maqsadlarini xam amalga oshirgan.

Sohibqironning harbiy sohadagi betakror merosi va an'analari temuriylar davrida xam davom etdi, biroq ular ko'proq mudofaa xarakteridagi harbiy faoliyat yuritdilar. Shoxrux mirzo, Mirzo Ulugbek, Xusayn Boyqarolar imkon boricha harbiy soxani takomillashtirishga intilsalar-da, ular ichidan Amir Temurdek sarkarda ikkinchi marta yetishib chiqmadi va umuman XV asrdan keyin Amir Temur kabi biror lashkarboshi va sarkarda jaxon tarixi sahnasida faoliyat yurita olmadi.

Xulosa qilish mumkinki, Amir Temur davlatining harbiy tizimi avvalo mamlakat xavfeizligi, adolat, barqarorlikni kuchaytirish, tartibsizliklar va boshboshdoqliklarni Sohibqironning harbiy sohadagi betakror merosi va an'analari temuriylar davrida xam davom etdi, biroq ular ko'proq mudofaa xarakteridagi harbiy faoliyat yuritdilar. Shoxrux mirzo, Mirzo Ulugbek, Xusayn Boyqarolar imkon boricha harbiy soxani takomillashtirishga intilsalar-da, ular ichidan Amir Temurdek sarkarda ikkinchi marta yetishib chiqmadi va umuman XV asrdan keyin Amir Temur kabi biror lashkarboshi va sarkarda jaxon tarixi sahnasida faoliyat yurita olmadi.

Amir Temur saltanatida davlat mudofaasi mukammal darajada tashkillashtirilishi davlatning ichki va tashqi vazifasini og'ishmay amalga oshirishida tayanch vazifasini bajargan. Saltanatda tashkil etilgan harbiy qudrat bilan mintaqada barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash maqsadlarini ham amalga oshirgan.

Yuqoridagi fikr-mulohazalar asosida Amir Temur davlatining harbiy va mudofaa tizimi avvalo mamlakat va mintaqalar xavfsizligi, adolat, barqarorlikning ta'minlash, tartibsizliklar hamda boshboshdoqliklarni oldini olish, qolaversa davlatning strategikmaqsadlarini amalga oshirishga xizmat qilgan edi deb xulosa qilish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Temur tuzuklari // Forschadan A. Sog'uniy va H. Karomatov tarjiması. – Toshkent: 1991.
2. История Узбекской ССР. -Ташкент: Фан, 1967. Т.1.-С.453.
3. Хукхэм Х. Властитель семи созвездий.

AMIR TEMURNING DAVLATCHILIK SIYOSATI
ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВЕННОСТИ АМИРА ТЕМУРА
POLITICS OF EMIR TEMÜR'S STATEHOOD

MADRAXIMOVA Gulshanoy Sotiboldieva

Tarix fanlari nomzodi, O'R Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra dotsenti

МАДРАХИМОВА Гулшаной Сотиболдиевна

Кандидат исторических наук, доцент кафедры,
Академия Вооруженных Сил Республика Узбекистан

Ms. Gulshanoy S. MADRAKHIMOVA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the
Department of the Academy of the Armed Forces of the
Republic of Uzbekistan

Yurtboshimiz ta'kidlaganidek- "Bizning havas qilsa arziydigan ulug' tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor". Haqiqatan ham yurtimizdan yetishib chiqqan olim u fuzalolar, davlat arboblari dunyo tamadduniga o'zlarining munosib hissalarini qo'shganlar [1].

Bugungi kunda O'zbekistonda juda katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Yangi Uchinchi Renessans poydevori yaratilmoqda. 2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining 73-maqsadi: Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etishni [2] nazarda tutadi. Qolaversa, O'zbekiston tarixini chuqur o'rganish ham ustuvor vazifalardan biri etib belgilangan.

Yurtimiz tarixda juda ko'p sinovli damlarni boshdan kechirdi. Xalqimiz mug'ullar istilosi natijasida 150 yil davomida mustamlaka iskanjasiga solinib, ozodlikdan mahrum bo'lgan va o'z tarixida mudhish lahzalarni boshdan kechirgan. Mug'ul istibdodiga qarshi bosh ko'tarib, xalqning asriy ezgu niyati-ozodlikni qo'lga kiritgan buyuk tarixiy shaxs Amir Temurdir [3].

Darhaqiqat, Amir Temur mamlakatda davlat tizimini mustahkamlash, boshqarishdagi tartib-intizom, qonunchilikni kuchaytirish, savdo-sotiq, hunarmandchilikni kengaytirishga imkoniyat yaratish, soliqlarni tartibga solish, mamlakat himoyasini ta'minlash uchun qo'shinning qudratini oshirish masalalariga katta e'tibor berdi.

Amir Temurning har bir harbiy yurishiga turtki bo'larlik sabab bor edi. Bu sabablar - o'z davlatining chegaralarini mustahkamlash, tashqi dushmanlardan himoyalanih, karvon yo'llarini turli yo'lto'sarlardan tozalash, xiyonatchi, sotqin, aldamchilarni jazolash, bo'ysunmaganlarni itoat ettirish, o'zining siyosiy ta'sirini

kengaytirish kabilardan iborat bo'lganligini tarixiy manbalardan bilib olish mumkin.

“Temur tuzuklari”da davlat tizimi, davlatdagi turli lavozimlarning vazifasi, undagi turli toifalar va ularga munosabat, davlatni boshqarishga asos bo'lgan qoidalar, qo'shnlarning tuzilishi, tartibi, uni boshqarish, ta'minlash, rag'batlantirish, qo'shin turlarining tutgan o'rni va o'zaro munosabati kabi masalalar bayon etiladi. Davlat ishlarini har doim islom va shariat hukmlari asosida olib borilganligi bir necha bor ta'kidlanadi. “Saltanatim martabasini,- deb ta'kidlaydi Amir Temur,-qonun-qoidalar asosida shunday saqladimki, saltanatim ishlariga aralashib, ziyon yetkazishga hech bir kimsaning qurbi yetmasdi”. Bundan tashqari, asarda jamiyat ishlaridagi odamlarning 12 toifaga bo'linishi, saltanatni boshqarishda 12 qoidaga amal qilinganligi, saltanat 4 qat'iy qoidaga asoslanishi kabi masalalar ham tartib bilan bayon etilgan [4].

Ibn Arabshohning “Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur” (Temur haqidagi xabarlarda taqdir ajoyibotlari) [5] asarida tarixchi Amir Temurning irodasi mustahkam, qattiqqo'l va adolatli davlat rahbari ekanligi, davlatni qonunlarga asoslangan holda boshqargani hamda o'zi shohid bo'lgan voqealar haqida qimmatli ma'lumotlar berib o'tgan. Jumladan, u o'z kitobida “Temur o'z g'oyibligida mamlakati va raiyasi ishlarida nelar yuz berganini surishtirib, yeru mulklari masalalarini diqqat bilan o'rgana boshladi va hokimlarga yo'l-yo'riqlar ko'rsatdi; atrof va chegaralar, tevarak-chetlar foydasi tadbirini ko'rib, kattayu kichikning g'amini yeb, boyu faqirning manfaati bilan mashg'ul bo'ldi. O'z mulohazasi taqozasiga ko'ra barcha ashyolarni o'z o'rniga qo'yib, jami mansabu martabalar jilovini o'shanga sazovor kishilar qo'liga tutqaza boshladi. U sayyidlarni e'zozlab, karomatlar sohiblari (bo'lgan) avliyolarni izzatu ikromli qildi, ilmu-fanni va uning ahllari hurmatini oshirib, ularga muruvvatini sochib, martabalarini ulug'ladi... [6]” degan fikrlarni aytadi.

Amir Temurning davlat boshqaruvi, tashqi siyosati, diplomatiyasi masalalarida ilmiy tadqiqot olib borgan tarix fanlari doktori Sh.O'ljayovanning ta'kidlashicha:- “Amir Temur saltanatida markaziy va mahalliy hokimiyat organlarining barcha bo'g'inlari yagona markazga birlashgan [7]”.

Amir Temur davlatini boshqaruvi ishlariga tortilgan ziyoli aholi va harbiylar munosib maosh, suyurg'ol, mukofot, kiyim-kechak, oziq-ovqat bilan ta'minlangan, boshqa rag'batlantirish usullari ham bo'lgan. Amir Temur mulozimlarni sifatli, o'rtacha, kamroq ish beradigan toifalarga ajratgan va ularni ijtimoiy ta'minotida ham ana shu omillarni inobatga olgan.

Bu davrda shahzodalarni davlat ishiga tayyorlash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Ular boshqarish ishiga yoshligidan tayyorlab borilgan.

Amir Temur harbiylarni tanlash va mansabga qo'yish masalasini ham davlat boshqaruvidagi eng muhim omillardan hisoblagan. Bu davrda markaziy va mahalliy hokimiyatga ko'proq harbiylar qo'yilgan. O'sha vaqtda harbiy peshqadamlik xalqaro siyosiy nufuzni belgilagani, davlat boshqaruvida harbiylar

katta rol o'ynagani, hatto Sohibqironning o'zi ham yirik lashkarboshi, qo'shinlar bosh qo'mondoni ekanini ko'rishimiz mumkin.

Harbiy qudrati zaif bo'lgan davlatlar harbiylashgan davlatlar asoratiga tushgan.

Amir Temur harbiylikka olinadigan kishidan tashkilotchilik, faollik, sergaklik, hushyorlik va tadbirkorlikni birinchi o'ringa qo'ygan. "Temur Tuzuklari" da ham: "Ishbilarmon, mardlik va shijoat sohibi, azmi qat'iy, tadbirkor va hushyor bir kishi ming-ming tadbirsiz loqayd kishidan afzal" [8], -deya alohida ta'kidlangan.

Amir Temur navkarlikka olinayotganlarning quyidagi sifatlariga e'tibor bergan: "Cherik tuzib navkar olmoqda uch qoidaga amal qildim: birinchidan, yigitning kuch-quvvatiga, ikkinchidan, qilichni o'ynata olishiga, uchinchidan, aql-zakovatiyu kamolatiga e'tibor berdim. Shu uch sifat jamuljam bo'lgandagina navkarlik xizmatiga oldim" [9].

Xulosa qilib aytganda Amir Temur o'z saltanatida katta siyosiy mavqega ega bo'lib, boshqaruvda o'z davrida mavjud bo'lgan turli an'ana va udumlardan ijodiy foydalanib yangicha, inson, davlat va jamiyat manfaatlariga asoslangan davlat qurishga erishgan. Bugungi kunda yoshlarimizni harbiy vatanparvar etib tayyorlashda Amir Temurning davlat boshqaruvida olib borgan siyosati katta tarbiya maktabini o'taydi. Uning bosib o'tgan shonli hayot yo'li nafaqat, bizning balki dunyo hamjamiyatining ham doimo e'tiborida bo'lgan.

Adabiyotlar:

1. Yangi O'zbekiston. 2023 yil 5 aprel, 65-son.
2. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son.
3. <https://e-tarix.uz/shaxslar/446-amir-temur.html>.
4. Ibn Arabshoh. Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur/So'zboshi, arab tilidan tarjima va izohlar muallifi.U.Uvatov.2 jildli.-Toshkent: Mehnat,1992.
5. Ibn Arabshoh. Ajoyib al-maqdur...1 jild.-B.304.
6. O'ljaeva.Sh. Amir Temur davlat boshqaruvi [Matn].-Toshkent: Akademnashr, 2017.-B.115.
7. Temur tuzuklari. /B.Ahmedov tahriri ostida.-Toshkent: Adabiyot va san'at, 1991.-B.107.
8. Amir Temur o'g'itlari /B.Ahmedov tahriri ostida.-Toshkent: Navro'z, 1992.-B.11.
9. Amir Temur o'g'itlari. 1992.-B.57.

Yuksak jangovar va ma'naviy salohiyat Yangi O'zbekiston armiyasining tayanchi

Высокий боевой и духовный потенциал – опора
армии Нового Узбекистана

High combat and moral potential is the backbone
of the army of New Uzbekistan

SHOXAKIMOV Akromjon Raxmonovich

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'R Qurolli
Kuchlari Akademiyasi Milliy iftihor va harbiy vatanparvarlik
kafedrasi katta o'qituvchisi, podpolkovnik

ШОХАКИМОВ Ақромжон Раҳмонович

Доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры
Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан,
подполковник

Lieutenant Colonel Akromjon R. SHOKHAKIMOV

Doctor of Philosophy (PhD) Senior Instructor of the Department of the

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasida yurtimiz mudofaa salohiyatini yanada mustahkamlash va Qurolli Kuchlarimizni rivojlantirishni ustuvor yo'nalishlardan birietib belgilandi¹. Ushbu strategiya asosida Qurolli Kuchlarning tezkor boshqaruvini amalga oshirish, milliy armiyamizni zamonaviy qurol-yarog' va harbiy texnikalar bilan ta'minlash hamda harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy tayyorgarligi va jangovar ruhini oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ko'zda tutadigan qarorlar qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining yangi bosqichida davlat va jamiyatning har bir sohasida tubdan yangilanishlar, yuksalishlar bilan bir qatorda milliy davlatchilikni mustahkamlash, mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotini barqaror izga tushirish va rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Qurolli Kuchlarida ham ajdodlarimiz tarixini tahlil qilish va o'rganish ularga to'g'ri va xolis baho berish, shu asosda milliy qadriyatlarimizni tiklash, harbiy xizmatchilarning milliy va jangovar ruhini yuksaltirish borasidagi ishlar jadal olib borilmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan, "Bizning havas qilsa arziydigan ulug' tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor"², deb ta'kidlab o'tgani buning yorqin misolidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022 yilning aprel oyida Qashqadaryo viloyatining Ko'kdala tumaniga tashrifida o'tkazilgan faollari bilan uchrashuvda Amir Temur mudofaa merosi haqida quyidagi fikrni, "Ozroq

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasida to'g'risda". (28.01.2022y PF-60-son)

²O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkorlari ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi nutqi. // Xalq so'zi 2017 yil 4- avgust.

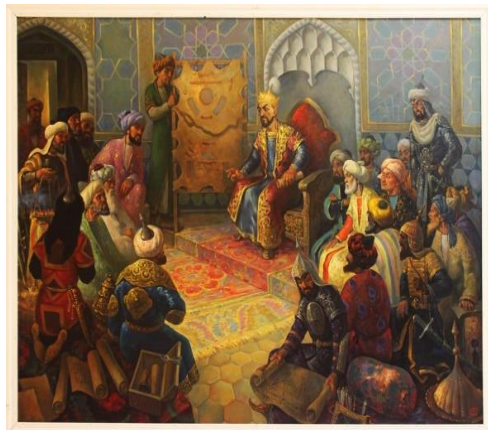
vaqtim bo'lsa kitob o'qiyman. Sohibqiron Amir Temurning To'xtamishxonning jangi haqida o'qib chiqdim. Amir Temur bu jangda ettita usulni qo'llagan ekan. Jasorati, o'z askarlarini mardonavor tarbiyalashi bilan birga, janglarni ham o'zi boshqargan. O'zim uchun ham bu yangilik bo'ldi. Keyin kimdir shu jang usulini o'rgangani bilan qiziqib ko'rdim. Hech kim o'rganmagan ekan. Eng avvalo bobolarimizning usullarini o'rganishimiz kerak"³, — ta'kidlab o'tgan edi. Biz Amir Temurning harbiy ma'naviy va jasoratini har qancha o'qisak va o'rgansak shuncha kamlik qiladi.

Ma'lumki, harbiy qo'mondonga beriladigan eng xolis baho - uning janglarda erishgan g'alabasidir⁴. Shu nuqtai nazardan Amir Temur tarixdagi buyuk sarkardalar orasida alohida ajralib turadi. Lekin harbiy tarixni maxsus mutaxassis sifatida o'rganuvchilar boshqa yanada jiddiyroq mezonlarga murojaat etadilar. Ular olib borilgan har bir jangni geosiyosiy zamin bilan bog'lik holda u yoki bu harbiy yurish nima uchun g'alabaga olib kelganligini atroflicha o'rganishga harakat qiladilar. Shu bois Amir Temur barcha davr buyuk harbiy qo'mondonlari orasida o'zining ko'rsatgan ma'naviy va harbiy jasorati bilan muhim o'rin egallaydi.

Amir Temur jahon tarixida qudratli va gullab-yashnagan davlat barpo etgan buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatidagina mavqe tutmaydi. Sohibqiron faoliyati davrida o'z poytaxti bo'lmish Samarqandni er yuzining madaniy-me'moriy va ilmiy-ma'naviy markazlaridan biriga aylantirgan.

Amir Temur qalamiga mansub "Tuzuklar"ning ikkinchi qismi ko'proq davlatni boshqarish va harbiy boshqaruv masalalariga qaratilgan. Ammo Harbiy jinoyatlarga alohida tuzuk bag'ishlanmagan. Ko'pgina harbiylar tomonidan o'z xizmat vazifalari bilan bog'liq majburiyatlarni bajarmaganlik uchun xizmatdan haydash, jang vaqtida itoatsiz bo'lib, ijozatsiz qochishni mo'ljallasa, bunday kishilarni Parvardigori olamga topshirish kerak, deyiladi, ya'ni qatl etish nazarda tutiladi. Agar navkar biror joyga hokim qilingan bo'lsa-yu, dushman bilan kelishib, unga taslim bo'lsa, bunday navkar o'lim jazosiga hukm qilingan⁵. Amir Temurning buyrug'i ko'pincha so'zsiz bajarilishi lozim bo'lib, ayniqsa, yurishlar vaqtida uni bajarmaganlik uchun qatl jazosi qo'llanilgan. "Beklar begidan yoki amirlardan birontasi hukmga xilof ish tutib, undan chetga chiqsa, uni qilichdan o'tkazib, o'rniga **"muntazir - al ashorasi"** hisoblangan o'rinbosarni qo'ysinlar"⁶, deyiladi tuzuklardan birida.

Amir Temur harbiy salohiyatda jahonga mashhur sarkarda va o'z zamonasining eng qudratli hukmdori bo'lishi bilan birga, uning harbiy nazariyasi va amaliy harbiy

³ <https://www.gazeta.uz/uz/2022/04/21/amir-temur/>

⁴ Negmatov B.M. O'zbekistonda harbiy ishlar tarixidan lavhalar. — Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2010. — 22 - bet.

⁵ O'sha manba, 2010. — 26- bet.

⁶ Amir Temur Ko'ragon. Temur tuzuklari. Fan va Texnologiya. —T.: 2014. 123-bet.

san'ati, taktikasi va strategiyasi, armiya tarkibining tuzilishi o'z davrining nodir mo'jizasi edi. Uning harbiy mahorati turli yo'nalishlarda - askariy qismlarni qayta tashkil etishda, dushmanga xujum qilishda turli-tuman usullardan foydalanishda, xujumdan oldin dushman joylashgan erlarni obdon o'rganib chiqishda, ham lashkarboshi - qumondonlikda namo yon bo'ladi⁷.

Harbiy san'at tarixi Amir Temurni jahonning eng buyuk sarkardalaridan biri sifatida haqli ravishda tan oladi. Uning harbiy iste'dodi asosan ikki yo'nalishda: *mashhur harbiy tashkilotchi* va *atoqli sarkarda* tarzida yorqin namo yon bo'ladi. Amir Temur barpo etgan armiyaning ichki tuzilishi Chingizxon (1155-1227) tuzgan qo'shin tizimi va tuzilishiga ma'lum darajada yaqin bo'lsa-da, biroq, quyidagi muhim jihatlari bilan farqlanadi:

Birinchidan, Amir Temur qo'shini umumxalq xarakteridagi lashkardan iborat emas edi.

Ikkinchidan, sohibqiron qo'shiniga chorvadorlar qatoridan, kosiblardan, hunarmandlardan, dehqonlardan va o'troq aholidan askar olingan.

Uchinchidan, Amir Temur qo'shinida harbiy kuchlarning asosini tashkil qiluvchi otliq askarlar bilan bir qatorda pi yodalardan tuzilgan qismlar ham anchagina bo'lgan.

To'rtinchidan, Amir Temur Sharqda birinchilardan bo'lib o'z qo'shiniga o'tirg'ituvchi qurol - ra'd andoz olib kirdi.

Beshinchidan, sohibqiron tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi pi yodalardan tuzilgan maxsus qismlarni tashkil qildi.

Oltinchidan, Amir Temur jahon harbiy san'ati tarixida birinchi bo'lib qo'shinni jang maydonida etti qo'lga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etdi.

Ettinchidan, Amir Temur armiyasida janglarda qahramonlik ko'rsatgan ayollar bo'lgan⁸. Amir Temur o'z qo'shinini tuzish va uni mohirona boshqarisha yuqoridagi ettida omilga e'tibor qaratgani albatta bejiz bo'lmagan, chunki qo'shinni bu omillarga e'tibor berib tuzish va boshqarish orqali qo'shining har tomonlama mustahkamlanishiga, qo'mondon va jangchilarning jangovar ruhini yuksalishi, qo'shinning har tomonlama ta'minoti, uning tezkorligi, jangovar tay yoyorgarligi va tuzilishda o'zining ijobiy natijalarini bergan va har doim g'alabini ta'minlagan.

Amir Temurning xarbiy san'at rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan yana biri qo'shin qanotlarini jang chog'ida dushman hujumidan muhofaza qilish va aksincha g'anim kuchlarini yon tomonidan aylanib o'tib, unga ortdan zarba berish maqsadida

⁷Negmatov B.M. O'zbekistonda harbiy ishlar tarixidan lavhalar. –Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2010. – 28 - bet.

⁸Amir Temur Ko'ragon. Temur tuzuklari. Fan va Texnologiya. –T.: 2014. 196B.

tuzilgan otliq qo'shin **kunbulning** joriy etilishi bo'lgan.

Amir Temur qo'shining jangovar tartibini muttasil takomillashtirib turishga katta e'tibor qaratgan. U qo'shin markazi - qo'lni ilg'or qism - **xirovul** hamda madadkor qism - **chindovul** bilan mustahkamladi va uni faqat oliy bosh qo'mondon oldida mas'ul qilib qo'ydi.

Amir Temur butun faoliyati davomida o'zini atoqli harbiy tashkilotchi va buyuk sarkarda sifatida namoyon qildi. U intizomli qo'shiin tuzishga, uni mohir qo'mondonlar bilan ta'minlashga, jang chog'ida qismlarni san'atkorona boshqarishga, muhoraba taqdirini hal etuvchi joylarga ko'mak kuchlarini o'z vaqtida ustalik bilan yo'llashga, har qanday tusiqlik va g'ovlardan tadbirkorlik bilan o'tishiga erishgan⁹. Shuningdek, dushman mudofaasini turli usullar bilan yakson qilish g'anim mamlakatlarining markaziy va yirik shaharlariga quqisdan ko'chli zarba bershi, mustahkam inshootlarga ega bo'lgan qal'a, qurg'on va hisorlarni uzoq muddat qamal qilish, yov kuchlarini iloji baricha keng ko'lamda qurshovga olish, raqibni ta'qib qilish kabi strategii rejalarini ko'zlab ish yuritishi sohibqironga ko'plab g'alaba olib kelgan.

Xulosa o'rinida shuni aytib o'tish joizki, Amir Temur tashkil qilgan qudratli va intizomli qo'shin jahonning o'sha vaqtida eng ilg'or qo'shini sifatida keyinchalik buyuk sarkarda, harbiy mutaxassislar, tarixchi olimlar tomonidan e'tirof etildi, bir necha asarlardan buyun andoza vazifasini o'tab kelmoqda. Uning sipoh haqidagi ta'limoti hozir ham o'z qiymatini yo'qotgani yo'q va uni davlat boshqaruvi hamda oliy harbiy ta'lim muassasalarida chuqur o'rganish, amaliyotda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasida to'g'risda" (28.01.2022y PF-60-son).
2. Mirziyoyev Sh.M. Qurolli Kuchlarni rivojlantirish borasidagi ishlarni sarhisob qilish, yangi vazifalar belgilash /O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Shavkat Mirziyoyevning Xavfsizlik kengashining navbatdagi yig'ilishidagi ma'ruzasi. www.gazeta.uz/xavfsizlik-kengashi.2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkorlari ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi nutqi. // Xalq so'zi 2017 yil 4- avgust.
4. Negmatov B.M. O'zbekistonda harbiy ishlar yotarixidan lavhalar. –Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2010. – 74B.
5. Amir Temur Ko'ragon. Temur tuzuklari. Fan va Texnologiya. –T.: 2014. 226B.
6. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/04/21/amir-temur/>

---

⁹ Negmatov B.M. O'zbekistonda harbiy ishlar tarixidan lavhalar. – Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2010. – 21 - bet.

Buyuk idrok va qilich sohibi Великая проницательность и владелец меча Great insight and sword wielder

NASRIDINOV Abdullo

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedra dotsenti, falsafa fanlari nomzodi, dotsent,
O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi a'zosi

НАСРИДИНОВ Абдулло

Доцент кафедры Академии
Вооруженных Сил Республики Узбекистан,
кандидат философских наук, доцент,
член Союза писателей Узбекистана

Mr. Abdullo NASRIDINOV

Associate Professor of the Department of the Academy
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Philosophy. Member of the Union of Writers of Uzbekistan

To'liq ismi Amir Temur ko'ragoniy ibn Amir Tarag'ay ibn Amir Burqul bo'lgan – Amir Temur buyuk tarixiy shaxs, o'rta asrning yirik davlat arbobi, buyuk sarkarda, kuchli va markazlashgan davlat asoschisi, ilm-fan va madaniyat homiysi, millatimizning yorqin yulduzi hisoblanadi. O'z lafzi bilan, o'zini “Biz kim – mulki Turon, amiri Turkiston biz. Biz kim – millatlarning eng qadimi va ulug'i Turkning bosh bo'g'inimiz” deb ta'riflagan bu inson nafaqat xalqimiz taqdirida, balki dunyo tarixida o'chmas iz qoldirdi.

U 1336-yil 9-aprelda Kesh (hozirgi Shahrisabz) shahri yaqinidagi Xoja Ilg'or qishlog'i (hozirgi Yakkabog' tumani)da tug'ildi. Amir Temurning onasi Takina xotun buxorolik. Otasi amir Tarag'oy esa barlos urug'ining oqsoqollaridan hamda Chig'atoy ulusining e'tiborli beklaridan hisoblangan.

Sohibqiron borasida gap ketganda avvalo u tug'ilgan va yashagan davr va o'sha paytdagi ijtimoiy-siyosiy munosabatlar haqida albatta eslab o'tishga to'g'ri keladi. Ma'lumki, XIII asrning birinchi yarmida mo'g'ul hukmdori Temuchin – Chingizxon Movarounnahrda bostirib kirdi va sokin hayot og'ushida gullab-yashnab turgan obod shahru qishloqlarni vayron qildi, sug'orish tarmoqlari, savdo yo'llarini g'arot etdi. Yurtda qirg'in barotlar boshlandi. Eng achinarlisi, bu o'lkadagi mavjud davlatchilik tarzi, qonun-qoidalar oyoqosti qilindi, masjidlar va madrasalar olov ichida qoldi, bebaho boylik hisoblangan ilmiy asarlar, muqaddas kitoblar yer bilan bitta bo'ldi. Elning ishongan g'oyaviy rahnamolari, ya'ni musulmon dinining yetakchi peshvolari xo'rlandilar, yo'qotildilar. Uzundan-uzoq yillar davom etgan bu ko'rguliklar mobaynida iymon-e'tiqoddan ham putr keta boshladi. Ertangi kunga, kelajakka ishonch qolmadi.

Undan keyingi XIY asrning birinchi yarmida ommaviy qirg'inlar kamaygan bo'lsa-da, ijtimoiy hayotga, muhimi e'tiqodda bo'hronlar chuqurlasha boshladi. Ayniqsa, iqtisod inqirozga yuz tutdi. Mo'g'ul xonlari o'rtasida toju taxt talashlari, soliqlarning og'ir

zalvori, beayov amalga oshiriladigan talonchiliklar xalqni jon-jonidan o'tib ketdi. Xalq qullik tarziga ko'nika boshladi. Bunday paytlarda el o'zining udumlariyu an'analarini, davlatchilik tamoyillarini esga olishga ham bezillab qoladi. Bunday yurtida yashayotganlar or-nomusini, erkini emas, faqatgina jonlarini asrashni o'ylab qoladilar.

Qariyb bir yarim asr davom etgan bu talotum guvohi bo'lib turgan xalqning fozil va bilimdon kishilari Turon yurtining qaddini qayta tiklashdan umidlarini uza boshlagan edilar. Jismoniy, ma'naviy, madaniy va moddiy jihatdan batamom tinka madori qurigan Mavoraunnahr xalqlarini erki, qaddi va toptalgan g'ururini tiklash, ularni qullik balosi asoratidan xalos etish ancha-muncha salohiyat egasining qo'lidan kelmasligini el donishmandlari payqab turar edi. Biroq taqdir bu xalq uchun kulib boqdi. Yaratuvchi bu yurtga ana shunday qudratli va buyuk insonni ato etdi. Bu – Amir Temur edi.

Amir Temur hayotini o'rgangan har bir inson, avvalo uning tavallud topishining o'zi bu ko'hna olam uchun katta xushxabar va umid omillari ekanligini anglab yetadi. Bu singari olamning buyuk yangiliklari, odatda ko'pchilik kelajakni ko'ra oladigan tafakkur egalari tomonidan ilgaridan bashorat etiladi.

Taniqli tarixchi olim Bo'riboy Ahmedovning yozishicha, Amir Kulol Amir Temur ikki muborak yulduz: Mushtariy va Mirrix sayyorolari o'z burjida bir-biriga yaqin kelgan paytda tug'ilganini va bu oliy martaba, kuch-qudratdan dalolat berishini aytadi. "Munajjimlar yaxshi biladirlarki, Mushtariy — baxt-saodat, Mirrix ersa kuch-qudrat manbai erur. Mundin ma'lumki, Tangri taolo o'g'loningga baxt-saodat, kuch-qudrat ato etmish. Qodiri egam aytibdurlar: «Biz ushbu ulug' ne'matni faqat o'zimiz tanlagan kishilargagina ato eturmiz», - deya shayx Shamsiddin Kulolning Amir Tarag'ayga (Temurning otasi) so'zlaridan iqtibos keltiriladi hikoyada (*Bo'riboy Ahmedov. "Amir Temurni yod etib" Toshkent, 2018-yil.*)

So'fiylarning aniq bashorat qiladigan mo'jizaviy tafakkur egalari ekanligini ko'plab G'arb olimlari ham tan olishgan va ta'kidlab o'tishgan. Shuni aytish kerakki, o'z davrining atoqli allomalaridan biri hisoblangan Keshda istiqomat qilgan ulug' shayx Shamsiddin Kulol Amir Temur haqida u tug'ilmasdan ilgariyoq aniq bashorat qiladi. Amir Temurning otasi shu shayxning muridi bo'ladi. O'z ixlosmand muridi Muhammad Tarag'ayga, tez orada oilasida muzaffar, shohona taqdir sohibi bo'ladigan go'dak dunyoga kelishini aytadi. Bundan tashqari Temurbek dunyoga kelgach ulug'bek uning o'ziga ham ikki marta bashoratini aytadi. Birinchi uchrashganda shayx Temurbekka yettita non in'om qiladi va "Mana shu yetti nonni yegin, shunda sen yer yuzining yetti iqlimiga, butun dunyoga hokim bo'lasan" degan bo'lsa, ikkinchi uchrashuvda" yosh bolakayga qarata "Bu turk allohnig butun yerlariga hokim bo'ladi" deya o'z bashoratini aytadi.

Xalqimiz boshidan qanday kunlar kechmagan. Ana shu og'ir damlarning har biri katta bir saboq bo'lib el xotirasida qolgan. Bizningcha, "Ustoz ko'rmagan shogird har tomonga yo'rg'alar" degan maqol ana shunday tajribalar asosida yaralganga o'xshaydi. Temurbek ilk yoshlaridanroq ustozlar nazoratida bo'ldi, ulardan o'rgandi, tarbiya oldi. Bu esa unga har bir ishni aql, farosat va fasohat bilan qilishga yordam berdi. Masalan, shayx Shamsiddin Kulol Temurbekning o'zini ham, otasini ham piri bo'lgan.

Temurbek bilan uning ikkinchi piri Mir Sayyid Baraka o'rtasida 1370 yilda Termiz yaqinidagi Biyo mavzeida kutilmagan va unutilmas uchrashuv bo'lib o'tadi. Shu joyda Sayyid Baraka Temurbekka Makkai mukarramadan olib kelgan hukmdorlik timsollari - tug' va nog'orani hadya etadi. Shu yerda bo'lib o'tgan qurultoyda Temurbek

Movarounnahrning ulug' amiri deb e'lon qilindi. Tarqoqlikni bartaraf etib, ayrim o'lkalarni yagona davlatga birlashtirish Amir Temurning asosiy maqsadi bo'ladi. U davlatning poytaxti qilib So'g'diyonaning qadimiy poytaxti bo'lgan Afrosiyob xarobalari yonidagi Samarqandni belgiladi va yangi shaharga asos soldi.

Amir Temur o'zining uchinchi piri Zayniddin Abubakr Toyobodiy bilan 1381- yil Xarirud vodiysida uchrashadi. Ulug' shayx Temurbekka, ko'ziga "kuch adolatdadur" degan so'zlar bitilgan uzukni sovg'a qiladi va uni doim adolat bilan ish olib borishga, xalqlarni zolim hukmdorlarning zulmlaridan xalos qilishga da'vat etadi. Piri Toyobodiyning muridiga yo'llagan xati Temurbek uchun bir umrlik prinsipial o'gitga aylanadi. Maktub shunday yozilgan edi: "Abulmansur Temur, saltanat ishlarida to'rt narsaga amal qilgin, ya'ni: 1) kengash, 2) mashvaratu maslahat, 3) qat'iy qaror, tadbirkorlik va hushyorlik, 4) ehtiyotkorlik. Chunki kengash va mashvaratsiz saltanatni barcha qilgan ishlari va aytgan gaplari noto'g'ri bo'lgan johil odamga qiyos qilish mumkin; uning aytgan so'zlari va qilgan ishlari boshga pushaymonlik va nadomat keltirgay. Shunday ekan, saltanat boshqarishda mashvaratu maslahat va tadbirkorlik bilan ish yurgizgin, toki oqibatda nadomat chekib, pushaymon bo'lmag'aysan. Shuni ham bilishing kerakkim, saltanat ishlarining bir qismi sabru toqat bilan bitur. (Xullas) bajarilishi shart bo'lgan tadbirlarning ta'rifidan va zikridan so'ng (shuni ta'kidlash lozimki) qat'iylik sabr, chidamlilik, sog'ligu sergaklik, ehtiyotkorlik va shijoat bilan barcha ishlar amalga oshirilur. Vassalom." (*"Temur tuzuklari", G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi. Toshkent, 1991 y. 14 b.*)

Chinakam siyosiy maydonga qadam qo'yganida Amir Temur 24 yoshga kirgandi. Mamlakat parokanda, mahalliy siyosiy kuchlar o'rtasidagi o'zaro qarama-qarshiliklar avj olgandi. Ustiga ustak, Chingizxon avlodlari Movarounnahrda tez-tez bosqin uyushtirib turardi.

Taxminan bir asr davom etgan bu davrda Movarounnahrning istibdod alamini tortgan oddiy fuqarolaridan to yirik siyosiy arboblariyu din peshvolarigacha juda ham og'ir kun kechirdilar. Jamiyatga ozodlikka va taraqqiyotga bo'lgan intilishlarni o'zida mujassam etgan xaloskor, dohiy zarur edi. Taqdir taqozosi bilan Amir Temur ana shunday xaloskor va yo'lboshchi sifatida tarix sahnasida paydo bo'ldi va butun olamga mashhur bo'ldi.

Buyuk davlat arbobi va sarkarda Amir Temur haqida Italiyaning Marko Polo instituti tomonidan nashr etiladigan "Marko Polo" jurnali shunday yozadi: "Tarix Amir Temurni makedoniyalik Iskandar, Doro I, Yuliy sezar kabi yirik sarkardalar bilan bir qatarga qo'yadi. Amir Temur mingta jang o'tkazib birontasida ham yengilmagan mashhuri zamon sarkarda sifatida, davlat tuzilishi ishlariga, ilm-fan, ma'rifat, madaniyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan siyosiy arbob sifatida tarixga kirdi.

Amir Temur tarafidan tarqoq viloyatlar yagona davlatga birlashtirilib, markaziy hokimiyat tuzilib barqarorlashgandan keyin, mamlakat iqtisodiyoti mustahkamlandi, savdo va hunarmandchilik ishlab chiqarishi rivojlana boshladi, qo'shni va uzoqdagi mamlakatlar bilan savdo-xo'jalik aloqalari kengaydi." (*"Marko Polo" jurnali. Italiya. 2006 yil 2-son.*)

Amir Temur bunyodkorlik sohasida ham katta o'zgarishlar qilib, jahon me'morchiligini bemislar darajada boyitdi. U saltanatmafkurasi, g'oyasi va mahobatini o'z bunyodkorlik ishlarida namoyon eta oldi. Amir Temur Samarqand atrofida o'z davrida

dunyoning siyosiy markazlari bo'lgan Sheroz, Parij, Sultoniya, Bag'dod, Iroq, Damashq, Misrkabi 12 ta shahar nomi bilan qishloqlar barpo etdi. Bu bilan saltanat poytaxtining ularga nisbatan tutgan mavqeiga alohida urg'u berdi. Shuningdek, sohibqiron Samarqand shahri atrofida o'nlab bog'lar yaratgan, bu bog'larda go'zal imoratlar, favvoralar va boshqa inshootlar qurdirgan. Dunyoning eng chekka joylaridan turfa xil va go'zal o'simliklar, jonivorlar keltirilgan. Nafaqat Samarqand va Shahrisabz shaharlari, balki, Temur saltanatining barcha burchaklarida ham keng bunyodkorlik ishlari olib borildi. Saltanatda masjid, madrasa, ma'muriy imoratlar, ko'cha, bog'-rog'lar, yangi qishloq va shaharlar, hammom, bozor, tim, ko'prik, shifoxona, kanal, ariq va boshqa inshootlar qurilishiga katta e'tibor qaratildi.

Sohibqironning "uch yillik" (1386–1388), "besh yillik" (1392–1396), "yetti yillik" (1399–1404) yurishlari tarixdan ma'lum. Bu yurishlar zamirida Buyuk ipak yo'liga egalik qilish uchun kurashlar ham yotadi. Savdo yo'llari davlatga katta daromad keltirishdan tashqari, xalqaro siyosiy maydonda mavqe, obro'-martabani yuksak darajaga ko'taradi.

Amir Temur yurishlari, urushlar, albatta, o'z salbiy asoratlarsiz bo'lmaydi. Biroq Sohibqiron yurishlarining jahon tarixida ijobiy tomonlari borligi ham haqiqat. Uning yurishlari Xitoyda Min sulolasi davlat boshiga kelganda mo'g'ullarning Xitoyga solayotgan xavfini bartaraf etgan edi...

Oltin O'rda hoqoni To'xtamishxon bilan 1391, 1395-yillarda olib borilgan ulkan janglar Rossiyaning mo'g'ullar zulmidan xalos qildi, rus xalqiga markazlashgan davlat tuzish imkoniyatini yaratdi.

Amir Temurning Usmonlilar imperiyasi ustidan qozongan g'alabasi Yevropani usmonlilar mustamlakasidan qutqarib qoldi, uni Yevropa xaloskoriga aylantirdi, Vizantiya imperiyasi umriga yarim asr umr qo'shdi. Fransuz tarixchisi Rene Grusse XX asr boshlarida: "Amir Temurning Boyazid ustidan g'alabasi xristian olamini asrab qoldi", – deb yozganida haq edi.

Buyuk Amir Temurga katta obro' keltirgan omil uning barqaror etgan ijtimoiy siyosati edi. U doim raiyat holidan xabar olib turardi. Elning "ulug'lariga og'a qatorida, kichiklarni farzand o'rnida ko'rib" munosabat qilishi, "adolat va insof bilan Tangrining yaratgan bandalarini" o'zidan rozi qilib yurganligi tahsinga sazovor bo'lgan.

Amir Temur faqat o'z yurtida emas, balki boshqa mamlakatlarda ham ana shunday tahsinga sazovor ishlarni amalga oshirgan. U o'z faoliyati haqida shunday yozgan edi: "Har mamlakatla adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim, O'z erki bilan menga bo'ysungan viloyat hokimlariga o'sha yurt hukumatini qaytarib berdim va ularni in'omu ehson bilan qadrlab, o'zimga mu'te qilib oldim, bo'ysunmaganlarni esa qilmishiga yarasha jazoladim. Odil, oqil, uddaburroon kishilarni ularga hokim etib tayinladim" (*"Temur tuzuklari", G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi. Toshkent, 1991 y. 94-b.*)

Bu so'zlar Sohibqironning barqaror etgan ichki va tashqi siyosati insonparvarlikka asoslanganligini ko'rsatib turibdi. Bu esa unga jahon miqyosida obro' va e'tibor olib keldi hamda Hind daryosi sohillaridan Volga bo'ylarigacha, mo'g'ul dashtlaridan Bolqon va O'rta yer dengizi subtropik yerlarigacha buyuk va qudratli imperiya bunyod etishda muhim omil bo'ldi.

Buyuk sohibqironning amaliy g'oyaviy maslagi sifatida islom dini xizmat qilgan. U islom asoslarini chuqur bilgan, bolalik chog'laridanoq Qur'oni karimni yod olgan.

Uning fikriga qaraganda, bu yorug‘ olamdagi hamma narsani biluvchi va uni hal etuvchi, birinchi navbatda Olloh, qolaversa insonning mukammal tarbiyalanishi, aqliyu amaliyotni o‘zlashtirib, o‘z-o‘zini boshqarishidir.

Amir Temurning o‘zi tan olishicha, piri Toyobodiyning yuqorida keltirilgan xatini o‘qiganidan keyin u davlat ishlarining to‘qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat ekanligini anglagan. Qolgan bir ulushinigina qilich bilan hal etishni maqsad qilib qo‘ygan. Shunday ekan, Sohibqiron muammoni mingta urushda yengib hal etgan bo‘lsa, unga qadar to‘qqiz ming muammoni aql va mulohaza bilan hal etgan va xalqqa yaxshiliklar qilgan. Demak, u oliyjanob ishlarni jangdan ko‘ra murosas bilan ko‘proq qilgan.

Ana shunday buyuk ishlarni amalga oshirgan dindor, marhamatli shaxsni yaqin vaqtlarga qadar mavjud siyosiy tuzum asrlar mobaynida “qonxo‘r”, “yovuz”, “bosqinchi” deya el nazaridan chetlatib keldi. Temurga pir bo‘lgan Sharqning mashhur shayxlari ta’lim bergan inson nohatki ana shunday yovuz bo‘lsa?! Ayniqsa, Hiroatli mashhur shayx, ulug‘ shayxulislom Zaynuddin Toyobodiy Temurni kuch-qudratini mustahkamlash, ulug‘ bunyodkorliklarni amalga oshirish uchun undadi, unga doimiy tarzda, hatto jang maydonlarida ham hamroh bo‘lgan. Din va uning peshvolari doim yaxshilik va haqiqat yo‘lini tutishlari hech kimga sir emas. Tarixchilarning naql qilishlaricha, To‘xtamishxon bilan bo‘lgan jangda ana shu pir jang maydoniga kirib keladi, yerdan olgan bir siqim tuproqqa dam solib, dushman tomonga sochib yuboradi va “Yov qochdi!”, deb hayqiradi. Sayyidning bu karomatidan Turon lashkari g‘oyat ruhlanadi va yov ustiga yopirilib uni tum-taraqay qilib yuboradi.

Temur yashagan davr bilan bizning davrimizni bugun qariyb yetti asr ajratib turibdi. Ammo bu buyuk fazilatlarga ega shaxsga bo‘lgan qaziqish ortsa ortib bormoqdaki, aslo qamaymayapti. Ayni paytda jahonning ellikdan ortiq mamlakatida temurshunos olimlar ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Temur va Temuriylar davriga bag‘ishlangan ko‘plab kitoblar chop etilmoqda. O‘tgan olti yuz yil mobaynida Yevropa tillarida Amir Temurga bag‘ishlab yozilgan salmoqli asarlarning soni 500 ga yetdi, Sharq tillarida esa 900 dan oshdi.

Biz xalqimizning Vatani uchun beqiyos xizmat qilgan, el farovonligi yo‘lida butun jahonni oyoqqa turg‘izgan jasur, mard va donishmand vakili bo‘lgan Amir Temurni yana uzoq asrlar davomida o‘rganamiz, undan ozodlik, erkinlik darsini olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. “Temur tuzuklari”. Toshkent G‘afur G‘ulom nashriyoti. 1991 yil.
2. Amir Temur. “Yevropa elchilari nigohida”. Toshkent G‘afur G‘ulom nashriyoti. 2007 yil.
3. Amir Temur jahon tarixida. Toshkent. “Sharq” NMAK. 2001 y
4. “Muloqot” jurnali h. 2000 yil. 2, 3-sonlar.
5. Amir Temur jahon tarixida. Toshkent. “Sharq” NMAK. 2001 y.
6. Internet materiallari.

Amir Temur davrida ma'naviy va ijtimoiy
islohotlarning mohiyati
Суть духовных и социальных реформ времен
Амира Темура
The essence of spiritual and social reforms of the
times of Amir Temur

BEGIMKULOV Ilkom Bairovich

podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi
Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra katta o'qituvchisi

БЕГИМКУЛОВ Илхом Байрович

подполковник, старший преподаватель кафедры
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lietenant colonel Ilkham BEGIMKULOV

Senior Instructor of the Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Uyg'onish davri tarixidan ma'lumki, ulkan ma'naviy salohiyat va ilmiy tafakkurning yuragi hisoblangan ona vatanimiz jahonga mashhur o'z davrining jahongirlari, olimu-fozillarini, o'z davrining jismoniy va ma'naviy barkamol vatanparvar farzandlarini kamolga yetkazganligi bilan dun mehvarida o'z o'rniga ega.

Masalan, birgina buyuk saltanat sohibi Sohibqiron Amir Temur bin Tarag'ay Bahodirxon ana shunday ulug' Vatan farzandi hisoblanadi. Amir Temur bunyod etgan yirik me'moriy obidalar, bog'-rog'lar, yo'llar va ko'priklar va nihoyat u kishi qoldirgan ulkan ma'naviy va madaniy meros ul zotning ulug' ma'naviy salohiyat sohibi ekanligini anglatadi.

XIV asrning II yarmida yurtimiz aholisi – ajdodlarimiz turmush-tarzi og'ir ahvolda edi. Xalq ko'plab majburiyatlar va soliqlardan, ajnabiylar zulmidan jabr tortmoqda edi. Mana shunday bir og'ir sharoitda Amir Temurning bosqinchi mo'g'ullarga zarba berib, yagona markazlashgan davlat barpo etishi xalqning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy ahvolini, turmush-tarzini yaxshilanishiga xizmat qildi.

Amir Temur «Dunyo savdo ahli ila obod bo'lajak», - degan oddiy, ammo serma'no shiorni tez-tez takrorlar edi. Sohibqironning maqsadi – mamlakatlararo yagona savdo-iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga e'tibor qaratish edi. Amir Temur tashqi savdo va iqtisodiy siyosatining eng e'tiborli jihati shundaki, bunda ajnabiy savdogarlar uchun hech qanday diniy xavf bo'lmagan. Misol uchun, xristian savdogarlari ham o'lkamizda bimalol savdo ishlarini yo'lga qo'yganlar. Darhaqiqat, Sohibqiron Amir Temur tashqi savdo munosabatlariga katta e'tibor qaratgan. Bu haqida «Temur tuzuklari»da: «Har bir mamlakatga va diyorga savdogarlar va karvonboshilar tayinladimki, ular qaerga borishmasin: Xitoy, Hindiston, Arab mamlakatlari, Misr, Shom, Rum, Jazoir, Farangiston u yerlarning nafis matolari va munosib tuhfaridan keltirishsin» deb ta'kidlaydi.

Amir Temur tomonidan Xitoydan Yevropagacha bo'lgan ulkan hududning bir siyosiy markaz ostida birlashtirilishi, shimoliy va janubiy yo'nalishlardagi savdo yo'larini nazorat qilish, karvon yo'llarining har jihatdan ta'minlanishi, chunonchi, xavfsizlik, ravon yo'llar, doimo xizmat ko'rsatib turuvchi karvonsaroylar, - bularning bari savdo-sotiqning gurkirab o'sishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan va «Buyuk Ipak yo'li» nomi bilan mashhur Sharq va G'arbni bog'lab turuvchi savdo yo'li yaratilishiga imkoniyat tug'dirdi.

Sohibqiron o'z davlatining ichki iqtisodiy asoslarini mustahkamlash uchun katta-katta bozorlarni bunyod etdi. Bunday bozorlar Samarqand, Buxoro, Shosh va boshqa ulkan shaharlarda joylashgan bo'lib, o'z davrida jahon bozoriga aylandi. Bu hakda turli xil manbalarda, jumladan, ispan elchisi Rui Gonzales de Klavixo «Kundaliklari»da ham muhim ma'lumotlarni keltirganligini ko'ramiz. Uning yozishicha, bu bozorlar ichki tartib asosida bo'lib, har bir rasta ma'lum bir sohaga ixtisoslashtirilgan edi.

Binobarin, Amir Temur mamlakat boshqaruvida savdo-iqtisodiy taraqqiyotiga alohida e'tibor qaratib, xususan, savdo karvonlari o'tiladigan yo'llarda qattiq tartib o'rnatib, savdogarlarga ziyon yetkazuvchi qaroqchi va talonchilarga ayovsiz chora qo'llagan va jazolangan. Amir Temur savdo karvonlari qatnovida savdo yo'llarining holatiga e'tibor qaratib, mamlakat rivoji yo'lida savdo-sotiqni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini alohida e'tiborga olgan. Shu tariqa, xorijiy davlatlar bilan bo'ladigan savdo-sotiq aloqalarining rivojlanishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilishini ta'minlab bergan. Mamlakatga xorijdan keluvchi savdogarlar uchun bir qator qulayliklar yaratish maqsadida har bir shaharda karvonsaroylar barpo etib, xorijiy savdogarlar tomonidan keltirgan mollarni saqlashiga alohida e'tibor qaratgan, hamda butun mamlakatni o'zi tomonidan tayinlab qo'yilgan ishonchli bek va amirlar orqali idora etgan. Amir Temur mamlakatni boshqarishda barcha toifa vakillaridan iborat Qurultoy, Davlat Kengashi va Harbiy Kengash maslahatidan keng foydalanib, "Kuch – adolatda" shioriga amal qilgan holda yurt taqdiriga daxldor qarorlar qabul qilishda xalq fikriga, xohish-irodasiga bevosita e'tibor qaratgan. Saltanatda birlik va birdamlikni doimo saqlash va ta'minlash maqsadida Amir Temur lashkarlarni o'z atrofiga birlashtirmoq uchun ba'zilariga muruvvat, mehribonlik qilgan, boshqalari bilan murosaga borgan.

Masalaning yana bir muhim tomoni shundaki, Amir Temur ijtimoiy tenglik masalasiga ham alohida e'tibor qaratib, "Har bir mamlakatning raiyati bilan bo'lgan muomalada, ularga nisbatan xolislik bilan ish tutsinlar, yana buyurdimki, har mamlakatning gadolariga vazifa yuklab ish bersinlar, toki shu yo'l bilan gadolik yo'qotilsin"[1.138],- deb ta'kidlagan. Nazarimizda, bu farmon o'rta asr sharoitida barcha tabaqadagi fuqarolar uchun mehnat qilishga huquqiy asos bo'lgan. Hattoki, tilamchilik bilan kun ko'ruvchilar ham ijtimoiy mehnat bilan mashg'ul bo'lishlari shart bo'lgan. Sohobqironning bu ko'rsatmasi aholi uchun nafaqat mehnat qilish huquqi, balki iqtisodiy o'zgarishlarga, turmush tarzini yaxshilanishiga keng yo'l ochib bergan. Shuning uchun bo'lsa kerak, XIV asrda kasb-hunarli bo'lishga intilish kuchaygan.

Amir Temur tarafidan tarqoq viloyatlar yagona davlatga birlashtirilib, markaziy hokimiyat tuzilib barqarorlashgandan keyin, mamlakat iqtisodiyoti mustahkamlandi,

savdo va hunarmandchilik ishlab chiqarishi rivojlana boshladi, qo'shni va uzoqdagi mamlakatlar bilan savdo-xo'jalik aloqalari kengaydi.

Amir Temur tarixda mohir diplomat va davlatlar o'rtasida yaxshi munosabatlarni rivojlantirish, savdo-iqtisodiy aloqalarini yo'lga qo'yish tarafdori sifatida chuqur iz qoldirdi. U Yevropa va Osiyo o'rtasida o'zaro aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan keng ko'lamli ishlarni amalga oshirdi. Sohibqiron dunyoning turli mamlakatlari bilan aloqalar o'rnatdi: bir tarafdin – Xitoy, Hindiston, ikkinchi tarafdin – Fransiya, Angliya, shuningdek, Usmoniylar imperiyasi, Ispaniya, Italiya, Misr va boshqa davlatlar bilan ikki va ko'p tomonlama o'zaro munosabatlarni mustahkamladi.

Amir Temur savdo-iqtisodiy munosabatlar orqali xalqlar va mamlakatlar orasida yagona makon yaratishda misli ko'rilmagan yutuqlarga erishdi. U Ispaniya qiroli Genrix III Fransiya qiroli Karl IV, Angliya qiroli Genrix saroylariga elchilar yo'lladi va o'z saroyida ispan, fransuz, ingliz, xitoy va boshqa xorijiy mamlakatlarning elchilarini qabul qildi. Sohibqiron o'z davlatining kuch-qudratini mustahkamlash uchun birinchi navbatda harbiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy islohotlar o'tkazdi. Bu islohotlar zahirida avvalgi davr donishmandlarining aql-idroki, g'oyalari yotar edi, ayniqsa, taraqqiyot uchun yagona davlat, o'zaro totuvlik, ishbilarmonlarga qulay mulkiy va huquqiy sharoit yaratish, savdo-sotiqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi.

"Temur tuzuklari"da Amir Temur hukmdorligi davrida undiriladigan soliq va jarimalar haqida ham e'tiborga molik ma'lumotlar keltirilgan. Binobarin, o'sha davrda soliq to'lovchi xalqdan belgilab qo'yilgan xiroj, molu-jixot, sovurin, qonalg'a, boj, shilon puli singari soliq jarimalari olingan. Soliq va jarimani yig'ish va xarj (sarf) qilishga alohida e'tibor berilgan. "Har o'lkada uch vazir tayinlashlarini buyurdim, - deb uqtiriladi "Temur tuzuklari"da, biri raiyat uchun bo'lib, undan yig'iladigan oliq-soliqlarning undirilishini kuzatib, hisobotini olib borsin. Oliq-soliq miqdori, soliq to'lovchilarning nomlarini yozib borsin va raiyatdan yig'ilgan mablag'ni saqlasin. Ikkinchi vazir sipoh ishlarini boshqarsin. Sipohga berilgan va berilishi lozim bo'lgan mablag' hisobini olib borsin. Uchinchi vazir esa daraksiz yo'qolgan kishilar, kelib-ketib yuruvchilar (sayohatchilar va savdogarlar), har xil yo'l bilan yig'ilib qolgan hosil, aqldan ozganlarning mol-mulkini, qozilar va shayxulislomlarning hukmi bilan olingan jarimalarni tartibga keltirsin". Demak, ko'rinib turibdiki, hozirgi davr tili bilan aytganda, buxgalteriya ishini to'g'ri yo'lga qo'yish talab etilgan. Xiroj miqdori odatda sug'oriladigan yerlarda jami hosilning uchdan biri (33 foiz), lalmikor yerlarda to'rtinchi biri (25 foiz)ga teng bo'lgan miqdorda to'plangan. Bu raqamlar hozirgi davrdagi daromad solig'i atrofida yoki undan anchagina past ekanligiga ishoradir.

Amir Temur ayniqsa, savdo rivojiga alohida ahamiyat beradi, mazkur davrda bir kunlik karvon yo'lida barcha sharoit va qulayliklar muhayyo etilgan (karvonsaroy, ot, yem-xashak, oziq-ovqat, suv bo'lgan sardobalar qurilgan), qaroqchilar qattiq jazolangan. Tuzuklar orqali savdogarlar to'g'risida alohida g'amxo'rlik qilinganiga guvoh bo'lamiz. Asarda keltirilishicha: "... sarmoyasi qo'lidan ketib qolgan savdogarga o'z sarmoyasini qaytadan tiklab olishi uchun xazinadan yetarli miqdorda oltin berilsin. Dehqonlar va raiyatdan birining dehqonchilik qilishga qurbi yetmay

qolgan bo'lsa, unga ekin-tikin uchun zarur urug' va asbob tayyorlab berilsin", deyiladi. Albatta, bu bir tomondan davlatning iqtisodiy ravnaqi, ikkinchi tomondan aholining farovonligi uchun qilingan g'amxo'rlik namunasidir.

Jahongir bobomiz yurt osoyishtaligi, erkin savdo-sotiq hududlarni barpo etish yo'lida ham jiddiy tadbirlar o'tkazadi. Mamlakat chegaralarini devor bilan o'rab, qo'rg'on qurdirgan, xususan, 1380 yili o'zi tug'ilgan Shaxrisabzda Oqsaroyini bunyod ettirgan. Buyuk sohibqiron Amir Temur (1336-1405) Movarounahrni istilochi mo'g'illarning bir yarim asrlik istebdodidan xalos etib, markazlashgan qudratli davlatni barpo etgan Sharqning buyuk davlat arbobi va mohir sarkardalaridan biridir. U nafaqat Movarounahrni, Xuroson, Shimoliy Hindiston, Mo'g'iliston, Eron, Iroq, Misr, Azarboyjan, Gurjiston, Dashti Qipchoq-Oltin O'rda, Krim, Janubiy Rossiya, Sharqiy Rum saltanati, xullas jami 27 davlat hududlarini o'ziga birlashtirib, qonun – qoidalar asosida boshqariladigan, iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksak darajada taraqqiy qilgan inperiyani vujudga keltirdi. "Temur tuzuklari"da, Nizomiddin Shomiy va Sharafiddin Ali Yazdiylarning "Zafarnoma", Ibn Arabshoqning "Amir Temur tarixi" va boshqa mualliflarning asarlarida Amir Temur davlatining tashkil topishi va boshqarish san'ati haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Amir Tumur davlatchiligini, tarixini o'rganish va ilmiy tadqiq qilish hozirgi kunimiz uchun ham alohida ahamiyatga ega.

Sohibqironning davlatchilik tarixini fikrimizcha uchta yirik bosqichga ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchi davr 1361-1381 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrda Amir Temur O'rta Osiyoni mo'g'illar istebdodidan xalos qiladi. Barcha viloyat Bek va Amirlarini birlashtirib, saltanat tizginini o'z qo'l ostiga oladi. "Uch yillik", "Besh yillik", "Yetti yillik" yurishlar natijasida atrofdagi bir qator viloyatlarni hamda, saltanatga xavf solayotgan davlatlarni o'z xukmronligi ostiga birlashtiradi.

1381-1402 yillar Amir Temur davlati yuksalishining ikkinchi davri bo'lib, bu xududiy jixatdan yanada kengaygan, iqtisodiy – siyosiy va harbiy nufuzi nixoyatda oshgan, o'sha davrning harbiy jixatdan qudratli davlati sanalgan Oltin O'rda bilan, shuningdek, Sharq va Yevropaga dahshat solib kelgan Turk Sultoni Boyazid bilan bellasha oladigan davlatga aylangan davri edi.

Uchinchi davr 1402-1405 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrda Vizantiya, Yunoniston, Vengriya va Bolgariyani bosib olib, Sharqda, hatto Yevropadagi bir qator davlatlarga Fransiya, Ispaniya, Angliya va boshqalarga xavf solib turgan Turk sultoni Boyazid Yildirimning "Yengilmas" deb nom taratgan qo'shinini tor – mor keltirilgan, Amir Temur davlatini jahonning eng yirik, qudratli va yuksak taraqqiy qilgan saltanatiga aylangan davri bo'lgan. Saltanatning Angliya, Fransiya, Ispaniya, Italiya va boshqa nufuzli davlatlar bilan savdo- diplomatik aloqalari yo'lga qo'yildi. Sohibqiron juda katta xududni boshqarishning o'sha davr uchun eng mukammal tizimini vujudga keltirdi.

Jumladan, saltanat xazinasini va mahalliy ulus hamda tumanlar ixtiyoridagi mablag'lar tarkibiga aniqlik kiritadi, ularning markaziy hokimiyat bilan moliyaviy-iqtisodiy munosabatlarini takomillashtiradi. U savdo erkinligi tarafdori edi va bunga erishishga intildi. Amir Temur va Temuriylar davlati iqtisodiyotning ichki va tashqi savdosiga tayanar edi. Uning hukmronligi davrida savdo rastalari va bozorlarni,

yo'llarni yaxshilash va asosiy karvon yo'llarida yangi karvonsaroilar barpo etish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Shaharlar ko'chasidan o'tgan keng ko'chalarda savdo rastalari joylashdi, shaharlarning turli qismlarida savdo-hunardmandchilik inshootlari barpo etildi, bozorlar hududi kengaytirildi. Ixtisoslashgan bozor rastalarida muayyan mahsulot turi bilan savdo olib borilar edi. Shaharlar bozorlariga xos bu xususiyat nafaqat o'sha davr tarixchilarining, balki keyingi davr mualliflarining ham hayratiga sazovor bo'lgan.

“Ulug' Amir narx-navo va, ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlari narxini tekshirib borar hamda hunarmandlar uyushmalarining unumli ishlashiga homiylik qilardi. U yo'lovchilarning xavfsizligini ta'minlash maqsadida butun Movarounnahrda yuk tashish va pochta xizmatini yaxshi yo'lga qo'ydi”, deb yozadi fransuz olimi Lyus'en Keren.

Amir Temur savdo-sotiq, iqtisodiy aloqalar davlat moliya iqtisodini va xalqlarning turmush darajasini ko'tarishdagi muhim vosita deb bilganligi uchun ham ichki va tashqi savdoning rivojlanishiga alohida e'tibor bergan. Turli yurtlaridan, jumladan, Chindan ipak, Xo'tandan olmos, yoqut kabi qimmatbaho toshlar va teri kabi savdo mollari keltirilgan. Amir Temurning pul-moliya siyosatida qo'llagan chora-tadbirlaridan eng muhimi – U tomonidan barcha hududlarda yagona pul muomalasi yo'lga qo'yilganligidir. Bu – butun saltanatning siyosiy, iqtisodiy jihatdan bir butun yaxlit davlat ekanligini ko'rsatuvchi ramz, ya'ni belgi bo'lgan. Amir Temur ma'naviy madaniyat, iqtisodiy ne'matlar asosida yuksalshini keng tafakkur ko'zi bilan idrok etgan va shu sabab iqtisodiy-savdo munosabtlarini jadal rivojlantirgan. Mamlakatimizda bugungi kunda olib borilayotgan iqtisodiy-savdo islohotlari va xalqaro hamkorlik Amir Temurning bu borada olib borgan ishlarining mantiqiy, amaliy ifodasi va davomidir desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta'biri bilan aytganda “Bu dunyoda insonlarning dardu-tashvishlarini o'ylab yashash – odamiylikning eng oliy mezonidir” [2. 18].

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, Sohibqiron Amir Temur o'z davrida mamlakatda bunyodkorlik va yaratuvchanlik g'oyalari bilan birga xalq manfaatini yuksaltirdi. Demak biz bobomiz Amir Temurning ruhini shod etish orqali uning hayotiy tavsiyalariga tayanishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Temur tuzuklari. T.: “O'zbekiston”, 2018. -B.138
  2. Mirziyoev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. T.: “O'zbekiston”, 2017. –B. 18.
- Tel: 99-797-68-25

Amir Temur tomonidan bunyod etilgan bog'lar tarixini o'rganish orqali yoshlarda milliy g'urur va vatanparvarlikni shakllantirish

Formation of national pride and patriotism in youth by
studying the history of gardens created by Amir Temur

NURULLAEV Adxam Axmadovich

Podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
bo'lim boshlig'i

НУРУЛЛАЕВ Адхам Ахмадович

подполковник, начальник отдела Академии Вооруженных Сил,
Республика Узбекистан

Lieutenant colonel Adkham A.NURULLAEV

Head of the Department of the Academy of the Armed Forces,
Republic of Uzbekistan

Bog'dorchilik amali insoniyat taraqqiyoti tarixidagi eng ulug' kashfiyotlardan biridir. Inson ibtidoiy zamonlardan bog'ni hayot va to'kinchilik ramzi sanaydi. Barcha qadimiy diniy asotirlarda jannat mangu yashnab turgan bog'ga qiyos etiladi. Shu sababdan Sharq shoirlari go'zal bog'larni va yashil-ko'kalamzor shaharlarni "jannatmonand", "firdavsmonand" deya ta'rif etadilar.

Eng qadimiy Shumer saltanatidan boshlab insoniyat sug'orish tarmoqlarini takomillashtirib borgan. Bu esa o'z navbatida bog'dorchilikni rivojlantirishga turtki bergan. O'lis yulduzlar sirini kashf etishga ishtiyoqmand qadim donishmandlar tabiatni go'zallik timsoli deb bilib, undan ruhiy zavq olishga intilganlar, oxir-oqibatda nafis tabiat ijodidan qiyos olib bog'lar yaratishga tutinganlar. Meloddan avvalgi 811-781 yillarda Ashshura (Assiriya) malikasi Shamuramat – Semiramada yaratgan osma bog'lar, Misr podshosi Shaddod bunyod etgan Bog'i Eram haqidagi afsonalar hanuz-hanuzgacha ko'ngillarni hayajonga soladi.

Uning madaniyati, ilm-fani, adabiyoti va san'ati, dehqonchiligi tarixi va tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Muayyan xalq yashagan jo'g'rofiy hudud, uning madaniy-ilmiiy ravnaqi, adabiyoti va san'ati, dehqonchilik va sug'orish tarmoqlari darajasi o'tmishda yaratilgan bog'u-rog'larda o'z aksini topgan.

Buyuk bobomiz Amir Temur bunyod etgan bog'lar jahon bog'dorchilik tarixida alohida o'rin egallaydi. Sohibqiron tarixini o'rganish bilan shug'ullangan barcha olimlar Turon Sultonining bog'dorchilik san'atidagi salohiyatini e'tirof etib, o'z asarlarida u insho etgan bog'larni ta'rifu-tasnif aylaydilar.

Samarqand tuprog'i azal-azaldan bog'lar mamlakati sanalgan. Ming yilcha burun bu tuproqqa kelgan Istahriy shunday ma'lumot yozib qoldirgan edi: "Biron tepalikka chiqib, atrofga nazar tashlaydigan bo'lsangiz, Samarqand So'g'dida, shuningdek, Samarqandning o'zida ham nigohingiz ko'kalamzorga va yoqimli joylarga tushadi. Uning yaqinida dov-daraxtsiz tog'lar va changi fig'on urayotgan dashtlar yo'q. Samarqand So'g'di biz tilga olgan uch joy orasida eng go'zalidir, chunki u Buxoro chegarasiga qadar So'g'd (Zarafshon) daryosi bo'ylab o'ng va chap tomondan uzilmay davom etib keladi. Uning kattaligi shunchaki, ko'kalamzor va bog'lar orasidan sakkiz kun yurasan. Bu doimo suv oqib turadigan ariqlar bilan o'rab olingan yaxlit bog'lardir, o'tloqlar va dalalar

o'rtasida esa hovuzlar bor. Daryoning har ikki yoqasi ko'm-ko'k daraxtlar va ekinzorlar bilan qoplangan. Yashil daraxtlar ekinlarni himoya qiladi, ekinzorlardan keyin esa chorva mollari uchun yaylovlar yastangan. Bu yerdagi har bir shahar va qishloqda qo'rg'on bo'lib, u ko'kalamzorlar orasida bamisoli suv o'zanlari bilan to'qilgan va qasrlarning jilvasi bilan bezatilgan yashil parcha libosdek yarqirab turadi. So'g'd, Alloh mamlakatlarining eng unumdor yeridir, unda eng yaxshi daraxtlar va mevalar, odamlar yashaydigan barcha maskanda bog'lar, hovuzlar va oqar suvlar bor. Oqar suvli arig'i bo'lmagan ko'cha yoki uy kamdan-kam uchraydi".

Amir Temur zamonida Zarafshon vohasi Istahriy ta'riflagan go'zalligini saqlab qolgan edi. Sohibqiron faxr bilan aytar ekanki: "Mening bir bog'im borki, u Buxorodan Samarqandgachadir". Yana aytar ekanlarki: "Shoh bo'lsang-da, bog' yarat, gado bo'lsang-da bog' yarat, bir kuni mevasidan totarsan". Quvratli saltanat poytaxti tevaragida Amir Temur tomonida bunyod etilgan bog'lar:

BOG'I SHIMOL– bu bog' xalq orasida Bog'ishamol nomi bilan mashhur bo'lgan. U 1397 yili insho etilgan. Muarrix Sharafiddin Ali Yazdiyning qayd etishicha, bu manzil bog' asos bo'lmasdan oldin ha ko'kalamzor joy bo'lgan. Muarrix yozadi: "Hazrati Sohibqiron obod Samarqandning shimoliy tomonida barpo etgani Bog'i Shimol nomi bilan mashhur boqqa ko'chib o'tib, jahon ahli sig'gudek ulkan saroparda (shohona chodir) qurdirdi. Uning darvozasi oldidagi chodir (ko'ndalon) hamda podshoh qabulxonasi (borgoh) bazmlar uchun tikilgan katta va kichik chodirlar ko'kka bo'y cho'zib, oyga tekkudek tuyulardi. Bu bog'i Eram yanglig' orom maskani jannatning bazm saroyi hasad qiladigan darajada orasta va salobatli qilib bezatdilar. Qazodek keskin farmon sodir bo'ldiki, ul firdavsmonand bog'da amirzoda Mironshohning qizi, oliy iffat sohibasi Beka Sulton nomiga atab dilni rom etuvchi baland qasr va go'zal bir ishratgoh qursinlar. Fors o'lkasining barcha viloyatlari, Iroq, Ozarbayjon, Dorussalom (Bag'dod) va boshqa mamlakatlardan jam' bo'lgan mohir muhandislar, ravshan fikrli me'morlar qasrning tarhini teran farosat qalami bilan mahorat lavhasiga chizdilar. Uni hazrati Sohibqiron ma'qullagach, yorqin ra'yli munajjimlar qasr qurilishini boshlash uchun munosib vaqtni belgilashda hushyorlik va ehtiyotkorlikning barcha shartlariga rioya qilgan holda 799 sana jumodul oxir oyining (1397 yil, mart) quvonchli bir soati va baxtli bir tole'ida inshosini boshladilar.

Qasrning to'rt ruknini amirlar o'rtasida taqsimlab, har bir ishboshi ixtiyoriga biror mamlakatdan keltirilgan hunarmandlarni tayin qildilar... mustahkam ruknlarini bag'oyat mahkam va puxta qilib ko'tardilar. Har bir rukniga bittadan Tabrizdan keltirilgan marmar toshdan ishlangan ustun o'rnatdilar. Devorlari sathini lojuvard va oltin bilan shunday ajoyib va hayratomuz darajada go'zal etib naqshladilarki, ularning tarovatidan Moniy rasmlari va Chin nigorxonasini uyatu-xijolat g'ubori qopladi. Qasrning sahniga marmar toshlardan va Ko'hi Nur (Nurota)dan keltirilgan toshlardan chiroyli qilib yotqizdilar... Tashqi devorining ich tarafidagi izorasini koshin bilan ziynatladilar".

Bir qancha tarixiy manbalarda bog' shaharning "Devori Qiyomat" deb atalgan qadimiy devori chegarasida, Damashq (Dimishq) qishlog'i yaqinida bo'lgan, deb ko'rsatiladi. O'sha yerda bog' nomi bilan atalgan ariq oqib o'tgan. Samarqandliklar Amir Temur sharafiga shahar tumanlaridan birini Bog'ishamol deb atashgan.

BOG'I BEHISHT – bu Samarqandning g'arbiy tarafida malika Tuman og'o sharafiga 1378 yilda insho etilgan. Bu bog' Bog'i Shimolning janubi-g'arbida joylashgan.

Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, bog'dagi saroy atrofini suv bilan to'ldirilgan xandaq o'ragan bo'lib, bir necha ko'priklar saroy bilan bog'ni o'zaro bog'lab turgan. G'oyat ko'rkam bog' saroyi ataylab ko'tarilgan dasti tepalik ustida Tabrizdan keltirilgan oq marmardan tiklangan.

Bog' manzili haqida turli fikrlar mavjud. Agar "Samariya" muallifi uni Samarqandning sharqida joylashgan deb yozsa, Bobur mirzo "Boburnoma"da: "shaharning quyi yonida Bog'i Shimol va Bog'i Behishttur", deya qayd etadi. Qadimshunos M.Masson o'z tekshirishlarida bu bog'ning o'rnini Bog'i Shamoldan janubi-g'arbda bo'lgan, deb ko'rsatadi. O'zbek olimi O'.Alimov esa "O'rta asrlarda Movarounnahrda bog'dorchilik xo'jaligi tarixi" kitobida olib borgan izlanishlari natijasida bog'dan biror iz topilmagani haqida yozadi. Biz bu o'rinda ko'proq Bobur mirzo guvohligi haqiqatga molik deb hisoblaymiz.

BOG'I BALAND – bu shaharning shimolidagi Cho'ponota tepaligi yonbag'rida barpo etilgan bog'. U Amir Temurning eng go'zal bog'laridan sanalib, bog'ni yaratishda Eron, Iroq, Ozarbayjon va boshqa zabt etilgan o'lkalardan keltirilgan usta me'morlar qatnashgan. Bog'dagi Tabriz marmari bilan tiklangan saroy binosi uchta katta xonadon iborat bo'lib, unda qimmatbaho buyumlar, nodir san'at asarlari saqlangan. Bu bog' Sohibqironning suyakli nabirasi, Mironshohning qizi Og'abegimga atab qurilgan. Poytaxt shimolidagi tepalikda barpo etilgani sabab, Bog'i Baland nomini olgan. Bog'ning asosiy qismi uzumzor, olmozor va anjirzordan iborat bo'lgan. Hozirgacha Bog'i Baland deb ataluvchi bu manzil o'zining to'kin anjirzorlari bilan mashhur.

BOG'I DILKUSHO– bu Samarqand sharqidagi bog'. Shahardan taxminan olti chaqirim masofada, Panjakent yo'lining o'ng tomonida bo'lgan. Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, Bog'i Dilkushoni bino qilish davomida oldindan mavjud bo'lgan o'n ikkita bog' birlashtirilib mukammallashtirilgan. Bog' qurilishi 1396 yilda boshlangan. Bog'da gumbaz shaklida tiklangan qasr va uning uch tomonida minoralar yuksalib turgan. 1398 yil bahorida – Hind yurishi arafasida Amir Temur shu yangi bog'da mislsiz tantanalar o'tkazib, amir Xizrxo'ja qizi – To'kalxonimga uylangan va bog'dagi qasrni yosh malikaga atagan. "Zafarnoma"ning muallifi yozadi: "Bog' nihoyatda dilkusho va go'zal tarzda barpo etilgach, bezavol iqbol tili uning ismi-jismiga monand bo'lsin uchun "Bog'i Dilkusho" deb atadi". Bog'i Dilkusho to'rtburchak shaklida bo'lib, har bir tomoni bir yarim ming gazga en bergan. To'rt tomonda toqi rangli koshinlaru-naqshi nigorlar bilan ziynatlangan darvozalari bo'lgan. Shaharga qaragan darvoza toqida "Darvozayi Feruza" deb hal bilan juda chiroyli yozilgan. Bobur mirzo yozishicha, "Andin (bog'dan) Feruza darvozasigacha xiyobon qilib, ikki tarafida terak yig'ochlari ektiribtur". Bog'ning to'rt burchagida, muarrixlar ta'riflaganidek, at-Toir yulduziga yetgudek baland minoralar qad ko'targan. Bog' sahni handasa uslubida to'rtburchak shaklidagi yo'laklar va oltiburchagu-uchburchak shaklidagi chamanzorlarga bo'lingan. Yo'laklar chetida oqteraklar, olti va uchburchakli chamanzorlar atrofida mevali daraxtlar, gulbutalar yashnagan.

BOG'I CHINOR– bu Samarqand janubida, Darg'om arig'i yoqasida bino etilgan bog'. U yerda chinorlar haddan ziyod ko'p bo'lgani sababidan "Bo'i Chinor" deb atalgan. Bu bog' o'zni bo'lgan va keyinchalik Xoja Kafshar nomini olgan manzilda hozir ham chinorlar ko'p.

Muarrix G'iyosiddin Ali bu bog' haqida ma'lumot berib, u sharq tomonda bo'lgan deb yozadi. Sharafiddin Ali Yazdiy esa bog' Kesh shahridan kelaverishda (shaharga yaqin turgan) birinchi bog'dir deb xabar beradi. Boshqa ma'lumotlar Yazdiyning ma'lumotini tasdiqlaydi. Masalan, Bobur mirzo yozadikim: Yana Samarqandning janubida Bog'i Chinordur, qal'ani yovuqtur". Klavixo o'z safarnomasida "Bog'i Chinor yangi qurilgan hashamatli saroy joylashgan bog' edi" deb qayd etadi.

BOG'I ZOG'ON– bu Samarqandning sharqiy tomonida, shahardan taxminan 20 chaqirim masofada, Ko'chayi Xiyobon, ya'ni shaharning Xiyobon mavzesiga olib boradigan yo'l ustida, "Samariya" muallifi yozganidek, "Shovdor tumanining shimol tomonida" bo'lgan. Bu bog' o'rnida hozir Bog'i Zog'on qishlog'i mavjud.

BOG'I NAV– bu Samarqand janubida Lolazor qishlog'i yaqinida 1404 yil barpo etilgan bog'. Bog' Amir Temurning barcha bog'lari kabi to'rtburchak shaklida bo'lib, baland devor bilan o'ralgan. Bog'ning har burchagida minoralar qad tiklagan. O'rtasidagi gumbaznamo qasr qurilgan, uning oldida katta hovuz ham bo'lgan. Qasr xonalari qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan. Sharafiddin Ali Yazdiy yozishicha, bog'i Nav bilan Bog'i Dilkushoning har tomoni bir yarim gaz, ya'ni tomonlari mingga ming metrlik shaklda – kvadratdan iborat bo'lgan. Fazlulloh ibn Ro'zbehon "Mehmonnomayi Buxoro" asarida XVI asr voqealari bayonida Bog'i Navni Samarqandning Chorraha darvozasi yaqinida deb yozadi. Shunga asoslangan ayrim tadqiqotchilar, jumladan, M.Masson bu bog' o'zni hozirgi shahar istirohat bog'ida bo'lgan bo'lsa kerak, deya taxmin qiladi.

BOG'I JAHONNAMO – bu Samarqand janubidagi Taxtiqoracha devoniga yaqin, shahardan 24-25 chaqirim uzoqdagi Qorateta qishlog'ida bino qilingan bog'. Bog'ning yonida katta qal'a ham bo'lgan. Bog' va qal'a Amir Temur harbiy yurishlar arafasida va jangdan qaytishda hordiq oladigan maskan hisoblangan. Ayrim tadqiqotchilarning yozishicha, Sohibqiron barpo qilgan bog'lardan yolg'iz Bog'i Jahonnamo yo'qdan bor etilgan, qolgan bog'lar esa asosan mavjudlari o'rnida ta'mir va kengaytirish yo'sunida bunyod etilgan. "Zafarnoma" muallifi bog'dagi saroy 1398 yil qurilgan deb ma'lumot beradi. Muarrixlarning mubolag'asiga ko'ra, bog' shu qadar ulkan ekanki, u yerda bir ot yo'qolib qolib, olti oydan keyin topilgan ekan.

GULBOG' – bu Samarqandning janub tomonida, Taxti Qoracha dovoni yaqinidagi bog'. Bog' o'rtasida nasr joylashgan va uning yonidan tog'dan tushgan jilg'a oqqan. Sharafiddin Ali Yazdiyning ma'lumotiga ko'ra bog' 1398 yilda barpo qilingan. Muarrix yozadi: "Hazrati Sohibqiron bir necha kundan so'ng (Samarqanddan ko'tarilib), azimat jilovini Kesh tomon jo'natdi. Bu yo'lda bir tog' borki, undan Samarqandgacha qariyib yetti farsah keladi. Uning boshlanishida bir anhor oqadi. Daryodek saxiy va osmondek shavkatli podshohona tashrif shu'lasi u toqqa tushdi. Olamni tartibga keltirib ravnaq berish borasida himmatining zo'rliги tufayli imorat qurishga yaroqli har bir joyning zoe ketishini ravo ko'rmaydigan, mamlakatlarga oro beruvchi ra'y bu mavzeda bir boqqa asos solishga farmon berdi, toki bu chuchuk suvli anhor u jannat asarli bo'stonda "uning tagida anhor joriydir" degan oyati karimani eslatib tursin. Bog' o'rtasida voqe bo'lgan ko'phora ustida esa bir qasr qurishni buyurdi. Bajarilishi vojib bo'lgan bu amr ijro etilib, qasr qurilishi bitgach, unga "Taxti Qoracha" deb nom berildi".

Muhtasar qilib aytganda, bog'ni o'z ko'zi bilan ko'rgan Klavixo bog'ni shunday tasvirlaydi: "Bog'ning atrofi paxsa devor bilan o'ralgan bo'lib, devor aylanasi to'la bir liga (liga – ispancha uzunik o'lchovi bo'lib, 5572 metr ga to'g'ri keladi) kelar edi. Bog'da

po'rtahol (apelsin) va limudan tortib, har xil mevali daraxtlar bor edi. Bog'da oltita hovuz bo'lishiga qaramay, bog'ni kesib o'tgan anhor oqib turadi. Hovuzlarning biridan ikkinchisiga baland va katta soyali daraxtlardan bamisoli yo'l solingan. Bu yashil yo'llar o'rtasidan balandlikka tomon ko'tarilgan xuddi shunday so'qmoqlar butun bog' bo'ylab o'tgan. Bu yo'ldan yana qiyalab boshqa butun bog' bo'ylab o'tgan. Bu yo'ldan yana qiyalab boshqa yo'llar o'tkazilgan. Undan yana boshqalari tarmoqlab ketgan. Xullas, bu yo'llardan yurib, butun bog'ni tomosha qilish mumkin edi. Bog'da atrofi yog'och qoziqlar bilan o'ralgan sun'iy barpo qilingan usti tekis tepalik bor. Xullas, mazkur saroy mustahkam qo'rg'on edi. Bog'da shoh (Temur) topshirig'i bilan erkin qo'yilgan kiyiklar va tustovuqlar (tovuslar ham) mavjud. Bog'dan katta uzumzorga chiqadigan darvoza bor. Bog' kabi katta va keng uzumzor atrofidagi tepalik bo'ylab o'stirilgan baland daraxtlar juda chiroyli ko'rinadi. Mazkur bog' va saroy "Talisiya", ularning tilida esa Kalbet (Gulbog') deb ataladi". Hozir bu bog'ning o'rnida Gulbog' qishlog'i mavjud.

BOG'I BO'LDU – bu Samarqand sharqida barpo bo'lgan bog'. Bobur mirzo yozadiki: "(Temurbek) Samarqandning sharqida ikki bog' solibtur, birikim yiroqroqtur, Bog'i Bo'ldudur, yovuqrog'i (yaqinrog'i) Bog'i Dilkushodir". V.Vyatkin qadimiy Samarqand topografiyasiga oid maqolasida Bog'u Bo'lduni Bog'i Dilkushoga yaqin yerdagi Qo'rg'oncha qishlog'ida bo'lgan, deb ma'lumot beradi. O'.Alimovning tekshirishlari natijasida bog'ning Panjakentga ketadigan yo'lining o'ng tomonida, Bog'i Dilkushodan bir yarim kilometrcha narida joylashganligi aniqlangan.

Bog' nomi xususida fikr yuritganda aytish joizki, "Bo'ldu" kalimasini ayrimlar "kamolotga yetgan, yetuk, kam-ko'stsiz", boshqalar esa "farovonlik, mo'lhilik" ma'nosiga ega deb ko'rsatadilar. V.Radlovning turk shevalari lug'atida bu so'z "badavlat" ma'nosini bildiradi deb qayd etilgan. Shunga ko'ra, Bog'i Bo'ldu "to'kin bog'" ma'nosiga egadir.

BOG'I NAQSHI JAHON – bu Cho'ponota tepaligining janubiy etaklarida bunyod etilgan bog'. Ayrim tadqiqotchilar Bog'i Naqshi Jahon Amir Temur qurdirgan dastlabki bog'larning biri, deb hisoblaydilar. "Naqshi Jahon" so'zi "dunyo bezagi" ma'nosini bildiradi. Mirzo Bobur yozadi: "(Temurbek) yana Pushtai Ko'hak domanasida, Konigilning qora suyining ustidiki, bu suvni Obi Rahmat derlar, bir bog' solibtur, Naqshi Jahong'a mavsum. Men ko'rgan mahalda bu bog' buzulub erdi, oti besh qolmaydur edi" (ya'ni nomidan boshqa hech narsasi qolmagan edi).

BOG'I DAVLATOBOD – bu Samarqand janubida, Termiz yo'lining yoqasida, Bog'i Dilkusho bilan Bog'i Jahonnamo oralig'ida barpo etilgan bog'. Temuriylar davriga oid vaqf hujjatlariga ko'ra, bog' Darg'om arig'i bilan Shovdor arig'i yaqinida bo'lgan. Harbiy yurishlardan qaytgan jahongir shu bog'da tantanali marosimlar o'tkazgan, elchilarni qabul qilgan. Xususan, Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma" asarida Amir Temur 1399 yili Hindiston yurishidan qaytayotib, Bog'i Jahonnomada orom olgandan so'ng Davlatobod bog'iga, u yerdan Bog'i Dilkushoga kelganini hikoya qiladi. O'.Alimovning yozishicha, bog'dagi saroy baland tepalik ustida qurilgan bo'lib, shimol tarafdin Darg'om arig'i hamda Samarqandning go'zal manzaralari, janub tarafdin esa Qoratepa tog'lari ko'rinib turgan. Sharq tarafdin qishloqlar, g'arb tomondan esa bepoyon dalalar o'rab turgan.

BOG'CHA – bu Samarqand shahrining ichida, amirzoda Muhammad Sulton madrasasi va dahmasi (bu yer Go'ri Mir deb ataladi) yonida barpo etilgan kichik bog'.

Sharafiddin Ali Yazdiy yozadi: “Olamni zabt etuvchi Sohibqiron Jahonnamo qasridan saodat bilan otga minib, 807 yil muharram oyida (1404 yil iyulida) Samarqandda Bog‘i Chinorga kelib qo‘ndi, u yerdan shahar ichiga kirdi va (marhum) baxtli shahzoda Muhammad Sulton madrasasini kelib ko‘rib, (qabrni) ziyorat qilish rasmini ado etdi... Bu yerda farmon chiqdiki, shahzodanig nurli qabri uchun uning himmat me‘mori tomonidan qurilgan madrasaga ulab bir gumbaz ko‘tarsinlar. Farmonga muvofiq xonaqoh maydonining old tomonidan (madrasaning) janubiy suffasiga ulab, falak yanglig‘ bir qubba bunyod ettilar, uning izorasini tillo va lojuvard bilan naqshlangan marmar toshlardan ishladilar hamda mag‘rifatga cho‘milgur murdani qo‘yish uchun bir sardoba kovladilar. So‘ngra xatmi Qur‘on qilib, ojizu-ehtiyojmandlarga sadaqalar ulashib, barcha rasm-rusumlarga rioya qilingan holda marhum shahzoda jasadini xonaqohning gumbazi ostidan shu sardobaga ko‘chirdilar. Madrasa atrofida bo‘lgan bir nechta uyni buzib, jannat misol bir bog‘cha yaratdilar...”

BOG‘I MAYDON – bu Samarqand shimolida, Afrosiyob bilan Cho‘ponota (Ko‘hak) tepaliklari oralig‘ida barpo etilgan bog‘. Bobur mirzo bu bog‘ni Ulug‘bek mirzo barpo etgan deb yozsa-da, boshqa bir qator asarlar bog‘ Amir Temur zamonasidan qolgani va Sohibqiron nabirasi uni ta‘mirlagani, u yerda ko‘shk tiklagani haqida yozadilar. “Boburnoma”dan: “Yana pushtai Ko‘hakning domanasida g‘arb sari bog‘e srolibtur, Bog‘i Maydong‘a mavsum. Bu bog‘ning o‘rtasida bir oliy imorat qilibtur, Chilsutun derlar, du oshyona (ikki qavatli), sutunlari tamom toshdin. Bu imoratning to‘rt burchida to‘rt manordek burjlar qo‘porib turlarkim, yuqqorig‘a chiqar yo‘llar bu to‘rt burjdindir. O‘zga tamom yerlarda toshdin sutunlardir. Ba‘zini morpech xiyora qilibturlar, Yuqqorig‘i oshyonining to‘rt tarafi ayvondur, sutunlari toshdin. O‘rtasi chordara uydur. Imorat kursisini tamom toshdin farsh qilib turlar”...

Yuqorida fikr va mulohazalardan kelib chiqib, yoshlarni milliy g‘urur ruhida tarbiyalash va vatanparvarlikni shakllantirishda Amir Temur va uning farzandlari, nabiralari va saltanatning nufuzli amirlari tomonidan bunyod etilgan bog‘larining ahamiyati katta. Amir Temurning avlodlari, Hirotida (Shohruh, Husayn Boyqaro), Hindistonda (Bobur mirzo va boburiylar) ko‘plab ajoyib va beqiyos bog‘lar yaratdilar. Bu an‘ana bugungi kunda ham davom etib kelmoqda. Misol uchun, Samarqand va Shahrisabzda Amir Temur bog‘larining qayta tiklanganligi, Toshkent shahrida Milliy bog‘ va boshqa yashil chamanzorlar, Andijonda Zahriddin Muhammad Boburning bog‘lari bunyod etilgani fikrimiz yaqqol dalilidir.

Adabiyotlar:

1. Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma, T., 1996. – B.216.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, T., 1997. – B.406.
3. Pulatov Z. Temur davrining me‘moriy kakhkashona: (Kitob-albom). – T.: “Sharq” NMK Bosh tahririyat, 1996. – B.192.
4. Ravshanov P. “Temurnoma”: Amir Temur Ko‘rogon jangnomasi: (Hikmatlar: O‘rta yoshdagi maktab bolalari uchun). – T.: Chulpon, 1990. – B.352.
5. Temur tuzuklari. / Tarj. A.Sog‘uniy va H.Karomatov. – Toshkent: Sharq, 2005. – B.160.

AMIR TEMUR STRATEGIYASI VA TAKTIKASIDA HARBIY HIYLA ВОЕННАЯ ХИТРОСТЬ В СТРАТЕГИИ И ТАКТИКЕ АМИРА ТЕМУРА

USMONOV F.X.

Istefodagi general-mayor, dotsent, O'R QK Harbiy meros va
zamonaviy tadqiqotlar institute katta ilmiy xodimi

УСМАНОВ Ф.Х.

генерал-майор в отставке, доцент, старший научный сотрудник
Института военного наследия и современных исследований ВС РУ

Feruz Kh. USMONOV

General -major (Rsd), Associate Professor, Senior Researcher at the National
Center for the Study of Military Heritage Institute of Military Heritage and
Modern Studies of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Один из самых выдающихся периодов истории государственности Узбекистана связан с именем и выдающимися преобразованиями великого предка узбекского народа Амира Темура (1336-1405). Как известно, в мировой истории период его правления (1370-1405 гг) занимает особое место.

Преклоняясь перед гением Амира Темура, мы отдаем должное его военному искусству, военной стратегии и тактике. Военная доблесть принесла ему славу великого полководца. Его сражения изучаются во многих военных академиях иностранных государств.

В армии Сахибкирана нашли свое наиболее полное завершение **стратегия и тактика ведения сражений**.

Боевой порядок рассредоточивался по фронту и особенно в глубину и обычно состоял из авангарда правого крыла (*шакавул*), авангарда левого крыла (*чапавул*), главных сил правого крыла (*барангор*), левого крыла (*жувангор*) и центра (*кул*). Впереди, как правило действовал авангард прикрытия (*манглай*), позади главных сил действовал арьергард (*чагдовул*). За счет ослабления центра усиливались фланги, которые являлись средством окружения противника. Для решительного удара Амир Темура создавал *сильные резервы*. Враг, отступивший и укрывшийся в крепости осаждался. Перед толстыми стенами крепостей устанавливались стенобитные (*манжаник*) и камнеметательные (*аррода*) орудия. Приводились в действие пушки (*раъд*).

Под стенами и башнями сооружались подкопы. Делались брешы. Через пробоины в стене воины стремительно шли во внутрь крепости. Во время штурма использовались защитные щиты (*тура*), лестницы (*шоту*), петли (*каманд*), канаты.

Во время крупных сражений *командный пункт* главнокомандующего – шатер (*баргох*, *саропарда*) Амира Темура устанавливался на возвышенной местности, откуда можно было легко управлять боем. Обычно возле шатра главнокомандующего располагался военный оркестр, который, непрерывно играл боевые марши, поднимая боевой дух солдат.

Для достижения основных военно-стратегических целей в походах и сражениях ещё в молодости, в начале своей полководческой деятельности Амир Темура мастерски применял приемы **военной хитрости**.

Летописец Сахибкирана Шараф-ад-Дин Али Язди в своем труде «Зафар-наме» («Книга побед») хорошо описал приемы военной хитрости, которые применял Амир Темура еще в молодости. Он пишет: «... в 1364г. монгольский хан Ильяс Ходжа сидел в Кеше (Шахрисабзе), а у Амира Темура было всего 300 всадников, он, чтобы изгнать хана из Кеша, применил следующую тактику: приказал своим всадникам привязать по обоим бокам своих коней кустарники и ветки и пустить коней вскачь в сторону города. Враги, увидев поднятую конями воинов Амира Темура сильную пыль подумали, что идет большое войско, и быстро покинули город. А когда вражеское войско стояло лагерем в горном проходе восточнее Самарканда, Амир Темура приказал своим воинам ночью взобраться на холмы и вершины вокруг прохода и во многих местах зажечь костры. Враг подумал, что окружен со всех сторон и беспорядочно отступил на восток» [1].

Но особенно ярко проявился талант Сахибкирана на **нестандартные, неожиданные действия** для врага в походах и сражениях против хана Золотой Орды Тохтамыша. Говоря современным языком, в отличие от других полководцев того времени Амир Темура подходил творчески к решению важных стратегических задач предстоящих походов и сражений при применении приемов военной хитрости использовал **инновационный подход**.

Так, поход 1391 года против хана Золотой Орды Тохтамыша перед решающим сражением на берегу реки Кундузча характеризуется **длительным переходом 200 тыс. армии А. Темура маршем**. Войскам предстояло пройти по степям **2500 км** (см. рисунок 1), что является исключительным примером во всемирной военной истории.

Сахибкиран тщательно оценил обстановку и выбрал такой маршрут движения, который **обезопасил его войска от врага во время перехода и одновременно они оставались незамеченными до встречи с противником** [2].

Войска Амира Темура выдвигались по труднодоступным и безводным территориям через степные районы современного Казахстана, последовательно преодолевая две реки: Тобол и Урал для достижения двух главных стратегических целей:

1. Взять под свой контроль основные пути снабжения и подходов дополнительного подкрепления для армии Тохтамыша, ведущие из степных районов Золотой Орды со стороны Азовского моря.
2. Отрезать пути отступления войску Тохтамыша обратно в свою столицу.

Рис. 1. 2500 км марш войск Амира Темура (январь – июнь 1391 года).
Рисунок составлен по материалам [2,3]

Перед битвой Амир Темур эффективно использовал *новый прием военной хитрости - тактику «психической» атаки*: когда армии оказались на виду одна у другой, он приказал отряду своего внука Мирзы Абубакира раскинуть шатры, расстелить красные ковры и приняться за приготовление праздничной пищи. Это была намеренная демонстрация презрения к врагам, которая ошеломила и сильно подорвала моральный дух войск Тохтамыша еще до начала сражения. На третий день, в разгар битвы, знаменосец Тохтамыша, перешедший на сторону Амира Темура бросил знамя на землю. Увидев, что знамя опрокинуто, войско Тохтамыша обратилось в бегство настолько быстро, что, не видя главного знамени и не зная куда собираться, они рассеялись и большей частью были истреблены, одни погибли от оружия, другие утонули в Волге.

В апреле 1395 года в битве при реке Терек (см. рисунок 2) Амир Темур также мастерски применил военную хитрость. До начала сражения Тохтамышу удалось переправить свое войско через реку Терек до подхода войск Амира Темура, построить оборонительные сооружения, препятствия и сделать невозможным переправу через реку. Видя это, Сахибкиран направил свое войско по южному(правому) берегу, а войско Тохтамыша шло по северному(левому) берегу. Обе стороны наблюдая друг друга в течении трех дней продолжали движение. На третий день Амир Темур приказал стать лагерем, с наступлением темноты оставить в лагере **женщин, одетых в доспехи и шлемы**, имитировать действия воинов в лагере на отдыхе и не двигаться, пока не будут сняты по его приказу. А воинам приказал взять еще по одной лошади, кроме своей и под покровом ночи двинуться форсированным маршем обратно к месту переправы.

В течении трех дней (по другим данным-одной ночи) войско Сахибкирана достигло переправы, перешло вброд Терек и ускоренным маршем двинулось к лагерю Тохтамыша. Войско Тохтамыша все еще продолжало стоять в своем лагере не двигаясь, **так как Тохтамыш был убежден**, что войско Амира Темура также продолжает находиться в лагере на противоположном берегу реки.

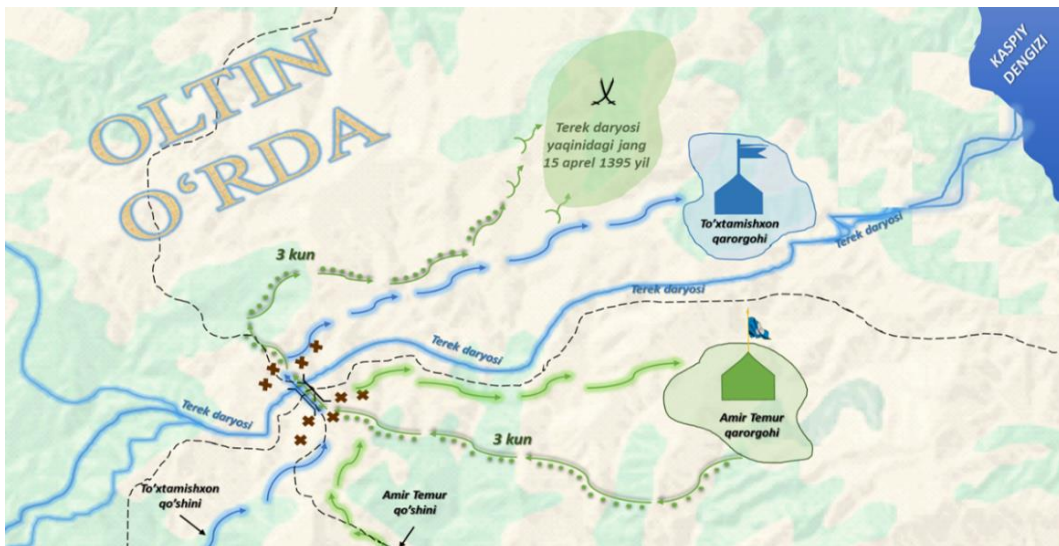

Рис. 2. Форсированный марш войск Амира Темура и переправа через р. Терек.

Рисунок составлен по материалам [4]

С подходом к лагерю Тохтамыша, Амир Темур дал один день отдыха своим воинам и начал строить боевой порядок для предстоящего сражения.

Появление войск Сахибкирана в тылу стало **полной неожиданностью** для Тохтамыша. Он в спешке начал подготовку к сражению, но стратегической инициативой уже владел Амир Темур.

В этой битве А. Темур нанёс сокрушительное поражение Тохтамышу, после которого Золотая Орда уже никогда не смогла восстановить свою мощь и распалась на несколько небольших ханств. **Разгром Золотой Орды Амиром Темуром имел решающее значение и для судеб русских княжеств в деле их окончательного избавления от монголо-татарского ига.**

Говоря о военном искусстве А. Темура, здесь нельзя не подчеркнуть, что его стратегия и тактика **носила решительный характер.**

Стратегическую основу походов и сражений **составляли активные наступательные действия, умелое использование кавалерийской массы и пехоты, быстрый переход от обороны к наступательным действиям, а также основанные на глубоких знаниях формы и способы ведения войны.**

Важнейшей отличительной чертой его полководческой деятельности был **творческий**, говоря современным языком **инновационный подход** в достижении главных целей, для этого Амир Темур умело использовал **приемы военной хитрости**, с помощью которых он часто добивался успехов в походах и сражениях.

В необходимых случаях, было формирование частей из женщин, которые наряду с вспомогательными, отвлекающими действиями сражались наравне с воинами и показывали образцы мужества и доблести.

Из вышеизложенного можно сделать следующие **выводы:**

1. Нам необходимо глубже изучать историческое военное наследие нашего великого предка, глубоко осмыслить его деятельность в строительстве могущественного государства и создании сильной армии.

2. Назрела необходимость внести изменения и дополнения в учебные программы курсантов и слушателей по учебной дисциплине "Военная история". На лекциях **отдельным вопросом нужно рассматривать приемы и способы военной хитрости, которые применялись нашими великими полководцами при подготовке и в ходе сражений.**

Осуществление вышеизложенных предложений позволит развивать творческий подход офицерского состава к решению сложных задач учебно-боевой деятельности и поможет существенно повысить качество боевой и оперативной подготовки войск.

Список использованной литературы:

1. Йазди Шараф ад-Дин Али. ЗАФАР-НАМЕ. // Т.: «SAN'AT», 2008. – 486с.
  2. История войн и военного искусства. Книга 1 Древний мир, средние века и новое время: Учебник /Ф.Х. Усманов, М.М. Курганбеков, Ч.Д. Угай Т: Талкин – 2006. – 486с.
  3. СохибкIRON Амир Темур харбий санъати // Т.:Маънавият – 2022. – 279с.
- Усманов Ф.Х. Buyuk sarkadalarimiz Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur va Zahridin Muhammad Babur harbiy merosi: учебно-методическое пособие / Ф.Х. Усманов / – Т.: Академия ВС РУ, 2022. – 54с.

Sohibqiron Amir Temurning harbiy merosi: islohotlari

Военное наследие Сахибкирана Амира Темура: его реформы

Militari heritage of Sahibkiran Amir Temur: his reforms

RAHMATULLAYEVA Azada Rustamovna

Dotsent, t.f.n. O'R QK Hm va ZTI Milliy harbiy merosni o'rganish
markazi katta ilmiy xodimi

РАХМАТУЛЛАЕВА Азада Рустамовна

Старший научный сотрудник Национального центра
изучения военного наследия ИВНСИ ВС РУ, к.и.н., доцент

Ms. Azada R. RAKHMATULLAEVA

Doctor of philosophy (Ph. D.) of history, Associate Professor, Senior
Researcher at the National Center for the Study of Military Heritage
Institute of Military Heritage and Modern Studies
of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Jahon harbiy tarixida Amir Temurni buyuk sarkardalardan biri sifatida, uning muvaffaqiyatli g'alabalari, olib borgan chuqur o'ylangan strategiya va taktikalari esa mutlaqo noyob deb e'tirof etiladi. O'z davrida mashhur Sharq allomasi, Misr qozisi, Ibn Xaldun o'z "Xotiralari"da forslar va arablarning dunyoda peshvolik asrini o'tab bo'lganligi, endi bu vazifa turkiylarning qo'lga o'tganligi hamda turkiy xalqlarning vatanparvarligi xususida quyidagi yuksak bahoni bergan edi: "Amir Temur Odam ato davridan to shu paytgacha siz kabi podshoh chiqqan emas... asabiyatda ularga yer yuzidagi hech bir podshoh, Xusrav ham, Qaysar ham, Iskandar ham, Buxtannasr ham teng kela olmaydi. Xusrav forslarning kattasi va shohidir. Lekin forslar qaerda-yu, turklar qaerda! Qaysar va Iskandar Rum podshohlaridir. Lekin rumliklar qaerda-yu, turklar qaerda! Buxtannasr bobiliylar va nabotilarning kattasidir. Lekin ular turklarga teng kela olarmidi!" [1. –B.42].

Sharafiddin Ali Yazdiy Amir Temurga shunday baho bergan: "Hazrat Sohobqiron har ishgakim yuz qo'yar edi, ul ishni kamoliga yetkurmaguncha ul ishdin elik tortmas erdi" [2]. Amir Temur harbiy sohadagi adolatli islohotlari "Askarni eng quyi martabadan oliy martabagacha tarbiyalab ko'tarish tuzuki" da aks etgan [3.–B.109].

O'zbekistonning yangi taraqqiyoti davrida buyuk harbiy merosimiz jiddiy o'rganila boshlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan Amir Temurning noyob merosi bo'lgan "Temur tuzuklari"ni o'rganishga katta e'tibor qaratildi [4.–B.92].

Harbiy tarixni o'rganish borasidagi ishlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qator Qarorlar chiqdi.

Davlat rahbari 2021 yilda Qurolli Kuchlar Akademiyasiga tashrifidagi Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishida Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi sarkadalarimizning boy jang san'atidan keng foydalanish muhimligini ta'kidladi.

Davlat rahbarining O'zbekiston faxri bo'lgan Sohobqiron Amir Temurning harbiy strategiyasi haqida, nima uchun Amir Temur bobomizning mudofaa merosini ilmiy asoslar bilan o'rganmaymiz? Sohobqironning To'xtamishxon bilan jangidagi yuksak harbiy taktika va strategiyasi, yoki umuman kimdir bizdan mana shu janglardagi strategiyalarni o'rganganmi? Yo'q, o'rganmagan. Biz birinchi navbatda

o'zimizning bobolarimiz tarixini o'rganishimiz kerak. Biz ko'p yillar boshqalar tarixini, bizga aloqasi bo'lmagan janglarni o'rganganimizni afsus bilan ta'kidladi.

Amir Temurning harbiy sarkardalik mahorati fanda deyarli o'rganilmagan. Bu borada tadqiqotlarni davrlashtirganda dastlabkilari asosan badiiy yoritilgan xorijiy adabiyotlar bo'lib, ular Amir Temurning harbiy faoliyatini tarixiy haqiqatdan uzoqlashtiradi va aksariyati Rossiya imperiyasi va sovet davrida yaratilgan bir yoqlama g'oyalardan iborat adabiyotlardir.

Zamonaviy davrda mazkur muammo bo'yicha fanda ancha ob'ektiv ayrim tadqiqotlar yaratila boshlandi. Novosibirsk davlat universiteti olimi, t.f.d. L.Bobrovning "Novosibirskie istoriki pervymi v mire vosstanovili biografii polkovodsev Tamerlana" nomli maqolasida nafaqat Amir Temurning harbiy mahorati balki, harbiy zafarlarga erishishda 12 ta amirning tarjimai holini yoritgan. Olim Amir Temurni "Temurlang" (xromoy Temur) laqabini haqoratimiz deb hisoblab, ilmiy tadqiqotlarda bunday atalishini noto'g'ri hisoblaydi va Sohibqironni **"Buyuk o'zbek harbiy sarkardasi"**, **"harbiy san'at dahosi"** deb atagani e'tiborlidir.

Vladimir Kvint "Tuzuklar"ni zamonaviy nuqtai nazardan sharhlab, 600 yil avval ifodalangan fikrlarning dolzarbligini ko'rsatuvchi strategiya falsafasini bugungi kun bilan bog'laydi. Strategiyada Amir Temur mahoratini ko'rsatuvchi asosiy mahorat - maqsadga jangsiz erishish qobiliyati yoki kam sonli qo'shin bilan to'g'ri usul va manyovrlar tanlab, kam talafot bilan jangda g'alabaga erishishdir. [5.–B.224].

Mustaqillik yillarida quyidagi masalalar o'rganildi:

- Harbiy terminlar;
- Amir Temurning sarkardalik mahorati;
- Harbiy kiyimlar;
- Harbiy texnika va qurol yarog'lar;
- Harbiy yurishlar.

"Amir Temurning jahon harbiy san'ati rivojiga qo'shgan hissasi" mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiyada o'zbekistonlik va xorijiy tadqiqotchi olimlar Fredrik Bopertyui-Bressan, L.A.Bobrov, F.Robert Baumann, Refaat Hussinlar tomonidan Amir Temurning harbiy san'at rivojiga qo'shgan hissasi yuqori baholandi [6.–B.290].

Amir Temur harbiy jang tajribalari asosida yillar davomida islohotlarni amalga oshirdi. Jumladan, davlatdagi mashvaratlar (harbiy kengash), harbiy mansablar nomlari turkiylashtirildi, qo'shinda harbiy mansablar joriy etildi, harbiy texnika va qurollar, bo'linmalarni jangda ajratish oson bo'lishi uchun alohida yorqin rang, binafsha rang, sariq, yashil kiyimlar, jangovar bayroqlar va musiqa kabi ko'plab yangiliklar olib kiritildi.

Harbiy boshqaruvda amirlik martabasi Sharq xalqlari an'analarga ko'ra 313 nafar amirlarga berilgan [7.–B.108]. Qur'oni Karimning Qamar Surasi (Makkada nozil bo'lgan 55 oyatdan iborat)da Badr urushida son va qurol jihatidan katta ustunlikka ega bo'lgan kofirlar musulmonlardan sharmandalarcha yengildilar. Ularning to'qqiz yuz ellik jangchisi, yetti yuz tuya, yuzta oti, yetarlicha qurol va boshqa zarur ashyolari bor edi. Musulmonlar esa uch yuz o'n uch kishidan iborat bo'lgan va Allohning madadi bilan musulmonlar g'olib chiqdilar [8.–B.664].

Amir Temur qo'shini tarixiy manbalarda turli nomlar bilan jumladan, "G'alabayor lashkar", "Nusratshi'or cherik", "Nusratpanoh sipoh", "Islom cheriki", "Mansur cherik" va ularning qurollari esa "saodatnishop yarog'lar" deb keltiriladi [9.–B.82]. Yirik yurishlarda ishtirok etgan lashkar soni 100 ming bilan 250 ming atrofida bo'lgan. Jumladan, Oltin O'rda xoni To'xtamishga qarshi jangda 300 ming kishi bo'lsa, Anqara jangida 400 mingga yaqin bo'lgan, Xitoy yurishi safariga otlangan qo'shin soni 272 ming 612 (380 ming) kishidan iborat bo'lgan. [10.–B.85].

Harbiy qismlarga saflarda anjomlar va bayroqlarning rangi bilan bir-biridan ajralib turadigan turkiy kiyim-boshlar joriy etilgan. "Tuzuklar"dagi "Sipohning yaroq-jabduqlari va anjom-jihozlari tuzugi"da

oddiy askardan tortib, bahodirlar, o'nboshi, yuzboshi, mingboshi, shuningdek, lashkarboshi amirlarning qanday qurol-yarog' va harbiy anjomlarga ega bo'lishi lozimligi ko'rsatilgan.

Ibn Arabshoh ma'lumotiga ko'ra, "... askarlarning har birida titratadigan nayza bo'lib, sarvi qomatillar ular oldida sajda qiladilar, har birida bir o'tkir qilich bo'lib, qon to'kish uning lavhalaridan o'rganiladi; har birining yoyi borki, o'zining qoshiga o'xshaydi va o'qlari borki, u o'qlar o'z egasining kipriklariga o'xshaydi deyilsa to'g'ri bo'ladi; har birida tutilishi mayin qalqon bo'lib, agar jangchi u (qalqon)ni o'z ustiga kiya, unda quyosh ustida to'lin oyni ko'rsan; har birining boshida bir temir qalpog'i borki, go'yoki u o'sha askar siymosining yaltirashidan olingan yoki uning tashqi ko'rinishi yashinlardan yasalgan. Agar bu temir qalpoqchaga ko'z tushsa, kishining ko'zi qamashadi va "oz bo'lmasa" u (qalpoq)ning ravshanligi ko'rish quvvatini ketkazadi. U liboslar o'z egalariga muvofiqdir: u (libos)ning avrasi kiyuvchining ruxsori kabi ipakdek mayin, astari (ichi) esa qattiqqo'llikda uning qabi kabi misoli temirdir. Ular nasldor otlardan iborat ayg'irlarga mingan edilar va go'yo shu to'dalarning to'lin oylari uchlari yaltiragan nayzalar bilan (birga) edilar. (Ularning har biri) shamlar yorug'ida ziynatga burkangan kelinchak (kabi) edi. Ular jang girdobi tomon yuz tutdilar va (dushman bilan) Yalbug'a qubbasi orqasidagi bir vodiya uchrashdilar. She'r:

*(Ular) turk jangchilaridan iborat yigitlarki,
ularning ovozalari momaqaldiroq tovushini na his qiladi, na sehr qoldiradi.
Muqbolada ular husnda maloikalar misoli,
Muqotalada ular devlar kabi.* [11.–B.220].

Himoya vositalari - sovutlar dushman o'qidan ko'krakni himoya qilgan. Sovutlar bir necha xil **jibalardan** iborat bo'lgan. Ancha yengil xildagisi tasmali jiba bo'lib, ular dumaloq, to'rt burchak, cho'ziqroq, romb shaklidagi metall plastinkalardan bo'lib, jangchi tanasining ko'krak, yelka, qo'llar, tizzalarini himoya qilishga xizmat qilgan. Shuningdek, qabo[12.–B.520]. – ya'ni jubba (sovut) ostidan kiyiladigan uzun kiyim bo'lgan. Tizzaliklar va yengchalar ham bo'lgan. Sovutlar metall plastinkalar qadalgan charmdan iborat bo'lgan. Shunday sovutlardan otlarning ham peshonasiga **manglaylik** kiydirilgan.

Og'ir zirh (sovutning simdan to'qilgan, o'q va tig' o'tmaydigan bir turi)li sovutlar saralangan suvoriylar va so'nggi lahzada urushning taqdirini hal qiluvchi pallada jangga tashlangan bahodir jangchilarda bo'lgan. Bundan tashqari **koskan** ya'ni – bosh kiyimi ostidan o'raladigan sim ro'mol. U jangchini o'q, qilich va gurzi zarbidan saqlagan [13.–B.116].

Xulosa sifatida Amir Temurning harbiy dahosi quyidagi jihatlarda namoyon bo'lganligiga asoslar bor:

- muntazam qo'shin tuzilgan, askarlarning jasurligi, harbiy tayyorgarligi, jismoniy va ayniqsa ma'naviy tarbiyasiga katta e'tibor qaratilgan;
- Sohibqiron va temuriy shahzodalarning shaxsiy namuna ko'rsatishi, doim qo'shinning oldingi safida yo'l boshlab, og'ir nuqtalarda qahramonlik ko'rsatib **"sultoniylar janglari"**ni amalga oshirganlar. Dushmanni **"yakkama-yakka"** jangga chorlash orqali jang taqdirini hal qilgan;
- streteg sifatida taktika, manyovr, ruhiy hujum va harbiy hiylalarni o'z o'rnida ishlatib kuchlar nisbati noteng bo'lgan janglarga kirib, ajoyib g'alabalar qo'lga kiritilgan;
- janglarga karnay - sunay sadolari ostida, davlat bayrog'ini xilpiratib, sherdek na'ra tortib, o'ljaga tashlangan sherdek shiddat bilan **"Ur, ho, ur!"**, - deb, **"suron solib"** qo'qqisdan shiddatli hujumlar amalga oshirilgan,
- dushman kuchlarini bir – biri bilan birlashtirmaslikka erishilgan;
- jangovar tartib (yosol) takomillashtirib borilgan, qo'shinni yetti qo'lga ajratib, kuchli jangovar rezerv qism "qanbul" bilan ta'minlangan;
- og'ir zirhli otliqlar joriy qilingan;
- Sharqda yangi harbiy texnika o't ochar qurol "to'p-ra'd"ni kiritilgan;

- mashhur, tarixiy ahamiyatga ega janglardan oldin harbiy paradlar o'tkazilgan, askarlarni ruhlantirish uchun vatanparvarlik bilan yo'g'rilgan jang oldi nutqlari bo'lgan;

- vaziyatni tez payqab oluvchi strateg, raqiblarining zaif tomonlarini sezgirlik bilan aniqlab oluvchi, qiyin sinovlardan ham qo'rqmaydigan, og'ir sharoitlarda qat'iy mardona qarorlar qabul qila olgan;

- himmatli va saxovatpesha bo'lib, insonlarga muruvvati, kechirimliligi va shafqati keng bo'lib, xatto dushmanlarga ham muruvvatli bo'lgan.

Amir Temurning sarkardalik mahorati hali ham Vatanimiz va xorij sharqshunosligida maxsus tadqiqot mavzusi bo'lmagan. Shuningdek, harbiy nuqtai nazardan saltanatning harbiy boshqaruv tizimi, Amir Temurning harbiy sarkardalik mahorati, g'alabalarni olib kelgan strategiya va taktika yaxlit ilmiy tadqiqot mavzusi sifatida o'rganilmagan.

Ushbu harbiy merosni tarixiy manbalar asosida ilmiy tadqiq etish, jahon harbiy merosiga qo'shgan hissasi baho berish - bugungi harbiy tarixning muhim va dolzarb muammolaridandir. Muammoni asosiy tarixiy manbalar asosida ilmiy tadqiq etish, uning harbiy merosimizda tutgan o'rniga baho berish bugungi tarix fanining muhim va dolzarb muammolaridandir.

Manbaalar:

1. Habibullayev A. Ibn Xaldun. "Tarjimai hol"dan / Amir Temur va Ulug'bek zamondoshlari xotirasida: (Risola) / B.Ahmedov, U.Uvatov, G'.Karimov va boshq. – T.: O'qituvchi, 1996. – B. 42-43.

2 Yazdiy. Zafarnoma ... 1997. – B. 71, 125.

3 Temur tuzuklari. / A.Sog'uniiy va H.Karomatov. – T.: Yangiyo'l poligraf servis, 2019. – B. 109-112.

4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston, 2018. – B. 92-93.

5. Kvint V.L. Amir Temurning strategik yetakchiligi: "Tuzuklar"ga izohlar. / V.L.Kvint (So'zboshi, izohlar). – SPb.: IPS SZIU RANXiGS, 2021. – 224 b.

6. Amir Temurning jahon harbiy san'ati rivojiga qo'shgan hissasi: Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to'plami, 2022 yil 8 aprel / [fals.f.d. (DSc), professor, polkovnik R.S.Samarovning umumiy tahriri ostida]. – T.: O'R QK Akademiyasi, 2022. – 290 b.

7. Temur tuzuklari / Forschadan A. Sog'uniiy va H. Karomatov tarjimasi. So'z boshi va nashrga tayyorlovchi mas'ul muharrir J.Rahimov. – T.: ShODLIK, 2019. – B. 108.

8. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 5-juz. – T.: Hilol –Nashr, 2021. – B. 664. (Qur'oni Karimning Qamar Surasi);

9. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy tarjimasi. So'z boshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkich mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: A. Ahmad., H. Bobobekov. – T.: Sharq, 1997.- B. 82, 104, 108.

10. Dadaboyev H. Amir Temurning harbiy mahorati. – T., 1996. – B. 85.

11. Ibn Arabshoh. 1 kitob, - B. 220.

12. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. – B. 520.

13. Temur tuzuklari, 2019. – B. 116.

Amir Temur qo'shinida jangchilarni psixologik qo'llab quvvatlash jihatlari

Аспекты психологической поддержки
воинов войск Амира Темура

Aspects of psychological support for
Amir Temur's army fighters

ASHURMATOV Muzaffar Komilovich

mayor, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari
Akademiyasi bo'lim katta ilmiy xodimi (doktorant)

АШУРМАТОВ Музаффар Комилович

майор, старший научный сотрудник (докторант) отдела
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Major Muzaffar K. ASHURMATOV

Senior researcher, Doctoral Student of the doctoral Department
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Harbiy san'at tarixida qo'shinda jangchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash, ularda jasurlik, botirlik va mardlik kabi irodaviy sifatlarini mustahkamlash shu bilan birga, dushman jangchilarining ruhiy holatini pasaytirish masalasi muhim hisoblangan.

Buyuk sarkarda va davlat arbobi Amir Temur harbiy strategiyada axloqiy-ruhiy omildan mohirlik bilan foydalangan. Sohibqiron "Kuch bilan birni, aql va qat'iyat bilan mingni yengish mumkin"ligini o'zining sarkardalik faoliyati davomida isbotlab berdi [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Shavkat Miromonovich Mirziyoev bejizga "Men har bir askar, Vatanning har bir posboni Amir Temur va ulug' lashkarboshilarimiz o'gitlarini, ularning harbiy merosini chuqur bilishi kerak, deb qayta-qayta ta'kidlab kelaman. Bu o'lmas va bebaho meros hozirgi kunda ham har birimizning qalbimizga cheksiz g'urur bahsh etadi, muqaddas tuprog'imizga sadoqat tuyg'ularini kuchaytiradi" deb ta'kidlamagan [5].

Amir Temur o'zining armiyasida qat'iy intizomni ushlab turish natijasida yuksak g'alabalarga erishgan. U jangchilarining jangovar ruhiy holatiga katta e'tibor berib, qo'shinlarining tayyorgarligi tizimida turli xil murakkab psixologik va axloqiy usullarni qo'llagan. Shuningdek, o'z qo'shinlarida axloqiy-ruhiy tayyorgarlikni tashkillashtirishda jangchilarni har tomonlama chiniqtirishga qaratilgan kurash tushish, ov qilish, ot choptirish, kamondan otish kabi musobaqa va o'yinlarni uyushtirgan. Bu tadbirlar harbiy-musiqiy dastalarning surnay, karnay, nog'ora, dovul kabi musiqiy asboblarning sadolari ostida olib borilgan. Janglarda musiqiy asboblarning gumbur-gumbur ovozlari va jangchilarning hayqiriqlaridan samarali foydalanilgan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, ayrim hollarda ayiq, sher, yo'lbars, sirtlon ovi jangdagi holatdan mutlaqo farq qilmasdi. Har bir harbiy boshliq to'qay yoki cho'lda o'z harbiy bo'linmasi bilan yirtqichlar to'dasini o'rab olardi. Xuddi shu yerda o'rab olingan to'da qurshovga olinib, ularning hududiy maydoni doiraviy siquvga olinib, biror yirtqich chiqib ketishiga yo'l qo'yilmagan. Doira tobora toraytirilib, temir sovut, dubulg'alar kiyilib yirtqichlar bilan bahodirlarning yakkama-yakka yoki guruh-guruh olishuvi o'tkazilgan. Bahodirlarga o'zi g'olib chiqqan sher, ayiq, sirtlon mukofot qilib

berilardi va bu mukofot jangchi uchun eng zo‘r sovrin hisoblangan. Amir Temurning yettinchi bobosi Qorachar nuyon tinchlik davrlarda hoqon topshirig‘i bilan Bosh qo‘mondon sifatida qo‘shinni cho‘l yoki dasht kengliklariga olib chiqqan. 200-300 kilometrli maydonda minglab guruh yirtqichlar podasi qurshab olinib, bir joyga to‘plangan. Birinchi bo‘lib olishuvni jasur bahodirlar boshlab bergan. Sher, ayiq, yo‘lbars bilan olishib g‘olib chiqqan bahodir bosh sovrinni xoqonning, ya‘ni oliy bosh qo‘mondonning qo‘lidan qabul qilib olgan [6]. Shunisi diqqatga sazovorki, bu jangovar ov usulidan Chingizxon ham foydalangan.

Amir Temur: “Mashqda qiyin bo‘lsa, jangda oson bo‘ladi”, - degan tamoyilga amal qilib, o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini faqat jismonan kuchli, sog‘lom insonlar bilangina amalga oshira olishligini juda yoshligidanoq chuqur his etgan. Sharafuddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” asarida qayd etilishicha Amir Temur yoshlik yillarida o‘rtoqlari bilan yoshlarga xos bo‘lgan o‘yinlardan poyga, kurash, podsho-podsho kabi o‘yinlarni o‘ynagan bo‘lsa, balog‘at yoshiga yetganda ham uning bu o‘yinlari jiddiyoq tus olib, turli jismoniy va aqliy (ov, chavgon o‘yini, kurash, uloq, shaxmat kabi sport o‘yinlariga alohida ahamiyat bergan [7].

Keyinchalik Amir Temur bunday jismoniy mashqlarga alohida ahamiyat berib, o‘z armiyasini, vaziyat taqozosi bilan, turli musobaqa va o‘yinlar o‘tkazib chiniqtirib borgan. Natijada u turli sharoitlarda, issiq-sovuqni pisand qilmay, cho‘lu-biyobonlarda ham, tog‘u-toshloqlarda ham jang qila oladigan qo‘shin tuzdi. U yaratgan qo‘shinning olib borgan janglari haqidagi tafsilotlar hamda harbiy strategiya va taktikada qo‘llagan usullari haqida yozma manbalarda keltirilgan ma‘lumotlar, miniatyura asarlaridagi tasvirlar, shuningdek arxeologik qazishmalardan topilgan ashyoviy dalillar yordamida o‘rganilgan. U yoshligidan sog‘lom, og‘irchiliklarga chidamli bo‘lib o‘sgan va o‘z zamondoshlarini, ayniqsa tengqurlarini o‘zining jismonan baquvvatligi bilan lol qoldirgan. Tarixiy ma‘lumotlarga qaraganda u tug‘ilgan joy Xo‘ja Ilg‘or qishlog‘idagi Xo‘ja Ilg‘or ota qabristonida bir sufa ustida “polvontosh” nomi bilan ataluvchi bir tosh saqlanayotgan bo‘lib, biroz chuqurroq to‘rtburchak shaklda emish. Uning og‘irligi 6 pudcha (96 kg) bo‘lib, Amir Temur yoshligida shu toshni ko‘tarib mashq qilar ekan. Qishloq ahlining aytishlaricha bunday og‘ir toshni faqat ko‘ngli poklarga ko‘tara olar emish [8].

Amir Temur va temuriylar davridagi mashg‘ulotlardan kurash, ot poygasi, chavgon, kamon otish mashqi o‘yini kabi ham ko‘ngilochar, ham sport bilan bog‘liq o‘yinlar muhim rol o‘ynagan.

Bu davrda keng avj olgan sport turlaridan yana biri chavgon o‘yinlaridir. Bu kabi sport bilan shug‘ullanish uchun maxsus maydonlar (o‘yingohlar) bo‘lgan. Ana shunday o‘yingohlardan biri Samarqandda Afrosiyob xarobalari yonbag‘rida joylashgan Bog‘i Maydon nomi bilan mashhur bo‘lgan. Bu maydonning bir chekkasida Ulug‘bek davrida “Chilustun”, “Chinnixona” nomli saroylar qad ko‘targan.

Amir Temur faoliyatidagi o‘yinlardan yana bir turi bu uning shodligida ham, ranjigan payitlarida ham, biror ishga qo‘l urishdan avval ham, fikrini peshlab olish maqsadidagi sevgan o‘yini shatranj (shod+ranj) o‘yini bo‘lgan. Shatranj atamasi arabcha so‘z bo‘lib, fors tilida shohmot (shoh o‘ldi yoki taslim bo‘ldi) deb atalgan.

O'zbekiston xududida keng ommalashgan bu o'yin qadimiy bo'lib, ularning donalari ko'plab arxeologik qazishmalarda topilgan. Masalan, Surxondaryo viloyatidagi Dalvarzintepa yodgorligi qatlamlaridan 2 ming yil muqaddam fil suyagidan ishlangan, cho'kkalab turgan fil tasvirli shaxmat donasi [4], Samarqanddagi Afrosiyob yodgorligidan esa VIII asrga oid 8 ta o'yib ishlangan shaxmat donalari topilgan [1].

Shaxmat o'yinining qadimiyligi shubhasizdir va bu ibtidoiy davrdan boshlab takomillashib kelgan jang tartiblari va ularda qo'llanilgan qurollardan samarali foydalanish maqsadida jangchilarni tartibi bilan joylashtirish natijasida jangovar saflanish tizimi paydo bo'lganligi bilan bog'liqdir.

Qo'shinlar jangovar tartibining eng yaxshi namunalarini Amir Temur armiyasida ko'rish mumkin. Shunga ko'ra Amir Temur tengsiz ijodkor tariqasida o'yin usullarini jumladan katta shatranjni ixtiro etgan edi. Shuningdek, shu davrlarda davralik va uzunchoq shaxmat ham bo'lgan. Amir Temur ko'pincha katta shatranj o'ynar edi. Bu shatranj taxtasining eni o'n bir, bo'yi o'n xonadan iborat bo'lib, XV asr olimi Ibn Arabshox "Amir Temur tarixi" kitobida bu o'yinda ishtirok etuvchi donalar nomini keltirib, o'yinni o'rganish yo'li amalda osonroq ekanligini ta'kidlagan holda o'yin qoidalari haqida ma'lumot bermagan. Ibn Arabshoh bu o'yinni bir tomonida 33 ta donalar ishtirok etishi va ulardan hozirgi zamon shaxmatida yo'q bo'lgan tuya, jirafa, ilg'or, turli piyodalar kabi donalar ishtirok etishini yozib qoldirgan [3].

Xulosa qilib aytganda, sohibqiron Amir Temur jahon tarixida kam uchraydigan, uzoqni ko'ruvchi, keng fikrlovchi, tabiatan og'ir-bosiq, chuqur bilim, yuksak tafakkur egasi edi. Hayotiy tajribalar va o'tmishning harbiy sohalarini puxta egallagan Amir Temur o'z davrining yetuk harbiy qo'mondoni, sarkarda sifatida tarix maydoniga chiqdi. Bunday murakkab vaziyatda ijtimoiy-siyosiy kelishmovchiliklarni bartaraf etib, barcha jarayonlarni o'z izmiga bo'ysundirib, qudratli va yirik armiya tuzish orqali ulkan saltanat barpo etdi.

Adabiyotlar:

1. Буряков Ю.Ф. Шахматы древнего Афрасиаба. – Ташкент: "San'at" jurnali, 2000, №2. – 10 b.
2. Воробьев А. Тимур Великолепный // Вокруг света, №2, 2005. С. 45.
3. Ibn Arabshoh. Ajoib al-makdur fi tarixi Taymur (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari). – Tashkent: Mehnat, 1992. 1-jild. – 86-87 b.
4. Культура и искусство древнего Узбекистана. Каталог выставок в двух книгах. – М., 1991. книга 1. – с. 128.
5. Mirziyoyev Sh.M. Armiya faqat qurol va aslaha bilan emas, ona Vatan uchun jonini ayamaydigan harbiylar bilan qudratlidir // <https://president.uz/uz/lists/view/4081>
6. Rahimov J. Amir Temur. Adolat va qudrat timsoli. Ilmiy-tarixiy kitob. Tashkent-2017. B. 24-98,.
7. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. – Тошкент: Шарқ, 1997. – 13 б.
8. Ulashova S. Xo'ja Ilg'or tarixi. – Tashkent: O'zR FA "Fan" nashriyoti, 2006. – 129 b.

Amir Temir qo'shinining jangovar ruhiy holati
Состояние боевой духа войск Амира Темура
Battle morale of Amir Temir's army

SHOKIRBOYEV Akmaljon Ahmadjonovich

podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari
Akademiyasi bo'lim katta ilmiy xodimi (doktorant)

ШОКИРБОВЕВ Акмалжон Аҳмаджонович

подполковник, старший научный сотрудник (докторант) отдела
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Akmaljon SHOKIRBOYEV

Senior Researcher, Doctoral student of the Doctoral Department of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Jangovar ruh – haqida so'z yuritganda avvalo bu so'zning ma'nosi va mazmuniga to'xtalib o'tishni maqsadida muvofiq deb topdik.

Jangovar – shijoatli botir. Urush, jangga oid urush-jang bilan bog'liq. Janglardan chiqqan. Urush va janglarda o'zini ko'rsatgan degan ma'nolarni anglatadi.

Ruh – esa bu jon, hayot, ko'ngil, arvoq. Kishining ichki holatini psixik kechinmalarini, his-tuyg'ularini, ma'naviy qiyofasini, o'y fikrlarini, maslak va maqsadlarini aks ettiruvchi kayfiyat degan ma'noni anglatadi.

Jangovar ruh – harbiy psixologiyaning asosiy tushunchasi bo'lib, harbiy xizmatchi, bo'linma, harbiy qism, qo'shilma shu bilan birga Qurolli Kuchlarning ma'naviy va jismoniy tayyorgarligini, harbiy xizmat qiyinchiliklarni mardonavor yengib o'tish va g'alabaga erishishga bo'lgan maqsadni bildiradi.

Harbiy xizmatchi jangovar buyruq va vazifani o'z vaqtida va aniq bajarilishini ta'minlash maqsadida o'z jonini xavfga qo'yib kerak bo'lsa fido qilishi **jangovar ruh** tushunchasining asosiy jihati hisoblanadi.

Amir Temir qo'shinining jangovar ruhining holati haqida so'z yuritar ekanmiz sohibqiron harbiy xizmatchining ruhiyatiga alohida e'tibor qaratgan. Mas'ul mansabdor shaxslar tomonidan jangovar ruhni oshirishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan.

Biz buni To'xtamishxon bilan bo'lib o'tgan janglarda ko'rishimiz mumkin.

Urush 1391-yil 17–20-iyun kunlari Volga daryosi bo'yida Samara va Chistopol orasida joylashgan Qunduzcha yalanglik maydonida bo'lib o'tgan. Yasol – markazni o'ng va chap tomondan himoya qiladigan yirik lashkariy qism va izofa, ya'ni zaxira qism bilan jang olib borish.

Amir Temir bosh qo'mondoniga g'ira-shira tongda maydonni harbiy musiqa dastalarining gumbur-gumbur ohanglari ostida qo'shinlarning o'z o'rinlarini egallashga farmoni oliy beradi. Harbiy musiqa dasta yuz, yuz ellik kishilik guruhlardan tashkil topgan bo'lib, qarorgoh joylashgan balandroq joyda birdaniga jo'ravozlik bilan karnay surnay, bolamon, burg'u, dovul,

do'mbira, nog'oralar jangchilarni janggohga chorlar edi. Qo'shinning jangovar ruhini ko'tarish uchun Sohibqiron Amir Temurning piri komil ustoz Sayyid Baraka o'zining shogirdlarini jangchilarning oldingi safidagi maydonga chorladi. Ular piri komil ko'rsatmasiga amal qilib, maylona jazava bilan hayqirishib, raqsga tushdilar va xuvv haq yo Alloh Amirimizga g'alaba! huvv haq yo Alloh Amirimizga g'alaba! Zikrini bor ovoz bilan musiqa ohanglariga moslab ijro etdilar. Bu Sayyid Barakaning jangchilarini g'alabaga ruhlantiruvchi jangovar tasavvufiy zikri edi. Bunda ikki yuz minglik qo'shin ham jo'r bo'lib hayqiradilar.

Bunday paytda Amir Temur tanasi-yu jismiga ruhiy zo'riqishi sig'may, asab tizimi tomirlarni yorib yuborish darajasiga yetganida, Allohdan madad so'rab Qur'oni Karimning "Zafar" oyatlarini takrorlaydi, qo'shin taqdirini yaratgan panohiga topshirib, piri Sayyid Barakaning ilohiyot orqali ta'sir qiladigan so'zlaridan ma'naviy ozuqa oladi. Ruhiy asabiy holdan toyish azobidan shunday himoyalanaadi. Bu ham qil sig'magan ko'ngilni bir oz tinchitishning ma'naviy-ruhiy vositasi.

Amir Temur harbiy bir jangchining nimaga qodir ekanligini yaxshi bilgan. Shunga qarab jangchilarga lavozim va jangovar vazifalarni bajarish bo'yicha topshiriqlarni bergan. Muhammad sultonning jasoratiga kelsak, Amir Temur va barcha sarkardalar uni sherlar sheri arslonga qiyoslagan.

Amir Temur so'zlari "Vatan bizlarning muzaffar bayrog'imizning Samarqand uzra hilpirab kirib kelishini intiq bilan kutib turibdi. Bu jafokash yurtimiz yuz ellik yil azob-uqubat tortdi. Mo'g'ullar zulmi yurtimiz, xalqimizning qanday xor-u zorliklariga muhtalo qilganini ota-bobolarimiz, jumladan, biz ham guvohi bo'ldik. Biz yana ularning zulm-azoblarini, xor-u zorliklari ostida aslo istamaymiz. Ularning bundan bir yil avvalgi bosqinini Movarounnahrqa qanday xonavayronliklar olib kelganini ko'rdim. Biz yurtimiz, Vatanimiz, xalqimiz, qolaversa bola-chaqalarimiz erki va ozodligi, nomusi uchun jangga kiramiz. Shu jangda o'lganlar shahid, tiriklar g'oziydir!"

Qo'shinlarga yoshi o'tib xizmatdan ozod qilingan keksa jangchilar o'z viloyatlari harbiy devon yoki tavochilari ixtiyoriga jo'natilib, mahalliy hokimiyat tizimlarida jangchilarni jangovar ruhda tayyorlashda ularning tajribalari, jang mahoratlaridan foydalanish, ularni doimo moddiy homiylik nazoratiga olish to'g'risida ko'rsatmalar berilgan. Natijada davlatga fidoyi xizmat qilgan insonlar davlat va jamiyat g'amxo'rligini doimo his qilib hayot kechirdilar. Shu tariqa Amir Temur keksa jangchi va sarkardalar izzat-hurmatini o'z o'miga qo'ydi, ularning oilalari qashshoqlik ko'rmay hayot kechirdilar.

Erk uchun to'kilgan qonlar qutlug'dir,
Zamin yuragiga bag'ishlar hayot.
Kurashib olingan shonlar ulug'dir,
Shonli insonlarni olqishlar hayot.

Guvohi bo'lib turibmizki qo'shin har qanday zamonaviy qurol-aslaha bilan ta'minlangan bo'lishi mumkin. Biroq qo'shinning jangovar ruhni ko'tarish, uni qo'llab quvvatlab turish janglarning taqdirini hal qilib kelgan.

Harbiy xizmatchining jangovar ruhiy holatini oshirib borish har doim dolzarb vazifa ekanligini unutmasligimiz lozim. Jangovar ruh holatini ko'tarishda harbiy xizmatchining salomatligida, kasbiy mahoratida, jangovar va ma'naviy-ma'rifiy tayyorgarlik mashg'ulotlaridagi faol ishtirokida, jismoniy yuklamalarni qabul qila olishida, ijtimoiy himoya qilinganligi doim his qilib turishida ko'rinib turadi.

Biz harbiy xizmatchining jangovar ruhini qanchalik yuqori ekanligini harbiy harakatlarga yaqin bo'lgan turli xil o'quvlarda shu bilan birga bevosita jang vaqtida his qilishimiz va ko'rishimiz mumkin. Jangovar ruhning eng yuqori cho'qqisi bu harbiy xizmatchi vatan himoyasi yo'lida o'z jonini ham fido qilishdan ortga chekinmasligida ko'rinadi.

Harbiy xizmatchilarning jangovar ruhiy holati qanday oshiriladi degan savol tug'ilishi tabiiydir?

Yuqorida aytib o'tilganidek tinchlik davrida harbiy xizmatchining salomatligi doim nazoratda bo'lishi, kun sayin kasbiy mahoratini va jismoniy yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirib borishi, jangovar va ma'naviy-ma'rifiy tayyorgarlik mashg'ulotlaridagi faol ishtirok etishi, davlat tomonidan harbiy xizmatchi ijtimoiy himoya ostiga olinganligi to'g'risida farmon va qarorlarni o'z vaqtida yetkazib borilishi bilan jangovar ruh oshirib boriladi.

Shu bilan birga jangovar ruhni oshirishda nutqning o'рни alohida ahamiyatga ega.

Sharif Muhammad Mansur Sa'id Abul Faraj Muborakshoh (12 asrning oxiri-13 asr boshlari) "Adab al-harb va-sh-shujoat" asarida jangdan oldin jangchilarni ruhlantirish, ularga va'dalar berish, dushmanga qarshi g'azabni qo'zg'atish alohida ko'rsatib o'tilganki, mobodo dushmanni nayranglariga (ta'siriga) tushmasin, dushmanni har qanday harakati harbiy nayrang ekanligini bilib olsin (refleksiya), shunda g'alaba ta'minlanadi.

Jangovar ruhni ko'tarishda nutqning alohida o'рни bor. Sarkardalarning nutqi mantiqiy izchilligi, aniqligi, ta'sirchanligi, teranligi bilan ajralib turgan. Bu nutqlar g'alizlikda, takrorlardan, so'zlarni noo'rin ishlatishdan xoli bo'lgan. Masalan, Amir Temur nutqi ifodalarga boyligi, teranligi, qat'iyligi, anqligi o'ziga bo'lgan ishonchini yuksakligi bilan ajralib turgan. Buni Temur tuzuklarida ko'rishimiz mumkin.

"O'g'illarim, millatning rohati, saodatini saqlamoq uchun sizlarga qoldirayotgan vasiyat va tuzuklarni yaxshi o'qing, aslo unutmang va tatbiq eting! Millatning dardiga darmon bo'lmoq vazifangizdir. Adolat va yaxshilik qilmoq dasturingiz, rahbaringiz bo'lsin. Men kabi uzun saltanat surmoq istasangiz qilichlaringizni yaxshi o'ylab chekingiz. Bir daf'a uni ustalik-la qo'llangiz".

Demoqchimizki yoshlarimiz buyuk ajdodlarimiz jasoratlari va vatanparvarlik jabhasidagi bahodirliklaridan ibrat olib, ularga munosib voris farzandlar bo'lishlari, shuningdek, oilasi va Vataniga boqimanda hamda loqayd bo'lmay, ona yurt taqdiriga javobgarlikni his qilib, mustaqil yurtimiz uchun jonini fido qilishga har daqiqa tayyor bo'lishlari ularning chinakam farzandlik burchidir. Yoshlarimiz uchun jasur ajdodlarimiz vatanparvarligi ibrat namunasidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, harbiy xizmatchi mustaqil ravishda o'zining kasbiy tayyorgarligini oshirib borishi, dunyo va mintaqada sodir bo'layotgan voqea va hodisalardan shu jumladan harbiy harakatlardan xabardor bo'lishi, o'zining mustaqil fikriga egaligi, qonunlar Umumharbiy nizomlar talablariga qat'iy amal qilishi, komandir va boshliqlarga ongli ravishda bo'ysunishi bilan tinchlik davrida harbiy xizmatchining jangovar ruhiy holati oshib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jumaboy Rahimov "O'QITUVChI" Nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2017 "Adolat va qudrat timsoli".
2. Temur tuzuklari Toshkent "O'zbekiston" 2016.

Amir Temur jangovar san'atida fortifikatsiyaning o'рни va uning rivojlanish tendensiyasi

Место и тенденция развития фортификации в боевом искусстве Амира Темура

The role of fortification in the martial art of Amir Temur and the development trend

RAXMONOV Amir Ulmasovich

podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi doktorantura bo'lim katta ilmiy xodimi (doktorant)

РАХМОНОВ Амир Улмасович

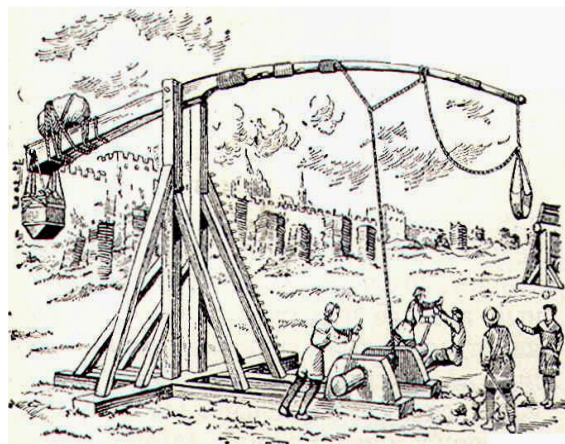
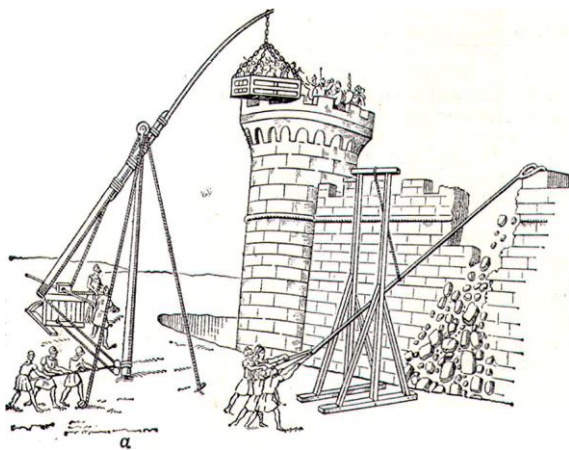
подполковник, старший научный сотрудник (докторант) отдела докторантуры Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel AMIR U. RAKHMONOV

Senior researcher, Doctoral Student of the Doctoral Department of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Fortifikatsiya bu, qadimiy harbiy – muhandislik san'ati bo'lib, u hududlarni jihozlashda nazariy va amaliy tadbirlarni o'z ichiga oladi. Uning paydo bo'lishi tabiiy qonuniyatlarga asoslanib qurolli to'qnashuvlar oqibatida yuzaga kelgan.

Fortifikatsiyaning rivojlanishi (1-rasm) harbiy texnikalarning taraqqiy etishi va jangovar harakatlarda yangi qurollarning qo'llanish jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir.

1- rasm. Fortifikatsiyaning rivojlanish davri

Fortifikatsiya ishlariga qadim zamonlarda ham maxsus malakaga ega bo'lgan mutaxassislar jalb qilingan. Masalan XVII asrdan boshlab Yevropa davlatlari armiyalarida sapyor mutaxassisi paydo bo'ldi. Sapyor so'zi fr. sapeur – fransuzcha bo'lib sapa qazish, yer osti ishlarini olib borish ma'nosini anglatadi [1; 473].

Dunyoda birinchi bo'lib, qadimiy Sharqda turli harbiy-muhandislik tadbirlar shakllandi va rivojlanib bordi. Xavfsizlikni ta'minlash va egallab olingan hududlarni himoyalash maqsadida qo'shinlar maxsus jihozlangan hududlarda joylashtirildi,

himoya chiziqlari va qal'alar barpo etilib borildi. Shaharlar maxsus mudofaa devorlari bilan o'rab olinar edi. Shaharlarni ishg'ol qilish uchun maxsus qamal qilish texnikasi paydo bo'lib bordi.

Yuqorida keltirilgan muhandislik ishlari Buyuk sarkarda va davlat arbobi Sohibqiron Amir Temurning armiyasida o'z davrining rivojlanish cho'qqisiga chiqdi.

Amir Temur qo'shini safida, hozirgi muhandislik qo'shinlari vazifalariga o'xshash vazifalarni bajaruvchi bo'linmalar va mutaxassislar bo'lgan. Bu bo'linmalarda katapultalar, suyuq yonuvchi moddalarni uloqtiruvchi qurilmalar, daryolar ustida ponton-ko'priklar tashkil qiluvchi, qal'a devorlari ostiga lahim kavlovchi va porox yordamida devorlarni portlatuvchi mutaxassislar bo'lgan.

Amir Temur 1370- yilda, hokimiyatni qo'lga olgandan so'ng davlatni tashqi dushmanlardan himoya qilish maqsadida mo'g'ullarning "Yaso" an'alaridan voz kechib, yirik shahar markazlarini mustahkamlash hamda mamlakat chegaralarida asosiy tayanch punktlari bo'lib xizmat qiluvchi shahar istehkomlari tizimini yaratish maqsadini o'z oldiga qo'yib, uni amalga oshirishga kirishadi. Chingizxon tomonidan tuzilgan "Yaso" qonunlariga muvofiq bo'ysundirilgan shaharlar himoya devorlariga ega bo'lmasliklari haqidagi shart bilan bog'liq edi. Bu esa, mo'g'ul amirlarini talonchilik yurishlari uchun juda qulay imkoniyat edi [2; 96].

Shu maqsadda mamlakat poytaxti qilib tanlangan Samarqandga alohida e'tibor berilib, shahar atrofida mustahkam asosga ega bo'lgan monumental devor barpo etildi. Samarqand qo'rg'on devorini barpo etish bilan bir paytda Amir Temur tomonidan shaharning g'arbiy qismida 34 gektar maydonni egallagan ark bunyod etilgan. Arkning devorlari va minoralari devor buzuvchi mashinalar hujumiga dosh beradigan darajada mustahkam qurilgan. Devor qalinligi 4,5 metr bo'lib, balandligi 12 metrdan ortiq bo'lgan va chuqur jar bilan o'ralgan. Arkning ichida suv manbai joylashgan bo'lib, undan suv maxsus yer osti sopol quvurlar orqali Bo'ston saroyiga tortib borilgan. Arkda Ko'ksaroy va Bo'stonsaroy hamda bu saroylarga xizmat ko'rsatuvchi hammomlar, hovuzlar va omborlardan iborat yordamchi inshootlar majmuasi hamda xazina joylashgan. Bundan tashqari, bu yerda askarlar uchun yotoqlar va qo'rxona mavjud bo'lgan. Mazkur qo'rxonada Amir Temur tomonidan turli mamlakatlardan olib kelingan qurolsoz ustalar (asrlar) qo'shin uchun qurol-yarog' ishlab chiqarish bilan shug'ullangan.

Amir Temur Sirdaryo kechuvi yonida qadimgi Binokent shahri strategik jihatdan qulay mavqe egallaganiga e'tibor beradi va 1392- yilda uning buyrug'i bilan eski shahar xarobalari o'rnida qal'a qaytadan quriladi. Qal'ani barpo etishda jarlarga aylangan qadimgi ariqlardan va daryoning tik qirg'og'idan mohirona foydalanilgan. Qal'a minoralari ikki qavatli bo'lib, yumaloq shaklda, devorlardan 4,5 metr tashqariga chiqqan holda qurilgan. Minoraning quyi qavatida qurol-yarog' ombori sifatida xizmat qilgan. Bitta ana shunday omborda 236 ta otish uchun mo'ljallangan tosh-yadrolar topilgan. Xuddi shu maqsadda Amir Temurning hukmronligi davrida Movarounnahrning tashqi chegaralari bo'ylab qal'alar va istehkomlar quriladi, asosiy shaharlar (Kesh, Buxoro, Termiz, Choch va b.q.)ning himoya devorlari va mudofaa inshootlari qayta tiklanib mustahkamlanadi.

Amir Temur qo'shinida uning birinchi harbiy yurishlaridayoq porox moddasi mavjud bo'lgani va undan unumli foydalanilgani to'g'risida ko'pgina ma'lumotlar bor. Masalan, 1367- yilda Choch (Toshkent) shahrini ishg'ol qilishda qal'a devori tagigacha qazib kelingan yer osti yo'lida (lahim, naqb) porox zaryadi portlatiladi va devor qulab tushadi [3; 96].

Shu o'rinda, g'arb davlatlari mutaxassislarining fikricha, birinchi bo'lib qal'a devorlarini porox yordamida portlatish usuli Ivan Grozniy tomonidan Qozon shahrini olishda qo'llanilgan deyiladi. Qolaversa, Ivan Grozniy Qozon shahrini 1552- yilda ishg'ol qilganini inobatga olsak, o'z-o'zidan birinchi bo'lib qal'a devorlarini porox yordamida qulatish usuli Amir Temur tomonidan joriy etilganligi namoyon bo'ladi. Bu usulda, ya'ni shahar va qal'a devorlari ostiga lahim kovlash, devor ostidagi lahimda porox portlatish yoki shox-shabba yoqib devorni qulatish usuli bilan Amir Temur qo'shini tomonidan ko'pgina shaharlarni, jumladan, Sabzavor (1377), Isfahon (1378), Izmir (1402) zabt etilgan [4; 208].

Bundan tashqari, porox faqat devor va to'siqlarni portlatish maqsadidan tashqari, jang vaqtida dushmanning otliq va piyoda qismlarini sarosimaga solish, jangovar aravalalar va fillar safini yorish va talafot yetkazish uchun ham ishlatilgan. Porox moddasi dastlab xaltachalarga solinib, keyinchalik maxsus ishlangan ko'zachalarga solib pilik yoqib dushman safiga uloqtirilgan. Keyinchalik, janglarda granata (porox solingan idishlar) uloqtirish uchun mo'ljallangan bo'linmalar tashkil qilinib, ular tomonidan poroxga tosh parchalari qo'shib, zaryadni uzoqroqqa uloqtirish usullari o'ylab topilgan. Shuni aytib o'tish kerakki, porox moddasi o'sha davrlarda Amir Temur qo'shinida mavjud bo'lgan va ko'pgina Osiyo xalqlari uchun bu yangilik bo'lgan. Jang vaqtida yoki qal'a devorlari portlatilganda dushman kuchlari sarosimaga tushib qolgan va porox Amir Temur uchun g'alabaning asosiy manbalaridan biri bo'lib qolgan. Poroxni ishlab chiqarish usuli sir tutilgan. Amir Temur tomonidan porox granatalar sifatida Qutul Hamzaga qarshi Damashq ostonasidagi jangda, Yildirim Boyazidga qarshi Anqara ostonasidagi jangda unumli foydalanilgan.

Harbiy safarlarda qo'shin turgan qarorgoh (dam olish, to'xtash joylari va janggohga tushganda lashkargoh atrofi) to'siqlar bilan o'rab olingan. To'siq sifatida bir-biri bilan zanjir va arqon bilan birlashtirilgan aravalardan (kuran), kavlangan xandaqlardan, yerga ko'milgan nayza sifat shoxlardan (mondulardan), shox-shabбалardan foydalanilgan. Xandaqlardan chiqqan tuproq uyimlari bo'ylab to'siqlar (chaparlar) o'rnatilgan. Jang vaqtida ham to'siqlardan foydalanilgan. Dushman qo'shini harakatini cheklash uchun uning yo'lida xandaqlar qazilgan, aravalardan kuran qurilgan, otliqlarga qarshi yer sathida zanjirlar tortilgan, fillarga qarshi sanchiq-mo'ndillardan foydalanilgan. Bu to'siqlardan dushman harakatiga to'sqinlik qilish, harakatini sekinlashtirish, o'z zaif qanotlarini muhofaza qilish va dushman kuchlariga talafot yetkazish maqsadida foydalanilgan.

Amir Temur tomonidan Anqara ostonasidagi jangda Yildirim Boyazidning jangovar aravalari hujumini to'xtatish maqsadida to'siq sifatida oldindan qoziqlar oralig'iga tortilgan zanjir va qalin arqonlar qo'llanilib, Hindistonga yurish vaqtida, Dehli ostonasidagi jangda esa, jangovar fillarga qarshi yerga ko'milgan sanchiq – mo'ndillardan foydalangani to'g'risidagi tarixiy izohlar misol bo'la oladi [5; 393].

Amir Temur tomonidan yuqorida ko'rsatib o'tilgan tadbirlarni unumdorlik bilan qo'llashi nafaqat uni buyuk lashkarboshi sifatida, balki uning o'z davrining novatori, uzoqni ko'ra oladigan sarkarda sifatida namoyon qiladi. U o'z davrining eng ilg'ori bo'lgan armiyasida boshqa armiyalarga noma'lum bo'lgan harbiy yurish va jang olib borish san'atidan, texnikalardan va shu jumladan, bular bilan bir qatorda muhandislik tadbirlaridan unumli foydalangan.

Fortifikatsiya – joylarni mustahkamlash bo'yicha nazariy va amaliyotni o'z ichiga oladigan qadimiy harbiy-muhandislik san'atidan biridir. U tabiiy qonuniyatlarga asoslangan qurolli kurashlar oqibatida vujudga kelgan jangchi bilan bir vaqtda paydo bo'ldi.

Shu o'rinda XX asr oxiri va XXI boshlarida butun dunyo armiyalari "fortifikatsiyaning" yangicha g'oyasini ishlab chiqishga qaytdi, va hozirda asosiy yo'nilish va hududlarda «blokpost» deb nomlangan himoya qurilmasi yuzaga kelib, ulardan keng hududlarni, uchastkalarni, o'ta muhim yo'nalishlarni nazorat qilish imkoniyati tug'ildi. Shu bilan birga harbiy bazalarni mustahkamlash va xavfli hududlarda katta bo'lmagan blokpostlar paydo bo'ldi.

Harbiy harakatlarni olib borish tajribasi shuni ko'rsatdiki, harakatlar davomida shaxsiy tarkibni barcha himoyalashi mumkin bo'lgan usul va vositalardan foydalanib majmuaviy qo'llash maqsadga muvofiq bo'ldi. Bunday sharoitda barcha tizimda e'tiborsizlikka (befarqlikka) yo'l qo'yilsa sezilarli darajada imkoniyatni pasaytirishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harbiy muhandislik ishlari bo'yicha qo'llanma: O'R Mudofaa vazirligi. - T.: O'R MV Kartografiya markazi, 2013. - 473 b.
2. Dadaboyev H. Amir Temurning harbiy mahorati : darslik / H. Dadaboyev. - T.: Yozuvchi, 1996. - 96 b.
3. O'zbekistonda harbiy ish tarixidan (qadimgi davrdan hozirgacha) / O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi; mas'ul muharrir: D.X. Ziyayeva/ - T.: Sharq, 2012. - 96 b.
4. Amir Temur Yevropa elchilari nigohida./ Klavixo Rui Gonsales de. Buyuk Amir Temur tarixi (1403 - 1406); tarj., U.Jurayev. Sultoniya arxiyepiskopi Ioann. Amir Temur va uning saroyi haqida xotiralar. Tarj., B.Ermatov; mas'ul muharrir A.X.Saidov. - T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007. - 208 b.
5. Dolimov Sh.Z. Harbiy atamalarning qisqacha izohli lug'ati / tuzuvchi, Sh.Z. Dolimov., mas'ul muharrir: general-mayor Kayumov Shavkat Naimovich. - T.: O'R MV Nashriyot bo'limi, 2007. - 393 b.

Amir Temur davlatida aygʻoqchilarning roli Роль разведчиков в государстве Амира Темура The role of intelligence in the state of Amir Temur

SOTKULOV Sharofiddin Shuxratovich

podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi doktorantura bo'lim katta ilmiy xodimi (doktorant)

СОТКУЛОВ Шарофиддин Шухратович

подполковник, старший научный сотрудник (докторант) отдела докторантуры Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Sharofiddin Sh. SOTKULOV

Senior Researcher, Doctoral Student of the doctoral Department of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Tarixiy manbalarni o'rganish natijasida Sohibqiron Amir Temur davlatida aygʻoqchilarining faoliyati va ular orqali ma'lumotga ega bo'lish masalasida uning oldiga tushadigani bo'lmaganining shohidi bo'lamiz. Amir Temur turli jang va muhorabalarga kirishish oldin o'ziga dushman deb bilgan o'zga kuchlarning barchasining kuch-qudratini sifat va ko'rsatkichlari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lish bilan muvaffaqiyatlarga erishgan.

Shuning uchun ham Amir Temur aygʻoqchilik ishlariga alohida ahamiyat berib, o'z davlati ichki, tashqi hududlarida ro'y berayotgan voqealarga va yon qo'shnilarini harakatlaridan, ularning harbiy salohiyatidan, xalqining yashash sharoiti va boshqalardan doimo boxabar bo'lib turgan. Shunga ko'ra qo'shni davlatlar haqidagi ma'lumotlarni yengil otliq askarlardan tashkil topgan bo'linmalar orqali, savdo-sotiq bahonasida pinhona ish olib boruvchi savdo karvonlari, elchilar, darveshlar kabi kishilar orqali bilib borgan. Mazkur aygʻoqchilarni esa lavozimiga qarab oltin, kumush va misdan tayyorlangan payszalar (guvohnoma) bilan ta'minlagan.

Masalan, o'zga yurtlarni qo'shib olish uchun¹ avval o'sha yerlarni geografiyasi, tarixi, xalqining ruhiyatini, jang usullarini, qudrati kabilarni o'rganish uchun turli toifalardan tanlab olingan shaxslarni tayyorlab, ma'lum hujjatlar (paysza) bilan ta'minlagan va ularni o'zga yurtlarga safarbar qilgan. Mazkur aygʻoqchilar keltirgan ma'lumotlar asosida ularni obdon o'rganib, qo'shni yurtlarga xat yozib o'z maqsadlarini yetkazgan, rozilik bildirishmasa turli usullar bilan qo'rqitib vahimaga solgan. Shunda ham uning takliflariga ko'nmagach qo'shin tortib borib, biri-biridan farq qiladigan jang usullarini qo'llagan². Bu holatni uning mustahkam qal'alarni zabt etishdagi ma'lumotlarda ko'ramiz. Shuni ham aytish joizki, Amir Temur g'alabani tezlashtirish maqsadida

¹Bu sohada Amir Temur o'z tuzuklaridagi "Davlat ishlarining to'qqiz ulushi kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushi esa qilich bilan bajo keltirilur" degan gapiga doimo amal qilgan.

²Masalan, Nizomiddin Shomiyning ma'lumoticha, To'xtamish bilan bo'lgan janglardan birida jang san'atida yangi usul, ya'ni "yettita qo'l qismini muqarrar qildi ... ta'rifga sig'maydi" degan ma'lumoti qiziqarli.

turli xil hiylalarni qo'llaganligi haqidagi ma'lumotlar³ ham uning aql-zakovatining chegarasi yo'qligidan dalolat beradi.

Haqiqatda ham, Amir Temur o'z tuzuklarida Turon mamlakatini fath etib, Samarqand taxtiga o'tirgandan so'ng tinchlik saqlash maqsadida o'zining do'stu-dushmanlari bilan alohida muomalada bo'lgan. Yana deb yozadi Amir Temur: "Har yerda, viloyatu shahar va o'rduda kundalik voqealarni yozuvchilarni (xabarnavis) tayin qilsinlarki, hokimlar, raiyat, sipoh, o'z lashkari va yot-lashkarning xatti-harakati haqida meni xabardor qilsin. Atrofdan kirgan-chiqqan mol-mulk, chetdan kirgan va chetga chiqqan yot kishilar, har mamlakatdan kelgan karvonlar va hukmdorlik haqidagi xabarlar, qo'shni podshohlar, ularning gap-so'zlari, ishlari va uzoq o'lkalardan bo'lib, mening dargohimga yuzlangan ulamo, fuzalo haqidagi so'zlarni to'g'rilik bilan menga yozib tursinlar [1; 102-103, 109-110, 117-118-b.].

Shuningdek, Amir Temur doimo haqiqiy axborotlarni yetkazmagan kishilarni qattiq jazolagan. U turli mamlakatlar, sarhadlarning xabarlarini, qo'shni hukmdorlarning maqsadlari va niyatlarini bilib huzurimga kelib, xabar qilsinlar, toki biron voqea, kor-xol yuz bermasidan burun chora va ilojini qilaylik deb ta'kidlagan xolda isboti uchun o'z faoliyati davrida yuz bergan voqealardan ko'plab misollar keltiradi. Amir Temur tuzuklaridagi bu ma'lumotlarni o'z davrida arab tarixchi olimi Ibn Arabshoh ham tasdiqlaydi. Bu ma'lumotlardan esa Amir Temur o'z siyosatida o'z davlatining tinchligi yo'lida qanchalik qayg'urganini va xavfsizlik yo'lida umri davomida tinimsiz mehnat qilganligini bilsa bo'ladi. Ibn Arabshoh Amir Temurning ayg'oqchilik yo'lida qilgan ishlari haqida qimmatli ma'lumotlarni keltirgan.

"Temur tengi yo'q fe'l-atvorli, chuqur mulohazali kishi bo'lib, uning tafakkur dengizining qa'ri yo'q va (uning) tadbiri tog'iga na tekislik-u, na g'adir-budur orqali yo'l topilardi. U yerlarining barcha tomonlarida o'z ayg'oqchilarini tarqatib, qolgan mulklarida esa josuslar qo'ygan edi. Ular (josuslar) jumlasidan, uning amaldorlaridan biri amir Otlamish bo'lsa, yana biri faqir faqih Mas'ud al-Kuxjoni – u Temur devoni as'hoblarining ko'zi edi. (Josuslarning) bunisi Qohirada, Muiziyada bo'lsa, unisi Damashqda, Shamiysoiyadagi sufiylardan biri edi. Ulardan biri chakanafurush bo'lsa, ikkinchisi yirik savdogar, badxulq polvon va buzuqi, dorboz, jafokor va hunarmand, munajjim va o'z tabiaticha ish qiladiganlar, gapchinox qalandarlar-u sayoq darveshlar, dengizchi mallohlar-u quruqlik (yer)dagi sayyohlar, zarofatli meshkoblar, latofatli etikdo'zlar, alvasti va hiylakor Dalla misoli firibgar kampirlar, tajribasi bo'lib, ilm talabida mag'rib-u mashriqni kezgan, payiga tushgan maqsad yo'lida makr-hiyla makonida kamoliga yetgan, o'zining nozik firibi va dahosi bilan suv bilan olov, to'g'rilik bilan egrilik o'rtasida unib-o'sgan, makru hiylada Soson va Abu Zeyddan ham o'tib ketgan, o'z hikmati va bahsida Ibn Sinoni ham mulzam qilgan, (qachonki o'ylagan) ishlari o'zlariga teskari natija bergach, ular o'z so'zamolliklari bilan yunonliklarni sukutga solgan, ikki muxolifni bir-biriga biriktirib, ikki dushmani bir-biriga qo'shgan (uddaburon) kishilar edilar".

Natijada, u (josus)lar chor-atrofdan bo'layotgan hodisalar va ularning xabarlarini Temurga yetkazib, o'zlari afzal ko'rgan ishlarini unga bayon etardilar. Ular vaznlari, narx-u navolari to'g'risida unga zikr qilib, manzil-u shaharlarni tavsiflardilar. Ularning tekis va notekis joylarining suratini keltirib, uylari va diyorlari o'rinlarini chizib ko'rsatardilar, shular orasida u joylarning yaqin

---

³Masalan, To'xtamish bilan hal qiluvchi jangda Amir Temur uning bayroqdorini o'ziga qaratib olganligi, shuningdek piri Abu Saidning Amir Temurga ruxiy ozuqa berganligi haqidagi ma'lumotlar qiziqarlidir.

yoki uzoq, tor yoki kengligini, ularning qaysi tevarak-atrofdagi, g'arb yoki sharqdami (ekanligini), shaharlar va qishloqlarning ismlarini, manzil va panoh joylar nomlarini, har bir joyning ahliy-u boshliqlari, amirlari, ulug'lari, fozillari, shariflari, boylari-yu faqirlarini, ularning har birining ismi va laqabini, shuhrati va nasabini, ularning hunari va (ega bo'lgan) vositalarini (to'la-to'kis) bayon qilardilar. Natijada, Temur o'z fikri bilan shu (narsa)larni yaqqol ko'rib, tafakkuri vositasida o'z yerlaridan xorij joylar ustidan ham tasarruf yuritardi. Mabodo u biror shaharda qo'nib, shu shahar a'yonlaridan biri bilan suhbatlashsa, u darhol falon-u pismadon to'g'risida, falon kishi bilan falon vaqti sodir bo'lgan hodisaning qay tarzda bo'lganini va o'sha voqeaning nimaga borib taqalganligini, falon bilan pismadon o'rtasida nizo tushganda, ular qanday ish tutganligini surishtira boshlardi. Shunda o'sha suhbatdoshining nazarini shu voqealar yuz bergan paytda Temur hozir (bo'lgan) ekan-da, degan fikr qamrab olardi. Ko'pincha Temur o'z suhbatdoshiga chalkash masalalarni tashlar, (ularga) oralarida bo'lib o'tgan munozaralar-u muhokamalar tafsilotini (o'z asliday) hikoya qilardi. Ular go'yo Temur o'sha bo'lib o'tgan voqealardan oldindan voqif yoki bo'lmasa, bu xabarlarining hammasini o'z olimlari orqali biladi, deb tasavvur qilardilar. Shu sababli ham ba'zi kishilar Temurni Solariyada istiqomat qilgan deb o'ylasa, ba'zi lofchilar hatto uni Shamiysoiya faqirlari orasida ko'rganligini hikoya qilardilar [2; 71-72-b.].

Amir Temur o'z saltanati hududlarida ayg'oqchilik tadbirlarini o'zi tayinlagan ishonchli odamlari bilan amalga oshirish bilan bir qatorda bu bilan tinchimadi balki atrofdagi hali unga xavf solayotgan kuchlar mavjud ekan boshqa choralarni ham ko'rgan. Ya'ni davlat chegaralarini o'zi harbiy safarlarda bo'lgan chog'larida tashqaridan to'satdan raqiblari tomonidan uyushtirilgan hujumlardan mudofaa qilish maqsadida mudofaa inshootlari – qal'alar, kuzatuv minoralari kabilarni barpo ettirgan. Ana shunday qal'a shaharlardan arxeologlar tomonidan qisman qazib o'rganilgan Toshkent viloyatidagi Shohruxiya yodgorligini [3; 371-372-b.], uzoq Eron mamlakatlaridagi Boylaqon [4; 278-b.] kabi shaharlarning qayta tiklanishi fikrimizga dalildir.

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, Amir Temur o'sha davr taqozosiga ko'ra ko'p mamlakatlarga yurish qilishdan avval o'sha joy haqida batafsil ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lgan, shuningdek o'z davlati hududida, tasarrufiga kiritgan yerlarda xavfsizlikni ta'minlash maqsadida strategik ahamiyatga ega bo'lgan mudofaa inshootlarini qurgan va ta'mirlagan. Bu o'rinda Amir Temurning "Bir yerga kirishdan avval undan chiqish yo'llarini o'ylab qo'y" – degan o'g'itlari juda o'rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Temur tuzuklari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 87-88 b.
2. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. – Toshkent: Mehnat, 1992. – 71-72 b.
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. Toshkent: O'zbekiston, 1996. – 371-372 b.;
4. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Sharq, 1997. – 278 b.

AMIR TEMUR QO'SHINIDA
AXLOQIY-RUHIY TA'MINOT
МОРАЛЬНО-ДУХОВНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
В АРМИИ АМИРА ТЕМУРА
MORAL AND SPIRITUAL SUPPORT
IN THE ARMY OF AMIR TEMUR

ERGASHEV Alisher Ashropovich

polkovnik, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi boshlig'ining o'rinbosari, harbiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ЭРГАСHEВ Алишер Ашрапович

полковник, заместитель начальника Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан, кандидат военных наук (DSc), доцент

Colonel Alisher A. ERGASHEV

PhD in the Military,
Deputy Commandant of the Academy of the Armed Forces
of the Republic of Uzbekistan

Mavzumizning dolzarbligi qadimdan to hozirgi kunga qadar, insoniyat tarixida ro'y bergan urushlar va turli jadallikdagi harbiy mojarolarning yakuniy natijalari asosan ikki omilga, ya'ni *moddiy va ma'naviy omilga* chambarchas bog'liq ekanligini isbotlab kelayotganligi bilan belgilash mumkin. Qolaversa, bugungi kunda harbiy mojarolarda hal qiluvchi kuch sifatida o'zini namoyon etayotgan *axloqiy-ruhiy omilning* tarixi va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, hamda uning takomillashuviga turtki bo'lgan omillarni aniqlash sohani yanada rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Buyuk jadid bobolarimizdan biri Abdulla Avloniy ta'biri bilan aytganda: "*Tarbiya biz uchun yo hayot, - yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir*". Haqiqat ham, tarbiya masalasi barcha zamonlarda va hozirda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan muhim jarayon hisoblanadi. Jadid bobomizning mazkur fikrlari nafaqat yosh avlod tarbiyasi, balki qo'shinlarda xizmat qilayotgan amirlar, sarkardalar va lashkar tarbiyasini ham ahamiyati nechog'lik ekanligini ochib bergan.

Ta'kidlash joizki, lashkarning jangovar ruhini oshirish, uni ruhiy qo'llab-quvvatlash nazariyasi va amaliyotining tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi va asosan u tarbiyaviy jarayon bilan uzviy bog'liqdir.

Jumladan, miloddan avvalgi 5-4 asrlarda xitoylik harbiy amaliyotchi Sun-tsi, faylasuflar Konfutsiy va Lao szilar ishlarida harbiy to'qnashuv, nafaqat jismoniy, balki ruhiy kuchga asoslanishi to'g'risida aniq fikrlar yuritilgan. Manbaalar tahlili shuni ko'rsatamoqdaki, o'sha davrda lashkarboshilar tomonidan lashkar va aholini bo'lajak harbiy harakatlarga ruhan tayorlash, jismoniy hamda ruhiy zo'riqlashlarga bardoshlilikini oshirish kabi yo'nalishlarda amaliy tadbirlar amalga oshirilgan. Yurishlardan oldin lashkar bilan ta'lim va tarbiya jarayoni tayyorgarlik davrida

ma'ruza-suhbat, jismoniy mashq, ov, qilichbozlik kabi ko'rinishlarda amalga oshirilgan. Tadbirlarning asosiy shakli sifatida oliy sarkardalarning lashkar oldida chiqishlarini tashkil etish, jangning asl maqsadini lashkar ongiga singdirish, jangda jasorat ko'rstaganolarni yangi qurol-aslaha, kiyim-kechak va moddiy boyliklar bilan rag'batlantirish kabilar keng qo'llanilgan[1, b.39].

O'rta asrlarda qo'shin axloqiy-ruhiy ta'minoti yuqorida ta'kidlangan yo'nalishlardan tashqari, dushmanning axborot-psixologik ta'sir ko'rsatish materiallarini (varaqa) yo'q qilish, qo'shin orasida turli mish-mish va vahimalar tarqalishini oldini olish, hamda sarmast qiluvchi ichimliklar, shuningdek tabiati buzuq ayollarning paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, sotqinlarni aniqlashga yo'naltirila boshlangan [2, b.39-47].

O'rta asrlar harbiy san'atini tadqiq etgan olimlar ishlarini o'rganish asosida xulosa qilish mumkinki, Amir Temur qo'shinlarida axloqiy-ruhiy ta'minot masalasiga alohida yondashilgan. Qo'shin axloqiy-ruhiy ta'minotining shu davrgacha ma'lum bo'lgan yo'nalishlar qatoriga, lashkar intizomini mustahkamlash va jangovar ruhini ko'tarishga yo'nalgan *ma'naviy-axloqiy* va *ruhiy tarbiya* kabilar joriy etilgan. Shuningdek, yuqori jangovar ruhning asosiy omili sifatida *moddiy ta'minotga* alohida urg'u berilgan.

Xususan, u o'z amirlari va sipohiylarini martaba va unvonlar, oltin-kumush bilan xushnud etish, ular bilan targ'ibot ma'ruzalarini tashkil etish, jangovar ruhni kuchaytirish uchun din omilidan foydalanish tizimini yo'lga qo'ygan. Amirlar, sipohiylar obruy-e'tiborini ko'targan, oylik maoshi, oziq-ovqati, shuning ular oila a'zolarining ta'minoti va xavfsizligi jangovar ruhga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini anglagan holda, mazkur masalalarni shaxsan o'zi nazoratga olgan [4, b. 49].

Axloqiy-ruhiy ta'minotning muhim yo'nalishidan biri sifatida harbiy –huquqiy masala Amir Temur qo'shinida samarali tashkil etilgan bo'lib, bu orqali oddiy askarlarni huquqiy himoya qilish, oila azolarini moddiy rag'batlantirish, sarkardalar va qo'shin o'rtasida o'zaro munosobatlarni, shuningdek intizomni mustahkamlashga erishilgan [5, b. 52-59].

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda Amir Temur qo'shinlarining mustahkam axloqiy-ruhiy holatini quyidagilar bilan bog'lash mumkin:

qo'shinning jamiyatda va davlat boshqaruvidagi maqomini belgilanganligi;

qo'shinlar turidan kelib chiqqan holda, ular bilan jangovar va ruhiy tayyorgarlik tashkil etilganligi;

katta va kichik bo'linmalarda joriy etilgan jangovar bayroqlar, dovul va karnaylar nafaqat qo'shin boshqaruv signali, balki or-nomus va ruhiyatni ko'taradigan omil sifatida kuchli axloqiy-ruhiy ahamiyat kasb etganligi;

barcha toifadagi sarkarda va jangchilarga mansab va mavqeidan kelib chiqqan holda moddiy va pul ta'minotining yo'lga qo'yilganligi;

jangda qo'rqqoqlik alomatini ko'rsatganlarga tajribali sarkardalarni biriktirish amaliyotining mavjudligi;

har bir jangchi o'zi yarador yoki halok bo'lganda, uning oilasi to'liq ijtimoiy ta'minotda bo'lishida ishonch shakllanganligi.

Keyinchalik, Amir Temur tajribasi asosida axloqiy-ruhiy ta'minotning takomillashuvida Zahiriddin Muhammad Bobur ham munosib his qo'shgan. Xususan, sarkarda shohga sadoqat, mardlik, fidoyilik, vafodorlikni shakllantirish masalasini qo'shin axloqiy-ruhiy tarbiyasining asosiy vazifasi sifatida belgilagan.

Sarkarda tomonidan axloqiy-ruhiy ta'minotning quyidagi tamoyillari ishlab chiqilgan bo'lib, ular qo'shin orasida yoshi kattalarga hurmat, chidamlilik, jismoniy va axloqiy bardoshlilik, jangchilararo o'zaro hurmat, harbiy ishni puxta o'rganish, o'z irodasi va emotsiyasini jilovlash, intizom va bo'ysinuvchanlik kabilarni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Targ'ibotda din omilidan ham keng foydalanilgan. Bu o'z o'rnida uzoq muddatli janglarda qo'shinning axloqiy-ruhiy holatini me'yorida ushlab turishni ta'minlagan. Bundan tashqari, axloqiy-ruhiy ta'minotning asosiy vositasi sifatida voizlar faoliyati va bosma targ'ibot yo'lga qo'yilgan bo'lib, har 250 ta lashkarga bitta voiz-din targ'ibotchisi birlashtirilgan [3, b. 78].

Targ'ibotchiga quyidagi tadbirlarni amalga oshirish belgilangan:

lashkarga din va uning muqaddasligini targ'ib qilish;

janglardan oldin diniy amallar bajarilishini ta'minlab, lashkar ruhiyatini tetiklashtirish;

yarador va charchagan jangchilarga yordam ko'rsatish va halok bo'lganlarni belgilangan urf-odatlar va harbiy an'analarga asosan dafn etilishini tashkil etish [6, b. 18-23];

bosib olingan xudud va o'lkalardagi mol-mulk va boyliklarni askarlar o'rtasida taqsimlash tartibini belgilash va amalga oshirish;

jang mobaynida qo'rqqulik qilayotgan jangchilarni aniqlab, ularni bo'linmadan ajratib olish va maxsus guruh tarkibida mashq qildirish.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki Amir Temur davrida axloqiy-ruhiy ta'minot taktik, operativ-taktik va stretagik bo'g'inlarda tashkil etilgan.

Aynan sarkarda davridan boshlab, axloqiy-ruhiy ta'minot professional darajaga ko'tarila boshlagan. Xususan, qo'shinlar tarkibidagi oziq-ovqat, kiyim-kechak omborlari xizmatchilari bo'lgan oshpaz va g'aznachilar, hamda tabiblar qo'mondonlarning diniy targ'ibot bo'yicha maslahatchilariga bo'ysundirilgan.

Adabiyotlar:

1. Temur tuzuklari // Farschadan A.Sog'unuy va H.Karomatov tarjimas. B.Axmedov tahriri ostida/. – T.: Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. – B.49
2. Nizomidin Shomiy. “Zafarnoma”. H.Hakimjonov tarjimas. T.: “Fan”, 2019.
3. Ibn arabshoh. “Amir Temur tarixi”, 2 jild. Sz boshi va arab tilidan tarjima va izohlar muallifi U.Uvatov. T.: “O'zbekiston”, 2011.
4. Hamidulla Dadaboev. Amir Temurning harbiy mahorati / Ma'ul muharrir A.Qayumov /. –T.: Yozuvchi, 1996. - 96 b.
5. Abduraimov M. Temur va To'xtamish. - Toshkent: Adabiyot va san'at, 2000. - 79 b.
6. Bartold V.V. Новый истокник по истории Тимуридов / Soch. M., 1973. T.VIII. - S.546-574.

1391-yil Qunduzcha yaqinidagi muhoraba Amir Temur tomonidan qo'llanilgan taktikaning o'ziga xosligi

Особенность тактики использованной Амиром
Темуром в сражение около Кундузче в 1391 г
The battle near Kunduzcha in 1391. The uniqueness of
the tactics used by Amir Temur

SODIQOV Sardorbek Soxibjon o'g'li

O'R QK Akademiyasi Harbiy xavfsizlik va davlat mudofaasi fakulteti
1-bosqich tinglovchisi.

СОДИҚОВ Сардорбек Сохибжон ўғли

майор, слушатель 1 курса факультета «Военной безопасности и
обороны государства» Академии ВС РУ

Major Sardorbek SODIKOV

A Post-Graduate Student Military Security and State Defence Faculty
of the Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan.

Sohibqiron Amir Temurning jahonshumul obro'-e'tibor va shon-shuhrat qozonishida bosh omil hisoblangan jihat, ya'ni sarkardalik dahosi, harbiy iste'dodi va mahorati, jahon harbiy san'atiga qo'shgan ulkan ulushi borasida ko'pdan ko'p fikr-mulohazalar, ilmiy hamda badiiy asarlar mavjudligiga qaramasdan, bu boradagi izlanishlarni uzluksiz davom ettirish, Sohobqironning harbiy ish sohasidagi yangidan yangi xususiyatlarini kashf etishga xizmat qiladi.

Sohobqiron Amir Temur jahon harbiy san'ati rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk sarkardadir. Amir Temur urushlar strategiyasi va jang olib borish taktikasini mukammal darajada ishlab chiqdi, g'anim ustidan g'alaba qozonishning o'ziga xos va betakror maktabini yaratib, shak-shubhasiz, harbiy san'at tarixida o'chmas iz qoldirdi.

Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "...Men har bir askar, Vatanning har bir posboni Amir Temur va ulug' lashkarboshilarimiz o'g'itlarini, ularning harbiy merosini chuqur bilishi kerak, deb qayta-qayta ta'kidlab kelaman. Bu o'lmas va bebaho meros hozirgi kunda ham har birimizning qalbimizga cheksiz g'urur baxsh etadi, muqaddas tuprog'imizga sadoqat tuyg'ularini kuchaytiradi..." [1].

Amir Temur harbiy ilmning rivojiga alohida ahamiyat bergan. U harbiy san'atning ustasi sifatida olib borgan ishlarini uning jang oldi va jang paytida qo'llagan strategiya hamda taktikasida ko'rish mumkin. Bu sohada harbiy ishga doir ma'lumotlardan (jangga tayyorgarlik ko'rish, mudofaa inshootlarini mustahkamlash, janggohni tanlash, qo'shin ta'minoti) xabardor bo'lgan Amir Temurning tuzuklari ham harbiy sohaga oid nazariy bilimlarni (tadbirlar, kengashlar, sipoh saqlash, vazir tutish, mamlakatlarni zabt etish kabilar) o'z o'rnida foydalanganligi haqidagi ma'lumotlar qimmatlidir.

Jumladan, Temur tuzuklari "To'xtamishxonga shikast yetkazish bobida qilgan kengashim" deb nomlangan qismida, Amir Temur qo'shini 5 oy davomida uzoq masofaga marsh uyushtirgani, qo'shinining oziq-ovqat ta'minotidagi muammolarni qanday bartaraf etgani, axloqiy-ruhiy ta'minot va razvedkaga oid bir qator tadbirlarni samarali amalga oshirgani aytib o'tilgan [2].

Amir Temurning “Jangu jadal, urush maydoniga kirish va chiqish, qo‘shinni saflash, g‘anim lashkarini sindirish” tuzugida keltirilgan ayrim ma‘lumotlarni zamonaviy jangovar harakatlarda qo‘llanilayotganligining qiyosiy tahliliga to‘xtalib o‘tamiz.

Jang (muhoraba) maydonini tanlashga ham Amir Temur tomonidan alohida e‘tibor berilgan bo‘lib, tuzuklarda amir ul-umaro urush maydonini tanlashda to‘rt narsani nazarda tutishlari kerakligi belgilangan edi (ya‘ni, komandir joyga baho berish jarayonida hududning taktik xususiyatlarini hisobga olishi lozim edi).

Amir Temur har bir yurishdan oldin muhoraba maydonini puxta o‘rganganligini Tuzuklardagi ma‘lumotlardan bilib olishimiz mumkin [2].

1391-yil 18-iyunda Qunduzcha mavzesida (hozirgi Rossiya hududidagi Samara viloyati) Amir Temur va To‘xtamish qo‘shinlari o‘rtasida muhoraba bo‘lib o‘tadi. Muhorabada har ikkala tomondan taxminan 400 ming jangchi qatnashdi va bu o‘sha davrning eng yirik muhorabalaridan biri bo‘ldi.

Ushbu muhoraba boshlanguncha bo‘lgan davrda Amir Temur va To‘xtamishxon o‘rtasidagi munosabatlarning keskinlashuviga nima sabab bo‘lganligi hamda qo‘shini qanday qilib 2500 km masofaga marsh uyushtirganligi haqida fikr yuritishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Manbalardan bizga ma‘lumki, To‘xtamishxon mushkul holda qolganida Amir Temur oldiga yordam so‘rab keladi. Sohibqiron uni o‘z o‘g‘lidek qabul qiladi. Oltin O‘rda taxtini qo‘lga kiritish uchun To‘xtamishxonga qo‘shin ham beradi. To‘xtamishxon o‘zi mustaqil ravishda Oltin O‘rdani qo‘lga kiritgan olmagach, Amir Temur unga taxtni egallashiga yordam beradi. To‘xtamishxon o‘z davlatining ichki nizolarini bartaraf etadi va qudratli qo‘shin tuzadi hamda katta islohotlar o‘tkazadi.

To‘xtamishxon Oltin O‘rdada o‘z mavqeini tiklab olgandan so‘ng Amir Temurning unga qilgan barcha yaxshiliklarini unutib, Sohibqironning Eron safarida bo‘lganligidan foydalanib, uning davlatiga bir necha bor yurishlar qiladi va talonchilik ishlarini amalga oshiradi. Bundan g‘azablangan Sohibqiron To‘xtamishxon ustiga yurish qilishga qaror qabul qiladi.

Yuqoridagi fikrlarni isboti sifatida Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asaridan quyidagi ma‘lumotlarni keltirib o‘tamiz.

1391-yil 22-yanvar kuni Amir Temur Qarosmon mavzesiga yetib keladi (Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida bu joy nomi Qora Samon, sanasi esa 1391-yil 19-yanvar deb berilgan [4 130-B]). Shu o‘rtada To‘xtamishxondan elchi keladi. Bir necha kundan keyin elchini Amir Sohibqiron huzuriga olib keldilar. Asarda elchining To‘xtamishxon nomidan Amir Temurga keltirgan xabarining mazmuni: “Amir Sohibqiron menga nisbatan otalik maqomidadurlar, u zotning menga bo‘lgan huquqi haddu hisobsiz va har qancha bayondan ortiqdir...” [3 157-B].

Shu tariqa To‘xtamishxon qilgan ishlaridan pushaymon ekanligini bildirib, Amir Temurdan afv etishini so‘raydi. Bunday holat To‘xtamishxon tomonidan bir necha bor takrorlangan bo‘lib, har safar Amir Temur uni kechirgan. Shunga qaramay To‘xtamishxon takroran qo‘shin tortib kelib, mamlakatning chegara oldi hududlarini vayron qiladi va Amir Temur unga qarshi yuzlanadi. Amir Temur unga qarshi qo‘shin bilan yurish qilganida To‘xtamishxon o‘z yurtiga chekinadi. Shu tariqa Sohibqiron To‘xtamishxonni ta‘qib qilishga kirishadi.

Amir Temur qo‘shinlari qishni Toshkent atrofida o‘tkazadi. 1391-yil 21-fevral kuni harbiy kengash o‘tkazadi. Kengashda barcha shahzodalar va beklar hamda

amirlar ishtirok etadi. Shundan so'ng To'xtamishxon tomonidan kelgan elchini o'zlari bilan birga olib, safar yurishini boshlaydilar.

Amir Temur o'z raqibi turgan yerga borishi uchun 3 ta yo'l mavjud edi:

1) Orol va Kaspiy dengizlari o'rtasidagi Ust-Yurt tepaliklari orqali; 2) Orol dengizining sharqiy tomonidan O'rol daryosi o'rta qismlari tomon to'g'ri yo'nalishda; 3) Orol dengizining sharqiy tomonidan shimolga, Tobol daryosigacha taxminan hozirgi Troisk va Zvernogolovsk qal'alarigacha Orenburg chegara chiziqlari bo'ylab [5 225-B].

Amir Temurning nima uchun aynan 3-yo'nalishni tanlaganiga bir qator dalillarni keltirib o'tamiz.

Birinchi va ikkinchi yo'nalish bo'yicha masofa 800 km.ni tashkil etsa ham, bu yo'nalishda ta'minot (askarlar uchun oziq-ovqat, ot va tuyalar uchun yem-xashak tanqisligi) masalalari, tabiiy suv (chunki bahor oylarida daryo suvlari to'lib toshadi) va tog' to'siqlari, qo'shinni kutilmaganda dushman hujumiga uchrashi, pistirmaga tushishi, ob-havo kabi bir qator qiyinchiliklar va qo'shin harakatlanishiga to'siqlar mavjud edi.

Amir Temur bunda masofa uzoq bo'lsa ham vaziyatni to'g'ri baholaganiga amin bo'lamiz. Amir Temur marsh davomida qo'shirlarni niqoblashga ham katta e'tibor qaratgan. Shuning uchun ham To'xtamishxon Amir Temurning asosiy qo'shinlari qaysi yo'nalishdan kelayotganini bilmagan.

Amir Temur To'xtamishxonning asosiy qo'shini joylashgan joyni aniqlash maqsadida bir necha bor razvedka va hirovul qismlarini oldinga yuboradi. Qo'shin to'qnashuv joyiga yetib borgunga qadar bir necha bor kichik-kichik to'qnashuvlar bo'lib o'tadi. Razvedka qismlari va xirovul tomonidan qo'lga olingan dushman askarlar asirga olinib, Amir Temur huzuriga olib kelinadi va ulardan zarur ma'lumotlar olinadi.

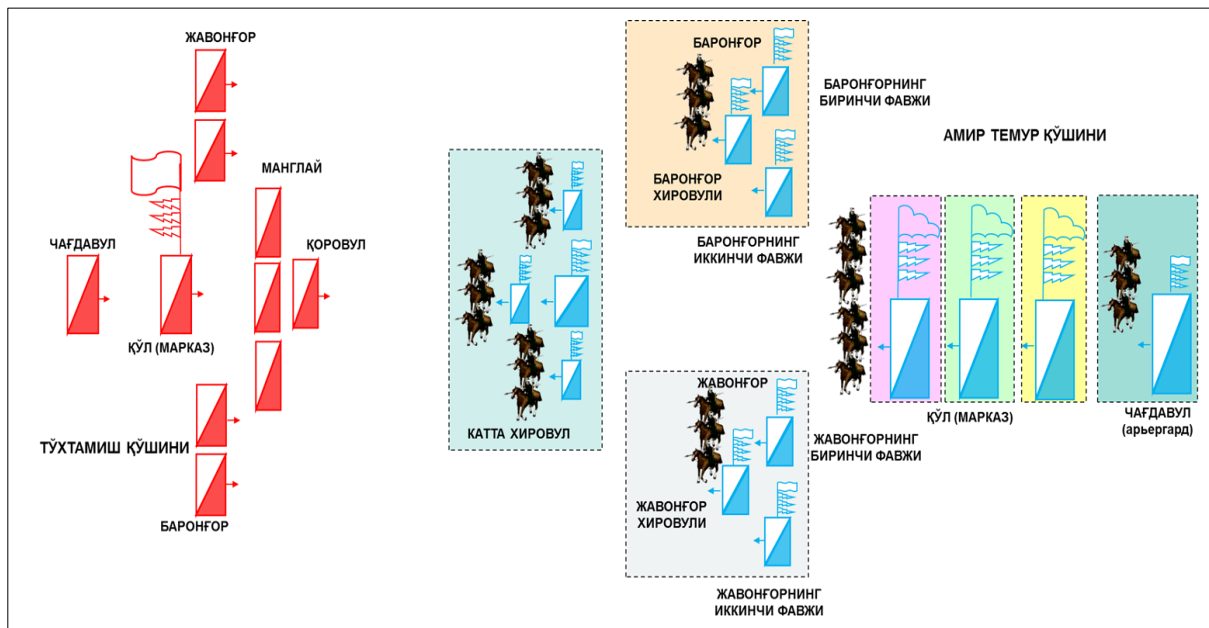
Shu tariqa Amir Temur qo'shini Qunduzcha mavzesigacha uyushtirgan marshi 5 oy davom etadi. Muhoraba maydoniga yetib borgach Amir Temur o'z qo'shinini birinchi bor yetti qismga bo'lib, kuchli zaxira ajratgan holda saflaydi.

Nizomiddin Shomiy o'zining "Zafarnoma" asarida Amir Temur qo'shinlarini saflanishi xususida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tgan. Amir Sohibqiron lashkarni tartibga keltirdi va yettita qul qismini muqarrar qildi. Bu shunday suratda ado etildiki, ta'rifga sig'maydi.

Avval podshoh (Mahmudxon) hazratlariga tegishli qul qismi: unga boshlomishiylik qilish amirzoda Sulaymonshohga topshirildi; ikkinchisi Amir Sohibqiron hazratning o'ziga xos qul qismi, uni boshqarishni amirzoda Muhammad Sulton bahodirga havola qildi. Va yana bir necha qo'shinni o'zi uchun xos qilib, amirzoda Muhammad Sulton (qismlari) yoniga ta'yin etdi. O'ng qanotning qul qismini boshqarishni jahon amirzodasi Amironshoh va Muhammad Xurosoniyga topshirdi. O'ng qanot qanbuliga amir Hoji Sayfiddin tayinlandi.

Chap qanot qul qismiga jahon amirzodasi Umarshayx bahodir, uning lashkari qanbulining quli va qalbiga Berdibek va Xudoydod tayinlandi. O'ng qanot va chap qanot tegishli tuman, hazora va sada amirlarining har biriga munosib joy tayin qilindi [3].

Quyidagi chizmada Amir Temur va To'xtamishxon o'rtasida 1391-yil 18-iyunda Qunduzcha mavzesida bo'lib o'tgan muhoraba jarayoni va natijalariga to'xtalib o'tamiz.

1-rasm. 1391-yil 18-iyunda Qunduzcha mavzesidagi muhorabada tomonlarning operativ saflanishi (har bir qo'l alohida ranglar bilan ajratilgan)

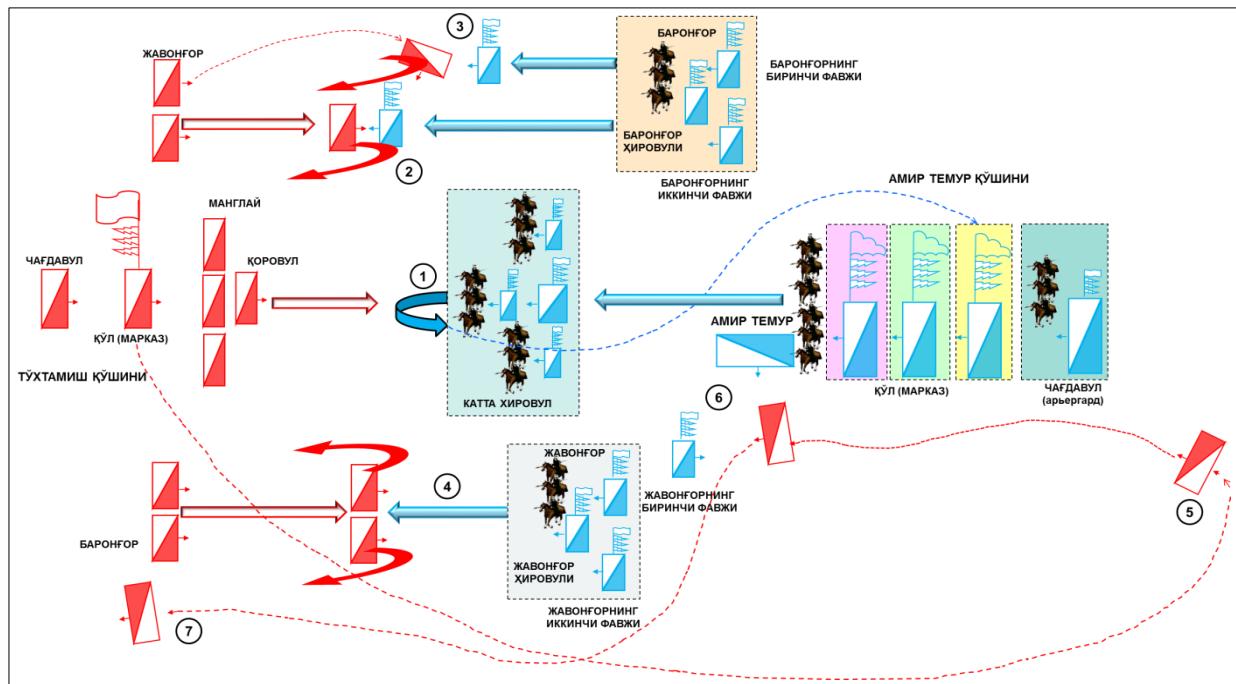
1-holatning izohi. Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma" asarida keltirilishicha Sohirqiron Amir Temur Anoqirquyun mavzesida (Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida bu joy nomi Kesh viloyati / Oqyor mavzesi deb berilgan [4 133-B]) qo'shin ko'rigini o'tkazadi [3 159-B]. Shundan so'ng Muhammad Sulton bahodirni iltimosiga ko'ra uni Amir Temur qo'shinining manglayiga bosh etib tayinlaydi. Yana bir necha atoqli amirlarni Muhammad Sulton bahodir xizmatiga tayinladi. 1391-yil 12-may kuni oldinga harakatlanishni boshladilar. Uning orqasidan qo'shinining asosiy kuchlari harakatlana boshladi. Shundan so'ng Amir Temur To'xtamishxonni bir necha oy davomida ta'qib etib boradi va uning asosiy kuchlari joylashgan joyni topish uchun bir necha bor razvedkachilar va qorovullarni oldinga yuboradi.

Hazrat Sohirqiron Hamidbekning o'g'li Jalalni va Antila Tarxon va Mavlo va Sayin Temurni bir necha bahodurlar bilan qarovulluqqa muqarrar etdi va dedikim, "Agar dushmang'a yetsangiz va ko'rsangizkim, ko'b kishi turur, o'zunguzni ko'rsatib, qochib kelgaysiz va har nimakim voqi' bo'lsa bizga xabar yibargaysiz!". Va beklar va bahodurlar hukmdin so'ng yuridilar [4 135-B]. Amir Temurning qorovulga bunday vazifa qo'yishidan shuni anglash mumkinki, qorovul dushmanga o'zini ko'rsatib, ulug' qo'l tomonga chekinadi, dushman esa uning ortidan ta'qib etib Sohirqironning asosiy kuchlari tomon harakatlanadi. Shundan so'ng dushmanning asosiy kuchlarini o'ng va chap qanotlar yordamida qurshovga olib olovli qopga tushirish imkoni tug'iladi.

2-holatning izohi. Hammadan ilgari amir Sayfiddin qilich yalang'ochlab dushman ustiga ot qo'ydi va qarshisida bo'lganlarni qochirdi [3 165-B]. U o'ng qanot qanbuliga rahbarlik qilayotgan edi. Dushmanning bir favjini yengib, chekinishga majbur qiladi.

3-holatning izohi. Shunda dushmanning ikkinchi favji amir Sayfiddin qo'shinini aylanib o'tib, ort tomonidan zarba berishni rejalashtiradi. Buni o'z vaqtida payqagan amirzoda Jahonshoh bahodir (u barong'orda turgan edi) o'z qo'shinini tartibga keltirib, ularning oldini tusadi va dushman hujumini bartaraf etadi [3 165-B]. Shu tariqa o'ng qanotda to'liq ustunli va tashabbus Amir Temur qo'shini tarafiga o'tadi.

2-rasm. Qunduzcha mazesidagi muhorabada jangovar harakatlarning dinamikasi

4-holatning izohi. Shundan so'ng chap qanot qul qismidagi amirzoda Umarshayx bahodir, uning lashkari qanbulining quli va qalbidagi Berdibek va Xudoydod jangga kirishadi, dushmanning bir qismi mag'lub bo'lsa, bir qismi chekinishga majbur bo'ladi. Keyinchalik esa dushmanni ta'qib qilishni amalga oshiradi. Amirzoda Umarshayxning qo'l qismi ham chap qanotda o'z ustunligini o'rnatadi.

5-holatning izohi. To'xtamishxon qo'shini markazdan, chap va o'ng qanotlardan berilgan zarbalarga bardosh bera olmadi hamda ko'p talofatlar ko'rdi. Shunda To'xtamishxon qo'shinni aylanib o'tib Amir Temur qo'shinining ort tomonidan zarba berishni rejalashtirdi. Shu holatda jang ayni avjiga chiqqan vaqtda Sohirqiron Amir Temurga Cheko (Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida bu ism Jaku Tavachi deb berilgan [4 138-B]) tavochi shoshilinch yetib kelib, dushmanlar lashkarlarimizning orqa tomonini egallayaptilar, deb xabar berdi. Amir Temur bu paytda To'xtamishxonning chekinayotgan qo'shinini ta'qib qilish bilan mashg'ul edi.

6-holatning izohi. Amir Temur bu xabarni eshitib To'xtamishxon tomonga o'z qo'shinlari bilan yurishni rejalashtirib turganda chap qanot (javong'or) qul qismidagi jahon amirzodasi Umarshayx bahodirdan To'xtamishxon qo'shinining qalb va qanotlarini tartibga keltirib bizning orqamizdan kelmoqda degan xabar keldi. Ya'ni To'xtamishxon Amir Temurning qo'l qismiga hujum uyushtirmasdan unga teskari bo'lib, amirzoda Umarshayx bahodir qo'shini tomonga harakatlanadi. Amirzoda Umarshayx bahodir ham o'z qo'shinini tartibga keltirib, To'xtamishxon qo'shini tomon yuradi.

7-holatning izohi. To'xtamishxon amirzoda Umarshayx va Amir Temur qo'shinining shiddat bilan unga yaqinlashib kelayotganini ko'rgach sarosimadan qochishga tushadi va cho'lu-biyobonlarda yashirinishga erishadi [3 166-B]. Uning qochib ketgan qo'shini ortidan Amir Temur qo'shinlari ta'qibni amalga oshiradi. Shu tariqa To'xtamishxon qo'shini mag'lub bo'ladi. To'xtamishxonning o'zi omon qolishga erishadi va keyinchalik qo'shin to'plab, keyingi jangovar harakatlarga tayyorgarlik ko'ra boshlaydi.

1391-yildagi muhorabada harbiy san'atni rivojlanishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, **quyidagilarni xulosa qilish mumkin:**

To'xtamishxon kichik urushlar (holdan toydirish) orqali jang olib borish imkoniyatidan mahrum qilingan;

qiyin sharoitlarda uzunligi 2500 km.dan ortiq tabiiy to'siqlari bo'lgan hududlarda harbiy yurish amalga oshirilgan, eng asosiysi uzoq masofaga marsh amalga oshirishda qo'shinlarni niqoblashga katta e'tibor berilgan, dushman Amir Temurning katta qo'shinini qaerdan, qaysi yo'nalishdan kelayotganini, asosiy zarba yo'nalishini aniqlay olmagan;

birinchi marta yangi jangovor tartib qo'llanilgan, qo'shin 7 qismga bo'lingan, kuchli zaxira ajratilgan;

chekinishga uringan dushmanni ta'qib qilishni amalga oshirish;

qanotlardan kuchli zarbalar berilgan, dushman qo'shinini front ortiga chiqib, bo'lak-bo'lak qismlarga ajratib yakson qilish usuli qo'llanilgan;

o'z qo'shinlarini axloqiy-ruhiy holatini oshirish va dushmanga kuchli ruhiy ta'sir o'tkazish amalga oshirilgan;

Amir Temur qo'shinida hamkorlik a'lo darajada yo'lga qo'yilganligi, qo'shinlarni bir-birini qo'llab-quvvatlashda o'z ahamiyatini ko'rsatdi.

A.Temur taktikasining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

1. Dushman ustidan ustunlikka erishish uchun manyovrlarni keng qo'llash. A.Temur harbiy san'atidagi eng muhim taktikasidan biri ham aynan taktik va strategik miqyosdagi manyovrlarni amalga oshirish bo'lgan. Bu taktika orqali dushmandan har doim bir qadam oldinda bo'lishini, dushmanni esa oldindan rejalashtirib qo'ygan harakatlarini izdan chiqarishga va tashabbusni qo'lga olishni ta'minlagan.

2. Bu esa o'z-o'zidan tashabbusni qo'lga olish va qo'qqisdan hujum qilishga erishishga olib kelgan.

3. A.Temur taktikasining yana bir muhim o'ziga xosligi, bu bitta jangovar tartib bilan ham mudofaa jangini ham hujum jangini olib borish imkoniyatiga egaligi. Hozirgi rivojlangan yetakchi xorijiy davlatlarning qurolli kuchlarida ham bunday harakatlarni olib borishga bo'lgan qarashlar va imkoniyati yo'qligini ko'rishimiz mumkin.

4. O'rab olish uchun qanotlar va front ortiga zarbalar berish.

5. Ko'p sonli otliqlarning yuqori harakatchanligini qo'llash.

Amir Temur qo'shinida otliq kamanchilar ham mavjud bo'lib, ularni shak-shubhasiz bugungi kundagi pulemyotchilarga qiyoslash mumkin. Bu kamanchilar otda katta tezlikda harakatlana turib, 100 qadamdagi olmaxon kallasi kattaligiga teng nishonni bexato mo'ljalga olishgan hamda daqiqasiga 16 20 dona o'qni nishonga yo'naltirishgan.

Ot ustida bunday harakatlarni mohirona amalga oshirish uchun ot egari va jangchining oyoq kiyimlarining ichki qismi maxsus tayyorlangan bo'lib, ularni otda bema'lol harakatlanishi, muvozanatni saqlab turishi va kamondan bexato otishlarini ta'minlab bergan.

Amir Temur otliq qo'shinlari dushmanga bor kuchi, o'z jangovar tartibining barcha elementlari bilan hamla qilar edi.

Agarda hamlada qo'qqisdanlikka erishilmasa yoki ular o'zlariga nisbatan qulayroq marradagi son jihatdan ustun bo'lgan dushmanning tuzilmasiga duch kelsa, yengil otliq qo'shinlar ochiq jangga kirishmasdan dushmanni aylanib o'tar edi.

Vaziyat taqozo etganda, dushmanni qulay marralarini tashlab chiqish va o'zlarini ta'qib etishga majbur etish, keyin esa qarshi hamlaga o'tib, hal etuvchi zarba berish uchun Amir Temur qo'shinlaridagi taktik tuzilmalar soxta chekinishdan ham keng ravishda foydalangan. Butun urushda (yurishda, kampaniyada) ham, muhoraba va janglar paytida ham manyovr va pistirmalardan juda keng foydalanilgan. Ba'zi hollarda avangardning soxta chekinishini qo'llab, dushman tuzilmalarini pistirmaga qo'yilgan asosiy kuchlar zarbasiga duchor etilgan [6 47-B].

Amir Temurning buyukligini yana bir isboti, XX asrning boshlarida Harbiy san'atning alohida tarkibiy qismi deb tan olingan Operativ san'at ajralib chiqdi. Operativ san'atni harbiy san'atning alohida tarkibiy qismi sifatida qaraydigan bo'lsak, Amir Temur XIV asrda uning nazariyasini ishlab chiqqan, bu nazariyani o'zining Tuzuklarida juda yorqin, tushunarli yoritib bergan va amaliyotda juda muvaffaqiyatli qo'llagan.

Amir Temur taktik darajada jang maydonida butunlay ustunlikka ega bo'lish uchun qo'shinlar bilan ko'proq manyovr o'tkazardi. A.Temurning harbiy san'atida, uni bir necha bor mag'lubiyatdan saqlagan va bir necha bor g'alaba keltirgan **tez manyovr o'tkazish** taktikasi muhim joy egallardi. Shu bilan birga urushda strategik va taktik rejalarni amalga oshirishni muvaffaqiyatini ahamiyatli sharoiti deb buyuk sarkarda armiyani boshqaruvini qat'iy markazlashtirilganida deb hisoblardi, tom ma'noda aytganda hamma qismlar yakka qo'mondonlikka bo'ysunishidir.

Amir Temurning alohida muhorabalari dunyo harbiy san'atining rivojlanishiga katta ta'sir etgan. Buyuk Sohibqironning zamonidan olti asrdan ko'p vaqt o'tdi, lekin uning sarkardalik iste'dodi va harbiy san'ati jahon tarixi ufqida yorqin yulduzday charaqlashda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev 14 yanvar O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 29 yilligi hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigidan.
2. Temur tuzuklari. – T.: O'zbekiston, 2018. – 58-59, 146-150 b.
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma / Fors tilidan o'giruvchi Yunusxon Hakimjonov. – T.: O'zbekiston, 1996. – 164-165 b.
4. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy tarjimasi. So'z boshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkich mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: A. Ahmad., H. Bobobekov. – T.: Sharq, 1997. – 381 b.
5. Ivanin, M. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur harbiy san'ati, strategiya va taktikasi / M Ivanin. – T.: Yangi asr avlodi, 2017. – 225 b.
6. Qodirov, M.O. Amir Temurning harbiy san'ati. O'quv qo'llanma. O'R QK Akademiyasi / M.O. Qodirov. –T.: 2019 58 b.

Amir Temur davlatida Kengash – demokratik boshqaruv instituti

В государстве Амира Темура Совет является институтом демократического управления

The council in Amir Temur's state, is an institution of democratic governing

XOLMATOV E.E.
katta leytenant, O'zbekiston Respublikasi
Oliy harbiy aviatsiya bilim yurti

ХОЛМАТОВ Э.Э
Старший лейтенант, высшее военное авиационное училище
Республики Узбекистан

Lieutenant E. KHALMATOV
Higher Military Aviation School of the Republic of Uzbekistan

Men mamlakat ishlarining to'qqiz ulushini Kengash va mashvarat bilan bir ulushuni esa, qilich bilan amalga oshirdim¹.

Amir Temur davrida mamlakat sarhadlari kengayishi va davlat asoslari mustahkamlanish jarayonlari oqilona siyosat hamda yirik hajmdagi harbiy yurishlarning amalga oshirilishiga bog'liqligi holda amir tomonidan chaqiriladigan qurultoylar va ayni paytda kichik kengashlarga ham bog'liq edi. Bunday kengashlar asosan muhim ishlar yoki harbiy yurishlar oldidan chaqirilgan. Qurul-toylarni o'sha paytdagi demokratik institutlar sifatida qabul qilishimiz mumkin. Chunki bu kabi kengashlarda aholining barcha qatlamlari qatnashmagan bo'lsada, ammo joylardagi amaldor, hokimlar raiyatning ehtiyoj va manfaatlarini yuzasidan kelib chiqib, kerakli qarorlar qabul qilishgan.

Amir Temurning xislatlaridan biri shu ediki, u biror masalani hal etishidan oldin shu sohaning yetuk olimlari bilan maslahatlashar, so'ng aniq qaror qabul qilar edi. Uning olimlar bilan qiladigan maslahatlari har xil darajada va turli shakllarda bo'lardi. Bu suhbatlarda hayotning muhim masalalari to'g'risida Movarounnahr va Xorazmdan tashqari, Oltin va Oq O'rdalarni, Xuroson, Hindiston, Eron, Iroq, Turkiya shuningdek, butun g'arb – u sharqni o'z ichiga olgan podsholikka oid ishlar haqida so'z boradi².

Davlatni boshqarishda qurultoy va kengashlar o'tkazish alohida o'rin tutgan. Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, Amir Temur tomonidan Qarshi, Samarkand, Qorabog' va boshqa joylarda o'tkazilgan qurultoy va kengashlarda shahzodalar, davlat ma'murlari, harbiy boshliqlar, ulamolar va mulkdor zodagonlarning vakillari qatnashgan. Ularda mamlakatning iqtisodiy va siyosiy ahvoriga oid masalalar muhokama etilib, qarorlar qabul etilgan va tadbirlar belgilangan. Bu jihatdan Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asaridagi Amir Temur tomonidan 1403 – yili Kavkazning Baylakon

¹ Temur tuzuklari. Karamatov X. tarjimai. –Toshkent.: G'afur G'ulom nashriyoti. 1991. – B 15

² Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. –T.: "Fan" nashriyoti. 1993. – B.

shahrida chaqirilgan qurultoyi, olim – fuzalolar kengashi haqidagi ma'lumot diqqatga sazovardir.

Kengashda Amir Temur nutq so'zlab, o'z nutqida bunday degan: “Fan va dinning mashhur kishilari o'z maslahatlari bilan podsholarga maslahatlar berib kelganlar. Sizlar esa menga nisbatan bunday qilmayapsizlar, mening maqsadim mamlakatda adolat o'rnatish, tartib va tinchlikni ta'minlash, fuqarolarning turmushini yaxshilash, yurtimizda qurilishni kuchaytirish, davlatimizni rivojlantirishdir. Mamlakatning ahvoli, devonning suiiste'mol qilinganligi va qilinayotganligi, oddiy odamlarning joylardagi hokimlar tomonidan qisib qo'yilishi kabi hollar hammadan ko'ra sizlarga ayondir. Bular haqida ma'lumot bersangiz, bu adolatsiz ishlarni bartaraf etuvchi hamda shariat qonun – qoidalariga muvofiq chora – tadbirlarni aytasangiz yaxshi bo'lardi³”.

“Temur tuzuklari” asari Amir Temur tomonidan chaqirilgan ko'plab kengashlar va ularning davlat boshqaruvidagi tutgan o'rni haqida, Temur tomonidan avlodlariga davlatni qanday boshqarish, vazirlarni qanday tanlash va boshqaruvda davlat amaldorlari bilan kengashish masalalari to'g'risida nasihatlar shaklida maslahatlar beriladi. Yuqorida keltirganimiz (Temur tuzuklaridan): “Mamlakat ishlarining to'qqiz ulushini kengash bilan, bir ulushini qilich bilan amalga oshirdim... Ishlarimning barini kengash bilan yurgizib, uni bitirishda to'g'ri tadbir qo'llar edim. Bir ishga kirishmay turib, undan qutilib chiqish yo'llarini mo'ljallab qo'yar edim⁴”, – qabilidagi so'zlari ham bu ulug' davlat arbobining naqadar adolatli va uzoqni ko'ra biluvchi hukmdor bo'lganliklaridan dalolat beradi.

“Yana tajribamdan o'tkazdimki, kengash egalari birlik, ittifoqlik bilan so'zda sobit, ishda chidamli bo'lishlari shartdir. Qilmoqchi bo'lgan ishlarini qilmasdan qoldirmasinlar. Agar biror ishni qilmaslikka so'z berar ekanlar, uning yaqiniga ham yo'lamasinlar.

Tajribamdan ma'lum bo'ldiki, kengash ikki turli bo'lur. Biri – til uchida aytilgan, ikkinchisi – yurakdan chiqqani. Til uchida aytilganini eshitardim, yurakdan chiqqan maslahatni esa qalbim qulog'iga quyardim⁵”, – degan jumlar ham aynan sohibqironning tilidan keltirilgan.

Qurultoylar azaldan yurtimizda jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash vositalaridan biri bo'lib, bu siyosiy institut davr talabi hamda ehtiyojiga aylangan edi. Unda mamlakat hayotiga doir eng muhim masalalar, jumladan, boshqa davlatlarga urush qilish, sulh tuzish, davlat boshqaruviga oid boshqa muhim ishlar hal etilgan.

Qurultoy chaqirish odati qadimgi turkiy xalqlarda mavjud bo'lgan, keyin mo'g'ullarda qabul qilingan. Uzoq yillik mo'g'ullar hukmronligi davrida ular urf- odat va an'analarining aksariyati bosib olingan o'lkalarga ham yoyilgan. Ularning ko'pchiligi diniy – madaniy sohada bo'lsa, bir qanchasi davlat boshqaruv va moliyaviy sohaga oid urflar edi. Shu jumladan, qurultoy ham avval boshda turkiylarda va keyinchalik ularga qo'shni yashagan mo'g'ullar orqali Amir Temur davlatiga me'ros o'tgan. Davalat ahamiyatiga doir masalalar o'zining ko'lamiga va dolzarbligiga qarab, qurultoyda (yirik

³ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. G'afur G'ulom nashriyoti. - Toshkent. 1991. – B. 288

⁴ Temur tuzuklari. Karamatov X. tarjimas. –Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991. –B. 16

⁵ Qarang: O'sha asar. –B. 16.

ahamiyatli), kengash (o'rta ahamiyatli) hamda chong'i (tezlikda qabul qilinadigan) kabi turlarga bo'linadi.

Qurultoy – asosan xon o'rniga yangi xon saylanishi oldidan yoki davlat ahamiyatiga molik boshqa zarur vaziyatlarda chaqirilgan.

Kengash – asosan harbiy yurishlar oldidan chaqirilgan bo'lib, unda qo'shinga kim boshchilik qilishi, qaysi yo'nalishda harakatlanish, qanday urush taktikasidan foydalanish kabi muammolar ustida amaldorlar bilan maslahatlashiladi.

Chong'i (turkiycha) – ba'zi bir holatlar bo'ladiki, qisqa vaqtda kengash qilinib, zudlik bilan bajarilishi lozim bo'lgan holatlarda chong'i chaqiriladi. Chong'i asosan ot ustida o'tkazilgan⁶.

Turli shakldagi qurultoylar hamda rasmiy marosimlarda amir ul-umaro, beklarbegilar, amirlar, no'yonlar, sardorlar, ulus, tumanot va qo'shunot amirlari, shuningdek, mingboshilar, yuzboshilar mansab va martabalariga qarab hukmdorning so'l tomonidan; sayyidlar, qozilar, ulamo, fuzalo, mashoyix, ulug' va oliy tabaqadagi kishilar o'ng tarafidan o'rin olganlar. Devonbegi va vazirlar taxt ro'parasidan, kalontarlar (shahar hokimlari), kadxudolar (qishloq oqsoqollari) vazirlarning orqasidan joy olgan. Bahodurlar, qilichboz yigitlar taxt orqasida, uning o'ng tarafidan, qorovullar esa, taxt orqasining chap tarafidan o'rin olishgan⁷.

Qurultoy va uning jamiyat hamda davlat taraqqiyotidagi o'rnini o'rgangan venger olimi H. Vamberi unga "Millat majlisi" deb baho bergan: "...Uning tashqi dushmanlari, jumladan sharqdagi jetelar ham quvildilar. Temur endi nomigagina bo'lgan o'yinchoq podshoning hokimiyatiga xotima yasab, Movarounnahr tojini sharaf bilan kiyishni o'ylashga haqli edi. Ammo bu a'lo sharafiga, taomil bo'yicha millat majlisi – qurultoyning saylovi orqali erishishni xohladi. Chingizxondan keyin necha asrdan so'ng Temurga nasib qilgan bu nodir qaysarlik (Sezarlik) hayolini Sharqqa xos marosimgina amalga oshira olar edi..."⁸.

Z. Muqimov "Amir Temur davlatni boshqarishda albatta Qur'on, hadislar, to'ra va tuzukka tayangan. Shu bilan birga kengash va mashvaratga hamda uning qarorlariga tayangan. Shu nuqtai nazardan qurultoylar Temur saltanatiga demokratik tus beruvchi zodagonlar kengashidan iborat edi", – deb fikr bildirgan⁹. Albatta, bu fikrlarga biz ham qo'shilamiz, chunki buyuk sarkarda davlatni mashvaratlar orqali boshqarishi bilan birga Qur'oni Karim oyatlariga ham tayanib ish ko'rganligi haqida dalillar mavjud: "...Ammo biror ish qilmoqchi bo'lsam, kengash olgandan so'ng Qur'ondan fol ochardim va Qur'on hukmi ila ish qilur erdim"¹⁰.

---

⁶ Axmedov B. Amir Temur: Tarixiy roman. – Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 1995. –B.625.

⁷ Temur tuzuklari. Karamatov X. tarjimasi. –Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991. –B. 91.

⁸ Vamberi H. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi. – Toshkent: Adabiyot va sanat, 1990. – B. 35.

⁹ Muqimov Z. O'zbekiston davlati va huquqi tarixi ... – B.167 // Uljaeva. Sh. Amir Temur saltanatida milliy davlatchilikning rivojlanishi. T.f.d. ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan avtoreferat. –T. 2008. –B. 28.X. tarjimasi. –Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991. –B. 16.

¹⁰ Temur tuzuklari. Karamatov X. tarjimasi. –Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991. –B. 17.

H. Boboev sharq despotik davlatlaridan Amir Temur davlati qurultoyi bilan farqlanishini, sharqona mutloqiy monarxiyaning demokratiya bilan qo‘shilgani haqida fikr mulohazalar bildirib o‘tgan¹¹.

Xulosaviy fikr sifatida shuni aytish mumkinki, Amir Temur davlat boshqaruvining demokratik asoslarini yaratishda mamlakat ishlarini doimo kengash, mashvarat, maslahat, hushyorlig-u mulohazakorlik, ehtiyotkorlik bilan amalga oshirishga qaratadi. Saltanat ishlarini Kengash asosida olib borish – bu aslida ayonlarning rizoligi va ixtiyori demak. Bundan chiqdi bunday yondashuv bevosita davlat boshqaruvi taqsimotining ilk ko‘rinishlari to‘g‘risidagi qarashlarning rivojlanishiga zamin yaratgan.

Qurultoyning faoliyatini tahlil etib Sohibqiron Amir Temur bu sohadagi tarixiy tajribani faollashtirish orqali turkiy davlatchilik asoslarini takomillashtirganini tushunish mumkin. Qurultoy faoliyatini o‘rganib “saltanatda boshqaruv nafaqat monarx irodasi, balki xalq, jamoatchilik fikriga tayanilgan holda ham olib borilgan va bu omil davlatchilikka muhim ijobiy ta’sir ko‘rsatgan”, – degan xulosaga kelish mumkin.

Qurultoylarda ba’zan mahalliy xalq vakillariga o‘zlari xohlagan kishini saylash huquqi ham berilgan edi. Demak, barcha talablarga javob beradigan kishilar yuqori mansabga qo‘yilgan, noloyiqlar esa ishdan tushirilgan.

Hatto bu oliy yig‘inlarda xalq so‘roviga ko‘ra ba’zan soliqlar kamaytirilgan. Qurultoyda davlat amaldorlari, lashkarboshilar, olim – u ulamolar, keksa tajribali kishilar qatnashgan va ular mahalliy hukmdorlarga maslahatchi etib tayinlangan. Bu an‘analar davlat boshqaruvida adolat o‘rnatish, qonunlar ijrosini ta’minlash, markaziy va mahalliy hokimiyat o‘rtasidagi aloqadorlikni ta’minlashga xizmat qilgan. O‘sha davrda bu siyosiy institut zodagonlar kengashidan iborat vakillik organi bo‘lgan bo‘lsa ham mahalliy hukmdorlar orqali hudud va xalq manfaatlarini himoya etishga intilishlar mavjud bo‘lganligi anglashiladi. Amir Temur saltanatida faoliyat yuritgan qurultoylarning faoliyatini o‘rganib, davlatchilikdagi bu siyosiy institut vakillik demokratiyasining kurtagi bo‘lganini anglash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Temur tuzuklari. Karamatov X. tarjimai. –Toshkent.: G‘afur G‘ulom nashriyoti. 1991.
2. Mo‘minov I. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli. –T.: “Fan” nashriyoti. 1993.
3. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. G‘afur G‘ulom nashriyoti. - Toshkent. 1991.
4. Axmedov B. Amir Temur: Tarixiy roman. – Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 1995.
5. Vamberi H. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi. – Toshkent: Adabiyot va sanat, 1990.
6. Muqimov Z. O‘zbekiston davlati va huquqi tarixi ... – B.167 // Uljaeva. Sh. Amir Temur saltanatida milliy davlatchilikning rivojlanishi. T.f.d. ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan avtoreferat. –T. 2008.
7. Boboev H. Amir Temur va temuriylar saltanati ... – B. 62-63 // Uljaeva. Sh. Amir Temur saltanatida milliy davlatchilikning rivojlanishi. T.f.d. ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan avtoreferat. –T. 2008.

---

¹¹ Boboev H. Amir Temur va temuriylar saltanati ... – B. 62-63 // Uljaeva. Sh. Amir Temur saltanatida milliy davlatchilikning rivojlanishi. T.f.d. ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan avtoreferat. –T. 2008. –B. 28.

“TEMUR TUZUKLARI”DA URUSH HUQUQI
MASALALARINING YORITILISHI
ОСВЕЩЕНИЕ ПРАВА ВОЙН В “ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ”
ILLUMINATION OF LAW OF WAR IN “TEMUR
TUZUKLARI”

BO‘TAYEV Ulug‘bek Abdusattorovich

O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining
Ixtisoslashtirilgan o‘quv markazi katta o‘qituvchisi, podpolkovnik

БУТАЕВ Улугбек Абдусатторович

Старший преподаватель специализированного учебного центра
Национальной гвардии Республики Узбекистан, подполковник

Lieutenant Colonel Ulugbek A. BOTAYEV

Senior Lecturer of the Specialized Training Center of the National
Guard of the Republic of Uzbekistan

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti – Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2023 yil 13 yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 31 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigida “Shonli tariximiz, buyuk ajdodlarimiz, yengilmas sarkardalarimiz jasorati, ularning **“Bilagi zo‘r – birni yengar, ongi va yuragi zo‘r esa – mingni”** degan dono o‘g‘tlari bizga aynan mana shunday hayotiy haqiqatni uqtiradi.

Shu ma’noda, harbiy ta’lim va yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida, milliy o‘zligimiz, ezgu qadriyatlarimizga sadoqat ruhida tarbiyalash tizimini yanada takomillashtirish barchamizning eng muhim vazifamizdir” deb ta’kidlab o‘tgan edi¹.

Milliy davlatchiligini qo‘lga kiritishi, xalqaro hamjamiyatga qo‘shilishi, xalqaro huquq normalariga qo‘shilishi ham o‘z milliy qonunchiligiga implimentatsiya qilishiga alohida ahamiyat qaratdi. Mana shunday xalqaro huquq normalaridan biri O‘zbekiston Oliy Kengashining 1993 yilning 3 sentyabrdagi Qarori bilan “Xalqaro urush va qurolli mojarolar huquqi”ga oid bo‘lgan, 1949 yil 12 avgustda qabul qilingan to‘rtta Jeneva Konvensiyalari va unga qo‘shimcha I va II Protokollaridir.

“Xalqaro urush va qurolli mojarolar huquqi” sohasiga 1864 yilda Jenevada to‘plangan 10 davlat vakillari tomonidan qabul qilingan va keyinchalik I Jeneva konvensiyasi deb e’tirof etilgan hujjat xalqaro gumanitar huquq sifatida qabul qilindi.

1949 yil 12 avgustda qabul qilingan to‘rtta Jeneva Konvensiyalarida hamda ularga qo‘shimcha Protokollarda aks ettirilgan normalarni aynan “Temur

¹ O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 31 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigi (president.uz). – 4 b.

tuzuklari”da ham ko’ramiz. Masalan bular: urush boshlash; razvedka; harbiy hiyla; askar, asirga muomala masalalaridir.

“Temur tuzuklari”da sulh va urush boshlashga oid masalalar alohida ko’zga tashlanadi. Buyuk sarkarda Amir Temur urush boshlamasdan avval uni tinchlik bilan, sulh asosida, kelishuv yo’li bilan hal qilishni maqbul ko’rgan. Saltanat ishlarini faqat harbiy kuch bilan emas, balki aql, to’g’ri chora-tadbir bilan ham bajarsa bo’lishligi tuzuklarda qayd etilgan. Tuzukda “...agar g’anim ustiga lashkar tortmoqchi bo’lsam, urush-yarashdan o’rtaga so’z tashlab, amirlarim ko’ngillarining bu ikkovidan qay biriga moyilligini bilishga intilardim”², degan tartib-qoidaga qat’iy amal qilganligini ko’rinadi. Yuz ming qurollangan otliq askarlar faqat harbiy kuch bilan, jang bilan bajara olmagan ishni bitta to’g’ri tadbir qo’llab bajarish mumkin, ya’ni jang qilmasdan, bir-birini o’ldirmasdan, qurol-yarog’ ishlatmasdan oldin boshqa choralar, masalan, sulh tuzish, elchilar yuborish, qo’yilgan sulh shartlariga rozi bo’lish,

boj-xiroj to’lash shartlarini bajarish kabilar nazarda tutilgan. Diqqatga sazovor joyi kelishuv yoki tuzilgan ahdni buzganda ham qo’yilgan talablari asosli bo’lganida urush qilmaganligi yoritilgan. Bu esa Amir Temur urushning ayanchli oqibatlarini juda yaxshi bilganligi, ya’ni qon to’kishlik, qanchadan-qancha kishilarning halok bo’lishi, vayronagarchilik, yetim-esirlarning ko’payishining oldini olishdir, shuning uchun ham u o’rtadagi muammoni urush qilish yo’li bilan hal qilmaslikni afzal ko’rganligi ko’rinadi.

“Temur tuzuklari”dan ma’lum bo’ladiki, Amir Temur xohlagan paytda xohlagan mamlakatga urush qilmagan. Uning urush boshlashi uchun, *birinchidan* albatta biron-bir asos, sabab bo’lganligini, ya’ni shu davlatda xalqqa zulm zo’rayib ketgan bo’lsa, adolat o’rnatish uchun bunday mamlakatga urush boshlaganligini; *ikkinchidan*, qo’shni mamlakatlarning hukmdorlari uning hududiga hujum qilmasdan oldin chora ko’rish, ya’ni o’zini o’zi himoyalash nuqtai nazaridan ham urush boshlaganligi ko’rinadi. Tuzuklarda shunday jumlar mavjud: “Biron mamlakatda jabr-zulm va fisqu- fasod kuchayib ketarkan, asl podshohlar adolat o’rnatishib, fisq-fasodni, zulmni yo’qotish niyatida ana shunday mamlakatga hujum boshlashi lozim”, yoki “...amr qildimki, ...turli mamlakatlar, sarhadlarning xabarlarini, qo’shni hukmdorlarning maqsadlari va niyatlarini bilib, huzurimga kelib, xabar qilsinlar, toki biron voqea, kor-hol yuz bermasidan burun chora va ilojini qilaylik”³ deydi.

1907 yil 18 oktyabrda Gaagada qabul qilingan “Urush harakatlarini boshlash haqida”gi Konvensiyaning 1-moddasida: “Ahdlashuvchi Davlatlar tan oladiki, ular o’rtasidagi harbiy harakatlar oldindan va ishorasiz, ogohlantirilmasdan boshlanmasligi, urush e’lon qilish sharti bilan ultimatum shaklida yoki urush e’lon qilishni asoslantirilgan shaklda bo’lishligi lozim”, deb ko’rsatilgan.

---

² Temur tuzuklari, T.: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1996, -B. 26.

³ Temur tuzuklari, T.: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1996, -B. 115.

Hozirgi davr xalqaro huquqida ham davlatlar o'rtasida harbiy harakatlar xalqaro me'yorlarga ko'ra rasmiy boshlanadi, ya'ni qurolli mojaro boshlayotgan davlat oldindan, aniq ogohlantirib, aynan urush e'lon qilish yoki shu haqida bayonot berib yoki urush qilmoqchi bo'lgan davlatga bir qancha shartlar (ultimatum) qo'yadi, shartlar bajarilmagan taqdirda urush qilishi mumkin. Masalan, Rossiya Ukrainaga urush harakatlarini boshlashdan oldin uni NATOga a'zolikka kirishdan voz kechishini talab qildi. Bu amalga oshmagach urush harakatlarini boshladi.

Yana "Temur tuzuklari"da: "...amr qildimki, dushman urush ochmaguncha o'zlaricha jangga kirmasinlar"⁴, deyilgan. Bu degani, Amir Temur o'rtadagi nizoni sulh yo'li bilan hal qilib bo'lmasligiga ishonch hosil qilgandan keyin, urush qilish uchun jang maydoniga qo'shinlari bilan kelganida ham u umid qilganki, balki jangsiz, shartlarini qabul qilib nizo hal bo'lishi mumkin deb hisoblab, o'z harbiy lashkarboshilariga g'anim urushni boshlamaguncha birinchi bo'lib boshlamasinlar, deb ko'rsatma berganki, bu ham yuqoridagi fikrlarimizning dalili hisoblanadi.

"Temur tuzuklari"da ayg'oqchilik ya'ni razvedka ishlariga doir ham masalalar yortilgan. Amir Temurning dushman va uning qo'shinlari haqida har tomonlama to'liq, ularning kuchi, joylashgan yeri va shu kabilar boshqa ma'lumotlarni to'plash uchun alohida harbiy bo'linmalar tashkil qilganligini, ulardan har doim juda ham oqilona foydalanganligini, ularning ma'lumotisiz biron-bir harbiy harakat boshlamaganligini ko'rinadi. Bu dalillar Amir Temurning o'ta tadbirkor, uzoqni o'ylab harakat qiluvchi strateg bo'lganligidan guvohlik beradi. "...Jete lashkari haqida, uning ahvoli va rejalari to'g'risida xabar topib keltirishni buyurdim. Tamuka 4 kundan keyin kelib shuni xabar qildiki, Jete lashkari Termiz viloyatiga kelgan va xalqini talab, urush-talash bilan mashg'ul emish. Buni eshitib, Daragez degan joyga borib turishni lozim ko'rdim. Keyinroq qulay fursat topib, Jete lashkari ustiga to'satdan bostirib borishni o'yladim", deyiladi tuzuklarda. Bu yuqoridagi fikrga aniq dalildir. Yoki "...Termiz kechuvidan narigi qirg'oqqa o'tgach, Qahalqa qal'asi tarafiga qorovullar jo'natdim. O'zim Jayxun bo'yida bir necha kun turdim va qorovullar olib keladigan xabarni sabrsizlik bilan kutdim"⁵. Harbiy harakatlar olib borishdan oldin, zarur bo'lsa yillar davomida raqibi haqida ma'lumotlar to'plab borish hozirgi zamon armiyasining ham eng asosiy faoliyatlaridan biridir.

1949 yil 12 avgustdagi Jeneva konvensiyalariga Xalqaro qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilishga doir Qo'shimcha Protokol (I-Protokol) da "josus", "o'z qurolli kuchlarining formal kiyimida axborot yig'ayotgan yoki yig'ishga urinayotgan shaxslar" haqida tushuncha beriladi va ular asirga tushib qolsa ikki xil maqomga ega bo'lishligi ko'rsatilgan. Mazkur I Protokolda: "1. Konvensiyalarning yoki mazkur Protokolning boshqa har qanday qoidasidan qat'i nazar, nizolashayotgan tomon qurolli kuchlari tarkibiga mansub har qanday shaxs josuslik bilan shug'ullanayotgan paytida qarshi tomon hukmi ostiga tushib qolgan taqdirda, u harbiy asir statusidan foydalanish huquqiga ega bo'lmaydi va unga nisbatan josus sifatida muomala

⁴Temur tuzuklari, T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996, -B. 127.

⁵ Temur tuzuklari, T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996, -B. 38,

qilinishi mumkin. 2. Nizolashayotgan tomon qurolli kuchlari tarkibiga mansub shaxs shu tomon nomidan qarshi tomon nazoratida bo'lgan hududda axborot yig'ayotgan yoki yig'ishga urinayotgan taqdirda, agar bunday faoliyat bilan shug'ullanayotgan paytida o'z qurolli kuchlarining formali kiyimida bo'lsa, u josuslik bilan shug'ullanayotgan shaxs, deb hisoblanmaydi. 3. Nizolashayotgan tomon qurolli kuchlari tarkibiga mansub bo'lgan va qarshi tomon bosib olgan hududda yashayotgan ushbu hududda o'zi mansub tomon nomidan harbiy ahamiyatga molik axborot yig'ayotgan yoki yig'ishga urinayotgan taqdirda, agar bunday faoliyat bilan shug'ullanayotgan paytida aldov yo'li bilan harakat qilmayotgan yohud ataylab xufya usullardan foydalanmayotgan bo'lsa, u josuslik bilan shug'ullanayotgan shaxs, deb hisoblanmaydi. Bundan tashqari, bunday shaxs harbiy asir statusiga egalik huquqini yo'qotmaydi va agar bu shaxs josuslik qilayotgan paytida qo'lga olinmagan bo'lsa, unga nisbatan josuslardek muomala qilinmaydi. 4. Nizolashayotgan tomon qurolli kuchlari tarkibiga mansub bo'lgan, ammo qarshi tomon bosib olgan hududda yashamaydigan shaxs ushbu hududda josuslik bilan shug'ullanayotgan taqdirda, harbiy asirlik statusiga egalik huquqini yo'qotmaydi va unga nisbatan josuslardek muomala qilinmaydi. Bu shaxsning o'zi mansub qurolli kuchlarga yana qo'shilib ulgurmasidan ilgari qo'lga olingan bilan bog'liq hollar bundan mustasno"⁶ deyilgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, "Temur tuzuklari"da insonparvarlik tamoyillari har narsadan yuqori qo'yilgan. Harbiy harakatlar davlat tinchligi va barqarorligi yo'lida amalga oshirilgan. Harbiy harakatlar chog'ida qo'lga tushirilgan o'ljalarning aksariyat qismi yurt obodonchiligi maqsadlariga yo'naltirilgan. Davlatda adolat birinchi o'ringa chiqarilgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 13 yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 31 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigi". -Toshkent: 2023. <https://president.uz/uz/lists/view/5821>.

2. 1949 yil 12 avgustdagi Jeneva konvensiyalari va ularga qo'shimcha Protokollar. T.: 2007.

3. Temur tuzuklari, T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.

---

⁶ 1949 yil 12 avgustdagi Jeneva konvensiyalari va ularga qo'shimcha Protokollar. T.: 2007.- B. 260.

Amir Temur buyuk davlatning asoschisi
Амир Темур основатель великого государства
Amir Temur is the founder of a great state

IGAMURATOV Ruslan Rustamovich

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining
Ixtisoslashtirilgan o'quv markazi, o'qituvchi

ИГАМУРАТОВ Руслан Рустамович

Специализированный учебный центр
Национальной Гвардии Республики Узбекистан, преподаватель

Mr. Ruslan R.IGAMURATOV

Instructor of the Specialized Training Center
of the National Guard of the Republic of Uzbekistan

«Давайте никогда не забывать одну истину: мы – нация, которая создала великую историю, великое государство, великую культуру. Мы – великий народ, который никогда не боится ни работы и невзгод, ценят справедливость, решительность и мужественность». С этой точки зрения сегодняшнего дня, важно изучить богатое наследие правления Амира Темура (полное имя Амир Темур ибн Амир Тарагай ибн Амир Баркуль, родился 9 апреля 1336 года), чтобы еще больше повысить интерес современной молодежи к искусству управления.

Известно, что народы Центральной Азии с их всемирно известной политикой, сформировавшейся тысячелетиями, с традициями духовно гармоничной государственности, оказали огромное влияние на мировую государственность и политическое развитие.

Наш великий предок Сахибкиран (с тюрк. Венценосец) Амир Темур объединил тюркские народы на основе справедливости и человечности, боролся за гордость нации и основал великую империю Тимуридов. Эти заслуги Амира Темура, успехи Мирзо Улугбека в науке и культуре, поддержка и меценатства со стороны Хусейна Бойкаро литературы, науки и разных промыслов, опыт и достижения Захириддина Мухаммада Бобура в объединении народов разных религий и сект для создания гуманного индийского государства получили высокую оценку мировых политиков. Их опыт в сфере государственного управления сегодня служит программой для многих руководителей.

Как говорил, первый Президент Узбекистана Ислам Каримов: «... тот, кто хочет понять узбекское имя, мощь узбекской нации, ее справедливость, ее безграничный потенциал, ее вклад в общую цивилизацию и ее уверенность в завтрашнем дне, должен помнить об образе Амира Темура».

О личности и деятельности Амира Темура, следует, прежде всего, обратить особое внимание на историческую ситуацию этого периода и этого века. Когда Амир Темур вышел на политическую арену, ему было всего 24 года. В стране царил суматоха, местные политические силы враждовали. Вдобавок этому, основные войска

чингизханцов, которые были сосредоточены в исторической Монголии, часто вторгались в Мовароуннахр (с тюрк., междуречье). Этот период, длившийся почти полтора века, был чрезвычайно трудным для всех, от простых граждан, страдающих от зависимости от всех направлений, до многих великих политиков и религиозных лидеров. Общество ждало освободителя, вождя, олицетворяющего свободу и развитие и по воле судьбы таким спасителем и вождем выступил Амир Темура.

Достижения нашей страны в политической, экономической и культурной сферах в период правления Амира Темура происходили не на пустом, безлюдном месте, возможно, это место было решено на основе историко-культурных традиций, которые сложились и сформировались еще в древности. Случайный человек в тысячелетнем историческом развитии, и подъем в период Тимуридов вообще не случайность! Это продукт многолетнего исторического опыта, великих традиций, культурного и духовного процесса, которые буквально оформились! По мере знакомства мирового культурного и духовного сообщества с государством, основанным Амиром Темура в средние века, его всемирно известной деятельностью, его вкладом в сокровищницу человечества, стране были представлены творческое наследие великих ученых региона много веков назад и их священные имена. В очередной раз родились почва и условия для открытий и масштабных исследований.

Во времена Амира Темура эти работы получили более широкую известность в мире, так как он наладил дипломатические отношения со многими странами мира. Если сказать кратко, появления на исторической сцене такого несравненно яркого человека, как Амир Темура, вызвал огромный интерес к его имени и культуре Мовароуннахр, которая воспитала его, дала жизненно важную духовную подпитку и призвала к великим подвигам. Нам необходимо глубоко изучить историю Амира Темура.

Сегодня Соединенные Штаты, Германия, Франция, Великобритания, Индия, Турция, Иран, Пакистан и другие страны знают больше, чем мы. А мы - люди, которые выросли на земле и родине Амира Темура, очень мало знаем о его деятельности. Сегодня ученые занимавшиеся изучением Амира Тимура работают более чем в 50 странах мира, опубликовано много книг о Тимуре и периоде Тимуридов. Учитывая высокое внимание мировой общественности к личности Амира Темура, прямое спонсорство празднования 660-летия ЮНЕСКО, на наш взгляд, было очень справедливым делом. Количество серьезных работ, посвященных Амиру Темуру за последние шестьсот восемьдесят четыре года, составляет более 500 научных работ на европейских языках и около 900 на восточных языках.

Во-первых, Амир Темура построил могущественное государство. Если бы оно не было сильным, не было бы уникального духовного наследия, памятников и исторических памятников. Он заложил основы великого государства, заложил правовые основы государства. Его взгляды на государственность имеют большое значение не только для своего времени, но и для будущих поколений. Амир Темура правил своим государством не только силой. К сожалению, некоторые источники и исследования высказывают такую точку зрения, но лично мы против такой точки зрения. Если бы это государство было построено только на основе власти, то, во-первых, оно не просуществовало бы так долго. Основываясь на исторических источниках, было бы справедливо сказать, что Амир Темура правил своим государством на основе интеллекта и верховенства закона. Его слова: «Я

делал девять частей государственных дел посредством советов, мероприятий и консультаций, а другую часть - с помощью меча» - яркое тому доказательство.

Во-вторых, 600 лет назад Амир Темура был глубоко и хорошо понимал о том, что нет будущего любого государства без сотрудничества с армией, то есть без сотрудничества, если можно выразится сегодняшнем языком, поэтому он проделал огромную работу по соединению Европы и Азии. Китай, Индия, с одной стороны - Франция и Англия, с другой - установили отношения с Грецией, Испанией, Италией, Египтом и другими странами и пытались укрепить эти отношения. Еще одним важным моментом для нас в деятельности управления королевством Амира Темура является то, что он добился таких успехов в области восстановления единого пространства между народами, странами посредством торгово-экономических связей, что нам остается только восхищаться. Амир Темура отправил послов во дворцы короля Испании Генриха III, короля Франции Карла VI, короля Англии Генриха IV и соответственно принял в своем королевстве ряд иностранных послов из Испании, Франции, Англии, Китая и ряда других стран. Примечательна следующая заметка из письма Сахибкирана королю Франции Карлу VI: «Пошлите своих купцов в мое королевство. Мы будем приветствовать их и проявлять уважение. А мы отправим наших торговцев в вашу страну. Вы также уважайте их, не допускайте чрезмерного давления на них. Других просьб у меня нет. Ибо 28 мир будет процветать с купцами». Посмотрите, насколько проста и понятна идея: с торговцами мир будет процветать! Таким образом, основная идея внешней политики Амира Темура состоит в том, чтобы наладить крупномасштабную международную экономическую торговлю, чтобы пользоваться ею для всех, особенно во благо народа. Глава государства Амир Темура 600 лет назад ломал голову и проводил на этом пути политику об интеграционном пространстве, которое вы и мы хотим создать справедливые отношения на международном уровне, в условиях стремительно развивающегося мира в XXI веке Единая торгово-экономическая территория, которая была построена Амиром Темуром тогда, сегодня способствует для развития экономики нашей страны. Об этом свидетельствуют слова Амира Темура: «Я установил дисциплину, которая не причинит вреда ни одному ребенку, если он перенесет чашу с золотом из одного конца нашего королевства в другой».

В-третьих, исторические услуги Сахибкирана в области творчества еще более бесценны. Медресе, мечети, комнаты, дворцы, рынки, мосты, дороги, станции, бани, каналы, замки и ряд других зданий и сооружений, построенных усилиями Амира Темура и его потомков очень много. Мечеть Биби Ханум, Гори Амир (мавзелей) и Ахмад Яссави, мавзолей Зангиота, архитектурные чудеса Оксарой и Шахи Зинда, Сад Планета, Сад Дилкушо, Райский сад, Сад Баланда и десятки других прекрасных дворцов и садов были построены под непосредственным руководством Амира Темура. Несомненно, эти памятники являются прекрасным символом человеческого мышления и интеллекта. По словам историка Шарофиддина Али Язди, Амир Темура говорил: «Я не хочу, чтобы какая-либо пригодная земля для благоустройства не была потрачена зря».

История знает многих воинов этого древнего мира. Большинство из них просто сломалось. Разница между ними в том, что Амир Темура был творцом всю свою жизнь. Он сказал: «Откуда та бы я ни взял один кирпич, я кладу на его место десять кирпичей, если я срубаю дерево, я сажаю вместо этого десять саженцев», его эти слова служить

доказательством наших высказывании. Самое главное, что география этих построек не ограничивается Туркестаном. Амир Темура провел работы по благоустройству и построил ирригационные сооружения в городах и селах Мовароуннахр и Хорасан, и даже в отдаленных районах, таких как Южный Азербайджан и Кабул.

В этом смысле можно сказать, что каждый исторический памятник, оставленный нашим великим предком, где бы он ни находился, - это уникальный инструмент, объединяющий народы. Например, мавзолей Ахмада Яссави был построенный шесть веков назад Амиром Темуром и до сих пор объединяет тысячи паломников со всего мира и призывает к доброте. «Если вы хотите узнать нашу мощь, посмотрите на здания, которые мы построили», - сказал Амир Темура. Мы не ошибёмся если скажем, что этими словами он обращался не только к своему народу, но к будущим поколениям. В-четвертых, развитие любого общества немыслимо без науки и просвещения. Понимая это, Сахибкиран издал свои первые указы об учреждении медресе и выделении стипендий для студентов, изучающих естественные науки. В каком бы городе он побывал Амир Темура, он сначала встречался с местными учеными. Это было естественно для Амира Темура, обладавшего огромным потенциалом в области истории, медицины, математики, астрономии и архитектуры, несомненно передававшейся из поколения в поколение, особенно Мирзо Улугбеку. Амир Темура как дед, Мирзо Улугбека оказал большое влияние на его становление как государственного деятеля, так и великого ученого. В-пятых, Амир Темура много думал о судьбе своего народа и своей родины, каждый его шаг служил не только тому периоду, но и будущему.

Еще один яркий пример его человеческих качеств: В 1404 году, перед завершением строительство мечети Бибиханум, ему оставалось жить всего год. Этот пример показывает, что Амир Темура всегда думал о долгом будущем, будущем своего поколения и никогда не покидал своих славных планов и идей.

В-шестых, Амир Темура прекрасно осознавал один факт - общество не может жить без веры, людям нужна религия, вера, доверие. В своем «Темура тузуклари» («Уложении Темура») он говорил: «Я поддерживал ислам везде и всегда». Тот факт, что Амир Темура наизусть знал Коран и на равных разговаривал с великими учеными в религиозных дебатах и эта показывает, насколько чистыми и 29 совершенными были его духовность, вера и религия.

Наиболее важным аспектом отношения Амира Темура к исламу является мобилизация мусульманских верований на служение миру, процветанию, социальной справедливости, целостности веры и духовной чистоте. По его словам, государство должно быть государством, а религия должна быть религией, и эта идея не потеряла своего значения и сегодня. Благодаря этому в период правления Амира Темура ислам процветал. Накануне своей смерти великий полководец Амир Темура завещал своим потомкам: «Я рад, что во время моего правления я не позволял сильным причинять вред слабым. Помните о материально зависимых людях позаботьтесь о них, будьте решительны и мужественны. Чтобы править великой страной долго как я, держите меч в руках с честью и достоинством... если ты будешь соблюдать мои заповеди и действовать по справедливости и милосердию в других своих делах, мир на земле Туран сохранится надолго. Если допустить взаимные конфликты, враги начнут бунты и беспорядки, которые

невозможно будет контролировать. Если вы будете одна душа и одно тело, никто не сможет помешать вам исполнить мою последнюю волю и завещание».

В результате в нашем регионе создана совершенно новая политическая среда, укрепляются отношения, основанные на взаимном доверии и добрососедстве. Налажено стратегическое сотрудничество с Туркменистаном, Кыргызстаном и с Таджикистаном.

Подводя итоги вышесказанному можно сказать что, пока в нашей истории есть такая великая фигура, как Амир Темур, его наследие и учения, заветы находятся в гармонии с нашей сегодняшней жизнью, мы не имеем права не изучать, не описывать и не распространять это наследие. Его экономические реформы, его руководство, в том числе его учение в области внешнеэкономической политики, являются нашим бесценным духовным достоянием, и это требование времени, чтобы мы могли глубоко проанализировать и разумно использовать это свойство. Ибо, как сказал наш Президент Ш. Мирзиёев: «Мы должны уделять особое внимание тому, чтобы прививать в умах 30 молодых людей бесценное наследие наших великих ученых и писателей, наших дорогих святых, отвагу наших непобедимых полководцев и лидеров, чтобы укрепить их чувство гордости и удовлетворенности».

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису 24.01.2020. Газета «Халк сузи», 25 января 2020 года.
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису 28.12.2018. Газета «Халк сузи», 29 декабря 2018 г.
3. Правила Темура в переводе с персидского Алихона Согуни и Хабибулло Кароматова. Т., 1991.
4. Ибн Арабшах, Аджоиб аль-Макдур фи Таймур (Чудеса судьбы в истории Тимура). Т., 1992.
5. Низомиддин Шамий. Зафарнома (Ода о победе). Т., 1996.
6. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома (Ода о победе). Т., 1997.
7. Мухаммаджанов А. Тимур и Империя Тимуридов (Исторический очерк). Т., 1994.
8. Ахмедов Б. Сахибкирон Темур (Жизнь и общественно-политическая деятельность). Т., 1996.
9. Пугаченкова Г.А. Архитектурное наследие Темура. Т., 1996.

AMIR TEMUR HARBIY SAN'ATI, STRATEGIYASI VA TAKTIKASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI ОСОБЕННОСТИ ВОЕННОГО ИСКУССТВА, СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ АМИРА ТЕМУРА DISTINCTIVE FEATURES OF THE MILITARY ART, STRATEGY AND TACTICS OF AMIR TEMUR

KASIMOV Farrux Tursunovich

mayor, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining
Ixtisoslashtirilgan o'quv markazi katta o'qituvchisi

КАСИМОВ Фаррух Турсунович

майор, старший преподаватель специализированного
учебного центра Национальной гвардии Республики Узбекистан

Major Farrukh T. KASIMOV

Senior Instructor of the Specialized Training Center
of the National Guard of the Republic of Uzbekistan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti - Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2022-yil 21-22-aprel kunlari Qashqadaryo viloyati Ko'kdala tumaniga tashrifida Amir Temurning jang mahorati haqida: "Imkonim bo'lishi bilan kitob o'qishga harakat qilaman. O'sha kuni bir soatcha bo'sh vaqtim paydo bo'lib qolgandi, Amir Temur va To'xtamishxon o'rtasidagi jang tarixini o'qidim. Buyuk sarkardamiz qanday g'alaba qozongani menga juda qiziq edi. To'xtamish ham osonlikcha yutqazmagan ekan, bunda Amir Temur bobomizning yuksak harbiy taktika va strategiyasi, dovyurakligi ish bergan. O'zimga ham yozvoldim, Amir Temur jangda yettita usulni qo'llagan ekan. Biz nega buyuk ajdodlarimiz tarixini yaxshi o'rganmaymiz? Uzoq yillar ura-ura bilan umuman boshqalar tarixini, boshqalar g'alabasini miyamizga singdirishgandi. Biz birinchi navbatda o'zimizning bobolarimiz tarixini o'rganishimiz kerak".¹—degan edilar muhtaram prezidentimiz shu bilan bir qatorda sohibqiron Amir Temurning jangovar merosini o'rganish bo'yicha topshiriq berib o'tdilar.

Shunday ekan, buyuk bobokalonimiz sohibqiron Amir Temur davrini va ularning qilgan buyuk ishlarini boshqatdan o'rganishimiz lozim. Ma'lumki, o'tmishni bilish hozirgi kunni to'g'ri anglash taqozosidir. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining har bir vatanparvar harbiy xizmatchisi Amir Temur va temuriylar davri tarixi haqidagi bor haqiqatni o'rganishi shart. "Bilishimiz shart bo'lgan tarix sahifalarini qunt bilan varaqlash hammamiz uchun farz, ham qarzdır"².

Amir Temurning harbiy san'ati, strategiya va taktikasini o'rganish va tahlil qilish shu bilan bir qatorda Qurolli Kuchlar tizimida qo'lash hozirgi kunda yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

¹ <https://bugun.uz> 2022 yil 21 aprel, 14:32 Shavkat Miromonovich Mirziyoyev Qashqadaryo viloyati, Ko'kdala tumaniga tashrifi "Amir Temur va To'xtamishxon o'rtasidagi jang tarixini o'qidim"—Shavkat Mirziyoyev

² Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. T.2.-T.: O'zbekiston, 1996. — 92-b.

Amir Temur ibn Tarag'ay 1336 yil 9 aprelda Kesh (Shahrisabz) viloyatining Xo'ja Ilg'or qishlog'ida dunyoga kelgan. Uning otasi amir Muhammad Tarag'ay Barlos ulusiga mansub beklardan, baxodir jangchi ulamoyu fuzaloga ixlosmand ilm ahliga homiy va ishtiyoqmand kishi bo'lgan.

Jahonning birinchi buyuk sarkardasi Iskandar Zulqarnayn, Rim imperatori Yuliy Sezar, Muqaddas Avgust, shuningdek, o'z qonxo'r bosqinchiligi bilan nom qozongan mo'g'ul xoqoni Chingizxon hamda uning ashaddiy raqibi, yurt himoyachisi va qahramoni Jaloliddin Manguberdi va boshqa buyuk tarixiy shaxslarning dunyoga kelishida ham bir-birlaridan bir oz farqlar bilan yuz berganligidan tarixiy manbalar guvohlik beradi. Ibn Arabshoh o'z kitobida Amir Temurning tug'ilishiga doir ma'lumotlarni keltirishda haqiqatdan ko'ra afsonalarga ko'proq o'rin bergan.³

Amir Temur (Sohibqiron Amir Temur Ko'ragon bin Tarag'ay Muhammad Bahodir) 1333 yil 7 may kuni dunyoga keldi; uning otasi Buxoroning janubi-g'arbidagi Kesh yoki Qarshi shahri tevaragidagi yerlarining ma'lum qismiga egalik qilardi.⁴

XIV-XV asrlar tarixi to'g'risida taniqli muarrixlar ko'plab asarlar yaratganlar. Bu davrda yuz bergan voqealar haqida, birinchi navbatda, Amir Temur o'z "Tuzuk" larida bayon etgan. Bu ibratli kitob ulkan saltanatning qanday qilib tiklanganini va uni boshqarish tizimi, tamoyillari bayon qilingan o'ta noyob manba va rahbarlar uchun dasturulamal hisoblanadi. Jumaboy Raximovning fikriga ko'ra bu asar bugungi kunda "Konstitutsiya" deb atalmish asosiy qonunlar majmuasuning O'rta asrlar davridagi ilk ko'rinishidir. Mazkur asarda muallif tomonidan "Tuzuklar"ning saltanat Konstitutsiya maqomida bo'lgani o'z isbotini topgan. Buning amaldagi isboti shundan iborat bo'ldiki, yurtimiz mo'g'ullarning bir yarim asrlik zulmi oqibatida dunyoning eng tanazzulga uchragan mustamlakachilikdan jahonning siyosiy, iqtisodiy, madaniy jihatdan eng gullab yashnagan, yuksalish bemisl ro'y bergan mamlakatiga aylandi.

Tuzuk so'zining ma'nosi – urf-odat, tartib, qonun-qoida, kodeks, doktorina, konstitutsiyani anglatadi. U podshohlarning tarjimai holi, siyosiy faoliyati, davlatni boshqarish qonun-qoidalari, haq-huquqlari bayoni, turish-turmushi, axloq-odobi, davlatni idora qilishi, turli mansab egalariga belgilaydigan huquq, burch, vazifalari, xalq bilan muomala-munosabati, hayr-saxovati, adolatli soliq siyosati, xalq va mamlakatni dushmanlardan muhofaza qilish, harbiy yurishlar o'tkazish va boshqa qonun-qoidalar yozilgan risoladir.⁵

Amir Temurning shaxsiy jasorati ham afsonaviy hisoblanadi. Uning janglarda ko'rsatgan mardligi do'stlari va dushmanlari orasida ham e'tirofqa sazovor bo'lgan. Kuch-qudrati va matonati kishilarni lol qoldirgan. Xatto hayotining so'nggi yillarida ham unda g'ayrat-shijoat to'lib-toshganligini ko'rish mumkin. U o'z askarlarini hamisha kurashchan vaziyatda tutarkan, janggi uzoq tayyorlanish orqali tez, shiddatli hujum uyushtirishni afzal bilgan va "Noto'g'ri holat, vaziyatda mingta jangchi bilan turgandan ko'ra, o'nta jangchi bilan to'g'ri holat, vaziyatda turgan ma'kul", - deydi u.

Amir Temurning harbiy yurishlari chog'ida ko'plab shaharlar unga jangsiz taslim bo'lgan. Bunga ko'pincha tabiiy qonun-qoida chegarasidagi bir hol deb qarashgan. Vaholanki, kuchsiz

³ J.M.Rahimov Adolat va qudrat timsoli. -T.:O'QITUVCHI, 2017. – 21-23-b.

⁴ M.Ivanin Ikki buyuk sarkarda Chingizxon va Amir Temur harbiy san'ati, strategiyasi va taktikasi - T.:YANGI ASR AVLODI, 2018. – 160-b.

⁵ J.M.Rahimov Adolat va qudrat timsoli. -T.:O'QITUVCHI, 2017. – 7-8-b.

hukmdorning bunday g'alabaga erishishi amri maholdir. Amir Temur olib borgan "Yangi yurish"lar tabiati tom ma'noda harbiy ahamiyati jihatdan yurish maqsadlariga asosiy fikrni jamlay olish mahoratini ko'rsatadi va bu maqsadlarga erishish urush olib borish mohiyatini belgilaydi. Amir Temur katta strateg sezgisiga ega bo'lib, foydali hamkorlik qilish ahamiyatini yaxshi tushungan. Zabt etgan yurtlarning hilma-xilligini hisobga olganda, bu nihoyatda mushkul ish. O'z hayotiy faoliyatining boshlanishida ilg'or harbiy kuchlar ustidan qo'mondonlik qilgan Tug'luqxon bilan o'ta nozik ittifoq tuza oldi. Bu holat Amir Temurga o'zi boshqarib turgan hududlarda hukmronligini mustahkamlashga imkon bergan. Bunday ittifoqlar tuzish unga boshqa ayrim janglarda ham g'alaba qozonishda qo'l kelgan va imperiyasini himoya qilishda ittifoqdoshlarini doimiy ravishda o'zgartirib turgan. Strategiyada Amir Temur mahoratida ko'rsatuvchi yana bir jihat, oldiga qo'ygan maqsadga jangsiz erishish qobiliyatidir. Amir Temur keng ko'lamli yurishlarda qo'llagan harbiy texnikani ham juda yaxshi va to'la-to'kis bilgan. Masalan, Hindistonda uning askarlari harbiy fillar bilan to'qnash kelganda, ularga qarshi borishga cho'chishgan. Shunda Amir Temur o'z askarlariga chuqurlar qazib, u yerga uchli simlar o'ralgan ustunlar qoqib, ularga shoxlariga xashak qo'yilgan buqalar bog'lab qo'yishni buyurib, jangda g'alaba qozonishga erishgan.

Harbiy yurishlarida neft bilan to'ldirilgan mo'g'ul qozonlaridan ham foydalangan. Unda jang paytida eng zarur, kerakli joyda bo'la olishdek ajoyib xususiyat mavjud bo'lib, bu iqtidor unga dushman tomon uning maqsadini o'qib olishga olishga ulgurmasdan vaqtida oqilona qarorlar qabul qilishgan va ularning bajarilishini nazorat qilish va ularning bajarilishini nazorat qilish imkonini yaratgan. Boz ustiga, jang maydonidagi shaxsiy ishtiroki qo'shinining aniq mag'lubiyatdan qutqarib qolgani mubolag'a emas.

"Qilich ushlay olgan qo'lgina saltanat mayog'ini ushlashi mumkin!" – degan Amir Temur. U paytlarda harbiy san'at siyosiy peshqadamlikka teng ma'noni ifodalagan. Lekin urush uning tushunchasida nima bo'lgan? Uning siyosati boshqa usullar bilan urushish, ya'ni zabt etilgan mamlakat va xalqlar ustidan nazorat qilish emas, balki siyosatni (urug'chilik, diniy yoki imperiya uchun) yirik harbiy o'yinning bir qismi sifatida tushungan. Shu bois Amir Temur siyosatini anglamoq uchun, urush tushunchasini XIV asr kontekstida aniqlab olish muhimdir. Amir Temur o'zi ishg'ol etgan joylardan ketgach, o'zidan keyin puxta va muhim boshqarish tizimini juda kamdan-kam hollarda qoldirgan. Shuning uchun bir marta ishg'ol etgan shaharlarini ikkinchi, uchinchi va hatto to'rtinchi marta ishg'ol etgan. Shaharlar, mamlakatlar uning tushunchasida nazorat obyekti emas, yurish, harakat qilish maydonida bo'lgan.

Amir Temurning uchun biror amalning natijasi uni amalga oshirish jarayonidan muhimroq sanalardi. Uning siyosiy va hududiy to'qnashuvlardagi chayirlik qobiliyati mintaqaviy o'lchamda yaqqol sezilarli bo'lib ittifoqchilardan strategik maqsadlarda foydalanish tug'ma noziklik bilan qorishib ketgan. Amir Temurning farosati va imoni shunchalik mustahkam ediki, hatto yurishlarning eng zarur nuqtalarida lashkarini to'xtatib qo'yib, undan boshqa yangi yurishlarni tashkil eta olar va shunday vaziyatlarda avvalgi maqsadini esdan chiqarmasdi. Umuman aytganda, bo'lajak bahs uchun Amir Temur geostrategiyasining qabilaviy va mintaqaviy jihatlarini ajratsa bo'ladi-ku, ammo ularning hammasi bir-birlarini bilan o'zaro bog'liqdir. Shuni

eslatib o'tish kerakki, Amir Temurning harbiy qobiliyati har bir mintaqada alohida joriy etgan qonunchiligida ko'rinadi.⁶

AMIR TEMURNING JANGDAGI HARAKATLARDA QO'LLAGAN TAKTIK QOIDALARI VA JANGOVAR SAFLARI

Amir Temur qo'shinlarida qo'llanilgan taktik harakatlar va jang olib borish tartiblari haqida tushuncha berish uchun men bu yerda Amir Temurning urush va janglar, hujum va chekinish, jang tartibi va dushmani yakson qilish qoidalari bilan tanishtirmoqchiman. Bunda iloji boricha Amir Temurning o'z so'zlari bilan bayon qilishga harakat qilaman.

O'n ikki mingdan ortiq bo'lmagan otliq askarlar bo'limi uchun. Agar dushman qo'shini soni o'n ikki mingdan oshmasa, Amir Temur ularga qarshi tegishli o'nliklar, yuzliklar va mingliklarga ega bo'lgan o'n ikki ming otliq askar yuborar edi. Bu askarlarga boshchilik qilayotgan amir (amir ul-umaro) dushman turgan yerga bir manzil qolganda, Amir Temurga bu haqda xabar berish lozim edi. Amir Temurning talabi bo'yicha, ushbu lashkar quyidagi to'qqiz qism (favj)ga bo'linishi kerak edi. Asosiy korpus yoki rezerv (qo'l) bir qismni, o'ng qanot (barong'or) uch qismni, ilg'or favj (avong'or) bir qismni, oldingi postlar (qorovul) bir qismni tashkil etardi. O'ng va so'l qanotlar (barong'or va javong'or) ning har biri uch qismdan iborat bo'lib, ilg'or qismlar, o'ng va chap yoki birinchi va ikkinchi bo'linmalarga (avong'or, chopovul va shig'ovulga) bo'linar edi.

Jang bo'ladigan yerni tanlashda, quydagilar e'tiborga olinishi kerak edi: 1) suv; 2) lashkarlarni joylash va saqlash uchun qulay bo'lgan joy; 3) jang uchun tanlangan yerda dushman ustidan ustunlik qilish mumkin bo'lishi va ayniqsa, yuz va ko'zga quyosh tushmasligi; 4) jang maydoni keng va tekis bo'lishi.

Jang oldidan amir qo'shinlar tekis harakat bilan yurishlari uchun har bir safning joyini tayin qilar edi. Qo'shin o'z otlarini o'ngga ham, so'lga ham burmasdan, to'g'ri borishlari, dushman bilan to'qnashganda, shiddat bilan unga tashlanishlari kerak edi. Bu tadbir safda turgan qo'shinlarning behuda otishma bilan shug'ullanmasdan, shiddatli hujum qilishlariga qaratilgan edi. Asosiy qo'shnlardan ilgariroqqa yuborilgan, yengil qo'shnlardan tayinlangan qorovullar o'q-yoy va nayzalar otib, jangni boshlab yuborishlari lozim edi.

O'n ikki mingdan qirq minggacha bo'lgan otliq birikma uchun. Agarda dushman o'n ikki mingdan ko'p, lekin qirq mingdan kamroq qo'shinga ega bo'lsa, Amir Temur ularga qarshi qirq mingdan kam bo'lmagan qo'shin yuborar edi. Qo'shinga boshchilik qilishni o'g'illaridan biriga topshirib, unga yordamchi sifatida ikkita amir (beglar begi) va boshqa boshliqlarni qo'shib berardi. Bu qo'shinlarning jangovar tartibi quyidagicha bo'lgan: qo'shinlarning jangovar tartibi quyidagicha bo'lgan: qo'shinlar o'n to'rt qismga bo'lingan bo'lib, 1/3dan kam bo'lmagan qismi sarkardaraning shaxsiy boshchiligidagi rezerv (qo'l)ni tashkil etardi: har biri uch qismdan iborat bo'lgan o'ng (barong'or) va so'l (javong'or) qanot jangchilari ikkinchi qanotni tashkil etib, ulardan biri bu qanotlar avong'ori (barong'or avong'ori va javong'or avong'ori)ni, qolgan ikkitasi har bir qanotning o'ng va so'l yarmi (birinchi va ikkinchi favjlar)ni tashkil etardi. Ikkinchi qator o'ng va so'l qanotlari avong'ori oldiga birinchi qatorni tashkil etuvchi yana uchtdan qism (chopovul

---

⁶ N.Habibulayev, T.Hayit Amir Temur chet elliklar nigohida. -T.:G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. – 19-22-b.

va shig'ovul) qo'yilardi. Ularning har biridan bittadan avong'or (chopovul avong'ori va shig'ovul avong'ori) ajratilardi. Oldiga qolgan qismlardan avong'or qo'yilardi. Avong'orga qilich, nayza hamda kamon bilan qurollangan dovyurak va jasur jangchilar tayinlanardi. Ular juda kuchli hayqiriq bilan jang olib borib, dushman avonrog'i tartibini buzishlari kerak edi. Avong'or oldiga qorovullar qo'yilgan.

Amir Temur qoidalariga ko'ra, lashkarboshi dushman qo'shini sonini bilib olgach, unga qarshi o'z qo'shinlarini to'g'ri qo'ya bilishi, dushman o'qchilari, nayzabozlari, qilichbozlarining holati qandayligini bilishi, ular janggi biravarakayiga yoki qismlarga bo'linib, asta yoki shiddatli ravishda kirayotganligini ko'ra bilishi, jang maydonidagi hujum va chekinish uchun mumkin bo'lgan kirish va chiqish joylarini belgilashi hamda dushmanni jang qilishi tartibi va ko'zlangan maqsadini faxmlay olishi kerak edi. U dushman ayyorliklariga uchib, qurshovga tushib qolmaslik uchun ehtiyotkor bo'lishi lozim edi.

Butun bir qo'shin uchun. Dushman qo'shini qirq mingdan ko'proq bo'lganida, unga qarshi Amir Temurning o'zi borardi. Bunday paytda uning qo'shinlari janggi quydagi tartibda bo'linadi: qirqta bo'linma bevosita Amir Temur ixtiyorida bo'lardi (qo'l). Ulardan eng saralangan o'n ikkita bo'linma birinchi qatorni, qolgan yigirma sakkiztasi esa ikkinchi va uchinchi egallardi. Amir Temurning o'g'illari va nabiralari boshchilik qilayotgan qo'shinlar ko'rsatilgan qirqta bo'linma o'ng tomonining old qismida, qarindoshlari va ittifoqchilari boshchilik qilayotgan qo'shinlar esa uning chap tomonining old qismida joylashardi. Barcha qismlar rezerv (tarh)ni tashkil etib, qayerga madad kerak bo'lsa, o'sha yerga borardi.

АМИР ТЕМУР О'ЗИ БОШҚАРГАН, ҚИРҚ МИНГДАН ОРТИҚ ОТЛИҚҚА ЕГА БО'ЛГАН ҚО'ШИННИНГ ЖАНГОВАР ТАРТИБИ ВА ТУЗИЛИШНИНГ КЎРСАТУВЧИ ЖАДВАЛ

So'l qanot qorovuli	Avong'orning avong'ori Katta avong'or 6.5.4.3.2.1	O'ng qanot qorovuli
Shig'ovulning avong'ori Shig'ovulning 1 – 6-favjlari 6.5.4.3.2.1		Chopovulning avong'ori Chopovulning 1 – 6-favjlari 6.5.4.3.2.1
Javong'orning avong'ori Javong'orning 1 – 6-favjlari 6.5.4.3.2.1		Barong'orning avong'ori Barong'orning 1 – 6-favjlari 6.5.4.3.2.1
РЕЗЕРВ (ТАРХ)		
Amir Temurning qarindoshlari va ittifoqchilarining qo'shini		Amir Temur o'g'illari va nabiralarning qo'shini

Jangni yengil qurollangan jangchilar (qorovullar) va avong'ori boshlab berardi. Katta avong'or amiri ularga yordamga kelib, o'z jangchilarini jangga kiritardi. Shu tariqa yordam kerak bo'lganda, jang qilayotganlarga ko'mak sifatida asta-sekin birinchi, keyinroq ikkinchi qatorlar

jangga kirardi. Agar bu yordamlar ham kamlik qilsa, rezerv (tarh)ning so'l va o'ng qanotlari, ya'ni Amir Temurning o'g'illari, nabiralari, qarindoshlari va ittifoqchilari janggi kirardi. Ularning asosiy vazifasi – dushman bosh qo'mondoniga hamla qilib, asirga olish va bayrog'ini qo'lga kiritishdan iborat edi. Agar bu harakatlar ham g'alaba olib kelmasa, butun qolgan rezerv qismlar (qo'l) ishga tushib, qat'iylik bilan hujum olib borardi. Fors tilida bitilgan asl nusxadan ingliz tiliga qilingan mayor Dou tarjimasida butun qo'shin uchun bo'lgan jangovar tartib quydagi ko'rinishida alohida jadval sifatida berilgan:⁷

Xulosa qilib aytganda, sohibqiron Amir Temur Movarounnahr, Xuroson, Fors, Ozarbayjon va Arab mulklaridan bir yarim asrga yaqin hukm surdi. Markazlashgan turkiy davlat vujudga keltirildi. Buyuk Amir Temur bobomiz bunyod etgan, ovozasini dunyoni tutgan, millatimiz dovruq'ini yoygan, butun olamni bir sira tan berdirgan, taraqqiyot va adolatning mezonini darajasiga ko'tarilgan saltanat tarix sahifalarida zarhal harflar bilan yozilib, millatimizda mangu saqlanib qoladi. Biz harbiylar bundan faxr va iftixor tuyamiz, qadamimizni ularga rostlab, ibrat darsini o'rganib borishda izchil harakatlarni olib borishimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2022.
  2. Mudofaa doktrinasi - Toshkent: O'zbekiston, 2018 yil, 9 yanvar.
  3. Karimov I.A.Bizdan ozod va obod Vatan qolsin.T.2.-T.:O'zbekiston, 1996.
  4. J.M.Rahimov Adolat va qudrat timsoli. -T.:O'QITUVCHI.
  5. M.Ivanin Ikki buyuk sarkarda Chingizxon va Amir Temur harbiy san'ati, strategiyasi va taktikasi -T.:YANGI ASR AVLODI.
  5. J.M.Rahimov Adolat va qudrat timsoli. -T.:O'QITUVCHI, 2017.
  6. N.Habibulayev, T.Hayit Amir Temur chet elliklar nigohida. -T.:G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.
  7. X.Sobirov, Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati. -T.:ART-FLEX, 2018.
  8. A.Sog'uniy, H.Karomatov Temur tuzuklari. -T.:YANGI KITOB, 2020.
- Internet ma'lumotlari:
9. <https://bugun.uz>
  10. <https://uza.uz>
  11. <https://gazeta.uz>
  12. <https://ferlibrary.uz>
  13. <https://e-tarix.uz>

---

⁷ M.Ivanin Ikki buyuk sarkarda Chingizxon va Amir Temur harbiy san'ati, strategiyasi va taktikasi -T.:YANGI ASR AVLODI, 2018. – 187-194 b.

**Amir Temurning Hindistonga yurishi va yurtlarni
obodonlashtirgani haqida**
**О походе Амира Тимура в Индию и благоустройстве
земель**
**About the March of Amir Temur to India and the
improvement of the lands**

AXMADALIEV Oybek Yusubaliyevich

Podpolkovnik, Chirchiq oliy tank qo'mondonlik
muhandislik bilim yurti kafedra o'qituvchisi

АХМАДАЛИЕВ Ойбек Юсубалиевич

Подполковник, преподаватель кафедры Чирчикского высшего
танкового командно-инженерного училища

Lieutenant Colonel Oybek Yu.AKMADALIEV

Senior Instructor of the Chirchik Higher Tank Command and
Engineering School

Hammuallif: **BEKPULATOV B.M.**

Соавтор: **БЕКПУЛАТОВ Б.М.**

Co-authors: **Major Bekjon
BEKPULATOV**

mayor, Chirchiq oliy tank qo'mondonlik
muhandislik bilim yurti kafedra o'qituvchisi

майор, преподаватель кафедры Чирчикского высшего
танкового командно-инженерного училища

Instructor of the Chirchik Higher Tank Commanding-
Engineering school

Barcha buyuk sarkardalar kabi Amir Temur ham o'z askarlarining mashaqqat va zafarlarini baham ko'radi. Ulardan qat'iy intizom talab qilib, janglarda ularga o'zi bosh bo'lib birgalikda jang qilgan. Hech vaqt jangchilarini yolg'iz qoldirmagan. U lavozimi, boyligi, irqi, dinidan qat'i nazar barcha uchun adolat bir bo'lishini nihoyatda sinchkovlik bilan kuzatib borar edi. Bunday hukm chiqarish odati, o'z davrining eng yaxshi sarkadasining jasorati va shuhrati jangchilar o'rtasidagi e'tibori va ta'sirining tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Sulton Muhammad Tug'luq vafotidan keyin Dehli sultonligi zaiflashib bordi va atrofdagi kichik knyazliklar mustaqillik e'lon qildi. Uning vorisi Feruz Shoh zamonida ham bu narsa davom etdi. Sultonlik kichrayib, Dehli bilan cheklanib qoldi.

Hindistonni zabt etish uchun qilgan kengashim

Dastavval, farzandlarim va amirlarimning ko'ngli, o'y-fikrlarini bilish uchun ularga maslahat soldim.

Amirzoda Pirmuhammad Jahongir: "Agar Hindistonni olsak, uning oltinlari bilan butun yer yuzini egallaymiz", – dedi. Amirzoda Muhammad Sulton esa: "Hindistonni olamizu, biroq (bunga) to'siqlar bor: birinchisi–dengizlar, ikkinchisi–o'rmonu to'qaylar, uchinchisi–jangovar sipohiyalar hamda odam ovlaguvchi fillari ko'p", – dedi. So'zga amirzoda Sulton Husayn qo'shildi: "Agar Hindistonni qo'lga kirita olsak, to'rt iqlimga hukmron bo'lurmiz".

Amirzoda Shohruh so'zni bunday davom etdirdi: "Men turk qonunlarida o'qigan edimki, jahonda beshta shon-shavkatli podshoh bordir. Ularning ulug'vorligini hurmatlab nomlarini atamay, laqablari bilan aytadilar: Hind podshosini–roy, Rum podshosini–qaysar, Xitoy va Chinu

Mochin podshosini–fag‘fur, Turkiston podshosini–xoqon, Eronu Turon podshosini–shahanshoh deydilar. Shahanshoh hukmi hamisha Hindiston mamlakatlarida (ham) joriy etilardi. hozir Eronu Turonzamin bizning qo‘limizda bo‘lgani uchun, Hindistonni ham fath etmog‘imiz lozimdir”.

Amirlar eshitishib: “Boringki, hindistonni oldik ham deylik. Biroq u yerda turg‘un bo‘lib qolsak, naslimiz yo‘qoladi, avlodlarimiz o‘z aslidan ajrab, tillari hindcha bo‘lib ketadi”, –deyishdi.

Men, Hindistonga yurish uchun himmat kamarini belga bog‘laganimdan o‘z azmu jazmimdan voz kechishni istamadim va shunday javob qildim: “Tangri taologa o‘tinch bilan murojaat etaylik. Jang qilish yoki qilmaslik haqida qur‘ondan fol ochaylik, Tangri taolo neni buyursa shunga amal qilgaymiz”.

Hammalari mening taklifimni ma‘qullashdi. Qur‘oni majiddan fol ochsam, ushbu ulug‘ oyat chikdi: “Ey payg‘ambar, kofirlarga va munofikdarga qarshi jaxd qilgil”. Ulamo mazkur oyatning mazmunini amirlarga tushuntirib bergandan keyin, boshlarini egib, jim bo‘lib qoldilar. Ularning xomushligidan dilim ranjidi.

O‘z-o‘zimcha kengashib, Hindistonni zabt etishga rozilik bermayotgan amirlarni mansablaridan olib, qo‘shinlarini kutvollariga topshirsammikan, deb o‘yladim. Lekin o‘zim tarbiyalagan kishilar bo‘lganliklari uchun, ularni xarob qilishni istamadim. Garchi yuragimni qonga to‘ldirib ezsalarda, ularga muloyimlik ko‘rsatdim. Oxiri fikrimga qo‘shilganlarida, ko‘nglimda ularga nisbatan g‘ubor qolmadi. So‘ngra qaytadan kengash chaqirib, iqbolimiz xonasi–Hindistonga yuzlanib, zafaru fath duosini o‘qidim[1].

Amir Temur Hindiqushgacha bo‘lgan yerlarni o‘ziga bo‘ysundirgan paytda, qochib ketgan mahalliy amirlar Dehlidan boshpana topgan edi. Tarixchilarning fikricha, Temur Hindistonni doimiy boshqarish niyatida emas, balki boylik, o‘lja ilinjida egallashni istardi. 1392 yilda bir paytlar Sulton Mahmud G‘aznaviy mulki hisoblangan yerlarni boshqarishni nevarasi Pirmuhammad ibn Jahongirga topshirgan Temur, 1397-yilda unga Hindistonga yurib, dushman hind knyazliklariga hujum qilishni buyurdi.

Qishni Movarounnahr shimolida o‘tkazgan Temur 1398-yilning ilk oylarida Samarqandga qaytdi va qo‘shinni to‘pladi. Qurultoy chaqirilib, unda Hindiston yurishi haqida e‘lon qilindi. Qurultoyda Temurxon quyidagicha nutq qildi:

“Feruzshohning nabirasi Dehli taxtiga o‘tirdi. Ammo bu yosh sultonning hukmi o‘z qo‘l ostidagilarga o‘tmaydi. Hatto ular unga qarshi dushmanlik qilmoqda. Shundaylardan biri Sarangxon Mo‘ltonni Sayyid Xizr xondan tortib oldi, ammo o‘zi hozir Pirmuhammadning hujumiga duchor bo‘ldi. Dehlida Sarangning birodari Malluxon raqiblarini mag‘lub etib, shaharni egalladi va sulton nomidan hukmronlik qilmoqda. Bu tartibsizliklar bizning g‘alabaga chanqoq qo‘shinimizni Hindga olib borishga majbur qilmoqda.

Bundan tashqari, haq dinga Hindning ko‘p joyida amal qilinayotgan bo‘lsa-da, saltanatning katta qismida mushriklar istiqomat qilmoqda. Dehli sultonlari haq dinni himoya qilishdan o‘jizlik qilmoqda. Musulmon hukmdorlar faqat jizya olish bilan cheklanmoqdalar...”

Shunday qilib, Temurning 90 ming kishilik qo‘shini mart oyida Hindistonga qarab yurishni boshladi. Qo‘shinning eng yaxshi qismi chig‘atoylardan tashkil topgan edi. Bo‘linmalar qo‘mondonlari esa uning yoshlikdagi do‘stlari edi. Samarqandga Amir Temur Mironshohning o‘g‘li Umarshayxni qoldirib ketdi.

Qo‘shin Termiz yaqinida Amudaryoni kesib o‘tdi va Andarobda to‘xtadi. Qo‘shinning asosiy qismi va yuklar shu yerda qoldirildi va uning o‘zi maxsus guruh bilan Kofiristonga qarab yurdi. Siyohpo‘shlar deb ataladigan xalq bu paytda musulmon emas edi va Temur ularni mag‘lub

etib, asosiy qo'shin uchun Hindistonga boradigan yo'lni ochib qo'ydi. O'zi ham qo'shinning asosiy qismiga kelib qo'shildi. Shu orqali u Movarounnahrning tog'lardagi potentsial dushmanlarini ham yo'q qilgan edi. Yo'lda qal'alar va garnizonlar qurildi.

1398 yilning avgust oyida Kobul ham egallandi. Shahar yaqinida chodir tikdi va bir qancha muddat shu yerda davlat ishlari bilan mashg'ul bo'ldi. Bir qator elchilarni ham qabul qildi. Kobulda unga Forsda qolgan qo'mondon Shayx Nuriddin kelib qo'shildi. U forsdan yig'ilgan katta boylik va sovg'a-salomlar bilan kelgan edi. Bu yerda turilgan muddatda bir qator obodonchilik ishlari

ham amalga oshirildi. Qurg'oq yerlarga kanal qazilib, suv chiqarildi. Kanal qirg'oqlari bo'ylab qishloqlar qurildi. Ishlar yakunlangach, Temur Saroyulkxonim bilan birga yosh nabirasi, shahzoda Mirzo Ulug'bekni Samarqandga qaytarib yubordi.

Temur asosiy qo'shin va boshqa malikalar birgalikda Hindistonga yurishda davom etdi. Chig'atoy ulusining nominal xoni Sulton Mahmudxon chap qanot bilan birga shimoliy yo'l orqali Dehliga yurdi. Temurning o'zi esa janubga Pirmuhammad bilan uchrashish uchun Mo'ltonga qarab yurdi. Sentabr oyida Hind daryosiga yetib kelgan Temur qo'shini ikki kunda daryoni kechib o'tdi. Yo'l bo'yi uning huzuriga yana elchilar va bir qator amirlar keldi.

Ulardan Kashmir amiri Iskandarning elchisi o'z hukmdorining Temurga sodiqlik haqidagi qasamyodini olib keldi. Shuningdek, bir qator mahalliy rojalar qo'shinlari tor-mor keltirildi. Yeyishga va olib ketishga yaroqsiz narsalar yoqib yuborildi. Oktabr oyida belgilangan joyda u Pirmuhammad bilan ko'rishdi. Pirmuhammad bu paytda Mo'ltinni qamal qilib turgan edi. Mo'ltin ham Temur kelishi bilan egallandi.

Dekabr oyiga kelib, Temur qo'shini allaqachon Dehli ostonasida turgan edi. Dehli atrofidagi barcha qal'alar va istehkomlar Temur qo'shinlari tomonidan egallab olindi. Dehli himoyachilari tarkibida o'n ming otliq va yigirma ming piyoda qo'shin bor edi. Shuningdek, ularda yuzta jangovar fillar ham bor edi. Aynan mana shu fillar Temur qo'shiniga qo'rquv solib turgan edi. Jang boshlashdan oldin Temur Dehli atrofiga ayg'oqchilarini yuborib, vaziyat haqida batafsil ma'lumotlar oldi.

Dehli eshiklari ochilib, Sulton Mahmud va Malluxon askarlari hujum boshladi. Temur Dehlini uzoq vaqt qamal qilib turishni istamas edi va bu hujum uni xursand qildi va u Allohga sajda qilib undan g'alaba so'radi. Solnomachilar Dehli jangini tasvirlashda hali hech qachon bunday shovqin-suronli jang bo'lmaganini yozadi.

Amir Temur Movarounnahr harbiy tajribasiga xos bo'lmagan bu harbiy taktikani da'f etish tadbirini o'ylaydi va temir simlardan minglarcha uchburchak tikanlarni yasashni buyuradi.

Amir Temur qo'shini tunda jangovar fillar yuradigan yerga maxfiy tarzda ushbu temir tikanlarni sochib chiqadi.

Har ikki tarafning qo'shini bir-biriga yuzma-yuz kelganda Amir Temur hind qo'shinidan qo'rqan kishi kabi fillarga tayyorlangan qopqonlar tomon chekinadi.

Shunda Malluxon (hind lashkarboshisi) askarlari “Temur otlari hurkidi” deb o’yladi va fillarni Temur askarlari chekingan tikanzor tomon haydadi.

Natijada fillar mazkur yerga yetib, tikanzorlarni bosib, jonlari o’ta qattiq og’rigandan keyin, tezlik bilan orqaga tisarilib, hind askarlarining o’zlarini yanchib ketadi. Birorta kuch ularni to’xtatib qola olmadi. Ko’plab hind askarlari fillarning oyoqlari ostida qolib o’ldi. Pistirmadagi Temur qo’shini hindlarning tirik qolgan qismini mag’lub etdilar.

Shuningdek, Amir Temur Hind yerida yana bir taktika qo’llaydi. Hind yerlarida tuya bo’lmaganligi tufayli fillar jang vaqtida ulardan cho’chishini Amir Temur taxmin qiladi.

U besh yuzta hurkong’ich tuyalarni to’plashni buyurdi. Jang oldidan ularga paxta toy va turli keraksiz yuklarni ortib, tuya ustidagi yuklarga o’t qo’yishni va fillar tomon haydashni buyuradi. Tuyalar olov haroratini sezishgach, tipirchilab fillar tomon yeldek uchib ketadi.

Fillar olovni ko’rib, tuyalar bo’kirishini eshitgach va ularning qanday mahluq ekanligiga ko’zi tushib, o’z haydovchilarini, ustilarida o’tirganlarni yiqitib orqasiga qayrilib qochadi va otliqlarni yanchib, piyodalarni yakson qilib ketdilar - deya ta’rif beradi bu manzaraga Ibn Arabshoh.

Olovlarning o’zlari tomon kelayotganini ko’rgan fillar qo’ruqvdan ortga qarab yura boshladi. Natijada, Dehli askarlari fillar oyoqlari ostida qolib ketdi. Hindlarning chap qanotiga Pirmuhammad qattiq zarba berdi. Temur qo’shinining chap qanoti hindlar hujumini muvaffaqiyatli tarzda qaytardi va Dehli darvozasiga qarab yurdi. Sulton Mahmud va Malluxon shaharga qochib kirdi. Chekinish vaqtida ko’plab hind askarlari halok bo’ldi. Shu kuni Temur qo’shini g’alaba qozondi. Askarlarining mardonavor jang qilganini eshitgan Temur xursandchilikdan yig’lagani va yerga sajda qilgani tarixchilar tomonidan yozib qoldirildi[3].

Jangning ertasi kuni Temur Dehli shahriga tantanali ravishda kirib bordi. Sulton Mahmud va Malluxon tundayoq oilasini ham tashlab qochib ketgan edi. Ularni ta’qib etishga buyurilgan askarlar Malluxonning ikki o’g’li va bir nechta qo’mondonlarini qo’lga oldi. Dehlining asosiy darvozasi yonida Temur shaharning taslim qilingani haqidagi noma qabul qilindi. Shahar egallangani sharafiga marosim tashkil etildi. Imperiyaning barcha hududiga g’alaba haqida xabar berish uchun choparlar yuborildi.

Dehlidan keyin sharqqa qarab yurgan Temur yanvar oyining boshida, ayrim manbalarda 7 yanvar, ayrimlari 9 yanvarda Merut shahri egallandi. Bu shahar Temurga bo’ysunishdan bosh tortgan edi. Shahar qamal qilindi va yoqib yuborildi, qarshilik ko’rsatgan hindlar tiriklayin olovga tashlandi. Shuningdek, Jamna va Ganga daryolari bo’yida istiqomat qilayotgan ko’plab zardushtiylar ham Temur hujumi oqibatida halok bo’ldi.

Hind safaridan betob bo’lib qaytgan Temur sog’ligini tiklagach, Hindistonga chopar yubordi va fillar jo’natishni so’radi. Ushbu fillar unga Suriya, Kichik Osiyo yerlaridagi zafarli yurishlarda katta yordam berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Temur tuzuklari. Tarixiy adabiyot/A.Sog’uniy, H.Karomatov. Toshkent.,2018.
2. Ustaning muhabbati. Oqiljon Xusan. Toshkent.,1997.
3. Temurning fillarga qarshi kurashi. Sh.Uljaeva.,2021.

**AMIR TEMUR DAVRIDA QO'SHINNI YIG'ISH VA
TA'MINLASH HAMDA QO'SHINNI BOSHQARISHNING
O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI
ОСОБЕННОСТИ СБОРА И СНАБЖЕНИЯ АРМИИ, А
ТАКЖЕ УПРАВЛЕНИЯ АРМИЕЙ ПРИ АМИРЕ ТЕМУРЕ
DISTINCTIVE FEATURES OF THE ASSEMBLY AND
SUPPLY OF THE ARMY AND THE MANAGEMENT OF
THE ARMY DURING THE REIGN OF AMIR TEMUR**

TURGUNBAYEV N.T.

Подполковник, Chirchiq oliy tank qo'mondonlik
muhandislik bilim yurti kafedra katta o'qituvchisi

ТУРГУНБАЕВ Н.Т.

Подполковник, старший преподаватель кафедры Чирчикского
высшего танкового командно-инженерного училища

Lieutenant colonel N.T.TURGUNBAYEV

Senior instructor of the department of Chirchiq Higher Tank
Command and Engineering School

Buyuk lashkarboshi va navqiron harbiy tashkilotchi sifatida Amir Temur o'ta intizomli armiya tuzishga, muhoroaba chog'ida qo'shin qimslarini san'atkorona boshqarishga, jang taqdiri hal bo'ladigan joylarga harbiy kuchlarni o'z vaqtida ustalik bilan yo'llashga, har qanday to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bosib o'tishga, armiyadagi jangovar ruhni kerakli darajada ushlab turishga muyassar bo'lgan.

Qo'shinlarni yig'ishda qo'mondonlar tomonidan qo'l ostidagi qo'shinlarni o'z vaqtida, tezlik va uyushqoqlik bilan yig'ishda qattiq intizom o'rnatilgan. Temurbek qo'shinida harbiy kuchlarning asosini tashkil qiluvchi otliq askarlar bilan bir qatorda piyodalardan tuzilgan qismlar ham anchagina bo'lgan. Qo'shinning kavaleriya qismlari ko'p hollarda bir-birlaridan nafaqat kiyim-boshlari, bayroqlari va anjomlarining ranglari, balki otlarining rangi bilan ham farq qilgan. Bunday farq jang paytida qo'shinni boshqarishda katta rol o'ynagan. Dushmanga nisbatan ustunlik otliqlarning yuqori harakatchanligi va Amir Temur tomonidan ularni mohir manyovr qilinishi bilan ta'minlandi [1].

Turli usullar bilan dushmanning mudofaa tizimini yakson etish, g'animning yirik va yaxshi mustahkamlangan obyektlariga to'satdan hujum qilish, dushman tomonining hukmdorlari va taniqli harbiy boshliqlarini asirga olish, qurshab olingan shahar-qal'alarni uzoq vaqt qamal qilish, birma-bir qishloqlar, tumanlar, shaharlar va viloyatlarni zabt etish, dushmanni to'liq tor-mor etilgunigacha ta'qib etish, zabt etilgan hududlarni boshqarish uchun o'zining sodiq kishilarini tayinlashdek strategik maqsadlarni ketma-ket amalga oshirilishi Amir Temurga ko'plab g'alabalar olib kelgan. Uning harbiy ishni rivojlantirishga qo'shgan katta hissasi butkul yangi ko'rinishdagi kavaleriya qismlarini (kunbul, kumbul) joriy etganidan iborat bo'lib, u nafaqat o'z qanotlarini himoya qilish uchun, balki dushman qanotlarini aylanib o'tish va front ortiga zarba berish uchun ham mo'ljallangan [1,2].

Otliq qo'shin armiyaning zarbdor qismini tashkil etib, yengil hamda og'ir otliqlarga bo'lingan. Yoylar, o'qdonlar, qilichlar bilan qurollangan yengil otliqlar razvedka bilan shug'ullangan, qo'riqlash xizmatini olib borgan va kerak bo'lgan hollarda dushmanning ilg'or otryadlariga qarshi jangga kirgan. Saralangan jangchilar va zodagonlardan tuzilgan og'ir otliqlar dushmanning asosiy zarbdor kuchlariga qarshi jang olib borgan bo'lsa, chavandozlar nayza, dubulg'a, zirh, qilich, yoy, o'qlar solingan sadoq bilan qurollangan.

Harbiy yurishdan oldin Amir Temur odatda harbiy kengash (mashvarat) chaqirgan, unda harbiy boshliqlar, beklar va amirlar ishtirok etgan. Davlatning turli qismlaridan, Oliy Bosh Qo'mondonning adyutanti (tavochi) yetkazgan maxsus buyruqqa (muchalkaga) binoan qo'shin yig'ilgan. Jangchilarni yig'ishdan tashqari tavochilarning majuriyatlariga qo'shinni joylashtirilishi, uning harakatlanishi va jangovar tartibini nazorat qilish ham kirgan [2,5].

Amir Temur tuzgan qo'shin o'zining tashkiliy-shtat tizimi bo'yicha Chingizxonning qo'shini tizimiga yaqin bo'lsada, quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turgan:

1. Amir Temur armiyasi xalq lashkarlari hisoblansa ham, Chingizxon davrida bo'lgani kabi umumiy xarakterga ega bo'lmagan.

2. Chingizxon davrida qo'shinning asosini ko'chmanchilar tashkil etgan. Amir Temur davrida ko'chmanchi otliqlar va kamonchilarni yetkazib bergan. Lekin shu bilan birga o'troq aholi ham qo'shinning katta qismini tashkil etgan. Shunday qilib, harbiy xizmatga chorvadorlar bilan birga, urushlarning tez-tez bo'lib turishi va ko'laminig oshganligi munosabati bilan dehqonlar, hunarmandlar va o'troq aholining boshqa toifalari ham chaqirilgan.

3. Amir Temur qo'shinida armiyaning asosini tashkil etgan otliqlar bilan birga piyodalar ham katta rol o'ynagan. Chingizxon davrida to'laqonli piyodalar bo'lmagan.

4. Amir Temur Sharqda birinchilardan bo'lib armiyasiga artilleriya qurolini (ra'd) kiritdi. Yangi turdagi o'q otar qurolning joriy etilishi artilleriya bo'linmalarini yaratishga imkon berdi va natijada to'pchilar (ra'dozlar) soni birnecha ming kishiga yetdi. Artilleriya qurollari dushmanning tirik kuchlari va texnikasini tor-mor etish hamda qal'alar va sitadellarni qamal qilish uchun mo'ljallangan. Ular qamal chizig'ining o'ta muhim uchastkalarida o'rnatilgan.

5. Tog'li joylarda mohirlik bilan harakatlanuvchi maxsus piyoda qo'shinlar tashkil etilgan.

6. Amir Temur jangovar tartibini mohirlik bilan tuzgan va ularni chaqqonlik bilan manyovr qilgan, dushman qanotlariga va front ortiga otliqlar bilan kutilmagan zarbalarni bergan, vaziyatdan kelib chiqib, o'z qo'shinini to'qqiz va yetti qismlarga (qo'lga) bo'lgan [1,4].

7. Temurbek armiyasida **ayollardan** tashkil etilgan qismlar joriy etilgan bo'lib, ular jang paytida erkaklar bilan bir safda turgan va shon-shuhrat hamda jasorat namunalarini ko'rsatgan.

Qo'shinlarga ayollarni saralashda asosan maxsus qo'mondonlar tomonidan olib borilgan. Qo'shinlarga ayollarni saralab olishni Temurbek shaxsan nazorat ostiga olgan va asosiy e'tiborni ularning jismoniy va ahloqiy-ruhiy barqarorligiga qaratgan.

Buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi sifatida Temurbek o'ta intizomli armiya tuzishga, muhoraba chog'ida qo'shin qismlarini san'atkorona boshqarishga, jang taqdiri bo'ladigan joylarga harbiy kuchlarni o'z vaqtida ustalik bilan yo'llashga, har qanday to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bosib o'tishga, qo'shinlardagi jangovar ruhni kerakli darajada ushlab turishga muyassar bo'lgan. Boshliqlarni tanlashga Amir Temur katta e'tibor bergan. «Hukmdorligi, degan edi u, qamchi va tayoqdan past bo'lgan boshliq unvonga munosib emas». O'nliklar o'nbegilar tomonidan tanlangan, yuzliklar, mingliklar va yuqori boshliqlar qo'mondon tomonidan tayinlangan. Har bir jangchi o'z o'nligidagi joyini bilishi, har bir o'nlik yuzlikdagi joyini bilishi kerak bo'lgan va hokazo. Harbiy qismlar saflarda yaxshi harakatlana olgan va anjomlari, kiyim-boshlari va bayroqlarining rangi bilan bir-birlaridan ajralib turgan [3,6].

Amir Temur o'z qo'shinini jangga olib borishda uning hamma kerakli narsalar bilan qo'shinlarni **ta'minlanishiga**, lagerlarda joylashishiga alohida e'tibor bergan. Sohibqironning buyrug'iga binoan viloyatlar hukmdorlari, tumanlar va shaharlar beklari, qal'alar boshliqlari (dorug'a) ro'yxat bo'yicha ko'rsatilgan muddatda o'z qo'shinlari, anjomlari, oziq-ovqatlari bilan oldindan ko'rsatilgan yerga (miod yeri) yetib kelgan.

Amir Temur To'xtamishga qarshi Dashti Qipchoqqa harbiy yurishni uyushtirishdan oldin (1390–1391) o'zining o'rinbosarlariga qo'shinni uzoq davrga yetadigan oziq-ovqat, qurol-yarog' va boshqa kerakli narsalar bilan ta'minlashga buyruq bergan. Har bir jangchi bitta yoyga, o'ttizta o'qqa, bitta kamondonga, bitta qalqon va bitta zaxira otga ega bo'lgan. Safar chog'ida har o'nta jangchiga bitta chodir, ikkita belkurak, kirka, o'roq, arra, bolta va yuzta igna berilgan.

Bundan tashqari, har bir jangchi o'zi bilan arqon, teri va qozon olib yurgan. Oddiy jangchilar safar chog'ida o'n sakkiz kishiga bitta chodir olib yurgan. Ularning har biri yonida ikkita otni yetaklab yurgan, o'zi bilan yoy, zirh, qilich, o'qdon, qop, o'nta igna, bolta, arra va teridan tikilgan qop olib yurishi kerak bo'lgan.

Jangchilar chodirlarda beshtadan bo'lib joylashgan. Ko'zda tutilgan ta'minot bo'yicha ularning har biri dubulg'a, zirh, qilich, yoy, o'qdon va ot bilan ta'minlangan. O'n begi alohida chodirga joylashgan. U zirh, qilich, yoy, kamondon bilan qurollangan. U o'zi bilan beshta qo'shimcha otni olib yurish huquqiga ega bo'lgan. Yuz begiga ham alohida chodir berilgan. Uning qurol-yarog'larini qilich, yoy, zirh, o'qdon, gurzi, to'qmoq va kolchugalar (simdan tayyorlangan halqachalarni bir biriga o'tkazib to'qilgan ko'ylak) tashkil etgan. Yuz begiga qo'shimcha o'nta ot berilgan. Ming begi chodirdan tashqari soyabonga ega bo'lib, qurol-yarog'lari nayza, qilich, o'q-yoy, dubulg'a, zirh (chax, oroyna), kolchugalardan iborat bo'lgan. Piyodalar harbiy yurishlar paytida qilich, yoy va kerakli sondagi yoyning o'qlari bilan qurollanib harakatlangan.

Qo'shin bilan birgalikda bir joydan ikkinchi joyga qassoblar, oshpazlar, qovurilgan va qaynatilgan go'sht sotuvchilar, nonvoylar, arpa, meva sotuvchilar ko'chib yurgan. Jangchilarga ko'chma hammomlar xizmat ko'rsatgan. Yurishlarda nafaqat jangchilar, balki qo'shinga xizmat qiluvchi ko'p sonli ma'muriyat ham ishtirok etgan. Bu yerda temirchilar, qurolsozlar, duradgorlar, teriga ishlov beruvchilar, yer qazuvchilar, xo'jalik ishlarini bajaruvchilar va boshqalar bo'lgan. Amir Temur qo'shini safarlarida harakatlanayotgan jangovar qo'shin korpusi ortidan yirik qurolsiz omma harakat qilgan.

Qo'shinni yig'ish to'g'risidagi qaror chiqqanidan keyin, jangchilar o'z oilalari, anjomlari, oziq-ovqatlari bilan birgalikda belgilangan joyga yetib kelgan. Lagerning

(o'rdagohning) markazida Oliy Bosh Qo'mondonning qarorgohi, shuningdek, turli-tuman qismlar va oddiy jangchilarning chodirlaridan tortib yirik harbiy boshliqning chodirigacha bo'lgan birlashmalarning chodirlari joylashgan, har bir kishi o'zining joylashgan o'rnini juda yaxshi bilgan.

Lagerda Oliy Bosh Qo'mondonning rang-barang bayroqlar bilan bezatilgan chodiri (bargoh) o'rnatilgan. Ko'rsatilgan vaqtda (miod vaqti) lagerga yetib kelgan jangchilar, joriy etilgan tartibga ko'ra o'z joylarini egallagan va qo'shin ko'rigiga tayyorgarlik ko'rgan. Kerakli sondagi jangchilar yig'ilganidan keyin, harbiy lagerda kamonchilar, arbaletchilar, tosh uloqtiruvchilar, nayzachilar, to'pchilar va boshqalardan tashkil topgan ulkan qo'shinning ko'rigi bo'lgan. Qo'shinda yonuvchi aralashma (naft) solingan xurmachalarni uloqtirish uchun maxsus askarlar bo'lib, ular o't otuvchi qurollarning to'xtovsiz ishlashlarini ta'minlaganlar. Oliy Bosh Qo'mondonning buyrug'iga ko'ra, jangchilar himoya sovutlarida, to'liq qurol-yarog'lari bilan saflanganlar. Ko'rik o'tkaziladigan maydonda turli qismlarga tegishli bo'lgan yashil, qizil, sariq, binafsha, qora, ko'k bayroqlar hilpirab turgan. Harbiy orkestr sadosi ostida Amir Temur navbatma-navbat jangchilar sherengalari oldidan o'tgan. Jangchilar nayzalarini baland ko'tarib, bo'lajak jangga tayyor ekanliklarini namoyon etib baland ovozdada na'ra (suron) tortganlar [3,4,5].

Jangchilarning jangovar ruhi va tayyorgarligini aniqlash uchun yurishlar va janglardan oldin harbiy ko'rikning o'tkazilishi Temuriylar davrida ham an'ana bo'lib qoldi. Ko'rikda nafaqat qo'shin birlashmalari, balki asosiy kuchlarning ortidan harakatlanadigan ta'minot aravalari ham ishtirok etgan. Lagerning atrofi chuqur xandaqlar bilan o'ralgan va qo'riqlash zastavalari va postlari bilan puxta qo'riqlangan. Lagerda o'rnatilgan vaqtlarda qo'shin qo'riqlash xizmatini olib borgan. Qo'riqlash qismlari lagerdan 5-6 km oldinga chiqqan, undan postlar, postlardan soqchilar ajratilgan va oldinga yuborilgan.

Ta'kidlash kerakki, Amir Temur qo'shinni **boshqarishga** katta ahamiyat bergan. Sohibqironning buyrug'i bo'yicha dongdor komandirlardan to'rttasi birinchi darajali qo'mondon – beklarbegi lavozimiga tayinlangan. Bitta harbiy boshliq bosh qo'mondon amir-ul-ulamo vazifasiga tayinlanib, u bevosita Oliy Bosh Qo'mondonga bo'ysungan.

Harbiy qismlarni boshqarish uchun yana o'n ikkita harbiy boshliqlar tayinlangan. Birinchi bek mingta chavandozlardan tashkil topgan birinchi guruhga, ikkinchi bek ikki ming kavaleriyachilardan iborat ikkinchi guruhga qo'mondonlik qilgan, uchinchi bek uch minglik kavaleriyachilarga boshchilik qilgan. Xuddi shu tartibda o'n ikkinchi bek o'n ikki minglik otryadning tepasida turgan. Quyi toifadagi harbiy boshliq, toifasi bo'yicha yuqori bo'lgan harbiy boshliqqa so'zsiz bo'ysungan.

Amir Temur qo'shinining turli qismlari va bo'linmalariga uch yuz o'n uchta beklar qo'mondonlik qilgan, ulardan yuztasi – o'nbegilar, yuztasi – yuzbegilar va yuztasi – mingbegilarni tashkil etgan. Yirik qo'shin birlashmalari Amir Temurning o'g'illari, nabiralari va Shayx Nuriddin, Xo'ja Sayfuddin, Shohmalik, Ollohdod, Jahonshohdek mashhur sarkardalar tomonidan boshqarilgan.

Rag'batlantirishda maqtov, maoshga qo'shimchalar, sovg'alar, lavozimlar, unvonlar (botir, bahodir va boshqalar), qismlar uchun bayroqlardan keng foydalanildi. Uddaburonliklari va jasoratlari bilan o'zlarini ko'rsatgan, saralangan jangchilar munosib

taqdirlangan va o'nbegi darajasiga ko'tarilgan, keyingi jasoratlari uchun yuzbegi, undan keyin esa mingbegi lavozimini egallagan.

Jasur jangchilar va bahodirlar jangda ko'rsatgan jasoratlari uchun yuqori lavozimlarni egallagan va jamiyatning e'tiborli kishilari toifasiga kirgan. Ular gurzi, chodir, maxsus belbog', qilich va jangovar nayzalar bilan taqdirlangan.

G'animning otryadini qirib tashlagan mingbegi I-darajali amir unvoniga, dushmanning yirik otryadini mag'lub etgan I-darajali amir II-darajali amir unvoniga sazovor bo'lgan. Jang maydonida mardlik va jasorat namunalarini ko'rsatgan oddiy jangchining oylik maoshi oshirilgan. Jang maydonidan qochgan jangchilar o'ljani taqsimlash marosimiga qatnashish huquqidan mahrum etilgan, janglarda ko'p marta yarador bo'lgan jangchilarga g'amxo'rlik va katta ehtirom ko'rsatilgan.

Biror bir davlatni zabt etgan yoki dushman qo'shinini tor-mor etgan harbiy boshliq bahodir faxriy unvoniga sazovor bo'lib, unga burg'u va nog'ora berilgan. Biror bir g'anim shahzodasining yirik qo'shini ustidan qozongan g'alabasi uchun beklar ham xuddi shunday hurmat-e'tiborga sazovor bo'lgan. Dushman qo'shinini qochishga majbur etgan o'nbegi shahar garnizonining boshlig'i (dorug'a) etib tayinlangan, xuddi shunday qahramonligi uchun yuzbegi–viloyat hokimi, mingbegi–viloyat amiri (vali) lavozimiga ega bo'lgan [2,4,5].

U yoki bu davlatni zabt etgan amirga ushbu davlatning yeri imtiyozli asosda boshqarish uchun suyurg'ol (sovg'a) sifatida berilgan. Amir Temur va Temuriylar davrida suyurg'ol yerni boshqarishning ommabop usuli bo'lib, avloddan-avlodga o'tib kelgan. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan 12 amir nog'ora va jangovar bayroq olgan. Bosh Qo'mondon nog'ora va jangovar bayroqdan tashqari, burg'u va ikkita shtandartga (tumantug'ga, chortug'ga) ega bo'lgan.

Mingbegiga bayroq va karnay (ko'raga), yuzbegi va o'nbegiga nog'ora berilgan. Qo'shin qo'mondonining bayrog'i, nog'orasi va burg'usi bo'lgan. Kastiliya qirolligining elchisi – Klavixoning guvohlik berishicha, harbiy boshliq tinchlik davrida ko'k rangdagi, zardan tikilgan ko'ylak kiyib yurgan. Ular boshlariga telpak (burk) kiyib yurganlar. Bosh kiyimlarining ostidan uch qator kokillari ko'rinib turgan bo'lib, bu belgi Amir Temur armiyasining jangchilari ekanliklarini bildirib turgan. Amir Temur o'zining to'satdan beradigan zarbalari bilan mashhur bo'lgan. Dushman qo'shinining soni ma'lum bo'lganidan keyin uning armiyasi tun qorong'usida dushmanning lageriga yashirincha yaqinlashib, tongda hujumga tashlangan. Uning qo'shini qattiq intizomi, yuqori harakatchanligi, chidamliligi va janglarda jasorati bilan ajralib turgan.

Jang arafasida shakllanadigan jangovar tartibga katta ahamiyat berilgan. Qo'shin hech tomonga burilmasdan va ko'rsatilgan yo'ldan og'ishmasdan olg'a harakatlangan. Tinchlik davrida ov (charg'a) asosiy mashg'ulotlardan biri bo'lgan, ovga urushga tayyorlovchi maktab singari ahamiyat berilgan va ularni ko'p uyushtirishga harakat qilingan. Amir Temurning qo'shini nafaqat tekisliklarda jang olib borish san'atiga ega bo'lgan, balki tog'larda ham mohirlik bilan harakatlangan [1,6]. Sahibqironning qo'shini harbiy yurishlarni bahor, yoz va kuzda amalga oshirgan. Qishni o'z o'tovlarida o'tkazishni afzal ko'rganlar. Harbiy yurishga o'tlanish muddati yaqinlashuvi bilan jangchilar hamma kerakli qurol-yarog'lari va anjomlarini tartibga keltirgan. Belgilangan vaqtda qo'shin saf tortib yo'lga tushgan. Uning ortidan hamma kerakli narsalar ortilgan aravalar (ug'ruq) harakatlangan. Sharafiddin Ali Yazdiyning ma'lumot berishicha, belgilangan safar

tartibida (murchil) har bir o'nbegi, yuzbegi, mingbegi va tumanbegi (10 minglik qo'shin qo'mondoni) o'z mavqei va darajasiga ko'ra, intizomga qattiq rioya qilgan holda harakatlangan. Tartibni buzganlar qattiq jazolangan, ularga hatto o'lim jazosi ham berilgan.

Dam olish uchun to'xtalganda, odatda, qo'shin zanjirlar va arqonlar bilan bog'langan aravalar bilan o'rab olingan. Handaqlar qazilib, ularlarning oldida to'siqlar o'rnatilgan. G'anim qo'shinining paydo bo'lishi bilan jangchilar o'z pozitsiyalaridan chiqib, jangovar tartibga yoyilib dushmanga qarshi harakatlangan. Amir Temur qo'shini safar paytida quyidagi tartibda harakatlangan: bosh kuchlardan ancha oldinda avanpost (qaravul), uning ortidan avangard (xiravul), o'ng qanot (barang'or), chap qanot (jarang'or), markaz (qo'l), aryergard (chag'dovul) harakatlangan. Ularning ortidan kerakli narsalar ortilgan aravalar harakatlangan. Amir Temur armiyasida o'ljani taqsimlash davrida mabodo kimdir o'zboshimchalik qilsa, hatto u Sohibqironning yaqin kishisi bo'lsa ham, qattiq jazolangan. Uning butun mol-mulki musodara qilinib, o'zi esa qatl etilgan. Faqat ruxsat berilganidan keyingina yurishning har bir ishtirokchisi, uning toifasi va darajasiga qaramasdan, o'ljani teng taqsimlangan qismini olish huquqiga ega bo'lgan [1,4].

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur qo'shinlarda piyoda va otliq askarlarga ega bo'lganligi, piyodalar yengil qurollangan bo'lib, jarliklar va o'rmonlardagi janglarga mo'ljallanganligi, tog' va o'rmonlar bo'ylab yurilgan kezlarda qo'shinni qo'qqisdan bo'ladigan hujumlardan saqlanganligi, qamal paytida hujum qilish va boshqa ishlarda foydalanilganligi, otliq askarlar yengil va og'ir qismlarga bo'linganligi hamda Temurbek armiyasida ayollardan tashkil etilgan qismlar joriy etilgan bo'lib, ular jang paytida erkaklar bilan bir safda turgan va shon-shuhrat hamda jasorat namunalarini ko'rsatganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan manbalar:

1. Dadabaev X.V. Harbiy san'at tarixi. Darslik: *h.f.n.-prof.* - T.: Akademiya VS RU, 2013. – V. 147-152.
2. Sodiqov H. Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati. Toshkent. - 2016. –V. 190-210.
3. Grekov B.D., Yakubovskiy Yu.A. Oltin o'rda. V. 293-297.
4. Dadabaev X.V. Amir Temur harbiy mahorati. . *h.f.n.-prof.* – Toshkent. - 1996. – V. 7-32.
5. Ivanin M. Ikki buyuk sarkarda. Chingizxon va Amir Temur: harbiy san'ati, strategiya va taktikasi. Toshkent. – 2017. – V. 179-186.
6. Ziyaeva D.X. O'zbekiston harbiy ish tarixidan. Toshkent. – 2012. – V. 77-106.

“TEMUR TUZUKLARI” NING MILLIY QONUNCHILIGIMIZDAGI AKSI

UTESHOV Asqarali Ismetullaevich

polkovnik, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining
Ixtisoslashtirilgan o‘quv markazi, sikl boshlig‘i

Аскарали Исматуллаевич УТЕШОВ

Полковник, начальник цикла Специализированного учебного
центра Национальной гвардии Республики Узбекистан

Colonel Askarali I. UTESHOV

Head of the Modeling and Simulation Cycle of the Specialized
Training Center of the National Guard of the Republic of Uzbekistan

Tarixdan ma’lumki, har qanday mamlakat, har qanday xalq o‘z sarhadlarini, o‘z havfsizligini, o‘z aholisini, oila, ayol va onalarining tinch va osoishta hayotini himoya qila olmas ekan, uni tom ma’noda davlat, deb atab bo‘lmaydi.

Butun tarixiy o‘tmishimiz, ajdodlarimiz o‘g‘tlari shundan dalolat beradiki, o‘z hududiy yaxlitligi va mustaqilligini kafolatlay olgan mamlakatgina gullab-yashnaydi.

Sohibqiron Amir Temur bobomizning: “Askarlari baquvvat el qudratli bo‘lur, qudratli elning askarlari baquvvat bo‘lur”, - degan so‘zlarida teran ma’no mujassam. Xalqimizning qadimiy va boy tarixiga To‘maris, Spitamen, Muqanna, Temur Malik, Jaloliddin Manguberdi, Sohobqiron Amir Temur kabi o‘nlab sarkardalarning nomlari zarhal harflar bilan bitilgan.

***O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

Nizomulmulknining “Siyosatnoma” asari “Podshohlarning donolar va oqsoqollar bilan kengash qilishi haqida” gi o‘n sakkizinchi faslida: “Barcha ishlarni maslahat bilan amalga oshirish kishining mustahkam irodasidan, oqilligi va dunyoqarashidan dalolat beradi. Har bir kishi ma’lum bir narsa haqida ko‘proq yo kamroq biladi. Bir kishining nazariy bilimi bo‘ladi-yu, ammo tajribada uni qo‘llamagan, boshqa kishining esa tajribasi ilmi va bilimiga o‘tgan bo‘ladi. Shunday ekan, agar podshoh biror ishni amalga oshirmoqchi yoki qandaydir zaruratni hal etmoqchi bo‘lsa, u albatta dono keksalar va ulug‘lar bilan mashvarat va kengash qilishi lozim. Har birlari o‘z fikrlarini aytib, podshoh ra’yi bilan solishtirib, bir-birlarining fikrlarini eshitib va har taraflama o‘ylab, keyin o‘rtada ma’qullangan fikrni tanlaydilar. Ko‘pchilik bo‘lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo‘ladi va doim shunday yo‘l tutish kerak. Biror ishni maslahatsiz amalga oshirish fikrning zaifligidan dalolat beradi, bundaylarni o‘zbilarmon deydi.

Mashvarat va kengashsiz amalga oshirilgan ishning natijasi yaxshi bo'lmaydi¹”- deb ta'kidlanadi.

“Temur tuzuklari” ning birinchi kitobi **“Kengashlar va tadbirlar”** faslida: “O'zga mamlakatlarni zabt etish, ularni idora qilish, g'anim lashkarlarini sindirish, dushmani tuzoqqa tushirish, muxoliflarni ko'nglini ovlab do'stga aylantirish, do'st-dushman orasida muomala, murosayu madora qilish xususida ushbu kengash va tadbirlarni qo'lladim²”.

“Pirim menga yozmishlarkim: “Abulmansur Temur, saltanat ishlarida to'rt narsaga amal qilgin, ya'ni:

- 1) (o'zing bilan) kengash;
- 2) (boshqalar bilan) mashvaratu maslahat ayla;
- 3) hushyorligu mulohazakorlik bilan qat'iy qaror chiqar;
- 4) ehtiyotkor bo'l.

Chunki kengash va mashvaratsiz saltanatni barcha qilgan ishlariyu aytgan gaplari xato bo'lgan johil kimsaga qiyoslash mumkin; uning so'zlari va qilmishlari boshga pushaymonlik ila nadomat keltirgay. Shunday ekan, saltanatni boshqarishda mashvaratu maslahat va tadbir bilan ish yuritgin, toki oqibatda nadomat chekib, pushaymon bo'lmagaysan. Yana shuni ham bilgikim, saltanat ishlarining bir qismi sabru toqat bilan bo'lgay, yana bir qismi esa bilib-bilmaslikka, ko'rib-ko'rmaslikka solish bilan bitur. Xullas tadbirlardan ogoh qilingandan keyin shuni aytish joizdirkim, qat'iylik, hushyorlik, ehtiyotkorlik, shijoat va sabr-chidam bilan barcha ishlar amalga oshirilgay. Vassalom³”.

Bu maktub menga yo'l boshlovchi yanglig' rahnamolik qildi. U menga saltanat ishlarining to'qqiz ulushi mashvarat, tadbir va kengash, qolgan bir ulushi esa qilich bilan bajo keltirilishini anglatdi. Donishmandlar demishlarkim, o'z o'rnida qo'llangan tadbir bilan ko'plab lashkarining qilichi ojizlik qilgan har qanday mamlakat darvozasini ochib, favj-favj askarlarni yengib bo'lur.

“Tajribamda kurilgankim, azmi qat'iy, tadbirkor, hushyor, jang ko'rgan, mard, shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz, loqayd kishidan yaxshirokdir⁴”. Chunki tajribali bir kishi minglab kishiga ish buyuradi.

Nizomulmulkning “Siyosatnoma” asari **“Qadrlashga loyiq qullar va xizmatkorlar haqida”** gi o'ttiz yettinchi faslida: “Xizmatkorlardan birovni yaxshi va manzur ish qilsa, uni o'z vaqtida siylab, ishining natijasiga yarasha rag'batlantirish kerak. Gunoh qilganida ham, zarur bo'lsa, gunohiga yarasha jazo beradilar. Shunda bandalarning xizmatga rag'bati ziyoda bo'lib, gunohkorlar safi ham kengaymaydi, ishlar esa yaxshi olib boriladi⁵” – deb keltirilgan.

Shu kabi ma'lumotlar “Temur tuzuklari” ning ikkinchi kitobi **“Mening dargohimga iltijo qilib, panoh istab kelgan turku tojik, arabu ajam toifalaridan**

¹ Nizomulmulk. Siyosatnoma. Yangi asr avlodi. 2017. 114-115-b.

² Temur tuzuklari. Toshkent. O'zbekiston. 2011. 8-b.

³ Temur tuzuklari. Toshkent. O'zbekiston. 2011. 9-b.

⁴ Temur tuzuklari. Toshkent. O'zbekiston. 2011. 9-b.

⁵ Nizomulmulk. Siyosatnoma. Yangi asr avlodi. 2017. 152-b.

bo‘lganlar haqidagi” tuzukida: “Birinci navbatda, mazkur toifa va tabaqalardan bo‘lgan sayyiddar bilan ulamoni izzat-hurmat qilishni, har qanday istaklari bo‘lsa darhol muhayyo etib, muqarrar ravishda ularning ahvolidan xabardor bo‘lib turishni buyurdim. Agar sipohiyalar toifasidan bo‘lsalar, xizmat o‘rinlarini belgilab, hol-ahvollariga yarasha ehtiyojlari ta‘minlansin. Agar kasbu hunar va ma‘rifat ahllaridan bo‘lsalar, bundaylarga saltanat korxonalaridan yumush berilsin. Bularidan boshqa bilagida kuchi bor faqir-miskinlar esa o‘z ahvoli va kasbu koriga qarab ish tutsinlar⁶”.

“Kimki huzurimga kiritilsa va ko‘zim unga tushsa, holiga yarasha hurmatlab, sovg‘a-salomlar bilan kuzatsinlar. Har qanday odam mening adolat devonimdan panoh topgan ekan, gunohi bo‘lsa ham, uni kechirsinlar. Ikkinchi, uchinchi marta yana gunoh yo‘liga kirsalar, u holda gunohiga yarasha jazolasinlar⁷” – deb keltirilgan.

Nizomulmulkning “Siyosatnoma” asari **“Podshohlik ishlarida shoshilmaslik haqida”** gi o‘ttiz to‘qqizinchi faslida: “Biror ish yo tadbir qilishda shoshilmaslik kerak. Shoh biror xabar eshitsa yo birovdan shubhalansa, sekin buyurib, haqiqatni bilib, yolg‘onni rostdan ajratib oladi. Shoshilish qodirlarning emas, zaiflarning ishi⁸” – deb keltirilgan.

Shu kabi ma‘lumotlar “Temur tuzuklari” ning ikkinchi kitobi “Saltanatni o‘z tasarrufimda saqlash uchun amal qilgan” sakkizinchi tuzukida: “Saltanat ishlarida, sipohu raiyatga bog‘liq masalalarda boshqalarning so‘z va fe‘li-ga qarab ish tutmasin. Vazirlar, amirlar biron kimsa haqida yaxshi-yomon so‘z aytar ekanlar, eshitsin. Lekin amal qilishda butun haqiqat ayon bo‘lmaguncha shoshmay, mulohaza bilan ish tutsin⁹” – deb keltirilgan.

O‘zining mana shunday buyuk tarixi va ajdodlarimizga munosib voris bo‘lgan xalq mamlakat xavfsizligini ta‘minlashga qodir armiyani yarata olishi tabiiydir.

Adabiyotlar

1. Nizomulmulk. Siyosatnoma. Yangi asr avlodi. 2017. 114-115-b.
2. Temur tuzuklari. Toshkent. O‘zbekiston. 2011. 8-b.
3. Temur tuzuklari. Toshkent. O‘zbekiston. 2011. 9-b.
4. Temur tuzuklari. Toshkent. O‘zbekiston. 2011. 9-b.
5. Nizomulmulk. Siyosatnoma. Yangi asr avlodi. 2017. 152-b.
6. Temur tuzuklari. “Hilol mediya” nashriyoti. - Toshkent, 2018, 95-b.
7. Temur tuzuklari. “Hilol mediya” nashriyoti. - Toshkent, 2018, 95-96-b.
8. Nizomulmulk. Siyosatnoma. Yangi asr avlodi. 2017. 154-b.
9. Temur tuzuklari. “Hilol mediya” nashriyoti. - Toshkent, 2018, 97-98-b.

---

⁶ Temur tuzuklari. “Hilol mediya” nashriyoti. - Toshkent, 2018, 95-b.

⁷ Temur tuzuklari. “Hilol mediya” nashriyoti. - Toshkent, 2018, 95-96-b.

⁸ Nizomulmulk. Siyosatnoma. Yangi asr avlodi. 2017. 154-b.

⁹ Temur tuzuklari. “Hilol mediya” nashriyoti. - Toshkent, 2018, 97-98-b.

Amir Temur – buyuk davlat arbobi va sarkarda
Амир Тимур – великий государственный деятель и полководец

Amir Timur – a great statesman and military leader

ABDULLAEV Sherdil Raxmatullozoda

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining
Ixtisoslashtirilgan o'quv markazi katta o'qituvchisi

АБДУЛЛАЕВ Шердил Рахматуллозода

старший преподаватель Специализированного учебного центра
Национальной гвардии Республики Узбекистан

Sherdil R.ABDULLAEV

Senior Instructor of the Specialized Training Center
of the National Guard of the Republic of Uzbekistan

«Я изучил эту тактику боя и спросил у чиновников: кто-нибудь изучал эту стратегию? Нет, никто не изучал. Я дал поручение – мы в первую очередь должны изучить историю наших предков. К сожалению, мы долгие годы изучали историю других и битвы, которые не касаются нас»

Ш.М. Мурзиёев

В данной статье хотелось бы рассмотреть актуальные вопросы, которые на протяжении многих столетий мучают не одно поколение историков, работающих в области изучения автобиографии Великого Амира Тимура, а именно был ли он государственным деятелем - реформистом или великим полководцем - стратегом. Одни историки говорят, что Амир Тимур в первую очередь является государственным деятелем, другие что он великий полководец. И так уважаемые читатели давайте разберём его Великий путь и решим кем был Амир Тимур в первую очередь государственным деятелем или полководцем.

Амир Тимур, также известный как Тамерлан, был среднеазиатским **правителем и военачальником**, жившим с 1336 по 1405 год. Он широко известен как один из самых успешных полководцев в мировой истории, и его часто сравнивают с другими великими полководцами, такими как Александр Македонский и Чингисхан¹. Однако Тимур был гораздо больше, чем просто великим полководцем. Он также был великим государственным деятелем, оставившим неизгладимое наследие, которое помогло определить ход мировой истории².

Родившийся в дворянской семье в городе Кеш (Шахрисабз) на территории современного Узбекистана, Тимур рос в беспокойное время, когда Средняя Азия была разделена на множество мелких государств, которые постоянно воевали друг с другом. В молодости Тимур быстро зарекомендовал себя как искусный воин и лидер, и вскоре начал

¹ **Александр Македонский** (Александр III Великий, предположительно 20/23 июля или 6/10 октября 356 года до н. э., Пелла - 10/13 июня 323 года до н. э., Вавилон) - царь Древней Македонии из династии Аргеадов (с 336 года до н. э.), выдающийся полководец, создатель мировой державы, распавшейся после его смерти.

Чингисхан собственное имя - Тэмуджин, Темучин, Темучжин 31 мая 1162 г., Делюн-Болдок - 5 августа 1227 г. (65 лет), Иньчуань основатель и первый великий хан Монгольской империи. Основатель самой крупной в истории человечества континентальной империи.

² С.А. Ашуров. Тимур Ленк: военный стратег, политический гений и личность. - Душанбе, 2005.

укреплять свою власть, покоряя соседние территории. На протяжении своей карьеры Тимур покорил огромную империю, которая простиралась от современной Турции до Индии. Одним из самых замечательных достижений Тимура было создание стабильной и процветающей империи из хаоса Средней Азии. Он сделал это, внедрив ряд новаторских мер, которые помогли объединить его разнородных подданных и улучшить их уровень жизни. Например, несмотря на то что Тимур сам был набожным мусульманином он поощрял религиозную терпимость и позволял своим подданным поклоняться так, как им заблагорассудится, что способствовало снижению напряженности между различными религиозными группами. Он также поощрял торговлю, что помогло стимулировать экономику и увеличить богатство его империи. Еще одним ключевым аспектом наследия Тимура была его военная тактика и стратегия. Тимур был мастером ведения войны, который использовал широкий спектр тактики и нововведений, чтобы победить своих врагов. Он был особенно искусен в использовании своей кавалерии для окружения и захвата вражеских армий, и он был известен своей способностью вдохновлять свои войска своей харизмой и лидерством.

Он основал ряд крупных городов, в том числе Самарканд, ставший при его правлении центром науки и культуры. Тимур также заказал некоторые из величайших произведений искусства и архитектуры своего времени, включая знаменитую площадь Регистан в Самарканде, которая до сих пор считается одним из самых красивых архитектурных шедевров в мире. В дополнение к своим военным и культурным достижениям Тимур также оставил неизгладимое влияние на политический ландшафт Центральной Азии. Он создал мощное централизованное государство, которое способствовало установлению стабильности и порядка в регионе, а его империя послужила образцом для последующих среднеазиатских правителей. Потомки Тимура продолжали править большей частью региона в течение нескольких столетий, а его наследие продолжало влиять на политику и культуру Центральной Азии на протяжении столетий. В целом Амир Тимур был сложной и многогранной фигурой, сыгравшей значительную роль в истории Средней Азии и всего мира. Он был блестящим военным стратегом, дальновидным государственным деятелем, покровителем искусства и культуры³.

Хронология военной деятельности великого плодородства

С 1371 по 1390 годы Тамерлан совершил семь походов на Моголистан, окончательно разбив армию Камар ад-Дина и Анка-тюра в 1390 году. Первые два похода против Камар ад-Дина Тамерлан предпринял весной и осенью 1371 года. Первый поход закончился перемирием; во время второго Тамерлан, выйдя из Ташкента, двинулся в сторону селения Янги на Тараз. Там он обратил могулов в бегство и захватил большую добычу.

В 1375 году Тамерлан осуществил третий успешный поход. Он вышел из Сайрама и прошел через районы Таласа и Токмака, возвратившись в Самарканд через Узген и Ходжент. Однако Камар ад-Дин не был разгромлен. Когда армия Тамерлана вернулась в Мавераннахр, Камар ад-Дин зимой 1376 года вторгся в Фергану и осадил город Андижан. Наместник Ферганы, третий сын Тамерлана Умар-шейх, бежал в горы. Тамерлан поспешил в Фергану и долго преследовал противника за Узгеном и горами Яссы до самой долины Ат-Баши, южного притока верхнего Нарына.

В 1376—1377 годах Тамерлан совершил свой пятый поход против Камар ад-Дина. Он разбил его армию в ущельях западнее Иссык-Куля и преследовал до Кочкара. Шестой

---

³ М. Исмаилова. Тимур и его время: исторический очерк. - Ташкент, 1985.

поход Тамерлана в район Иссык-Куля против Камар ад-Дина состоялся в 1383 году, однако улусбеги опять удалось ускользнуть.

В 1389 году Тамерлан отправился в седьмой поход. В 1390 году Камар ад-дин был окончательно разгромлен, и Моголистан окончательно перестал угрожать державе Тамерлана. Однако Тамерлан дошел лишь до Иртыша на севере, Алакула на востоке, Эмила и ставки монгольских ханов Балиг-Юлдуза, но завоевать земли восточнее гор Тангри-тага и Кашгара он не смог. Камар ад-Дин бежал на Иртыш и впоследствии умер от водянки. В качестве хана Моголистана утвердился Хизр-Ходжа.⁴

Первые походы в Переднюю Азию

В 1380 году Тамерлан отправился в поход против Малика Гияс-ад-дина Пир-Али II, так как тот не пожелал признать себя вассалом эмира Тамерлана и стал в ответ укреплять оборонительные стены своей столицы города Герата.

В апреле 1380 года Тамерлан направил десять полков на левый берег Амударьи. Его войска захватили области Балх, Шибирган и Бадхыз. В феврале 1381 года выступил с войсками сам Тамерлан и взял Хорасан, города Серахс, Джамы, Каусия, Туе и Келат, а город Герат был взят после пятидневной осады. В 1382 году правителем Хорасана был назначен сын Тамерлана Миран-шах.

В 1383 году Тамерлан завоевал Систан и подавил восстание сербедаров в Себзеваре. В 1383 году он взял Систан, в котором были повержены крепости Зирех, Заве, Фарах и Буст.

В 1384 году завоевал города Астрабад, Амуй, Сари, Султания и Тебриз, фактически получил всю Персию.

В 1386 году начался «трехлетний» поход в западную часть Персии и прилегающие к ней области.

В ноябре 1387 года войска Тамерлана взяли Исфахан и захватили Шираз.

В 1388 году Тамерлан прогнал татар и взял столицу Хорезма город Ургенч.

В январе 1391 года армия Тамерлана выступила в поход против золотоордынского хана Тохтамыша.

В 1392 году начался «пятiletний» поход в Иран.

В 1393 - армия Тамерлана выступила в западную Персию и Багдад, а в 1394 - Закавказье.

Весной 1395 года Тамерлан, обогнув Каспий, пошел сначала на запад, а потом по широкой дуге повернул на север. Армия прошла через Дербентский проход, пересекла Грузию и вышла на территорию Чечни. 15 апреля две армии сошлись на берегах Терека. В сражении армия Золотой Орды была уничтожена. Чтобы Тохтамыш не восстановился вновь, армия Тамерлана отправилась на север к берегам Итиля и отогнала Тохтамыша в леса Булгара. Затем войско Тамерлана двинулось на запад к Днепру, потом поднялось на север и разорило Русь, а затем спустилось на Дон, откуда через Кавказ вернулось на родину в 1396 году.

Поход в Индию

В 1398 Тамерлан предпринял поход на Индию, по дороге были побеждены горцы Кафиристана. В декабре Тамерлан под стенами Дели разбил войско Делийского султана и

---

⁴ Э.Б. Лукач. Тимур Ленк: жизнь и завоевания великого завоевателя. - Москва, 2009.

без сопротивления занял город. В 1399 году Тамерлан дошел до берегов Ганга, на обратном пути взял еще несколько городов и крепостей и вернулся в Самарканд с огромной победой.

Поход в Османское государство

Вернувшись из Индии в 1399 году, Тамерлан сразу же начал новый поход. Продвигаясь на запад, Тамерлан столкнулся с туркменским государством Кара-Коюнлу, победа Тамерлана вынудила бежать на запад к османскому султану Баязиду Молниеносному. После чего Кара Юсуф и Баязид договорились о совместном действии против Тамерлана. В 1400 году Тамерлан начал военные действия против Баязида, захватившего Эрзинджан, и против египетского султана Фараджа ан-Насира. В 1400 году он взял крепости Кемак и Сивас в Малой Азии и Халеб в Сирии, а в 1401 году занял Дамаск.

1402 года 20 июля Тамерлан одержал важнейшую победу над Османским султаном Баязидом I, нанеся ему поражение в битве при Анкаре. Сам султан был взят в плен.⁵

Поход в Китай

Осенью 1404 года 68-летний Тамерлан начал готовить вторжение в Китай. Основная цель заключалась в захвате оставшейся части Великого Шелкового пути для получения максимальных прибылей и обеспечения процветания родного Мавераннахра и его столицы Самарканда. Поход был прекращен из-за начавшейся холодной зимы, а в феврале 1405 года Тамерлан скончался.

Хронология политической деятельности великого плодородства

На ряду с походами Амир Тимур вел и политическую деятельность, которая стала ярким примером мировой политической-дипломатической школы. Вся внешняя политика и дипломатии Тимура была нацелена на укрепление и создание в Мавераннахре сильного объединенного государства. Этой великой цели были посвящена проводимая целеустремленная внешняя политика. Многие вопросы внешней политики Тимур обсуждал со своими советниками, а также сородичами на курултаях. Летом 1402 году один из таких съездов состоялся в Карабахе накануне битвы под Анкарой 28 июля 1402 года. На этот курултай были приглашены царевицы, вельможи, главные чиновники его дивана, администраторы, военачальники. Вопросы внешней политики и дипломатии, если выразить современным языком, Тимур часто решал коллегиально. В период правления Тимура в Средней Азии сложилась своеобразная «походная канцелярия», о чем писал в своем дневнике де Клавихо. Посланцы иностранных государств постоянно сопровождали Тимура во всех дальних походах. Многие вопросы внешней политики и дипломатии Тимур решал с ними. Амир Тимур приветствовал в своей политике все попытки установления и развития взаимовыгодных торгово-экономических и культурных связей с другими народами и странами. При Амине Тимуре был создан свод, правел «Уложение Тимура» где говорится как необходимо себя вести как подданным, так и правителям и являлись так называемой конституцией того времени. Он сумел восстановить Великий Шелковый путь, который потерял свою важность после монгольских завоеваний. Амир Тимур хорошо понимал, что расширение международных торговых отношений способствует экономическому развитию страны в целом. Для этого он большое внимание уделял развитию внутренней и внешней торговли, обеспечению безопасности караванных дорог и строению караван-сараев.⁶

---

⁵ Яков Нерсесов. Великий Тамерлан. «Сотрясатель Вселенной» 2001. - 267 с.

⁶ Руи Гонсалес де Клавихо. Амир Темур Испания элчиси нигохида 2019. - 176 с.

Политические реформы великого государства

- реформы в области налогообложения: Тимур провел несколько налоговых реформ, в том числе снижение налогового бремени для бедных и повышение налогов для богатых, ввел новую систему землеустройства для оценки продуктивности сельскохозяйственных земель и соответственно установил налоговые ставки;

- Тимур централизовал правительство, создав сильную бюрократию, которая отвечала за сбор налогов. Она исполняла правосудия и поддержание закона и порядка, он также основал столицу Самарканд, которая стала центром его империи и служила центром торговли и коммерции.

Говоря о выводах, можно сказать, что о Тимуре вспоминают как о неоднозначной фигуре, чье наследие разными людьми интерпретируется по-разному. Тимур до сих пор почитается в некоторых уголках мира как национальный герой и символ силы и отваги. В Узбекистане, Амир Тимур является национальным героем, статуи и памятники Тимуру можно найти во многих городах, а его изображение занимает видное место на национальной валюте. Исходя из вышеперечисленных отрывков из исследований многих ученых и писателей можно сформировать свою точку зрения по вышеупомянутому вопросу так кто же всё-таки Амир Тимур? Я считаю, что быть просто полководцем недостаточно для того, чтобы создать процветающую империю и так же недостаточно быть просто государственным деятелем для того, чтобы покорить огромную территорию других государств и империй. Можно быть Великим государственным деятелем, но не иметь таланта в искусстве войны и наоборот можно быть Великим полководцем (военачальником) но не иметь таланта в области государство-управленческой деятельности. Таких исторических персонажей много. Например, Наполеон I Бонапарт⁷ или Александр Македонский что их связывает, а то, что и первый и второй, будучи государственными деятелями, Великими полководцами они не «смогли удержаться» или на олимпе славы и оставить после себя великое процветающие государства. Что касается нашего предка Амира Тимура то у него получилось создать великую империю, править ею до своей кончины, а также оставить предкам после себя на многие века процветающее государство. И так в исторические времена быть успешным государственным деятелем не могло быть без сопровождения знаний в военном искусстве, как и ровно наоборот, так как в те далёкие времена политика тесно связывалась с силой и сила с политикой. Таким образом Амир Тимур, обладая обоими качествами не является государственным деятелем и полководцем, он Великим ГЕНИЙ всех времён и народов.

Использованная литература:

1. Яков Нерсесов. Великий Тамерлан. «Сотрясатель Вселенной» 2001. - 267 с.
2. Руи Гонсалес де Клавихо. Амир Темур Испания элчиси нигоҳида 2019. - 176 с.
3. М. Исмаилова. Тимур и его время: исторический очерк. - Ташкент, 1985.
4. М.В. Горелик. Тимур Ленк. - Москва: "Молодая гвардия", 2004.
5. С.А. Ашуров. Тимур Ленк: военный стратег, политический гений и личность. - Душанбе, 2005.
6. Д.Г. Баратов. Великий завоеватель Тимур Ленк. - Ташкент, 1996.

---

⁷ **Наполеон I Бонапарт** 15 августа 1769, Корсика - 5 мая 1821, остров Святой Елены - император французов в 1804 - 1814 и 1815 годах, полководец и государственный деятель, заложивший основы современного французского государства.

**AMIR TEMUR SALTANATIDA XAVFSIZLIKNI
TA'MINLASHDA RAZVEDKA XIZMATINING
O'RNI VA ROLI
СЛУЖБЫ РАЗВЕДКИ ПРИ ОБЕСПЕЧЕНИИ
БЕЗОПАСНОСТИ В ЦАРСТВЕ АМИРА ТЕМУРА РОЛЬ И
РОЛЬ
IN PROVIDING SECURITY IN THE AMIR TEMUR
DYNASTY, THE INTELLIGENCE SERVICES ROLE AND ROLE**

O'RAZOV A.F.

podpolkovnik, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining
Ixtisoslashtirilgan o'quv markazi katta o'qituvchisi

УРАЗОВ А.Ф.

Подполковник, старший преподаватель Специализированного
учебного центра Национальной гвардии Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel A.F. URAZOV

Senior Instructor of the Specialized Training Center
of the National Guard of the Republic of Uzbekistan

O'tmishdan ma'lumki, buyuk Sohibqiron Amir Temur dunyo tarixida mukammal muntazam armiya tuzish va boshqarishda o'ziga xos uslubni qo'llagan. Ayniqsa, Amir Temur harbiy harakatlarni amalga oshirish jarayonda falanga taktikasini qo'llash orqali jangovar harakatlarni amalga oshirishda razvedka xizmatiga alohida e'tibor qaratgan. Xususan, Amir Temur o'zining "Tuzuklari" da oltinchi toifa ishonchli, to'g'ri e'tiqodli oqilxiradmand kishilarkim, davlat sirlarini ularga ochib, saltanat ishlari bo'yicha ulardin maslahat olishimga loyiq edilar. Bu toifa kishilar bilan sirdoshlik qilib, o'z maxfiy ishlarim va pinhoni sirasrorlarimni o'shalarga topshirdim"¹, deya alohida ta'kidlab o'tgan.

Shu o'rinda, Amir Temur saltanatidagi maxfiy xizmati to'g'risidagi ko'pgina qimmatli ma'lumotlar uning zamondoshi Ibn Arabshoh tomonidan bizgacha yetib kelgan. Ibn Arabshoh tomonidan bildirilgan fikrlar ayniqsa, diqqatga molikdir. Ibn Arabshoh jumladan: "Amir Temur razvedka xizmati haqida fikrini davom ettirar ekan: "Razvedkachilar - chor atrofda bo'layotgan hodisalarni va ularning xabarlarini Temurga yetkazib, manzilu shaharlarni tavsiflaydilar. Ularning tekis va notekis joylarining suratlarini keltirib, uylari va daryolari o'rnini chizib ko'rsatardilar, shular orasida u joylarning yaqin yo uzoq, tor yoki kengligini, shaharlar va qishloqlarning nomlarini, manzil va panohjoylar nomlarini, har bir joyning avliyo boshliqlari, amirlari, ulug'lari, fozillari, boylariyu faqirlarini, ularning har bir ism va laqabini, shuhrati va nasabini, hunari va vositalarini bayon qilardilar. Natijada, Temur o'z fikri bilan shu narsalarni yaqqol ko'rib, tafakkuri natijasida o'z erlari bilan xorij joylar ustidan ham tasarruf yuritardi", - deya alohida aytib o'tgan. Ibn Arabshoh o'z fikrida davom etib: "Amir Temur razvedkachilari axborotlari xususida so'z yuritib shunday xulosaga keladi. Bu xukmda ular kamdan-kam xato qiladilar. Ibn Arabshohning yana bir iqrori ham diqqatga sazovar. "U (odamlarni) chalg'itish qobiliyatlariga ega bo'lib, harakatlarida shiddatlik (asari) bor edi. Agar uni boshiga bexosdan bir mushkul ish tushsa, u o'zini go'yo ushbu ishkalga marg'ub ko'rsatib (aslida) uni daf qilishga kirishadi. Uning (odamlarini) chalkashtirishdin bir misol shuki, agar unda biror makonga nisbatan xohish to'g'ilsa yoki biron qavm maydoniga tushishni istab qolsa, hufiyalik va

¹ Temur Tuzuklari. Xalqaro Amir Temur jamg'armasi. "Sharq" NMAK. T.: 2005. B-92.

bekinishga yuz qo'yib, qalbaki harakat va o'zini go'llikka solishni talab etardi"², deya ta'kidlab o'tgan. Shu tariqa, Sohibqiron o'z saltanati xavfsizligini ta'minlash uchun saltanatning barcha tomonlariga o'zining razvedkachilarini qo'ygan edi. Razvedkachilar bir vaqtning o'zida nafaqat Qohirada, balki Damashqda ham faoliyat olib borgan. Razvedkachilarning bir qismi o'ziga yuklatilgan muhim topshiriq va vazifalarni a'lo darajada ado etib Amir Temurga kerakli bo'lgan ma'lumotlarni yetkazib turgan. Belgilangan muhim topshiriq va vazifalarni bajarish jarayonida shu vaqtning o'zida boshqa (aksariyat holatlarda razvedkachilar bir birini tanimagan) bir razvedkachining o'rnida boshqa razvedkachi ish olib borgan.

Amir Temur razvedka va kontrrazvedka naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini avlodlariga o'z "Tuzuklari"da aniq hayotiy misollar bilan tushuntirgan: "Davlat ishida talay olchoq yomon odamlar bordirki, davlat dushmanlarini yaxshilab uning jon fidolarini turli makr-hiyalar bilan xarob qiladilar"³. Natijada, davlat ahamiyatiga molik bo'lgan muhim vazifa va topshiriqlarni bajarish jarayonida muntazam uzviylik ta'minlangan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Amir Temur saltanat xavfsizligini ta'minlashda eng avvalo, razvedkachilarni tanlashda juda ehtiyotkorlik bilan ish ko'rgan. Ishonchli, to'g'ri e'tiqodli oqil kishilar toifasiga davlatning eng maxfiy sirlarini ishonib, muammolar yechimini topishda ular xizmatiga tayangan⁴. Aynan, mazkur soha vakillari dunyodagi sodir bo'layotgan har xil yangiliklar, xususan, adolatsizlik, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqealardan doimiy ravishda Amir Temurni xabardor etib turgan. O'z navbatida, razvedkachilarning orasida turli yoshdagilari mavjud bo'lib, har biriga o'zini darajasida muhim vazifa va topshiriqlar yuklatilgan. Bu haqda Sohibqiron o'zining "tuzuklari"da alohida to'xtalib o'tilgan. Jumladan, razvedka va kontrrazvedka Amir Temur saltanatida xavfsizlikni ta'minlashda davlat siyosatining bosh bo'g'ini ekanligi "Temur tuzuklari"dagi "Mulki mamlakat, sipohu raiyat ahvolidan xabardor va ogoh bo'lib turish tuzugi"da alohida qayd etilgan: *"Har yerda, viloyat u shahar va o'rdada kundalik voqealarni yozuvchilarni tayin qilinsinki, hokimlar, raiyat sipoh o'z lashkari va yot-lashkarining xatti-harakati haqida meni habardor qilsin. Atrofdan kirgan-chiqqan yot kishilar, har mamlakatdan kelgan karvonlar va hukmdorlik haqidagi xabarlar, qo'shni podshohlar, ularning gaplari, ishlari va uzoq o'lkalarda bo'lib, mening dargohimda yuzlangan ulamo, fuzalo haqidagi batafsil xabarlarni rostlik, to'g'rilik bilan menga yozib tursinlar. ...Amr qildimki, mingta tezyurar tuya mingan, mingta ot mingan yelib-yuguruvchi kishini chopqunchi, ming nafar tezyurar piyodani etib tayinlasinlarki, turli mamlakatlar, sarhadlarning xabarlarini, qo'shni hukmdorlarning maqsadlari va niyatlarini bilib huzurimga kelib, habar qilsinlar, toki biron voqea, kor-hol yuz bermasdan burun chora va ilojini qilaylik. Va yana amr etdimki, ushbu xabarlarni kunma-kun, haftama-hafta, oyma-oy mening arzimga yetkazib tursinlar"*⁵, - deya ko'rsatib o'tilgan. Binobarin, mana shu jumladan anglash mumkinki, Sohibqiron Amir Temur davlatida razvedka xizmati saltanat xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Xususan, xorijlik muarrixlar Amir Temur saltanatida xavfsizlikni ta'minlash maqsadida razvedka xizmati yuqori darajada tashkil etilganligini alohida ta'kidlab o'tishgan.

² Hamdam Sodiqov. Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati. T.: "ARTFLEX". - 2010. B-9.

³ Hamdam Sodiqov. Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati. T.: "ARTFLEX". -2010. B-11.

⁴ Bobir Berdiyev. "Temur tuzuklari"da jamiyat ijtimoiy qatlamlarining aks etishi. Ijtimoiy fikr-inson huquqlari. 2013. № 3. B-115.

⁵ Temur Tuzuklari. Xalqaro Amir Temur jamg'armasi. "Sharq" 2005 yil NMAK. T.: B-117.

⁶ O'zbekistonda harbiy ish tarixidan "Sharq" MAKB. Toshkent. B-101.

Amir Temur o'z saltanatidagi xavfsizlik, barqarorlik, tinchlikni saqlash maqsadida dunyoning turli mamlakatlarida savdogar, sayyoh, qalandar, munajjim, darvesh, folbinu jodugar niqobi ostida faoliyat ko'rsatgan razvedkachilardan yuksak bilim va sezgirlik talab etilgan. Xususan, razvedka borasida chol va kampirlar xizmatidan foydalanilgan bo'lib, ular o'zining o'ta ziyrakligi bilan ajralib turgan. Ayniqsa, chol va kampirlar fuqarolar bilan qiladigan muomalasida o'z hikmati bahsida ikki muxolifni bir-biriga biriktirish yoki ikki dushmani bir-biriga do'st qiladigan darajada uddaburon kishilar sifatida taassurot uyg'otishgan. Sohibqiron yurishga jo'nashdan ancha avval dushmanning qurolli kuchlari mudofaa inshootlari, u yerdagi ichki vaziyat kabilar haqida aniq va to'la ma'lumotga ega bo'lish maqsadida uning yurti va qarorgohiga o'z ayg'oqchi (xabargir, josus)larini peshma-pesh yuborib turgan. G'anim to'g'risida zarur ma'lumotlarga ega bo'lgandan so'nggina yurishga taraddud ko'rilgan⁶. Ayniqsa, razvedka xizmati bilan shug'illanishda savdogarlarning tutgan o'rni alohida ahamiyat kasb etgan. Boisi, savdogarlar savdo aloqalarini olib borish bahonasida qo'shni mamlakatlardagi siyosiy vaziyat to'g'risida qimmatli ma'lumotlardan xabardor etib turgan. Shu tariqa, Amir Temur saltanatida razvedka xizmati mukammal darajada tashkil etilgan. Shu bilan bir qatorda, Sohibqiron saltanatida tashqi tahdidlarni o'z vaqtida anglash va aniqlash uchun tashqi razvedka xizmati ham a'lo darajada tashkil etilganligini ta'kidlash o'rinlidir. Xususan, mazkur sohaga oid xizmat vakillari saltanat tashqarisida yirik savdogar, chakanafurush, dorboz, hunarmand, qalandar, polvon, munajjim, darvish, tolib, dengizchi, sayyoh, meshkobchi, etikdo'z, niqoblari ostida turli mamlakatlarda faoliyat ko'rsatishgan.

Mazkur soha vakillari saltanat tashqarisida shaharlar, qishloqlar, yo'llar, tog'u toshlar, suvlar, har bir joyning aholisi, boshliqlari, ulug'lari, amirlari, fozillari, shariflari, boyu kambag'allari to'g'risida aniq har tomonlama mukammal ma'lumotlar yig'ish bilan bir qatorda ushbu hududlarni aks etuvchi haritalarni saltanat poytaxti Samarqandga muntazam yuborib turishgan. Natijada, Amir Temur razvedkachilarning o'ta qimmatli bo'lgan ma'lumotlarga tayangan holda o'zining harbiy yurishlarini nihoyatda puxtalik bilan amalga oshirib, katta-katta zafarlarni ko'lga kiritgan. Temur huddi Chingixzon singari savdogarlar va karvonboshilarni turli tovarlar bilan Xitoy, Hindiston, Misr, Arabiston kabi mamlakatlarga va xatto Yevropa davlatlariga ham yuborib turgan. Karvonlar qaytib kelgandan so'ng, savdogarlar sirasidan tayinlangan va darveshlar libosida jo'natilgan xabargirlar o'z kuzatishlari asosida xalqining hayoti axloqiy, odatlari haqida ma'lumot berganlar. Ular xususan, podshoxlar bilan ularning fuqarolari o'rtasidagi munosabatlar qandayligini bilib olishlari nihoyatda zarur bo'lgan⁶. Aksariyat holatlarda biron bir mamlakat to'g'risidagi o'ta muhim qimmatli ma'lumotlar ba'zan savdogarlar orqali olingan. Zero, Amir Temurning razvedka xizmatiga alohida e'tibor qaratishdan asosiy maqsad eng avvalo, davlatda tinchlik, barqarorlikni saqlash, mamlakatni har qanday ichki va tashqi xavfdan asrash muhim ahamiyat kasb etgan. O'tmishda dono siyosatchi adolatli hukmdor sifatida nom qozongan Amir Temur o'zining shaxsiy dovyurakligi, sahiyligi, odamlarni ajrata bilishi va o'ziga yordamchi tanlashda noyob hislatlarga ega bo'lib, bu borada kamdan kam adashgan. Amir Temur turli o'lkalardan kelgan sayyohatchilarga savdogarlarga, karvonboshilarga xomiylik qilgan. Ularga har qanday yordam ko'rsatilgan va shu asnoda ular ko'rgan davlatlardagi ahvol ham bilib olingan. Amir Temur turli tovarlarning olib kelinishi va olib ketilishi, xorijliklarning mamlaktga kirishi va chiqib ketishi, Amir Temur huzuriga kelishini istagan turli olimlar haqida aniq ma'lumotlar berib turishlari lozim bo'lgan alohida ishonchli lavozimdagi amaldorlarga ega bo'lgan. Ular xorijiy podsholarning Amir Temurga bo'lgan munosabati va niyatlarini bilishlari, bu ma'lumotlarni unga tez va aniq qilib yetkazishlari lozim edi. Agar bu

⁶ O'zbekistonda harbiy ish tarixidan "Sharq" MAKB. Toshkent. 2010. B-101.

ma'lumotlar kamlik qilsa, u holda Amir Temur elchilarni jo'natgan. Ular Amir Temurning yurishlaridan oldin kerakli ma'lumotalarni berib turishlari zarur edi. Ba'zi hollarda u bu maqsadlar uchun darveshlardan foydalanardi⁷. Aynan, Amir Temur saltanatdagi tinchlik, barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash maqsadida o'rnatilgan razvedkaning o'rni va roli naqadar yuqori darajadagi qattiq tartib va intizom uning harbiy sohadagi muvaffaqiyatlarining yutug'i ekanligini namoyon etadi. Bu haqda Sultoniya episkopi o'zining esdaliklarida alohida e'tibor qaratib o'tgan: "Dunyoning boshqa biror-bir mamlakatida Temurbek qo'shinida joriy etilgan tartib va intizomni uchratmaysiz. Uning harbiy lashkarboshilari o'zi bosh bo'lgan lashkarning soni bilan farqlanadi. Masalan, o'n kishidan ortiq askarga boshchilik qiladiganlarni - o'n boshi: yuz kishidan ortiq askarlarga-yuz boshi, mingdan ortiq navkarlarga ming boshi va o'n ming nafardan ortiq jangchilarga bosh bo'lgan sarkardalar tumanboshi deb ataladi. Bu qo'shinda mustahkam intizom o'rnatilgan: boshliqlarning topshiriqlari so'zsiz bajarilishi shart. Mabodo mingboshi o'z askariga "o'tga kir" desa, u o'ylab o'tirmasdan o'zini o'tga otadi. Basharti jangchilar buyruqdan bo'yin tovlash, uni bajarmaslik yoki sustkashlik qattiq jazolanishini yaxshi biladilar"⁸, deya alohida ta'kidlab o'tgan edi. Shuning uchun ham Amir Temur o'zining ulkan saltanatini muvaffaqiyat bilan odilona boshqargan. Zero, Amir Temur tomonidan o'sha davrda puxta tashkil etilgan razvedka xizmati zahirida eng avvalo, saltanatda muntazam tinchlik, xotirjamlik, barqarorlikni ta'minlash orqali mamlakatda osuda hayotning hukm surishida muhim o'rin tutganligini alohida qayd etish lozim.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Ibn Arabshohning⁹ guvohlik berishicha, Amir Temur davrida tashqi razvedka faoliyati nihoyatda yuksak darajada yo'lga qo'yilgan. Mazkur xizmat vakillari chakanafurush, yirik savdogar, polvon, dorboz, hunarmand, munajjim, qalandar, darvish, dengizchi, sayyoh, meshkobchi, etikdo'z, tolib niqobi ostida turli mamlakatlarda bo'lib, u yerlardagi shaharlar, qishloqlar, yo'llar, tog'u toshlar, suvlar, har bir joyning aholisi, boshliqtari, ulug'lari, amirlari, fozillari, shariflari, boyu kambag'allari to'g'risida har tomonlama batafsil ma'lumotlar yig'ib, hagg'o suratlari bilan Samarqandga yuborib turganlar. Bu bilan ham cheklanmay, Amir Temur harbiy, siyosiy munosabatlarga kirishayotgan mamlakatlar tarixi, urf-odatlariga oid asarlarni sinchiklab o'rgangan.

Xulosa: Yuqoridagilarni inobatga olgan holda shuni xulosa qilsak bo'ladiki, Amir Temur harbiy siyosati, eng avvalo, davlatni mustahkamlash, xavfdan saqlashga yo'naltirilgan bo'lib, bu siyosatni puxta yo'lga qo'yishda Sohibqiron masalaning iqtisodiy, texnikaviy, ilmiy (mamlakatlar, shaharlar, yo'llar, xalqlar, dushman lashkarlari, tabiiy-iqlim sharoitlarini o'rganish va hokazo), tashkiliy tomonlariga katta e'tibor bilan qaragan. Xuddi shu yo'l uni harbiy san'at borasida yuksaklikka olib chiqqan.

Shunday qilib, biz Amir Temur davri davlat boshqaruvi, qonunchiligi, harbiy san'at (razvedka va kontrrazvedka) masalalariga oid mulohazalarni bildirdik. Mazkur sohalarda olib borilgan harakatlar bir maqsadga: davlatni qudratli va jamiyatni iqtidorli etishga qaratilganini yodda tutish biz uchun g'oyatda muhimdir.

---

⁷ O'zbekistonda harbiy ish tarixidan "Sharq" MAKB. Toshkent. 2010yil. B-101-102.

⁸ Marsel Brion. Men kim, Sohibqiron-Jahongir Temur – T., "Yangi asr avlodi". 2014. – B. 21-22.

⁹ I. Arabshoh. Amir Temur tarixi 1 – kism. – Tashkent, "Mexnat" B.324.

**YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA AMIR
TEMUR MEROSI
НАСЛЕДИЕ АМИРА ТИМУРА В ДУХОВНОМ
РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ
THE HERITAGE OF AMIR TIMUR IN THE
SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE YOUTH**

MAMADOV Nasimbek Shuxratjon o'g'li

podpolkovnik, O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi.
(O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi Markaziy apparati bo'lim boshlig'i)

МАМАДОВ Насимбек Шухратжонович

подполковник, самостоятельный соискатель Национального университета Узбекистана. (начальник отдела Центрального аппарата Министерства обороны Республики Узбекистан)

Lieutenant Colonel Nasimbek Sh. MAMADOV

Researcher at the National University of Uzbekistan. (Head of the Department of the Central Office of the Ministry of Defense of the Republic of Uzbekistan)

Xalqimiz, ayniqsa millatning kelajagi bo'lgan yoshlar buyuk ajdodlar tarixini qanchalar ko'p o'rgansa, ularning hayoti va faoliyatidan ibrat va saboq olib yashasa, qalbida milliy g'urur va iftixor tuyg'ulari jo'sh urib, elu yurtga bo'lgan muhabbati yanada ortadi. Xalqimiz tarixida o'tgan ko'plab buyuk siymolar qatorida, Sohibqiron Amir Temur qadriyatini o'rganish ham muhim ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy ahamiyatga ega.

Shu sababli, Amir Temur faoliyatining yoshlar ongu va tafakkurini shakllantirish biz olib borayotgan siyosatimiz uchun qanchalik muhim degan savol tug'iladi.

Birinchidan, Sohibqiron Amir Temur Movarounnahrda mo'g'ul bosqinchilarining 150 yillik hukmronligiga barham berib, o'z zamonasining kuch-qudratda tengsiz markazlashgan saltanatiga asos solgan. Amir Temur o'zining 35 yillik hukmronligi davrida Hindiston hamda Xitoydan Qora dengizga qadar va Orol dengizidan Fors qo'ltig'iga qadar g'oyat katta hududni o'z ichiga olgan ulkan bir saltanatni vujudga keltirgan. Bundan tashqari, yana u Osiyoning janubiy-g'arbiy tomonlari, Kichik Osiyo, Suriya, Misr va shimoliy-g'arbda Quyi Volga, Don bo'ylari, shimoliy-sharqda Balxash ko'li va Ili daryosi bo'ylari hamda janubiy-sharqda Shimoliy Hindistongacha bo'lgan hududlarni o'ziga bo'ysundirishga muvaffaq bo'lgani.

Ikkinchidan, Amir Temur buyuk davlat arbobi, siyosatchi, o'tmish davlatchilik tajribalariga asoslanib o'ziga xos davlat boshqaruviga asos solganligi. Sababi, Amir Temurning o'tmish merosi o'zbek davlatchiligining shakllanishi, uning boshqaruvi faoliyatining milliy ramziga aylanganligida namoyon bo'ladi. Bugun O'zbekiston Respublikasida davlat qurilishi va uning boshqaruf falsafasi aynan Amir Temurning boshqaruv qarashlari bilan uyg'unlashganligida ko'rinadi. Chunki, "Temur tuzuklari"ga muvofiq, Sohibqiron Temur "Davlat ishlarining 9 ulushi kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushi esa qilich bilan bajo keltirilishini angladim",—deb

ta'kidlagan. Darhaqiqat, U yuritgan saltanat ishlarida to'rt narsaga amal qilgan, ya'ni: 1) kengash; 2) mashvaratu maslahat; 3) qat'iy qaror; 4) ehtiyotkorlik. [2.] Aynan Amir Temurning davlat boshqaruvdagi o'ziga xos xususiyatlar mamlakatimizda davlat boshqaruvini olib borish jarayoniga tadbiriq etilgan degan xulosani beradi.

Uchinchidan, Amir Temur zamonasining mashhur sarkardasi va eng yirik lashkarboshi bo'lgan. Uning harbiy iste'dodi, sarkardalik mahorati qo'shinlarining tuzilishi, jang san'ati bugun O'zbekiston yoshlarining faxriga aylanib bo'ldi. Bu nafaqat yosh avlod uchun g'urur timsoli, balki, mamlakatimiz mudofaa sohasining milliy timsoliga ham aylanib bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Misol sifatida aytish kerakki, Amir Temurning Oltin O'rda xoni To'xtamish, Dehli sultoni Mahmud va Turkiya sultoni Boyazidlar bilan olib borgan janglarida va shiddatli muhorabalar maydonida qo'llagan "savquljaysh" (strategiya) va jang qilish uslublari "ta'biyatuljaysh" (taktikalari) [3.] mamlakatimiz harbiy strategiyasida foydalaniladi va bu harbiy xizmatchilarga faxr tuyg'usini shakllantiradi.

To'rtinchidan, Amir Temur ma'naviy salohiyatining kuchi-uning iqtisodiy, moliyaviy, xo'jalik, siyosiy, harbiy, huquqiy, davlatlararo munosabatlar faoliyatida, fanga, madaniyatga, adabiyotga, san'atga, me'morchilikka munosabatida rang-barang mazmun va ko'rinishlarda yaqqol namoyon bo'ldi. Chunki, Sohibqiron o'z hayotlari davomida ko'plab shaharlar, masjidi madrasalar, maqbaralar, xonaqolar, qal'a-qasrlar, bog'-rog'lar, sug'orish inshootlari, ravon yo'llar, ko'priklar barpo ettirdi. Bu O'zbek xalqi uchun ma'naviy ozuqa va meros hisoblanadi.

Beshinchidan, Amir Temur ma'naviy salohiyatining markazida islomiy qadriyatlar turadi. Amir Temur ma'naviyatining islomiy asoslari Qur'oni karim, Hadisi sharif, shuningdek tavhid, tafsir, fiqh, tasavvuf ilmlari mazmunida, Olloxga, Rasulullohga, majoziy va hastiy pirlariga ixlosi, e'tiqodi negizida shakllandi, qaror topdi. U Naqshbandiya ta'limoti talablari asosida yanada mustahkamlandi, hayotiy mazmun oldi. Shuning uchun ham Amir Temur o'zining butun ongli hayoti davomida islom diniga sidqidildan e'tiqod qildi, uning barcha farz va sunnat talablarini taqvodorlik bilan bajardi. Islom rahnomalariga, sayyidlar, shayxlar, xo'jalarga samimiyat bilan munosabatda bo'ldi. Amir Temur butun hayoti davomida islom dinini xurofot, bid'at, mutaassiblik, johillik, aqidaparastlik kabi illatlardan himoya qildi. Amir Temur Movarounnahr va Xurosonda yashab ijod qilgan tasavvuf ilmining yirik peshqadamlari xo'ja Abduxoliq G'ijduvoni, Ahmad Yassaviy, Ali Hakim at-Termiziylarni o'zining majoziy pirlari hisoblab, ular ruhiga hurmat bajo keltirdi. Shahrisabz, Termiz, Yassa shaharlarida xo'ja Ali Hakim at-Termiziy, Sayyid Amir Kulol, xo'ja Ahmad Yassaviy qabrlari ustiga maqbaralar qurdirdi. Amir Temurning islom ma'naviyatiga e'tiqodini, sodiqligini va undan qudratli kuch olganligini bildiruvchi bunday misollarni yana ko'plab keltirish mumkin. Agar xo'ja Bahouddin Naqshband islom ta'limotini har qanday xurofiy illatlardan tozalab, isloh qilgan bo'lsa, Amir Temur uni himoya va targ'ib qildi, diniy mazhablarga bo'linib, hududiy parchalanishlarga, o'zaro to'qnashuvlarga chek qo'ydi. [4.] Chunki, Amir Temurning o'zi bir qancha dunyoviy va ilohiy fanlarni mukammal bilgan. Shuning uchun ham ahli fozillarga, kalomul mulklarga ixlosi baland bo'lgan, Amir Temur fan va madaniyat

homiysi hisoblangan[5.]. Amir Temur shaxsining bugungi kundagi nazariy va amaliy ahamiyati to'g'risida qanchalik asoslar keltirsakda aslida bu kam deb aytish mumkin. Chunki, har bir davrning qaxramonlari bo'ladi va ularning amalga oshirgan amaliy ishlari, o'sha davrning merosi bo'lib oladi. Masalan, Fransuz olimi Lyangle ham Amir Temurning ilm ma'rifat allomalariga, sohibi hunarmandlarga qanchalik hurmat bilan munosabatda bo'lganligi to'g'risida shunday deydi: "Temur olimlarga seriltifot edi. Bilimdonligi bilan bir qatorda sofdilligini ko'rgan kishilarga ishonch bildirardi. U tarixchilar, faylasuflar, shuningdek, ilm-fan, idora va boshqa ishlarda iste'dodli bo'lgan barcha kishilar bilan suhbatlashish uchun ko'pincha taxtdan tushib, ularning yoniga kelardi. Negaki, Temur bu sohalarga g'amxo'rlik qilishga asosiy e'tiborini berardi".

"Temur tuzuklari»da yozilganidek: "Raiyat ahvolidan ogoh bo'ldim. Ulug'larini ota qatorida, kichiklarini farzand o'rnida ko'rdim. Har yerning tabiati, har el-yurt va shaharning rasmu odatlari va mizojidan voqif bo'lib turdim. Har bir yurt va shahar aholisining ulug'lari bilan do'st tutindim. Ularning mizojlari va tabiatiga to'g'ri kelgan, o'zlari tilagan odamlarini ularga hokim qilib tayinladim."

Ma'lumki, saxovatpeshalik, mehr-muruvvatlilik, fuqaroning turmushi va hol ahvolidan xabardor bo'lish faqat buyuk davlat arboblari xos bo'lgan fazilatdir. Amir Temur hazratlariga xos bo'lgan ushbu fazilat bugungi kunda mamlakatimizda Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan siyosatda o'z aksini topmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Sohibqiron Amir Temur hazratlari milliy davlatchiligimiz tarixida nafaqat yetti iqlim sultoni sifatida, balki yurt obodonchiligi va xalq farovonligi yo'lida bor kuch-g'ayratini safarbar etgan buyuk davlat arbobi sifatida qoladi.

Adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 21-aprelda Qashqadaryo viloyati Ko'kdala tumaniga tashrifi chog'ida o'tkazilgan faollari bilan uchrashuvdagi nutqidan.// <https://daryo.uz/k/2022/04/21/ozim-uchun-ham-bu-yangilik-boldi-shavkat-mirziyoyev-amir-temur-mudofaa-merosi-haqida-gapirdi/>

2. Temur tuzuklari [fors tilidan Alixon Sog'uniy va Habibullo Karomatov tarjimas]. - Toshkent, 1991.

3. <http://buxoromoi.uz/index.php/kafedralar/ijtimoiy-iqtisodiy-fanlar/72-buyuk-soib-iron-amir-temur-ukmronligi-davrida-davlat-bosh-aruvi-va-shin-tuzilishi>

4. "Amir Temurning milliy davlatchilik siyosati: tarix va hozirgi zamon" mavzuidagi Amir Temur tavalludining 670 yilligiga bag'ishlangan ilmiy konferensiya materiallari.// T.: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nashriyoti. - 2006. – B. 18.

5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida»gi Qarori//«O'zbekiston ovozi». 1995- yil 1- yanvar soni.

AMIR TEMURNING MARKAZIY OSIYO HALQLARI TARIXIDA
ADOLATLI DAVLAT BARPO ETISHDA TUTGAN O'RNI

РОЛЬ АМИРА ТИМУРА В УСТАНОВЛЕНИИ
СПРАВЕДЛИВОГО ГОСУДАРСТВА В ИСТОРИИ НАРОДОВ
СРЕДНЕЙ АЗИИ

THE ROLE OF AMIR TIMUR IN ESTABLISHING A JUST
STATE IN THE HISTORY OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA

QO'YSINOVA Fazilat Oripovna

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi markaziy apparati
bo'lim bosh mutaxassisi-ilmiy xodim

КУЙСИНОВА Фазилят Ориповна

доктор философии (PhD) политических наук, доцент, главный
специалист-научный сотрудник отдела Центрального аппарата
Министерства обороны Республики Узбекистан

Ms. KUYSYNOVA Fazilat Oripovna

Doctor of Philosophy (PhD) in Political Sciences, Chief Specialist-
Scientist of the Military Personnel Training Department of the Central Office
of the Ministry of Defense

Har qanday davlat o'z jamiyatining tarixiy-madaniy va ma'naviy ahloqiy merosi negizlari hamda umumetirof etilgan demokratik prinsiplar asosida rivojlanadi. Bunday uyg'unlik halqning rivojlanishini yangi bosqichlarga ko'taradi. Uning istiqbol omillarini kengaytiradi.

Adolatli, baxt-saodatli va insonparvar jamiyat qurish g'oyasi Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ijtimoiy-siyosiy va falsafiy-huquqiy qarashlarida markaziy o'rinda turadi.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida mutafakki va davlat arboblari tomonidan ulkan ilmiy meros qoldirilgan. Ushbu manbalar amaldorlarni ahloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigan kishilarni davlat ishlariga aralashtirmaslikni, davlatni boshqarishda kengash bilan olib borish, to'g'risidagi qarashlar bilan ahamiyatlidir. Ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlariga katta e'tibor berganligi ular tomonidan yaratilgan manbalarda o'z aksini topgan¹.

Davlat va jamiyat boshqaruvi din, falsafa, she'riyat, umuman, badiiy adabiyotda ko'proq ifodalangan va tahlil qilingan².

Odil – jamiyat barpo etish haqida gap borar ekan, A.Temur va temuriylar davriga alohida to'xtalmoq lozim. Chunki, bu davrda ma'rifatni yuksaltirishga qaratilgan

¹ Nizomulmulk. Siyosatnoma. T.: Adolat, 1997. – B. 98.

² Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. – T.: O'zbekiston, 2007 – B. 25

jamiyat nazariyasi emas, balki uning real voqelikda namoyon bo'lishi bilan bog'liq muhim ilmiy-falsafiy g'oyalarni uchratishimiz mumkin. Amir Temurning Markaziy Osiyo halqlari tarixida adolatli davlat barpo etishda tutgan o'rni alohida ahamiyatga molikdir. U markazlashgan yirik davlatga asos solgan buyuk siymodir.

E'tiborli jihati shundaki, musulmonlarga diniy masalalardan ta'lim berib, shariat aqidalari va islom dini ilmlari: tavsif, hadis, fiqhdan dars bersinlar deb, har bir shaharga olimlar va mudarrislar tayin qilganligi sohibqironning demokratik tizimni ijtimoiy hayotga joriy etish uchun ma'naviyat, mafkura va g'oyaning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratganini ko'rsatadi. Ijtimoiy qatlamlar va guruhlariga tayangan holda faoliyat yuritish hamda ularning manfaatlarini himoya qilish o'sha davr boshqaruvining o'ziga xos jihatlaridan biri edi. Temur esa, davlatni boshqarishda alohida ijtimoiy guruhlar, sinflar manfaatlarini himoya qilmasdan, davlat tizimining qatlamlariga, har bir fuqaroga tayanadi.

“Millatning dardlariga darmon bo'lmoq vazifangizdir. Zamrolarni ko'ring, yo'qsillarni boylar zulmiga tashlamang. Adolat va ozodlik-dasturingiz, rahbaringiz bo'lsin”³, deydi Amir Temur. Buyuk siyosatchi va davlat arbobi sifatida Temur o'z davlatining siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-ma'naviy, madaniy-ma'rifiy, falsafiy tamoyillarini yaratdi va idora (ya'ni, boshqaruv ma'nosida) shaklini, uning ilk kurtaklarini ko'rsatdi.

Temurning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida adolat va ma'rifat kategoriyalari alohida o'rin egallaydi. Uning tuzuklarida davlat tizimini boshqarish vositalari, harbiy qo'shinlarni tashkil etish, davlatni tashqi xavfdan muhofaza qilish, adolatli soliq tizimini joriy etish, mamlakatni obodonlashtirish bilan bog'liq tadbirlar mamlakatda milliy demokratik jamiyatni yuksak madaniy-ma'rifiy va huquqiy asoslarini yaratilganligidan dalolat beradi.

Markaziy Osiyoda xalqchil jamiyat barpo etish va bu jarayonda ma'naviyat, ma'rifat, mafkura va milliy g'oyaning naqadar muhimligi haqidagi ta'limotlar, hozirgi davrda ham nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga molik nazariyalardan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda milliy davlatchilik yo'lidagi Yangi O'zbekiston jamiyatini barpo etish jarayonida milliy mafkurani shakllantirish mamlakat taraqqiyotining muhim omili sifatida ulkan islohotlarni amalga oshirishga asos bo'ladi. O'zbekistonda yangilanayotgan jamiyatni barpo etish, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur, qobiliyat negizida, o'z kuchi va imkoniyatlarini ishga solib, millat taraqqiyoti yo'lida jipslashib bir maqsad sari harakat qilishga zamin bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nizomulmuluk. Siyosatnoma. T.: Adolat, 1997. – B. 98.
2. Musaev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. – T.: O'zbekiston, 2007. – B. 25
3. Temur tuzuklari -T.: O'zbekiston, 2011. – B. 67-71

---

³ Temur tuzuklari -T.: O'zbekiston, 2011. – B. 67-71

AMIR TEMUR TARIX SAHIFALARIDA АМИР ТИМУР НА СТРАНИЦАХ ИСТОРИИ AMIR TEMUR ON THE PAGES OF HISTORY

TILLAXODJAEVA Xurshida Djumavaevna

Toshkent davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi

ТИЛЛАХОДЖАЕВА Хуршида Джумаваевна

Старший преподаватель Ташкентского государственного
технического университета

Ms. Khurshida D. TILLAXODJAEVA

Senior Instructor of the Tashkent State Technical University

XX asrning oxirlarida Markaziy Osiyo xalqlarining qadimgi va o'rta asrlardagi tarixini o'rganishda tarixshunoslar izlandilar: ko'p asrlik tarixni o'z ichiga olgan jild-jild kitoblar bitildi, tarixning ayrim sohalari (ijtimoiy-siyosiy, agrar, madaniyat, mamlakatlararo munosabatlar) bo'yicha maxsus monografiyalar yozildi. Lekin, hali kamchiliklar ko'pligi, ma'lum jarayonlar yaxshi o'rganilmagani, yechimini topmagan masalalar borligi ko'rinib turardi.

Ulardan biri, o'sha yillarda ba'zi tarixiy shaxslarga, Markaziy Osiy xalqlari tarixining ayrim davrlariga, xususan, Temur va temuriylar davri tarixiga baho berishda beryoqlamalikka, sub'ektivizmga yo'l qo'yilmoqda edi. Nimagadir, hokimiyat tepasida turgan yoki saroy xizmatida bo'lgan shaxslarning ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-adabiy faoliyati xususida gapirganda faqat ularning salbiy, negativ taraflarini ko'rardik, ijobiy tomonlarini bo'lsa xas-po'shlab o'tadigan bo'lib qolgan edik. Boshqacha qilib aytganda, ularning faoliyatiga o'sha davr ideologiyasidan kelib chiqib baho berayotgandik. Bunaqa kayfiyatni M. G'. Vahobovning «Pravda Vostoka» gazetasining 1986 yil 4 dekabrda e'lon qilgan «Tarix haqiqatiga zid», 1988 yil 21 iyunda shu gazetada chop qilgan «Haqiqat xususida — faqat haqiqat» nomli maqolalarida, tarix fanlari doktori, professor G. Hidoyatovning yana o'sha gazetasining 1988 yil 11 noyabrda bosilgan «Ulug' muallim» deb atalgan maqolasida yaqqol ko'ramiz.

Biz bu shaxslarning ijtimoiy-siyosiy faoliyatidagi bu negativ taraflarni qoralaymiz, albatta. Shu bilan birga, ularning tarix oldidagi xizmatlarini ham e'tirof etish lozim, aks holda nohaqlik, adolatsizlik yuz berishi mumkin. Sirasini olganda, haqiqatni, bor haqiqatni aytmaslik ham tarixni soxtalashtirishga kiradi.

Temur faoliyati murojaat qiladigan bo'lsak, birinchi misol, ma'lumki, XIV asr o'rtalarida Chig'atoy ulusi - aniqrog'i, Movarounnahr, Xorazmning sharqiy qismi va Afg'onistonning shimoliy viloyatlarini o'z ichiga olgan uning g'arbiy qismi feodal tarqoqlik iskanjasida qoldi. O'sha vaqtda Chig'atoy ulusida o'nga yaqin mustaqil beklik mavjud edi. Masalan, Shahrisabz viloyatida Hoji barlos, Ho'jandda Boyazid jaloir, Saripul va Totkandda Xizr yasovuriy, Balxda amir Husayn, Shibirg'onda Muhammad Aperdi nayman, Ko'histonda amir Sotilmish, Arhang saroyda O'ljoy

Aperdi o'zlarini hokimi mutlaq deb e'lon qilib, bir-biri bilan yoqalashar, xalqni talon-taroj qilib, azoblar edilar. Amir Temur 1370-1378 yillari bu o'lka va viloyatlarni bir davlatga birlashtirib, feodal tarqoqlikka barham berdi. Bu mehnatkash xalqqa behadik yotib-turishga, tinch mehnat qilishiga imkon berdi; dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq va madaniyatning rivoj topishiga zamin yaratdi. Qisqasi, Movarounnahr va Xuroson Temur va temuriylar davrida 120 yil tinch hayot kechirdi. Temur faoliyatining ko'p ijobiy tomonlari bo'lganligini mashhur tarixshunos olim SSSR Fanlar akademiyasining muxbir a'zosi professor A. Yu. Yakubovskiy ham aytgan. U Temurning bir tomondan, feodal isyonlar va feodal tarqoqlikka barham bergani, ikkinchidan, ulkan qurilishlar qilganini alohida qayd qilgan edi. [1;73] Amir Temurning 1391 va 1395 yillari Oltin o'rda xoni To'xtamishga (1376—1395) yoki 1402 yili Turkiya sultoni Boyazid Yeldirimga (1389—1402) qarshi qilgan harbiy yurishlarini olib ko'raylik.

To'xtamishga berilgan qaqshatqich zarba Rossiyaning Oltin O'rda zulmidan qutulishini tezlashtirdi. Keling, yaxshisi, uning ahamiyati haqida mo'tabar olimlarning fikrini keltirib qo'ya qolaylik. A. Yu. Yakubovskiy To'xtamishning 1382 yili kuzda Moskvaga qilgan hujumi va uning og'ir oqibatlari haqida bunday deydi: «To'xtamishning xuruji Moskva va Moskva viloyatini og'ir jarohatladi. Kostromadan talon-taroj etilgan Moskvaga qaytib kelgan Dmitriy Donskoy uchun 1382 yilning kuzi uning hayotidagi eng og'ir kunlar bo'ldi, chunki u o'sha kezlarda To'xtamishga qarshi biron chora-tadbir ko'rishdan tamoman ojiz edi». [2;329] Akademik B. D. Grekovning bu boradagi fikrlari ham diqqatga sazovor. «Oltin O'rda, - deb yozgan edi u, -Temur bergan zarbadan keyin o'zini o'nglab ololmadi». Tumanboshi Idiku (Yedigey) Moskvaga Oltin O'rda oldidagi majburiyatlarini eslatib elchi yuborganda knyaz Vasiliy Dmitrievich unga parvo ham qilmadi. A. Ya. Yakubovskiy Temurning To'xtamish ustidan qozongan g'alabasiga yuksak baho berdi. U, masalan, bunday deb yozdi: «Temurning To'xtamish ustidan qozongan g'alabasi nafaqat O'rta Osiyo va Sharqi-janubiy Yevropa uchun, balki Rus uchun ham katta ahamiyatga molik bo'ldi». Aynan shunday fikrni mashhur rus tarixchisi M. S. Solovev (1820-1879) ham o'z vaqtida aytgan edi. [3;370]

Temurning Boyazid Yeldirimga bergan qaqshatqich zarbasi ham qo'shni mamlakatlar, xususan, Bolqon yarim orolidagi mamlakatlarning tarixiy taqdirida muhim rol o'ynadi. 1389 yili Boyazid Serbiyaning Kosovoe pole degan manzilida bir qator Sharqiy Yevropa davlatlarining birlashgan armiyasini tor-mor keltirib, Serbiya bilan Bulg'oriyani bosib oldi; Vengriyaga tahdid sola boshladi; 1396 yili esa Vizantiya imperiyasining poytaxti Konstantinopol xavf ostida qoldi. Vizantiya imperatori Manuel Paleolog, Genuya hukmdori va Fransiya qiroli Karl VI ning Kichik Osiyo va Sultoniya'dagi noiblari Temurga yordam so'rab yalinib-yolvora boshladilar. O'sha yillari Temur bilan Fransiya qiroli Karl VI (1380-1422) va Angliya podshosi Genrix IV (1399-1413) o'rtasidagi yozishmalar ham Temurni qudratli Usmon imperiyasiga qarshi o'tlanishga chaqirganligidan guvohlik berapdi. Shuni ham aytish kerakki, Boyazidning kuchayib ketayotganidan Temurning o'zi ham bir qadar cho'chib turgan edi. Qisqasi, Temur Boyazidni yengish bilan Bolqon mamlakatlari xalqlarining tamoman usmonli turklar istibdodiga tushib qolish xavfini bir qadar bartaraf qildi.

Qolaversa, Temur katta tarixiy asarlarda, qomuslarda yirik davlat arbobi, mohir sarkarda sifatida e'tirof etiladi, uning sarkardalik mahorati esa Yevropa mamlakatlarining harbiy akademiyalarida maxsus o'rganilgan. Bu o'rinda biz Rossiya armiyasi Bosh shtabining xodimi general-leytenant M. I. Ivaninning (1801-1874) 1875 yili chop etilgan «O voennom iskusstve i

zavoevaniyax mongolo-tatar i sredneaziatskix narodov pri Chingiz-xane i Temurlane» degan qimmatli kitobini tavsiya etardik.

Professor G. Hidoyatovning «Ulug' muallim» atalmish maqolasida dalil-isbotsiz go'yoki tarixchilar orasida o'tmish tarixga yondashishda proletar internatsionalizmi prinsiplaridan chekinish hollari bor, qandaydir «tamerlanomaniya», «baburomaniya» va boshqa «maniyalar» borligi haqidagi da'volari mutlaqo asossizdir. Maqolada Temurning (demak, avlodining ham) kelib chiqishi haqidagi gaplari esa tamoman uydurma, Barloslar Chingizxon davridayoq (XIII asr) turklashib ketganlar, Temur esa bundan qariyb 130 yil keyin Zabaykaleda emas, Qashqadaryoda tug'ilgan. Barloslar XIII asr boshlarida o'zbeklarning etnik tarkibiga kirdi.

O'tmishni faqat qoralash bilan, tarixda o'tgan shaxslarning tirnog'i ostidan faqat kir axtarish bilan proletar internatsionalizmi prinsiplarini singdirib bo'lmaydi. [4; 6]

O'tmish tarixga, tarixiy shaxslarning ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga bir tomonlama yondashuvchilarga mashhur rus yozuvchisi I. A. Goncharovning mana bu fikrlarini eslatib o'tmoqchimiz: «Bizda o'tmishdan biron shaxsni qarmoqqa ilintirib oladilar-da, xuddi bo'zdan eski suratni qirchishlab olganday, uni o'zi yashagan zamondan ajratib oladilar, o'z asrining shiorlarini, tusini, ruhini, tarbiyasi, urf-odatlarini va o'zga shart-sharoitini o'zida mujassamlashtirganini unutib qo'yib, o'z zamonasining qonunlari bilan so'zlab jazoga tortadilar. Axir avlodlar davr o'tishi bilan qo'lga kiritilgan bilimlar, tajribalar va kashfiyotlar orqasida ajdodlaridan o'tib ketadilar-ku!» [5;299]

Xo'sh, bunday olimlarning bu haqiqatlardan xabari bo'lmaganmi? Aslo. Ular bu gaplarni yaxshi bilishardi, lekin amal qilgilari kelmagan, chunki ularning qo'lida faqat ikki xil: qora va qizil bo'yoq bo'lgan. Birini surtgan yerga aslo ikkinchisini surtmaydilar. Xo'sh, Temurni, uning avlodlarini fotih bo'lganligi uchun yomon otliqqa chiqarib, O'rta Osiyo xalqlarining katta bir davr tarixini o'rganish kerakmasmi, endi? Yo'q, o'rganish zarur, chunki bu avvalambor xalq tarixi. XX asr oxirigacha kimdandir, nimadandir hadiksirab, o'tmish tarixni yaxshi o'rganmay kelganmiz. Endi bunaqa kayfiyatga barham berildi. Tarixni bir taraflama emas, chuqur va atroflicha o'rganish lozim. Oqni - oq, qorani - qora, deb yozish shart. Faqat shunday qilingandagina tarix - tarix bo'lishi, avlodlar uchun saboq bo'lishi, yosh avlodni o'z yurti va xalqiga sadoqat ruhida tarbiyalashi mumkin. Shunday qilganimizdagina tarix haqiqiy muallimga aylanadi.

Adabiyotlar:

1. Темур. Опыт краткой характеристики, «Вопросы истории» журналы, 1946, № 8—9, 73-6.
2. Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский. Олтин Ҳрданинг емирилиши, Москва-Ленинград, 1950, 329-6.
3. История России с древнейших времен, т. 34, кн. 11, Москва, 1960, 370-6.
4. В.Аhmedov. Tarixni sohtalashtirib bo'lmaydi. "Sharq yulduzi" jurnali, 1989 yil, 6-son.
5. В. И. Ленин. Собрание сочинений, т. 7, Москва, 1952, 299-6.

AMIR TEMURNING DAVLATCHILIGIMIZDA TUTGAN O'RNI РОЛЬ АМИРА ТЕМУРА В НАШЕЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ THE ROLE OF AMIR TEMUR IN OUR STATEHOOD

ISAKOVA Moxinur Solijon qizi

Toshkent davlat texnika universiteti tayanch doktoranti

ИСАКОВА Мохинур Солижановна

докторант Ташкентского государственного
технического университета

Ms. Mokhinur S.ISAKOVA

Doctoral of the Tashkent State Technical University

Amir Temurning davlat qurilishi, harbiy san'ati o'z zamonasidan ancha ilgari ketgan edi. Shuning uchun Sohibqironning davlatchilik va harbiy san'at falsafasidan bugungi kunda ham Sharq G'arb davlatlari bahra olmoqda. Jahonda Amir Temur shaxsiga bo'lgan qiziqish tobora ortmoqda, yangi tadqiqotlar yaratilmoqda. Qolaversa, bu Amir Temurdek iste'dod sohibi, yirik davlat arbobini dunyoga keltirgan zaminga, mamlakatga beqiyos hurmat-ehtirom, sadoqat ramzi hamdir. Islom Karimov hokimiyat tepasiga kelgan 1989 yildan boshlab yurt mustaqilligini mustahkamlash maqsadida, avvalo, davlat ustunlari bo'lgan – armiya, davlat xavfsizligi, ichki ishlar, tashqi ishlar, adliya, sud, prokuratura va boshqa ijtimoiy-siyosiy davlat boshqaruv institutlari asoslari barpo etildi, milliy iqtisodiyot, pul-moliya tizimi ishlab chiqildi. "Mustaqillik – bu huquqdir", degan edi Islom Karimov. Demak, o'zining haq-huquqini bilgan davlat boshqa bir davlatning marhamatiga zor bo'lmaydi. "Orqaga yo'l yo'q, ko'priklar yonib kul bo'lgan, biz faqat oldinga intilishimiz shart" – bu so'zlar zamonaviy O'zbekistonning birinchi rahbari faoliyatidagi muhim shior bo'lib qolgandi.

Amir Temur jahonning qariyb yarmiga hukmronlik qilsa-da, u kuch-qudrat zo'ravonlikda emas, adolatda ekanini ham nazariy, ham amaliy jihatdan isbotladi. Zamonaviy O'zbekiston davlatining Birinchi rahbari Islom Karimov ham Amir Temurga o'xshab, adolatparvarlik va inson manfaatlari masalasini birinchi o'ringa qo'ydi. Xususan, har bir yilga maxsus nomlar berilib, shu asosda ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rejalar ishlab chiqildi, reja asosida maqsadli ishlar, jiddiy islohotlar amalga oshirildi. Milliy tariximizda Amir Temur xalqimizning sha'n-shavkati, g'urur-iftixori, xalqimiz dahosining timsoli, ma'naviy qudratimiz ramzi bo'lib qolgan. Islom Karimov ham ulug' Amir Temur singari o'z davrining ulug' farzandi, zamonaviy O'zbekistonning buyuk bunyodkori, ma'naviy qudratining ramziga aylandi. O'zbek millatining kuch-qudrati, cheksiz imkoniyatlari, jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini idrok etar ekanmiz, Amir Temur siymosi darhol ko'z oldimizga keladi. Shu bois Amir Temur ma'naviyati, shijoati, davlatchilikdagi adolatparvar siyosati yuksak ibrat namunasi bo'lib qoldi. Movarounnahrda Amir Temur bosh bo'lgan yillarda siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalar yuksak darajada rivojlandi. Amir

Temur saltanatining dovrug'i butun jahonga yoyildi, qudratli hukmdor yuzlab xalqlarning taqdirida ijobiy o'zgarishlar yasadi. Islom Karimov ham zamonaviy O'zbekiston davlatining mustaqilligini mustahkamlab, xalqning hayotini yaxshilash yo'lida jonbozlik ko'rsatdi. Jahon xaritasida mustaqil O'zbekiston degan davlat mustahkam o'rin oldi. Amir Temur siymosi, Sohibqiron qadriyati – millat g'ururi va sha'nini anglash, milliy ongni yuksaltirish va o'tmish voqeligini tushunish, yosh avlodni ona Vatanga muhabbat va sadoqat, buyuk bobokalonlardan faxrlanish ruhida tarbiyalash, o'zbek nomini jahonga tanitishda «Temur Tuzuklari» asarining o'rni beqiyosdir. Istiqlof sharofati bilan bu ulug' sarkarda va buyuk davlat arbobi, davlatchiligimiz taraqqiyotida beqiyos iz qoldirgan mo'tabar zotning pok nomi tarix zarvaraqlariga qaytarildi. Shu bilan bir qatorda bu muqaddas zaminda jahon ijtimoiy-siyosiy hayoti, taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan sarkarda, hukmdor, davlat arboblari ham yetishib chiqqan. Shubhasiz, ular orasida peshqadamlilik millatimiz faxri va g'ururi bo'lmish Sohibqiron Amir Temurga tegishli. Tengsiz azmu shijoat, mardlik va donishmandlik sohibi sanalgan mumtoz siymo - Sohibqiron Amir Temur faoliyatiga nazar tashlar ekanmiz, ko'z o'ngimizda yetuk davlat arbobi, mohir sarkarda, olimu fuzalolar homiysi, bunyodkor, adolat va tinchlik tarafdori, dunyo tamadduni rivojiga ulkan hissa qo'shgan yirik shaxs g'aydalanadi. Uning "Tuzuklar"ga jo bo'lgan hikmatlari esa kishini to'g'ri yo'lga boshlaydi, yuksaltiradi, ulug' ishlarga undaydi. Ayni fikrlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoev Shavkat Miromonovichning 2021 yil 26 martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga asosan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi, Qashqadaryo viloyati hokimligi, Tashqi ishlar vazirligi, O'zbekiston Fanlar akademiyasi hamda qator vazirlik va idoralar hamkorligida Sohibqiron Amir Temur tavalludining 685 yilligiga bag'ishlab joriy yilning 28-30 sentabr kunlari o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy anjumanda yana bir bor o'z tasdig'ini topdi.

"Amir Temur - dunyo olimlari va adiblari nigohida" mavzusidagi anjumanda AQSh, Fransiya, Germaniya, Rossiya, Turkiya, Misr, Ummon, Eron, Pokiston, Ozarbayjon kabi 14 mamlakatdan 18 nafar nufuzli mehmon, shuningdek, mahalliy tarixchi va ijodkorlar ishtirok etishdi. Hech kimga sir emas, nafaqat yurtimizda, balki jahonda Amir Temur yaratgan davlatchilik tajribalari va saboqlarini chuqur o'rganishga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Nafaqat tarixchilaru olimlarni, balki har birimizni, ayniqsa, katta hayotga shahdam odimlar bilan kirib borayotgan yoshlarni "Amir Temur qanday qilib tarix uchun qisqa fursatda shunday qudratli saltanat barpo eta olgan, uning siru sinoati nimada, oradan qariyb yetti asr o'tayotgan bo'lishiga qaramay, Sohibqiron ilgari surgan g'oyalar o'z ahamiyatini yo'qotmaganining boisi ne?" kabi savollar tobora qiziqtirishi tabiiy. Chunonchi, ma'lumotlarga ko'ra, shu vaqtgacha Amir Temurga bag'ishlab Yevropa tillarida 500 dan ziyod, Sharq tillarida esa 900 ga yaqin yirik tarixiy asarlar yozilgan ekan.

Amir Temur oddiy askarlikdan buyuk sarkarda darajasiga ko'tarilib, Hindistondan Yevropagacha, Arabistondan Sibirgacha bo'lgan ulkan hududda kuchli davlat qurgan. Boshqa jahongirlardan farqli o'laroq bunyodkorlik, ilm-fan, madaniyat rivojiga alohida e'tibor qaratgan. Olimlar, me'morlar, hunarmandlar, tabiblar, faylasuflar, shoiru mashshoqlarga g'amxo'rlik qilgan. Sohibqiron davridagi taraqqiyot Yevropada uyg'onish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatgan, - deydi Temuriylar tarixi va san'atini o'rganish assotsiatsiyasi prezidenti, fransuz olimasi Frederik Bopertyui-Bressan. -

Temuriylar san'atining o'ziga xosligi turli madaniy an'analarning, ya'ni turk, fors, Yaqin Sharq, hind va xitoy ijodiy uslublarning uyg'unlashuvida ko'rinadi. Boshqa hech qaerda ushbu an'analar bunchalik samarali va betakror hamohanglikka erishmagan. Amir Temur madaniyatlarning o'zaro muloqoti uchun infratuzilma yaratdi va avlodlarga meros qoldirdi. Avval Samarqand, keyin Hirotda ilm-fan, adabiyot va san'at beqiyos darajada rivojlandi. Ta'kidlash lozim, istiqlool yillarida Amir Temur siymosi milliy davlatchiligimiz timsoliga aylandi. Bu buyuk zot haqidagi asl haqiqat qayta tiklanib, tarixiy adolat qaror topdi. O'zbekistonda Amir Temur fenomeni bilan bog'liq 4 ta qonun, Prezidentning 16 ta farmoni, 5 ta qarori, Vazirlar Mahkamasining 23 ta qarori qabul qilingani fikrimiz isbotidir. Shu bilan birga, "Amir Temur" ordeni O'zbekiston Respublikasining eng yuksak davlat mukofotlaridan biri sanaladi. Sohibqironga munosib vorislar tayyorlanadigan "Temurbeklar maktablari", Toshkent, Samarqand, Shahrisabz shaharlaridagi muazzam haykallar buyuk bobokalonimizga bo'lgan cheksiz hurmatning timsolidir.

Amir Temur haqida keng qamrovli gapirish kerak, chunki u oddiy odam emas, - deydi Xalqaro Bobur jamoat hayriya fondi vakili, shvesiyalik Said Abdulhakim Shar'iy Juzjoniy. - U dunyo jahongirlari ichida birinchi fotih, birinchi dahodir. Yigirma yetti davlatni birlashtirib buyuk imperiya qurgan. Birinchi Renessans IX-XIII asrda, ikkinchi Renessans Amir Temur davrida boshlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chukurlashtirish va fukarolik jamiyatini shakllantirish — mamlakatimiz tarakkiyotining asosiy mezonidir. - T.: "Uzbekistan", 2011. -151-153-61.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yulimizni qa'tiyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz. T.2020
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Uzbekistan", 1996. -528-b.
5. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - T.: "Kamalak", 1994. -288-b.
6. Ibn Arabshox,. Ajoib ul-makdur fi axbori Temur. - T.: "Mexnat", 1992. -326-b.
7. Шлоссер Ф. Всемирная история. - Санкт-Петербург. Иосафата Огризко. 1863.
8. Л.Keren. Amir Temur saltanati. - T.: "Uzbekistan", 2018. -248-b.
9. A.Vambery. Travels in Central Asia being the account of a journey from Teheran across the Turkoman desert on the Eastern Shore of the Caspian to Khiva, Bokhara, and Samarcand. London. John Murray, Albemarle street. 1864. -463 p.// H. Lamb. Tamerlane The Earth Shaker. Great Britain. The Burlhigh Press. 1929. - 318 p.// R. Grousset. L'Empire des steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlan. — P.: Payot, 1938. - 620 p.// H. Kurdian. A Few Corrections on Guy Le Strange's «Clavijo, Embassy to Tamerlane (1403-1406)». Source: Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No. 4 (Oct., 1938),pp. 555-560 Published by: Cambridge University PressStable URL: <http://www.jstor.org/stable/25201780>.// Py Жан-Поль. Тамерлан. - М.: Молодая Гвардия. 2007

MARKAZLASHGAN AMIR TEMUR
DAVLATINING O'ZIGA XOS JIHATLARI
ОСОБЕННОСТИ ЦЕНТРАЛИЗОВАННОГО
ГОСУДАРСТВА АМИР ТЕМУРА
SPECIFIC ASPECTS OF THE
CENTRALIZED AMIR TEMUR STATE

ATAMIRZAEV Ibroxim Hakimovich

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti dekan o'rinbosari

АТАМИРЗАЕВ Иброхим Хакимович

Наманганский государственный университетзаместитель декана
юридического факультета

Mr. ATAMIRZAEV Ibrokhir Khakimovich

Deputy Dean of the Faculty of Law of Namangan State University

“Biz kim, Mulki Turon Amiri Turkistonmiz. Biz kim, millatlarning eng qadimi va eng ulug‘i Turkning bosh bo‘g‘inimiz”. Bu so‘zlar yodimizga kelganda bobomiz Amir Temur butun jahonga mashhur va buyuk qudratli davlat barpo etganligini xis qilishimiz mumkin. Amir Temur o‘zbek davlatchiligini tashkil etish bilan Markaziy Osiyoda mo‘g‘ullar mustamlakachiligiga barham berdi. Mamlakat boshqaruvida Islom dini, shariat qoidalarini qo‘llab quvvatladi.

Amir Temurning markazlashgan davlat barpo qilishdagi asosiy yutug‘i odatlar, an‘analarda katta o‘zgarishlar sodir bo‘lganiga qaramay, qadimdan mavjud bo‘lgan o‘zbek davlatchiligi boshqaruv tizimining eng ilg‘or namunalari qaytadan tiklaganligidir. Davlat va jamiyatning o‘zaro munosabatini belgiladi. Ana shu munosabatlarni amalga oshirishda jamiyatda a‘zolarini o‘n ikki tabaqaga ajratib, davlatchilik asoslarini mazmunan boyitdi.

Soxibqiron Amir Temur shaxsi va o‘g‘itlari hamda ularning o‘tmishda va bugungi kundagi ahamiyati kattadir. Bugun Yangilanayotgan O‘zbekistonda Amir Temur shaxsi va faoliyati milliy davlatchilik tajribasi nuqtai nazaridan yanada sinchkovlik bilan o‘rganilmoqda. Tarixiy va huquqiy manba sifatida e‘tirof etilgan Temur tuzuklari esa boy ilmiy-ma‘naviy meros sifatida qadrlanib kelinmoqda.

«Bizning tariximizda Amir Temurday ulug‘ siymo bor ekan, uning qoldirgan merosi, pandu-o‘g‘itlari bugungi hayotimizga hamohang ekan, oldimizda turgan bugungi muammolarni yechishda bizga qo‘l kelayotgan ekan, bizning bu merosni o‘rganmasdan, ta‘riflamasdan, targ‘ibot qilmasdan haqqimiz yo‘q» deya e‘tirof etgan edi buyuk davlat arbobi Islom Karimov.

Amir Temur umri davomida faqat bir narsani-el-yurt osoyishtaligi va ravnaqini o‘ylagan, uning vasiyatlarida esa (Zo‘ravonlikka) monelik qilish ishini kechiktirish mamlakatni xavfu-xatar ostida qoldiradi, jumlayi xaloyiqning huzur halovatini buzadi, maslgu-tariqatning buzilishiga olib keladi deya e‘tirof etadi.

Temurning shaxsiy qiyofasi, kuch-qudrati to‘g‘risida Ibn Arabshohning quyidagi iboralari g‘oyatda asoslidir: “Amir Temur jismu jasadi kelishgan, qaddi-qomati tik, uzun bo‘yli, go‘yoki

qadimgi pahlavonlar avlodlari misoli bo'lib, boshi katta, g'oyatda kuchli va salobatli, ajoyib bo'lalik, oqish yuzini och qizil rang jonlantirgani bilan hech bir dog'siz, bug'doyrang emas. Qo'l-oyoqlari baquvvat, yelkalari keng, barmoqlari yo'g'on, pochleri g'o'shtli, bo'yi basti kamoliga yetgan, sersoqol, ikki ko'zi bamisoli ikki shamdek bo'lsada, shodligi bilinmas, yo'g'on ovozi edi, u o'limdan qo'rqmas, yoshi saksonga yetgan bo'lsada iztirobsiz, vazmin, badani to'la va pishiq bo'lib, go'yo zich tosh misoli qattiq edi. U hazil-mazax va yolg'onni yoqtirmas, o'yin-kulgi-yu ko'ngil xushlikka maylsiz, garchi undu o'ziga ozor yetadigan biron so'z bo'lsa ham haqiqat (to'g'ri so'zlik) unga yoqar edi. U bo'lib o'tgan ishga aziyat chekmas va qo'lga kiritiladigan yutuqlardan shodlanmas edi"[1].

Shuningdek, Amir Temur ma'rifatparvarlik, insonparvarlik, donishmandlik, raiyatparvarlik, adolatparvarlik, kechirimlilik, rahmdillik, olijanoblik, mardlik, bahodirlik, qattiqqo'llik, irodalilik, jasoratlilik, sobitlik, vazminlik, chidamlilik, sabr-bardoshlik, insofililik, mehribonlik, muruvvatpeshalik kabi shaxsiy fazilatlariga ega bo'lgan.

Amir Temur tarixan o'ta murakkab vaziyatda XIV asrning 60-yillarida siyosat maydoniga chiqadi. Bu davrda mo'g'ul hukmdorlari o'rtasida toju taxt, davlat va mol-dunyo uchun bo'lgan kurashlar kuchayib, Chig'atoy ulusida feodal tarqoqlik avj oladi.

Amir Temur dastlab Shahrisabz bekligida hokimiyatni egallagan tog'asi Xoji Barlos yonida yelkadosh sifatida yuradi. So'ngra 1361-yilda Mug'uliston (Jete) xoni Tug'luq Temur Movarounnahrdaligi paytida uning xizmatiga kirib, o'z maslahatlarini beradi. 1365-yilda Tug'luq Temurning o'g'li Ilyosxo'ja Movarounnahrga yurish qilishi va bunda mahalliy aholi mudofaasi – sarbadorlar harakati ustun kelishi tufayli Amir Husayn bilan birga Amir Temur Samarqandga keladi. Hukmron Amir Husayn o'zi Balxga ya'ni Xurosonga ketib, o'rniga Amir Temurni qoldiradi. 1370-yilda Balx (Amir Husayn hokimligi)ni egallab, poytaxti Samarqandda bo'lgan Movarounnahrning yagona hukmdoriga aylanadi.

Amir Temur davlati o'z davrida dunyoning ko'p qismiga ega saltanat sifatida dunyoning qudratli davlatlari tomonidan tan olinadi.

Temur juda ko'p jangu jadal, tadbirkorlik bilan kuchli davlat barpo eta oldi. Temur davlatining siyosiy tizimi o'sha davr ijtimoiy iqtisodiy va siyosiy holatiga mos kelardi.

Temur davrida markazda va joylarda xon boshchiligida mayyan davlat boshqaruv apparati tuzildi. Boshqaruv tizimi ikkiga: dargoh va devonlarga (vazirliklar) bo'lingan.

Dargoh – eng oliy davlat idorasi. Uning boshlig'i bir vaqtning o'zida davlatning oliy hukmdori hisoblanadi. Amir Temur davlat tepasiga kelgandan so'ng chingiziylardan bo'lmish Suyurg'atmishni xon, ya'ni oliy hukmdor deb e'lon qilgan. Suyurg'atmish "soxta xon" mavqeida bo'lib, amaldagi hokimiyat Amir unvonidagi Sohobqiron ixtiyorida bo'lgan.

Mamlakat va davlat ahamiyatidagi masalalar uning hukmi va ko'rsatmasi asosida hal etilgan. Shu bilan birga muhim davlat masalalari kengash tartibida hal etilib, dargohda vaqti-vaqti bilan kengaytirilgan va qisqartirilgan tartibda majlislar o'tkazilib turilgan. Katta kengashda mamlakat hayotiga molik umumiy masalalar haqida kelishib olingan. Kichik kengashda davlat va mamlakat idorasi faoliyati, yurtida sodir bo'layotgan o'zgarishlar muhokamasi, muhim mansab va vazifalarga tayinlash kabi masalalar ko'rib chiqilgan. U g'oyatda tor doirada o'tkazilib, davlat ahamiyatiga molik masalalarning chetga ayon bo'lishidan nihoyatda saqlanilgan.

Kengashlarda amirning qarindoshlari, oliy din vakillari, bosh amir, beklar-begi, amirlar, mingboshilar, yuzboshilar, oliy mansabdor shaxslar vazirlar, devonbegi va h.k. ishtirok etgan.

Majlis bayonini maxsus kotib tomonidan daftarga tushirib borgan. Aftidan, keyingi majlislarda ana shu bayon asosida ilgari qabul qilingan qarorlar, turli choralar natijalari tekshirib borilgan.

Dargoh faoliyatini boshqarish; dargoh, vazirliklar, mahalliy hokimiyat organlari va saltanatda kechgan jarayonlar bilan bog'lanib turish ishini Oliy devon olib borgan. Dargoh tizimidagi bu devonga devonbegi boshchilik qilgan. Devonbegi davlat moliyasini boshqargan va vazirliklar faoliyatini xazinadan maqsadga muvofiq foydalanishlarini nazorat qilib turgan.

Mamlakatda asosiy e'tibor jinoyatchilikka qarshi kurashga emas, balki jinoyatlarni oldini olishga qaratilgan. Jumladan, huquqni muhofaza qilish organlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Asaslar – fuqarolar tinchiligini ta'minlash va jinoyatlarni ochishda muhim o'rin tutuvchi kecha qorovullari, ya'ni posbonlarning boshlig'i; Yasag'lar – mirshablarning mangsabdor shaxslari bo'lib, jamoat tinchligi va osoyishtaligini saqlashgan; Shihnalari – harbiy ma'murlar bo'lib, shahar tinchligini saqlashga mas'ul bo'lganlar.

Mamlakatda mirshablik alohida o'rin tutgan. Ularga qo'rboshilar boshchilik qilgan. Ular shahar tartiboti, karvon yo'llarida osoyishtalikni qo'riqlash faoliyatini amalga oshirganlar. Ular o'z tarkibiy tuzilmalariga ega bo'lib, ularning rahbarlarini mahalliy hokimlar tayinlagan.

Davlatda maxsus jinoyat qidiruv mirshabligi tashkil etilgan. U savdo karvonlari harakati xavfsizligini ta'minlash, bosqinchilar va o'g'rilar to'dalarini topish va qo'lga olish, shariat qoidalarini buzganlar, darbadarlar va tilamchilarga qarshi chora ko'rish bilan shug'ullangan.

Barcha o'lkalarda mavqei katta bo'lgan qorachi (josus) va voqenavis lavozimlari ta'sis etilgan. Voqenavislar har bir mamlakat, viloyat, shahar va qishloqlarda bo'lib, u yerda sodir bo'layotgan voqealar haqida davlat boshlig'ini xabardor qilib turishgan.

Amir Temur kuchli va markazlashgan qo'shin tuzishga ham muvaffaq bo'lgan. Qo'shin bevosita Amir Temur – davlat boshlig'iga bo'ysungan. Harbiy ishlar bo'yicha amirning birinchi o'rinbosari amirlar amiri – Amir ul-umaro hisoblangan. Amirlar amiriga qo'shin amirlari bo'ysungan. Qo'shin amirlari lavozimiga qarab qo'l ostida 1000 – 12000 nafargacha askarlar bo'lgan. Birinchi darajali amir ming kishiga qo'mondonlik qilgan bo'lsa, o'n ikkinchi darajali amir o'n ikki ming qo'shinga qo'mondonlik qilgan.

Qo'shin o'nlik tizimi asosida tashkil etilgan. Ular o'nlik, yuzlik, minglik va tumanga bo'lingan. Har biriga o'z nomi bilan ataladigan – o'nboshi, yuzboshi, mingboshi va amir (tumanboshi) rahbarlik qilgan.

Yurish paytida qo'shin yetti qismga bo'lingan holda harakatlangan: xirovul (ilg'or, avangard), chopovul (hujumchi), g'o'l (qo'l, markaz), shig'ovul (zahira), chindovul (ichki ta'minot qismi), barong'ir (o'ng qanot), jarong'ir (chap qanot).

Xulosa sifatida aytish joizki, yirik saltanatni boshqarish uchun kuchli markazlashgan davlat mahkamasi tashkil qilingan. Har bir mansabdor shaxsning huquq va burchlari qat'iy va aniq belgilangan. Fuqarolarning huquqlari kafolatlangan. Natijada esa, qattiq tartib intizom o'rnatilib, mamlakatda tinchlik-osoyishtalik qaror topishiga, iqtisodiyot va madaniyat, shuningdek savdo-sotiqning rivojlanishiga imkon yaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 2-kitob. – T.: Mehnat, 1992. – B. 62.

“Temurbeklar maktabi”larida o‘quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda Amir Temur “Tuzuklari”ni o‘rganishning ahamiyati

Значение изучения «Уложение» Амира Темура в воспитании учащихся в духе воинского патриотизма в ВАЛ «Темурбеклар мактаби»

The importance of studying Amir Temur's "Regulations" in educating students in the spirit of military patriotism in the academic-lyceums “Temurbeklar maktabi”

BABARAHIMOV Otabek Odiljonovich

O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Toshkent “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi direktorining birinchi o‘rinbosari, podpolkovnik

БАБАРАХИМОВ Отабек Одилжонович

Подполковник, первый заместитель директора военно-академического лицея «Темурбеклар мактаби» Национальной гвардии Республики Узбекистан

Lieutenant colonel Otabek O. BABARAKHIMOV

1st Deputy of military academic lyceum «Temurbeklar maktabi» of the National Guard of the Republic of Uzbekistan

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Sh. M. Mirziyoyev 2021-yil 7- yanvarda DXX “Temurbeklar maktabi”ning ochilish marosimiga tashrif buyurganda o‘z taqdirini kelajakda Vatan himoyasi bilan bog‘layotgan o‘quvchi yoshlar va ularning ustozlari hamda harbiy-komandirlar bilan uchrashuv chog‘ida bo‘lajak harbiylar, umuman mamlakat xavfsizligi va mudofaasiga mas‘ul barcha kishilar Amir Temur faoliyati, uning “Tuzuklari”ni o‘rganishi zarur ekanligini ta’kidlab o‘tgan edilar. Bundan tashqari, “Temur tuzuklari”ni har birini ilmiy sharhlashni, shuningdek, ularni o‘rganish jarayonida hozirgi zamon bilan taqqoslab ko‘rib, zarur hayotiy xulosalar chiqarish vazifasini qo‘ygan edilar. Mazkur tarixiy uchrashuvdan keyin, Respublikamizdagi “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseylarning ta’lim va tarbiyaviy jarayonini tashkil etish tizimida qator yangiliklar amalga oshirildi. Jumladan, o‘z taqdirini kelajakda Vatan himoyasiga bag‘ishlashni niyat qilgan yoshlarga darslar jarayonida buyuk ajdodlarimizning hayoti, ularni insoniyat sivilizatsiyasiga qo‘shgan bebaho hissalarini o‘rgatish, Amir Temurning dunyo davlatchiligi tamadduniga qo‘shgan munosib hissasi, uning harbiy ilmini o‘z davrida yuqori cho‘qqiga olib chiqqanligidan faxrlanish kabi tuyg‘ularni shakllantirishga katta e’tibor qaratila boshlandi. Qolaversa, DXX “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi ta’lim tizimiga Respublikamizda ilk bor Temuriylar davri tarixi va “Temur tuzuklari” fani joriy etildi. Amalga oshirilgan bunday yangiliklar o‘quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, shubhasiz, juda katta yordam bermog‘da, lekin hali bu borada amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ishlar talay ekanligi ko‘zga tashlanib qolmoqda. Shuning uchun “Temurbeklar maktabi”

harbiy-akademik litseylari tizimida o'quvchilarni harbiy-vatanparvalik ruhida tarbiyalashda Amir Temur faoliyati va uning "Tuzuklari"ni o'rgatishning ahamiyati bilan bir qatorda o'quvchilar tarbiyasida ijobiy sifatlarni osirishga xizmat qilishini nazarda tutib, "Tuzuklar"ni o'rgatish va ulardan to'g'ri xulosalarni egallash ko'nikmasini oshiruvchi usul va vositalarini tadqiq qilish masalasi dolzarblik kasb etmoqda.

Avvalo, shuni ta'kidlab o'tish joizki, "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseylari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh. M. Mirziyoyevning bevosita tashabbuslari bilan tashkil etilgan bo'lib, o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, mamlakatimiz suvereniteti va mustaqilligini ta'minlash uchun mas'uliyat hissini oshirish, shuningdek, ularning huquqiy bilim va madaniyatini, O'zbekiston Respublikasiga sodiq, fidoyi fuqarolarni aniq maqsadli va tizimli tayyorlash samaradorligini takomillashtirishni asosiy maqsad qilib olgan [1:1].

Bugun Respublikamizda mavjud barcha "Temurbeklar maktablari"da o'quvchilarning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini ularning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish bilan uyg'un tarzda olib borish ishiga qat'iy e'tibor berish asosiy vazifaga aylandi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi murakkab jarayon bo'lib, uni o'quvchilarda shakllantirish va mustahkamlashning o'ziga xos jihatlarga ega ekanligi ham ko'zga tashlanmoqda. Aksariyat o'quvchilar harbiy-akademik litseylariga kelgunga qadar tarbiyaning bu yo'nalishini tizimli boshdan kechirmagan bo'lishadi. Shuning uchun ularga harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini aniq shakllangan, samarador usullar va vositalar orqali singdirish zarur. Eng avvalo, bu jarayonda boy va qadimiy tariximizdagi milliy qahramonlar hayoti, ularning vatanparvarlik faoliyatini o'rgatish ahamiyatli sanaladi. Ayniqsa, yoshlarimizga Amir Temur faoliyati va uning "Tuzuklari"ni o'rgatish sezilarli natijalar bermoqda.

Shuni qayd etish kerakki, Amir Temur faoliyati va "Tuzuklari"ni o'rgatish ham muayyan tizimga solinib, ularni o'quvchilar o'rganishi, yetarli xulosalar chiqarishi uchun qulay shaklda berib borilishi zarur. Shundagina o'quvchilar "Tuzuklar"ning mohiyati, mazmuni haqida zaruriy xulosalar chiqarishadi, ulardan ibrat olib o'zlarining xatti-harakatlarida sifat o'zgarishlarni sodir etishadi.

Amir Temur davlat va saltanatni qurish, boshqarish, mustahkamlash uchun farzandlariga, avlodlariga o'n ikki tuzukka rioya qilishni, ularga muvofiq ish ko'rishni tavsiya etgan. Ana shu o'n ikki tuzukning birinchisida "Tangri taoloning dini va Muhammad mustafoning shariatiga dunyoda rivoj berdim. Har yer va har vaqt islom dinini qo'llab-quvvatladim" [3:74] deydi. O'quvchilarimiz bu tuzukni hozirgi zamonga bog'liq holda talqin qilishni o'rganishlari lozim. Temur yashagan musulmon Sharqida islom va uning huquqiy tizimi jamiyat rivoji va ma'naviyatining asosi bo'lgan. Tarbiya ham shu asosga qurilgan. Shariat normalari va talablari o'sha davrning qat'iy huquqiy tizimi bo'lgan. Bu me'yorlar Temurga o'z davlatini ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-ma'naviy barqarorligini ta'minlash uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Bugungi Yangi

O'zbekiston dunyoviy demokratik davlat. Lekin bugungi jamiyat barqarorligini saqlash uchun ham huquqiy normalarga qat'iy rioya qilish zarur. Bu tuzukni zamonaviy hayot bilan bog'lab talqin qilinsa, xuddi huquqiy tarbiya muhim ekanligi ko'zga tashlanadi. Demak, bo'lajak vatan himoyachilarida huquqiy tarbiya ham yetarli ravishda shakllanishi kerak.

Amir Temur davlat va saltanatni boshqarish jarayonida o'zi rioya qilgan va avlodlariga qoldirgan ikkinchi tuzukida o'n ikki tabaqa va toifadagi kishilar bilan mamlakatni qo'lida tutib, saltanatini boshqarganligini aytib o'tadi [3:74]. "O'n kki tabaqa va toifadagi kishilar" – aholining barcha qatlamlari vakillari, davlat boshqaruvi tizimida jamiyatning turli qatlamlari vakillarining keng ishtiroki ta'minlanganligidir. Ana shu toifalarning beshinchisi sipoh va raiyat bo'lib, Temur armiya va xalqni o'z davrida birlikda tasavvur qilgan. Ular bir-biriga suyanishini, davlatning asosiy ustunlaridan ekanligini ta'kidlagan. Bugungi zamonaviy armiyamiz ham xalqimizga suyanishini, uning tinchligi va xotirjamligiga mas'ul ekanligini o'quvchilarga tushuntirish orqali ularning kelajakda tanlayotgan kasblarining mas'uliyat darajasi nihoyatda baland ekanligini singdirish kerak.

Amir Temur davlatni boshqarish va rivojlantirishda rioya qilgan va avlodlariga qoldirgan uchinchi tuzukida quyidagilarni aytib o'tadi: "Maslahat, kengash, tadbirkorlik, faollik va hushyorlik, ehtiyotkorlik bilan g'anim qo'shinlarini yengib, mamlakatlarni o'zimga bo'ysundirdim. Saltanatim ishlarini murosa-yu madora, muruvvat, sabr-toqat va chidam bilan yurgizdim. Ko'p narsani bilib tursam ham o'zimni bilmaslikka soldim, do'st-u dushman bilan murosa-yu madora qildim" [3:74]. Bu yerda Amir Temurning harbiy yurishlari natijasida bo'ysundirilgan mamlakatlar – kengash, hushyorlik, qat'iyat mahsuli ekanligi, davlat ishlari kuchli iroda va bag'rikenglik, murosa (konsensus) asosida olib borilganligi ta'kidlanmoqda [4:29]. O'quvchilarimizning tarbiyasida ham ularni hushyorlik, qat'iyatlik, irodalilik va bag'rikenglik xususiyatlarini shakllantirishga e'tibor berish asosiy vazifa bo'lmog'i lozim.

"Tuzuklar" Amir Temurning adolat tamoyilini aniq tavsiflab beradi. Temur uchun adolat jamiyatning barcha sohalarida mavjud bo'lishi lozim. Oltinchi tuzukida Sohibqiron adolat va insof bilan Tangrining yaratgan bandalarini o'zidan rozi qilganligi, gunohkorga ham, begunohga ham rahm qilib haqqoniyat bilan hukm chiqarganligini aytadi. Qolaversa, bu tuzukda to'g'ri siyosat va insof bilan sipohiylar va raiyatni umid va qo'rqinch orasida saqlagani, fuqaro va qo'l ostidagilarga rahmdillik qilganini, sipohiylarga in'omlar ulashganligini, zolimlar haqqini mazlumlardan olganligini ta'kidlaydi [3:75]. O'quvchilarga bu tuzukni singdirishda Amir Temur davlatida adolat bu faqat hukmdorning shaxsiy fazilati emasligi, u butun boshli davlat instituti bo'lganligini tushuntirish lozim.

Boshqaruvning barcha bo'g'inlarida davlat amaldorlari va idoralari tizimi adolatli faoliyat yuritib, Tangrining yaratgan bandalarini rozi qilishlari lozim edi. Fuqaroga rahmdillik qilish bu insonparvarlik tamoyiliga asoslangan bo'lib, sipohiylarga in'omlar ulashish, zolimlardan mazlumlardan haqqini olishi bu ijtimoiy himoyaga kuchli e'tibor berganlikning belgisidir. Demak, hukmdorning insonparvarligi uning ijtimoiy siyosatining asosini tashkil etgan. O'quvchi yoshlarga

hozirgi kunda ham mamlakatimizda aholining turli tabaqalarini ijtimoiy himoyasiga jiddiy e'tibor berilayotganligi, ayniqsa, harbiylarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning butun boshli tizimi yaratilganligini tushuntirish orqali ularni harbiylik kasbiga qiziqishini yanada mustahkamlash, bu kasb faxr-iftixor tuyg'usi ekanligini tushuntirish mumkin.

Amir Temur o'zi ham o'g'illari va nevaralarini yoshlik chog'laridan boshlab saltanat mas'uliyatini o'z zimmasiga ola biladigan yetuk shaxslar bo'lib yetishishi uchun harakat qilgan, o'z o'rnida ularga eng muhim vazifalarni ishonib topshirgan. Masalan, 1375-yilda Jetaga qilgan yurishi chog'ida lashkarning eng og'ir, mas'uliyatli sanalmish manglay qismini boshqarishni o'g'li Jahongir Mirzoga topshirgan. Shahzoda esa g'animlar ustiga lashkar tortib, bahodirlik san'atini namoyish etgan, mardona jang qilgan va g'alaba qozongan. Sohibqironning ikkinchi o'g'li Umarshayx Mirzo o'n to'rt yoshida – 1370-yil bahorida Balxda Amir Husayn bilan bo'lgan muhorabada qatnashgan, dushman bilan yuzma-yuz jang olib borgan [6:101]. Mazkur misollarni keltirish orqali o'quvchilarga mardlik, mas'uliyatni o'z bo'yniga olish har bir yigit kishining, ayniqsa, bo'lajak Vatan himoyachisining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lishi lozimligini uqtirish mumkin.

Temur o'zining mamlakat boshqaruvini amalga oshirishda rioya qilgan beshinchi tuzukida saltanat to'nini kiygach, tinchlig-u sog'lig'ini fido etgani, o'z to'shagida rohatda uxlashdan, huzur-halovatidan voz kechganligini alohida ta'kidlaydi. Darhaqiqat, tarixiy manbalarda Amir Temurning davlat mudofaa tizimini mukammal darajada tashkillashtirgan, mamlakat butunligi, tinchligi va barqarorligiga raxna soluvchi ichki va tashqi xavflar, ularning paydo bo'lish sabablarini chuqur o'rganganligi hamda ularni bartaraf etganligini qayd etilgan. Bunday faoliyat, albatta, Sohibqironidan juda katta aqliy va jismoniy kuch talab qilganligi ayon bo'ladi. Bunday misollar bilan o'quvchilarimizga harbiylik kasbi o'ziga xos murakkabliklarga ega ekanligini, kelajakda ana shunday qiyinchiliklar oldida taslim bo'lmaslik, aksincha qiyinchiliklarni qat'iyat bilan mardonavor yengib o'tish lozimligini tushuntirib borishimiz kerak.

O'quvchilarga Amir Temurning shaxsiyati haqida ma'lumotlarni yetkazishda ham ularning tarbiyaviy tomoniga alohida ahamiyat qaratmoq lozim. Ibn Arabshoh o'zining "Ajoyib ul maqdur fit-tarixi Taymur" asarida Amir Temurni gavdasi kelishgan, uzun bo'yli, ochiq yuzli, peshonasi ochiq, kallasi katta, ovozi jarangdor bo'lib, kuchi jasurligidan qolishmas edi. U yolg'on-yashiqning dushmani bo'lib, hazilni yoqtirmasdi. O'zining oldida qotillik, ayollar nomusiga tajovuz qilganlik, mazlum va mazlumlarni zo'rlash, talon-taroj qilish haqida gapirishga yo'l qo'ymasdi. U haqiqat qanchalik achchiq va og'ir bo'lmasin, uni eshitishni yaxshi ko'rar edi, degan ma'lumotlarni yozib qoldirgan [7:46]. Demak, Temurning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari ham o'quvchi yoshlarga ibrat namunasi bo'la oladi. Ayniqsa, haqiqatgo'ylik, rostgo'ylik kabi xususiyatlar o'quvchilarimizga ham nihoyatda zarur sifatlar hisoblanadi.

Tarixiy manbalarda Amir Temurning shaxsan o'zi ham yakkama-yakka olishuvlardan toymaganligi haqida ham ma'lumotlar ko'p uchraydi. Chunonchi, 1379-

yili Urganch qamal qilinayotgan bir paytda u hukmdor Yusuf So‘figa yuzma-yuz chiqishga otlanadi, ammo raqibi olishuvga chiqmaydi. Xuddi shunga o‘xshash holat 1383-yil Seyiston yurishida sodir bo‘lgan edi. Xullas, Amir Temurning mardligi va shaxsiy namunasi lashkar ruhini ko‘tarishda katta ahamiyat kasb etgani shubhasiz [5:189]. Bunday misollar harbiylik kasbini egallash sari dastlabki qadamlarini qo‘yayotgan yoshlarga kuchli ta‘sir o‘tkaza oladi.

Tuzuklarda Sohibqironning saltanat kuch-qudratini saqlashda qo‘shindan tashqari xalqning tinchligi va manfaatini ta‘minlashga ham katta e‘tibor bilan yondoshganligi haqida ko‘plab ma‘lumotlar uchrashi haqida tadqiqotchilar o‘z mulohazalarini yozib qoldirishgan. Agar hukmdor xalqning g‘amida, uning muammolarini bartaraf etish bilan mashg‘ul bo‘ladigan bo‘lsa, xalqning o‘z hukmdori va davlatiga bo‘lgan mehr-muhabbati oshib, vaqti kelganda ular jonini ham, molini ham tikadi. Darhaqiqat, Amir Temurni faqat harbiy sohani emas, ilm-fan, madaniyat, qishloq xo‘jaligi, savdo-sotiq, qurilish va boshqa sohalarining ham taraqqiyotiga katta e‘tibor berganligini o‘quvchilarga singdirish orqali ularda mehnatsevarlik tarbiyasini mustahkamlash mumkin.

“Temur tuzuklari”ni harbiy-akademik litseylarda yoshlarning harbiy vatanparvarlik tarbiyasini oshirish va mustahkamlashda qanday vositalar bilan o‘quvchilarni singdirish masalasi ham muhim sanaladi. Avvalo, shuni ta‘kidlash kerakki, “Tuzuklar”ni o‘quvchilarga o‘rgatadigan o‘qituvchi, harbiy komandir yoki tarbiyachi Temuriylar davri ijtimoiy muhiti, Amir Temurning hayoti va faoliyatidan yaxshigina xabardor bo‘lishi lozim. Ikkinchidan, “Tuzuklar”ni mazmun jihatdan talqin etishda, albatta, ilmiy manbalarga suyanish, imkoni boricha Temurga zamondosh tarixchilarning Amir Temur haqidagi ma‘lumotlar yozilgan tarixiy asarlaridan foydalangan holda xulosalar chiqarishi kerak.

Temur faoliyati va “Tuzuklari”ni dars mashg‘ulotlaridan tashqari, litseyda ilmiy-amaliy konferensiyalar tashkil etib, o‘quvchilarni mavzular bo‘yicha ilmiy maqolalar yozishga o‘rgatish, davra suhbatlarini tashkil etish, temurshunos olimlarni uchrashuvlarga taklif etish orqali yetkazish ham samaradorligi uslublardan sanaladi. Shuningdek, barcha “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseylarining axborot-resurs markazlarini Amir Temur faoliyati aks ettirilgan ilmiy-badiiy adabiyotlar, elektron manbalar bilan boyitish, ularni o‘rganishga o‘quvchilarni targ‘ib etish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Mirziyoyev Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi yig‘ilishida yoshlarda harbiy-vatanparvarlik ruhini shakllantirish masalasiga alohida e‘tibor qaratdi. Prezident askarlar, harbiy xizmatchilar mamlakatimizning shonli tarixini, ona zaminida yashab o‘tgan buyuk qahramonlar, sarkarda va qo‘mondonlar hayoti va jasoratini chuqur bilishi, ular bilan g‘ururlanishi kerakligini ta‘kidladi. Ilk bor davlat boshlig‘i tomonidan “Sohibqironning “Tuzuklari”ni qancha askar o‘qigan?”, degan savol o‘rtaga tashlangan edi.

Davlatimiz rahbari Temur va Jaloliddin Manguberdi kabi ajdodlarimizning g‘alabalari, strategiya va taktikalari bugun dunyodagi ko‘plab harbiy maktab va akademiyalarda ham o‘rganilishi, askarlar harbiy qasamyod qilishdan oldin, albatta,

O'zbekiston tarixi va "Temur tuzuklari" fanidan sinov topshirishi kerakligini ta'kidlagan edi. Mamlakatimiz tinchligi va xavfsizligini ishonchli ta'minlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan harbiy ta'lim masalasiga jiddiy e'tibor qaratish, maktablardagi harbiy darslarga shu hududda xizmat qilayotgan, yuksak insoniy va kasbiy xususiyatlarga ega jangovar ofitserlarni jalb etish, o'quvchilarni harbiy qismlarga olib borib, xizmat jarayonlari bilan yaqindan tanishtirish bo'yicha topshiriqlar bergan edi [2:1].

Xulosa

"Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseylarida o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash yaxlit tizimga solinib, uning barcha tarkibiy qismlari bir-birini to'ldirib borishi kerak. Tarbiyaning bu turi takomilida Amir Temur faoliyati va "Temur tuzuklari"ni yoshlarga o'rgatishning ahamiyati nihoyatda muhimdir. O'quvchilarga "Tuzuklar", avvalo, ilmiy jihatdan asoslangan holda tushuntirilishi, "Tuzuklar"ning mazmun va mohiyati zamonaviy hayotdagi jarayonlarga aloqador ravishda singdirilishi kerak. Qolaversa, Amir Temur faoliyati yoritilgan ilmiy va badiiy asarlarni o'rganish orqali o'quvchilarning ilmiy salohiyatini oshirishga safarbar etish eng muhim vazifalardan biridir.

O'ylaymizki, bunday faoliyat tizimli olib borilsa, o'quvchilarda harbiylarga xos bo'lgan qat'iyatlilik, irodalilik, mardlik, sabrlilik, mushkul vaziyatlarda ham sovuqqonlik bilan qat'iy qarorlarni qabul qilish xususiyatlari shakllanib boradi. O'quvchilarni Amir Temur faoliyatiga oid ma'lumotlarni faqat eslab qolishga yo'naltirilmadan, egallangan bilim va ma'lumotlar ularning xatti-harakatida ham sifat o'zgarishlarini sodir etishi lozim. Shundagina ular tarbiyasida ko'zlangan maqsad yuzaga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyun "O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasi tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi № 4375 sonli Qarori. <https://lex.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mudofaa vazirligi va harbiy-ma'muriy sektorlarning 2018-yildagi faoliyatlarining yakuni, qurolli kuchlar rivojlanishining 2019-yil ustuvor yo'nalishlari va vazifalari" mavzuidagi kengaytirilgan yig'ilishdagi nutqi. <https://www.xabar.uz/>
3. Temur tuzuklari. Forscha matndan A. Sog'unliy va H. Karomatov tarjimas. - Toshkent.: O'zbekiston, 2016.
4. Temur tuzuklari (O'quv qo'llanma). (Mualliflar guruhi).-Toshkent.: DXX Akademiyasi. 2021.
5. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent.: Sharq, 2001.
6. Bo'riyev O. Turon tarixining oltin davri. – Toshkent.: Voris nashriyot, 2019.
8. Ibn Arabshon. Ajoyib al-maqdur fit-tarixi Taymur. - Toshkent.: Fan.2019.
9. Ziyoyev. H. Buyuk Amir Temur saltanati va uning taqdiri. - Toshkent.: Ma'naviyat. 2008.

AMIR TEMUR JANG SAN'ATIDA HARBIY HIYLALARNING O'RNI

РОЛЬ ВОЕННЫХ ХИТРОСТЕЙ В БОЕВЫХ ИСКУССТВАХ АМИРА ТЕМУРА

THE ROLE OF MILITARY TRICKS IN THE MARTIAL ART OF AMIR TEMUR

INOYATOV Islom Yusupovich

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Toshkent "Temurbeklar maktabi" harbiy-akademik litseyi O'quv bo'limi metodisti, tarix fanlari nomzodi

ИНОЯТОВ Ислон Юсупович

Военно-академический лицей «Темурбеклар мактаби»
Национальной гвардии Республики Узбекистан,
методист учебного отдела, кандидат исторических наук

Mr. Islom Yu. INOYATOV

Military-academic lyceum «Temurbeklar maktabi»
of the National Guard of the Republic of Uzbekistan,
Methodologist of Educational Section, Candidate of Historical Science

Jang san'atida harbiy hiylalarning o'ziga xos tutgan o'rni va roli bor. Aksariyat hollarda jangdagi g'alabini katta miqdordagi qurol-aslaha va odam soni emas, balki to'g'ri tanlangan taktika, kerakli vaqtda dushmanga pand berish, uni g'aflatda qoldirish alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Bu o'rinda harbiy hiylalarning o'rni muhimdir. Faqat qurol kuchi bilan emas, uzoqni ko'zlaydigan o'tkir fikrlari bilan dushmanni mag'lubiyatga uchratgan sarkardagina eng oliy darajadagi harbiy san'atni egallagan hisoblanadi, deb ta'kidlagan edi Diodor o'zining «Tarixiy kutubxona» asarida¹.

Ta'kidlash kerakki, bugungi kunda davlatlar o'rtasida urush olib borish qonun-qoidalarini belgilab beruvchi xalqaro huquq normasi hisoblangan Jeneva konvensiyalari ham jangovar harakatlar vaqtida harbiy hiyla ishlatishni ta'qiqlamaydi. 1949 yil 12 avgustdagi Jeneva konvensiyalariga Xalqaro qurolli mojarolarni qurbonlarini himoya qilishga doir Qo'shimcha Protokolning (1-Protokol) 4-bo'limi 37-moddasida harbiy hiylalar qo'llanilishi mumkinligi aytilgan va ular dushmanni chalg'itish yoki shoshqaloqlik bilan harakat qilishga undash uchun mo'ljallanganligi ham ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, harbiy hiylalarga misol tariqasida: niqoblash, pistirmalar qo'yish va yolg'on axborot tarqatish usullari keltirilgan².

Lekin xalqaro urush huquqi munofiqlikni qoralaydi va uni xalqaro miqyosdagi jinoyatlar turkumiga kiritadi.

¹ Boynazarov F.A. Qadimgi dunyo tarixi. Toshkent: "Abdulla Qodiriy nomidagi xalq me'rosi nashriyoti", 2004, -B. 108.

² 1949 yil 12 avgust Jeneva konvensiyalari va ularni qo'shimcha protokollari. Toshkent: "Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi", 2007. -B. 255-256.

Ziyraklik va harbiy hiylakorlik ajdodlarimizga xos bo'lgan qimmatli xususiyatdir. Malika Tumaris, cho'pon Shiroq, Jaloliddin Manguberdi va Temur Malik, buyuk davlat arbobi va sarkarda Amir Temur, Bobur kabi vatandoshlarimizning jangdagi topqirligi doimo ularning jangdagi g'alabasining kaliti bo'lgan.

Dushmanga hiyla ishlatishda Amir Temur o'ziga xos tajribaga ega edi. U har qanday vaziyat va sharoitda tezkor qaror qabul qilar va dushmanga kutilmagan zarba berish rejasini ishlab chiqar hamda amalga oshirar edi. Nizomiddin Shomiy 1360 yillarning boshida Temur o'zining hali uncha katta bo'lmagan qo'shini bilan mo'g'illarning ko'p sonli lashkarini qanday mag'lubiyatga uchratgani haqida hikoya qiladi. Jetelar Temurni tor-mor etish uchun uning qo'shiniga qaraganda bir necha marta kattaroq lashkar jo'natishibdi. Ana shunda Amir Temur dushmanning ort tomoniga abjir yigitlardan bir qismini yuboribdi va ularga barcha tepaliklarda gulxanlar yoqishni buyuribdi. Jetelar, bizni qurshab olishibdi, degan xayolga borib, qocha boshlabdilar³. Shundan so'ng Amir Temur ikki yuz chog'li suvoriylari bilan o'zining ona yurti – Qashqadaryo sari ot suribdi. Otlarning biqiniga esa u barglari to'kilmagan daraxt shoxlarini bog'lashni buyurgan ekan. Osmonu falakka ko'tarilgan chang-to'zon dushmanga juda katta lashkar bostirib kelayotgandek bo'lib ko'rinibdi. Shundan so'ng jetelar tum-taraqay bo'lib qochishibdi, Temur esa Shahrisabzni hech qanday jangsiz ishg'ol etibdi.

M.I.Kutuzov 1812 yildagi Vatan urushida Moskvani tashlab chiqqach o'z otliq askarlarining soxta manyovri bilan Tarutinoga chekinishini dushmandan yashira oldi, Napoleon Banopart .bir qancha vaqtgacha rus armiyasini topa olmadi. So'ngra Maloyaroslav jangi oldidan Napoleon Banopart M.I.Kutuzovni yana jang ochishiga majbur qilmoqchi bo'lganida ham, M.I.Kutuzov Amir Temurning harbiy hiylasini ishlatdi. Rus va fransuz qo'shinlari ro'parama-ro'para joylashtirilgan bo'lib, bir-birlariga ko'rinmay turar edi. Har kechasi ikki lagerda ham gulxanlar yoqildi. Bu yoqilgan gulxanlar orqali kuchlarning nisbatini bilib olish qiyin emas edi. Kutuzov o'z armiyasining hamma qismlarida gulxanlar sonini ikki marta ko'paytirishni buyurdi. Xuddi M.I.Kutuzov kutganidek, fransuzlar ruslarga katta yordam keldi deb o'ylab, jang qilmay chekindilar, shundan keyin M.I.Kutuzov o'zining mashhur qarshi hujumini boshlab yubordi.

Jete va Ilyosxo'ja amirlari Xalot va Puli sangin oralig'iga kelib o'rnashganlarida Amir Temurning turgan yeri va lashkarlarining qay ahvolda ekanligini bilib kelish uchun uning oldiga elchi jo'nata dilar. Amir Temur elchini chalg'itish maqsadida o'z lashkarlarini elchining oldidan ikki marta qayta o'tkazadi, so'ng elchiga ruxsat beradi. Keyin mulozimlari bilan kengashib elchining ketidan izma-iz qo'shin tortib borishga qaror qiladi⁴.

Katoliklar elchisi Amir Temur qarorgohida amirning hiyla ishlatishga naqadar mohirligidan dalolat beruvchi bir rivoyatni yozib olgan ekan. Butun Movarounnahrda hukmdor bo'lishidan hiyol ilgari Amir Temur valiahd xon elchisini qabul qildi. Elchi

³ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. T.: "O'zbekiston", 1996, -B.41.

⁴ Temur tuzuklari. T.: "G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti", 1994, - B.42.

unga o'z xonining yo tobe bo'lish yoki jang maydoniga chiqib, o'zini ko'rsatish talabini bayon etibdi. O'sha paytda Amir Temur jangga tayyor emas ekan. U o'zini hasta qilib ko'rsatibdi va elchilar oldida qattiq yo'talib, o'zini nochor kasalmand kishi sifatida ko'rsatadi. Elchilar xon huzuriga qaytishibdi va unga Temurning o'lim to'shagida yotganini yoki ehtimol, allaqachon jon taslim qilib ham bo'lganini xabar qilishibdi. Shundan so'ng xon va uning saroy ahli beg'amlik bilan aysh-ishratga berilishibdi, ko'p o'tmay esa ziyraklikni yo'qotish evaziga mag'lubiyat aziyatini tortibdilar⁵.

Amir Temur shtob bilan shimolga siljir edi-da, keyin birdan janubga burilib, hujum qilar va katta o'ljani qo'lga kiritib, orqasiga chekinib ketaverardi. Uning tezkor harbiy san'ati ana shunday edi va bu san'at lashkariga ham juda qo'l kelardi.

Amir Husayn hiyla bilan Qarshi qal'asini olib qo'yganida va qal'ani qo'riqlab turish uchun qo'rg'onbegi amir Muso boshchiligida yetti ming otliq askar tayinlandi. Keyinroq u yerga yana qo'shimcha besh ming otliq askar yubordi. Bu bilan kifoyalanmay Amir Temurni o'ldirmoqchi ham bo'ldi. Shunda Amir Temur qal'ani tortib olishga chog'landi. Ba'zi amirlar darhol qal'aga hujum qilib uni egallashni maslahat berdilar. Lekin Amir Temur jang bilan qal'ani lashkarga ziyon yetkazib olishdan ko'ra boshqa bir tadbir bilan uni egallashni ko'zladi. U Xuroson sari ketishni boshlab bu bilan qal'a beklarini xotirjam qilish, keyin esa yashirincha orqaga qaytib tunda to'satdan hujum bilan qal'ani egallash rejasini tuzdi. Yo'lga tushib Amudaryoni kechib o'tayotganida Xurosondan kelayotgan karvonga to'qnashadi. Karvonboshi unga sovg'a-salomlar taqdim etdi. Amir Temur ulardan Xuroson amirlarining holahvolini surishtirdi va Xuroson viloyatiga ketayotganligini aytdi hamda karvonni ketishiga ijozat berdi. Karvonga esa o'z ayg'oqchisini qo'shib yubordi. Ayg'oqchi qaytib kelguncha qo'shinni daryo sohiliga joylab kutdi. Ayg'oqchi olib kelgan xabarga ko'ra, karvondagilar amir Musoga shunday deganlar: «Amir Temurni Amudaryo suvi yoqasida ko'rdik, Xuroson tomon ketayotgan ekan». Bu gap amir Muso va amir Xusayn lashkariga yetgach, xursand bo'lib, o'yin-kulgi va aysh-ishratga berildilar.

Amir Temur ayg'oqchidan bu xabarni eshitishi bilan qo'shin ichidan eng ishonchli, jang ko'rgan bahodir yigitlardan ikki yuz qirq uchtasini tanlab oldi va daryodan o'tib, oldinga yubordi. Qal'a qo'lga kiritildi⁶. Shunday tadbir Xuroson hokimi malik G'iyosuddinga ham qarshi qo'llanilgan. Xurosonliklarning hushyorligini so'ndirish uchun Amir Temur Samarqandga yurish qilmoqchiday bo'lib ortga qaytadi. Shu asnoda malik G'iyosuddinning ko'ngli tinchib xotirjamlikka beriladi. Bundan foydalangan Amir Temur malik G'iyosuddinning ustiga qo'shin tortadi va uni o'ziga bo'ysundiradi⁷.

Amir Temur har bir jangga kirishdan oldin puxta o'ylangan hiylani ishlatar edi. Hindiston yurishida hindlar Dehli qal'asini mustahkamladilar va Amir Temur bilan jang qilishga shaylandilar. Amir Temur bu holda Dehli qal'asi olish uzoqqa cho'zilib

⁵ Inoyatov I. Amir Temurning harbiy san'ati// Muhofaza, 2014, № 4., -B.13.

⁶ Temur tuzuklari. T.: «G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti», 1994, -B.49-50.

⁷ Temur tuzuklari. T.: «G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti», 1994, -B.54.

ketishini o'yladi. Shunda u dushman lashkarini dadillantirib, qal'adan chiqib jang maydoniga kirishi uchun o'zini kuchsiz va qo'rqoqdek qilib ko'rsatmoqchi bo'ldi. Shu sababli lashkardan uzoqroqda xandaq qazdirdi. Xandaq ichiga yaxshilab joylashganidan so'ng, lashkarning bir qismini dushmanga qarshi jangga tashladi. Askarga dushman qarshisiga borgach, o'zlarini kuchsiz ko'rsatib, qo'rqqanday bo'lib chekinishlarini va g'animni aldab dadillantirib kelishni buyurdi. Dushman lashkari bu holni ko'rib o'zini g'olib hisoblab, gerdayib jang maydoniga chiqqan edilarki, Amir Temur lashkarlari bilan yuzma-yuz keldilar. Dehli hokimi Sulton Mahmud jangga kirishdi va yengilib tog' tarafga qochdi⁸.

Ko'rinib turibdiki, dushmanga hiyla ishlatishda Amir Temur o'ziga xos tajribaga ega bo'lgan. U har qanday vaziyat va sharoitda tezkor qaror qabul qilar va dushmanga kutilmagan zarba berish rejasini ishlab chiqar hamda amalga oshirar edi. Bo'lajak ofitser kadrlarga harbiy san'at sirlarini o'rgatish, jangovar an'analarni samarali davom ettirish ta'lim jarayonining muhim qismiga aylanmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 1949 yil 12 avgust Jeneva konvensiyalari va ularni qo'shimcha protokollari. Toshkent: "Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi", 2007.
2. Boynazarov F.A. Qadimgi dunyo tarixi. Toshkent: "Abdulla Qodiriy nomidagi xalq me'rosi nashriyoti", 2004.
3. Temur tuzuklari Toshkent: "G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti", 1994.
4. Nizomiddin Shomiy Zafarnoma. Toshkent: "O'zbekiston", 1996.
5. Inoyatov I. Amir Temurning harbiy san'ati// Muhofaza, 2014, № 4.

---

⁸ Shu yerda, - B.62.

**Sohibqiron Amir Temurning ma'naviy-axloqiy
tarbiyasi asosida bo'lajak boshlang'ich sinf
o'qituvchilarini nutq madaniyatini tarbiyalash**

**Воспитание культуры речи будущих учителей
начальных классов на основе духовно-
нравственного воспитания Амира Темура**

**Education of the culture of speech of future primary
school teachers on the basis of the spiritual and
moral education of Amir Temur**

IBRAGIMOVA Munisa San'atovna

Nizomiy nomidagi Toshkent

Davlat pedagogika universiteti doktoranti

ИБРАГИМОВА Муниса Санъатовна

докторант Ташкентского государственного
педагогического университета им. Низамий

Ms. Munisa S. IBRAGIMOVA,

candidate for PhD degree of the Tashkent State
Pedagogical University named after Nizamiy

Деятельность Амира Темура и мыслителей, живших и творивших в тимуридский период, имеет большое значение в воспитании подрастающего поколения в духе духовности, нравственности и патриотизма. Оставленное ими духовное наследие побуждает несколько поколений к духовно-нравственной зрелости, воспитывает их в духе высокого патриотизма. В связи с этим необходимо развивать культуру речи и повышать их интерес к искусству ораторского искусства, широко используя духовно-нравственные воззрения Амира Темура в воспитании будущих учителей начальных классов.¹

Мудрые взгляды ученых того времени на этику и эстетику имеют важное значение в развитии нашей культуры, обогащении духовного мира молодежи, воспитании ее в духе высоких нравственных качеств. Великий арабский философ Ибн Халдун, имевший честь беседовать с Амиром Тимуром, подчеркивает, что всемирно известные тюркский, арабский и персидский народы овладели сложными аспектами истории, религиозных, светских философов знаний.

Амир Темур, помимо того, что был всемирно известным генералом на военном поприще и самым могущественным правителем своего времени, он был мастером военной теории и практического военно-ораторского искусства, тактики и стратегии, редкой фигурой своего времени, по структуре армии. Это было чудо. Основанием для этого является создание

¹ Уролов А., Хожихонов М. Духовность и культура Тимуридов. – Самарканд: Согдиана, 1996.

Сахибкираном централизованного и могущественного государства в Мовароуннахре и обеспечение здесь мира и спокойствия.

Как Амир Темур проявлял внимание и доброту к людям науки и духовности и старался использовать их в культурной жизни общества, как писал историк Ибн Арабшах, «Тимур был добр к ученым и держал рядом с собой сейидов Шарифов. Он поставил каждого из них в свой чин и выразил ему свою честь.

Духовно-нравственные взгляды владельца воплотились в его «Уложениях Тимура». В этом произведении выражен взгляд Темура на общество, общественно-политическую жизнь, политические и нравственные принципы государства.²

В качестве основных направлений управления государством Амир Темур берет религию и шариат: «Я видел на своем опыте, что если государство не рассматривается на основе религии (правила, образ, порядок, обычай, поведение, стиль), то престиж королевства, власть и порядок будут потеряны. Такое царство подобно голому человеку, и всякий, кто его увидит, отвращается от него, или оно подобно дому без крыши, с дверями и дырами, в который люди могут войти и выйти, не находя дороги.

На наш взгляд, важным вопросом является изучение ораторского мастерства Амира Темура, искусства руководства, того, как он выбирал и мотивировал полководцев, основавших великое государство. Потому что мудрые слова великого эмира «Царство строится на трех вещах — имуществе, сокровище и войске» не утратили своего значения и сегодня. На этой основе мы воспитываем будущее через учителей начальных классов³.

Амир Темур ставил во главу угла бдительность, бдительность и предприимчивость новобранца. Он говорит, что «деловой, смелый и честолюбивый собственник, решительный предприниматель и бдительный человек лучше тысячи праздных и равнодушных людей». Он говорил:

«При создании и найме Черика я руководствовался тремя правилами: во-первых, обращал внимание на силу юноши, во-вторых, на его умение играть мечом, в-третьих, на его ум и зрелость. Только когда у меня есть эти три качества, меня берут на работу. Ведь сильный юноша устойчив ко всем трудностям и страданиям, человек, умеющий играть с мечом, может победить своего противника, а умный работник может везде использовать свой ум и преодолевать трудности.

Сегодня вопрос культуры речи стал одним из главных вопросов нашей общественной жизни. С первых дней независимости этому вопросу уделяется большое и постоянное внимание. Через культуру речи мы воспитываем будущих учителей начальных классов в их духовности, манерах и нравственности, развиваем культуру речи.

Духовность – это огромное, бесценное богатство, кладезь неиссякаемых сокровищ, оставленных нам нашими предками и предками. Духовная основа нашего народа очень древняя и крепкая.

Благодаря независимости наш эркесеварский народ обрел свой язык и религию, была восстановлена национальная гордость и достоинство, и теперь мы наслаждаемся нашими ценностями и духовным наследием. Независимость и духовность исключают друг друга очень родственные понятия. Невозможно поработить народ с великой духовностью и держать его под гнетом вечной тирании. Чтобы такая духовность созрела и проникла в сердца, необходимо

---

² Очилов М., Очилова Н., Этикет учителя. -: Учйель, 1997.

³ Очилов М., Учитель – архитектор сердца. -: Учйель, 2001.

укрепить Независимость. Великая страна с могучим будущим, великие социально-экономические реформы создаются на основе мощной духовности. Демократическое правовое государство будет создано через духовную зрелость каждого человека и всего народа. Поэтому глава нашего государства всегда уделял большое внимание духовности и просвещению. Благодаря этой разумной политике наш народ осознает свою идентичность, осознает свою семейную историю, осознает свой долг перед историей.

Г.А. Пугаченкова говорила, что в эпоху Амира Темура высоко ценилось искусство ораторского искусства и каллиграфии, а в библиотеках дворцов и медресе создавались ценные рукописи Священного Корана, хадисов, образцов восточной классической поэзии и исторических сочинений, куфических В этот период были созданы типы письма насх и девани, отмечено развитие сульсов и вновь изобретенных типов письма. Амир уделял внимание творчеству иностранных каллиграфов, музахибов и живописцев в дворцовой библиотеке Темура вместе с представителями местной литературы. Следует отметить, что искусство ораторского искусства и письма в период правления Амира Темура было достаточно широко освещено в исследованиях Н. Норкулова и Г. А. Пугаченковой.⁴

На основе письменных источников интересно освещается общественно-экономическая и культурная жизнь в период правления Амира Темура, внимание к речевой культуре народов Мовароуннахра в XIV веке. В научных исследованиях была оценена творческая деятельность Амира Темура как мецената науки и культуры.

В качестве вывода следует отметить, что в исследованиях изучаемого периода, при жизни и деятельности Амира Темура, развитие науки и культуры речи было поднято на высокий уровень и явилось основой для ее дальнейшего развития, культурного ан Ирана, Китая, Индии, арабских стран. Можно показать, что было признано, что новый стиль формировался в процессе соединения и гармонизации с разными аспектами местной, то есть среднеазиатской культуры. На этом основании доказано, что развитие науки и культуры речи в эпоху Тимуридов было признано «Возрождением». В то же время следует отметить, что в годы независимости данной области давалась лишь общая оценка и предмет не изучался как специальный объект научного исследования.

Список использованной литературы:

1. Уролов А., Хожихонов М. Духовность и культура Тимуридов. – Самарканд: Согдиане, 1996.
2. Очилов М., Очилова Н., Этикет учителя. -: Учйель, 1997.
3. Очилов М., Учитель – архитектор сердца. -: Учйель,, 2001.
4. Юсупова Д. Амир Темур в мировой истории / Ответственный редактор Х.Кароматов. Научный редактор О.Бурийев. Дополненная и вновь изданное второе издание – Т.: Шарк, 2001.

---

⁴ Юсупова Д. Амир Темур в мировой истории / Ответственный редактор Х.Кароматов. Научный редактор О.Бурийев. Дополненная и вновь изданное второе издание – Т.: Шарк, 2001.

KONTAKT MA'LUMOTI

Adres:	100023, Toshkent sh., Mirzo Ulug'bek tumani, Parkent ko'chasi, 21-uy, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Telefon raqami:	(+998 71) 268-59-82
Faks:	(+998 71) 268-02-70
Elektron pochta:	iarcafausb@gmail.com akaduz@umail.uz akaduz@yandex.ru

CONTACT INFORMATION

Address:	100023, Tashkent, Mirzo Ulugbek district, Parkent Str., 21, Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan
Telephone:	(+998 71) 268-59-82
Fax:	(+998 71) 268-02-70
E-mail:	iarcafausb@gmail.com akaduz@umail.uz akaduz@yandex.ru

КОНТАКТНАЯ ИНФОРМАЦИЯ

Адрес:	100023, г. Ташкент, Мирзо Улугбекский район, ул. Паркент 21, Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан
Контактный телефон:	(+998 71) 268-59-82
Факс:	(+998 71) 268-02-70
Электронная почта:	iarcafausb@gmail.com akaduz@umail.uz akaduz@yandex.ru

MUNDARIJA

KIRISH SO'ZI.....	7
DADABOEV H.A. Sohibqiron sarkardalari safida vorislikning namoyon bo'lishi.....	9
TULAY KOSEOG'LU Amir Temur in the war withTukhtamish.....	11
MADRAIMOV A. Amir Temur sarkardalik mahoratini o'rganish tarixidan.....	16
САЛБАЕВ М.Ж. Состав и тактика ведения боя войск Тамерлана.....	29
ХОШИМЖОНОВ И.А. Амир Темур 687-йил.....	20
DARMONOVA M.O. Mustaqillik yillarida Amir Temur ba temuriylar davri tarixiga doir izlanishlar...	25
XIMAYATULLA YAKUBI. The politikal Landscape of India during Amir Timur's Invasion.....	27
КАДЫРБАЕВ А.Ш. Смерть, спасшая «Срединное царство» о походе Тимура на Китай.....	29
BAUMAN R. The style of command of Timur, as revealed during the Indian campaing of 1398.....	34
XOLIQOVA R.E. Amir Temur diplomatiyasi va uning bugungi kunda xalqaro munosabatlar rivojida gi o'rni.....	36
QOZOQOV T.Q., MURODILLAYEVA M.U. Amir Temur harbiy jasorat timsoli.....	39
QODIROV A.R. Amir Temur va uning Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati tarixida tutgan roli.....	43
ХАЛИЛОВ Р.М. Полководцы Амира Темура.....	46
YUSUPOV R.S. Militari art of Amir Temur.....	51
OTABOYEV A.K. Boshqaruvni amalga oshirishda Amir Temurning maxsus vositalari.....	60
NAJIMOV M.M. Sohibqiron Amir Temurning harbiy ilm rivojiga qo'shgan hissasi.....	63
SHUKUROV S.Z. Amir Temur tomonidan oltin o'rdani tugatilishining rus davlatchiligi shakllanishi uchun ahamiyati.....	70
MUZAFFAROV Z.Q. Dehli yaqinidagi muhorabada Amir Temur harbiy san'atining o'ziga xosligi	74
SHERMATOV F.T., BEKNAZAROV A.A. Amir Temurni ideal shaxs sifatida tadqiq etishning pedagogik-psixologik jihatlar i	82
QILICHEV A. Amir Temur davlatida siyosiy boshqaruv institutlari.....	87
HASANOV A.T. Amir Temurning davlatchilik siyosatida harbiy yurishlarning ahamiyati.....	93
BOTIROV D.B. The history of the development of protective armor of the Central Asian warrior.....	97
URINOV F.S. Amir Temur va To'xtamishxoning Qo'nduzcha daryosi bo'yidagi jangning tarixiy ahamiyati.....	103
KUCHAROV I. R. Amir Temurning jang san'ati.....	106
BEKNAZAROV A. A. Military Art in the Sohibkiran Army.....	111
BAZARBAYEVA D. B. Amir Temur davlati ramzlari.....	114
QAYUMOVA K. Sh. Toj Salmoniy "Tarixnoma" asarida Amir Temurning so'nggi harbiy yurishi bilan bog'liq siyosiy jarayonlarning yoritilishi	116
DJURAEV I.T. Amur Temurning harbiy yurishlarida muhandislik san'ati.....	121
XUDAYAROV N.A. "Temur tuzuklari" – tarixiy, yuridik manba sifatida.....	123
ANARBAEV O.I. O'rta Osiyolik buyuk sarkardalar tomonidan olib borilgan janglarning o'ziga xosligi.	127
NISHONBOYEV M.X. Amir Temur harbiy sanati	131
ABDURAHIMOVA D. A. Amir Temur davlati xavfsizligini ta'minlashda ilm-ma'rifatning roli.....	137
NORMATOV R.T., MARDONOV I.O. Amir Temurning Vatan mustaqilligi yo'lidagi diplomatik siyosati.....	140
MIRABDULLAYEVA S. A. Amir Temurning mamlakat rivojlanishi yo'lida olib borgan faoliyatining o'ziga xos jihatlar i.....	143
BURXANOV T. M. Boshqaruvni amalga oshirishda Amir Temurning maxsus vositalari.....	147

ABIDJANOVA M. A. Amir Temur davlat boshqaruvida adolat timsoli.....	150
ISAYEVA M. R. Amir Temur davlat boshqaruvida adolat timsoli.....	153
NASIROV K. J. Amir Temurning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari.....	156
RAYIMOV Sh.K. Turon saltanatini barpo etishda Amir Temurning vatanparvarlik xislati.....	159
MIRASHIROVA N.A. Amir Temurning sarkardalik mahorati va strategik tafakkuri.....	161
HAYDAROV F. I. Shaxsda ijobiy sifatlarni shakllantirishda Amir Temur xarakterining roli.....	164
AZIMOV M. A., ABUBAKIROV I.I. Amir Temur davlatida harbiy safarbarlikning o'ziga hosligi (XIII-XIV asrlar).....	167
YULDASHEV S. R. Sohibqiron Amir Temurning harbiy mahorati.....	172
HUDAYBERGANOV Q.B. Amir Temur – mohir siyosatchi va islohotchi hukmdor.....	176
NEGMATOV B. M. Jangovar ruhni oshirishda musiqa san'atining ahamiyati (Amir Temur qo'shinlari misolida).....	179
ALIMOV Sh. Q. Amir Temur – great statesman and governor, creator, patron of science and culture.....	183
O'TAPULATOV A.T. Amir Temurning davlat boshqaruvida harbiy xavfsizlik.....	187
ТИЛЛАЕВ Т. Н. Амир Темур – основатель централизованного государства и великий полководец.....	191
MADRAXIMOV V B. Amir Temur davlat boshqaruvida destruktiv ta'sirlarga qarshi olib borgan faoliyati.....	196
IBRAGIMOV S. M. Amir Temur huquqiy davlat asoschisi.....	198
SUYAROV Z. X., OCHILOV F. A. Amir Temur qo'shinlarining yurishlarida jangovar ta'minot turlarining o'rni.....	202
DUSCHANOV S. Sh., SHOMUROTOV Z. Z. Amir Temur jangovar yurishlarida shahar va qal'alarni (istehkomlarni) zabt etish san'ati.....	208
SAYDULLAYEV U. U., TOSHEMIROVA M. F. Amir Temurning harbiy san'ati.....	211
TULYAGANOV Sh. U. Amir Temur – mohir harbiy tashkilotchi va atoqli sarkarda.....	214
HALMIRZAYEV I. V., MALIKOV J.M. Sohibqiron Amir Temur saltanati sarhadlarining xavfsizligini ta'minlanishda chegara qo'shinlarining roli.....	217
GAYIBNAZAROV O. X. Amir Temur yurishlarida qo'llanilgan harbiy taktika va xiylalar.....	221
YUNUSOV Z.M. Sohibqiron Amir Temur.....	228
SATIB-ALDIYEV A. A. Amir Temurning adolatli munosabat, rag'bat va jazo to'g'risidagi qarashlari.....	231
XOLIQOVA D.A. Amir Temurning boshqaruv sifatlari.....	234
AXMADJONOV B. A. Amir Temur davlatining ichki va tashqi siyosatini jihatlar (cavdo-sotiq munosabatlari misolida).....	237
YULDASHEV F. B. Amir Temurning turli saltanatlar va podshohliklar borasidagi ba'zi fikrlari.....	240
MIRAXMEDOV M. S. Amir Temurning qurol tutgan askarning mantiq ilmini egallashi uchun joriy etgan chora-tadbirlari.....	247
KOMILOV M. S. Amir Temurning jahon tarixidan xabardorligi va uning qurol-aslahalar borasidagi qarashlari.....	252
SHAMANSUROV B. R. Milliy harbiy meros namunalarida front orti ta'minoti.....	257
AXUNOVA M. N. Amir Temurning xarbiy san'ati.....	268
AZAMOV J.X. Amir Temur saltanatida davlat mudofaasi.....	271
MADRAXIMOVA G. S. Amir Temurning davlatchilik siyosati.....	275

SHOXAKIMOV A.R. Yuksak jangovar va ma'naviy salohiyat Yangi O'zbekiston armiyasining tayanchi.....	278
NASRIDINOV A. Buyuk idrok va qilich sohibi.....	282
BEGIMKULOV I. B. Amir Temur davrida ma'naviy va ijtimoiy islohotlarning.....	287
NURULLAEV A. A. Amir Temur tomonidan bunyod etilgan bog'lar tarixini o'rganish orqali yoshlarda milliy g'urur va vatanparvarlikni shakllantirish.....	292
УСМАНОВ Ф.Х. Военная хитрость в стратегии и тактике Амира Темура.....	298
RAHMATULLAEVA A.R. Sohibqiron Amir Temurning harbiy merosi: islohotlari.....	302
ASHURMATOV M. K. Amir Temur qo'shinida jangchilarni psixologik qo'llab quvvatlash jihatlari....	306
SHOKIRBOYEV A. A. Amir Temur qo'shinining jangovar ruhiy holati.....	315
RAXMONOV A.U. Amir Temur jangovar san'atida fortifikatsiyaning o'rni va uning rivojlanish tendensiyasi.....	312
SOTKULOV Sh. Sh. Amir Temur davlatida ayg'oqchilarning roli.....	368
ERGASHEV A.A. Amir Temur qo'shinida axloqiy-ruhiy ta'minot	319
SODIQOV S. S. 1391-yil Qunduzcha yaqinidagi muhoroaba Amir Temur tomonidan qo'llanilgan taktikaning o'ziga xosligi.....	322
XOLMATOV E.E. Amir Temur davlatida Kengash – demokratik boshqaruv institute.....	329
BO'TAYEV U. A. "Temur tuzuklari" da urush huquqiy masalalarning yoritilishi.....	333
ИГАМУРАТОВ Р. Р. Амир Темур основатель великого государства.....	337
KASIMOV F.T. Amir Temur harbiy san'ati, strategiyasi va taktikasining o'ziga xos xususiyatlar.....	342
AXMADALIEV O. Yu., BEKPULATOV B.M. Amir Temurning Hindistonga yurishi va yurtlarni obodonlashtirgani haqida.....	348
TURGUNBAYEV N.T. Ammir Temur davrida qo'shinni yig'ish va ta'minlash hamda qo'shinni boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari.....	352
UTESHOV A. I. "Temur tuzuklari" ning milliy qonunchiligimizdagi aksi.....	358
АБДУЛЛАЕВ Ш. Р. "Амир Тимур – великий государственный деятель и полководец"	361
O'RAZOV. A.F. Amir Temur saltanatida xavfsizlikni ta'minlashda razvedka xizmatining o'rni va roli..	366
MAMADOV N.Sh. Yoshlar ma'naviy kamolotida Amir Temur merosi.....	370
QO'YSINOVA F. O. Amir Temurning markaziy osiyo halqlari tarixida adolatli davlat barpo etishda tutgan o'rni.....	373
TILLAXODJAEVA X. D. Amir Temur tarix sahifalarida.....	375
ISAKOVA M. S. Amir Temurning davlatchiligimizda tutgan o'rni.....	378
ATAMIRZAEV I. X. Markazlashgan Amir Temur davlatining o'ziga xos jihatlari.....	381
BABARAHIMOV O. O. "Temurbeklar maktabi"larida o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda Amir Temur "Tuzuklari"ni o'rganishning ahamiyati.....	384
INOYATOV I.Yu. Amir Temur jang san'atida harbiy hiylalarning o'rni	390
ИБРАГИМОВА М.С. Воспитание культуры речи будущих учителей начальных классов на основе духовно-нравственного воспитания Амира Темура.....	394
KONTAKT MA'LUMOTI	397

A5 Formatda. Tayms Garniturası. Chop etishga ruxsat 2023 y. 29.05. etildi.
Adadi 1000 nusxa. Buyurtma № 15. Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani,
Parkent ko'chasi 21 uy. 100023. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
bosmaxonasida chop etildi.